

BIBLIOTEKREFORM 2014

DEL II NORGESBIBLIOTEKET –
NETTVERK FOR KUNNSKAP OG KULTUR

ABM-UTVIKLING
POSTBOKS 8145 DEP
N-0033 OSLO

TELEFON: 23 11 75 00
TELEFAKS: 23 11 75 01

POST@ABM-UTVIKLING.NO
WWW.ABM-UTVIKLING.NO

ISSN: 1503-5972
ISBN 82-8105-037-3

TRYKK: PDC TANGEN AS
UTGITT I 2006

INNHOOLD

1 Innledning	8
1.1 ORGANISERING AV ARBEIDET MED UTREDNINGEN	8
1.2 GRUNNLAGSDOKUMENTER FOR BIBLIOTEKUTREDNINGEN	12
1.2.1 ST.MELD. NR. 22 (1999–2000) KJELDER TIL KUNNSKAP OG OPPLEVING	12
1.2.2 ST.MELD. NR. 48 (2002–2003) KULTURPOLITIKK FRAM MOT 2014	13
2 Omverdensanalyse og framtidige utfordringer	14
2.1 LANDSKAP I ENDRING OG SCENARIOPROSESS SOM METODE	14
2.2 KUNNSKAPSLANDSKAPET	15
2.3 DET SOSIALE OG KULTURELLE LANDSKAPET	19
2.4 DET POLITISKE LANDSKAPET	22
2.5 DET ØKONOMISKE LANDSKAPET	24
2.6 DET TEKNOLOGISKE LANDSKAPET	25
DEL I. BIBLIOTEKLANDSKAPET	28
3 Hva er et bibliotek?	30
3.1 BIBLIOTEKBEGREPET	30
3.2 GRUNNVERDIENE	31
4 Bibliotekene som demokratisk ressurs og fellesgode	32
4.1 INDIVIDETS RETT TIL KUNNSKAP OG KULTUR	32
4.2 YTRINGSFRIHET	33
4.3 BIBLIOTEK SOM FELLESGODE	34
4.3.1 FRI TILGANG	35
4.3.2 FOLKEBIBLIOTEKENES VERDI	37
5 Dagens norske biblioteklandskap	38
5.1 FOLKEBIBLIOTEKENE	38
5.1.1 FOLKEBIBLIOTEKENE – TALL OG FAKTA	38
5.1.2 FOLKEBIBLIOTEKENES OPPGAVER OG TJENESTER	43
5.1.3 UTFORDRINGER OG TILTAK	51
5.2 FYLKESBIBLIOTEKENE OG DET REGIONALE BIBLIOTEKNIVÅET	55
5.2.1 FYLKESBIBLIOTEKENE – TALL OG FAKTA	55
5.2.2 FYLKESBIBLIOTEKENES OPPGAVER OG TJENESTER	58
5.2.3 UTFORDRINGER OG TILTAK	60
5.3 SKOLEBIBLIOTEKENE	61
5.3.1 SKOLEBIBLIOTEKENE – TALL OG FAKTA	61
5.3.2 SKOLEBIBLIOTEKENES OPPGAVER OG TJENESTER	62
5.3.3 UTFORDRINGER OG TILTAK	65
5.4 KOMBINASJONSBIBLIOTEK	68
5.4.1 KOMBINASJONSBIBLIOTEKENE – TALL OG FAKTA	68
5.4.2 FORDELER MED KOMBINASJONSBIBLIOTEK	69
5.4.3 UTFORDRINGER	69
5.5 MOBILE BIBLIOTEKTJENESTER	69
5.5.1 DAGENS MOBILE BIBLIOTEKTJENESTER	69
5.5.2 MOBILE BIBLIOTEKTJENESTER I ET NYTT BIBLIOTEKLANDSKAP	70
5.5.3 ORGANISASJONS- OG FINANSIERINGSMODELLER	70
5.6 FAG- OG FORSKNINGSBIBLIOTEKENE	72
5.6.1 FAG- OG FORSKNINGSBIBLIOTEKENE – TALL OG FAKTA	72
5.6.2 UNIVERSITETS- OG HØGSKOLEBIBLIOTEKENES OPPGAVER OG TJENESTER	77
5.6.3 UTFORDRINGER OG TILTAK FOR UNIVERSITETS- OG HØGSKOLEBIBLIOTEK	84
5.6.4 SPESIALBIBLIOTEKENES OPPGAVER OG TJENESTER	85
5.6.5 UTFORDRINGER OG TILTAK FOR SPESIALBIBLIOTEK	87
5.7 ABM-UTVIKLING	87
5.7.1 ABM-UTVIKLINGS ROLLE OG OPPGAVER	87
5.7.2 VIRKEMIDLER	89
5.7.3 ABM-UTVIKLINGS STRATEGIER	89
5.7.4 UTFORDRINGER OG FRAMTIDIGE OPPGAVER PÅ BIBLIOTEK FELTET	90
5.8 NASJONALBIBLIOTEKET	90
5.8.1 NASJONALBIBLIOTEKETETS ROLLE OG OPPGAVER	90
5.8.2 VIRKEMIDLER	91

5.8.3 NASJONALBIBLIOTEKETS STRATEGIER	91
5.8.4 UTFORDRINGER OG FRAMTIDIGE OPPGAVER	93
5.9 NORSK LYD- OG BLINDESKRIFTBIBLIOTEK	94
5.9.1 NYE PRODUKSJONS- OG DISTRIBUTJONSFORMER	94
5.9.2 UTFORDRINGER OG MULIGHETER	94
5.10 ANDRE AKTØRER	96
5.10.1 BIBSYS	96
5.10.2 ANDRE SYSTEMLEVERANDØRER	97
5.10.3 BIBLIOTEKSENTRALEN	97
5.10.4 NORSK BIBLIOTEKFORENING	97
5.11 ABM-SAMARBEID	98
5.11.1 DIGITALISERING	98
5.11.2 INFORMASJON	98
5.11.3 FORMIDLING	98
5.11.4 OPPHAVSRETT OG PERSONVERN	99
5.11.5 FORSKNING	99
5.11.6 SAMLOKALISERING	99
5.11.7 REGIONALT ANSVAR FOR UTVIKLING OG SAMARBEID PÅ ABM-FELTET	99
6 Fjernlån	100
6.1 FJERNLÅN SOM BEGREP OG ORGANISERING AV FJERNLÅNSVIRKSOMHETEN	100
6.2 LOVER OG RETNINGSLINJER	101
6.3 FJERNLÅNSTRAFIKK	102
6.3.1 FYLKESBIBLIOTEKENE	102
6.3.2 FOLKEBIBLIOTEK OG BIBLIOTEK I VIDEREGÅENDE SKOLE	102
6.3.3 FAG- OG FORSKNINGSBIBLIOTEKENE	102
6.4 NASJONALBIBLIOTEKET OG FJERNLÅN	105
6.5 KOSTNADER	106
6.6 KOSTNADSFORDELING I FORBINDELSE MED FJERNLÅN	107
6.7 DIGITALT FJERNLÅN	108
6.8 FJERNLÅN OG INNLÅN – VURDERINGER	108
6.9 TRANSPORTORDNINGER OG NY LOGISTIKK	110
6.10 UTFORDRINGER OG TILTAK	110
7 Det digitale biblioteket	112
7.1 OVERBLIKK OVER DET DIGITALE LANDSKAP	112
7.1.1 HVA ER ET DIGITALT BIBLIOTEK?	112
7.1.2 INFORMASJON, KATALOGER OG PORTALER	112
7.1.3 DIGITALT INNHOLD OG DIGITALE TJENESTER: HVA FINNES I DAG?	113
7.1.4 UNDERSØKELSE OM BRUK AV BIBLIOTEKENES NETTJENESTER	114
7.1.5 AKTØRER	115
7.1.6 INTERNASJONALT SAMARBEID	115
7.2 UTFORDRINGER FOR DET DIGITALE BIBLIOTEK	115
7.2.1 ØKONOMISKE UTFORDRINGER	115
7.2.2 ORGANISATORISKE UTFORDRINGER	115
7.2.3 TEKNOLOGISKE UTFORDRINGER	116
7.2.4 JURIDISKE UTFORDRINGER	116
7.3 BIBLIOTEK 2.0 – SOSIAL TEKNOLOGI	116
7.4 FORUTSETNINGER FOR DIGITALISERING OG TILGJENGELIGGJØRING	118
7.4.1 FELLES STANDARDER OG FORMATER	118
7.4.2 OPPHAVSRETT	118
7.4.3 KOMPETANSE	118
7.4.4 DIGITALT INNHOLD	119
7.4.5 DIGITALE TJENESTER	121
7.4.6 LANGTIDSLAGRING OG ORGANISERING AV PLIKTAVLEVERING	123
7.5 ORGANISERING OG DRIFT: BEHOV FOR NASJONALE FELLESLØSNINGER	124
7.6 PROGRAMMET NORSK DIGITALT BIBLIOTEK	125
7.6.1 HVORFOR ET NORSK DIGITALT BIBLIOTEK?	125
7.6.2 SATSINGER OG RESULTATER FRAM TIL NÅ	126
8 De spesielle statlige bibliotek tjenestene og delegerte tiltak	128
8.1 BIBLIOTEKTJENESTER I FENGSLER	128
8.1.1 DAGENS SITUASJON OG UTFORDRINGER FRAMOVER	128
8.1.2 BRUKERNE	128
8.1.3 FINANSIERING OG ORGANISERING	129
8.1.4 VURDERING AV DAGENS ORGANISERING OG FINANSIERINGSMODELL	130
8.2 BIBLIOTEKTJENESTER FOR PASIENTER I STATLIGE HELSEINSTITUSJONER	131
8.2.1 DAGENS SITUASJON OG UTFORDRINGER FRAMOVER	131
8.2.2 BRUKERNE	131
8.2.3 FINANSIERING OG ORGANISERING	132

8.2.4	VURDERING AV DAGENS ORDNING OG FINANSIERINGSMODELL	133
8.3	BIBLIOTEKTJENESTER FOR INNVANDRERE, FLYKTNINGER OG FREMMEDSPRÅKLIGE . . .	133
8.3.1	DAGENS SITUASJON OG UTFORDRINGER FRAMOVER	133
8.3.2	BRUKERNE	133
8.3.3	FINANSIERING OG ORGANISERING	134
8.3.4	VURDERING AV DAGENS ORDNING OG FINANSIERINGSMODELL	134
8.4	SPESIALBIBLIOTEK MED STATLIG DRIFTSTILSKUDD OVER KULTUR- OG KIRKEDEPARTEMENTETS BUDSJETT	135
8.4.1	BIBLIOTEKTJENESTE PÅ SVALBARD	135
8.4.2	NORD-SØR-BIBLIOTEKET	135
8.4.3	FINSK BIBLIOTEKTJENESTE	136
8.5	FORMIDLING AV SPESIALLITTERATUR	136
8.6	DRIFT- OG PRODUKSJONSSTØTTE TIL TJENESTER OVERFOR BLINDE, DØVE OG DØVBLINDE	137
8.6.1	DAGENS SITUASJON	137
8.6.2	VURDERING AV DAGENS ORDNING	137
9	Norske bibliotek i internasjonalt samarbeid	138
9.1	DET INTERNASJONALE BIBLIOTEKSAMARBEIDET	138
9.1.1	INTERNASJONALE BIBLIOTEKORGANISASJONER	138
9.1.2	SAMARBEID MELLOM ENKELTINSTITUSJONER OG PERSONALE	139
9.2	FORDELER FOR NORGE VED ET INTERNASJONALT BIBLIOTEKSAMARBEID	140
9.2.1	BEDRE INNHOLD OG TJENESTER	140
9.2.2	FORSTÅELSE OG INNFLYTELSE	140
9.2.3	INTERNASJONAL SAMMENLIKNING	140
9.2.4	KOMPETANSEUTVIKLING	141
9.2.5	UTDANNING OG FORSKNING	141
9.3	HVA KAN NORGE BIDRA MED I ET INTERNASJONALT BIBLIOTEKSAMARBEID?	141
9.3.1	ORGANISASJONSUTVIKLING	141
9.3.2	BIBLIOTEKUTVIKLING I ANDRE LAND	141
9.3.3	KOMPETANSE OG RÅDGIVNING DER NORGE HAR FORTRINN	142
9.3.4	NORSK INNHOLD	143
9.4	UTFORDRINGER OG TILTAK	143
9.4.1	KAPASITET OG INTERESSE	143
9.4.2	FORSLAG TIL TILTAK	143
10	Bibliotekstrategier i andre land	144
10.1	NORDISK SAMMENLIKNING	144
10.1.1	FOLKEBIBLIOTEK	144
10.1.2	UNIVERSITETS- OG HØGSKOLEBIBLIOTEK	144
10.2	FINLAND	144
10.2.1	BIBLIOTEKLANDSKAP OG LOVGIVNING	145
10.2.2	BIBLIOTEKPOLITIKK	146
10.2.3	BIBLIOTEKSTRATEGIER	146
10.3	SVERIGE	147
10.3.1	BIBLIOTEKLANDSKAP OG LOVGIVNING	147
10.3.2	BIBLIOTEKPOLITIKK	147
10.3.3	BIBLIOTEKSTRATEGIER	147
10.4	DANMARK	148
10.4.1	BIBLIOTEKLANDSKAP OG LOVGIVNING	148
10.4.2	BIBLIOTEKPOLITIKK	149
10.4.3	BIBLIOTEKSTRATEGIER	149
10.5	NEDERLAND	150
10.5.1	BIBLIOTEKLANDSKAP OG LOVGIVNING	150
10.5.2	BIBLIOTEKPOLITIKK	151
10.5.3	BIBLIOTEKSTRATEGIER	151
10.6	ENGLAND	152
10.6.1	MLA	152
10.6.2	PEOPLE'S NETWORK	152
10.6.3	FAG- OG FORSKNINGSBIBLIOTEK	153
10.7	EU	153
10.7.1	BIBLIOTEKPOLITIKK I EU	153
10.7.2	EUROPEISK DIGITALT BIBLIOTEK	154
10.7.3	VITENSKAPELIG PUBLISERING	155
10.7.4	DIGITALE SKILLER	155
10.7.5	EN EUROPEISK KOMMUNIKASJONSPOLITIKK	155

DEL II. BIBLIOTEKET SOM AKTIV SAMFUNNSINSTITUSJON156

11 Biblioteket som møteplass158

11.1 FOLKEBIBLIOTEKENES BRUKERE	159
11.2 FAGBIBLIOTEKENES BRUKERE	159
11.3 BIBLIOTEKBYGG OG –LOKALER	159
11.3.1 UNIVERSELL UTFORMING	160
11.3.2 UTDANNINGSBIBLIOTEKET – DET FYSISKE ROMMET	161
11.3.3 FOLKEBIBLIOTEKET – DET FYSISKE ROMMET	161
11.3.4 VURDERING AV BIBLIOTEKET SOM MØTEPlass	162
12 Biblioteket som læringsressurs og læringsarena	166
12.1 KUNNSKAPS- OG INFORMASJONSFORVALTNING	166
12.1.1 DEN INSTRUMENTELLE FUNKSJONEN	167
12.1.2 UTVIKLINGSFUNKSJONEN	167
12.2 LÆRINGSSENTERMODELLEN	168
12.3 VURDERING AV BIBLIOTEKET SOM LÆRINGSRESSURS OG LÆRINGSARENA	169
12.3.1 FOLKEBIBLIOTEKET SOM FORMELL OG UFORMELL LÆRINGSARENA	170
12.3.2 SAMARBEID MED UTDANNINGSMYNDIGHETENE	172
12.4 KOMPETANSEBEHOV I BIBLIOTEKENE.	174
12.5 FORSLAG TIL TILTAK	175
13 Biblioteket som litteratur- og kulturformidler	176
13.1 KULTURFORMIDLING VED ULIKE TYPER BIBLIOTEK	176
13.2 FORMIDLERENS ROLLE	177
13.3 FORMIDLING I FOLKEBIBLIOTEKENES STYRINGSdokumenter	178
13.4 LITTERATUREN I SAMFUNNET	179
13.5 BIBLIOTEKENES KULTURFORMIDLING – TALL OG FAKTA	180
13.6 INNKJØPSORDNINGENE	181
13.6.1 LITTERATUR	181
13.6.2 MUSIKK	182
13.6.3 NY INNKJØPSORDNING FOR NORSK FILM	183
13.7 ØVRIGE KULTURtilbud PÅ FOLKEBIBLIOTEKET	184
13.7.1 UTSTILLINGER	184
13.7.2 ARRANGEMENTER	185
13.8 FOLKEBIBLIOTEKENES KULTURFORMIDLING TIL BARN OG UNGDOM	186
13.9 TILBUDET TIL PERSONER MED LESEVANSKER	188
13.10 KOMPETANSEBEHOV I BIBLIOTEKENE	189
13.11 UTFORDRINGER OG TILTAK	190
13.11.1 BIBLIOTEKENE, KVALITETEN OG ETTERSPOrSELEN	190
13.11.2 ENDRET FORMIDLINGSSITUASJON	190
13.11.3 BIBLIOTEKENE SOM KULTUR- OG LITTERATURSENTRE	191
13.11.4 STYRKING AV LITTERATURFORMIDLINGEN	192
13.11.5 FORSLAG TIL TILTAK	192
13.12 LOKALHISTORIE	193
14 Biblioteket og kulturelt mangfold	196
14.1 INTEGRERINGS- OG INKLUDERINGSpolitikk	196
14.1.1 REGJERINGENS HANDLINGSPLAN	197
14.1.2 MORSMÅL OG NORSK	197
14.1.3 DE NASJONALE MINORITETENE	198
14.2 SAMISK BIBLIOTEKTJENESTE	198
14.2.1 SAMEPOLITIKKEN: FRA UNDERTRYKKING TIL ANERKJENNELSE	199
14.2.2 SAMISK SPRÅK OG LITTERATUR	199
14.2.3 LOVGRUNNLAG OG POLITISKE FØRINGER FOR SAMISK BIBLIOTEKTJENESTE	199
14.2.4 STATLIGE TILTAK	200
14.2.5 STATUS OG UTFORDRINGER FOR SAMISK BIBLIOTEKTJENESTE I NORGE	200
14.2.6 SAMISKE BOKBUSSEr	201
14.2.7 SAMISK SPESIALBIBLIOTEK	202
14.2.8 SAMISK BIBLIOGRAFI	202
14.2.9 INNKJØPSORDNING FOR SAMISK LITTERATUR	202
14.2.10 OPSUMMERING	202
14.3 INNVANDRErBEFOLKNINGENS BRUK AV FOLKEBIBLIOTEKENE	203
14.3.1 KULTURELL ARENA OG MØTEPlass FOR ALLE	203
14.3.2 ASYLSØKERES OG FLYKTNINGERS BIBLIOTEKBRUK	203
14.4 FOLKEBIBLIOTEKENES ROLLE	204
14.5 BIBLIOTEKENES TJENESTER TIL INNVANDRErNE	205
14.5.1 DET FLERSPRÅKLIGE BIBLIOTEK (DFB) VED DEICHMANSKE BIBLIOTEK	205
14.5.2 FOLKEBIBLIOTEKENES TJENESTER	206
14.5.3 FENGSELSBIBLIOTEKENES TJENESTER TIL INNVANDRErNE	207
14.5.4 FYLKESBIBLIOTEKENES ROLLE	207
14.5.5 UTDANNINGSBIBLIOTEKENES TJENESTER TIL INNVANDRErNE	207
14.6 KOMPETANSEBEHOV I BIBLIOTEKENE	208

14.7	UTFORDRINGER OG TILTAK	209
14.7.1	FOLKEBIBLIOTEKENE	209
14.7.2	FYLKESBIBLIOTEKENE	210
14.7.3	DET FLERSPRÅKLIGE BIBLIOTEK	210
14.7.4	UTDANNINGSBIBLIOTEKENE	211
14.7.5	UTDANNING OG KOMPETANSEUTVIKLING	211
14.7.6	NASJONAL OPPFØLGING	211
DEL III. BIBLIOTEKREFORM		212
15	Norgesbiblioteket – organisatorisk reform	214
15.1	DEFINISJON OG FORANKRING AV BEGREPET SØMLØSHET	214
15.1.1	SØMLØSHETENS UTFORDRINGER	215
15.1.2	VEIEN FRA SØMLØSHET TIL NORGESBIBLIOTEKET	216
15.1.3	NORGESBIBLIOTEKET – DET SØMLØSE BIBLIOTEK I FUNKSJON	216
15.2	BIBLIOTEKREFORM – ORGANISATORISK REFORM	216
15.2.1	KONSOLIDERTE BIBLIOTEK	217
15.2.2	FOLKEBIBLIOTEKENE I REFORMEN	217
15.2.3	FYLKESBIBLIOTEKENE I REFORMEN	218
15.2.4	ABM-UTVIKLING I REFORMEN	218
15.2.5	NASJONALBIBLIOTEKET I REFORMEN	219
15.2.6	UNIVERSITETS- OG HØGSKOLEBIBLIOTEKENE I REFORMEN	219
15.2.7	OFFENTLIGE SPESIALBIBLIOTEK I REFORMEN	220
15.2.8	SKOLEBIBLIOTEKENE I REFORMEN	220
15.2.9	ANDRE ORGANISATORISKE TILTAK	220
15.3	GJENNOMFØRING AV BIBLIOTEKREFORMEN	221
15.3.1	BIBLIOTEKEIERNES ANSVAR	221
15.3.2	ØKONOMI – NASJONALE MIDLER	222
16	Kompetansebehov og kompetanseutvikling	224
16.1	HVA ER KOMPETANSE?	224
16.1.1	KOMPETANSEBEGREPET	224
16.1.2	BIBLIOTEKKOMPETANSE OG BIBLIOTEKARKOMPETANSE	224
16.2	KOMPETANSE I DAGENS BIBLIOTEK	225
16.2.1	KRAV TIL FOLKEBIBLIOTEK	225
16.2.2	KRAV TIL UTDANNINGSBIBLIOTEK	226
16.2.3	KRAV TIL KOMPETANSEUTVIKLING	226
16.2.4	KOMPETANSEBEHOV I DAG	226
16.3	FRAMTIDIG KOMPETANSEBEHOV	226
16.3.1	NYE BRUKERBEHOV OG FORVENTNINGER	226
16.3.2	FOLKEBIBLIOTEK MED STØRRE KOMPETANSEMILJØ	227
16.3.3	SKOLEBIBLIOTEK MED MER FAGKOMPETANSE	228
16.3.4	FAG- OG FORSKNINGSBIBLIOTEK MED DYPERE FAGKOMPETANSE	228
16.4	UTFORDRINGER OG TILTAK	228
16.4.1	GRUNNUTDANNINGEN	228
16.4.2	FORSKNING	229
16.4.3	PROGRAM FOR KOMPETANSEUTVIKLING	230
16.4.4	TILTAK	231
17	Virkemidler	232
17.1	JURIDISKE VIRKEMIDLER	232
17.1.1	LOV OM FOLKEBIBLIOTEK	232
17.1.2	LOV OM UNIVERSITET OG HØGSKOLER	237
17.1.3	ANNEN LOVGIVNING	238
17.1.4	NORGESBIBLIOTEKET OG BIBLIOTEKLOVEN	240
17.2	ØKONOMISKE VIRKEMIDLER	241
17.2.1	RAMMEFINANSIERING	241
17.2.2	ØREMERKEDE INNSATSMIDLER	242
17.2.3	PROSJEKTMIDLER	242
17.2.4	UTFORDRINGER OG FORSLAG TIL TILTAK	243
17.3	ORGANISATORISKE VIRKEMIDLER	243
17.3.1	ENDRINGER I DET LOKALE NIVÅET	243
17.3.2	DET REGIONALE BIBLIOTEKNIVÅET	243
17.3.3	DET NASJONALE NIVÅET	244
17.3.4	TRANSPORTORDNING OG LOGISTIKK	244
17.4	INFORMATIVE VIRKEMIDLER	244
17.4.1	PROFILERING	244
17.4.2	VEILEDNING, DIALOG OG TILSYN	245
17.4.3	STATISTIKK OG RAPPORTERING	246
Litteratur		248

INNLEDNING

Mandat for Bibliotekutredningen ble gitt av Kultur- og kirke departementet i samarbeid med daværende Utdannings- og forskningsdepartementet 16. juni 2004. Oppdraget ble gitt til ABM-utvikling som hovedaktør og koordinerende instans. Mandatet ble utformet i samsvar med de premissene som ble lagt til grunn i St.meld. nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014*. Samtidig ble det oppnevnt en referansegruppe på 11 medlemmer som skulle bidra til å sikre medvirkning fra relevante fagmiljøer og god samfunnsmessig forankring. Fristen for levering av arbeidet ble satt til 01.05.2006 som senere ble utsatt til 19.09.2006.

1.1 Organisering av arbeidet med utredningen

ABM-utvikling har hatt ansvaret for arbeidet med utredningen. Det ble oppnevnt en intern prosjektleder for arbeidet og en intern prosjektgruppe.

Referansegruppen

Referansegruppen besto av:

- Frode Sannum, fylkeskultursjef i Oppland (leder)
- Frode Bakken, hovedbibliotekar ved Høgskolen i Telemark og leder i Norsk Bibliotekforening (til 22.03.2006)
- Saadia Bibi, lærling
- Anne Hustad, hovedbibliotekar ved Høgskolen i Molde og leder i Norsk Bibliotekforening (fra 22.03.2006)
- Roger Jøsevold, assisterende nasjonalbibliotekar
- Per Olav Kaldestad, forfatter

- Irene Valstad Simonsen, kommunalsjef i Tromsø kommune
- Trond Singsås, organisasjonsdirektør ved NTNU
- Ellen Sundt, seniorrådgiver i Utdanningsdirektoratet
- Svein Arne Tinnesand, fylkesbiblioteksjef i Rogaland
- Elin Nesje Vestli, professor og prorektor ved Høgskolen i Østfold

Det ble holdt to møter i referansegruppen i 2004, seks i 2005 og to i 2006. Referansegruppen definerte sitt ansvar til å være av rådgivende karakter. Samtidig har det vært lagt vekt på å involvere referansegruppen i hvordan mandatet skulle tolkes og arbeidet legges opp, i hvilke delutredninger som skulle utføres av eksterne utredere, og i arbeidet med strategidokumentet. Referansegruppen har gitt innspill om hvilke områder som burde vektlegges i Bibliotekutredningen, og har uttalt seg om utkast til dokumenter.

Lederen for referansegruppen deltok i en studiereise sammen med prosjektleder, avdelingsdirektør og ABM-utviklings direktør til København og omegn i juli 2004. Programmet her var møte med Biblioteksstyrelsens direktør, og besøk til et utvalg bibliotek.

Scenarieprosess

I forbindelse med arbeidet med strategisk plan ble det valgt å benytte scenarieprosess som metode

MANDAT FOR UTGREIING AV SENTRALE PROBLEMSTILLINGAR PÅ BIBLIOTEKOMRÅDET

Fastsett av Kultur- og kyrkjedepartementet i samråd med Utdannings- og forskingsdepartementet 16. juni 2004.
I St.meld. nr. 48 (2002–2003) Kulturpolitikk fram mot 2014 er det lagt til grunn at det skal gjennomførast eit utgreiingsarbeid om sentrale problemstillingar på bibliotekområdet, og at dette skal skje med ABM-utvikling som hovudaktør og koordinerande instans. Mandatet er utforma i samsvar med dei premissane som er lagde til grunn i meldinga og i andre relevante grunnlagsdokument.

I. Innretning og organisering av utgreiingsarbeidet

1. Utgreiingsarbeidet skal organiserast og gjennomførast mest mogleg fleksibelt, slik at ulike delspørsmål kan løysast under vegs. Det må følgjeleg leggjast vekt på tett og god koordinering mellom utgreiingsarbeidet og det strategiske utviklingsarbeidet som er ei vedtektsfesta hovudoppgåva for ABM-utvikling, jf. m.a. prosjektet eit norsk digitalt bibliotek. Også meir praktiske og forvaltningsretta oppgåver, m.a. ulike typar av prioriteringar, bør så langt råd er sjåast i samheng med utgreiingsarbeidet, men ikkje slik at uavklarte spørsmål blir ståande i vegen for gjennomføring av praktiske tiltak som elles framstår som formålstenlege.
2. Eit hovudformål med utgreiingsarbeidet er å utforma eit overordna strategidokument som skisserer ein plan for heilskapleg utvikling av ein samla biblioteksektor og for samarbeid med arkiv- og museumssektoren der dette kan vera formålstenleg. Strategiplanen bør ha ei todelt innretning, ein hovuddel som trekkjer opp prinsipielle mål og visjonar, og ein annan hovuddel som drøftar nødvendige modifikasjonar og skisserer realistiske gjennomføringsstrategiar i eit meir kortsiktig perspektiv. Strategidokumentet bør liggja føre innan 1. mai 2006.
3. Derneft er det behov for å greia ut meir i detalj større og mindre spørsmål som blir nemnde under del II i dette mandatet, eller som blir nærmare identifiserte gjennom arbeidet med strategiplanen. Dette kan munna ut i eigne utgreiingsdokument som anten blir avslutta tidlegare eller parallelt med strategidokumentet, eller etter at hovuddokumentet ligg føre. Avgrensa utgreiingsoppgåver kan eventuelt gjennomførast heilt eller delvis av eksterne aktørar, men ABM-utvikling må også her ha det overordna koordineringsansvaret.
4. Det skal takast omsyn til dei premissane som er lagde til grunn i abm-meldinga, kulturmeldinga og andre relevante grunnlagsdokument, jf. også Innst. S. nr. 155 (2003–2004), og det bør trekkjast vekslar på tidlegare utgreiingar og relevante utviklingstrekk i andre land der dette framstår som tenleg. Det må leggjast vekt på å finna løysingar for heile biblioteksektoren som inneber ei optimal utnytting av dei ulike funksjonar ABM-utvikling og Nasjonalbiblioteket kan fylla. Dette krev nær kontakt mellom dei to institusjonane
5. Ei referansegruppe oppnemnd av Kultur- og kyrkjedepartementet i samråd med Utdannings- og forskingsdepartementet skal sikra medverknad frå relevante fagmiljø og god samfunnsmessig forankring. ABM-utvikling vurderer i samråd med referansegruppa korleis dei enkelte utgreiingsoppgåvene skal avgrensast og definerast, og er i så måte ikkje bunden til å følgja den punktwise inndelinga under del II nedanfor. Ein bør prioritera utgreiing av delspørsmål der det er særleg behov for å leggja til rette for snarleg gjennomføring av nye tiltak eller forvaltningsendringar.
6. Som utgangspunkt må hovudtrekka i gjeldande ansvarsfordeling mellom forvaltningsnivå leggjast til grunn. For alle forslag som blir fremja, skal det gjerast greie for økonomiske og administrative konsekvensar, og det skal på vanleg måte visast til moglege alternative forslag tufta på uendra ressursbruk. Vi viser elles til den opptrappingsplanen som Stortinget slutta seg til ved behandling av abm-meldinga, og som er stadfesta gjennom behandling av kulturmeldinga våren 2004.

II. Nærmare om innhaldet i utgreiingsarbeidet

7. Eit overordna siktemål er å identifisera og konkretisera dei framtidige utfordringane for biblioteksektoren tufta på ei grunnleggjande drøfting av kva rolle biblioteket skal spela i informasjons- og kunnskapssamfunnet., m.a. kva det vil ha å seia for biblioteket at stadig meir informasjonssøking ser ut til å skje over Internett. Utgreiinga skal vurdere både dei funksjonar

biblioteket kan fylla som kulturinstitusjon i vid forstand og meir spesielt innanfor kunnskaps- og informasjonsforvaltning. Eit delspørsmål vil vera å vurdera kva rolle biblioteket kan spela som møteplass for barn og unge, særleg for utsette barne- og ungdomsgrupper som til dømes innvandrarjenter.

8. Utgangspunktet skal vera visjonen om eit saumlaust bibliotektilbod, m.a. slik dette kan tenkjast konkretisert gjennom utviklinga av eit digitalt bibliotek. Innhaldet av desse omgrepa må nærmare drøftast, og det må gjerast greie for kor langt det er prinsipielt ønskjeleg og praktisk mogleg å gå i å realisera visjonen om eit saumlaust bibliotektilbod på kort og lang sikt. Det bør her leggjast vekt på å identifisera ulike typar av hinder som står i vegen for ei utvikling i retning av eit slikt bibliotektilbod, og å skissera i kva grad og på kva måte ein realistisk kan overkoma slike hindringar.
9. Det skal gjerast ein samla analyse av heile det norske biblioteklandskapet i eit funksjonelt og samfunnsmessig perspektiv. Det skal leggjast særleg vekt på å gjennomgå og gjera ei samla vurdering av ulike typar av politisk-administrative verkemiddel på biblioteksektoren, både organisatoriske, informative, økonomiske og legale, og kva rolle ulike verkemiddel kan spela i eit strategisk utviklingsperspektiv. Det må også drøftast korleis ein kan leggja til rette for framtidig kompetanse- og teknologiutvikling, m.a. korleis ein kan få til ei betre samordning av dei mange nettbaserte ressursane i biblioteksektoren, m.a. dei bibliografiske databasane. Alle verkemiddel må vurderast kritisk i lys av dei funksjonar dei etter føresetnaden skal fylla, og ikkje som mål i seg sjølv. Alternativ til etablerte ordningar bør derfor drøftast. Det bør også gjerast ein analyse av dei norske biblioteka sin plass i internasjonalt biblioteksamarbeid.
10. Spørsmålet om ei nyordning av lovgjevinga på bibliotekområdet, til dømes om det bør gjennomførast ein meir gjennomgripande revisjon av lov om folkebibliotek, og om det kan vera formålstenleg å utvida lovgjevinga til å femna om ein større del av biblioteksektoren, må sjåast i lys av anna lovgjeving og dei overordna utgreiingsoppgåvene som er skisserte ovanfor. I denne samanheng skal ein òg vurdera lovendringsspørsmål som tidlegare er utsette i påvente av eit større utgreiingsarbeid, jf. omtalen i Ot.prp. nr. 82 (2002-2003), jf. Innst. O. nr. 125 (2002-2003). Det bør først gjerast ei kritisk evaluering av korleis eksisterande lovgjeving har fungert. Det må elles gjerast greie for opphavsrettslege problemstillingar når det gjeld tilgang til digitale innhaldsressursar.
11. Det skal greiast ut korleis ein kan utvikla og modernisera det landsdekkjande nettverket av folkebibliotek slik at det kan gje eit differensiert og tidstilpassa tilbod til ulike brukargrupper. Her må det inngå ei nærmare vurdering av mobil bibliotekteneste. Det må vurderast korleis folkebiblioteket kan utviklast som formidlingsarena og møtestad i eit utvida kultur- og utdanningsperspektiv, i eit abm-perspektiv og som instrument for å fremje lokaldemokratiet. Ein skal òg sjå på kva rolle biblioteket kan spela i eit lokalt, nasjonalt og globalt perspektiv for å utvikla større gjensidig kunnskap og forståing mellom ulike grupper i eit stadig meir fleirkulturelt samfunn.
12. Det skal greiast ut korleis fag- og forskingsbiblioteka i samhandling med eigarinstitusjonane sine kan vidareutvikla dei primærfunksjonane dei har som tenesteytarar for eigne brukargrupper, til dømes ved problembasert læring, e-læringsprogram og liknande. Dernest skal det greiast ut korleis fag- og forskingsbiblioteka som samfunnsinstitusjonar kan bidra med informasjonsressursar i eit saumlaust bibliotektilbod.
13. Det skal kartleggjast korleis fag- og forskingsbiblioteka samhandlar seg imellom og med folkebiblioteksektoren, med utgangspunkt i den faktiske fjernlånstrafikken og med sikte på oppbygging av tilgjengelege nett-tenester. Økonomiske utviklingstrekk i internasjonal fjernlånstrafikk skal vurderast. Det skal undersøkjast nærmare i kva grad studentar ved universitet og høgskolar nyttar folkebiblioteka i studiearbeidet sitt. Det saumlause biblioteket må konkretiserast i ei utreiing om bibliotek som læringsarena i eit samarbeid mellom folkebibliotek, skolebibliotek og bibliotek i høgare utdanningsinstitusjonar.
14. Det skal gjerast ei samla kartlegging av behovet for ein del spesielle bibliotektenester som staten i dag har heilt eller delvis ansvaret for, m.a. for å vurdera om noverande ansvarsdeling og organisering av tenestene samla sett er optimalt rasjonelle og brukartilpassa.. Dette gjeld både spesialbibliotek og bibliotektenester tilpassa spesielle brukarar, m.a. for pasientar i helseinstitusjonar, innsette i fengsel, døve og døvblinde.

for å forsøke å åpne opp for nye tanker på det strategiske området. Scenarioprosessen ble lagt til to av møtene i referansegruppen, i mars og april 2005, med to dager til hver samling. Første samling fokuserte på samfunnsmessige drivkrefter av betydning for utvikling av bibliotekene og utforming av framtidbilder. Andre samling fokuserte på strategier. Dette var begynnelsen på arbeidet med strategisk plan. Deltakere i scenarioprosessen var referansegruppen, ledergruppen i ABM-utvikling, prosjektleder og kjernegruppen for Bibliotekutredningen, og eksternt inviterte deltakere, hovedsakelig utenom biblioteksektoren for å få andres blikk på bibliotekenes utfordringer. Resultatet av scenarioprosessen er publisert i rapporten *Bibliotekene i 2020* (ABM-utvikling 2005b)

Dokumenter

I samråd med referansegruppen valgte ABM-utvikling å utarbeide to hoveddokumenter for å besvare mandatet:

- Et strategidokument som trekker opp strategier, mål og tiltak som anses vesentlige for en helhetlig utvikling av en samlet biblioteksektor.
- Et bakgrunnsdokument med mer inngående beskrivelser og analyser av status, oppgaver og utfordringer innen biblioteksektoren.

Tidshorizonten for Bibliotekutredningen er den samme som for Kulturmeldingen, St.meld. nr. 48 (2002–2003), dvs. fram til 2014.

I tillegg til hoveddokumentene inngår følgende trykte dokumenter i utredningen:

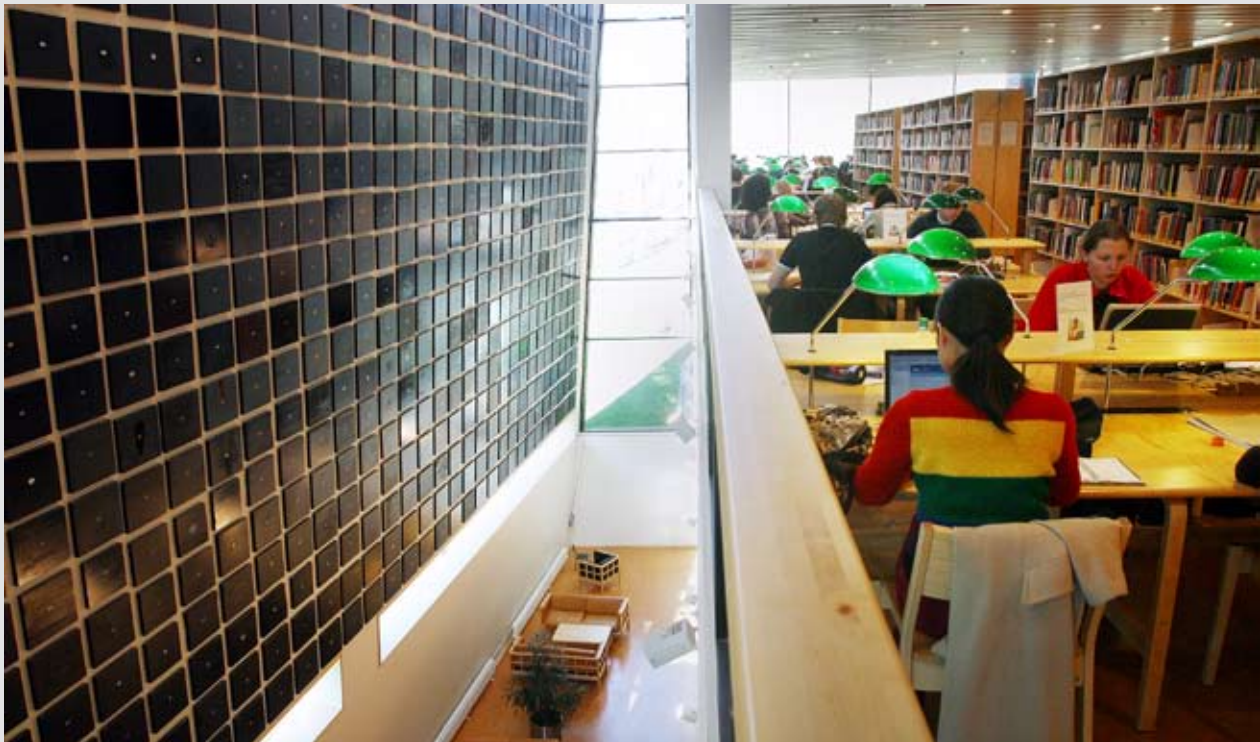
- ABM-utvikling. 2005. *Bibliotekene i 2020: Rapport fra en scenariobasert strategiprosess*. ABM-skrift 20.
- Vaagan, Robert. 2005. *Bibliotekene og det flerkulturelle Norge*. ABM-skrift 22.
- ABM-utvikling. 2006. *Danser med ulver: Bibliotekene, utgiverne og de elektroniske kunnskapskildene*. ABM-skrift 24.
- Buskoven, Nina Kristin. 2006. *Undersøkelse om bibliotekbruk*. Statistisk sentralbyrå. Rapport 2006/14.
- Tveit, Åse Kristine. 2006. *Rom for lek og læring: Bibliotektilbudet til barn og ungdom*. ABM-skrift 27.

Møter og samarbeid med bibliotekmiljøet og andre instanser

Under arbeidet med utredningen er det lagt vekt på å ha god kontakt med de forskjellige organisasjoner, institusjoner og instanser i bibliotekmiljøet, men også med andre interessenter. Det har vært holdt en rekke møter med representanter for organisasjoner og institusjoner innen områder som bibliotek, litteratur, utdanning, næringsliv og teknologi for å få innspill i strategiprosessen

Informasjon

Det har vært tilstrebet meroffentlighet i arbeidet med Bibliotekutredningen. Det ble tidlig laget

et nettsted under www.abm-utvikling.no hvor sakspapirer til møter i referansegruppen, delutredninger og notater har vært lagt ut, og det ble laget en e-postadresse hvor interesserte kunne sende inn synspunkter og bidrag som ble lagt ut på nettsidene. I strategiprosessen ble det laget et eget skjema som kunne benyttes for å gi innspill til strategiske tiltak. Avdelingsdirektør, prosjektleder og andre har deltatt på møter og konferanser i regi av fylkesbibliotekene og andre arrangører, for å orientere om arbeidet med utredningen. Referansegruppens medlemmer har også vært invitert til og deltatt på møter i bibliotekmiljøet.

1.2 Grunnlagsdokumenter for Bibliotekutredningen

De mest sentrale dokumentene for Bibliotekutredningen i den forstand at de direkte har lagt premisser for den, er St.meld. nr. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving* (ABM-meldingen) og St.meld. nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014* (Kulturmeldingen), og tilhørende innstillinger og Stortingets behandling av meldingene. Andre meldinger og dokumenter som har relevans for bibliotekene, er omtalt i tilknytning til de enkelte områdene. Dette gjelder blant annet for hele utdanningssektoren.

1.2.1 St.meld. nr. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving*

ABM-meldingen foreslo opprettelsen av ABM-utvikling. I Innst. S. nr. 46 (2000–2001) gikk familie-, kultur- og administrasjonskomiteen inn for

at ikke bare Statens bibliotektilsyn skulle inngå i det nye organet, men også Riksbibliotekjenesten. Det førte til at statens organer på bibliotekområdet ble samlet i ABM-utvikling, og med det var også grunnlaget lagt for en samlet strategi for både folke- og fagbibliotekene. ABM-utvikling er underlagt Kultur- og kirkedepartementet mens Kunnskapsdepartementet er det viktigste departementet for utdanningsbibliotek.

ABM-meldingen har undertittelen *Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet*. For bibliotekområdet gir meldingen en beskrivelse av status og hovedutfordringer på bibliotekområdet (kap. 5), forholdene i noen andre land, og rammevilkår og virkemidler. Meldingen pekte på visse satsingsområder på folkebibliotekområdet som departementet skulle følge opp. Her kan nevnes:

- utviklingsmidler til etter- og videreutdanning for personalet i folkebibliotekene, særlig innenfor IKT
- initiativ overfor KS for å vurdere tiltak som kan vitalisere folkebibliotekene innenfor det kommunale systemet
- samhandling mellom alle deler i et samlet biblioteknettverk for å imøtekomme brukernes behov innenfor livslang læring og etter- og videreutdanningstiltak
- utviklingsmidler til utviklingsprosjekt for organisering av bibliotektenester
- organisatoriske og faglige utfordringer med utvikling av det digitale biblioteket. Tilgjengelig

het til digitale samlinger vil framstå som en stadig viktigere del av det samlede tilbudet.

Grensene mellom arkiv, bibliotek og museum vil bli mindre etter hvert som en tar i bruk samme teknologi

- vurdering av lov om folkebibliotek mht. gratis prinsippet og større frihet for fylkeskommunene til organisering av fylkesbibliotekene
- Nasjonalbibliotekets utvikling til en enhetlig organisasjon og bedre tilgjengelighet til samlinger og øvrige tjenester
- evaluering av lov om avleveringsplikt
- Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek og samarbeid med Nasjonalbiblioteket spesielt innenfor IKT

Tiltakene var avgrenset til Nasjonalbiblioteket og folkebibliotekene i og med at Riksbibliotekstjenesten og fagbiblioteksektoren har en annen departementstilknytning og på dette tidspunktet ikke var foreslått som del av ABM-utvikling.

ABM-meldingen var særlig opptatt av å peke på fellestrekk mellom arkiv, bibliotek og museum, og la stor vekt på kildeaspektet og formidling. Standardhevingstiltak ble foreslått til arkiv, bibliotek og museum med til sammen 414 millioner kroner over en femårsperiode. Av dette skulle det meste (202 millioner kroner) gå til museumssektoren, mens 72 millioner kroner skulle gå til de skisserte tiltakene på bibliotekområdet, og likedan 72 millioner kroner årlig til samarbeidsprosjekt og fellestiltak på arkiv-, bibliotek- og museumsområdet, særlig innenfor digitale medier, både publikumsrettet bruk og utfordringer på bevaringssiden. Museumsreformen er langt på vei realisert, mens bevilgningene til bibliotek, arkivområdene og fellestiltak ikke er fulgt opp. Bibliotekutredningen peker på satsingsområder for både staten og de andre forvaltningsnivåene.

1.2.2 St.meld. nr. 48 (2002–2003) Kulturpolitikk fram mot 2014

Kulturmeldingen fokuserte mest på den statlige kulturpolitikken og de statlige kulturinstitusjonene. På bibliotekområdet var det sterk oppmerksomhet på Nasjonalbiblioteket og den nødvendige utviklingen av dette.

Kulturmeldingen la til grunn den økonomiske opptrappingsplanen for arkiv, bibliotek og museum som ble skissert i ABM-meldingen og som Stortinget sluttet seg til. Rammen på 414 millioner var økt til 444 millioner i 2003-kroner. Av dette skulle 72 millioner i 1999-kroner gå til bibliotek.

Kulturmeldingen la blant annet vekt på følgende aspekter:

- Den profesjonelle kunsten og den faglig forankrede kulturinnsatsen har en verdi i seg selv.
- Kvalitet er et avgjørende kriterium for at et kulturtiltak skal bli prioritert i den statlige kulturpolitikken.
- ABM-utvikling er et viktig redskap for å drive et operativt utviklingsarbeid med utgangspunkt i nasjonal samordning og faglig gjennomtenkte løsninger.
- Utvikling av et norsk digitalt bibliotek.
- Utvikling av et sømløst bibliotektilbud på tvers av institusjonelle og andre administrative grenselinjer.
- Et utredningsarbeid om sentrale problemstillinger på bibliotekområdet.
- Nasjonalbiblioteket som den største og viktigste enkeltinstitusjonen på bibliotekområdet.
- Statlig kulturpolitikk inkludert statlige bibliotek-tjenester.
- Kulturelt mangfold.

OMVERDENSANALYSE

OG FRAMTIDIGE UTFORDRINGER

I dette kapitlet pekes det på viktige drivkrefter og samfunnstrender som antas å prege bibliotekenes rammebetingelser de nærmeste årene. Kapitlet beskriver hvordan kunnskapslandskapet, det sosiale og kulturelle landskapet, det politiske landskapet, det økonomiske landskapet og det teknologiske landskapet vil virke inn på biblioteklandskapet. Det tas blant annet utgangspunkt i scenarieprosessen (ABM-utvikling 2005b) som ble gjennomført våren 2005.

2.1 Landskap i endring og scenarieprosess som metode

Skal bibliotekene i Norge fylle sin rolle også i framtiden, er det viktig at endringsprosesser i biblioteksektoren er i takt med omverdenen. En omverdensanalyse er derfor et viktig grunnlag når det skal utarbeides en strategi for hvordan biblioteklandskapet skal se ut i framtiden. Alle typer bibliotek er i samhandling med sine omgivelser. Hvilke samfunnsmessige drivkrefter og trender vil forme bibliotekene det neste tiåret?

Scenarieprosess som metode kan være et godt verktøy for strategi og planlegging. En scenarieprosess innebærer i korte trekk å tegne opp bilder eller filmer av *mulige* framtidige utviklinger, å beskrive hva som *kan* hende i motsetning til hva som *vil* hende. Metoden har som formål å forstå hvordan og hvorfor drivkrefter påvirker utviklingen, og hvordan ulike strategiske grep kan virke som med- og motkrefter. Det er viktig å være bevisst at scenarier ikke er prognoser for hva som

mest sannsynlig vil skje. De er heller ikke visjoner om en ønsket verden, eller strategier for å lykkes.

I arbeidet med Bibliotekutredningen ble det gjennomført en scenarieprosess med ECON Analyse som prosessveiledere. Som grunnlag for scenarieprosessen utarbeidet ECON et bakgrunnsdokument som beskrev viktige drivkrefter og trender (ECON Analyse 2005). Dette bakgrunnsnotatet har dannet noe av grunnlaget for den omverdensbeskrivelsen som følger i dette kapitlet, men også andre scenariebeskrivelser har vært nyttige, spesielt Online Computer Library Center's (OCLC) *Environmental Scan 2003* (2003).

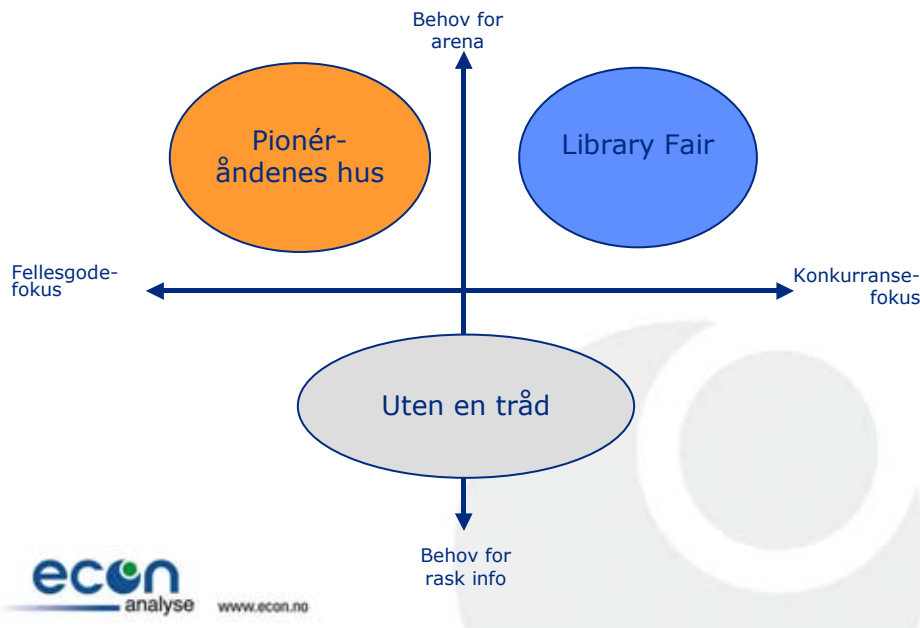
I ECONs utarbeidelse av scenariene ble det lagt vekt på drivkrefter som representerer en stor usikkerhet, og hvordan endringer i drivkreftene kan utløse store endringer i samfunnet. Framtidsbildene ble bygd opp rundt to grunnleggende usikkerheter. Vekt på fellesgoder og vekt på konkurranse er den eneaksen, behov for arena og behov for rask informasjon er den andre (se figur 2-1).

ECON sier følgende om de usikre faktorene som danner grunnlaget for scenariobyggingen:

- *Bibliotekenes status i den ideologiske debatten:* Hvordan snakker man om bibliotekene i politikken? Vil man fokusere på bibliotek som et prioritert fellesgode? Eller blir også dette feltet rammet inn av markedsdiskursen, med krav om konkurranseutsetting etc.?
- *Hva preger forbrukernes etterspørsel rettet mot biblioteksektoren:* Er det behovet for raskt til-

Scenariologikk/scenario-grunnstruktur

Figur 2-1 Scenarie-krysset (ABM-utvikling 2005b: 40)

gjengelig informasjon som leder folk til biblioteket? Eller gode fysiske arenaer for kulturell og skapende utfoldelse?

Resultatet av arbeidet med scenarieprosessen er presentert i *Bibliotekene i 2020* (ABM-utvikling 2005b), som presenterer de tre scenariene: I det første scenariet, *Åndenes bibliotekhus*, tilbyr bibliotekene fysiske møteplasser for kunnskap, opplevelse og skaperkraft. Myndighetene ser arenaer for både ikke-kommersiell kulturell utfoldelse og kunnskapsbasert innovasjon som en nasjonal oppgave.

Også i det andre scenariet, *Library Fair*, etter spør og bruker folk fysiske møteplasser. Men her er det markedet som rå, og myndighetene har i liten grad formulert en egen politikk for å utvikle arenaer som politiske instrument.

I det tredje scenariet, *Uten en tråd*, er det rask, direkte og fleksibel tilgang til kunnskap og informasjon som både borgerne og myndighetene prioriterer. Arena er her et lite aksentuert behov.

Det er viktige forskjeller mellom disse scenariene, og selv om de ikke er ment å være beskrivelser av en ønsket eller uønsket framtid, forteller de noe om noen hovedretninger å gå i. Strategiene skal dels føre oss mot ønskede mål, dels motvirke at bibliotekene beveger seg i uønsket retning.

2.2 Kunnskapslandskapet

Norge som ledende kunnskapsnasjon

Norge har satt seg som mål å være en ledende

kunnskapsnasjon. Framtiden vår må bygges på den nye kunnskapsøkonomien. Det er først og fremst menneskelige ressurser – eller humankapitalen – som gjør Norge til et rikt land. Beregninger av nasjonalformuen viser at olje- og gassreservene utgjorde 12 prosent av nasjonalformuen i 2004, mens humankapitalen utgjorde hele 77 prosent. De menneskelige ressursene er dermed av større verdi for oss enn alle naturressursene til sammen (Løkkevik og Greaker 2005).

I Globaliseringsmeldingen, St.meld. nr. 19 (2002–2003), ble det pekt på at kunnskap og kompetanse alltid har vært viktig for næringslivet, men at betydningen av denne faktoren øker. I en verden preget av rask teknologisk utvikling, hardere konkurranse, hurtigere informasjonsflyt og større mobilitet av kapital, varer og tjenester, blir kunnskap, kreativitet og kompetanse stadig viktigere. Begreper som *kunnskapsamfunn* og *kunnskapsøkonomi* brukes for å illustrere den sentrale betydningen kunnskap og utdanning har for verdiskapingen.

Globaliseringsmeldingen slo også fast at utdanning er en grunnleggende forutsetning for at enkeltindivider skal kunne realisere sine evner og ambisjoner og bidra til nødvendige sosiale og økonomiske endringsprosesser. Kunnskap er en forutsetning for en vellykket integrasjon i verdensøkonomien, og en forutsetning for å kunne hevde seg i den stadig sterkere globale konkurransen. Kunnskap og kompetanse gir dessuten trygghet og evne til å mestre utfordringer og omstillinger i

HUMANKAPITAL

«Humankapitalen må forstås som hele bidraget fra arbeidskraften. Det betyr ved siden av selve arbeidskraften, dvs. de timene vi faktisk arbeider, også utdanningsnivået til arbeidsstokken, altså selve kvaliteten på arbeidskraften. I tillegg inneholder humankapitalen de formelle og uformelle institusjonene i samfunnet, som for eksempel effektive organisasjoner og ulike former for kultur.»
(Løkkevik og Greaker 2005)

et samfunn hvor forandringene skjer raskere enn tidligere.

Hvordan kulturpolitikken utformes i Norge i tiden framover, vil ha betydning for både kunnskapsøkonomien og vår evne til å framstå som en kunnskapsnasjon. ABM-meldingen peker nettopp på at kildene som arkiv, bibliotek og museer forvalter, er kilder til både kunnskap og kultur. I tillegg til at kulturen har en egenverdi for både enkeltmennesket og samfunnet som helhet, har kulturpolitikken også effekter på utdanningsområdet og på nærings- og stedsutvikling.

Livslang læring, utdanningsreformer og digital kompetanse

I et samfunn der kompetansebehovene er betydelige og i stadig endring, blir livslang læring viktig. Læring vil ikke lenger være ensidig knyttet til det tradisjonelle utdanningsmønsteret, med grunnutdanning og videregående utdanning i forkant av et aktivt yrkesliv og etter hvert pensjonisttilværelse. Behovet for å vedlikeholde og videreutvikle kompetansen krever kontinuerlig kompetansepåfyll. Det må legges til rette for at flest mulig kan gjennomføre utdanning og opplæring uten å måtte tre ut av arbeidsmarkedet. Det meste av denne typen kompetanseheving finner sted i arbeidslivet, og er arbeidslivets ansvar å finansiere. Morgendagens kunnskaps-samfunn vil derfor kreve en tettere dialog mellom utdanningssystemet og arbeidslivet. Samtidig kan en forvente en sterk økning av ønsker og

behov for den mer uformelle læringen, der interessen og gleden ved å lære er drivkraften. Dette vil forsterke seg etter hvert som de eldre inntar læringsarenaene.

Kvalitetsreformen er en omfattende reform av høyere utdanning i Norge. Sentralt i reformen står ny gradsstruktur, tettere oppfølging av studentene, nye eksamens- og evalueringsformer, ny studiestøtteordning og økt internasjonalisering. Målene for Kvalitetsreformen kan oppsummeres i tre punkter: Kvaliteten på utdanning og forskning skal bli bedre, intensiteten på utdanningen skal økes og internasjonaliseringen skal økes. I forbindelse med Kvalitetsreformen er det publisert en rekke stortingsmeldinger, mest sentral er *Gjør din plikt, krev din rett*, St.meld. nr. 27 (2000–2001), som først beskrev hovedtrekkene i Kvalitetsreformen i høyere utdanning.

Evnen til å utvikle potensialet som finnes i IKT og utnytte dette verktøyet innovativt i læring og arbeid, forutsetter fortrolighet med IKT og digitale medier, og vurderes som grunnleggende kompetanse i livslang læring. Grunnleggende digitale ferdigheter er viktig også for å hindre utstøting fra arbeidslivet og for å gjøre det lettere å komme tilbake i arbeid. Begrep som *digital dannelse* og *digital kompetanse* eller *informasjonskompetanse* omfatter:

- grunnleggende ferdigheter i å søke, lokalisere, evaluere, manipulere og kontrollere informasjon fra ulike digitale kilder og formater
- utvikling av en kommunikativ kompetanse; kilde-

KUNNSKAP

«Kunnskap er ett av de få områder hvor det er mulig å styrke vår konkurransekraft gjennom aktiv økonomisk politikk. Det er ingen handelshindringer eller lignende som hindrer oss fra å satse på utdanning og forskning. Utdanning og forskning styrker også vår evne til omstilling. Det er bedre å legge til rette for ny vekst og nye bedrifter i forkant, enn å håndtere arbeidsledighet i etterkant. Undersøkelser viser at det er i land med høyt innsatsnivå innen utdanning og forskning man finner høyest vekst.»

Kunnskapsminister Øystein Djupedal
(Kunnskapsdepartementet 2006d)

Bergen offentlige bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

kritikk, fortolkning, analyser av digitale sjangrer og medieformer

I løpet av 2008 skal digital kompetanse stå sentralt i utdanning og opplæring med vekt på:

- *IKT som læringsverktøy*: Elever og studenter skal kunne utnytte IKT på en sikker, fortrolig og kreativ måte for å utvikle de kunnskaper og ferdigheter de trenger som fullverdige deltakere i samfunnet.
- *bruk av IKT i fagene*: IKT skal være integrert i alle fag gjennom læreplaner og som del av vurderingssystemet der dette er relevant.
- *digitale ferdigheter*: Det skal utvikles metoder og verktøy for å vurdere og måle elevers og studenter digitale kompetanse, for å sikre at elever og studenter oppnår tilfredsstillende digital kompetanse (Moderniseringsdepartementet 2005).

Digitale læringsressurser kan forstås som ressurser som enten utnytter IKT for å fremme læring, og/eller er utviklet og/eller tilrettelagt for en pedagogisk kontekst. Dette innebærer at ressursene kan omfatte både digitale ressurser som er utviklet for et læringsformål eller kompetansehevingstiltak, og digitale ressurser som ikke er utviklet for slike formål i utgangspunktet, men som i ettertid tilrettelegges og presenteres for slike formål. Altså vil både fagdidaktiske og digitale kunnskapskilder/bibliotekressurser kunne defineres som digitale læringsressurser. Det er verd å merke seg at det som tradisjonelt oppfattes som kulturres-

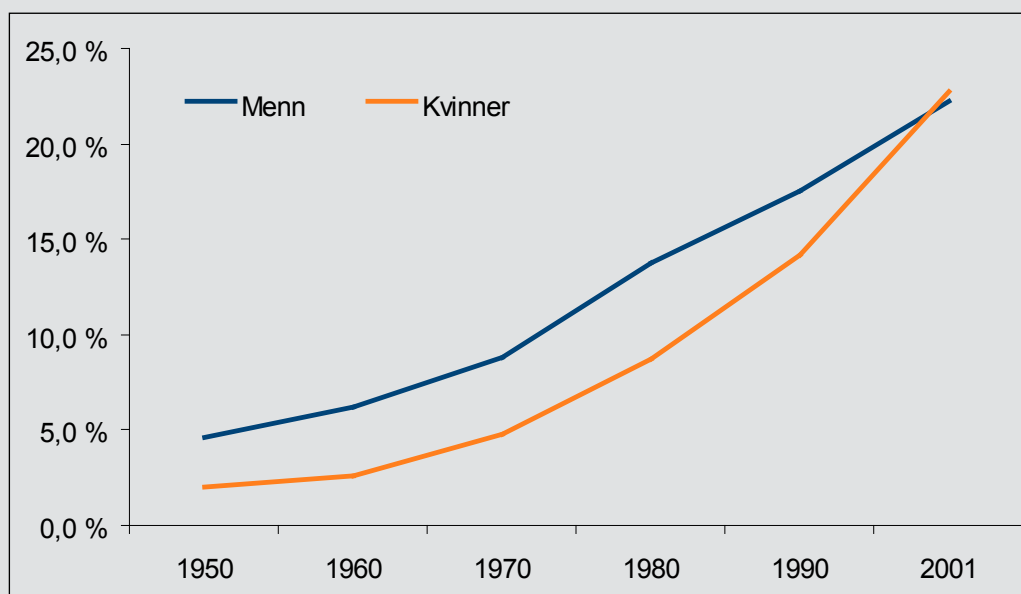
surser, også vil være et viktig innhold i digitale læringsressurser.

Reformene i utdanningssektoren fører med seg egne utfordringer for bibliotekene. Fri flyt av tjenester omfatter også utdanningstilbud, og med de krav som stilles til inntjening og resultatoppnåelse i universitets- og høyskolesektoren, vil samhandlingen mellom bibliotekene i denne sektoren kunne trues av kravet om å utvikle konkurransefortrinn framfor andre konkurrerende institusjonsbibliotek. Samtidig vil samhandling innen biblioteknettverket gi det enkelte bibliotek en styrke som gjør det nasjonale tilbudet konkurransedyktig, også i forhold til internasjonale konkurrenter.

Reformene stiller økte krav til leseferdigheter og kunnskap innen alle fag, noe som betyr at bibliotekene blir viktige tilbydere av kunnskapskilder, læringsmiljøer og ikke minst arenaer for lesing og leseglede.

Utdanningsekspløsjonen

I de siste 30–35 årene har utdanningsnivået i Norge økt. I dag har 25 prosent av den norske befolkningen over 15 år en utdanning på universitets- eller høyskolenivå. Dette er nesten dobbelt så mye som for 20 år siden (Statistisk sentralbyrå 2005b). Over 80 prosent har utdanning på videregående eller høyere nivå. Det er en sterk økning i mastergrader og doktorgrader. Det forventes at denne trenden fortsetter, ikke minst fordi det stilles stadig høyere krav til ny kunnskap.

Figur 2-2 Veksten i andel menn og kvinner som har høyere utdanning (Statistisk sentralbyrå 2005b)

Bibliotekene skal være et tilbud med lav terskel. Likevel er det slik at det er høyt utdannede mennesker som er de hyppigste brukerne (Buskoven 2006). Samtidig forventer befolkningen i større grad enn før at offentlige tilbud er tilrettelagt for deres behov.

Til tross for at stadig flere får høyere utdanning, omfatter situasjonen også et annet bilde:

- En stor andel personer i arbeidsdyktig alder er uten kompetansegivende yrkesutdanning.
- Mange er lesesvake.
- Det er store forskjeller mellom informasjonssterke og informasjonssvake.

Utfordringer for bibliotekene

Bibliotekene vil i framtiden møte større forventninger og økte krav til både samlinger, tjenester og service. Å bygge ny kunnskap krever enkel og uhindret tilgang til kunnskapskilder, enten det dreier seg om digitale eller tradisjonelle ressurser. For å møte behovene til en høyt kompetent befolkning, må kompetansen til bibliotekets ansatte holde tritt med utdanningsnivået i befolkningen. Det betyr at det må stilles høyere krav til den bibliotekfaglige grunnutdanningen, samtidig som det må gjøres en innsats for å fornye kompetansen som finnes i bibliotekene.

Samtidig vil bibliotekene ha en spesiell utfordring i å bygge bro over digitale og sosiale skiller – jo høyere utdanningsnivå og større tilgang til digitale ressurser, jo større avstand blir det mellom dem som har slik tilgang og dem som ikke har det,

mellom dem som har mulighet til å nyttiggjøre seg disse ressursene, og dem som ikke har denne muligheten. Spesielt viktig blir det å sørge for at alle får tilstrekkelig digital kompetanse til å ta aktivt del i kunnskaps- og informasjonssamfunnet.

Krav om kvalitet og service vil sette de små enhetene under press. Skal bibliotekene leve opp til å være sentrale kunnskapsinstitusjoner, trengs det en konsolidering som samler ressursene i større og sterkere enheter. Skreddersøm av tjenester gjøres mulig gjennom IKT, og økt samhandling mellom arkiv, bibliotek og museer vil kunne bidra til denne sømløsheten.

Bibliotekene må:

- sørge for at alle får tilgang til et mangfold av kunnskapskilder som er egnet til å bygge Norge som en kunnskapsnasjon
- bidra til at alle får mulighet til å skaffe seg og vedlikeholde tilstrekkelig digital kompetanse
- være viktige læringsarenaer for enkeltindividet og virksomhetene, i det sivile liv, organisasjonslivet, arbeidslivet og utdanningssektoren
- gi tilgang til digitale kultur- og læringsressurser og aktivt gi tilgang til digitale kunnskapskilder som grunnlag for utvikling av digitale læringsressurser
- samarbeide på tvers av sektorer, spesielt med andre aktører innen utdanningssektoren og andre innholdsleverandører som arkiv og museum

MÅL MED PAPIRBREDDEN – DRAMMENS KUNNSKAPSPARK:

- Et høyskoleanlegg og et samlet bibliotek med høy arkitektonisk kvalitet, som godt representerer vår tid innenfor funksjonell løsning, arkitektur og byforming
- Et bibliotekanlegg som kan fungere som et godt offentlig tilbud, som framtidens bibliotek, i samspill med undervisningsinstitusjonene
- Prosjektet skal danne grunnlaget for et læringscenter som skal ivareta kompetanse- og forskningsbehovet

(Tellefsen og Stenhammer 2005)

Illustrasjon. LPO arkitekter

2.3 Det sosiale og kulturelle landskapet

Alderssammensetning og bosettingsmønster

Antall innbyggere i Norge øker trolig lite de nærmeste årene, men befolkningen blir eldre, og en økende andel vil være født i andre land. På lang sikt vil landet vårt få en betydelig eldre befolkning enn i dag. Men selv om antallet personer som er 67 år og eldre vil være omtrent dobbelt så stort i 2060 som i dag, vil ikke denne eldrebølgen være særlig tydelig i 2014 (Statistisk sentralbyrå 2006a). Likevel er det slik at en økende andel av befolkningen etter hvert vil bestå av eldre som er vant til å leve et aktivt liv, og som vil utgjøre en viktig ressurs. ECON (2005: 21) spør om hvordan framtidens pensjonister vil prioritere sin tid og sine penger, og om framtidens eldre vil framstå som mer kravstore og kampvillige enn «generasjonen som bygde landet». For bibliotekene vil seniorenne kunne bety en stor, krevende brukergruppe som ønsker å fylle tiden med læring og opplevelser. Samtidig vil veksten i denne brukergruppen bety økte krav til universell utforming og tilrettelagte tjenestetilbud. Mange vil ønske å vedlikeholde sin fagkompetanse for å kunne bidra aktivt til fellesskapet som aktive pensjonister, andre vil ha et ønske om å tilegne seg ny kunnskap. For mange vil læring ha en verdi i seg selv.

Folketallet vil sannsynligvis fortsette å stige i de fleste fylkene de neste ti årene, men det er i de sentrale strøkene veksten kommer, mens folketallet vil synke i de minst sentrale kommunene. Dersom den innenlandske mobiliteten holder seg

på samme nivå som i 2004, vil folketallet synke i nesten halvparten av landets kommuner. Enda flere kommuner vil oppleve befolkningsnedgang dersom den innenlandske mobiliteten øker, denne nedgangen blir særlig stor i de minst sentrale kommunene (Statistisk sentralbyrå 2006a). Byer og tettsteder vil vokse. I den regionale planleggingen brukes begrepet *felles bo-, arbeids- og serviceregioner*, der målet er bedre samspill og arbeidsdeling mellom byer og tettsteder.

En utvikling med byer og tettsteder i en flerkjernestruktur kan bidra til å skape en bedre regional balanse, slik det for eksempel planlegges i Østlandssamarbeidet der 8 fylker i Osloregionen deltar. For å utvikle en flerkjernestruktur kreves effektive transportforbindelser, lik adgang til infrastruktur og kunnskapsressurser, og en balansert utvikling og varsom forvaltning av natur- og kulturarven (St.meld. nr. 23 (2001–2002): kap. 4.1). En slik struktur legger også vekt på regional næringsutvikling, som igjen krever sterke kunnskaps- og kompetansemiljø. Bibliotekene må samle ressursene for å kunne utgjøre et kjernetilbud i slike satsinger. Et eksempel på et prosjekt basert på en slik strategi er Drammenregionens kunnskaps-park, der offentlige og private aktører i regionen har gått sammen om en felles satsing på et nytt kunnskaps- og kultursenter på Union brygge i Drammen (Tellefsen og Stenhammer 2005).

Nye møteplasser

Selv om folketallet i byene øker mest, øker også

NYTT BIBLIOTEK FORNYER SENTRUM I TØNSBERG

Ideen med etableringen var å utnytte biblioteket som element i utviklingen av Tønsberg sentrum som kulturelt tyngdepunkt. (Kilde: www.tettsteder.no)

antallet innbyggere andre steder i landet. Utviklingen innenfor både samferdsel og informasjons- og kommunikasjonsteknologi gjør at man i mindre og mindre grad er bundet til å bo i nærheten av arbeidet. Det er et politisk ønske å bevare hovedtrekkene i bosettingsmønsteret ved å satse på å utvikle attraktive tettsteder i distriktene. Det er innbyggerne selv, næringslivet, frivillige organisasjoner og kommunen som gjennom sine investeringer og aktiviteter former og utvikler steder. Utvikling av tettsteder til attraktive bosteder for nye generasjoner krever mer enn et bredt utvalg av arbeidsplasser og forbedring av det fysiske miljøet. Tilgang på møtesteder, et variert boligtilbud, trygge omgivelser og kulturelle aktiviteter er også viktig. Folkebibliotekene utgjør viktige møtesteder i lokalsamfunnene.

Mange offentlige rom forsvinner i lokalsamfunnet, og samtidig utfordres de offentlige rom av de kommersielle – slik formulerer tidligere leder av Norsk Form, Peter Butenschøn, det: «Motsatsen til det offentlige rom finner vi i de konsumerende private rom, der man trekker seg tilbake eller forskanser seg. [...] Kjøpesentrene er slike 'gated communities', der regelverk innført av eiere og iverksatt av driftselskaper betinger at oppholdet er begrunnet i robust kjøpekraft og preget av sømmelig adferd» (Butenschøn 2003).

I sin hovedoppgave ved Høgskolen i Oslo, *Folkebiblioteket som offentlig møteplass i en digital tid*, har Hilde Ljødal (2005) gjennomført en kvalitativ undersøkelse som viser til noen av de kvaliteter

og egenskaper dagens bibliotek har som møteplass, hvilke møter som finner sted, og hvordan disse møtene skapes. Bibliotekene gir samme tilbud til alle sine brukere. Du kan gå fritt inn i biblioteket og velge om du vil ha kontakt med andre, eller om du vil være for deg selv. Demokratiet forutsetter slike lavintensive møteplasser hvor man kan møtes på tvers av hvilke samfunnsgrupper man tilhører. Ljødals undersøkelse viser at bibliotekets brukere mener at dette lavterskeltilbudet, kalt «legitim perifer deltagelse», er svært viktig for at de skal bruke biblioteket. Det sosiale, uformelle offentlige rommet blir betonet som viktigere enn man har antatt.

Læringscentermodellen i universitets- og høyskolebibliotekene bygger også på tanken om biblioteket som møteplass, der studentene får tilgang til et fysisk læringsmiljø med rom for aktiviteter og samhandling. Slike læringsmiljøer ved universitets- og høyskolemiljøene vil kunne utgjøre en kjernefunksjon i det samarbeidet som mange steder etableres mellom innovasjons- og forskningsvirksomhet og universitets- og høyskolemiljøene, slik man kan se det ved NTNU i Trondheim, Universitetet for miljø- og biovitenskap på Ås og Høgskolen i Akershus på Kjeller. Samtidig vil det være viktig å bidra til innholdet i digitale møteplasser, inklusive det å bidra til digitalt innhold i læringsplattformer som It's learning og Classfrontier.

Medieutviklingen

I framtiden vil det bli skapt flere digitale møte-

plasser der brukere kan utveksle og hente informasjon. En kan tenke seg møteplasser som «Litteraturrommet», «Musikkrommet» osv. som brukerne selv kan velge etter interesse. I Danmark har en etablert Litteratursiden.dk som kan kalles en møteplass for litteraturinteresserte, men som ikke har åpnet helt opp for å bli et diskusjonsforum ennå. Et eksempel på en digital møteplass i Norge i dag er Reaktor (reaktor.deichman.no), en tjeneste der brukere kan legge inn egne arbeider og presentere dem for andre brukere. Bydagboka (www.bydagboka.no) er et annet eksempel, en blogg der brukerne kan skrive inn sine opplevelser og dele dem med andre.

Nettmediet er interaktivt, og gir, som beskrevet ovenfor, gode muligheter til dialog. I løpet av få år har mediesituasjonen endret seg dramatisk. Kultur- og informasjonskanalene har blitt flere. Folk bruker mer tid på massemedier, og de unge er særlig ivrige og mangfoldige mediebrukere. Kringkasting, Internett og mobiltelefoni integreres (konvergerer) i nye digitale medier som gir tilgang til kunnskap og informasjon, kultur og underholdning overalt.

Samtidig med økt bruk av de interaktive og digitale mediene, holder boksaltet og boklesingen seg oppe, mens lesing av papiravisene avtar.

Det flerkulturelle Norge

Ved inngangen til 2006 utgjorde innvandrerbefolkningen 8,3 prosent av Norges befolkning, og den fordeler seg på vel 200 ulike opphavsland. Tre av fire innvandrere er av ikke-vestlig opprinnelse, og en av tre har bodd kortere enn fem år i Norge. Det bor innvandrere i alle landets kommuner, men det er i de store byene og kommunene det ofte finnes større grupper med samme nasjonale bakgrunn. Fjorten kommuner hadde større andel innvandrere enn 10 prosent. Flertallet av disse kommunene ligger i området rundt Oslo, som har den høyeste andelen innvandrere med 23 prosent (Statistisk sentralbyrå 2005a). Barn og unge under 25 år som enten selv har innvandret eller som er født i Norge av førstegenerasjons innvandrere, utgjør drøyt en tredjedel av innvandrerbefolkningen (St.meld. nr. 49 (2003–2004): 146).

Det er stor usikkerhet knyttet til tallene for innvandring til Norge i årene framover – antallet innvandrere vil variere i takt med innvandringspolitikken, med behovene i arbeidsmarkedet og med krisene i verden. En høyt anslag for innvandring kan gi oss 23 000 nye innvandrere årlig, et lavt anslag ligger på ca. 9 000. I tillegg vil befolkningstilveksten i innvandrergруппene i Norge i

årene framover kunne ha vel så stor betydning for den totale størrelsen på innvandrerbefolkningen som antall nye innvandrere.

Norge har en flerkulturell befolkning, men det er fremdeles en lang vei å gå før man kan snakke om et flerkulturelt samfunn, et samfunn der de ulike kulturene ikke bare lever side ved side, men til sammen utgjør en helhet. Økt vekt på det multikulturelle vil resultere i et økt mangfold, der de forskjellige kulturene ikke oppfattes som statiske, men som dynamiske kulturer som kan berike hverandre.

Det kan være store forskjeller mellom ulike innvandrergupper, både når det gjelder levekår og deltakelse. At samfunnet skal klare å inkludere alle, er en sentral utfordring for inkluderings- og mangfoldspolitikken. En av hovedkonklusjonene i Robert Vaagans utredning *Bibliotekene og det flerkulturelle Norge* (2005b) er at det i større grad stilles krav til innvandrere om integrering og mestring av norsk språk, noe vi ser i den nye statsborgerskapsloven, i introduksjonsloven, samt revisjoner i opplæringsloven. Like muligheter til utdanning er en stor utfordring.

Utfordringer for bibliotekene

Når gruppen av seniorer øker, vil folkebibliotekene møte større krav om at både det fysiske biblioteket og tjenestene er tilgjengelige for personer med nedsatt funksjonsevne, og det vil bli stilt krav om et mer individuelt tilpasset tilbud. Samtidig vil seniorgruppen være en ressurs som sammen med andre aktører i lokalsamfunnet vil ha behov for en arena for egne aktiviteter. Livslang læring vil omfatte også senioren, like mye i form av å vedlikeholde kompetanse fordi de fortsatt er bidragsytere i samfunnet, som i form av behovet for å leve et aktivt og stimulerende liv.

Folkebibliotekene må framstå som attraktive møteplasser i lokalsamfunnet, tilgjengelige for alle. Utviklingen av møteplassfunksjonen må skje i samhandling med innbyggerne, næringslivet, frivillige organisasjoner og kommunen selv. Utdanningsbibliotekene som møteplass må få en mer sentral rolle som støttefunksjon i innovasjons- og forskningsvirksomhet, i tillegg til å være en arena for samhandling og læring.

Bibliotekene må gi alle tilgang til hele bredden av det kulturelle mangfoldet som finnes i det norske samfunnet – men også åpne dørene til verden rundt, og gi tilgang til norsk kunnskap og kultur for omverdenen. Samtidig har bibliotekene en viktig oppgave i å bidra til at nye innvandrere lettere inkluderes i det norske samfunnet, og

ikke minst gis lik mulighet til å tilegne seg kunnskap.

Bibliotekene må:

- være sentrale elementer i sterke lokale og regionale kunnskaps- og kultursentra
- tilpasse tilbudet til en mer sammensatt befolkningsgruppe, preget av flere aktive og ressurskrevende eldre
- framstå som sosiale møteplasser i lokalsamfunnet, med rom for aktiviteter og verdiskaping. God tilgjengelighet, funksjonelle bygg, innhold og tjenester som appellerer til de ulike brukergrupper og bruksmåter er alle svært viktige faktorer for å ha et godt bibliotektilbud
- inneha en kjernefunksjon i læringsmiljøet ved grunnskolene, de videregående skolene, universitets- og høyskolene
- bidra til økt kunnskap om det kulturelle mangfoldet i Norges befolkning ved aktiv formidling
- bidra til økt inkludering av ulike innvandrergupper ved å gi tilgang til kunnskapskilder om Norge og norske forhold
- være viktige kanaler for flyt av kunnskap og kultur mellom Norge og resten av verden

2.4 Det politiske landskapet

Endringer i forvaltningsstruktur og oppgavefordeling

Endringer i forvaltningsstrukturen og omfordeling av oppgaver mellom stat, region og kommune er i fokus, og vi kan vente endringer i løpet av de kommende årene. Det er politisk flertall for at det fortsatt skal være tre folkevalgte forvaltningsnivåer i Norge, og den varslede regionreformen har som målsetting å etablere et fornyet og styrket regionalt forvaltningsnivå, med etablering av færre og større regioner innen 2010.

Forsøk med å integrere fylkeskommunen med fylkesmannen (enhetsfylke) og kommunal oppgavedifferensiering er ment å gi erfaringer med alternative måter å organisere oppgavefordelingen og forvaltningen på. Kommunal oppgavedifferensiering betyr at enkelte kommuner kan overta oppgaver fra fylkeskommunen eller staten, og at de nye regionene kan overta oppgaver fra staten.

Generalistkommuneprinsippet utfordres, det stilles spørsmål om det er hensiktsmessig at alle kommuner skal ha samme brede, lovpålagte oppgaveansvar og enhetlige finansieringssystem. Årsaken er ujevn kvalitet på offentlige tjenester som følge av for store ulikheter i kompetanse og andre lokale ressurser, og lav kostnadseffektivitet på grunn av dårlig utnyttelse av stordriftsfordeler eller høyere geografisk betingede kostnader. Samtidig prøver kommunesektoren å møte disse

utfordringene gjennom interkommunale samarbeidsløsninger på mange felt. Selv om det ser ut til å være liten politisk vilje til å redusere antallet kommuner i Norge gjennom tvungne kommunesammenslåinger, er det desto større vilje til å stimulere til økt samarbeid både interkommunalt, interregionalt og på tvers av ulike sektorer.

Samtidig pågår det en kontinuerlig moderniserings- og fornyelsesprosess av offentlig sektor, med forenkling av regelverk, samordning av statlig tilsyn med kommunene og økt dialog mellom forvaltningsnivåene. Målet er at innbyggerne skal få en enklere hverdag og bedre offentlige tjenester, og at de skal sikres deltakelse og rettssikkerhet. Forenklingen av forvaltningen har også som mål å gi gode rammebetingelser for verdiskaping og arbeid. Det foreslås konkret å la fylkesmannen koordinere alt tilsyn med kommunene, og legge mer vekt på dialogbasert tilsyn. Det slås også fast at veiledning ikke er en tilsynsoppgave (NOU 2004: 17).

Kulturpolitikk

Kulturmeldingen *Kulturpolitikk fram mot 2014*, St.meld. nr. 48 (2002–2003), er det offentlige dokumentet som i dag peker ut retningen for norsk kulturpolitikk.

Hvilke trender ser vi i det globale samfunnet når det gjelder kulturområdet, og som kan tenkes å påvirke også den norske kulturpolitikken i årene framover?

Den svenske kulturskribenten Sven Nilsson drøfter i en artikkel om skandinavisk kulturpolitikk inn i det 21. århundre (1998) en rekke utviklingstrekk som kan være interessante også i et norsk perspektiv. Den skandinaviske kulturpolitiske tradisjonen med folkeopplysning og de store folkebevegelsene har preget spesielt folkebibliotekene, mens vi nå ser en vel så stor påvirkning fra den europeiske fokuseringen på kulturelt mangfold. Mens kulturen tidligere hadde en mer instrumentell rolle i et folkeopplysningsperspektiv, legges det i dag større vekt på at kulturen har en egenverdi i seg selv, i tillegg til at den er et redskap for endringsprosesser i samfunnet. Kulturen er også en møteplass og en fellesarena, og er i seg selv også en drivkraft i samfunnet. Kulturen påvirker samfunnsområder som identitet, deltakelse, mangfold og kreativitet. Men hvor forankres kulturpolitikken i årene som kommer – nasjonalt, regionalt eller lokalt? Mens den nasjonale kulturpolitikken i dag er mest opp-tatt av de store kulturinstitusjonene, vil vi kunne oppleve større vektlegging av den lokale kulturen,

for eksempel som skaper av lokal identitet og egenart. Kulturarenaer vil kunne være arenaer vel så mye for enkeltindividet som for den kollektive allmennheten. I framtiden vil vi kanskje oppleve en mer markert konflikt mellom ønsket om et desentralisert tilbud, med mange lokale kultur- møteplasser, og behovet for sterke kultursentre, som oppfyller økte krav til kvalitet og bredde i tilbudet. Vi vil også kunne oppleve at det legges mer vekt på det som er forskjellig i det mangfoldige kulturbildet, enn det som er likt.

Kultur som grunnlag for kreativitet har aldri vært noe kontroversielt tema. Richard Florida presenterer i sin bok om den kreative klasse (2002) teorien om at nøkkelen til økonomisk vekst i framtiden ligger i den kreative klasse – denne nye klassen som ikke ser på seg selv som en klasse, men som gjennom sin skapende evne og kunnskap er den som vil bidra sterkest til innovasjon og utvikling. Florida argumenterer videre med at miljøer og lokalsamfunn som vil tiltrekke seg denne nye eliten, må kunne tilby det som oppleves som attraktivt for den: lokalsamfunn rike på kulturelle opplevelser og muligheter for egen utfoldelse.

IKT-politikk

De tre målområdene for IKT-politikken er formulert slik i planen *eNorge 2009* (Moderniseringsdepartementet 2005):

- Enkeltmennesket i det digitale Norge
- Innovasjon og vekst i norsk næringsliv
- En samordnet og brukertilpasset offentlig sektor

Det er et politisk mål å ha et IKT- og kunnskaps-samfunn for alle. Alle skal ha mulighet til å delta i informasjonssamfunnet, og digitale tjenester skal være tilpasset den enkeltes behov. I april 2005 hadde 83 prosent av oss – 3,2 millioner nordmenn – tilgang til Internett, og stadig flere tar i bruk nettbaserte tjenester. Selv om mange har tilgang til teknologi, er det fortsatt betydelige forskjeller i bruks- og kompetansenivå. Siden flere og flere samfunnsområder preges av og forutsetter bruk av IKT, må alle grupper i befolkningen få mulighet for veiledning og opplæring i å gjøre seg nytte av dette verktøyet.

Bibliotekene har en viktig rolle i å tilby tilgang til og bruk av IKT, sammen med veiledning og hjelp. De har som følge av utviklingen til en viss grad endret karakter; fra å være rene bokformidlere til å bli formidlere av kunnskap og informasjon på flere områder. Ikke minst har bibliotekene fått en sentral rolle som tilbydere av PC og Inter-

nett for dem av oss som ikke har tilgang til dette hjemme (Moderniseringsdepartementet 2005).

Informasjonsteknologi åpner for nye muligheter til å presentere det offentlige tjenestetilbudet helhetlig, på tvers av virksomheter, sektorer og forvaltningsnivåer. En av hovedutfordringene for både statlig og kommunal sektor er å nå helt ut til innbyggerne med tilbud om elektroniske tjenester, slik vi ser det i privat sektor for banktjenester, kjøp av flyreiser og annen elektronisk handel. Det er viktig å knytte mål i *eNorge 2009* (Moderniseringsdepartementet 2005) til planlagte og allerede igangsatte initiativer i arkiv-, bibliotek- og museums-sektoren (abm-sektoren). Programmet Norsk digitalt bibliotek er framhevet i *eNorge 2009* som ett av tiltakene for å gjennomføre strategier og handlingsplaner på disse områdene.

Framtiden for norske kultur- og kunnskapsinstitusjoner vil være digital. Mer og mer av det innholdet som blir produsert, vil finnes i digital form. Den digitale framtiden vil innebære en revolusjon i spredningen av ulike kunnskaps- og informasjonsressurser. Grunnlaget for om vi vil lykkes i å utvikle gode nasjonale digitale tjenester, blir i stor grad lagt i dag. Arbeidet på dette området må bli gjennomført på en grundig, framtidssrettet måte som sikrer kvaliteten.

Opphavsretten og kunnskapsallmenningen

Det digitale mediet skaper både endringer i informasjonsmarkedet og behov for tilpasninger av opphavsretten. Mens bibliotekene tidligere først og fremst måtte forholde seg til avgrensninger i forhold til retten til å framstille eksemplarer av et åndsverk (kopiering), har opphavsrettens enerett til å gjøre verket tilgjengelig for allmennheten (engelsk «communication to the public») nå blitt en vel så stor utfordring.

«Etter hvert som bibliotekene beveger seg fra samlinger til tilganger får denne eneretten like stor betydning som eksemplarframstillingsretten hittil har hatt for bibliotekene. Man går over fra en verdikjede for fysiske varer til en verdikjede for tjenester, dvs. ikke-fysisk. Samtidig har bibliotekene alltid levert ikke-fysiske tjenester også, men disse har vært basert stort sett på bibliotekenes samlinger og personalets kompetanse i å utnytte samlingene. Når man ikke lenger kjøper et eksemplar av et verk, men derimot bare tilgangen til dette, endres også forutsetningene» (Abelsnes 2005: 12).

Dette er først og fremst et politisk spørsmål, fordi det her er snakk om å balansere opphavsrettens rettigheter mot allmennhetens rett til

tilgang til den felles kunnskaps- og kulturarven. Når eierskapet til et fysisk eksemplar er erstattet av retten til tilgang til informasjonen, styres den videre bruken av materialet først og fremst av den enkelte avtale mellom rettighetshaverne og biblioteket. Tradisjonelle bibliotekpolitiske virkemidler, som pliktavlevering og avtalelisenser, er ikke lenger sterke nok virkemidler til å sikre bibliotekenes mulighet til å gi tilgang til opphavsrettslig beskyttet materiale. Denne muligheten settes også under betydelig press når rettighetene til digitale ressurser etter hvert samles hos store kommersielle aktører.

Utfordringer for bibliotekene

Endringer i forvaltningsstruktur og oppgavefordeling vil kreve et mer robust biblioteklandskap som gjennom best mulig ressursutnyttelse gir innbyggerne tjenester av god kvalitet. En samlet sektor må sørge for et tjenestetilbud som i størst mulig grad er tilpasset den enkeltes behov.

En forenkling av offentlig forvaltning kan føre til økt press på bibliotekene, dels i form av økt behov for å formidle og gi veiledning i bruk av nye offentlige tjenester og for å sikre alle likeverdig tilgang, dels i form av forenkling og fornyelse av egne tjenester. Det vil kreves økt samhandling med andre samfunnssektorer for å oppnå enhetlige og gode offentlige tjenester, der bibliotekene er viktige tilbydere av informasjon, kunnskap og kulturelle uttrykk.

Endringer i informasjonsmarkedet og opphavsretten vil bety økte krav til omstillingsevne for bibliotekene. Det må utformes et nasjonalt avtalesystem som sikrer bibliotekene mulighet for å gi allmennheten likeverdig tilgang også til digitale kilder. Tilgang til og bruk av pliktavlevert materiale må avklares.

Utfordringene ligger i å:

- framstå som en samlet biblioteksektor, der de samlede ressursene og tjenestetilbudet gjøres tilgjengelig for alle
- aktivt bygge ned barrierer mellom dem som har og dem som ikke har tilgang til teknologi og digitale ressurser
- sørge for at alle har enkel tilgang til digitale kilder
- bidra til å styrke digital kompetanse
- bygge virksomheten på prinsippet om fri tilgang for alle til alle ressurser som er produsert for offentlige midler
- gi alle en samlet og likeverdig tilgang til kunnskapsallmenningen

2.5 Det økonomiske landskapet

Den offentlige økonomien

Rammebevilgningene til universitets- og høyskolesektoren er tettere knyttet til resultater og måloppnåelse enn før, og dette betyr mindre forutsigbarhet fra år til år. Bibliotekene i denne sektoren er midt oppe i en omstillingsprosess fra fysiske til digitale ressurser. Bibliotekene står overfor store utfordringer når det gjelder å kunne tilby kostnadskrevenne lisensierte tjenester, mens mediebudsjettene tidligere i stor grad ble brukt til innkjøp av fysiske eksemplarer. Større fleksibilitet i utdanningssystemet og økt internasjonalisering vil kunne føre til økte krav om både bredde og kvalitet på tjenestetilbudet ved universitets- og høyskolebibliotekene. Mindre forutsigbarhet i ressurstilgangen, sammen med økte krav om fleksibilitet og kvalitet, vil kreve større grad av omstillingsevne og endringsvilje.

Kommunenenes rammebetingelser er i endring. Mindre øremerking og mer rammebudsjettering er ment å gi økt frihet innenfor rammene. Kravet om effektivisering har ført kommunene inn i en situasjon der det ofte er de tunge lovpålagte oppgavene som prioriteres. Selv om det i mange kommuner har vært politisk vilje til å skjerme folkebiblioteket mot nedskjæringer, har de kommunalt drevne bibliotekene vært under økonomisk press over tid. Det er liten forutsigbarhet i de økonomiske rammebetingelsene for kommunene, og selv en viss optimisme om bedret kommuneøkonomi og forslag om å gi kommunene mulighet for en friere beskatning, er ikke noen garanti for en bedring av bibliotekenes rammebetingelser.

En opprustning av bibliotekene for å sette dem i stand til å møte morgendagens utfordringer, vil kreve store investeringer. Det er behov for en solid opprustning for å fornye teknologisk og fysisk infrastruktur og kompetanse, og for å etablere et nytt biblioteklandskap.

Den personlige økonomien

Norge er et av verdens rikeste land, også når det gjelder privat økonomi. Selv om vi har opplevd en økning i husholdningenes realinntekt de siste årene, har vi også siden 1990 sett en utvikling mot større inntektsforskjeller (Statistisk sentralbyrå 2005d). Det har blitt flere barnrike familier med lav inntekt. Til tross for at de fleste barnefamilie har opplevd en betydelig inntektsvekst siden midten av 1990-tallet, er det fremdeles en stor gruppe barn som bor i familier med svært lave inntekter, og det dreier seg ofte om vedvarende lav inntekt. Personlig fattigdom handler om manglende mulig-

heter for å leve et liv i verdighet, selvrespekt og likeverdighet med andre. Vi vet også at mange nye innvandrersfamilier tilhører slike lavinntektsgrupper med barn. Fattigdomsbekjempelsen vil være et viktig innsatsområde i tiden framover. For alle med sterk vekst i personinntekt, er kostnads-krevende boliger, biler og fritidssysler blitt lett tilgjengelig. For bibliotekene betyr dette at flere kjøper bøker i stedet for å låne dem.

Markedsøkonomisk styrt politikk versus fellesskapsløsninger

Over tid har utviklingen gått mot en mer markedsøkonomisk styrt politikk i Norge. Oppgaver som tradisjonelt har vært utført av det offentlige, har delvis blitt flyttet over til privat sektor, både innen eldreomsorg, helse og skole. ECON skriver: «Fra å ha blitt styrt etter ikke-kommersielle økonomiske prinsipper, ser vi også at biblioteksektoren beveger seg i en mer kommersiell- og markedsorientert tenkning i forhold til finansiering og drift» (ABM-utvikling 2005b: 26).

Likevel kan det se ut til at vi i Norge nå er i ferd med å bevege oss mer over mot fellesskapsløsninger igjen. Det har vært lagt vekt på at offentlige ressurser skal bidra til økt næringsutvikling, slik vi for eksempel ser det i *Fra bruk til gjenbruk* (Arbeids- og administrasjonsdepartementet 2004). Rapporten slår fast at god tilgang på offentlige data er viktig for å skape verdiøkende tjenester, og dermed fremme informasjonssamfunnet, men fokuserer også på prinsipper for tilgang til og prising av offentlig informasjon. Det er klare politiske signaler om at det som er offentlig skapt, skal være offentlig tilgjengelig. EU-direktiv 2003/98/EF om viderebruk av offentlig sektors informasjon er foreslått implementert i norsk lovgivning gjennom forslag til ny offentlighetslov fremmet juni 2005 ved Ot. prp. nr. 9 (2005–2006). I forbindelse med forslaget til statsbudsjett 2006 gikk det daværende Moderniseringsdepartementet ut med følgende pressemelding: «Gjenbruk av offentlige data er en viktig kilde til verdiskaping og utvikling av kunnskapsbaserte næringer. Innsyn og viderebruk av offentlig innsamlet informasjon skal være gratis. Gode fellesskapsløsninger sikres gjennom økt verdiskaping.»

Dette er fulgt opp av den nye regjeringen. I sitt innlegg på Vox-konferansen *eBorgerskap 2006 – eMakt til alle* 31.01.2006 sa fornyings- og administrasjonsminister Heidi Grande Røys blant annet dette om digital tilgang til kunnskap og kultur: «Deltaking handlar òg om tilgang til informasjon. Tilgang legg grunnlaget for kunnskap.

Gratisprinsippet for tilgang til informasjon er difor ein viktig berebjelke i samfunnet. Det er regjeringa sitt mål at prinsippet blir vidareført og utvida, og ved vidarebruk av offentlig informasjon. Vi har mål om auka digital tilgang til kunnskap og kultur. [...] Den raske teknologiske utviklinga, og stadig nye krav til omstilling, betyr at satsinga på IKT samla sett, vil vere ein avgjerande suksessfaktor. Ting heng saman! Tiltak retta mot kompetanse, tilgang, meir digitalisering av tradisjonelle tenester, samt krav til brukarvennlege og brukar-tilpassa løysingar, må få prioritet. Utforminga av IT-politikken må spegle dette mangfaldet. IKT har og vil halde fram å utvikle seg raskt – skal vi lukkast i vårt vidare arbeid må vi setje innbyggjarane og behova deira i sentrum!»

Utfordringer for bibliotekene

En bedring av de økonomiske rammebetingelsene for bibliotekene vil neppe være tilstrekkelig til å sette sektoren i stand til å møte morgendagens utfordringer. Større sprik mellom økonomisk forutsigbarhet og krav til kvalitet på tjenestene vil tvinge fram sterkere samarbeidskonstellasjoner, på tvers av både sektorgrenser og forvaltningsnivå. Bibliotekene skal bidra til å redusere skillene mellom dem som har økonomisk handlefrihet og dem som ikke har økonomi til å kjøpe seg tilgang til informasjon, kunnskap og kultur.

Bibliotekene må fokusere mer på tjenestetilbud knyttet til digitale ressurser, og på den kompetansen biblioteket kan tilby brukerne i form av veiledning og formidling.

Utfordringene ligger i å:

- legge grunnlaget for bedre ressursutnyttelse gjennom sterkere enheter og mer forpliktende samarbeid
- samarbeide om felles avtaler gjennom sterkere nettverksbygging
- være viktige kanaler for å gi fri tilgang til offentlig informasjon
- bygge bro over det digitale gapet mellom dem som har og dem som ikke har tilgang til teknologi og digitalt innhold
- fornye bibliotekkompetansen

2.6 Det teknologiske landskapet

Konvergens

I 1999 ble tanken om at data-, tele- og medie-sektorene kommer til å smelte sammen eller konvergere, utredet i *Konvergens. Sammen-smelting av tele-, data- og mediesektorene* (NOU 1999: 26). I dag ser vi at grensene mellom kringkasting, teletjenester og IKT blir mindre tydelige,

TRÅDLØSE NABOBÅND

En såkalt *hotspot* som gir trådløs tilgang til en bredbåndslinje i krysset mellom Fourth Street og Avenue B på Manhattan, gir ikke bare beboerne i nabolaget gratis tilgang til Internett. Den fungerer også som nærmiljøets virtuelle torg og nettavis. Alle brukere som logger seg på nettet via hotspot'en dirigeres til en startside hvor de finner elektronisk oppslagstavle, rubrikkannonser og fotografier av folk fra nabolaget. Siden brukes også av beboerne til å diskutere alt fra lokale spisesteder til et kunstprosjekt i nærområdet og nabolagets hjemløse person, Eddie. Hotspot'en er del av et større prosjekt som kalles Neighbornode, startet av studenten John Geraci ved New York University. Hittil er 18 slike hotspots etablert i New York.

Kilde: Mandag morgen 29.08.2005

og vi kan forvente en ytterligere utvikling på dette feltet. Det utvikles mer fleksible løsninger, med økt integrering mellom formater og plattformer. Innholdet er ikke lenger bundet til ett bestemt format. Tydeligst blir dette når vi snakker om «født digitalt» materiale og «adoptert digitalt» materiale – der innholdet konverteres fra det ene formatet til det andre. Mens ulike lagringsformater hittil nærmest har blitt identifisert med innholdet (som en bok av papir), kan innholdet nå konverteres til andre formater uten å miste sin identitet. Lydfestinger, video, foto, trykt materiale og digitalt materiale – skillene viskes ut både innholdsmessig og fysisk.

ECON peker på at vi også ser konvergens på et annet plan: «Et ønske om enkle og effektive digitale hjelpemidler, en selvforklarende teknikk som fordrer minimal egeninnsats og opptar liten fysisk plass, presser fram produksjon av multifunksjonelle teknologiske apparater. Man kan allerede nå ta bilder med telefonen, ha videokonferanse og se TV på pc-en. Tidligere separate apparater slås sammen til en arbeidsstasjon for alle tjenester. Raskere, mer stabil og mindre plasskrevende teknologi vil gi uante muligheter fremover, men vil den ikke også i noen grad gjøre oss digitalt sårbare? Og avhengige?» (ABM-utvikling 2005b: 16).

Wi-fi og hot-spots

Pervasive computing, eller *data-i-allting*, som danskene kaller det, er et nytt begrep som prøver å beskrive et samfunn der datateknologien trer

inn i omgivelsene og integreres i alt vi omgir oss med. Allerede nå finner vi innebygde systemer rundt oss – utfordringen blir å få til et nettverk og en samhandling mellom alle disse enhetene. Innen et tiår vil dette være en realitet; vi vil ha «intelligente hus», interaktive overflater og trådløse nettverk som knytter oss til infrastrukturen. Vi vil se økt utbredelse av digitalt mottakerutstyr og investeringer i ny infrastruktur for distribusjon av digitale signaler. Det blir vanskelig å spå hva de nye vinnerapplikasjonene vil bestå i, men etter all sannsynlighet vil wi-fi (wireless fidelity) være en av bærebjelkene i den nye digitale hverdagen. Alt i dag er trådløse nettverk tilgjengelig i egne «hotspots» i lokalsamfunn.

Google Book Search og Google Answers

«Alt blir tilgjengelig digitalt,» hevder ECON. I hvert fall vil mengden med digitalisert innhold øke dramatisk i tiden framover. En sak er at det offentlige legger til rette for det, en annen sak at medie- og kulturindustrien blir sentrale bidragsytere og dermed premissleverandører. Google har satt i gang et stortilt prosjekt, der de fysiske boksamlingene ved flere større bibliotek i USA og Europa digitaliseres og gjøres tilgjengelige på Internett. Google Print, nylig omdøpt til Google Book Search, fungerer i dag i praksis som et indekseringsprosjekt der innholdet indekseres og gjøres søkbart, mens innholdet i form av de digitale bøkene for det meste ligger bak sperrer på grunn av opphavsrett. Det brukeren søker opp, kan kjø-

pes fra en bokhandel – er boka ikke tilgjengelig der, er det bare biblioteket som kan skaffe den. Men hvis det etter hvert blir mulig å kjøpe tilgang til den digitale kopien, hvem vil vente på å få det fysiske eksemplaret fra biblioteket?

I løpet av de nærmeste årene skal EU-kommisjonen støtte digitaliseringstiltak med 96 millioner euro for å sikre den europeiske kulturarven. I tillegg skal medlemslandene bruke store summer på å få sine bokberg digitalisert (Europakommisjonen 2005a).

Google er ellers mest kjent som en av de mest sentrale søkemotorene på Internett. Med sin sterke orientering mot engelskspråklige ressurser, og med den monopolsituasjonen Google oppleves å ha som den mest brukte søkemotoren i verden, står små språknasjoner som Norge overfor store utfordringer. Den norske søkemotoren Sesam ble etablert i 2005, og allerede i juni 2006 fikk selskapene Fast, Schibsted og Accenture støtte fra Norges forskningsråd til etableringen av Senter for forskningsdrevet innovasjon. Prosjektet deres har en ramme på ca. 300 millioner kroner, og midlene skal de bruke til å utvikle en ny og bedre søketeknologi som skal konkurrere med Google, Yahoo og MSN.

Google har også lansert sin kommersielle referansetjeneste Google Answers, et kommersielt tilbud som til tross for sin likhet med Biblioteksvar.no opererer med differensierte priser der brukeren av tjenesten selv velger hvor mye arbeid som skal legges i å svare på spørsmålet, og der prisen fastsettes av brukeren. Tjenesten satser sterkt på kvalitet, og markedsfører seg med slagordet «your satisfaction is completely guaranteed».

Befolkningens tilgang til Internett

Så godt som alle under 19 år i Norge i dag og svært mange under 60 har tilgang til Internett – for dem over 60 år kan vi regne med at tallet stiger jevnt i årene framover.

Ifølge TNS Gallup Intertrack (www.tns-gallup.no/arch/img/215697.swf), som er en månedlig måling av bruk og tilgang til Internett, bruker over 2 millioner personer i Norge Internett daglig. Vi

bør kunne vente en fortsatt vekst ettersom flere og flere får tilgang til Internett. I mai 2006 hadde mer enn 1,6 av 1,9 millioner husstander tilgang til Internett. En stor andel av dem som har tilgang til Internett, bruker dette mediet daglig. Bruk av Internett avhenger av kjønn, alder og utdanning. Menn bruker fortsatt Internett mer enn kvinner, og bruken avtar med alder. Det er personer med høy utdanning som bruker Internett mest.

Utfordringer for bibliotekene

Stadig flere samfunnsområder krever Internett for fullverdig deltakelse. Utviklingen mot et digitalt samfunn forutsetter deltakelse for alle. Etter hvert som stadig flere får tilgang til Internett og tar det i daglig bruk, vil bibliotekenes tilbud om Internett-tilgang få mindre betydning som et attraktivt tilbud i seg selv, selv om det vil ha stor verdi som et tiltak for utjevning mellom dem som har og dem som ikke har tilgang til IKT. Det må legges mer vekt på innhold og verdiøkende tjenester, sammen med veiledning gitt av faglig høyt kompetent personale.

Mens man hittil har vært mest opptatt av digitale kilder og Internett som kommunikasjons- og informasjonskanal, må bibliotekene i tiden framover også mestre stadig nye teknologiske endringer. Konvergens vil trekke kringkasting mer inn i mediebildet, og det vil gi bibliotekene nye utfordringer på opphavsrettsområdet. Sterk personlig økonomi vil føre til at de fleste vil skaffe seg og ta i bruk nye teknologiske hjelpemidler, og bibliotekene vil møte sterkere konkurranse fra kommersielle aktører. Delvis må bibliotekene klare å følge med i en stadig raskere takt av utskifting av teknologi og plattformer for å framstå som et attraktivt tilbud for alle, delvis må bibliotekene ha en spesiell oppgave i å sikre alle tilgang til et oppdatert tilbud, og dermed virke utjevne.

Utfordringene ligger i å:

- mestre stadige teknologiske endringer
- framstå som et attraktivt alternativ til kommersielle aktører
- motvirke monopolisering av tjenester og nettverk

Kolbotn bibliotek. Foto. Bjørn Djupvik

DEL I: BIBLIOTEK

LANDSKAPET

HVA ER ET BIBLIOTEK?

3.1 Bibliotekbegrepet

Opphavet til ordet *bibliotek* er de greske termene for *bok* og *lagerrom*. Et biblioteks tradisjonelle funksjon har vært å oppbevare bøker og manuskripter og ordne samlingene slik at de er tilgjengelige for brukerne. Bibliotekene bygger opp samlinger systematisk, og gjennom kunnskapsorganisering systematiseres kunnskapskildene slik at de kan gjenfinnes. Bibliotekenes samlinger består i økende grad av digitale dokumenter. I dag er veiledning og aktiv formidling viktige funksjoner i bibliotekenes virksomhet.

De fire hjørnesteinene i framtidens bibliotek er:

- tilgang til fysisk og digitalt materiale
- nettbasert tilgang til bibliotekataloger, hjemmesider, portaler, informasjons tjenester og dokumenter i fulltekst
- profesjonell støtte til informasjonssøking og læring – i biblioteket og på nettet
- inspirerende møteplass for informasjonshenting, lesing, læring og opplevelse

Begrepet bibliotek kan også forstås som:

- *Kunnskaps- og kulturbase*
Bibliotekenes mediasamlinger er en kunnskaps- og kulturbase for samfunnet.
- *Søkemotor*
Begrepet søkemotor, som på kort tid er blitt allment kjent, kan brukes som metafor for bibliotekets evne til å gjenfinne informasjon og kunnskap, enten ved hjelp av personalets

kompetanse eller gjennom digitale løsninger.

- *Informasjonssystem*
Bibliotekene driver aktiv og systematisk forvaltning av informasjon og kunnskap. Dette foregår blant annet gjennom innhenting, organisering, bevaring, tilrettelegging og formidling av kunnskapskilder – så vel fysisk som digitalt.
- *Bibliotekpersonalets kompetanse*
Personalets kompetanse skaper sammenheng mellom bibliotekets innhold og tjenester. Kompetansen omfatter blant annet organisering og gjenfinning av informasjon og veiledning og formidling i møte med brukerne.
- *Fysisk sted*
Det konvensjonelle biblioteket er det fysiske rom med møteplassfunksjonen, kulturarenaen og læringscenteret som karakteristiske trekk.
- *Biblioteknettverket*
Biblioteknettverket bygger på felles verdier og gjensidig forståelse, regler og avtaler. Sammen bidrar dette til at det enkelte bibliotek kan yte mer enn om det skulle løse alle oppgaver alene.

Tabell 3-1 gir eksempler på hva som kan ligge i de ulike tradisjonelle begrepene. Den er delt i to dimensjoner – en konvensjonell og en digital dimensjon – der den ene ikke utelukker den andre. Begge dimensjoner krever sterk fagkompetanse innenfor alle de fire områdene.

Begrepet bibliotek er robust, det er et begrep som også i en digital verden gir innhold og mening. Det nye biblioteket tar opp i seg nye

	<i>Det digitale biblioteket</i>	<i>Det konvensjonelle biblioteket</i>
<i>Bygningen</i>	Portalen, den digitale struktur, det virtuelle rom	Møteplass, kulturarena, læringsarena, det fysiske rom
<i>Samlingene</i>	Online fulltekstbaser, lyd, bilde, kataloger	Fysiske samlinger (trykt materiale, lyd, bilde), kataloger
<i>Tjenestene</i>	Online referansetjenester, nettformidling og veiledning	Referansetjenester, formidling og veiledning
<i>Nettverket</i>	Samarbeid om digitale tjenester, digital distribusjon	Fjernlånsamarbeid, felles regler og standarder

Tabell 3-1 Innhold i det digitale og det konvensjonelle biblioteket

informasjonsbærende medier, og gjør dem tilgjengelige for alle, i biblioteket, på nettet, gjennom veiledning og formidling.

3.2 Grunnverdiene

Bibliotekene representerer noen grunnleggende samfunnsverdier. Sentralt står:

- tilgang for alle til informasjons- og kunnskapskilder
- ytringsfrihet
- kulturelt mangfold
- kulturens egenverdi

Bibliotekets *samfunnsrolle* defineres på denne måten i ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000) (s. 51): «Samfunnsrolla for biblioteka ligg i skjæringspunktet mellom kulturpolitikk, utdanningspolitikk og ein politikk for å styrkja demokratiet. Biblioteka er viktige når det gjeld utdanning og informasjonstilgang, litteratur- og kulturformidling. Ut frå det demokratiske aspektet må

målet vera å leggja til rette for at einskildmennesket kan delta aktivt i og påverka samfunnet.»

I ABM-meldingen vektlegges også at tilgangen til informasjon og kunnskap er en forutsetning for at individene kan være deltakere i et levende demokrati og aktive samfunnsdeltakere. Bibliotekene bidrar til den enkeltes mulighet til å innhente informasjon og ivareta ytringsfriheten. I NOU 1999: 27 *Ytringsfrihet bør finne Sted* framheves bibliotekene som del av den institusjonelle strukturen som sikrer ytringsfriheten.

I Kulturmeldingen, St.meld. nr. 48 (2002–2003), vektlegges kulturens egenverdi og betydningen av kvalitet i kunst- og kulturpolitikken. Likedan understrekes det at det er overordnet mål i kulturpolitikken å fremme kulturelt mangfold nasjonalt og internasjonalt. Det er en verdi i seg selv for både individ og samfunn. Bibliotekene gir viktige bidrag til alle de nevnte områdene.

BIBLIOTEKENE SOM DEMOKRATISK RESSURS OG FELLESGODE

Mandatet for Bibliotekutredningen fokuserer på den rollen biblioteket kan spille i informasjons- og kunnskapssamfunnet. I prinsippet skal alle ha tilgang til de offentlige bibliotekenes ressurser. Folke- og fagbibliotekene bidrar på ulike områder og i ulik grad som demokratisk ressurs og fellesgode.

«Samfunnsrolla for biblioteka ligg i skjeringspunktet mellom kulturpolitikk, utdanningspolitikk og ein politikk for å styrkja demokratiet. [...] Ulike bibliotek realiserer grunnideane i oppgåvene på ulike vis. Kulturpolitisk har folkebiblioteka vore det viktigaste verkemidlet, av di dei i prinsippet har alt folket som målgruppe. Sjølv om andre bibliotekslag er tufta på same idégrunnlaget, har dei meir avgrensa målgrupper og ofte meir spesialiserte tenester» (St.meld. nr. 22 (1999–2000): 51).

Det er i første rekke folkebibliotekene som har vært omfattet av politisk interesse, på nasjonalt og lokalt nivå. Folkebibliotek og folkeopplysning har et felles utgangspunkt. Folkebiblioteket er for allmennheten, og det er den kommunale politikken og økonomien som bestemmer de konkrete rammene for virksomheten, mens staten har trukket opp noen politiske mål og rammevilkår gjennom lov om folkebibliotek. Regjeringen Stoltenberg har sagt at den «vil føre en aktiv politikk for å styrke folkebibliotekene over hele landet» (Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005: 63).

Fag- og forskningsbibliotekene, og særlig uni-

versitets- og høyskolebibliotekene, er viktige både for den enkelte institusjon og som samfunnets felles kunnskapsinstitusjoner. De fleste av disse bibliotekene er integrerte deler av statlige eller statlig finansierte institusjoner innenfor utdannings-, forsknings- og kultursektoren, og tilpasser seg de vurderingskriterier som gjelder for egen institusjon. Bibliotekenes legitimitet står i et spenningsfelt mellom bibliotekpolitikk og bibliotekfag på den ene siden og det politiske og faglige verdigrunnlaget til de institusjonene de skal betjene på den andre siden. Fagbibliotekene har i hovedsak en instrumentell funksjon. Bibliotekene skal i samarbeid med sine eierinstitusjoner støtte utdanning og forskning, forvaltning og produksjon ved å anskaffe, organisere og tilgjengeliggjøre nødvendig informasjon og kunnskap. Leverer ikke bibliotekene tjenestene med tilstrekkelig kvalitet, forsvinner deres instrumentelle begrunnelse. I tillegg skal disse bibliotekene også ivareta kunnskapens frihet og selvstendighet ut fra en idealistisk tradisjon. Dette kan ikke underlegges en instrumentell begrunnelse, men samtidig er kunnskapens frihet og tilgjengelighet en forutsetning for forskningen.

4.1 Individets rett til kunnskap og kultur

Bibliotekenes verdigrunnlag og legitimitet er i stor grad knyttet til verdier som demokrati, frihet og likhet – sentrale begreper i folkeopplysning og velferdssamfunn. En verdimeisig begrunnelse for bibliotekene tar utgangspunkt i en demokratisk

INNFALLSPORTEN TIL KUNNSKAP

«Frihet, fremgang og utvikling i samfunnet og for den enkelte er grunnleggende menneskelige verdier. Disse mål kan bare nås dersom godt opplyste borgere er i stand til å utøve sine demokratiske rettigheter og delta aktivt i samfunnslivet. En tilfredsstillende utdanning og fri og ubegrenset tilgang til kunnskap, tenkning, kultur og informasjon er forutsetninger for en konstruktiv deltakelse og for demokratiets utvikling.

Folkebiblioteket, den lokale innfallsporten til kunnskap, utgjør et grunnleggende vilkår for livslang læring, evne til å treffe egne beslutninger og kulturell utvikling for den enkelte og ulike grupper i samfunnet.» Fra UNESCOs manifest om folkebiblioteket (1994)

Bergen off. bibliotek. Foto. Bjørn Djupvik

tankegang om at kunnskap, utdanning og kultur skal være tilgjengelig for alle, uavhengig av sosiale, økonomiske og geografiske skillelinjer. Bibliotekene har både en samfunnsmessig og en individorientert begrunnelse.

Folkebiblioteket som idé bygger på prinsippet om at alle skal ha det samme tilbudet, uansett alder, rase, kjønn, religion, nasjonalitet, språk eller sosial status. I UNESCOs folkebibliotekmanifest (1994) er det enkeltindividets mulighet for personlig, skapende utvikling som står i fokus, og bibliotekets viktigste oppgaver er forankret i lesing, læring og personlig utvikling.

Manifestet legger vekt på at tilbudet skal være gratis, det skal være for alle, og det skal ikke utsettes for sensur eller kommersielt press. Folkebiblioteket skal være et vesentlig element i enhver langsiktig strategi for kultur, opplysningsarbeid, utvikling av lese- og skriveferdigheter og utdanning.

UNESCOs folkebibliotekmanifest er langt på vei like gyldig for utdanningsbibliotekene, samlet sett. Også de skal fylle en samfunnsrolle med muligheter for individuell læring og for personlig, skapende utvikling. Samtidig skal de, som nevnt, spille en instrumentell rolle for å gjøre utdanningsinstitusjonene i stand til å nå sine mål innenfor læring og forskning.

I Ot.prp. nr. 14 (1985–86) som ligger til grunn for lov om folkebibliotek, sies det i kap. 2.1.2: «Tilgang til informasjon er en forutsetning for kunnskap og innsikt i ulike deler av samfunnslivet, enten

det dreier seg om kulturelle og menneskelige forhold, politiske prosesser, teknologi eller næringsliv. I et samfunn som oppleves som komplisert og uoversiktlig, er informasjon i seg selv en ressurs ikke bare for problemløsning og samfunnsutvikling, men like mye for enkeltmenneskets muligheter til å ta del i avgjørelser og nå fram med meninger. Bibliotekenes hovedoppgave er å sikre den enkeltes rett til kunnskap og kulturverdier.»

Gjennom å sikre en fri og ubegrenset tilgang til kunnskap, tenkning, kultur og informasjon, legges grunnlaget for at alle kan ta del i demokratiet og påvirke samfunnet, noe som forutsetter en opplyst allmennhet. Folkebiblioteket er et lavterskeltilbud i lokalsamfunnet og er åpent for alle. Dette gir biblioteket høy legitimitet.

4.2 Ytringsfrihet

Alle typer bibliotek har viktige oppgaver å ivareta i forhold til ytringsfriheten. Grunnlovens nye § 100 pålegger staten å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale. Ytringsfriheten begrunnes med retten til å søke sannheten, med hensynet til demokratiet og til den frie meningsdannelse (NOU 1999: 27). Et hovedmål med Grunnlovens § 100 er at Norge skal være et åpent samfunn der den enkelte har frihet til å ytre seg og holde seg informert, blant annet gjennom bibliotekene. I forarbeidene til lovendringen blir det flere ganger vist til bibliotekloven og folkebibliotekenes rolle. Det er spesielt det siste leddet i § 100, det såkalte *infrastrukturkravet*, som stiller

krav om at det legges til rette for ytringsfrihet: «Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for en aaben og oplyst offentlig Samtale.» Dette betyr at bibliotekene i sitt daglige arbeid med medievalg og i sin presentasjon av tilbudet, må vektlegge at ulike faglige, politiske og ideologiske holdninger blir synlige. Også kontroversielle meninger og udemokratiske ideologier må sikres sin plass, dersom ytringsfriheten skal ivaretas og den åpne og opplyste samtalen skal kunne føres.

Med stramme mediebudsjetter er dette en krevende oppgave for bibliotekarene.

4.3 Bibliotek som fellesgode

Bibliotekenes legitimitet som fellesgode kan forsvares også i fremtiden ut fra demokratiperspektivet. Det er samspillet mellom det sivile samfunnet og det politiske systemet som gir kultur- og kunnskapsinstitusjoner demokratisk legitimitet. Bibliotekenes legitimitet er knyttet til en politisk-

ideologisk tenkning om at tilgangen til kultur og kunnskap er verdifull både for samfunn og for individ. Hvis et politisk system vil kalle seg demokratisk, kan det ikke la seg dominere av markedet, fordi dette styres av en annen logikk. Den demokratiske legitimiteten vil være avhengig av at bibliotekene kan finne plassen sin i det offentlige rommet og formidle kulturverdier og kunnskaper som kan bidra til en kritisk, levende offentlighet (Vestheim 2003).

Bibliotekene er ikke autonome institusjoner, men del av enten en institusjon eller en kommune, og befinner seg dermed også i et spenningsfelt mellom bibliotekpolitikk og bibliotekfag på den ene siden og det politiske og faglige verdigrunnlaget til sine eiere på den andre. Samtidig har de en profesjonsbasert eller kunnskapsbasert relativ selvstendighet, og kan slik bidra til å formidle mellom det sivile samfunnet og det politiske samfunnet (Audunson 2003). «Nettopp på grunn av dette relative sjølvstendet kan vi seie at institusjonane ikkje berre er ei mekanisk spegling av det politiske systemet, men at dei gjennom eigen aktivitet kan påverke det som skjer i det offentlege rommet» (Vestheim 2003: 358).

Folkebibliotekene har vært og er et fellesgode. Dette kommer til uttrykk ved at tilgangen til bibliotekenes ressurser finansieres som et fellesgode, det som kalles gratisprinsippet, og ikke ved brukerbetaling. Når det gjelder fag- og forskningsbibliotekene, var det i tidligere tider et privilegium å få adgang til samlingene. I dag er tankegangen motsatt: Det fag- og forskningsbibliotekene forvalter, er så verdifullt at alle bør ha adgang til det. Fra å være et privilegium er det blitt en rettighet.

Fagbibliotekene har ikke samme ideologiske tilknytning til folkeopplysningsidéen som folkebibliotekene. De arbeider innenfor en helt annen rasjonalitet enn folkebibliotekene. Det kommer også til uttrykk i forhold til brukerbetaling. «I fagbibliotekene har folkeopplysningen ingen primær verdi, utdanningen er også tilpasset markedets lover» (Frisvold 2003).

Fagbibliotekene har ikke samme fundament for gratisprinsippet som lov om folkebibliotek og UNESCOs folkebibliotekmanifest gir, men de står likevel ikke fritt til å ta betaling for sine tjenester. Åndsverkloven § 19 hindrer at de kan ta betalt for utlån av bøker. Noen betalingsmuligheter finnes for fjernlån og kopitjenester, men bare for såkalte marginale kostnader. Fagbibliotekene er en integrert del av virksomheten i eierinstitusjonen, og det er tradisjon for at «egne» brukere ikke betaler for tjenester. Det gjør heller ikke de som oppsøker biblioteket på stedet. Fagbibliotekenes ønske om å ta betaling for fjernlån av originaldokumenter, ble stoppet av departementet.

4.3.1 Fri tilgang

Gratisprinsippet er et av de grunnleggende prinsippene i lov om folkebibliotek for å sikre alle fri og lik tilgang til bibliotekenes ressurser. I § 1 heter det: «Folkebibliotekene skal ha til oppgave å

fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet gjennom informasjonsformidling og ved å stille bøker og annet egnet materiale gratis til disposisjon for alle som bor i landet.»

Den frie låneretten er et annet grunnleggende prinsipp. Alle juridiske personer bosatt i Norge kan fritt låne bøker og annet materiale i et hvilket som helst folkebibliotek. Bestemmelsen i § 1 i bibliotekloven om at folkebibliotekene er ledd i et nasjonalt biblioteksystem, støtter opp om ideen om at de samlede bibliotekressursene er tilgjengelige for alle, ikke bare den enkelte kommunes innbyggere.

Gratisprinsippet omfatter både fri tilgang og fritt lån, både av bøker og andre åndsverk. Mens lov om folkebibliotek hjemler gratisprinsippet i folkebiblioteksektoren, er det åndsverkloven som hjemler det i hele biblioteksektoren. Alternativet til gratisprinsippet er brukerbetaling. Gratisprinsippet handler ikke om hva bibliotekene må betale for innkjøp for å stille tjenestene til disposisjon for innbyggerne, og heller ikke om betaling mellom bibliotekene i nettverket, men slår fast at tjenestene skal være gratis for brukerne.

I de tilfeller det er brukerbetaling for andre offentlige tjenester, er dette gjerne begrunnet ut fra ønske om enten å begrense bruken av tjenestene, finansiere tjenestene eller øke de offentlige inntektene. Diskusjonen om gratisprinsipp eller brukerbetaling har ofte kretset om følgende problemstillinger:

- Hvordan det offentlige bibliotektilbudet skal finansieres og hvilken bruk det oppmuntres til. Norge har et offentlig finansiert bibliotektilbud. Rammene varierer, men det er politiske vurderinger og ikke markedsmekanismer som bestemmer rammene. Bibliotektilbudet er også et fordelingspolitisk virkemiddel.
- Brukerbetaling som reguleringsmekanisme – ved å sette en prislapp på mye etterspurte ressurser kan etterspørselen reduseres, og det kan føre til et underforbruk av tjenestene.
- Brukerbetaling for nye medier som ikke har fått naturlig innpass i bibliotekene.
- Ønsker om å øke kommunenes/bibliotekenes økonomiske rammer.

Gratisprinsippet omfatter bøker og annet egnet materiale. Lov om folkebibliotek er medie-uavhengig, på samme måte som åndsverkloven er teknologi-uavhengig. Det betyr at loven ikke trenger å endres i takt med den teknologiske/medieteknologiske utviklingen. Det betyr også at det hele tiden vil være behov for å fortolke lovverket på

dette punktet, noe som innebærer en viktig del av forvaltningen av loven.

De gangene gratisprinsippet og den frie låneretten har vært omdiskutert, har det stort sett vært knyttet til innføringen av nye medier i folkebibliotekene, som musikk, film og Internett-tilgang. I 1995 slo Justisdepartementets lovavdeling fast at gratisprinsippet i folkebibliotekloven omfatter datatjenester (Statens bibliotektilsyn 1996a). Begrunnelsen var at datatjenester ofte vil være reelle alternativ til boksamlinger. Justisdepartementet konkluderte i 1995 sin vurdering med at det ikke er noe krav om at tjenester som ytes ut over det folkebiblioteket er pliktig til å yte, skal være gratis. Dette ble eksemplifisert som utredningsvirksomhet og utarbeiding av bibliografier. Det ble likevel ikke gitt noen utdypende definisjon av hva folkebibliotekenes lovpålagte oppgaver skulle være, ut over det å ha en boksamling, «muligens også noe annet egnet materiale», og drive generell informasjonsvirksomhet. I rundskriv fra Statens bibliotektilsyn i 1996 ble det konkretisert hva som skulle være gratis i samsvar med bibliotekloven, og hvilke punkt som falt utenfor biblioteklovens § 1.

De punkter som faller utenom er:

- overtidspenger, purregebyr, inkasso
- erstatning for bøker/andre media
- arrangement som for eksempel forfatterbesøk og teaterforestillinger
- utleie av lokale
- kafédrift
- salg av bøker
- oppdragsvirksomhet som for eksempel utredninger, utarbeidelse av bibliografier

Når det gjelder gratisprinsippet og bibliotek-tjenester, uttalte familie-, kultur – og administrasjonskomiteen seg slik om gratisprinsippet senest ved behandlingen av ABM-meldingen i Innst. S. nr. 46 (2000-2001) (s.10): «Komiteens flertall, alle unntatt medlemmene fra Fremskrittspartiet, viser til at et viktig formål med folkebibliotekene er å legge til rette for at alle som bor i landet skal kunne skaffe seg kunnskaper, informasjon og kulturelle opplevelser uavhengig av økonomisk evne. Det såkalte gratisprinsippet skal sikre at ingen skal være utelukket fra å skaffe seg kunnskaper og kvalifikasjoner av økonomiske årsaker. De kunnskaper den enkelte tilegner seg kan være med på å endre vedkommendes livsvilkår. Flertallet mener det er sannsynlig at framtidige klasseskiller i økende grad vil avtegne seg i forhold til kunnskaper og utdanning. Derfor blir det neppe

GRATISPRINSIPPET

Regjeringen Stoltenberg sier at den vil «hegne om gratisprinsippet i bibliotekene og arbeide for at alle innbyggerne skal ha tilgang til gode og framtidsrettede bibliotek tjenester» (Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005: 64).

Tromsø bibliotek. Foto: HRTB as Arkitekter MINNA v/Tord Kvien

mindre viktig i framtiden å sørge for at bibliotekets tjenester er gratis. Økonomiske årsaker bør ikke utelukke noen fra å lære. På den bakgrunn er flertallet tilfreds med at det ikke er aktuelt å endre prinsippet om at utlån fra folkebibliotek skal være gratis.»

Uttalelsen legger vekt på at

- bibliotek har et sentralt ansvar for å sikre fri tilgang til kunnskap, informasjon og kulturelle opplevelser – uansett medieformer
- personlig økonomi skal ikke være en reguleringsfaktor
- bibliotekene er et utjevningstiltak

Regjeringen Stoltenberg sier at den vil «hegne om gratisprinsippet i bibliotekene og arbeide for at alle innbyggerne skal ha tilgang til gode og framtidrettede bibliotek tjenester» (Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005: 64).

4.3.2 Folkebibliotekenes verdi

Folkebiblioteket er verdt fire ganger mer enn det koster. For hver skattekrone som brukes til folkebibliotekene på landsbasis, får innbyggerne det firedobbelte igjen. Dette var konklusjonen i en undersøkelse der befolkningen ble spurt om å verdsette folkebibliotekene. Førsteamanuensis Svanhild Aabø fant i sin doktoravhandling (Aabø 2005) at hele 94 prosent av befolkningen mener det er en demokratisk rettighet å ha et folkebiblio-

tek i kommunen, og at de føler eiendomsrett til bibliotekene. Resultatene av undersøkelsen viser at folk mener at folkebibliotekenes eksistens og finansiering er et offentlig ansvar.

Undersøkelsen viser at biblioteket har verdi både for brukerne og for dem som ikke selv bruker biblioteket. Flertallet oppgir både egeninteresse og samfunnsinteresse som motiver for å verdsette biblioteket, folkebiblioteket blir sett på som et fellesgode og en institusjon for alle i kommunen. Folk mener at biblioteket er viktig for dem selv og familien, men verdsetter også at andre personer bruker det, at det sprer kultur og kunnskap, tar vare på litteraturarven og fremmer demokrati og likhet. Aabø påpeker at folkebibliotekene er en av de få offentlige møteplassene som er igjen i Norge. Her går folk av alle slag. Aabø fant at verken alder eller kjønn spiller noen rolle for synet på biblioteket. De som er mest positive, er kulturaktive og bibliotekbrukere generelt. Jo høyere inntekt, jo større verdi mener man biblioteket har.

Også i *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006) ble folkebiblioteket høyt verdsatt som et gode. Metodene i disse to undersøkelsene er forskjellige, men det er belegg for å si at det er sterk oppslutning om bibliotekene som fellesgode i befolkningen.

DAGENS NORSKE BIBLIOTEKLANDSKAP

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Det skal gjerast ein samla analyse av heile det norske biblioteklandskapet i eit funksjonelt og samfunnsmessig perspektiv.»

I dette kapitlet drøftes noen av aktørene med viktige roller i dagens norske biblioteklandskap; folkebibliotekene, fylkesbibliotekene, fag- og forskningsbibliotekene, skolebibliotekene, Nasjonalbiblioteket og ABM-utvikling. I tillegg omtaler kapitlet mobile bibliotektenester, kombinasjonsbibliotek og en del andre sentrale aktører i landskapet. Bibliotekene analyseres i et funksjonelt perspektiv på bakgrunn av dagens organisering, ressurstilgang og oppgaver og framtidig utviklingsbehov.

All statistikk i kapitlet er samlet inn av ABM-utvikling dersom annet ikke er oppgitt. De fleste tall finnes i den årlige statistikkpublikasjonen (ABM-utvikling 2005f), andre data er resultatet av videre bearbeiding av statistikken.

5.1 Folkebibliotekene

5.1.1 Folkebibliotekene – tall og fakta

Norges 865 folkebibliotekavdelinger disponerte 1814 årsverk og hadde samlede driftsutgifter på 1,1 milliarder kroner, der rundt 135 millioner ble brukt til medieinnkjøp (2004). Samlingene utgjorde i underkant av 22 million enheter, og samlet utlån lå på rundt 25 millioner, et gjennomsnitt på 5,5 pr. innbygger. Folkebibliotekene fungerer som møteplasser, kulturarenaer og læringscentre i lokalsamfunnet, men ulikhetene mellom

bibliotekene er store, og evnen til tjenesteyting varierer stort. Folkebibliotekene står overfor store utviklingsoppgaver det nærmeste tiåret for å fornye virksomheten.

5.1.1.1 Juridisk og administrativ forankring

Ansvar for folkebibliotekvirksomheten er lagt til kommunene som bibliotekereiere og er hjemlet i lov om folkebibliotek. Dette er en særlov som skal sikre at hver kommune har et folkebibliotek. Kommunen kan drive biblioteket alene eller i helt eller delvis driftsfellesskap med andre kommuner, fylkeskommunen eller en statlig institusjon.

Bibliotekloven inneholder fire grunnleggende bestemmelser for virksomheten i folkebibliotekene:

- den frie låneretten
- gratisprinsippet
- kompetansekrav
- biblioteknettverket

Lov om folkebibliotek omfatter også fylkesbibliotekenes bibliotekvirksomhet og folke- og fylkesbibliotekenes samarbeid med skolemyndighetene i kommunen, fylkeskommunen og fylkesmannen.

5.1.1.2 Økonomi

Samlet brukte norske kommuner knapt 1,1 milliard kroner på folkebibliotek i 2004, ifølge bibliotekstatistikken, men det mangler regnskapstall for fem kommuner, og langt fra alle bibliotek har rapportert tall for husleie. De reelle tallene til drift av folkebibliotekene er derfor høyere enn det som

HUMSAM-biblioteket, Universitetet i Oslo. Foto: Bjørn Djupvik

går fram av statistikken. Lønn og sosiale utgifter er den største utgiftsposten, med i overkant av 678 millioner kroner. Medieutgiftene var på totalt 135 millioner kroner i 2004. De siste ti årene har folkebibliotekenes bevilgninger til medieinnkjøp sunket jevnt, fra knapt 36 kroner i 1995 til i underkant av 29,50 kroner pr. innbygger i 2004 i landsgjennomsnitt. Samlet betyr dette 20 millioner kroner mindre hvert år. Nedgangen i medier pr. innbygger fortsatte også i 2004. Samtidig stiger utlånstallene. Variasjonene er imidlertid store fra kommune til kommune. Den årlige tilveksten er helt grunnleggende for om folkebibliotekene kan leve opp til målsettingen om kvalitet, allsidighet og aktualitet i samlingene.

Figur 5-1 viser fordelingen mellom ulike typer driftsutgifter til folkebibliotek i perioden 1995-2004 pr. innbygger. Mens mediebevilgningene har sunket, viser lønnsutgiftene i sektoren jevn vekst i disse årene. Medieutgiftene utgjør en synkende andel i forhold til lønnsutgiftene i perioden 1995-2004 – fra 22 prosent til 16 prosent.

Innenfor det statistiske gjennomsnittet er det store variasjoner mellom de enkelte bibliotekenes ressurser. Det enkelte bibliotekets muligheter til å yte tjenester avhenger hovedsakelig av fire faktorer:

- lokalenes kvalitet og beliggenhet
- personalets kompetanse og størrelse
- mediebudsjettet for nyinnkjøp til samlingene
- åpningstider – som igjen henger sammen med personalfaktoren

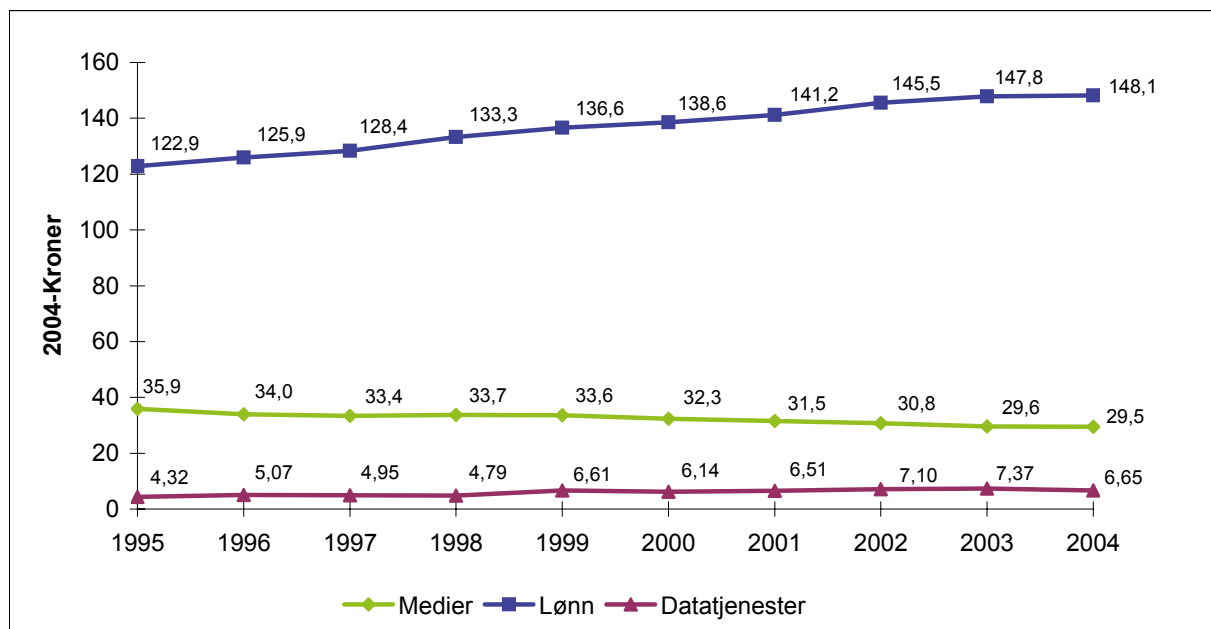
Alle faktorene henger nøye sammen med de årlige bevilgningene til bibliotekene.

5.1.1.3 Tilbud og bruk

Samlinger

Alle folkebibliotek har et visst basistilbud. Mediesamlingene omfatter fag- og skjønnlitteratur, aviser, tidsskrifter, lydbøker, musikk, film og digitale dokumenter. Aviser og tidsskrifter, oppslagsbøker og noen samlinger, for eksempel deler av lokalsamlingen, må benyttes på stedet. De nye informasjonsbærende mediene er i dag en viktig del av samlingene. Derfor finner man film på video/DVD, musikk, lydbøker og digitale dokumenter i bibliotekene. Ulike typer lettlest litteratur er gjerne stilt opp slik at den skal være lett å finne, både for barn og voksne. Bredden i samlingene skal gi uttrykk for det demokratiske mangfoldet av kunnskap og meninger som finnes i samfunnet.

Totalt har norske folkebibliotek 22 millioner enheter i sine samlinger. Samlingene skal inneholde et tilbud til alle aldersgrupper. Bøker utgjorde den største delen av samlingene med 20,3 millioner i 2004. 70 prosent var bøker for voksne, mens 30 prosent var bøker for barn. Fordelingen for bøker var 53 prosent skjønnlitteratur og 47 prosent faglitteratur for voksne, og 78 prosent skjønnlitteratur og 22 prosent faglitteratur for barn. I tillegg til medier som bibliotekene selv kjøper inn, mottar de bøker fra de ulike innkjøpsordningene til Norsk kulturråd. Dette utgjør en

Figur 5-1 Folkebibliotek. Fordeling av driftsutgifter pr. innbygger. 1994-2004

ikke ubetydelig del av tilveksten av nye bøker i de mindre bibliotekene. Særlig tilbudet av generell faglitteratur har vist seg å være dårlig på mange bibliotek (Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening 2005). Øvrige samlinger utgjør hovedsaklig av musikk, lydbøker, video/DVD, CD-ROM og noter. Denne delen av samlingene utgjorde 1,6 millioner enheter. For alle medietypene gjelder det at tilbudene i bibliotekene varierer mye etter kommunestørrelse og bevilgninger pr. innbygger.

Tilvekst

Den totale tilveksten for alle typer medier i 2004 var på 1,1 millioner enheter. I perioden 1995–2005 var det en nedgang i tilveksten av skjønn- og faglitteratur for voksne, mens tilveksten av barnelitteratur, både skjønn- og faglitteratur er mer stabil. Andre medier hadde en jevn vekst i perioden.

Åpningstider

Gode åpningstider er helt vesentlig for tilgjengeligheten til bibliotekene. Åpningstider er avhengige av personalressurser. Kommuner med under 5000 innbyggere har lite åpent på kvelder og lørdager når størstedelen av befolkningen har muligheter til å bruke biblioteket. Først når innbyggertallet i en kommune er over 15 000, er åpningstidene oppe i et gjennomsnitt på 35 timer pr. uke. Litt under halvparten av hovedbibliotekene har lørdagsåpent. I 2004 hadde 274 bibliotek åpent på

lørdager, en økning på ni fra 2003. Bare noen få bibliotek har søndagsåpent.

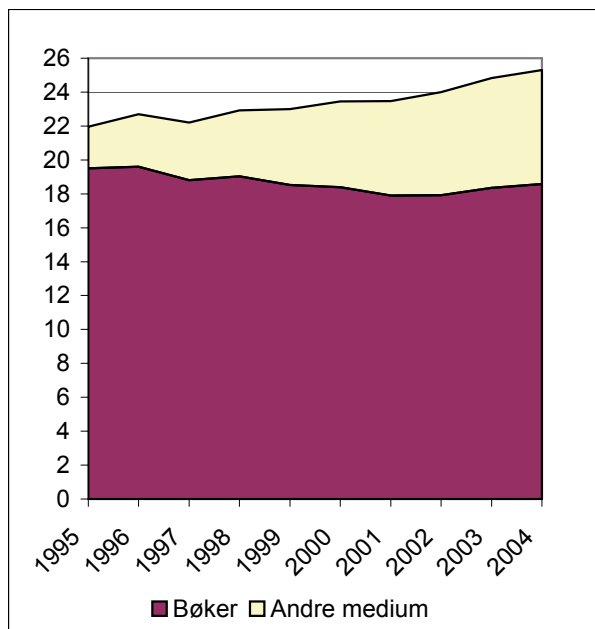
Nettbaserte selvbetjeningsfunksjoner og digitale dokumenter øker tilgjengeligheten til tjenestene ut over de fysiske åpningstidene.

I *Undersøkelse om bibliotekbruk* som ble foretatt av Statistisk sentralbyrå (SSB) på oppdrag av ABM-utvikling (Buskoven 2006), ble det spurt om når det passer å besøke folkebiblioteket. Et overveldende flertall synes det passer å besøke folkebiblioteket på hverdager om ettermiddagen og kvelden. Tre av fire nordmenn synes også det passer å gå på biblioteket på lørdager. Godt over halvparten ville også gjerne besøke biblioteket på søndagene, dersom det hadde vært mulig.

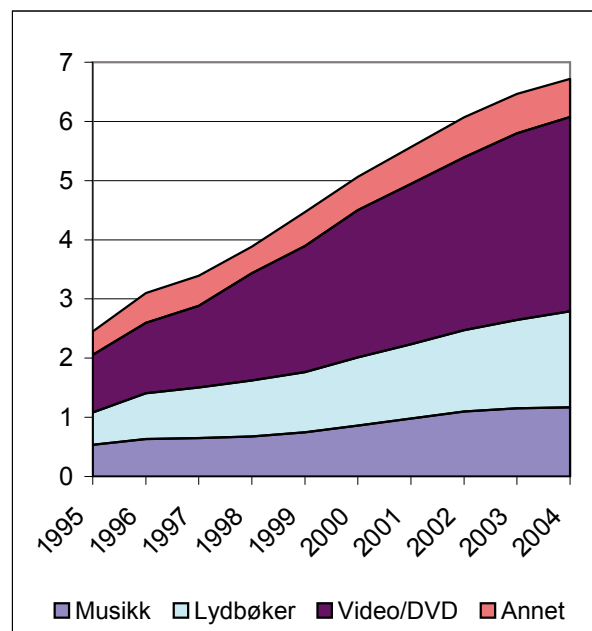
Det viste seg å være få forskjeller når det gjelder preferanser for besøkstidspunkt. De største forskjellene gjelder alder. Det er i den eldste gruppen at hele 84 prosent synes det passer å besøke biblioteket på hverdager om formiddagen.

Besøk

I gjennomsnitt besøkte hver innbygger biblioteket 5 ganger i 2004. Totalt besøkstall var 23 millioner. Besøkstallene øker med kommunestørrelsen om en ser bort fra gruppen av kommuner med under 1000 innbyggere. De fem største bibliotekene hadde 6,1 besøk pr. innbygger, og de 73 bibliotekene i kommuner med mellom 1000 og 2000 innbyggere hadde i gjennomsnitt 3,6 besøk pr. innbygger. Besøkstallene er høyere pr. innbygger i de større kommunene enn i de mindre, og

Figur 5-2 Folkebibliotek. Utlån (i mill.). 1995-2004

Figur 5-3 Folkebibliotek. Utlån andre medier enn bøker (i mill.). 1995-2004

de kan være en bedre indikator for bibliotekbruk enn utlånstallene fordi utlån kun er en av mange mulige aktiviteter i biblioteket.

Bibliotekbrukere

Undersøkelse om bibliotekbruk (Buskoven 2006) viste at en tredjedel av befolkningen i alderen 16–79 år hadde besøkt folkebiblioteket i løpet av de siste tre månedene, i løpet av siste år hadde nesten halvparten vært der. Kvinner, yngre og de med høyere utdanning hadde i størst grad besøkt bibliotek den siste tremånedersperioden. Over en tredjedel av bibliotekbrukerne hadde vært på biblioteket ti ganger eller mer det siste året. Kvinner besøkte biblioteket oftere enn menn. 40 prosent av kvinnene hadde besøkt folkebiblioteket ti ganger eller mer, mens den tilsvarende andelen for menn var 30 prosent. De flittigste brukerne finner vi blant de eldre og personer med høyere universitets- og høyskoleutdanning. I aldersgruppen 65–79 år hadde nesten halvparten besøkt folkebiblioteket mer enn ti ganger i tidsrommet.

Blant respondentenes barn opp til 12 år var det 69 prosent som hadde besøkt folkebiblioteket det siste året. De fleste låner bøker. De eldste av disse barna er de flittigste brukerne.

Studenter hadde brukt folkebiblioteket i større grad enn befolkningen generelt, i tillegg til bruk av universitets- og høyskolebibliotekene. De brukte folkebibliotekene i studieøyemed, men brukte også folkebibliotekenes øvrige tilbud.

Utlån

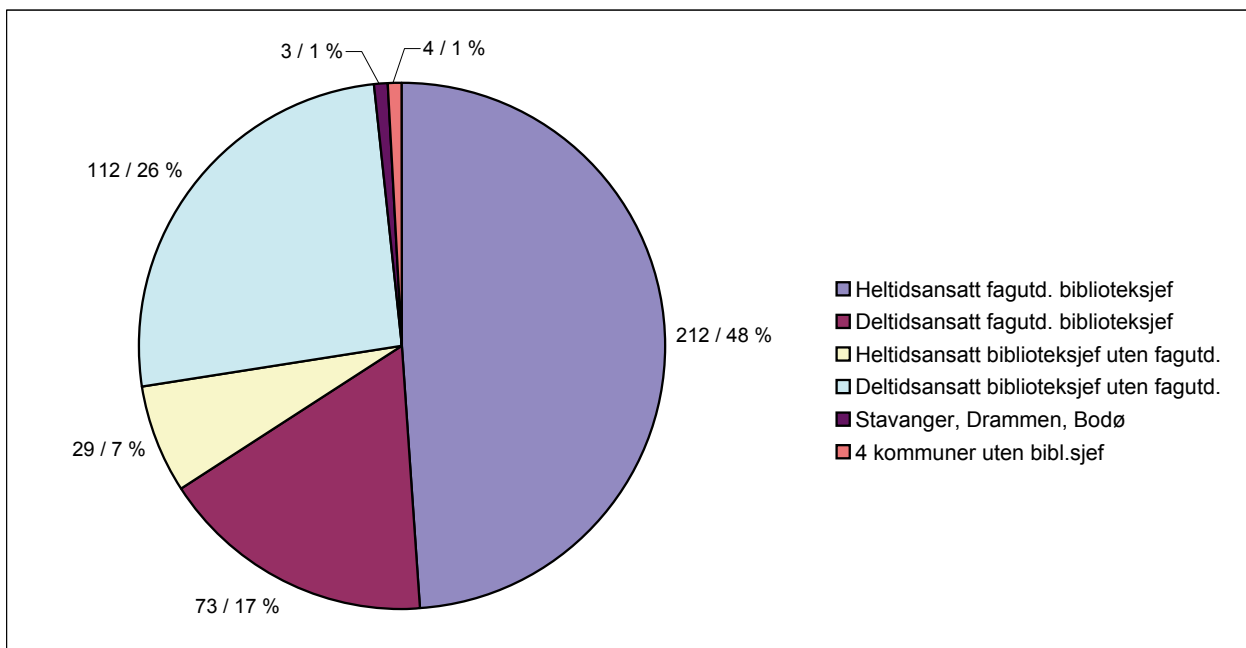
Det totale utlånet fra folkebibliotekene i 2004 var vel 25 millioner, et gjennomsnitt på 5,5 utlån pr. innbygger. Utlånet fra folkebibliotekene har vært i jevn vekst de senere årene. Dette skyldes i første rekke økningen i utlån av audiovisuelle medier, som utgjorde ca. 25 prosent av det totale utlånet. Det var nesten 18,6 millioner bokutlån og 6,7 millioner utlån av andre medier i 2004. Video/DVD utgjorde 49 prosent av utlånet av andre medier, mens lydbøker utgjorde 24 prosent (se figur 5-3). Det var utlånsvekst for både bøker og andre medier i 2004. Bokutlånet økte med 1,2 prosent (212 300), mens utlån av andre medier økte med ca. 4 prosent (254 000). Barnebokutlånet økte mest og utgjorde 42,5 prosent av totalt bokutlån.

Figur 5-2 viser forholdet mellom utlån av bøker og andre medier i et 10-årsperspektiv.

5.1.1.4 Bemanning og kompetanse

Det er totalt 1814 årsverk i norske folkebibliotek, fordelt på 2627 ansatte. De fagutdannede bibliotekarene står for 930 årsverk (51 prosent) fordelt på 1074 ansatte. Antall heltidsansatte (fagutdannede) bibliotekarer er 730. Øvrige ansatte utgjør totalt 1084 årsverk fordelt på totalt 1897 ansatte.

De fleste i gruppen andre ansatte er merkantilt personale, men det vil også finnes personer med utdanning på universitets- og høyskolenivå, eksempelvis innenfor IT, mediekunnskap, historie, litteraturvitenskap, fortrinnsvis ansatt i de større bibliotekene. Antallet ansatte i folke-

Figur 5-4 Folkebibliotek. Biblioteksjefens kompetanse og stillingstype i kommunene. 2004

bibliotek har holdt seg relativt stabilt de senere årene.

Kommuner med og uten fagutdannet biblioteksjef

§ 5 i lov om folkebibliotek stiller krav om at alle kommuner skal ha fagutdannet biblioteksjef. En fagutdannet biblioteksjef må ha utdanning minimum på bachelornivå med bibliotekfag i fagkretsen. Departementet kan dispensere fra bestemmelsen i denne paragrafen, og det er gitt nærmere forskrifter om kvalifikasjonskrav og overgangsordninger.

Figur 5-4 viser hvor mange kommuner som i 2004 oppfylte kravet om fagutdannet biblioteksjef, og hvor mange som hadde biblioteksjef uten fagutdanning, fordelt på heltid og deltid. 112 kommuner (26 prosent) hadde deltidsansatt biblioteksjef uten fagutdanning, og 29 kommuner (7 prosent) hadde tilsvarende heltidsansatt. 288 kommuner hadde fagutdannet biblioteksjef (eller bibliotekfaglig kompetanse) fordelt på deltid (73) og heltid (212). Fire kommuner hadde på det aktuelle tidspunktet (2004) vakanse i biblioteksjefstillingen. Stavanger, Drammen og Bodø hadde dispensasjon fra kravet om fagutdannet biblioteksjef ut fra § 4 i Forskrift om personale i folkebibliotek som hjemler en særlig dispensasjonsordning for kommuner med godt utbygd bibliotekstjeneste og bred bibliotekfaglig kompetanse. I løpet av 2004 kom Tromsø med i denne kategorien.

Figur 5-5 viser bibliotekfaglig kompetanse i forhold til innbyggertallet i kommunene.

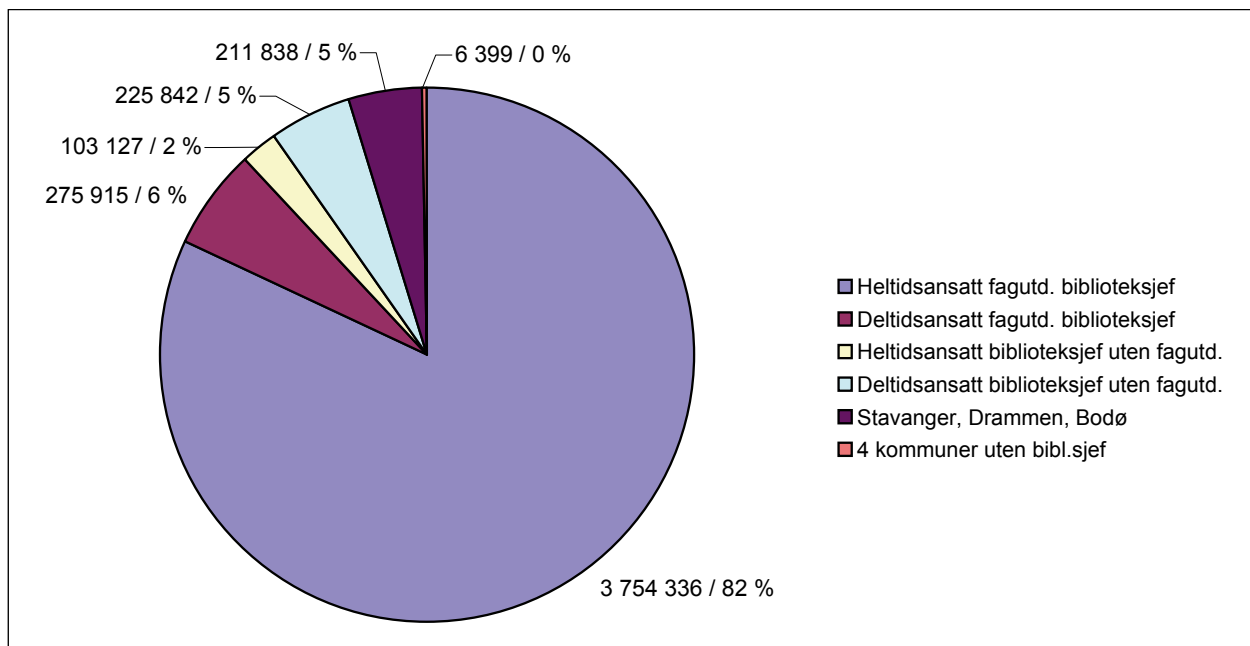
Til sammen bor 82 prosent av befolkningen i kommuner med heltidsansatt fagutdannet biblioteksjef. 6 prosent bor i kommuner med deltidsansatt fagutdannet biblioteksjef. 5 prosent bor i kommunene Stavanger, Drammen og Bodø, som ikke har fagutdannet biblioteksjef, men som har bibliotekfaglig kompetanse blant øvrige ansatte. Dette betyr at 93 prosent av befolkningen bor i kommuner med bibliotekfaglig kompetanse.

Sju prosent av landets befolkning bor i de 141 kommunene som ikke har fagutdannet biblioteksjef. De fleste av disse kommunene har under 5000 innbyggere.

Bibliotekenes kompetansemiljøer

Totalt antall årsverk og samlet bibliotekfaglig kompetanse har betydning for muligheten til å utvikle bibliotekstjenestene. En fagutdannet biblioteksjef alene kan ikke stå for nødvendig bredde i kompetanse og tjenester. Det er derfor sett nærmere på sammenhengen mellom antall årsverk, kompetanse og kommunestørrelse i bibliotekene. Mellom årsverk og befolkningsandel er forholdet som vist under:

- 367 folkebibliotek har under 5 årsverk, tilsvarer 37 prosent av befolkningen, 84 prosent av kommunene.
- 67 kommuner har 5 eller flere årsverk, tilsvarer 63 prosent av innbyggertallet, 16 prosent av kommunene. Av disse har 37 kommuner 5–9 årsverk, tilsvarer 15 prosent av befolkningen, mens 30 kommuner har 10 eller flere årsverk,

Figur 5-5 Folkebibliotek. Biblioteksjefens kompetanse og stillingstype, etter innbyggertall. 2004

tilsvarer 48 prosent av befolkningen, 7 prosent av kommunene.

Alle kommuner (25) med over 30 000 innbyggere har 10 eller flere årsverk i biblioteket. I disse kommunene bor 48 prosent av befolkningen. Alle kommuner over 20 000 innbyggere (43) har 5 eller flere årsverk. I kommuner med under 10 000 innbyggere er det totalt bare 4 kommuner som har minst 5 årsverk.

Et flertall norske folkebibliotek er små virksomheter. Konsentrasjonen av årsverk til de større bibliotekene er høy - 16 prosent av bibliotekene har 5 årsverk eller mer, men dekker i alt 63 prosent av befolkningen.

Andelen av fagutdannede bibliotekarere i kommuner med over 15 000 innbyggere ligger på 50 prosent eller høyere, og stiger noe med kommunestørrelse. Fagutdannede bibliotekarere utgjør 46 prosent av alle ansatte i bibliotek med under 5 årsverk. I bibliotek med 5–9 årsverk utgjør de 59 prosent, og i bibliotek med 10 eller flere ansatte utgjør fagutdannede bibliotekarere 58 prosent av alle ansatte. I de samme kategoriene er det henholdsvis 290, 146 og 494 fagutdannede bibliotekarere. De fem kommunene med over 100 000 innbyggere har til sammen 237 bibliotekarårsverk (22 prosent) av totalt 930 på landsbasis.

Oppsummering

Flertallet av bibliotekarstillingene er konsentrert

til de større kommunene. Nesten en fjerdedel (22 prosent) av bibliotekarkompetansen er konsentrert til de fem største kommunene. 367 av kommunene har under fem årsverk, mens 37 kommuner har mellom 5–9 årsverk i biblioteket, og 30 kommuner over 10 årsverk. Det er 141 små kommuner, hovedsakelig med under 5000 innbyggere, der det ikke er fagutdannet biblioteksjef. Dette peker på et fragmentert og sårbart folkebibliotekvesen når det gjelder kompetanse og utviklingsmuligheter. Mer enn halvparten (222) av landets kommuner har mindre enn ett årsverk i folkebiblioteket.

5.1.2 Folkebibliotekenes oppgaver og tjenester

5.1.2.1 Bibliotekenes tilbud

Bibliotekene skal gi befolkningen tilgang til ulike kulturuttrykk, kunnskapsområder og meningsytringer. Det er et sted hvor man kan velge å være alene eller sammen med andre. Den nevnte *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006) tar også opp holdninger til bibliotek i befolkningen. Tallene i dette kapitlet er hentet fra denne undersøkelsen hvis ikke annet er oppgitt.

Fornøyde med biblioteket

Hele 93 prosent er helt eller delvis enig i at biblioteket har et stort og variert utvalg av aktuelle bøker, mens 57 prosent sier seg helt eller delvis enig i at biblioteket har et godt tilbud når det gjelder andre medier enn bøker. 88 prosent mener at biblioteket har et faglig dyktig perso-

nale, og 92 prosent synes biblioteket har trivelige lokaler.

Et stort og sentralt bibliotek foretrekkes

Tre av fire mener at det er viktig å ha et godt bibliotek i kommunene. Hele 78 prosent foretrekker at biblioteket skal være stort og sentralt, heller enn lite og nært. I aldersgruppen 16–24 år foretrekker 84 prosent et sentralt bibliotek, men det er flertall for dette også blant de eldste, som inngår i Statistisk sentralbyrås aldersinndeling, aldersgruppen 65–79 år. Brukerne ønsker seg lange åpningstider, de fleste foretrekker åpningstid på ettermiddagen, og lørdager og søndager.

Lokalsamling

Lokalsamlingene er et populært tilbud i bibliotekene. Brukerne som er opptatt av lokalhistorie og slektsgransking, er mange. I gjennomsnitt 11 prosent har studert lokalhistoriske dokumenter det siste året. Det digitale tilbudet på området er i vekst.

Lese- og studieplasser

Lese- og studieplasser finnes som lesesaler, grupperom, enkeltplasser, sittegrupper osv. Stadig flere bibliotek tilbyr mulighet til å kople seg opp til Internett med egen PC til bibliotekets trådløse nettverk. Dette er en nødvendig forutsetning for at bibliotekene skal kunne være en læringsarena.

Internett

Alle bibliotekene, i hvert fall hovedbibliotek, har PC-er for publikum med Internett-tilgang. Dette er et mye brukt tilbud, og mange har behov for langt flere PC-er til publikums bruk. Mange bibliotek tilbyr opplæring i bruk av e-post og Internett, for alle eller for eldre, ofte i tilknytning til Senior-surfdagen som arrangeres hver høst.

Nettsider

De fleste bibliotek har nettsider i dag, men innholdet varierer også her mye. Et basistilbud er at katalogen er søkbar, samt at det gis muligheter for lånerne til selv å foreta reservering og fornyelse. Det informeres videre om tjenester og arrangement. Det unike med digitale tjenester er at det som er utviklet i ett bibliotek, kan gjøres tilgjengelig for brukerne også i andre bibliotek. På nettsidene er det gjerne lenket til nasjonale bibliotek-tjenester som Biblioteksvar, Bazar, BIBSYS, og noen større bibliotek. I de større bibliotekene er de nettbaserte tjenestene bedre utbygd.

Folkebibliotekenes nettbaserte tjenester er

lite kjent. Fire av fem har oppgitt at de aldri har benyttet nett-tjenestene i folkebibliotekets lokaler, kun ni prosent har brukt nett-tjenestene det siste året. Det er brukerne i aldersgruppen 16–24 år som i noen grad har brukt nett-tjenestene, mens den eldste aldersgruppen aldri har benyttet seg av disse tjenestene. Når det gjelder bruk av bibliotekenes nett-tjenester utenfor bibliotekets lokaler – fra hjem, skole eller arbeid, er det kun ni prosent som har benyttet seg av dette tilbudet. De yngste (16–24 år) er den gruppen som kan vise til noe bruk, det gjelder 14 prosent det siste året. I alle aldersgrupper er det de med høyest utdanning som er de hyppigste brukerne.

Arrangementer og utstillinger

Arrangementer i biblioteket kan for eksempel være forestillinger for barn, teatertilbud, forfatterbesøk, utstillinger, forelesninger og kursrekker. Tilbudene blir brukt. 35 prosent har sett på utstillinger siste år, mens 13 prosent har vært på ulike arrangement.

Veiledning og formidling

Bibliotekarene har spisskompetanse i kunnskapsorganisering – det vil blant annet si at de kan organisere eget biblioteks samlinger og kataloger slik at det blir mulig å søke og gjenfinne materiale, og gjøre tilsvarende søk i andre biblioteksamlinger. De kan gi veiledning om hvilke dokumenter som kan gi svar på de ulike spørsmål som stilles, og finne fram til dokumenter og kilder som finnes i eget og andre bibliotek. Dagens utfordring er vanligvis ikke mangel på informasjon og kunnskap, men å velge det eller de dokumenter som gir svar på den aktuelle problemstillingen. Bibliotekarenes informasjonskompetanse og kunnskap om kildene gir den enkelte kvalitativ veiledning for å finne «rett dokument til rett låner». Brukerne benytter seg av personalets kompetanse. 78 prosent har fått hjelp av personalet til for eksempel å finne svar på spørsmål, finne bestemte bøker eller få anbefalt bøker eller hjelp til å finne stoff til prosjektoppgaver.

5.1.2.2 Tilbud til ulike brukergrupper

Barn

Tilbudet til barn omfatter bøker for ulike aldersgrupper, arrangementer, bokprat for klassebesøk, utlån til barn og til foreldre og andre som låner på barns vegne, utlån til barnehager og skoler. Både barnehager og skoleklasser har gjerne lagt inn bibliotekbesøk som faste aktiviteter. Barn kommer også enkeltvis eller sammen med venner til

LÅN EN BIBLIOTEKAR

Flere bibliotek tilbyr tjenesten «Lån en bibliotekar» der man kan få veiledning i forbindelse med informasjonssøking. Man kan få omvisning i biblioteket, få hjelp til å finne bøker, artikler og relevant informasjon fra Internett. Tjenesten tilbys ved høyskoler som Høgskolen i Bergen og BIs bibliotek til studenter og ansatte. Ved Arendal bibliotek kan man gjennom å låne en bibliotekar få enkel dataopplæring og veiledning Internett-bruk, lære å søke i bibliotekenes databaser, få prosjekthjelp til skoleoppgaver, hjelp til slektsgransking eller til å bli kjent i biblioteket. Ved innføring av tjenesten ble det lagt en mediestrategi. Tilbudet ble annonsert som bussreklame og på Internett og bruk av T-skjorter med prosjektets logo. Dette ga god oppmerksomhet i nyhetsmediene.

biblioteket, for å låne eller for ulike aktiviteter. 88 prosent har lånt noe når de har vært på biblioteket. Barn benytter seg av tilbudet av bøker og tegneserier, men låner også musikk og video, og de bruker Internett på biblioteket. Mange (36 prosent) har vært på forestillinger, og de har vært på biblioteket med venner (41 prosent).

Når det gjelder barn opp til 12 år, er foreldrene i den samme undersøkelsen spurt på vegne av sine barn om barnas bibliotekbruk og foreldrenes bibliotekbruk på vegne av barna. Det er 69 prosent av disse barna som har besøkt folkebiblioteket siste 12 måneder. I denne gruppen er det flest gutter, 71 prosent, som har besøkt folkebiblioteket, mens det er 67 prosent av jentene. Men ser vi på dem som har vært på biblioteket ti ganger eller mer, har 39 prosent av jentene vært der så ofte, mot 29 prosent av guttene. Andelen som har besøkt biblioteket, stiger med alderen. I aldersgruppen 10–11 år er det hele 93 prosent som har besøkt folkebiblioteket siste år. Foreldre er en viktig brukergruppe på vegne av barna, langt opp i barnas skolealder.

Ungdom

Blant 13–15-åringer er det 82 prosent som bruker folkebiblioteket (Vaage 2005). Mange ungdommer foretrekker å bruke folkebiblioteket som et sted for skolearbeid, enten alene eller i gruppe. Unge mennesker er dessuten storbrukere av lyd- og bildemedier og tar godt for seg av dette bibliotektilbudet. Derimot er fritidslesing en aktivitet som

statistisk sett faller i 15-årsalderen. Bibliotekbruken og lesevanene hos både gutter og jenter i alderen 11–17 år er undersøkt nærmere i prosjektet *Fritt valg* (2004). I den oppfølgende undersøkelsen «*Jeg leser aldri, men jeg leser alltid*» er det sett spesielt på gutters lesing (Hoel og Helgevold 2005). Undersøkelsene viser at gutters og jenters lesevaner og bibliotekbruksmønstre atskillers seg tydelig fra hverandre. For guttene er folkebiblioteket mest et sted for skolearbeid eller et sted å oppholde seg, mer enn det er et sted som får dem til å lese litteratur. tenåringsjentene låner langt mer av skjønnlitteratur og andre typer tekst enn guttene. Undersøkelsene viser også forskjeller mellom by og land i ungdommenes bibliotekbruk. Mens storbybibliotekene i stor grad beholder sine ungdomsbrukere, forsvinner de fra landkommunenes bibliotek.

Studenter

Studentene på universitets- og høyskolenivå bruker både biblioteket ved egen utdanningsinstitusjon og folkebibliotekene. Over to tredjedeler av de kvinnelige studentene har besøkt et folkebibliotek det siste året, det samme gjelder for 57 prosent av mennene. Det er studentene innen humanistiske og estetiske fag som besøker folkebiblioteket oftest. Fjernstudentene besøker folkebiblioteket oftere (64 prosent) enn de studentene som følger undervisningen ved lærestedet (42 prosent). Nesten to tredjedeler av studentene har besøkt folkebiblioteket det siste året. Det er høyere

enn tilsvarende andel for befolkningen generelt (48 prosent). Blant studentene som følger fjernundervisning, er det 44 prosent som har besøkt folkebiblioteket ti ganger eller mer.

Studentene som har vært på biblioteket, har benyttet seg av en rekke av tilbudene der. De har lånt bøker – både skjønnlitteratur, tegneserier og fag- og lærebøker – og video, DVD og musikk. 88 prosent har lånt noe siste året. 84 prosent har fått hjelp av personalet.

Eldre

I aldersgruppen 65–79 år, er det 37 prosent som har vært på biblioteket det siste året. De har stort sett benyttet seg av hele spekteret av bibliotekets tjenester, med unntak av nett-tjenestene. I denne gruppen har nesten halvparten besøkt folkebiblioteket mer enn ti ganger det siste året, det gjelder 57 prosent av kvinnene og 39 prosent av mennene.

Innvandrere

Undersøkelsen om bibliotekbruk inneholdt ikke et godt nok statistisk grunnlag til å kunne si noe om innvandrerbefolkningens bruk av bibliotek. Dette bør være tema i større representative undersøkelser som kan kartlegge innvandrernes kultur- og mediebruk, inklusive bibliotekbruk. Likevel kan man si at innvandrerbefolkningen i stor grad benytter seg av bibliotekenes tjenester. Dette er kjent gjennom erfaringsmateriale og gjennom en undersøkelse som ABM-utvikling har foretatt i bibliotekene (Flerkult 2006).

Ikke-brukerne

De som svarte at de ikke brukte folkebiblioteket, ble spurt om mulige årsaker til dette. Det var litt over halvparten av respondentene som ikke hadde brukt folkebiblioteket det siste året. Over halvparten av ikke-brukerne foretrekker å kjøpe bøker framfor å låne på biblioteket. Det er flest menn (24 prosent menn mot 12 prosent kvinner) som sier at det er en av årsakene til at de ikke har brukt biblioteket. En av fem vet ikke nok om hva folkebiblioteket har å tilby. Det er flest unge ikke-brukere som gir uttrykk for at de ikke vet nok om dette. Nesten halvparten foretrekker å bruke Internett for å finne det de trenger. I den yngste aldersgruppen (16–24 år) er det så mange som tre av fire av ikke-brukere som foretrekker å bruke Internett framfor folkebiblioteket, og i aldersgruppen 25–44 år er det over halvparten som foretrekker Internett. Over en tredjedel i gruppen 16–24 år får dekket sitt bibliotekbehov gjennom andre bibliotek. Dette er en gruppe som

i stor grad er i en utdannings situasjon, og bruker biblioteket ved utdanningsinstitusjonen. Det er også størst andel unge som mener at biblioteket ikke har godt nok tilbud.

Det er flest ikke-brukere i Akershus og Oslo som foretrekker å kjøpe bøker framfor å bruke biblioteket, og en av fire i denne regionen bruker ikke folkebiblioteket fordi de ikke vet nok om hva det har å tilby.

Det er 17 prosent som ikke har vært på biblioteket fordi det ikke ligger i nærheten av andre tilbud og tjenester. 31 prosent oppgir at det er andre årsaker enn de som er nevnt her til at de ikke har brukt folkebiblioteket.

5.1.2.3 Organisering

Folkebibliotekene består av hovedbibliotek i alle kommuner, og gjerne en eller flere filialer. Alle kommuner skal ha et folkebibliotek. Antall enheter og øvrig organisering ligger innenfor kommunens styringsrett. Kommuner (5) med over 100 000 innbyggere har i snitt 8 avdelinger, mens kommunene (20) med mellom 30 000 og 100 000 innbyggere har 3 avdelinger.

Det er nå i gjennomsnitt 2 avdelinger i hver kommune, inklusive hovedbiblioteket. Noen kommuner har bokbusstilbud som kan være kommunalt, interkommunalt eller fylkeskommunalt. Hovedbiblioteket ligger helst i kommunens senter, og eventuelle filialer i mindre bygdесentre. Noen bibliotek har tjenester som «Boken kommer» der eldre eller bevegelseshemmede kan få bøker brakt hjem. I mange kommuner kan avstanden fra bosted til bibliotek være lang. Dette synes ikke å være noe stort problem for de fleste, men særlig for barn med en mindre geografisk aksjonsradius er det en fordel med et tilbud i nærmiljøet. Her kan også skolebibliotekene spille en rolle som et generelt bibliotektilbud.

I januar 2004 var det registrert 865 faste folkebibliotekavdelinger. Siden 1994 er dette redusert fra 1183 avdelinger, noe som betyr at nær 40 prosent av bibliotekfilialene er lagt ned i løpet av ti år. Utviklingen i retning av færre enheter har funnet sted uten at de samlede åpningstidene har gått ned, og uten reduksjon i samlet antall årsverk. Utlånet har økt noe.

Bibliotekene i kommuner med få innbyggere

Bibliotek i kommuner med få innbyggere, særlig i kommuner med under 5000 innbyggere (244 kommuner) blir nødvendigvis små. De små bibliotekenes styrke er nærhet til brukerne. Personalet har gjerne god lokalkunnskap og kunnskap om de

enkelte brukernes ønsker og behov. Der ressurs-tilgangen er god pr. innbygger, kan det gi et relativt tilfredsstillende tilbud av bøker, filmer, lyd-bøker, men utvalget må nødvendigvis bli mer begrenset, og tjenestene færre enn i de større bibliotekene. De små bibliotekene er viktige for distribusjonen av bibliotek tjenester.

Svakheten med de små bibliotekene er for lite personale, lav bibliotekfaglig kompetanse og for små stillinger. Kommuner med under 3000 innbyggere (160) har i gjennomsnitt 0,9 årsverk, og 38 prosent av personalet har bibliotekfaglig utdanning. I kommuner med under 5000 innbyggere (244) er det i gjennomsnitt 1,1 årsverk, og 35 prosent av personalet har bibliotekfaglig utdanning. Åpningstidene er korte. Utviklingsarbeid er det liten tid til. Små bibliotek vil vanskelig kunne ha den sammensatte kompetansen som trengs for å kunne gi tilbud på de mange områder som inngår i et moderne bibliotek, og utvikle nye tjenester som folk kan forvente å finne.

Samarbeid med nabokommuner om biblioteksjef eller utvikling av tjenester har vist seg å gi gode resultater, ikke minst gir det et større faglig miljø og muligheter for utvikling av tjenestene. Fylkesbibliotekene legger gjerne vekt på tilbud om faglige kurs for personalet i de små bibliotekene.

Tjenestene og kompetansen øker med bibliotekenes størrelse. Det finner man igjen i form av større spekter i ulike typer tjenester, lengre åpningstider og bedre nett-tjenester, og større bibliotek flere ansatte med bibliotekfaglig utdanning, selv om ressursforskjellene også kan være store mellom bibliotek med samme folketall.

Bibliotek i større kommuner

Det er 67 kommuner i hele landet som har mer enn fem årsverk i folkebiblioteket. Disse kommunene har et bedre utgangspunkt enn de mindre kommunene for å gi et mer variert tilbud og drive utviklingsarbeid. Det er først når kommunestørrelsen er over 20 000 innbyggere at alle bibliotekene har mer enn fem årsverk. Det er disse kommunene som på mange måter representerer de beste mulighetene til å yte og utvikle framtidrettede bibliotek tjenester.

Bibliotekene i de største kommunene, det er 13 kommuner med over 50 000 innbyggere, og 12 kommuner med mellom 30 000–50 000 innbyggere, vil i kraft av sin størrelse ha kompetanse, samlinger og tjenester som de færreste av de andre bibliotekene vil ha.

Særlig representerer de fem bibliotekene i kommunene med over 100 000 innbyggere stor

samlet kompetanse og mange spesialiserte tjenester. De største bibliotekene har kompetanse på prosjekt- og utviklingsarbeid i en helt annen grad enn de mindre bibliotekene. De store bibliotekene utvikler gjerne nye tjenester som etter hvert kan inspirere flere bibliotek til liknende tjenester. De representerer en utviklingskapasitet som kan komme hele biblioteknettverket og alle brukere til gode. Det er viktig at de deltar i fellestjenester som Biblioteksvar og Felles lånekort. For å stimulere til videre nettverksbygging for tjenesteutvikling, kreves det noen samlende grep på nasjonalt nivå. Med sin bredde av brukere og tjenester kan de store bibliotekene være basis for ulike typer undersøkelser, blant annet for å finne ut mer om behov og ønsker når det gjelder bibliotek tjenester, både hos brukerne og ikke-brukerne.

Ressurstilgangen er også varierende i de største bibliotekene. Oslo ligger eksempelvis langt under gjennomsnittsbevilgningene på landsbasis. Der som nytt Deichmanske bibliotek blir realisert kan dette bli et stort moderniseringsprosjekt og utstillingsvindu for folkebibliotekene, forutsatt at det også blir tilstrekkelige midler til innhold og utvikling av tjenestene i biblioteket.

Erfaringer fra interkommunalt samarbeid mellom bibliotek

Det foregår etter hvert et betydelig interkommunalt samarbeid mellom bibliotek, men fortsatt er det kun Tønsberg og Nøtterøy kommuner som samarbeider slik at to kommuner danner et integrert bibliotek.

Det har de senere årene vært to store prosjekter initiert og gjennomført i regi av fylkesbibliotekene i henholdsvis Østfold og Oppland, for å få fram erfaringer som kan benyttes i den videre utvikling av bibliotekene.

Prosjektet Biblioteket Østfold som ble gjennomført i 2002-2005 (Østfold fylkesbibliotek 2002) omfattet alle folkebibliotek, Høgskolen i Østfold og alle videregående skoler i fylket. Målet med prosjektet har vært å gjøre samlinger og kompetanse tilgjengelig for innbyggerne i fylket, på tvers av kommunegrenser og forvaltningsnivåer. En nødvendig forutsetning for samarbeidet har vært utvikling av felles låneregler og samsøk i fylket slik at den totale mediesamlingen er tilgjengelig for alle. Etableringen av en egen transportordning mellom bibliotekene i fylket, med forgreininger til Akershus og Bohuslän i Sverige, har gjort bruken av de totale samlingene i bibliotekene mulig. Denne ordningen er gjort permanent, og samarbeidet mellom bibliotekene fortsetter etter at

INTERKOMMUNALT SAMARBEID

Det foregår etter hvert et betydelig interkommunalt samarbeid mellom bibliotek, men fortsatt er det kun Tønsberg og Nøtterøy kommuner som samarbeider slik at to kommuner danner et integrert bibliotek.

Tønsberg og Nøtterøy bibliotek. Foto: Cedric Archer

prosjektperioden er over. Fylkesbiblioteket i Østfold var prosjekteier.

Prosjektet Det sømløse bibliotek i Oppland i regi av Oppland fylkesbibliotek (oppland.biblioteknett.no/somlos/) har som mål at innbyggerne i Oppland skal oppleve et helhetlig bibliotektilbud på tvers av forvaltningsnivåer, uavhengig av sektortilhørighet. Tilbudene skal i større grad tilpasses individuelle behov. Informasjonsressursene som bibliotekene i Oppland samlet har tilgang til, skal gjøres tilgjengelige for alle. Prosjektet vil hjelpe bibliotekene til å ta nye roller, utvikle seg som arenaer for livslang læring og til å fokusere på ytringsfrihet. Bibliotekene vil ikke bare gi brukerne tilgang til digitale dokumenter, men også gi dem digital kompetanse. For å hjelpe bibliotekene med videre utvikling, arbeides det innenfor prosjektet med lederveiledning av biblioteksjefer og sertifisering av biblioteker.

Fylkesbiblioteket er prosjekteier. Prosjektbeskrivelsen er todelt og inkluderer:

- Det fysiske sømløse bibliotek.
- Det digitale døgnåpne bibliotek. I dette inngår en felles bibliotekportal for Oppland fylke der digital informasjon samles, og utvikling av en tjenesteguide som skal hjelpe publikum til å orientere seg med utgangspunkt i hvilke spesialiserte tjenester de ønsker og hvilket bibliotek de da bør oppsøke.

I *Nordhordland* har sju mindre kommuner – Austrheim, Fedje, Lindås, Masfjorden, Meland,

Fedje, Osterøy og Radøy – samarbeidet gjennom mange år. Bibliotekene har spesialisert seg noe slik at de kan gi bedre tilbud på områder som barnelitteratur, lokalhistorie, samkatalog, betjening av voksne i studiesituasjon og kompetanseutvikling i bibliotekene. Bredbånd i bibliotekene er en nødvendig forutsetning for utvikling av det interkommunale samarbeidet.

I *Fylkesdelplan for biblioteka i Hordaland 2002–2005* (Hordaland fylkesbibliotek 2002) pekes det på at samarbeidsmodellen i Nordhordlandskommunene har fungert svært godt, og at utfordringen er å gå videre til å planlegge et regionalt bibliotek. Interkommunalt samarbeid mellom folkebibliotekene kan være med på å løse mange oppgaver som en ikke har ressurser til å løse alene. Ved å se på bibliotekstrukturen i fylket under ett, vil en kunne komme nærmere målet om et godt bibliotektilbud til alle innbyggerne i fylket.

Det finnes liknende samarbeidsprosjekter mellom seks kommuner i *Midt-Troms* og mellom fem kommuner i *Hallingdal*. Biblioteksamarbeidet har noe forskjellige hovedarbeidsområder, men målet for alle prosjektene har vært å gi bedre tjenester til innbyggerne ved at bibliotekenes ressurser blir sett under ett, gjennom personalets samarbeid om samlinger og tjenester. Samarbeid på IKT-området gjør samarbeidet mulig på mange områder.

I forbindelse med Bibliotekutredningen bestilte ABM-utvikling en evaluering i form av bruker-

undersøkelser av tre pågående samarbeidsprosjekter. De tre samarbeidsprosjektene var knyttet til:

1. *Nesna folkebibliotek og Høgskolen i Nesna* hvor det er inngått avtale om at Høgskolebiblioteket i Nesna skal ivareta det totale driftsansvaret for Nesna folkebibliotek, med økonomisk kompensasjon fra Nesna kommune.
2. *Surnadal folkebibliotek og Rindal folke- og skolebibliotek* hvor det er inngått avtale om at daglig ledelse av bibliotekene skal utføres av felles biblioteksjef. Surnadal kommune skal ha arbeidsgiveransvar for begge bibliotekene og få refusjon fra Rindal kommune.
3. *Leka folkebibliotek, Nærøy folkebibliotek og Vikna folkebibliotek* hvor de tre folkebibliotekene i Ytre Namdal inngår som en regional del i et 2-årig biblioteksamarbeidsprosjekt i Namdalen. Det er ansatt en bibliotek-koordinator i 40 prosent stilling i hver av de tre regionene Ytre Namdal, Indre Namdal og Midtre Namdal.

Brukerundersøkelsene omfattet de to første prosjektene og Ytre Namdalen (Markussen 2006). Undersøkelsene har omfattet både personalet i bibliotekene og bibliotekenes brukere.

Prosjektperioden har vært noe kort for at endringene skal framstå synlig for brukerne, men det har likevel vært noen målbare effekter. Det er lagt planer for tiltak som kan gi mer synlige resultater etter hvert. Tiltak som er påbegynt eller tenkt satt i gang, er:

- bibliotekplan (Nesna)/felles bibliotekplan (Ytre Namdal)
- felles låneregler og serviceerklæring (Surnadal/Rindal, Ytre Namdal)
- felles samlingsutvikling (Surnadal/Rindal, Ytre Namdal)
- tiltak rettet mot skoler (Nesna, Surnadal/Rindal, Ytre Namdal)
- tiltak rettet mot minoritetsgrupper (Ytre Namdal)
- felles forfatterbesøk (Ytre Namdal)
- digitalisering av lokalhistorisk litteratur og bilder (Ytre Namdal)
- felles synliggjøring, felles bibliotekportal (Namdalen)

«Konklusjonen er at samarbeidsprosjektene har vellykkede resultater når det gjelder utnyttelse av felles personalressurser for mer effektiv organisering, større faglig miljø og bedre utnyttelse av kompetansen i miljøet. Det er spesielt de små bibliotekene som drar nytte av dette. Samtidig

viser undersøkelsen at felles mediabase og et sømløst bibliotektilbud sammen med nabobibliotekene har noe positiv effekt på brukertilfredsheten. Samarbeidet mellom bibliotekene har ellers virket altfor kort til at en har fått særlige målbare resultater når det gjelder endring i brukeradferd og brukertilfredshet» (Markussen 2006: 4).

Erfaringer fra ulike samarbeidsprosjekter

Erfaringene fra de ulike samarbeidsprosjektene vil være verdifulle for å stimulere til videre utvikling av bibliotekenes tjenester og utnyttelse av felles ressurser. Selv om brukerundersøkelsene er foretatt på et tidlig tidspunkt, ser det likevel ut til at viktige endringer som bedre kompetanse, bedre tilgang til samlinger og stabile åpningstider raskt blir lagt merke til og verdsatt av brukerne. Personalet er tilfreds med større faglig miljø og bedre muligheter til utvikling av tjenestene til innbyggerne. Det spesielle med Nesna er at innbyggerne også har fått tilgang til samlingene ved Høgskolen i Nesna.

I de aktuelle samarbeidsprosjektene er det biblioteksjefene eller koordinatorene som samordner på lokalt plan, mens fylkesbibliotekene ofte bidrar som initiativtakere og sentrale koordinatorene. Strukturene i kommunene består med hovedbibliotek og filialer. Ansatte ved filialene trekkes også med i det faglige samarbeidet slik at bibliotektilbudet kan utvikles i alle avdelinger. Skolene og skolebibliotekene involveres i samarbeidet flere steder. Dette kan på lengre sikt også bety utvikling av skolebibliotekene. Flere steder er det kombinasjonsbibliotek, enten med filial eller hovedbibliotek. Noen er kombinasjonsbibliotek med bibliotek i både grunnskole og videregående skole.

Selv om det er noe forskjell på bibliotekenes størrelse, kompetanse og samlinger, er det likevel i hovedsak mindre folkebibliotek som har samarbeidet i de nevnte interkommunale prosjektene. I prosjektene i Østfold og Oppland deltar alle typer bibliotek, både små og store, og folke-, skole- og fagbibliotek. Det gir en større total kunnskapsbase å trekke på.

I den videre utviklingen av interkommunale samarbeidsløsninger vil det være verdifullt å trekke med bibliotek med enda større ressurser, både mht. kompetanse, samlinger, utviklings- og prosjekterfaring. Drammensbiblioteket, som omtales under, er interessant fordi det skaper ett nytt stort bybibliotek for sammensatte brukergrupper. Både Drammensbiblioteket og Nesna, det siste i langt mindre målestokk, gir utprøving

av samarbeidsformer på tvers av forvaltningsnivåer som gir innbyggerne tilgang til langt større bibliotekressurser, både samlinger og kompetanse, enn hvis de ikke hadde samarbeidet. Gode modeller kan inspirere andre og legge grunnlaget for videre utvikling.

Drammensbiblioteket

Drammensbiblioteket bygges som felles høgskole-, folke- og fylkesbibliotek, og blir det første av sitt slag i Norge. Det blir en del av Papirbredden – Drammen kunnskapspark (Tellefsen og Stenhammer 2005). Biblioteket vil få en sentral plassering i parken og vil få ca. 4000 kvm til disposisjon. De tre bibliotekene skal fungere som ett bibliotek for brukerne, med felles mediasamlinger, lånekort og lånereglement. Byens befolkning og studentene skal få enkel tilgang til byens samlede bibliotekressurser. Innflytting er beregnet til desember 2006. Det arbeides med å utvikle en ny organisasjon der tre selvstendige bibliotek skal integreres og gi tilpassede tjenester til alle; voksne og barn, studenter og forskere. Liknende løsninger finnes i Härnosand og på Gotland i Sverige.

5.1.3 *Utfordringer og tiltak*

Folkebibliotekene står overfor store utviklingsoppgaver det nærmeste tiåret for å fornye virksomheten. Det er vanskelig å utvikle bibliotek-tjenestene på en måte som utnytter nye medier og ny teknologi når bibliotekene er så fragmentert, økonomien så knapp og ulikhetene så store. Det er behov for en bibliotekreform som kan sette kvalitetsutvikling og nye muligheter i fokus.

5.1.3.1 *Utvikling av tjenestene*

Biblioteket som virksomhet må være i kontinuerlig utvikling for å fornye seg ut fra større samfunnsmessige endringer (jf. kap. 2) og befolkningens forventninger. Nye medier gir muligheter til å fornye bibliotekenes formidling. Fra først og fremst å formidle trykte dokumenter, inngår i dag flere uttrykksformer som lydbøker, film, musikk og digitale dokumenter. Bibliotekene kan være kulturarenaer som åpner opp for kulturytringer i større grad, som en lokal scene for folks interesser som de ønsker å dele med flere. Det vil kunne gi bibliotekene en sterkere samhandling med kultur- og organisasjonslivet. Samarbeid med kulturskolene kan bety en gjensidig styrket kompetanse og bedre tilbud i de to institusjonene.

5.1.3.2 *Litteratur- og kunnskapsformidling*

Folkebibliotekene har en sentral rolle som littera-

turformidler. De er den eneste offentlige samfunnsinstitusjon som har formidling av litteratur som en av sine hovedoppgaver. Bibliotekene gir tilgang til bredden i utgivelsen av litteratur – skjønn- og faglitteratur, og hele bredden fra bildebøker til barn til den smale romanen og den generelle faglitteraturen. Forskningslitteraturen ivaretas av fagbibliotekene. Vektleggingen av litteratur i Den kulturelle skolesekken har betydd en fornyelse av bibliotekenes formidling til barn og unge. En tilsvarende fornyelse er ønskelig også i forhold til voksne lesere. Folkebibliotekene har også muligheter til å utvikle tilbud som en lokal læringsarena, både for skoleelever og studenter og som ledd i livslang læring. En grunnleggende forutsetning for dette er at alle bibliotek blir tilknyttet trådløst høyhastighetsnett, slik at brukerne får enkel tilgang til Internett.

5.1.3.3 *Biblioteket som bidragsyter til samfunnsdebatten*

Biblioteket har en sentral oppgave i å bidra til den offentlige samtalen og fri informasjonsflyt i samfunnet (NOU 1999: 27) (kap. 2.3.9). Til dette formålet disponerer biblioteket kompetanse, lokaler og informasjonskilder i form av konvensjonelle samlinger og digitale medier. Med sin oversikt over og tilgang til aktuelle informasjonskilder kan bibliotekene bidra til at relevant informasjon bringes inn i debatter om aktuelle samfunns-spørsmål.

I en digital verden har bibliotekene muligheten til å bringe sine informasjonskilder på en rask og organisert måte inn i samfunnsdebatten, enten debatten foregår lokalt, regionalt eller nasjonalt. Denne muligheten kan utnyttes mer systematisk. En aktuell tjeneste kan for eksempel være en *samfunnsblogg* – et aktuelt og oppdatert digitalt kunnskapsrom med utgangspunkt i aktuelle nyhets-saker, med pekere til relevante innholdsressurser i og utenfor bibliotekene. Den kunne organiseres som en nasjonal fellestjeneste innenfor rammen av et norsk digitalt bibliotek. Samfunnsbloggen kunne tilrettelegges på ulike geografiske nivå og med varierende faglig profil. I tillegg kan bibliotekenes lokaler benyttes til møter om aktuelle temaer.

Biblioteket i danske Helsingør er et godt eksempel på hvilken rolle biblioteket kan ha i en aktuell samfunnsdebatt. Under konflikten om Muhammed-tegningene våren 2006 arrangerte biblioteket i samarbeid med andre aktører en serie debattmøter om islam, dialog og ytrings-frihet med foredrag og film.

Folkebibliotekene spiller en viktig rolle for

FORBRUKERINFO

Forbrukerinfo er en landsdekkende ordning som skal gi brukerne tilgang til veiledning på forbrukerområdet, og som vil bidra til å styrke bibliotekenes og servicekontorenes rolle som kunnskapscenter for innbyggerne.

På bibliotek eller servicekontor som tilbyr Forbrukerinfo, skal forbrukeren få hjelp til å finne informasjon på forbrukerportalen.no, bistand i å bruke klageveilederen og veiledning i elementære forbrukerspørsmål. Portalen gir tilgang til klageveilederen Klikk og Klag. De ansatte skal ikke være forbrukernes advokat eller Forbrukerrådets saksbehandlere, men opptre som veiledere og hjelpe folk videre med de forbrukerspørsmål de har.

kunnskapsutviklingen i samfunnet ved at samlingene inneholder faglitteratur innenfor de fleste fagområder, men ikke på spesialistnivå. Bibliotekenes samlinger er en mulighet til å hente informasjon og kunnskap om mange fagområder. Bibliotekenes samlinger belyser et fagområde eller en sak fra flere synsvinkler, og gir dermed også viktige bidrag til den demokratiske bredden av meningsyttringer i samfunnet. Dette er en viktig del av bibliotekets demokratirolle.

Bibliotekene yter også mer spesialiserte tjenester. Forbrukerinfo er et prosjekt i samarbeid med Forbrukerrådet. Forbrukerrådet ønsket å styrke forbrukerinformasjonen på steder som publikum allerede oppsøker for å finne hjelp og informasjon. Bibliotek og servicekontor ble valgt ut som de beste arenaene for Forbrukerinfo.

5.1.3.4 Bibliotek tjenester til næringslivet

Folkebibliotekene kan også være nyttige kunnskapsformidlere for næringslivet. Fag- og forskningsbibliotekene innenfor de ulike fagområdene kan bidra med spesialkunnskap, mens folkebibliotekene kan gi yte mer generelle tjenester og vite hvor man kan hente mer kunnskap. Det er tidligere gjort ulike forsøk med at folkebibliotekene bistår næringslivet aktivt.

Papirbredden i Drammen (Tellefsen og Stenhammer 2005) med Drammensbiblioteket er det fremste eksempelet på at interessentene samles ut fra en intensjon om felles utnyttelse av kunnskapsressursene for utvikling av regionen. Det

burde ligge til rette for ytterligere utvikling av liknende samarbeid mellom bibliotek og lokale verdiskapingsmiljø gjennom de ulike nettverk av kunnskapsparker, forskningsparker og næringshager som er i ferd med å oppstå landet over.

Samlokalisering av folkebibliotek og lokale bedrifter i næringshage er for eksempel forsøkt i Nordreisa kommune gjennom Halti flerbruks-hus (halti.no) som skal romme kunnskapsbaserte bedrifter, kultursenter, bibliotek, turistinformasjon og museum.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementets kompetanseutviklingsprogram (KUP) finansierte 2002-2004 et prosjekt i Oppland der samlokalisering av folkebiblioteket og studiesenteret ga næringslivet en ny og nøytral læringsarena. Denne kunne tas i bruk for opplæring rettet mot organisasjonsutvikling, bransjerelaterte opplæringsprosjekter og for lederopplæring.

Kongsberg bibliotek driver devotek lab – et senter basert på læring gjennom lek på PC for å bygge interesse for tekniske fag hos barn og unge (http://mail1.kongsberg.kommune.no/intradok.nsf/url/Kbg_bibli_devotek). Senteret ble åpnet av næringsministeren vinteren 2006 og er basert på et samarbeid mellom kommunen og arbeidslivet.

Næringslivet vil ofte ha vel så stort behov for bibliotekarkompetansen som for selve biblioteket. Scenarierapporten *Bibliotekene i 2020* (ABM-utvikling 2005b) nevner muligheten for at en bibliotekar eller informasjonsveileder utplasseres på arbeidsplasser og i virksomheter. I stedet for

KULTUR SOM NÆRING

Møllebyen (mollebyen.no) er eksempel på et bibliotek som også vil ha en funksjon i satsing på kultur som næring. Stadig flere bibliotek inngår i lokale satsinger på fornyelse av eksempelvis gamle industriområder. Tanken bak dette er dels at biblioteket skal danne en helhet sammen med andre kulturtilbud innenfor et nytt og opprustet område, dels at bibliotek-tjenestene skal kunne brukes av de profesjonelle aktørene som inngår i det samlede området.

Moss bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

at brukerne bestiller en bibliotekar på biblioteket, blir bibliotekaren konsulent på arbeidsplassen. Denne ordningen kunne finansieres enten offentlig eller privat.

Bibliotekene vil også ha en funksjon i satsing på kultur som næring. Det er stadig flere eksempler på at bibliotekene inngår i lokale satsinger om fornyelse av eksempelvis gamle industriområder. Tanken bak dette er dels at biblioteket skal danne en helhet sammen med andre kulturtilbud innenfor et nytt og opprustet område, dels at bibliotek-tjenestene skal kunne brukes av de profesjonelle aktørene som inngår i det samlede området. Møllebyen i Moss (mollebyen.no), der Moss bibliotek ligger er et eksempel på dette.

Bibliotekene har også muligheten til å bidra til regionale satsinger i et større samarbeid. Gjennom prosjektet Det sømløse bibliotek Oppland (oppland.biblioteknett.no/somlos) satser bibliotekene i Nord-Gudbrandsdalen på å bli ressurs-sentre for fysisk og digital informasjon om våre nasjonalparker. De seks kommunene i dette området av Oppland ønsker å profilere nasjonalparkene, og bibliotekene vil med denne satsingen vise at de kan være aktive medspillere som informasjonssentre for et regionalt satsingsområde.

5.1.3.5 Digitale tjenester

Den digitale utviklingen utvider det enkelte bibliotekets muligheter til å gi sine brukere tilgang til hele kunnskapsuniverset, uavhengig av bibliotekets egne samlinger. Den enkelte bruker

kan selv søke i bibliotek-katalogene, og etter hvert også bestille dokumenter selv. Samarbeid om felles lånekort bidrar til det samme. Folkebibliotekene har en utfordring i å ta i bruk og formidle digitale databaser. I fag- og forskningsbibliotekene er denne utviklingen kommet langt, mens folkebibliotekene både må gi tilgang til slike tjenester og gjøre brukerne oppmerksom på de tjenester som finnes. Tjenestene må gjøres tilgjengelige både i biblioteket og fra hjem og arbeid. Her er det erfaringer å trekke på fra Sverige og Danmark. Sverige har for eksempel erfaringer med å gi tilgang til lydbøker og musikk digitalt.

Den digitale utviklingen bidrar også til nye formidlingsformer. Her kan nevnes tjenester som den digitale referansetjenesten Biblioteksvar.no, Skrivebua.no som er et litterært publiseringssted for unge mellom 10 og 20 år, tjenesten Ønskebok som gir nye søkemuligheter i barne- og ungdomslitteratur, samt ulike blogger. Det blir større muligheter for veiledningstjenester på nettet og til interaktiv kommunikasjon med brukerne, og mellom brukerne innbyrdes. Den digitale utviklingen gir muligheter til å tilrettelegge tjenester for mange, men også for skreddersøm for den enkelte ut fra ulike interesseprofiler. De digitale tjenestene kan gi bibliotekene helt nye muligheter for informasjon om brukernes ønsker og behov.

5.1.3.6 Biblioteket som møtested og kulturarena

Bibliotekenes rolle som et møtested i lokalsam-

funnet med lav terskel for deltakelse og bruk representerer en demokratisk verdi som kan utvikles videre. Bibliotekene legger til rette for en informert offentlighet ved å gi tilgang til alle typer dokumenter og meninger. Biblioteket som offentlig servicekontor, forbrukerinformasjon og opplæring i informasjonskompetanse er eksempler på dette og representerer en videreutvikling av bibliotekenes veilederrolle.

5.1.3.7 Den flerkulturelle utfordringen

Bibliotekene må videreutvikle sine tjenester til innvandrerbefolkningen. Samtidig kan bibliotekene spille en rolle i et flerkulturelt samfunn uavhengig av hvor mange minoritetspråklige som bor i den enkelte kommune. Som del av globaliseringen og interkulturell forståelse, vil det være viktig at både majoritetsbefolkningen og de ulike minoritetene i Norge har kunnskap om andre kulturer. Bibliotekene kan møte denne utfordringen på ulike måter, ved formidling i biblioteket og på nettet, gjennom utstillinger og arrangement. Bibliotekene skal være en møteplass for tverrkulturell kontakt og dialog.

5.1.3.8 Markedsføring og profilering

Bibliotekene har fornyet mange av sine tjenester gjennom det siste tiåret, og det har blitt et større tilbud av medietyper. Ca. halvparten av innbyggerne er folkebibliotekbrukere. Det er selvfølgelig en demokratisk rettighet å ikke være bibliotekbruker, men bibliotekene har et ansvar for å gjøre sine tilbud og tjenester kjent slik at alle vet hvilke tjenester de kan tilby. *Undersøkelse av bibliotekbruk* (Buskoven 2006) viste at mange ikke vet hvilke tjenester folkebibliotekene kan tilby. Mest urovekkende er det kanskje at så mange som 28 prosent av ikke-brukerne blant de yngre voksne (16–24 år) ga uttrykk for at de ikke visste nok om hva folkebiblioteket har å tilby. Som framtidens brukere er det særlig viktig at barn og ungdom og de yngre voksegruppene blir gjort godt kjent med bibliotekenes tilbud.

Det enkelte bibliotek må sørge for informasjonsopplegg og markedsføring slik at alle blir kjent med tjenestene. Mulighetene til å nå fram med informasjon er større hvis den skreddersys til de ulike målgruppene. I *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006) er det bare 18 prosent som svarer bekreftende på at de er enig i at bibliotekets tilbud er godt kjent gjennom mediene, mens det er 22 prosent som er helt uenige. Lav brukerandel hos menn kan tyde på at det er nødvendig med spesiell informasjon til

dem. Asker bibliotek gjennomfører i 2006 prosjektet Menn og skjønnlitteratur – en undersøkelse av menns fritidslesing. Flere danske bibliotek har laget egne tilbud til menn for at de skal oppdage biblioteket. Det trengs mer kunnskap om hvorfor menn bruker biblioteket i mindre grad enn kvinner enn det som kommer fram i bibliotekundersøkelsen.

Framtidsrettede prosjekter kan tydeliggjøre hvilken rolle folkebibliotekene kan spille på forskjellige områder, og bidra til å skape nye bilder i opinionen og hos politikerne om hva bibliotekenes roller og oppgaver er. Dette forutsetter at framtidsrettede tjenester blir gjort kjent.

5.1.3.9 Kompetanse

Den videre utviklingen av tjenestetilbudet i folkebibliotekene vil være nært knyttet til ressurs- og kompetansespørsmål. For å make en nødvendig utvikling og omstilling kreves det personale med både bredde og dybde i kompetansen i det enkelte bibliotek. Framstillingen foran har vist at antall årsverk og dermed mest kompetanse er konsentrert til de større kommunene. Det er kun 67 kommuner som har fem eller flere årsverk ved folkebiblioteket. Disse kommunene har alle over 10 000 innbyggere. Det er hele 367 kommuner som har mindre enn fem årsverk. Særlig kritisk blir kompetanse og personalressurser i kommuner med under 5000 innbyggere, her er det ca. 1 årsverk i hver kommune, og under halvparten av disse har bibliotekfaglig utdanning. I dagens norske samfunn hvor en stor del av befolkningen har høyere utdanning, kan ikke bibliotekene være på høyde med utviklingen hvis det ikke skjer en kompetanseheving som også omfatter de mindre kommunene.

For at bibliotekene skal kunne fornye seg og ivareta og utvikle de varierte tjenestene som kjenetegner dem må kompetansemiljøene bli større. Eksempler på slike tjenester er litteraturveiledning, veiledning og opplæring i informasjonssøk, litteraturformidling og utvikling av bibliotekene som læringsarenaer. Tjenestene kan være fysiske eller nettbaserte.

5.1.3.10 Organiseringen

6–8 årsverk i det enkelte bibliotek vil være et minimum for å make de utviklingsoppgavene bibliotekene står overfor. Utfordringene er spesielt knyttet til digitale tjenester, profesjonalisering av formidlingen og tjenester for å møte befolkningenes kunnskapsbehov. En bibliotekreform hvor flere bibliotek inngår i et forpliktende samarbeid og hvor det skapes større kompetansemiljøer

gjennom en konsolidering av ressursene er den mest nærliggende løsningen. I reformen kan man trekke på ulike erfaringer fra interkommunalt samarbeid og fra prosjektene Biblioteket Østfold og Det sømløse bibliotek i Oppland.

Folkebibliotekene er en integrert del av kommunene, både når det gjelder størrelse og økonomi. Det er opp til den enkelte kommune å bestemme økonomi og øvrige rammevilkår for folkebibliotekene. Men folkebibliotekene inngår i det samlede biblioteknettverket, og har dermed oppgaver utover sin egen kommune. Samarbeid om utvikling og drift av nasjonale fellestjenester vil sannsynligvis øke i omfang. Slik sett ligger det godt til rette for et mer forpliktende samarbeid mellom bibliotekene i flere kommuner. Bibliotekreformen vil bidra til å realisere det sømløse biblioteket.

Tilsvarende har man i Museumsreformen nettopp satt antall ansatte som en viktig premiss for en nødvendig kvalitetsutvikling. Kravet her har vært at det bør være minst 8–11 stillinger i den konsoliderte enheten for at den på en god måte skal kunne ivareta alle de varierte oppgavene som kreves for en profesjonell museumsdrift.

Prioritert tiltak: Etablere sterkere og mer kompetente folkebibliotek gjennom en konsolideringsprosess som omfatter bibliotekene i flere kommuner

Beskrivelse: For at bibliotekene skal kunne møte befolkningens behov for et kvalitativt godt bibliotektilbud, er det nødvendig å skape bibliotek med sterkere kompetansemiljøer som kan yte bedre tjenester og utnytte ny teknologi. Det må derfor etableres sterkere bibliotek gjennom en konsolideringsprosess. Behovet for dette er størst i folkebiblioteksektoren. Flere kommuner innenfor et geografisk område skal gå sammen om å etablere et felles konsolidert bibliotek, som vanligvis har minst én avdeling i hver av de kommunene det skal omfatte. Et konsolidert bibliotek skal ha minimum 6–8 årsverk fordelt på variert bibliotekfaglig kompetanse. Fylkeskommunene skal, gjennom et tett samarbeid med ABM-utvikling, være koordinatorene for å realisere de nye bibliotekene i et nært samarbeid med kommunene og bibliotekene. Fylkeskommunene bør utarbeide en bibliotekplan for sitt fylke, i samarbeid med kommunene, med sikte på omorganiseringer til konsoliderte bibliotek ut fra lokale forhold.

Reformen bør realiseres gjennom en serie konkrete tiltak som er beskrevet i Bibliotekutred-

ningens del I. Tiltakene fordeler seg over de tre målområdene

- innhold og tjenester
- struktur og organisering
- kompetanse og forskning

5.2 Fylkesbibliotekene og det regionale biblioteknivået

5.2.1 Fylkesbibliotekene – tall og fakta

Norges 18 fylkesbibliotek disponerte 172 årsverk og hadde samlede driftsutgifter på 113,3 millioner kroner, der rundt 20 millioner ble brukt til medieinnkjøp og 18 millioner til drift av mobil bibliotekvirksomhet (2004). Samlingene utgjorde i underkant av 1 million enheter, og samlet utlån lå på rundt 756 000 enheter. Den ressursen dagens fylkesbibliotek utgjør, har særlig betydning for de mange små bibliotekene i regionen, inklusive kommunale og fylkeskommunale skolebibliotek. Oppgavene retter seg etter hvert mer mot utviklingsarbeid enn ren tjenesteyting, og fylkesbibliotekene har vist både endringsevne og -vilje i den omstillingsprosessen fylkeskommunene er midt inne i.

5.2.1.1 Juridisk og administrativ forankring

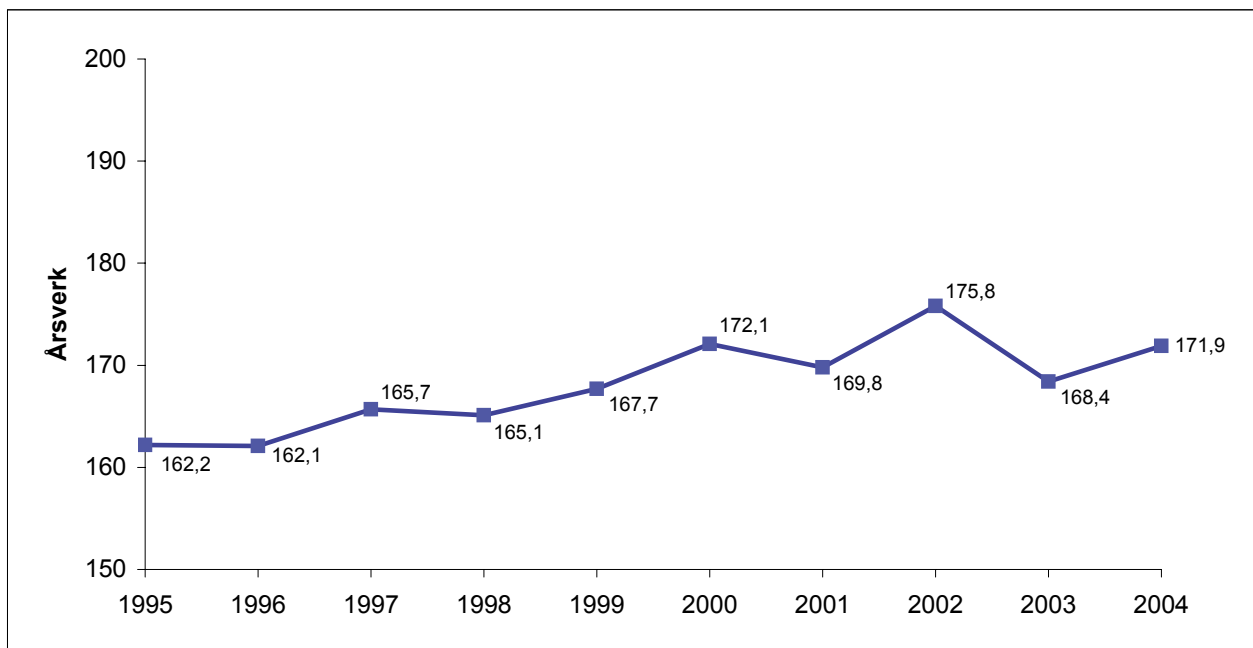
Fylkesbibliotekene er hjemlet i lov om folkebibliotek med tilhørende Reglement for fylkesbibliotek – veiledende retningslinjer (Statens bibliotektilsyn 1996b), godkjent av Kulturdepartementet i 1996. Loven pålegger alle fylkeskommuner å ha et fylkesbibliotek ledet av en fagutdannet biblioteksjef.

5.2.1.2 Bemanning

Antallet årsverk i fylkesbibliotekene har vært forholdsvis stabilt de siste årene, slik tiårsoversikten i figur 5-6 viser. Det kan være verd å merke seg at når enkelte fylkesbibliotek har gått over til å kjøpe tjenester knyttet til medieinnkjøp, katalogisering og fjernlån, ser dette ikke ut til å ha ført til en nedbemanning av fylkesbibliotekets egen stab – det kan heller se ut til at de frigjorte ressursene har blitt brukt på andre oppgaver.

Antall årsverk ved det enkelte fylkesbibliotek varierer mellom 4 i Rogaland og 19 i Nordland (2004). Dels henger dette sammen med at noen fylkesbibliotek selv sitter med driftsoppgaver som bokbussdrift og IKT-drift, eller er delt på flere geografiske steder, slik som Nordland. Andre har skilt ut typiske driftsoppgaver eller er plassert organisatorisk sammen med fylkeskommunal virksomhet, som plan- og utviklingsavdeling, og kan trekke på felles interne ressurser.

Spørreundersøkelsen blant fylkesbiblioteksje-

Figur 5-6 Fylkesbibliotek. Antall årsverk. 1995-2004

fene som ble gjennomført av ABM-utvikling i 2005 (ABM-utvikling 2006c), viste at personalet ved fylkesbibliotekene hadde betydelige kunnskapsressurser ut over tradisjonell bibliotekfaglig kompetanse. Så godt som alle fylkesbibliotekene oppgir at de har spisskompetanse på prosjektarbeid, saksbehandling, pedagogisk utdanning og kulturformidling. I tillegg nevnes IKT-fag, kulturfag, historierelevante fag, journalistikk, fotografi og tolk/oversetter.

5.2.1.3 Økonomi

Driftsutgiftene til fylkesbibliotekene var på 113,3 millioner kroner i 2004, etter en jevn stigning fra 80 millioner i 1995. Det er betydelig variasjon i størrelsen på budsjettene til fylkesbibliotekene, også når man ser på totalbudsjett fordelt pr. innbygger – i budsjettet for 2005 lå Rogaland med knapt 11 kroner pr. innbygger nederst på stigen, og Finnmark øverst med 106 kroner pr. innbygger.

Den store spredningen skyldes ikke bare ulike økonomiske rammevilkår, men også at fylkene ikke sitter med de samme driftsoppgavene, i tillegg til at oppgavene vektlegges ulikt. Blant annet drifter noen fylkesbibliotek bokbuss, noen yter driftstilskudd til bokbussdrift i regionen, mens andre ikke har denne oppgaven i det hele tatt. Selv om det er store variasjoner mellom fylkesbibliotekene, er det verd å merke seg at budsjett-tallene er forholdsvis stabile over tid – fylkesbibliotekene ser ut til å ha en stabil økonomi, med

en viss økning i totalbudsjett og bevilgninger pr. innbygger.

Spørreundersøkelser foretatt blant fylkesbibliotekene i 2001 og 2005 (ABM-utvikling 2006c) viser at fordelingen av budsjettet har endret seg. Det ser blant annet ut til å være en tendens at bruken av ressursene i fylkesbibliotekene dreies mer over mot kompetanse enn mediesamlinger.

Femten av fylkesbibliotekene disponerte i 2005 egne prosjektmidler, men den samlede potten er på 3,1 millioner kroner for en samlet fylkesbiblioteksektor. Flere fylkesbibliotek disponerte egne prosjektmidler i 2005 enn i 2001, men det er store forskjeller mellom fylkene når det gjelder disponible midler til forsøk og utvikling. Tallene varierer mellom 100 000 og 1 450 000 kroner. Det er ikke nødvendigvis noen sammenheng mellom eget budsjett til utviklings-/prosjektarbeid og hva som faktisk foregår av slikt arbeid. En del fylkesbibliotek bruker sannsynligvis mye ressurser på å skaffe eksterne prosjektmidler. De fleste fylkesbibliotek har mulighet for å få utløst prosjektmidler over fylkeskommunens budsjett, uavhengig av om de disponerer slike frie midler over eget budsjett.

I 2001 brukte Buskerud 50 prosent av totalbudsjettet til mobil bibliotekvirksomhet, mens Sogn og Fjordane brukte 40 prosent. De øvrige fylkesbibliotekene som drev slik virksomhet, lå på rundt 20 prosent av totalen. Bildet er omtrent det samme i 2005, bortsett fra at bokbussvirksomheten er nedlagt noen steder. I alt ser det ut til at denne delen av virksomheten ved fylkesbibliote-

bokbussen i Kvinnherad. Foto: Bjørn Djupvik

kene utgjør en stabil virksomhet over tid, og at den ofte utgjør en forholdsvis stor del av driftsutgiftene. Anslagsvis bruker fylkesbibliotekene 18 millioner kroner til mobil bibliotekvirksomhet.

Spørreundersøkelsen i 2005 avdekket at sekkeposten *andre utgifter* ikke bare rommet tradisjonelle driftsutgifter som husleie, porto, gebyrer, vedlikehold og intern kursing og opplæring, men også ressurser til tiltak innen litteraturformidling, Den kulturelle skolesekken, kursvirksomhet og tilskudd til regionalt biblioteksamarbeid. *Andre utgifter* er en forholdsvis stor andel av totalbudsjettet, men ser altså ut til å romme mer enn ordinære driftsutgifter – her ligger det også midler som fungerer som virkemiddel for utviklingsarbeid.

5.2.1.4 Medieforsyning og fjernlån

Mediesamlingene ved fylkesbibliotekene viser et stort spenn, fra de fylkesbibliotekene som har helt eller delvis felles bestand med vertsbiblioteket, til dem som har forholdsvis store egne samlinger. Tallene for mediesamlinger spriker derfor fra 0 til 150 000 enheter. Selv om fylkesbibliotekene sitter med budsjettmidler til medier, er det altså ikke alltid de selv som står for innkjøp, samlingsutvikling og utlån. Flere fylkesbibliotek har gått over til å kjøpe medie- og fjernlånstjenester fra et kommunalt bibliotek i regionen, eller vurderer å gå over til en slik modell.

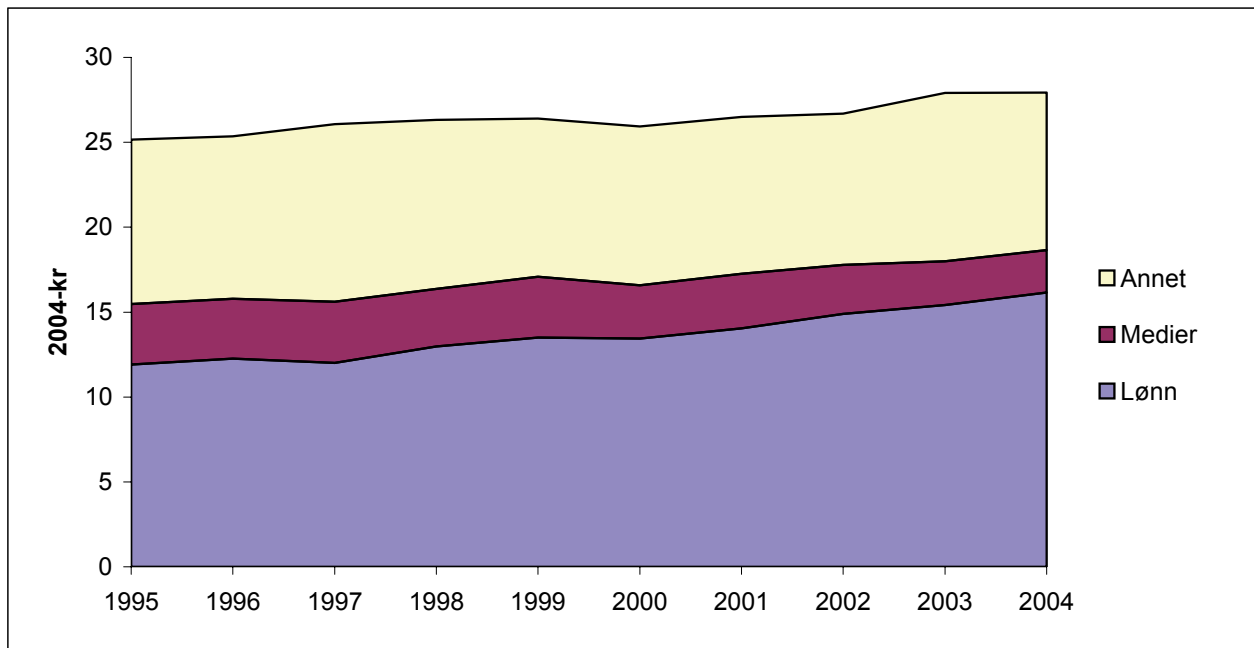
Samlet utlån ved fylkesbibliotekene var på 756 000 i 2004, og viste en liten nedgang fra året

før. Fire femtedeler av dette dreide seg om direkte utlån (utlån til personer), og det meste av dette dreide seg om utlån fra bokbuss og bokbåt. De øvrige 20 prosent dreide seg om klassesett, depoter (utplassering av mindre boksamlinger) og utlån ved institusjoner og fengsel.

Antallet fjernlån har holdt seg noenlunde stabilt rundt 200 000 enheter de siste ti årene. Bare en femtedel av det totale utlånet fra fylkesbibliotekene dreide seg om utlån til andre bibliotek (jernlån). Rundt 157 000 enheter ble lånt ut innen fylket, og 42 000 enheter ut av fylket. I realiteten dreier fylkesbibliotekenes medietilbud seg om et regionalt tilbud, der 94 prosent av det totale utlånet skjer innenfor fylket, mens i underkant av 6 prosent av utlånet dekker en etterspørsel utenfra.

Fylkesbibliotekene opplever en kraftig nedgang i antallet fjernlånbestillinger som blir ekspedert videre til andre bibliotek – dette dreier seg i dag om marginale tall, siden de aller fleste bibliotek nå sender slike bestillinger direkte til eierbiblioteket uten å gå om fylkesbiblioteket som mellomledd.

Vi vet lite om den interne medieflyten i regionene, men kan peke på noen tendenser ut fra utlånstallene. Siden vi vet at folkebibliotekene låner inn 281 000 enheter totalt, og fylkesbibliotekene låner ut 157 000 innenfor fylket, må mer enn en tredjedel av innlånet til folkebibliotekene komme fra andre bibliotek, i og med at utlånet fra fylkesbibliotekene også dekker etterspørsel fra skole- og fagbibliotek. Vi vet derimot ikke hvor stor del av

Figur 5-7 Fylkesbibliotek. Driftsutgifter pr. innbygger (2004-kroner). 1995-2004

folkebibliotekenes innlån som kommer fra andre fag- og folkebibliotek i samme fylke, eller utenfor fylket. De siste ti årene har innlånet til folkebibliotekene økt, mens fjernlånet fra fylkesbibliotekene har vært stabilt. Muligheten for direkte bestilling av fjernlån er nok medvirkende, men det kan også godt være et økt lånesamarbeid mellom alle bibliotek innen en region i seg selv som resulterer i dette.

Et viktig bidrag til den regionale mediefor- syningen er den transportordningen som flere fylkesbibliotek etter hvert har etablert, og som bidrar til en kostnadseffektiv distribusjon av medier mellom bibliotekene i regionen. Dette i seg selv bidrar til at de samlede bibliotekressur- sene i fylket kan utnyttes best mulig, uten særlig kostnadsøkning.

5.2.2 Fylkesbibliotekenes oppgaver og tjenester

Mandatet for utredningen nevner ikke det regio- nale biblioteknivået spesifikt, til tross for at det legger stor vekt på institusjonene. Tvert imot sig- naliserer formuleringene i mandatet at det er den samlede biblioteksektoren som skal stå i fokus, med utgangspunkt i visjonen om det sømløse bibliotektilbudet. Det regionale biblioteknivået inngår likevel når det heter at det skal gjøres en samlet analyse av hele det norske bibliotekland- skapet i et funksjonelt og samfunnsmessig pers- pektiv.

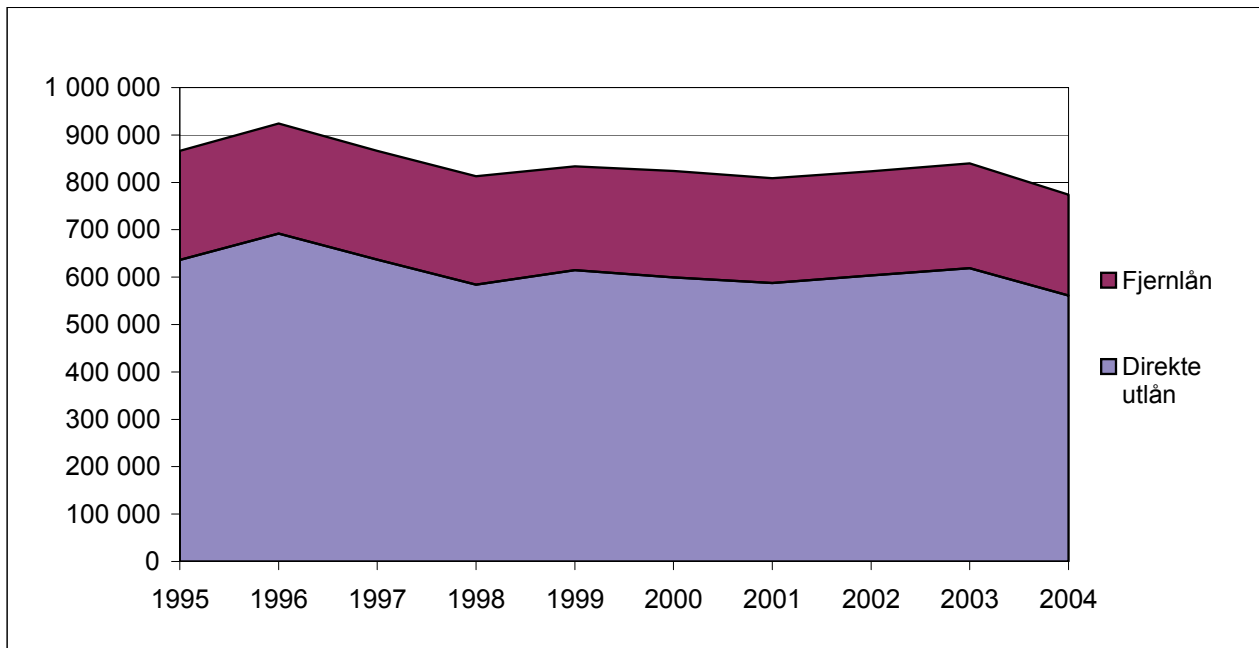
Skal det regionale biblioteknivået analyseres i et slikt perspektiv, må man se på oppgavene

framfor å se på institusjonene. Brukeren må stå i sentrum. Det betyr at man må undersøke det regionale biblioteknivåets instrumentelle rolle – fylkesbiblioteket som virkemiddel for å gjen- nomføre en nasjonal bibliotekpolitikk, men også som et instrument for å få gjennomført regional- politiske mål og tiltak.

5.2.2.1 Dagens oppgaver

Målgruppene for fylkesbibliotekets tjenester er kommunene, fylkeskommunen og statlige myndigheter. Direkte tjenesteyting overfor inn- byggerne er mindre vanlig, og dreier seg i så fall hovedsaklig om den lovhjemlede muligheten for utlån fra bokbuss.

Fylkesbibliotekets oppgaver er ifølge bibliotek- loven å ivareta fjernlånsvirksomheten i fylket, organisere bibliotekenes lånesamarbeid og stå ansvarlig for sin del av den felles planen for anskaffelse og oppbevaring av litteratur (ofte kalt *emnefordelingsplanen*). Fylkesbiblioteket kan drive direkte utlån fra bokbuss/bokbåt, og kan også opprette avtaler om felles bibliotekdrift med en eller flere kommuner. I tillegg heter det i bibliotekloven at fylkesbiblioteket skal gi råd til lokale myndigheter, yte bibliotekfaglig veiled- ning og assistanse, og arrangere møter og kurs om bibliotekspørsmål. Det skal være et organisert samarbeid mellom fylkesbiblioteket og fylkes- kommunens skoleledelse. Samarbeidet mellom fylkesbiblioteket og de statlige skolemyndighetene i fylket skal sikres ved avtaler, slik at fylkesbiblio-

Figur 5-8 Fylkesbibliotek. Utlån. 1995–2004

tekets faglige kompetanse stilles til rådighet for skolemyndighetene. Fylkeskommunen skal gi uttalelser vedrørende fordeling av statlige midler, og bistå statlige myndigheter ved utredning og planlegging.

Utviklingen i det fylkeskommunale forvaltningsnivået har bidratt til at fylkesbibliotekenes oppgaver har endret karakter. Fylkeskommunens rolle som regional utviklingsaktør har gitt mange fylkesbibliotek nye mål og oppgaver. I en slik forståelse er målet for fylkesbibliotekene å være en faglig og regional utviklingsaktør på bibliotekområdet i fylket i samarbeid med andre bibliotek og med kommunale, fylkeskommunale og statlige myndigheter.

Det er ikke lenger naturlig å lovpålegge et samarbeid mellom to fylkeskommunale virksomheter – dette punktet i lov om folkebibliotek ble også foreslått opphevet i 2002. Et samarbeid mellom fylkesbiblioteket og de statlige skolemyndighetene i fylket (fylkesmannen) bør også kunne sikres på en annen måte enn gjennom et lovpålegg.

Samspillet mellom fylkesbibliotekene og det nasjonale nivået ved ABM-utvikling har også endret seg over tid. Flere viktige utviklingsprosjekt i biblioteksektoren har blitt etablert i nær dialog mellom forvaltningsnivåene, men det er behov for å få et bedre samspill mellom nivåene.

5.2.2.2 Det regionale biblioteknivået i fremtiden
Utredningen *Et nytt løft: Fylkesbiblioteket – revitalisert, ikke utrangert!* (Statens bibliotektilsyn

2002) konkluderte med at det også i fremtiden bør utføres bibliotek tjenester på regionalt nivå, og at morgendagens regionale bibliotekoppgaver vil være knyttet til:

- rådgivning og kompetanseutvikling
- samordning
- forsøks- og utviklingsarbeid

Konklusjonen tok utgangspunkt i en rekke av de samfunnsendringene som var aktuelle innenfor IKT, utdanning, forvaltningsstruktur og det flerkulturelle samfunnet – samfunnsendringer som er like aktuelle i dag.

Etter en periode med usikkerhet rundt fylkeskommunens framtid, ser det nå ut til at det går mot en regionreform med etablering av større og færre regioner innen 01.01.2010, men uten at det skjer store endringer med kommunestrukturen. Dette, sammen med den reformen som det norske biblioteklandskapet må gjennomgå for å klare å mestre morgendagens utfordringer, vil sannsynligvis ha størst innvirkning på de regionale bibliotekoppgavene.

Nye regioner vil også bety en samling av ressursene dagens fylkesbibliotek sitter med. Det er viktig at både oppgavene og den regionale bibliotekfaglige kompetansen får en tydelig definert plass i en ny regional administrasjon.

Et nytt biblioteklandskap

Etableringen av Norgesbiblioteket (se kap. 15) vil kreve et regionalt biblioteknivå med oppgaver

knyttet til den forestående samling av bibliotekene i større og faglig sterkere enheter, og til etablering av faglige nettverk. Dette vil være den viktigste utviklingsoppgaven på bibliotekområdet for dagens fylkeskommuner. Det nasjonale nivået har behov for et regionalt nivå som kan koordinere dette utviklingsarbeidet og virke som pådriver. Det regionale nivået har tilstrekkelig nærhet til det lokale nivået og kompetanse til omstilling og utvikling, og vil kunne samarbeide nært med det nasjonale nivået om denne prosessen.

Det er likevel viktig å opprettholde balansen mellom rollen som «statens forlengede arm» når den nasjonale bibliotekpolitikken skal gjennomføres, og det regionale nivåets behov for å ta selvstendige initiativ.

Kompetanseløft

Et viktig element i bibliotekreformen vil være gjennomføringen av et innsatsprogram for fornyelse av kompetanse i bibliotekene. Det vil være behov for et regionalt nivå som kan koordinere tiltak initiert nasjonalt, i tillegg til regionale behov og planer, og sørge for et grensesnitt mot arkiv- og museumslandskapet i regionen. Det vil være behov for et regionalt nivå som kan kombinere den langsiktige fornyelsen av kompetanse i sektoren også med mer situasjonsbestemt kompetansebygging. Nettverksbygging og veiledning vil være viktige elementer i dette.

Samordning og koordinering

Med mange små enheter har det regionale biblioteknivået hatt en viktig rolle når det gjelder samordning for å oppnå best mulig ressursutnyttelse til beste for innbyggerne. I et nytt biblioteklandskap der ressursene samles i større organisatoriske enheter, vil behovet for samordning og utvikling fremdeles være til stede. Investeringer i form av innsatsprogram knyttet til teknologisk infrastruktur og tjenesteutvikling vil kreve samordning både innen og mellom regionene.

Et regionalt nivå kan samordne strategier og tiltak innen en samlet abm-sektor, sikre et tettere samarbeid mellom ulike aktører innen kunnskap, utdanning og kultur, og bidra til samhandling med andre regionale aktører.

Lokale ressurser og lokal innsats utgjør viktige byggeklosser, enten det gjelder et digitalt bibliotek eller det fysiske biblioteket. I krysningpunktet mellom digitalt og analogt vil det bli økt behov for samordning og koordinering – her vil det regionale nivået kunne spille en rolle, selv om også de store folkebibliotekene vil være viktige bidragsytere i en slik utvikling.

5.2.3 Utfordringer og tiltak

For å kunne ta på seg nye utfordringer, bør det regionale biblioteknivået skille tydelig mellom drifts- og utviklingsoppgaver. Skal morgendagens regionale bibliotekoppgaver være knyttet til rådgivning, kompetanseutvikling, samordning og forsøks- og utviklingsarbeid, må ressursene frigjøres fra dagens driftsoppgaver knyttet til medieforsyningen og driftsoppgaver knyttet til mobil bibliotekvirksomhet.

5.2.3.1 Den regionale medieforsyningen

Det regionale nivået bør konsentrere seg om koordinerings- og utviklingsoppgaver, og overlate driftsoppgaver til lokale bibliotek. Med et nytt biblioteklandskap som består av større og sterkere faglige enheter, vil det være naturlig å omfordele ansvaret for den regionale medieforsyningen. Det vil være viktig å se den lokale og regionale medieforsyningen i et helhetlig perspektiv. Omfordelingen av ansvar må også bety en omfordeling av ressurser mellom fylkesbibliotekene og de kommunale bibliotekene. En slik omstilling bør ikke resultere i at det framtidige medietilbudet til innbyggerne i regionen blir svekket.

Dagens fylkesbibliotek har definerte oppgaver knyttet til lokalhistoriske samlinger for regionen. Dette bør videreføres i tettere samarbeid med andre bibliotek i regionen, og det bør knyttes opp til utvikling av nye tjenester og samarbeid innen abm-sektoren. Oppgaver knyttet til å gi regionenes bibliotek tilgang til digitale medier, vil også være en del av det regionale biblioteknivåets utviklingsoppgaver.

Ansvar for direkte tjenesteyting, som mobil bibliotekjeneste, bør forankres på lokalt nivå, nærmest mulig brukeren. Det regionale nivået vil kunne ha et ansvar som pådriver for utviklingen av slike tjenester, og vil eventuelt kunne yte tilskudd til drift og utvikling av bokbuss i samarbeid med det lokale nivået.

5.2.3.2 Virkemidler

Det regionale biblioteknivået bør disponere tilstrekkelige utviklingsmidler for å kunne fylle rollen som regional utviklingsaktør, og for å kunne være en aktiv medspiller i gjennomføringen av bibliotekreformen. I mange tilfeller kan økonomiske virkemidler knyttet til nasjonale innsatsprogram bli kanalisert gjennom det regionale biblioteknivået for å oppnå best mulig samordning og koordinering. Det beste resultatet oppnås som regel gjennom en synergi av lokale, regionale og nasjonale ressurser.

Et av de viktigste virkemidlene vil være den kompetansen som det regionale nivået til enhver tid sitter med. Det lokale nivået må sikres tilgang til rådgivning og veiledning av faglig høy kvalitet. For å møte morgendagens utfordringer, vil det også på det regionale nivået være viktig å ruste opp og fornye egen kompetanse. Dette vil være en naturlig del av prosessen med å dreie virksomheten fra driftsoppgaver over mot utviklingsoppgaver.

5.2.3.3 Organiseringen

Det vil være viktig at regionalt utviklingsarbeid forankres i regionale, politiske planprosesser, og arbeidet med dette er en del av virksomheten i den nye regionen, også når det gjelder bibliotekene. I en framtidig regional struktur vil det derfor være lite hensiktsmessig med en tett sammenvevd organisering av det regionale biblioteknivået og et vertsbibliotek i form av ett av bibliotekene i en konsolidert enhet. Gjennom etableringen av større og faglig sterkere enheter vil biblioteklandskapet endres, og nettopp i en slik prosess vil det også være viktig at det regionale nivået er uavhengig i forhold til lokale bibliotek som skal inngå i større enheter.

Dagens fylkesbibliotek er hjemlet som institusjoner i folkebibliotekloven, men siden 1993 har ansvaret for særskilte bibliotekoppgaver på regionalt nivå vært knyttet til fylkeskommunen og ikke fylkesbiblioteket. En eventuell endring i bibliotekloven på dette området bør legge vekt på å definere oppgavene og ikke institusjonen.

5.3 Skolebibliotekene

5.3.1 Skolebibliotekene – tall og fakta

Norge har om lag 3200 grunnskoler og 450 videregående skoler. Bibliotekene ved disse skolene disponerer totalt ca. 640 årsverk, 280 i grunnskolen og 360 i videregående skole.

En stor del av disse årsverkene, spesielt i grunnskolen, utføres av personale uten bibliotekfaglig utdanning. Skolebibliotekene har fått et løft de siste årene gjennom strategiplanen *Gi rom for lesing!*. Integrert på riktig måte i skolen, er skolebibliotekene gode virkemidler for å oppnå Kunnskapsløftets kompetansemål, spesielt når det gjelder leseferdigheter og digital kompetanse. Skolebibliotekene trenger imidlertid et ytterligere kompetanseløft.

5.3.1.1 Juridisk og administrativ forankring

Mens det er ABM-utvikling som har til oppgave å samordne, effektivisere og styrke bibliotekfeltet

generelt ligger det faglige oppfølgingsansvaret for skolebibliotekene hos Utdanningsdirektoratet.

I opplæringslovens § 9 slås det fast at «Elevane skal ha tilgang til skolebibliotek. Departementet kan gi nærare forskrifter.» I forskrift til opplæringsloven (Kunnskapsdepartementet 2006b) heter det: «Skolen skal ha skolebibliotek med mindre tilgangen til skolebibliotek er sikra gjennom samarbeid med andre bibliotek. Bibliotek som ikkje ligg i skolen sine lokale, skal vere tilgjengeleg for elevane i skoletiden, slik at biblioteket kan brukast aktivt i opplæringa på skolen. Biblioteket skal vere særskilt tilrettelagt for skolen.»

I lov om folkebibliotek § 6 heter det: «Det skal være et organisert samarbeid mellom folkebiblioteket og de kommunale skolebibliotekene. Departementet gir veiledende retningslinjer for slikt samarbeid.» Veiledende retningslinjer for samarbeidet ble sist publisert av Statens bibliotektilsyn i 1995.

I lov om folkebibliotek § 10 sies det blant annet at det skal være et organisert samarbeid mellom fylkesbiblioteket og fylkeskommunens skoleledelse. Samarbeidet mellom fylkesbiblioteket og de statlige skolemyndighetene i fylket skal sikres ved avtaler, slik at fylkesbibliotekets faglige kompetanse stilles til rådighet for skolemyndighetene.

5.3.1.2 Bemanning og kompetanse

Grunnskolen

Siden 2000 har antallet årsverk i bibliotekene i grunnskolen steget fra 210 til 280 i følge GSI (www.wis.no/gsi). ABM-utviklings statistikk viser at det var ca. 730 personer med bibliotekfaglig utdanning som arbeidet i skolebibliotek i grunnskolen i 2004. Bibliotekfaglig utdanning svarer til minst en halvårshet (30 studiepoeng). Mange av disse personene har skolebibliotekarbeid som del av undervisningsstillingen. I skolebibliotekene arbeider også lærere eller annet personale uten bibliotekfaglig bakgrunn. Tall fra 2002 viser at om lag en tredjedel av arbeidet i grunnskolebibliotekene utføres av personer med bibliotekfaglig utdanning. Bak dette anslaget ligger det store variasjoner mellom de enkelte fylker og kommuner.

Det er også store variasjoner ved skolene i antall timer som settes av til skolebibliotekarbeid pr. uke. I gjennomsnitt ble det i 2002 avsatt 6 timer pr. uke ved den enkelte skole.

Videregående skole

Det er ca. 450 fylkeskommunale, statlige eller frittstående videregående skoler i Norge (Statistisk

sentralbyrå 2005c). ABM-utviklings statistikk viser at i 2004 ble det utført om lag 360 årsverk i bibliotekene ved disse skolene.¹ Siden 2000 har dette tallet steget fra 325.²

Bibliotekene i videregående skole er bemannet med en betydelig større grad av bibliotekfaglig kompetanse enn bibliotekene i grunnskolen. 57 prosent av årsverkene i bibliotek i videregående skole ble utført av personale med full bibliotekfaglig utdanning i 2004, men også i videregående opplæring er det store variasjoner mellom fylkene når det gjelder fagkompetanse i bibliotekene.

I 2004 ble det i gjennomsnitt avsatt 20 bibliotektimer³ i uken pr. skole. Bak dette tallet er det også store variasjoner mellom fylkene.

5.3.1.3 Økonomi

Økonomien i skolebibliotekene i grunnskolen er en del av skolens totalbudsjett for stillinger og læremidler og skilles ikke ut systematisk.

De videregående skolene registrerer hvert år hvor mye som bevilges til innkjøp av medier til bibliotekene. Disse bevilgningene har blitt stadig mindre. Mediebevilgningen pr. elev var i gjennomsnitt 181 kroner i 2004 og 204 kroner i 1995 (i 2004-kroner). I denne tiårsperioden har det vært en dreining mot nettbaserte informasjonskilder.

5.3.1.4 Tilbud, aktivitet og bruk

Bestand og utlån

Bokbestanden i skolebibliotekene i grunnskolen var i 2004 i gjennomsnitt 17 bøker pr. elev, fordelt på ca. 63 prosent skjønnlitteratur og 37 prosent faglitteratur. Gjennomsnittlig bokbestand varierer fra 10 bøker pr. elev i Oslo til 24 bøker pr. elev i skolene i Oppland. Gjennomsnittlig utlån pr. elev var 11 bøker i året. De fleste skolebibliotekene inneholder også samlinger av annet materiell og andre medier. Størrelsene på disse samlingene fanges ikke opp i offisiell statistikk.

Bokbestanden i skolebibliotekene i videregående skole var i 2004 i gjennomsnitt 16 bøker pr. elev. Gjennomsnittlig bokbestand varierer fra 10 bøker pr. elev i Oslo og Hordaland til 33 bøker pr. elev i skolene i Finnmark. Når det gjelder andre typer medier – tidsskrifter, aviser, AV-medier, er landsgjennomsnittet på 20 medier pr. elev. Gjennomsnittlig utlån pr. elev var 4 bøker i året.

Undersøkelsen om bibliotekbruk (Buskoven

1 I 2004 ble det levert statistikk for 386 bibliotek ved videregående skoler med til sammen 162 246 elever. I følge ABM-utviklings oversikt var det 15 skolebibliotek som ikke leverte statistikk.

2 I 2000 ble det levert statistikk for 426 bibliotek ved videregående skoler med til sammen 153 665 elever. I følge Statens bibliotektilsyns oversikt var det 19 skolebibliotek det ikke ble levert data for.

3 Timerressurs for bibliotekpersonale med full bibliotekfaglig utdanning.

2006) viser at skoleelever også er flittige brukere av folkebiblioteket.

Digitalt tilbud

Skolebibliotekenes tilbud av digitale tjenester er lite kartlagt. Så vel Utdanningsdirektoratet (Utdanningsdirektoratet 2005b) som Forsknings- og kompetansenettverk for IT i utdanning (ITU) (Erstad et al. 2005) gjennomførte i 2005 kartlegginger av IKT i grunnopplæringen, men skolebibliotekene omtales ikke i disse rapportene.

93 prosent av skolebibliotekene i videregående skole tilbyr elevene tilgang til Internett. Noe over 60 prosent har bibliotekatalogen tilgjengelig på Internett. I flere fylker er samsøk i katalogene til alle videregående skoler mulig. Undersøkelsen *Digitale kunnskapskilder i skole- og biblioteksektoren: Bruk, behov og forventninger september 2003* (Intéra ResearchLab 2003) viste at litt over halvparten av skolebibliotekene i videregående skole betalte for å få adgang til ett eller flere nettsted.

5.3.2 Skolebibliotekenes oppgaver og tjenester

Skolebibliotekets primærfunksjon er å tilby og videreutvikle relevante tjenester for elever og lærere. Skolebiblioteket skal fungere som et verktøy for skolen, og bibliotekets mål skal avspeile institusjonens mål. De overordnede målene for virksomheten i skolen er formulert i opplæringslovens formålsparagraf, § 1-2.

Bibliotektjenesten skal være integrert i faglig virksomhet og støtte brukerne på en aktiv måte. Dette innebærer at bibliotektilbudet skal være i tråd med gjeldende læreplaner. Fra høsten 2006 innføres skolereformen Kunnskapsløftet som gjelder hele grunnopplæringen. Biblioteket er i de nye læreplanene knyttet til norskfaget. Likevel har skolebiblioteket betydning også i øvrige fag, siden leseferdigheter og digitale ferdigheter skal vektlegges gjennomgående.

5.3.2.1 Skolebiblioteket som læringsarena

Skolebiblioteket er en av læringsarenaene på skolen, og fungerer både som sted for innhenting av kunnskap og som en kulturarena. Nye skolebygg har gjerne skolebiblioteket sentralt fysisk plassert som et samlende element i læringsmiljøet. Gjennom de senere årene har økt bruk av selvstendige arbeidsmåter som prosjektarbeid og temaorganisert undervisning trolig ført til økt bruk av skolebiblioteket og større satsing på skolebibliotekutvikling. Kunnskapsløftet understreker at skolen skal bruke varierte arbeidsmetoder. Det vil et skolebibliotek kunne bidra til.

KUNNSKAPSLØFTET

Reformen i grunnskole og videregående opplæring – Kunnskapsløftet – som følger av St.meld. nr. 30 (2003–2004) *Kultur for læring*, skal planlegges og gjennomføres i perioden 2005–2008 (Kunnskapsdepartementet 2006c). Kunnskapsløftet innebærer nye læreplaner og kompetanseutvikling for lærere og skoleledere.

De nye læreplanene for grunnskolen og videregående opplæring skal tas i bruk fra og med opplæringsåret 2006/2007. Planene angir kompetansemål for utvalgte trinn i grunnskolen og for hvert trinn i videregående opplæring. Lærerne skal stå fritt til å velge metode i opplæringen. Skolebibliotekenes viktigste oppgave de nærmeste årene vil være å bidra til Kunnskapsløftet. I alle fag skal det legges vekt på de fem grunnleggende ferdighetene:

- å kunne uttrykke seg muntlig
- å kunne lese
- å kunne regne
- å kunne uttrykke seg skriftlig
- å kunne bruke digitale verktøy

I alle fag og på alle trinn skal opplæringen tilrettelegges slik at elevene lærer å lese aktuelle fagtekster og utnytte dem til faglig innsikt. Arbeidet med å utvikle leseferdighet skal starte på 1. trinn. I Kunnskapsløftet kan skolebibliotekene spille en spesielt viktig rolle i utvikling av leseferdigheter og digitale ferdigheter.

Skolebiblioteket befinner seg i en gråson mellom klasserom og skolegård (Rafste 2001). Bruken er i hovedsak undervisningsrelatert, men det fungerer også som sosial møteplass dersom det fysiske ligger til rette for det.

Viktige komponenter i utformingen av skolebibliotekets fysiske læringsmiljø er arbeidsplasser for elevene, mediasamlinger og datamaskiner. Det må legges til rette for samhandling med andre elever på samme trinn eller på tvers av trinn. Biblioteket må tilby fysiske og digitale informasjonsressurser, opplæring i grunnleggende skolebibliotekkunnskap og veiledning og opplæring i informasjonssøkeprosessen. Behagelige sitteplasser vil forsterke skolebibliotekets funksjon som skolens sosiale møteplass for elevene.

Organisering av biblioteket, samarbeid med lærere, veiledning og opplæring av elevene krever personale med kompetanse i både bibliotekfag og pedagogikk.

De aller fleste skoler har skolebiblioteket i skolens egne lokaler. Samlokalisering med folkebibliotek kan være en løsning, forutsatt at folkebiblioteket er særskilt tilrettelagt for opplæring, og at det er plassert i eller i umiddelbar nærhet til skolen.

Skolebibliotekets tilbud skal være tilrettelagt for alle elever. Personalet i skolebiblioteket må ha et tett samarbeid med lærerne for å bidra til at biblioteket gir merverdi til opplæringen.

Skolebiblioteket er barnas første møte med et fagbibliotek. Samtidig vil de komme i kontakt

med folkebiblioteket. Systematisk bruk av skolebibliotek gjennom tretten års opplæring vil være et godt utgangspunkt for videre bruk av bibliotek. IFLA/UNESCOs skolebibliotekmanifest (IFLA 2006) understreker nettopp skolebibliotekets bidrag til aktivt medborgerskap: «Skolebiblioteket gir elevene de ferdigheter som er nødvendige for livslang læring og utviklingen av fantasien, og gjør dem i stand til å ta sitt ansvar som medborgere.»

5.3.2.2 Lesing og litteraturformidling

I Kunnskapsløftet er lesing framhevet som en av fem basisferdigheter i opplæringen. Dette gjør både litteraturformidling og medvirkning til å fremme elevenes leseferdigheter til særlig viktige oppgaver for skolebiblioteket.

Lesestimulering og litteraturformidling kan foregå gjennom opplesninger for elevene, gjennom bokpresentasjoner og på mange andre måter. Skiftende utstillinger er også en del av litteraturformidlingen. Kap. 13.2 gir en oversikt over sentrale formidlingsoppgaver i biblioteksammenheng. I bok- og medievalg er differensiering et stikkord. Biblioteket må tilby litteratur på elevens nivå. Skolebibliotekstjenester kan være spesielt effektive i arbeidet med å styrke leseferdighetene til minoritetsspråklige elever.

Tiltaksplanen *Gi rom for lesing!* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005c) ble utformet og startet i 2003 og skal løpe til 2007. Bakgrunnen er blant annet at flere nasjonale og internasjonale undersøkelser har indikert at norske skoleelevers

GOOGLE

«Når du søker på Google, kommer det opp mye rart.» (Skoleelev. I: Forlagskamp i klasserommet *Aftenposten* 02.04.2006)

leseferdigheter ikke er gode nok. Målsettingen med tiltaksplanen er å:

- styrke elevenes leseferdighet og motivasjon for lesing
- styrke lærernes kompetanse i leseopplæring og bruk av skolebibliotek
- motivere barn, unge og voksne til å gi mer rom for lesing i barnehage, skole, hjem og fritid
- øke bevisstheten om lesing som grunnlag for annen læring, kulturell kompetanse, livskvalitet, deltakelse i arbeidslivet og et demokratisk samfunn
- styrke lærernes kompetanse om ny og aktuell barne- og ungdomslitteratur
- stimulere til formidling av litteratur

Litteraturformidling er en viktig del av *Gi rom for lesing!* og skal ses i sammenheng med den regionale og lokale satsingen på litteratur i Den kulturelle skolesekken. Derfor er folkebibliotekene involvert i mange av de lokale prosjektene. St.meld. nr. 38 (2002–2003) om Den kulturelle skolesekken pekte på at det er en utfordring å styrke samarbeidsstrukturene mellom folke- og skolebibliotek, og finne framgangsmåter for overføring av kompetanse og kunnskap opparbeidet gjennom lokale leselystprosjekter.

Gi rom for lesing! har medvirket til å synliggjøre skolebibliotekenes funksjon i grunnopplæringen. En betydelig del av planen er knyttet til bruk av skolebibliotek, og den løpende evalueringen av planen viser at skolebibliotekarene er viktige

aktører i tiltaksarbeidet (Buland et al. 2006). Utdanningsdirektoratet initierer, iverksetter og koordinerer tiltakene i planen og følger opp evalueringer. Oppfølgingen av strategiplanen lokalt og regionalt har ført til større bruk av skolebibliotek, større utlån og grad av samhandling mellom fylkesmann og fylkesbibliotek og skole og folkebibliotek. Det sistnevnte er en av planens intensjoner.

Som ledd i *Gi rom for lesing!* gjennomføres det en stor kartlegging av skolebibliotek i 2006 på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet. Resultatene fra denne vil kunne gi viktige innspill til videre tiltak.

5.3.2.3 Digital kompetanse

Kunnskapsløftet holder fram digitale ferdigheter som en av fem grunnleggende ferdigheter for elevene. Utvikling av digital kompetanse skal integreres i opplæringen i alle fag.

Digital kompetanse er et satsingsområde i skolen, demonstrert blant annet ved Kunnskapsdepartementets *Program for digital kompetanse 2004-2008* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2004). *Digital kompetanse* er et sammensatt begrep som også inkluderer informasjonskompetanse. Informasjonskompetanse er en viktig del av bibliotekarers fagfelt, og inkluderer ferdigheter i å søke etter, evaluere og utnytte informasjon på Internett. Mange bibliotek, spesielt innen høyere utdanning, har godt utviklede læringsopplegg for informasjonskompetanse.

FRA REPRODUKSJON TIL EGEN LÆRING

Folkebiblioteket i Arendal og Hisøy skole gjennomførte våren 2006 et prosjekt med sikte på å styrke elevenes digitale kompetanse. Prosjektet var rettet inn mot elever på 8. trinn. En elevgruppe arbeidet med forskjellige temaer fra problemstillinger til ferdig presentasjon. Hensikten var å prøve ut aktive læringsformer med bruk av digitale verktøy, digitale og andre læringskilder under veiledning av en bibliotekar og en lærer på en annen læringsarena enn skolen. Som del av prosjektet utarbeidet elevene en brosjyre om fugleinfluensa, de hadde kildekritikk som eget tema, og arbeidet med digital kompetanse ble knyttet spesielt til natur og miljøfag. Elevene i gruppen vil bli brukt som veiledere for andre elever. Prosjektet hadde ekstern veiledning fra Høgskolen i Agder. Aktørene i prosjektet har som mål å få utviklet samarbeidet til et større prosjekt over tre år.

Arendal bibliotek

ITU Monitor 2005 (Erstad et al. 2005) viser at det å surfe fritt på Internett og søke etter bestemt informasjon på Internett er de to formene for data-maskinbruk med størst utbredelse blant skoleelevene. Rapporten påpeker samtidig at det ikke er mange lærere som fokuserer på å veilede elevene i informasjonssøk. Det understrekes at skolen må ta ansvar for å lære opp elevene i hvordan de kan søke seg fram til ønsket informasjon på Internett og øve dem opp i kildekritikk og analytisk bruk av informasjon. Hele 95 prosent av de foresatte mener at dette er viktig. En tredjedel av lærerne oppgir at de selv har behov for støtte i bruk av Internett.

Vektleggingen av digital kompetanse i Kunnskapsløftet tilsier at biblioteket bør bidra aktivt i utviklingen av elevenes informasjonskompetanse. De nye læreverkene i skolen omfatter også nettsider og digitale læringsressurser, men tilbudene er varierende i utforming og krever digitale ferdigheter hos elevene. De svenske forskerne Alexandersson og Limberg (2004) påpeker at skolen mangler bevissthet om informasjonssøking og kildekritikk, og stiller spørsmål ved elevenes forståelse og læringsutbytte i omgangen med IKT.

Det vil være effektiv ressursbruk å bruke biblioteket til en samlet styrking av elevers og læreres informasjonskompetanse. Lærere får ikke det samme forholdet til kildekritikk gjennom sin fagutdanning som bibliotekarer får. Arbeidsdelingen mellom lærere og bibliotekarer bør bli mer systematisk. En av skolebibliotekets viktigste oppgaver bør være å utvikle elevenes informasjonskompe-

tanse fra tidlig barneskolealder i nært samarbeid med det pedagogiske personalet. Dette krever økt bevissthet og erkjennelse hos skoleeier og skoleledelse om bibliotekene som bidragsyttere på dette området.

Biblioteket og digital kompetanse er også omtalt under kap. 7.4.5 og 12.3.2.1.

5.3.3 Utfordringer og tiltak

Den største utfordringen for de enkelte skolebibliotekene er å bidra naturlig og substansielt som del av skolens læringsmiljø. For å komme dit må skolebibliotekene som helhet styrke både innhold og kompetanse. Dette er særlig aktuelt for mange av grunnskolene. I videregående skole er standarden på bibliotekene høyere, men også der er variasjonene store. Biblioteksektoren har en løpende utfordring i å demonstrere hvilken merverdi skolebibliotekene representerer i opplæringen. Det er også behov for å sikre et stabilt nasjonalt kompetansemiljø for skolebibliotekutvikling. Strategiplanen *Gi rom for lesing! 2003–2007* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005c) har gitt skolebibliotekene et etterlengtet løft mange steder. Utfordringen ligger i å sikre de varige løsningene etter 2007.

5.3.3.1 Integrering i skolens pedagogiske virksomhet

En forutsetning for god utnyttelse av skolebiblioteket er at det er tett integrert i den pedagogiske virksomheten ved skolen. Skolebibliotekene må utvikle samlinger og tjenester som gjør biblioteket

HANDLINGSPLAN FOR SKOLEBIBLIOTEK

Troms er av de fylkene som har utarbeidet en handlingsplan for skolebibliotekene i fylket. Planen ble utarbeidet av fylkesbiblioteket gjennom et nært faglig samarbeid med Fylkesmannens utdanningsavdeling. Dette samarbeidet er gjensidig og omfatter både pedagogisk og bibliotekfaglig samarbeid og litteraturformidling. Handlingsplanen for skolebibliotek omfatter både både grunnskole og videregående skole, den er konkret og retningsgivende for utvikling av skolebibliotekene i fylket og har vært et eksempel til etterfølgelse for mange.

Reinen bibliotek, Tromsø. Foto: Troms fylkeskommune

til et verktøy for elever og lærere, et redskap for å kunne gjennomføre læreplanene.

Skolebiblioteket må vise at det representerer en merverdi i opplæringen. Ikke alle lærere og skoleledere ser skolebiblioteket som en naturlig læringsarena (Baadshaug 2002).

Bibliotekene skal utvikle sine tjenester i dialog med skoleledelsen, fagmiljøene og elevene. Et utgangspunkt for en slik dialog kan være å peke på hvordan biblioteket kan bidra til at elevene når de mange og varierte kompetansemålene som inngår i Kunnskapsløftet. Planer for skolebibliotek og samarbeidsplaner med folkebibliotek må inn i skolens øvrige planer. På den måten kan skolebibliotektilbudet bli del av et helhetlig læringsmiljø og maksimalt utnyttet. Dette forutsetter kompetanse i bruk av bibliotek hos alle parter. Erkjennelse av at skolebibliotekutvikling er organisasjonsutvikling, er derfor nødvendig. I videregående opplæring og i større ungdomsskoler vil formelle veier inn i den enkelte institusjons faglige undervisningsfora være nødvendig for god utvikling av skolebiblioteket.

Dersom skolen bruker en digital læringsplattform (LMS: Learning Management System), må biblioteket sørge for å bli integrert i denne for at elevene lettere skal finne fram til bibliotekets ressurser i oppgaveløsningen. Betydningen av dette er demonstrert ved prosjektet Aktiv GruppeDeltakelse ved Høgskolen i Østfold (Larsen og Norheim 2006). Konklusjonene fra prosjektet er like relevante for skolebibliotek som for høgskolebibliotek.

Formell pedagogisk kompetanse blir viktig for å

kunne tilby opplæring i biblioteket, men også for å oppnå legitimitet i skolens pedagogiske miljø. Derfor må bibliotekarutdanningen ha et tydelig pedagogisk tilbud.

De nye læreplanene legger vekt på bruk av andre medier enn boka. Det medfører at lærerne vil kunne ha nytte av et nærmere samarbeid med biblioteket, der de bør finne varierte medier. Kompetansedeling blir et stikkord.

Det finnes få holdepunkter som viser i hvilken grad skolebibliotekene er godt integrert i egen institusjon. Utdanningsdirektoratets kartlegging av skolebibliotek 2006 skal se på bruk av skolebibliotek og kompetanse i bruk hos ledere, ulike lærere, skolebibliotekarer og elever. Undersøkelsen skal ha særlig vekt på å få fram hvordan skolebibliotekene brukes som pedagogisk virkemiddel.

5.3.3.2 Innhold og utrustning

Skolebiblioteket som ressurs i skolen krever også kontinuitet rundt driften. Det vil si forutsigbarhet i bemanning, ressurstilfang og skolebibliotekets status i institusjonen. Det innebærer en planmessig utvikling av skolebiblioteket over tid med et spesielt blikk på kompetanseheving. Initiativet til dette må komme fra skoleeierne og -lederne. En helhetlig tenkning i kommunen rundt skolebibliotek og folkebibliotek har vist seg som en god strategi for å heve kvaliteten på skolebibliotekene. På fylkesnivå har det også vist seg fornuftig med en helhetlig tilnærming. Fylker som har utarbeidet planer for bibliotek i de videregående skolene, har

sett resultater i form av kvalitetsheving. Planer er med på å synliggjøre et felt, selv om de ikke alltid realiseres fullt ut.

I dag er det store variasjoner mellom de ulike fylker, kommuner og skoler når det gjelder langsiktig tenkning rundt skolebibliotek og ressurstilfang. I grunnskolen er bildet preget av gjennomsnittlig lav kvalitet på utstyr og tjenester og lite kontinuitet i driften. I videregående opplæring er situasjonen lysere. Gjennomgående trenger skolebibliotekene en generell opprustning for å bidra slik det nasjonale planverket forutsetter.

Det er ønskelig med en mer enhetlig tilnærming til bibliotek i utdanningssektoren, uavhengig av utdanningsnivå. *Forskrift om akkreditering, evaluering og godkjenning etter lov om universiteter og høyskoler* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005b) inneholder krav til fagbibliotek ved universitet og høyskoler. Forskriften til opplæringsloven mangler slike krav og bør endres for å sikre bedre bibliotek tjenester i grunnopplæringen.

5.3.3.3 Kompetanse

Mangel på bibliotekfaglig kompetanse er en hovedutfordring for skolebibliotekene. Et godt bibliotektilbud forutsetter personale med bibliotekfaglig utdanning. I dag er situasjonen ofte at:

- skolebibliotekene bemannes av personale uten særskilt kompetanse i utøvelse av bibliotek tjenester og systematisk integrering av biblioteket i opplæringen
- lærerne ikke vet hvordan de skal bruke biblioteket i skolens pedagogiske virksomhet

Skoler som mangler bibliotekfaglig kompetanse, bør etablere et systematisk samarbeid med folkebiblioteket, for eksempel gjennom kjøp av tjenester. Store skoler bør ha egen stilling som fagutdannet bibliotekar. Manglende bibliotekfaglig kompetanse er spesielt merkbart i grunnskolebibliotekene, der to tredjedeler av arbeidet utføres av personale uten relevant etterutdanning eller av helt ufaglært arbeidskraft.

Betydningen av bibliotekfaglig kompetanse påvises i evalueringen av *Gi rom for lesing! – Delrapport 2* (Buland et al. 2006). Det framgår der at i videregående skole var det i vel 25 prosent av tilfellene skolebibliotekaren som tok initiativ til å søke midler fra programmet, sammenliknet med 3-6 prosent i andre skoleslag. I videregående skole er det vanlig at bibliotekene har bibliotekfaglig bemanning. Over halvparten av tiltakene hadde skolebibliotekaren som intern aktør i planlegging og gjennomføring.

Det er ansvaret til skoleeier å sørge for riktig og nødvendig kompetanse i virksomheten. Eierne har også ansvar for å gi personale med særoppgaver anledning til å fornye og utvide faglig kompetanse i henhold til opplæringslovens § 10-8.

Gi rom for lesing! understreker kompetansebehovet som er knyttet til lesestimulering. I dette arbeidet må lærerne ha kjennskap til et vidt spekter av litteratur. De må beherske litteratur- og tekstformidling og bruke ulike tilnæringsmåter i dette arbeidet. Strategiplanen fastslår at lærere i alle fag må ha kompetanse i å bruke skolebiblioteket i opplæringen, for å stimulere til lese lyst og fremme lese- og informasjonskompetanse hos elevene. I *Gi rom for lesing!* er derfor økt kompetanse i bruk av skolebibliotek et mål. Alle allmennlærerstudenter skal tilbys et tverrfaglig emne med tittelen *Biblioteket som læringsarena*. Høgskolene i Agder og Bergen er bedt om å utforme plan for emnet i samarbeid med Nasjonalt nettverk for skolebibliotek, som er opprettet av Utdanningsdirektoratet. Kompetanse er også et fokusområde for den landsomfattende kartleggingen av skolebibliotekene i 2006.

På nasjonalt nivå er det behov for å sikre et stabilt kompetansemiljø for skolebibliotek i form av et etterutdanningstilbud for lærere. Dette kompetanseområdet dekkes ikke av et fast studietilbud. Et studiemiljø for skolebibliotek vil kunne virke som en pådriver og utviklingsaktør på området, bidra til synlighet, arbeide for å få skolebibliotek inn i fagplaner, utvide miljøet og sikre kontinuitet.

5.3.3.4 Posisjonering i biblioteklandskapet

Skolebibliotek i grunnskole og videregående skole spiller en annen rolle i biblioteknettverket enn de øvrige bibliotekene. Skolebibliotekene er i varierende grad deltakere i det nasjonale nettverket. De er ikke eksplisitt pålagt å delta i fjernlåns samarbeidet, og de bidrar ikke med sine ressurser inn i et samhandlende biblioteknettverk på samme måte som de andre bibliotekene. Ressursene, i form av samlinger og kompetanse, vil primært ha en funksjon internt i grunnopplæringen.

Skolebibliotekene vil imidlertid ha en vesentlig rolle i det totale bildet, spesielt med tanke på at de ofte er de første bibliotekene elevene bruker. Skolebibliotekene har et spesielt ansvar for å bygge opp digital kompetanse hos elevene, utvikle deres leseferdigheter og gjøre dem til bevisste og krevende bibliotekbrukere. Det bør være gode forbindelseslinjer mellom skolebibliotekene og resten av biblioteknettverket. Brukerne får tilgang

til flere tjenester gjennom en slik tilknytning, og samtidig bidrar det til faglig utvikling av skolebibliotekets virksomhet å tilhøre et større miljø. For skolebibliotekene er det aktuelt med tilknytning til folkebibliotekene – gjennom uformelt samarbeid og faste samarbeidsavtaler, men også formell samorganisering.

Samarbeid skolebibliotekene imellom er også med på å styrke den faglige utviklingen. Flere fylker har kommet langt i så måte, med felles bibliotekatalog for videregående skoler, faste nettverksmøter og felles bibliotekplan.

En systematisk styrking av enhetene i biblioteksektoren kan også omfatte skolebibliotekene og bidra til tettere integrering av disse i biblioteknettverket, men dette forutsetter at de fyller kravene til et bibliotek om innhold og kompetanse. Isolerte skolebibliotek betyr lite effektiv ressursbruk, lite kompetanseutvikling og dårlig kvalitet på tjenestene.

Utfordringen for kommunene, som eiere av både skolebibliotek og folkebibliotek, er å finne gode og hensiktsmessige løsninger for utnyttelse av de samlede ressursene. Det kan handle om bedre utnyttelse av fagkompetanse, samarbeid om innhold og tjenester og enhetlig tenkning rundt tekniske løsninger. Dette krever igjen god organisering og at skolene satser på skolebibliotek.

5.3.3.5 Forslag til tiltak

Prioritert tiltak: Iverksette et program for skolebibliotekutvikling

Beskrivelse: Det bør iverksettes et program for skolebibliotekutvikling som tar utgangspunkt i en nærmere vurdering av hvilke funksjoner skolebibliotekene skal ivareta i en mer digital framtid, samt en vurdering av ressurs- og kompetansebehov og av hvordan skole- og folkebibliotek kan samarbeide. Programmet bør i tillegg til Bibliotekutredningen bygge på erfaringer og kunnskap fra *Gi rom for lesing!* og Utdanningsdirektoratets skolebibliotekundersøkelse i 2006.

Prioritert tiltak: Styrke krav til skolebibliotek-tjenester i forskriften til opplæringsloven

Beskrivelse: Krav til skolebibliotektilbudet bør formaliseres gjennom en endring av forskriften til opplæringsloven. Til sammenlikning stilles det formelle krav til bibliotek i høyere utdanning.

(Se også prioriterte tiltak i kap. 5.6.3.5 og 12.5).

I tillegg til de prioriterte tiltakene bør følgende forslag vurderes nøye:

- Det bør sikres et stabilt, nasjonalt kompetansemiljø med tilbud om utdanning i skolebibliotek-kunnskap ved ett eller flere studiesteder, slik at forutsetningene for å drive skolebibliotekutvikling blir gode.
- Kommuner bør opprette stillinger som koordinator for de kommunale skolebibliotek-tjenestene, med ansvar for samarbeid mellom folkebibliotek og skolebibliotek i kommunen. En slik modell vil kunne bidra til en mer effektiv utnyttelse av kommunale ressurser på bibliotekområdet og til skolebibliotekutvikling.
- Rapporten *Skolebibliotekstatistikk: Utvikling og kvalitetsforbedring* (2003) anbefaler at statistikkinnhenting og -publisering for bibliotek i grunnskolen vurderes overført til Grunnskolens informasjonssystem (GSI). Anbefalingen er ikke aktivt fulgt opp, og forslaget bør vurderes på nytt. Det er viktig at virksomheten i skolebibliotek ses systematisk i sammenheng med øvrig virksomhet i skolen.
- Det er en utfordring å få dokumentert skolebibliotekenes bidrag til den faglige virksomheten i skolen. Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen (NOKUT) har utviklet indikatorer for fagbibliotek i høyere utdanning. Det bør tas tilsvarende initiativ i grunnopplæringen.

5.4 Kombinasjonsbibliotek

5.4.1 Kombinasjonsbibliotekene – tall og fakta

Et kombinasjonsbibliotek er et bibliotek der en folkebibliotekavdeling deler lokale med et skolebibliotek. Folkebiblioteket kan være en hovedavdeling eller en filial, og skolen kan være en grunnskole eller en videregående skole.

Det praktiske samarbeidet løses på ulike måter. Noen steder deles bare lokalene, mens aktivitetene drives parallelt. Andre steder drives begge bibliotekene av folkebibliotekets personale.

ABM-utviklings statistikk for 2004 viser at 290 av totalt av 865 folkebibliotekavdelinger var kombinasjonsbibliotek. Det tilsvarer omtrent en tredjedel av alle bibliotekavdelinger. De aller fleste var en kombinasjon av folkebibliotek og bibliotek i grunnskole. Bare 17 var i kombinasjon med videregående skoler. Det finnes kombinasjonsbibliotek i 191 av landets 432 kommuner. I 49 av disse kommunene er kombinasjonsbiblioteket det eneste biblioteket i kommunen. Denne bibliotektypen fordeler seg over hele landet, bortsett fra Oslo, Akershus og Vestfold der andelen er minimal. Kombinasjonsbibliotek er mest utbredt i kommuner med lavt innbyggertall. Kommuner med under 7500 innbyggere har 63 prosent av alle

folkebibliotekavdelinger, mens de har 73 prosent av kombinasjonsbibliotekene.

5.4.2 Fordeler med kombinasjonsbibliotek

Der hvor forholdene ligger til rette for det, kan det være hensiktsmessig å slå sammen grunnskolebibliotek og folkebibliotek til kombinasjonsbibliotek.

I 1999 ba Statens bibliotektilsyn Sør-Trøndelag fylkesbibliotek om å foreta en analyse av aktuelle problemstillinger vedrørende kombinasjonsbibliotek (Stav 2000). Analysen peker på en del fordeler ved denne bibliotekformen:

- Innbyggerne i kommunen får et bedre samlet medietilbud.
- Skoleelevene får bedre faglig veiledning.
- Felles lokale gir større areal for alle brukergrupper. Gjennom tilhørighet til et utdanningsmiljø kan kombinasjonsbiblioteket bli en ekstra ressurs for brukere under etter- og videreutdanning.
- Samarbeidet mellom folkebibliotek og skole styrkes.
- Det gir muligheter for samordning av det bibliotekfaglige miljøet i kommunen.

Et kombinasjonsbibliotek byr likevel på så mange utfordringer at det bør være basert på en god og omfattende samarbeidsavtale som også omfatter bruken av lokalene (Gamst 2002).

5.4.3 Utfordringer

Ved en reform av bibliotekstrukturen blir det en utfordring å finne løsninger for samhandling mellom et hovedbibliotek og de enkelte bibliotekavdelinger. I den forbindelse må kommunene se spesielt på hvordan kombinasjonsbibliotekene skal inngå i reformprosessen.

5.4.3.1 Ulike målsettinger

Folkebibliotek og skolebibliotek er underlagt hver sin særlov. Mens folkebibliotekets oppgaver defineres av bibliotekloven, er skolebiblioteket regulert av opplæringsloven. Folkebiblioteket skal yte tjenester til hele befolkningen, mens skolebiblioteket skal være et pedagogisk senter for elever og lærere. Oppgaven til de to bibliotekene er likevel sammenfallende på mange områder. De skal skaffe til veie informasjon, støtte utdanning og læring, være et senter for kulturell virksomhet og stimulere til lesing. Hovedutfordringen for kombinasjonsbiblioteket blir likevel å finne en balansegang mellom å bidra til skolens pedagogiske virksomhet på den ene siden og ivareta allmenn-

kulturelle oppgaver som folkebibliotek på den andre siden.

5.4.3.2 Ressurser

Etablering av kombinasjonsbibliotek har ofte rasjonaliseringsbehov som grunnlag. Det er et dårlig utgangspunkt for en offensiv tjenesteutvikling. Et kombinasjonsbibliotek skal fungere som to bibliotek og tjene to formål, og ressursene burde ideelt sett være deretter. Det er erfaringsvis sjelden tilfelle, og resultatet kan bli halvgode løsninger. Undersøkelsen fra Sør-Trøndelag fylkesbibliotek viste til at skolens bruksnivå ofte er høyere enn det økonomiske bidraget fra skolebudsjettet skulle tilsi.

5.4.3.3 Brukerfokus

Kombinasjonsbiblioteket skal betjene to forskjellige brukergrupper; lærere og skoleelever som skolebibliotek og vanlige borgere i alle aldre som folkebibliotek. Det representerer en særlig utfordring. Risikoen er at det fokuseres for mye på enkeltgrupper av lånere, med fare for å miste andre brukergrupper. Visse materialtyper kan drukne i pedagogisk litteratur. Voksne kan kvie seg for å gå på biblioteket i skoletiden. Støvende skoleelever i lek på skolegård eller i korridorer kan virke avskrekkende. I Danmark har man enkelte steder funnet løsninger på dette ved å sette opp separate bibliotekbygg på skolens område. Et folkebibliotek skal yte tjenester til alle brukergrupper og må være sentralt plassert i lokalsamfunnet. Den geografiske plasseringen av kombinasjonsbiblioteket er imidlertid oftest fastlåst til skolen.

5.4.3.4 Statistikk

I statistikkssammenheng er kombinasjonsbibliotekene en særlig utfordring siden folkebibliotek- og skolebibliotektenester håndteres i ulike kategorier, blant annet i nasjonale bibliotekstatistikken. I kombinasjonsbibliotekene glir disse tjenestene, naturlig nok, over i hverandre. Dermed blir det ofte vanskelig å gjennomføre en konsekvent registrering av hvilke tjenester som skal knyttes til den enkelte bibliotektypen. Problemstillingen kan være relevant i tilfeller da man trenger data for å vurdere aktivitet og ressursbruk ved kombinasjonsbiblioteket og ønsker å skille mellom skolebibliotek og folkebibliotek.

5.5 Mobile bibliotektenester

5.5.1 Dagens mobile bibliotektenester

Innenfor folkebiblioteksektoren finnes det i tillegg

Land	Innbygger pr. bokbuss	Bokbusser pr. 1000 km ²
Storbritannia	92 000	2,7
Finland	26 000	0,7
Norge	135 000	0,1

Tabell 5-1 Dekningsgrad av mobile bibliotektenester i Storbritannia, Finland og Norge. 2004

Bokbussen Soria Moriaa. Foto: Jan Seland

til stasjonære bibliotekavdelinger også mobile bibliotektenester, i form av bokbusser og bokbåt. Norge har hatt mobile bibliotektenester i mer enn femti år. Mens det for ti år siden var 49 bokbusser og 1 bokbåt, var det 33 bokbusser og 1 bokbåt (som går i 3 fylker) 01.01.2005, en nedgang på over 30 prosent. Til sammenlikning var det i Storbritannia 656 bokbusser i 2004 (The Reading Agency 2005), i Finland nær 200 (Finland. Undervisningsministeriet 2006b). Hvis vi ser disse tallene i forhold til innbyggertall og areal, kommer det fram at Norge har en svært mye lavere dekningsgrad av mobile bibliotektenester i forhold til disse to landene.

Gjennomsnittsalderen på dagens norske bokbusspark stiger, noe som tyder på at deler av den er nedslitt og moden for fornyelse. I 2004 hadde 229 kommuner bokbusstilbud med i alt 2004 stoppesteder. Det totale utlånet var på 791 000, av dette var 465 000 utlån til barn. Utlånet ved de mobile enhetene utgjorde ca. 4 prosent av det totale utlånet i folke- og fylkesbibliotekene i 2004. Nedgangen i utlån de siste ti årene har vært på rundt 23 prosent. Fem av bokbussene har status som samiske bokbusser, noen av disse drives i samarbeid med Sverige og Finland.

Staten har tidligere hatt forskjellige støtteordninger til både investeringer og drift av bokbusser. I dag er det kun de samiske bokbussene som får øremerkede drifts- og investeringstilskudd via Sametinget, etter at den generelle tilskuddsordningen til bokbuss ble innlemmet i ramme-

tilskuddet til kommunene i 2001. Det kan se ut til at bokbussvirksomheten er følsom overfor endringer og innskrenkninger i statlige støtteordninger, selv om nedgangen i antallet bokbusser ikke bare kan forklares med bortfallet av tilskuddsordninger. Driftstilskudd ble de siste årene kun gitt til SND-kommuner, dvs. de kommunene som var underlagt særordninger forvaltet av Statens nærings- og distriktsutviklingsfond. Kultur- og kirkedepartementet har senere åpnet for at investeringsstøtte til kjøp av bokbusser kan gis over kulturbyggordningen. Det er likevel opp til den enkelte fylkeskommune om de ønsker å prioritere bokbusstilskudd innenfor denne potten.

Flere av bussene er fylkeskommunale, noen interkommunale og noen kommunale. Mens det tidligere først og fremst var kommunalt drevne bokbussenheter som ble lagt ned, har vi de siste årene sett at også fylkeskommunalt drevne bokbusser legges ned. Drifts- og finansieringsmodellene er ulike, fra rent fylkeskommunalt finansierte og drevne bokbusser (Akershus), via fylkeskommunal drift med kommunale egenandeler (Buskerud) eller rent kommunalt/interkommunalt drevne, til kommunalt/interkommunalt drevne bokbusser med driftstilskudd fra fylkeskommunen (Nordland).

5.5.2 Mobile bibliotektenester i et nytt biblioteklandskap

Brukerne av bibliotektenestene i Norge ønsker store, gode bibliotek med åpningstider som er til-

passet den enkeltes behov. Mange steder i landet er ikke det tradisjonelle bokbusstilbudet lenger tilstrekkelig, og vi kan oppleve at totalt besøks- og utlånstall i en region går opp, selv om både antall filialer og bokbuss-stopp går ned, slik som i Rogaland.

Bokbussene har ikke noen framtid som mindreverdige erstatninger for filialer, men må enten framstå som fullverdige bibliotekavdelinger i de mindre lokalsamfunnene, eller ha et skreddersydd tilbud til definerte målgrupper. Bokbuss er ikke et mål i seg selv, det er et virkemiddel for å nå bibliotekpolitiske mål. Hvis bokbussene skal ha en plass i det nye biblioteklandskapet, der fysiske og digitale tjenester utfyller hverandre, og der nye strukturer legger til rette for et differensiert og sømløst tilbud til brukerne, må det oppstå en ny generasjon bokbuss som tilbyr nye tjenester – et moderne bibliotektilbud tilpasset brukernes behov.

For å nå målet om at alle skal ha tilbud om bibliotektilbud der de bor, kan bokbuss være et godt alternativ der det betyr bedre tjenester og bedre ressursutnyttelse gjennom økt samarbeid. Med nye distribusjonsformer i biblioteksektoren både digitalt og fysisk, må bokbussene framstå som noe mer enn et virkemiddel for å bringe den fysiske boka fram til innbyggerne der de bor. De rullende boksamlingene må framstå som moderne, effektive bibliotek med Internett-oppkopling, kulturtilbud og et bredt utvalg av medier. Samarbeid om tjenester fra de offentlige servicekontorene, tilbud om tjenester fra arkiv og formidling fra museene, studiesenter for livslang læring, kulturelle opplevelser – det ligger mange muligheter for å ta i bruk bokbussene for å nå ut til innbyggerne med et fornyet innhold.

Et av de viktigste områdene der bokbuss kan være et hensiktsmessig virkemiddel, er å øke innsatsen for leseglede og lesestimulering blant barn og unge. Bokbussen Soria Moria i Osterøy kommune – kåret til Nordens vakreste bokbuss – har gjennom leseprosjektet Les for livet 2002–2005 og barnekunstprosjektet Ei rullende skattkiste 1999–2002 vært en suksess når det gjelder formidling av litteratur og kultur for barn og unge i barnehager og skoler. Flere steder i Norge har bokbuss vært brukt i tiltak knyttet til Den kulturelle skolesekken.

Samiske bokbuss er viktige virkemidler for å støtte opp under samisk kultur og kulturformidling. På de samiske bokbussene lånes det ut litteratur og andre typer medier som omhandler samisk kultur, samt litteratur på samisk ved siden av litte-

BOKBUSSEN I EAST YORKSHIRE

Storbritannia har ca. 650 bokbuss, og veksten i tilbudet er basert på prinsippet om at alle skal ha lik tilgang til bibliotektilbud. De mobile bibliotektilbudene er et regionalt ansvar, men utvikles i tett dialog med de lokale bibliotekene. I East Yorkshire har man utviklet en ny type bokbuss, basert på design, organisering, tilbud og bruk av IKT-baserte tjenester: «The travelling libraries». Tilbudet består av store, velutrustede bibliotekbuss, som plasseres i hver enkelt landsby/tettsted 10 timer i strekk hver 14. dag. I og med at 10 busser alternerer mellom rutene får innbyggerne stadig besøk av nye bibliotek. Hver av bokbussene inneholder topp IKT-utstyr, og ruter og stoppesteder er basert på grundige brukerundersøkelser slik at tilbudet kan tilpasses lokale behov. Terminaler med videokonferanseutstyr bidrar til kontakt med offentlige etater og fjernundervisningsvirksomheter.

Befolkningsgrunnlaget pr. stoppested er på mellom 2500 og 5000 innbyggere. Med såpass lange stopp blir det tid til kursvirksomhet og andre aktiviteter under oppholdet. Den nye modellen i East Yorkshire har vakt mye oppmerksomhet. Dette er den første av en ny generasjon mobile bibliotek, som tilbyr låneservice, oppslagsverk og Internett, men også tilgang til museums- og arkivtilbud. Slik brukes bokbussen til formidlingstiltak innenfor hele abmfeltet. Bussen er som mange andre britiske busser utstyrt med rullestolrampe for å være tilgjengelig for bevegelseshemmede, og har teleslynge for hørselshemmede og selvsagt tilbud om lydbøker og storskriftbøker.

Essex County Council's Travellers Project bruker bokbussen for å nå ut til den nasjonale minoritetsgruppen de reisende (Travellers) på bostedene, for å bidra til bedre leseferdigheter og økt kunnskap om egen kultur og identitet.

Bokbuss i East Yorkshire. Foto: Jan Seland

ratur på norsk. Mange samiske bokbussar bringer samisk kultur ut til store områder gjennom ulike tiltak. Sáme girjebussa, den lulesamiske bokbussen som ble tatt i bruk i 2001, har blant annet invitert barna inn på stemningsfull fortellerstund rundt bålet i en ordentlig Lávvo som et kulturtilbud til grunnskoler og barnehager i Nord-Salten.

5.5.3 Organisasjons- og finansieringsmodeller

Driften av bokbuss kan være kostnadseffektiv sammenliknet med driften av tradisjonelle filialer, særlig der driften baseres på samarbeid mellom flere kommuner. Det er mulig å oppnå stordriftsfordeler som igjen kan bety et bedre tilbud til brukerne. Ved en kost/nytte-vurdering må det legges vekt på kvaliteten på både innhold og tjenester når man sammenlikner filialer med mobile enheter. Der bokbuss primært er et tilbud i områder med spredt bosetting, vil derimot kostnadene pr. utlån ofte være høye – her dreier det seg ikke om et alternativ til bibliotekfilialer, men om et supplement.

Etablering og utvikling av mobil bibliotekvirksomhet bør utgjøre en integrert del av et helhetlig tilbud i det enkelte bibliotek eller den enkelte region. Her kan det regionale biblioteknivået spille en rolle. Selve driften kan derimot med fordel legges til større, faglige enheter for å sikre best mulig ressursutnyttelse. Modellen Nordland fylkeskommune har lagt seg på, der ansvaret for drift er plassert på kommunalt nivå, mens fylkeskommunen bidrar med driftstilskudd, ser ut til å være en god modell som sikrer utvikling og tilstrekkelig stabilitet. Der det er aktuelt, bør det være naturlig å kunne få investeringstilskudd til bokbuss på lik linje med andre bibliotek- og kulturbygg.

5.6 Fag- og forskningsbibliotekene

5.6.1 Fag- og forskningsbibliotekene – tall og fakta

Norske fag- og forskningsbibliotek besto ved utgangen av 2004 av 315 enheter og omfattet Nasjonalbiblioteket, universitetsbibliotekene med fakultetsbibliotek og avdelinger, private og offentlige høgskolebibliotek med avdelingsbibliotek, private og offentlige vitenskapelige høgskolebibliotek, bibliotek på helseinstitusjoner, departementsbibliotek og Stortingsbiblioteket, private og offentlige bibliotek i museum, arkiv med bibliotek og andre spesialbibliotek. Dette er de bibliotekene som leverer statistikk til ABM-utvikling og Statistisk sentralbyrå, og som danner utgangspunkt for den offentlige bibliotekstatistikken for fag- og forskningsbibliotek. Det

finnes fagbibliotek som av ulike grunner ikke leverer statistikk, de kan for eksempel være for små eller være uten fagutdannet bibliotekar. Disse bibliotekene er følgelig ikke formelt med i biblioteknettverket.

Nasjonalbiblioteket omtales spesielt i kap. 5.8. Nasjonalbiblioteket er ikke inkludert i de statistiske opplysningene i dette kapitlet.

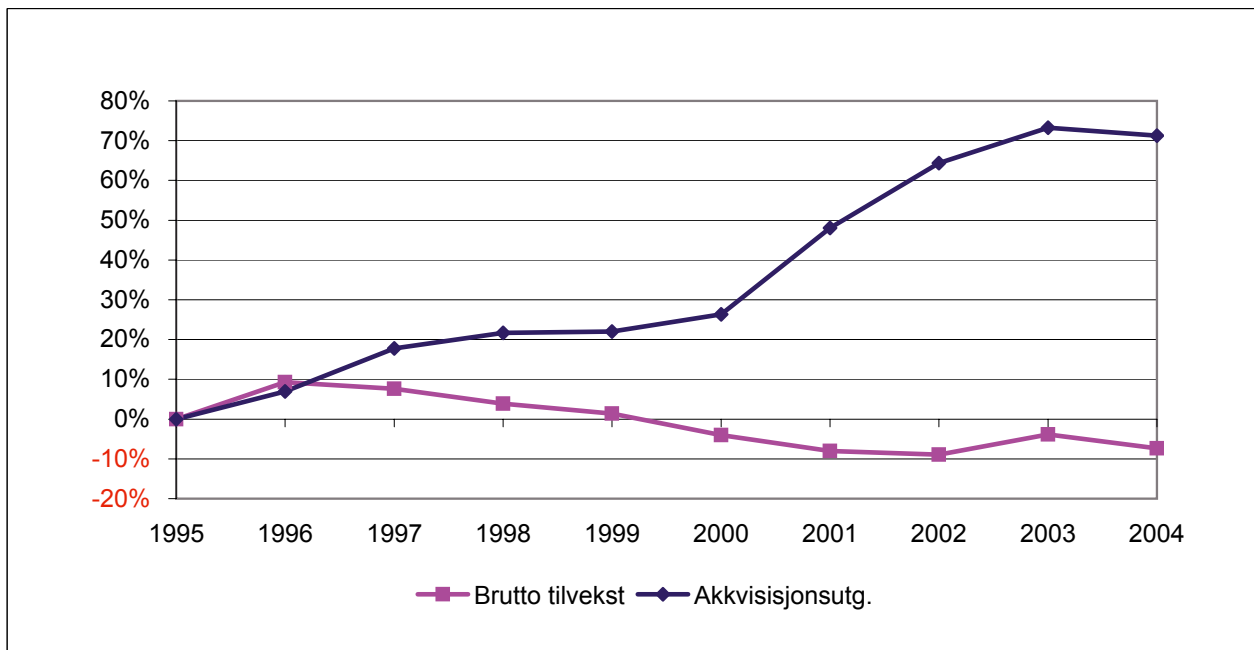
I 2004 betjente bibliotekene rundt 313 000 studenter og tilsatte. Den totale bestanden av dokument i fag- og forskningsbibliotekene var ved utgangen av 2004 på ca. 39,6 millioner enheter, tilveksten var i 2004 i underkant av 400 000 enheter. Antall årsverk i 2004 var 1226, fordelt på 1515 ansatte.

Fag- og forskningsbibliotekenes totale utgifter i 2004 var ca. 868 millioner kroner. Hva som legges i det enkelte biblioteks totale utgifter, kan imidlertid variere fra bibliotek til bibliotek avhengig av institusjonenes interne budsjett rutiner. Utgifter til bibliotekenes drift, som for eksempel husleie, utgifter til renhold, vaktmestertjenester, føres ulikt i de forskjellige institusjonene. Opplysningene på dette punktet er derfor lite sammenlignbare. Utgiftene til medieinnkjøp har i perioden 1995-2004 steget fra ca. 159 millioner kroner (192 millioner 2004-kroner) til drøye 270 millioner kroner. Fra 2001 inngår kjøp av informasjonstjenester i dette tallet. Utgifter forbundet med innkjøp har økt betraktelig i perioden. Stigningen er særlig synlig fra 2001.

Figur 5-9 viser utviklingen i forholdet mellom tilvekst i mediebestanden og utgifter til innkjøp siden 1995. Utgiftene til innkjøp (akkvisisjonsutgiftene) har steget med 70 prosent siden 1995. Den årlige tilveksten av medier, fysiske og digitale, er derimot på et lavere nivå enn i 1995. En stor økning i utgifter til innkjøp gir altså intet utslag i økt tilvekst. Valutasvingningene påvirker innkjøpet, da fagbibliotekenes innkjøp domineres av utenlandsk materiale. Rapporten *Danser med ulver* (ABM-utvikling 2006a) viser at utgifter til tidsskriftabonnement har steget så mye at det kan hindre grupper i å ta i bruk ny, forskningsbasert kunnskap. Rapporten viser at mediebudsjettene synker samtidig som gjennomsnittsprisene for medier stiger. Generelt har tilveksten sunket betraktelig, ikke minst sett på bakgrunn av økt studenttall ved universitetene og høgskolene.

Figur 5-10 viser fag- og forskningsbibliotekenes totale utlån for perioden 1995 til 2004.

Fra 1999 omfatter det totale utlånet ordinære utlån og nedlastninger av digitale dokumenter.

Figur 5-9 Fag- og forskningsbibliotek. Utviklingen i tilvekst av medier og utgifter til akkvisisjon. 1995-2004

Antall nedlastninger samsvarer med tradisjonelle utlån. Målemetoder for bruk av digitale ressurser er problematiske, og de ulike leverandørene av pakker av lisensiert materiale benytter til dels ulike standarder. Tallene er derfor basert på et relativt tynt materiale. Dette er et internasjonalt problem som det arbeides aktivt for å løse. Samlet viser tallene en tilnærmet doubling av det totale utlånet i perioden. Nedlastninger av digitale dokumenter utgjør imidlertid en stadig økende del av det totale utlånet.

Tallene for bokutlån i fag- og forskningsbibliotekene har i perioden 1995-2005 økt med ca. 25 prosent.

Figur 5-11 viser forholdet mellom bestanden av digitale og trykte tidsskrifter i fag og forskningsbibliotekene. Tall for 2003 og 2004 i rapporten *Danser med ulver* (ABM-utvikling 2006a) viser at det i denne perioden har vært en økning på 274 prosent av digitale tidsskrifter. Digitalt materiale er enklere, arbeidsbesparende, plassbesparende og bedre tilgjengelig.

5.6.1.1 Universitets- og høyskolebibliotekene

Universitets- og høyskolebibliotekene omfatter bibliotek ved universitet, private og offentlige vitenskapelige høyskoler og private og offentlige høyskoler.

Fra 2005 regner man med seks universitetsbibliotek. To nye universitetsbibliotek kom til i 2004 og 2005, Universitetsbiblioteket i Stavanger og Universitetsbiblioteket for miljø- og biovitenskap

på Ås. Gruppen omfatter dessuten biblioteket ved Universitetssenteret på Svalbard, 95 høyskolebibliotek og 13 vitenskapelige høyskolebibliotek.

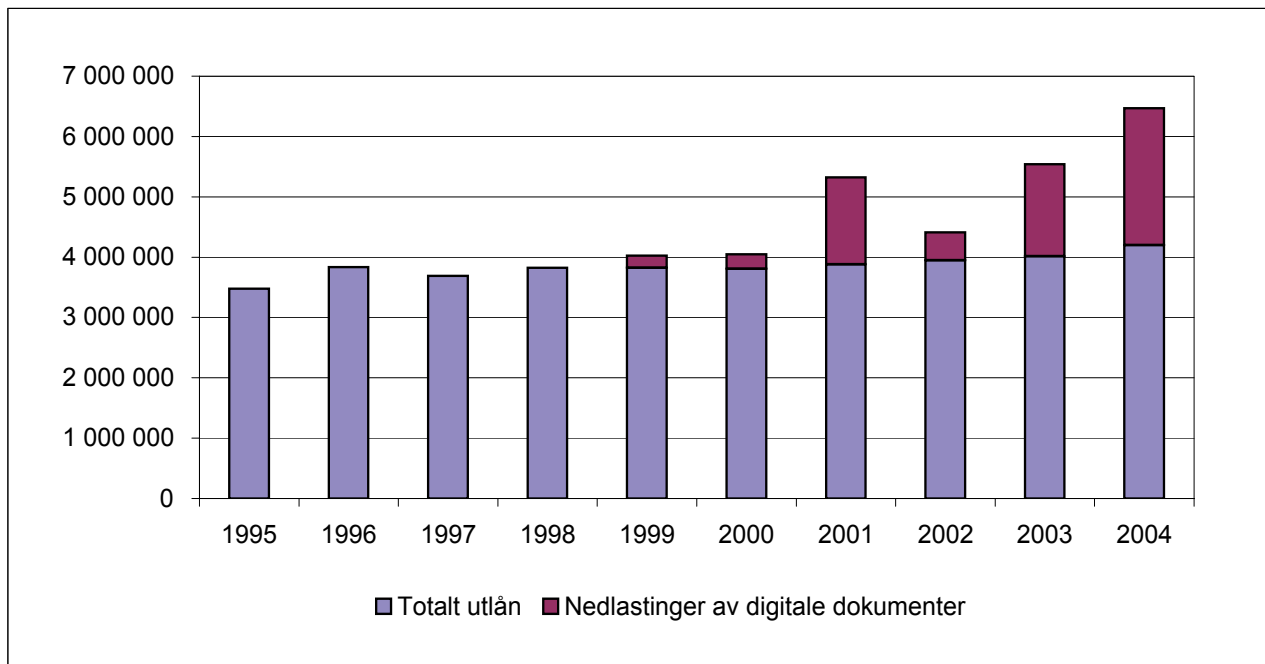
Universitets- og høyskolesektoren er i forandring, vitenskapelige høyskoler og høyskoler søker om universitetsstatus. Dette virker inn på organiseringen av bibliotekene og på antallet bibliotek og betjeningssteder.

Juridisk og administrativ forankring

Universitets- og høyskolebibliotekene er underlagt universitets- og høyskolestrukturen, som igjen styres av staten og politikerne, eventuelt av private eiere. De fleste universitet og høyskoler og deres bibliotek er statlige og tilknyttet Kunnskapsdepartementet.

Bibliotekene i universitets- og høyskolesektoren er ikke omfattet av den eksisterende bibliotekloven (lov om folkebibliotek). Bibliotekene forholder seg til de lover og regler som gjelder for eierinstitusjonen. En ny lov om universiteter og høyskoler trådte i kraft fra 01.08.2005. Loven omfatter de private høyskolene. Bakgrunnen for den nye loven er Kvalitetsreformen. Den nye loven gir felles rammeverk for institusjonenes virksomhet. Loven stiller ikke noe krav om bibliotek, men det legges til rette for at departementet kan pålegge universitet eller høyskoler et særskilt nasjonalt ansvar for forskningsbibliotek.

I Ot.prp. nr. 79 (2003-2004) *Om lov om universiteter og høyskoler* (s. 21), påpekes det at universitets- og høyskolebibliotekene må ha gode biblio-

Figur 5-10 Fag- og forskningsbibliotek. Utlån. 1995-2004

tek for å kunne støtte opp om den faglige virksomheten i institusjonen.

Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen (NOKUT) ble opprettet 01.01.2003. NOKUT har med hjemmel i gjeldende lov utarbeidet *Forskrift om akkreditering, evaluering og godkjenning etter lov om universiteter og høyskoler* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005b). Her heter det at «institusjonen skal ha et tilfredsstillende fagbibliotek.» NOKUT har utarbeidet en mer omfattende forskrift, *Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning* (Kunnskapsdepartementet 2006a), som angir mer spesifiserte krav til bibliotek ved universitets- og høyskoler for å oppnå akkreditering. Forskriften ble fastsatt av NOKUT 25.01.2006. Her fastslås det i kap. 3: Utfyllende kriterier for akkreditering av institusjoner at:

1. Institusjonen skal ha hensiktsmessige lokaler med arbeidsplasser, moderne teknologi og kompetent personale.
2. Institusjonen skal ha lett tilgjengelig relevante digitale og konvensjonelle samlinger og/eller tjenester for studenter og vitenskapelig personale.

Økonomi

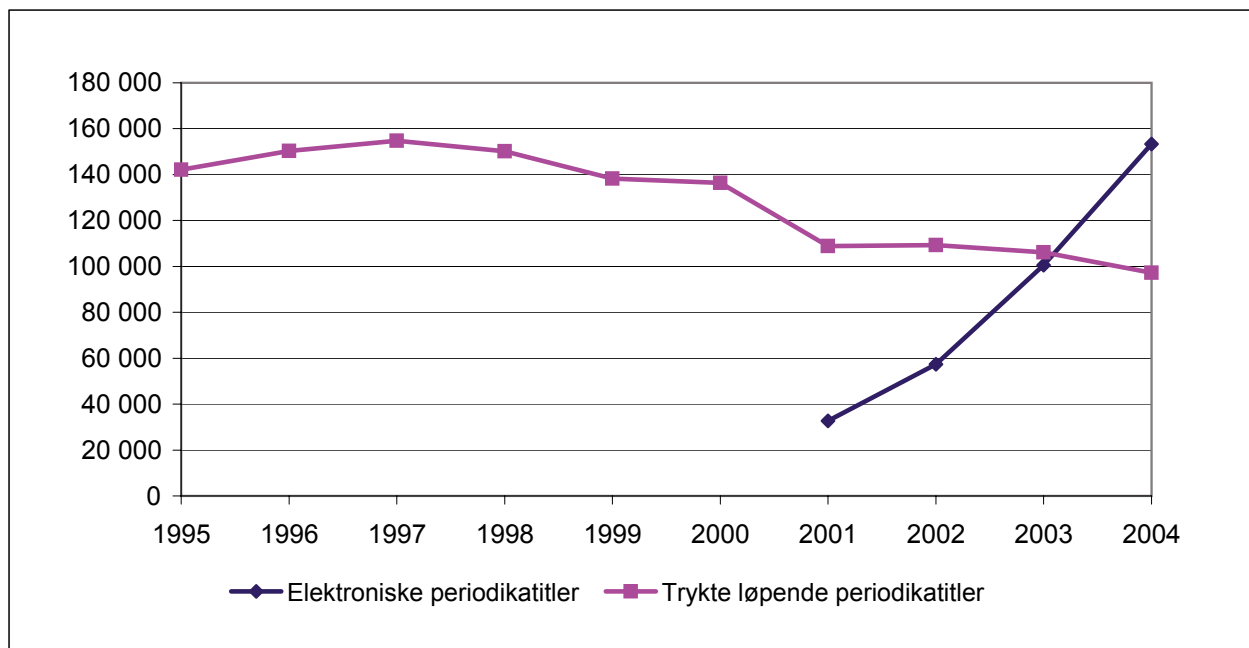
Sentrale midler til det enkelte universitet og den enkelte høyskole gis i form av rammebevilgninger, basert på forrige års regnskap og produksjon. Endringer forekommer i de tilfeller der det er

endringer i aktivitetsnivået, hovedsakelig endringer i antall studenter som gjennomfører utdanningene. I den nye finansieringsmodellen er resultatbasert finansiering et av elementene. Det vil si at forskningsaktiviteten og formidlingsaktiviteten gir utslag på neste års bevilgning. Vitenskapelige publikasjoner blir registrert for å danne grunnlag for den resultatbaserte finansieringen fra Kunnskapsdepartementet. Lov om universiteter og høyskoler viser til institusjonenes formidlingsansvar. Formidlingsutvalget, nedsatt av Undervisnings- og forskningsdepartementet i 2005, uttaler imidlertid formidling i museer og bibliotek når det gjelder resultatbasert finansiering.

Rammebevilgningene skal generelt dekke de totale driftsutgiftene i institusjonene, inkludert bibliotekets. I tillegg kommer eventuell inntjening og særskilte bevilgninger. Det er opp til den enkelte institusjon å avgjøre størrelsen på bevilgningen til sitt bibliotek. Departementet kan imidlertid gi føringer for sine bevilgninger.

Bemanning og kompetanse

I 2004 var antall årsverk i universitets- og høyskolebibliotekene 949. Tilsvarende tall i 1995 var 865. Fordelingen av årsverk mellom universitetsbibliotek, statlige høyskolebibliotek, andre høyskolebibliotek og vitenskapelige høyskolebibliotek var 501, 339, 21 og 87. Universitetsbibliotekene står altså for den største delen av bibliotekansatte i sektoren. Personalet omfatter administrativt personale, universitetsbibliotekarere, bibliotekarere

Figur 5-11 Fag- og forskningsbibliotek. Bestand av digitale og trykte tidsskrifter. 1995–2004

og teknisk personale. I *Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning* (Kunnskapsdepartementet 2006a) angis mer spesifiserte krav til bibliotek ved universitets- og høyskoler for å oppnå akkreditering. Her sies det blant annet at bibliotekene ved universitetene og høyskolene for å bli akkreditert skal ha «kompetent personale». Det er opp til den enkelte institusjon og dens bibliotek å avgjøre hva som ligger i begrepet *kompetent personale*.

Institusjonene har ulike mål, verdier og oppgaver. Fagbibliotekene kan, i tillegg til å yte bibliotek tjenester, være tildelt ansvar for andre spesielle tjenester. Bibliotekpersonalet må derfor ha en sammensetning som er i tråd med institusjonens fagprofil og de oppgaver som er tillagt biblioteket.

Samlinger og aktivitet

Bibliotekenes samlede bestand har i perioden 1995-2004 økt fra drøye 10 millioner til drøye 13 millioner enheter. Universitetsbibliotekenes bestand i 2004 var ca. 8,5 millioner enheter, mens høyskolene (statlige og private) hadde samlinger på drøye 3 millioner enheter.

Bibliotekene hadde samlet en nedgang i den årlige tilveksten på ca. 20 000 enheter. Tydeligst var nedgangen i perioden 1996-2002, og spesielt i universitetsbibliotekene og de vitenskapelige høyskolebibliotekene. Antall enheter i høyskolebibliotekene har derimot økt. Dette har sannsynligvis sammenheng med sammenslåingen av 98

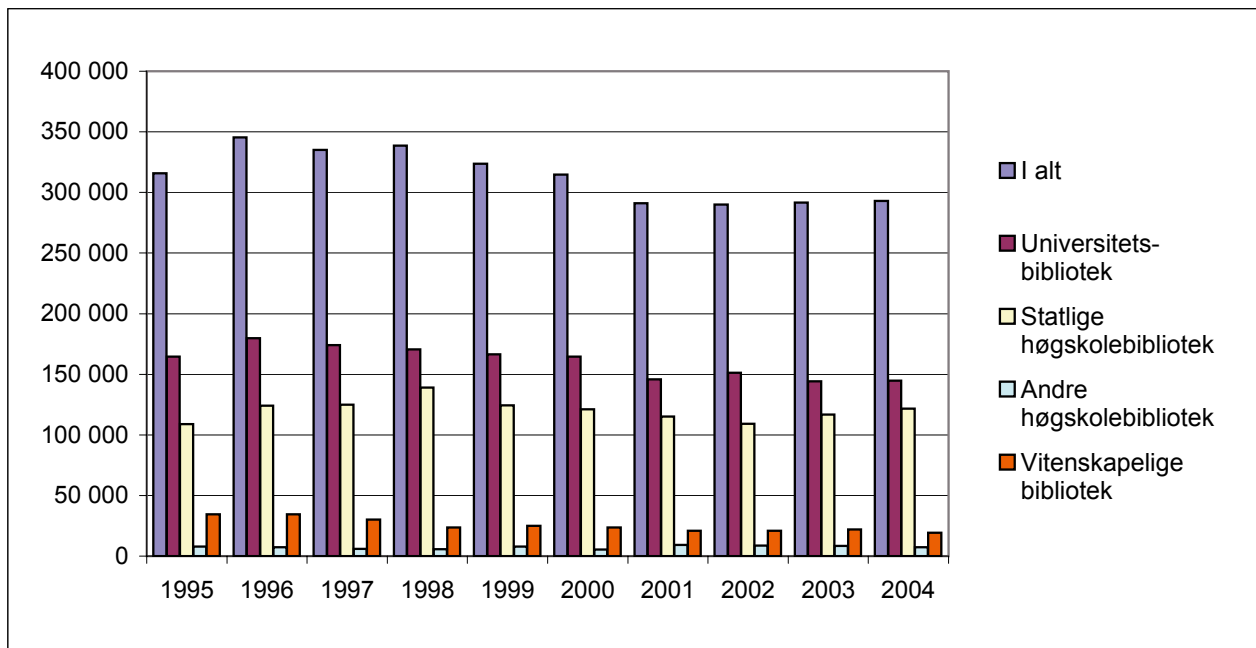
regionale høyskoler til 26 statlige høyskoler i 1994 og den generelt styrkede utviklingen i høyskolesektoren.

Utlånet har økt i perioden 1995-2004, fra ca. 2,8 millioner til 3,5 millioner. Utlånsøkingen gjelder alle bibliotektypene i gruppen, men spesielt høyskolebibliotekene. Antall utlån må imidlertid ses i sammenheng med tilgangen til stadig mer digitalt materiale. Generelt har aktiviteten i universitets- og høyskolebibliotekene økt betraktelig i tidsrommet 1995-2004.

Figur 5-10 viser forholdet mellom fysiske utlån og nedlastninger av digitalt materiale. Antall nedlastninger er registrert fra 1998. Fra 2001 viser statistikken en kurve som går rett til vær. Nedgangen fra 2000 til 2001 kan blant annet forklares ut fra uklarheter/vanskeligheter med metodene for måling av antall nedlastninger av digitalt materiale.

Innkjøpsutgiftene i universitets- og høyskolebibliotekene steg fra 124 millioner kroner i 1995 (153 millioner 2005-kroner) til 205 millioner kroner i 2004. Som generelt for fag- og forskningsbibliotekene har akkvisisjonsutgiftene i universitets- og høyskolebibliotekene steget betraktelig, mens den totale tilveksten har gått ned.

Antall periodika (trykt og digital form) i abonnement har tilnærmet blitt fordoblet i perioden. Universitets- og høyskolebibliotekene går i stigende grad over til digital levering av tidsskrifter.

Figur 5-12 Universitets- og høyskolebibliotek. Tilvekst av bøker. 1995–2004

5.6.1.2 Spesialbibliotekene

Antallet spesialbibliotek er i stadig bevegelse, det legges ned og etableres bibliotek. Gruppen omfatter bibliotek i ulike institusjoner og virksomheter, og betjener hovedsakelig brukere i eierinstitusjonen.

Statistikk for 2004 viser at det var 30 bibliotek i helseinstitusjoner (private og offentlige), 10 departementsbibliotek og Stortingets bibliotek, 20 private og offentlige museumsbibliotek, 7 arkiv med bibliotek, og 82 andre offentlige og private spesialbibliotek som leverer statistiske opplysninger. Totalt er det 149 bibliotek i denne gruppen.

Antallet spesialbibliotek var i 1995 131. Gruppen hadde sin topp i 2001 med 173 spesialbibliotek. Antallet spesialbibliotek var tilnærmet stabilt i perioden 1997 til 2003. Statistikken viser så en markant nedgang i antallet fra 2003 til 2004.

Juridisk og administrativ forankring

Spesialbibliotekene omfatter fagbibliotek som ikke er knyttet til utdanningssektoren. Eierne kan være statsforetak, private med bevilgninger over statsbudsjettet, helstatlige, eller rent private. Bibliotekene har ingen lovmessig forankring. Det er opp til den enkelte institusjon å etablere eget fagbibliotek.

Økonomi

Bibliotekene får sin bevilgning gjennom eierinstitusjonen, og er derfor avhengige av institusjonens prioriteringer fra år til år.

Spesialbibliotekenes totale utgifter var i 2004 drøye 154 millioner kroner. Totalsummen må imidlertid ses i lys av ulik praksis i bibliotekene over hva som blir tatt med under bibliotekets regnskap når det gjelder husleie, telefonutgifter osv.

Bemanning og kompetanse

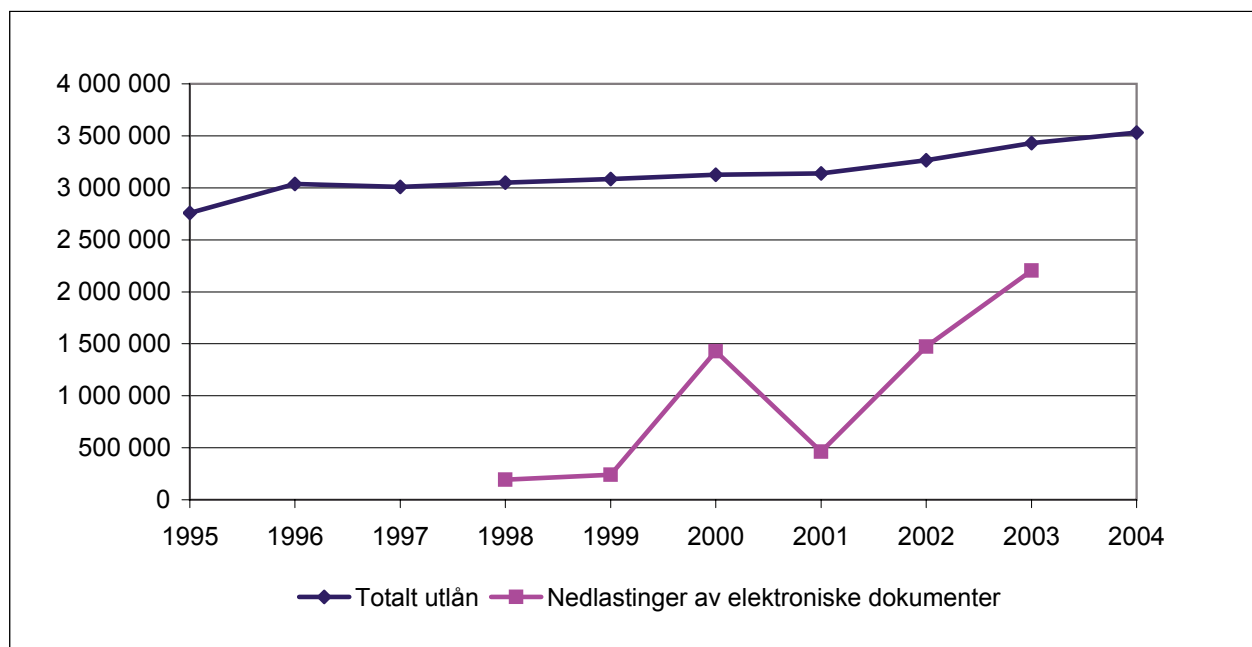
284 årsverk var i 2004 knyttet til spesialbibliotekene. Det vil si gjennomsnittlig 1,9 årsverk pr. institusjon. Gruppen består hovedsakelig av små bibliotekenheter med vanligvis 1-2 ansatte. I 1995 var 323 årsverk tilknyttet offentlige og private spesialbibliotek. Antallet ansatte i spesialbibliotek nådde en topp i 1998. Siden har tallet gått gradvis nedover, og var i 2003 sunket til en tredjedel av antall ansatte i 1998. Det samme forholdstallet gjelder årsverk.

De bibliotekansattes kompetanse vil samsvare med og avspeile eierinstitusjonens faglige profil og de oppgaver som er tillagt biblioteket.

Samlinger og aktivitet

Spesialbibliotekene hadde i 1995 ca. 3,7 millioner bøker og periodika. I 2004 var samlingene på rundt 3,6 millioner bøker og periodika. Samlingene var på topp i 1997 (4,4 millioner) og har deretter vist gradvis nedgang. Dette er naturlig sett i forhold til antall spesialbibliotek og ansatte i disse bibliotekene i samme periode.

Vi ser den samme utviklingen i antall utlån. Antall effektuerte utlån var på henholdsvis

Figur 5-13 Universitets- og høyskolebibliotek. Fysiske utlån og nedlastinger av digitalt materiale. 1995–2004

483 000 (1995) og 463 000 (2004), med topp i 1996.

Som i andre fagbibliotek, viser statistikken for spesialbibliotekene at tilveksten har holdt seg tilnærmet konstant. De totale akkvisisjonsutgiftene steg imidlertid til 2002, da de falt betraktelig. Dette må ses på bakgrunn av reduksjonen i antall spesialbibliotek.

Vi ser det samme mønsteret som i de øvrige fag- og forskningsbibliotekene, når det gjelder fordelingen mellom trykte og digitale tidsskrifter. Digitale tidsskrifter er blitt mer og mer vanlige, selv om dominansen ikke er så markant her som i universitets- og høyskolebibliotekene.

5.6.2 Universitets- og høyskolebibliotekenes oppgaver og tjenester

Universitets- og høyskolebibliotekenes primærfunksjon er å tilby, og videreutvikle, relevante tjenester for interne brukere, men de er samtidig åpne for eksterne brukere. Sammen med Nasjonalbiblioteket er de landets viktigste kunnskapskilder for faglig og akademisk dokumentasjon og litteratur innenfor de enkelte fagområdene, på norsk og utenlandske språk, og har en meget viktig oppgave i forhold til demokratisk tilgang til dokumentasjon og litteratur innenfor disse områdene. De har således en todelt oppgave. Bibliotekene skal være en integrert del av egen institusjon, samtidig som de skal være en del av samfunnet som helhet og av biblioteknettverket.

I NOU 2000: 14 *Frihet med ansvar. Om høgre*

utdanning og forskning i Norge (kap. 2.1.13) sies det at bibliotek i høyere utdanning i de siste 20 år har gjennomgått store forandringer og fått nye utfordringer. Bibliotekene har grunnsamlinger, i konvensjonell og digital form, som er i stand til å møte utdannings- og forskningsbehovene i Norge og som kan være et fundament for Norge som kulturnasjon. Det presiseres imidlertid at bibliotekene står foran nye store utfordringer, blant annet eiendomsrett, opphavsrett og betaling for bruk, og at det er behov for et sterkt nettverkssamarbeid for deling av kompetanse og ressurser. Andre viktige interne utfordringer er Kvalitetsreformen, ny finansieringsmodell, nye mastergrader, ny doktorgrad og nye doktorgradsprogrammer, nye modeller for ledelse, endringer i arealdisponeringer (som et resultat av nye undervisningsformer) samt ny organisering av randsonевirksomheten.

Universitetene, de vitenskapelige høyskolene og de øvrige høyskolene har ansvar for utdannings- tilbud til omkring 200 000 studenter, 20 000 ansatte og et økende antall søkere til etter- og videreutdanningstilbud. Bibliotekene tar seg av tradisjonelle bibliotekoppgaver knyttet til anskaffelse, registrering, oppbevaring, tilgjengeliggjøring og formidling av konvensjonelt og digitalt materiale. De ulike universitets- og høyskolebibliotekene gir ulike tilbud og tjenester avhengig av profil og ståsted. De enkelte universitetsbibliotekene dekker i hovedsak et bredt fagfelt, men har ulike tyngdepunkt og spesialiseringer. Bibliotekene ved

høgskolene dekker ofte mer avgrensede fagområder og spesialiseringer.

For universitets- og høgskolebibliotekene er det digitale bibliotek ikke en visjon, men en virkelighet. Bildet av det tradisjonelle utlånsbiblioteket er blitt mindre og mindre synlig. Tilgangen til både digital og konvensjonell informasjon og dokumentasjon har økt kraftig. Dette har innvirkning på organiseringen av bibliotekene, på bruk av biblioteklokale og på antall bibliotek og betjeningssteder. For å utnytte bibliotekenes ressurser maksimalt og sikre optimal og lik tilgang til dokumentasjons- og informasjonsressurser og kompetanse kan det være hensiktsmessig å slå sammen mindre bibliotek, eller at små bibliotek legges inn under større bibliotek. Dette kan gjøres i form av formelle beslutninger og formelle avtaler, også begrunnet ut fra lønnsomhet og effektivitets hensyn. Dette var bakgrunn for omorganiseringen i høgskolesektoren i 1994, og den samme tendensen ses i universitetene der instituttbibliotekene blir samlet i større enheter, som for eksempel HUMSAM-biblioteket ved Universitetet i Oslo.

Universitets- og høgskolebibliotekene må samarbeide på flere arenaer, med egen institusjon, med de øvrige universitet og høgskoleinstitusjoner, de øvrige universitets- og høgskolebibliotek og med biblioteknettverket, nasjonalt og internasjonalt. Samarbeid er nødvendig for bedre utnyttelse av eksisterende kompetanse og erfaring i bibliotekene, for forsknings- og utviklingsarbeid relevant for området og for maksimal utnyttelse av de samlede ressursene.

Bibliotekene opererer i et spenningsfelt mellom eierinstitusjonenes utvikling, den teknologiske utviklingen og en utvikling, eller forandring, av brukeratferd og brukernivåer. I tillegg er det en rivende utvikling i bibliotekene generelt og deres samhandling. Utviklingen går, og må gå, fra vekt på det internt bibliotekfaglige til vekt på det brukerorienterte, og på synlighet i institusjonen. Bibliotekene utvikler sine tjenester i dialog med fagmiljøene og studentene. På den måten vil tilbudet, og den kompetanse som ligger i biblioteket og de bibliotekansatte, bli maksimalt utnyttet.

5.6.2.1 Målgrupper

Universitets- og høgskolebibliotekenes målgrupper kan deles i to hovedgrupper: interne brukere og eksterne brukere. Interne brukere omfatter vitenskapelig ansatte på alle nivå, administrativt personale og studenter på ulike nivåer, inkludert fjernstudenter. Eksterne brukere kan omfatte enkeltbesøkende, uteksaminerte studenter i alle

aldre, ansatte i institusjoner som bibliotekene har inngått særskilte avtaler med, og andre som har behov for kunnskapsressursene som bibliotekene representerer. Bibliotekene har i særlig grad tatt høyde for eksterne brukere slik at lisensavtaler for digitale baser inneholder bestemmelser for fri bruk for brukere på stedet, såkalte «walk in»-brukere.

5.6.2.2 Samarbeids- og koordineringsorgan

Universitets- og høgskolerådet (UHR) er det viktigste samarbeidsorganet for norske universitet og høgskoler. UHR har opprettet et Bibliotekutvalg (UHR-B) som skal være et rådgivende og koordinerende utvalg i saker som gjelder bibliotek- og informasjonstjenester. Utvalget skal blant annet være et bindeledd mellom medlemsinstitusjonenes bibliotek, fremme nasjonalt samarbeid og faglig koordinering mellom dem, bidra til utforming av en felles nasjonal strategi for universitets- og høgskolebibliotekenes oppgaver, og bidra til å definere og avklare bibliotekenes oppgaver i forhold til egen institusjon og i forhold til samfunnet og det offentlige.

I tillegg er biblioteksystemet BIBSYS et sentralt bindeledd mellom forsknings- og utdanningsbibliotekene. BIBSYS-samarbeidet er et sterkt faglig nettverk for bibliotekene og en støtte til koordinering, kompetanseoppbygging og faglig utvikling i deltakerbibliotekene.

5.6.2.3 Integrering i eierinstitusjon

Bibliotek- og informasjonstjenestene i universitets- og høgskolesektoren møter store utfordringer og er under stadig utvikling og omorganisering for å tilfredsstille de krav som stilles til bibliotek i utdanningssektoren. Bibliotekene skal gjennom tjenester og samlinger bidra til å videreutvikle institusjonen som helhet, og har i de senere år utvidet og strømlinjeformet sine aktiviteter og tjenester til eierinstitusjonene. Bibliotekene er framfor alt preget av at de er tildelt nye oppgaver i eierinstitusjonen, for eksempel pedagogisk virksomhet, publiseringsoppgaver og ulike eksterne oppdrag, av overgangen fra trykt til digital informasjon og dokumentasjon, og av en utvikling av biblioteket som studieplass.

Universitets- og høgskolebibliotekenes primærfunksjon er å tilby og videreutvikle relevante tjenester for interne brukere. Biblioteket i en utdanningsinstitusjon eksisterer i kraft av å kunne fungere som et verktøy for egen institusjon. Bibliotektjenesten skal være integrert i faglig virksomhet og være en aktiv støttespiller for

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I OSLO - FORMÅL

Universitetsbiblioteket skal være et helhetlig bibliotek for Universitetet i Oslo som skal støtte universitetets formål innen forskning, utdanning og formidling ved å tilrettelegge og formidle særlig relevant informasjon og kunnskaper til universitetets ansatte og studenter. Universitetsbiblioteket er et kunnskapsbibliotek for brukere utenfor universitetet.

(Kilde: www.ub.uio.no)

HUMAN-biblioteket, Universitetet i Oslo. Foto: Bjørn Djupvik

studenter og tilsatte. Det er ønskelig at biblioteket er en integrert del av institusjonens øvrige administrative og faglige systemer. På den måten vil biblioteket være en naturlig og selvfølgelig del av utdanningstilbudet med sine tildelte konkrete oppgaver. Universitets- og høyskolebibliotekene er organisatorisk stort sett plassert som en teknisk administrativ støtteavdeling under institusjonens direktør. Bibliotekene mangler i noen grad formelle veier inn i den enkelte institusjons faglige fora for undervisning og forskning. Dette kan oppleves som hinder for utvikling og drift av biblioteket.

Målet er et helhetlig læringsmiljø med relevante kompetente støttetjenester avhengig av den enkelte institusjons profil og behov. For å oppnå dette må bibliotekene ha et profesjonelt samarbeid, formelt og uformelt, med undervisnings-, forsknings- og studiemiljøer. Dette vil i stor grad prege bibliotekets tilbud av tjenester og den interne samlingsoppbyggingen.

5.6.2.4 Kvalitetsreformen

Integrering i egen institusjon er, og har vært, et mål for bibliotekene i universitets- og høyskolesektoren, og det er en forutsetning for å kunne oppfylle kravene som kommer fram i blant annet Kvalitetsreformen. Følgelig legger bibliotekene sin strategi og sine mål tett opp til eierinstitusjonenes strategi. Kvalitetsreformen innebærer en markant omstilling og fornyelse av universitetenes og høyskolenes virksomhet. Fagene er modulisert, og det

er etablert ny studiestruktur, nye grader og nye karakterer. Dette samordnes også på internasjonalt nivå. Den interaktive delen av undervisningen er økt, og planleggingen og gjennomføringen av studier er i høy grad avhengig av IKT-verktøy. I tillegg medfører mappeevalueringen et aktivt samarbeid med biblioteket. Universitets- og høyskolebibliotekene er således viktige deltakere i arbeidet med å realisere Kvalitetsreformen. I samarbeid skal bibliotekene videreføre det etablerte samarbeidet mellom underviser og bibliotek, og utvikle nye tjenester til studenter og ansatte. *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006) viser at hele 84 prosent av studentene har vært innom universitets- eller høyskolebiblioteket siste år. Videre besøkte tre av fire studenter som tar en form for videre- og etterutdanning, universitets- og høyskolebiblioteket i løpet av det siste året. Denne aktive bruken av biblioteket kan blant annet ha sin bakgrunn i bedre og mer tilpassede bibliotektenester, bedre synliggjøring og gjennomføringen av Kvalitetsreformen.

Kvalitetsreformen har, i følge en undersøkelse utført av Universitets- og høyskolerådet (2004), styrket bibliotekets stilling i utdanningsinstitusjonene. Oppfølging av Kvalitetsreformen vil være en sentral oppgave for bibliotekene de nærmeste år, og bør bli et viktig samarbeidsområde for bibliotekansatte og undervisningspersonalet. Samtidig har de fleste læresteder tatt i bruk såkalte læringsplattformer til hjelp i studiearbeidet. Ulike systemer, som LMS (Learning Management System)

og VLE (Virtual Learning Environment), er tatt i bruk på flere undervisningssteder. Bibliotekene har i stor grad fått ansvar for opplæring og brukerstøtte, og de står for organiseringen.

5.6.2.5 *Universitets- og høyskolebibliotekene som fellesressurs og deltaker i biblioteknettverket*
I St.meld. nr. 27 (2000–2001) *Gjør din plikt – krev din rett* (kap. 2.8), vises det til samfunnets krav til universitetene og høyskolene. Viktige samfunnsendringer og endringer i forventninger fra studenter og fra samfunns- og arbeidsliv utfordrer institusjonene og den etablerte politikken for høyere utdanning og forskning. Institusjonene samvirker nært med samfunns- og arbeidsliv, og de må fylle sin rolle som spydspisser i kompetanse-samfunnet.

Universitets- og høyskolebibliotekene har tradisjonelt sett lagt større vekt på egen institusjon enn på biblioteksektoren og tjenester til eksterne brukere. Dette er naturlig ut fra den funksjonen de skal fylle. Likevel har de vært aktive bidragsytere, ikke minst når det gjelder fjernlån, til de øvrige bibliotekene, og samtidig har de stilt sine samlinger til disposisjon for enkeltbrukeren.

Utdanningsmarkedet er blitt både nasjonalt og internasjonalt. Det er kamp om studentene og de beste forskerne. Konkurransen fører til høyere krav, høyere kvalitet, høyere kompetanse og bedre synliggjøring av tilbudet i den enkelte institusjon. Biblioteket kan bli et konkurransefortrinn i denne kampen. Utdanningsinstitusjonene, og dermed bibliotekene, skal konkurrere og samtidig samarbeide. Tettere institusjonell integrering kan føre til mindre samarbeid i biblioteknettverket og bli en hindring for realisering av det sømløse bibliotektilbudet. Samtidig vil biblioteknettverket være en forutsetning for en effektiv bibliotekdrift, og en forutsetning for å oppnå lik tilgang til kunnskap og informasjon for alle, som er et nasjonalt mål.

Samtidig som biblioteket skal være en integrert del av egen institusjon, skal det være en del av biblioteknettverket. Universitets- og høyskolebibliotekene er en viktig og uunnværlig del av det norske og det internasjonale biblioteklandskapet. Disse bibliotekene forvalter og har tilgang til omfattende kunnskapsressurser som må være tilgjengelig for allmenheten dersom Norge skal framstå som en nasjon som satser på kunnskap og kompetanse. De må være et sentralt element i et samlet bibliotektilbud. Det har dessuten vært et uttalt ønske at utdanningsinstitusjonene skal fungere som en kompetanseressurs i nærmiljøet og en bidragsyter i lokal næringsutvikling.

Målet må være relevant og god tilgang til kunnskapskilder for alle: studenter på ulike nivåer, vitenskapelig ansatte, eksterne enkeltbrukere, uavhengig av hvilken utdanningsinstitusjon de er tilknyttet eller hvor de befinner seg i landet. Det bør likevel åpnes for at tjenester og tilgang til spesielt materiale i en begrenset utstrekning skal kunne reserveres brukere, interne så vel som eksterne, på undervisningsstedet.

Studentene er i stor grad brukere «på tvers», dvs. de er brukere av både folke- og fagbibliotek for innhenting av kunnskapsressurser i sin studie-situasjon. Det gjelder ikke minst fjernstudentene. Utviklingen av et variert tilbud av mastergrader gjør at stadig flere voksne som kombinerer arbeid med studier, vil ha behov for bibliotek-tjenester på et høyt nivå uten å være i daglig kontakt med studiestedet. Dette krever at bibliotekene samhandler for å imøtekomme disse brukernes bibliotekbehov. Universitets- og høyskolebibliotekene må tilrettelegge sine tjenester for disse brukerne slik at brukerne kan få tjenestene direkte fra institusjonene. For å komme fjernstudentene i møte må bibliotekene legge større vekt på utvikling og drift av nettbaserte tjenester. Samtidig vil mange fjernstudenter eller deltidsstudenter gå veien om det lokale folkebiblioteket. Denne samhandlingen mellom bibliotekene er en del av den sømløsheten som må tilstrebes.

5.6.2.6 *Det digitale bibliotek*

Det har i de senere årene vært en sterk vekst i omfanget av digitale tjenester og i omfanget av tilgang til digitale databaser og tidsskrifter. Biblioteket har gått fra å være fysisk til å være både fysisk og digitalt. Universitets- og høyskolebibliotekene er allerede i hovedsak digitale. Utviklingen har kommet langt, og vil bli stadig mer omfattende. Det er en utfordring å få det fysiske materialet til å kommunisere med det digitale, og omvendt. En forespørsel eller et søk må resultere i et produkt bestående av digitalt og konvensjonelt materiale uten unødvendige dubleringer. Ved en overgang fra trykte til digitale kilder vil behovet for nærbibliotek kunne avta. Bibliotek-tjenestene blir tilgjengelige via brukerens egen arbeidsplass. Imidlertid vil nye studie- og arbeidsformer vise behov for fysiske bibliotek og læringscentre med fleksible arbeidsplasser.

Sentralt i et digitalt bibliotek er enklere tilgang, gunstige lisensavtaler, digitalisering og arkivering av e-ressurser. Gjennom bibliotekene gis det tilgang til et varierende antall kilder. Disse er i utgangspunktet forskjellige og har ulike brukergrense-

snitt. Bibliotek tjenestene framstår generelt som relativt brukervennlige og lett tilgjengelige for de fleste brukerne, men de er del av et område som er i stadig utvikling og som stadig vil måtte følges opp.

Ulike verktøy er utviklet eller er under utvikling for å samle ressursene og legge til rette for enklere brukertilgang. Dette foregår blant annet gjennom utvikling av portaler, fellessøk og søkeportalverktøy og er i gang hos flere norske aktører: Universitets- og høgskolerådet, ABM-utvikling, Nasjonalbiblioteket og BIBSYS. Universitetsbibliotekene har samarbeidet om en bibliotekportal, en felles søkeportal for kvalitetssikrede digitale ressurser.

For å etablere gode fagportaler er det nødvendig med tett samarbeid med fagmiljøene. En ser imidlertid tegn på at tradisjonelle fagportaler blir erstattet av avanserte søkemotorer. Målet for bibliotekene er optimal utnyttelse av de mulighetene informasjons- og kommunikasjonsteknologien gir. Samtidig må det fokuseres på brukertilgjengelighet. Google, og andre generelle søkemotorer, er en stadig tyngre medspiller i forbindelse med informasjonssøking. Disse gir tilgang til store mengder informasjon på en brukervennlig måte, men informasjonen er i liten eller ingen grad kvalitetssikret. For å bli konkurransedyktige må bibliotekene tilby noe mer enn de kommersielle leverandørene. Bibliotekene gir tilgang til kvalitetssikret informasjon. Og tilgangen er i stor grad fri. Dette er et fortrinn som søkemotorene foreløpig ikke kan tilby fullt ut.

En del digitale ressurser er fritt tilgjengelige, men bibliotekenes tilbud omfatter dessuten tilgang til lisensiert materiale (ABM-utvikling 2006a). Omfanget varierer fra institusjon til institusjon. Kostnader for tilgang beregnes ut fra ulike systemer. Det er store prisvariasjoner på lisensiert materiale, og tilgangen må kontrolleres gjennom systemer for autorisering og autentisering. Enkeltinstitusjoner kan kjøpe tilgang til lisensiert materiale ut fra antallet potensielle brukere (ansatte og studenter) i institusjonen. Det er ønskelig at enkeltbrukere uten institusjonstilknytning får tilgang til lisensiert materiale ved spesielle behov. Institusjonens økonomi er styrende for antallet lisensavtaler som blir inngått. Det kan bli kostbart å skaffe vitenskapelig ansatte med spesielle, eventuelt smale, fagområder i den enkelte institusjon tilgang til ønsket materiale.

Programmet Norsk digitalt bibliotek (NDB) har en sentral rolle i utviklingen av et norsk digitalt bibliotek. Gjennom NDB er det mulig å samordne de enkelte tiltak for å få maksimalt utbytte av

den kompetanse og de ressurser som brukes på dette. Programmet drøfter spesielle utfordringer og kommer med forslag til aktuelle løsninger. (Se mer om NDB i kap. 7).

5.6.2.7 Institusjonens forskningsaktivitet og biblioteket
Omorganiseringen i høgskolesektoren i 1994 førte til et redusert antall høgskoler/høgskolebibliotek og høyere krav til forskning. Høgskolebibliotekene må dermed ha bibliotek med avanserte informasjons- og dokumentasjonstjenester i samsvar med forskernes behov på samme måte som universitetsbibliotekene og de vitenskapelige høgskolene. Forskningsmeldingen, St.meld. nr. 20 (2004–2005), peker på at mindre forskningsinstitusjoner kan få begrenset sin tilgang til forskningsmateriale på grunn av for store kostnader (se over). Dette må løses på nasjonalt nivå (ABM-utvikling 2006a).

Ifølge stabsdirektør Hans Martin Fagerli ved Høgskolen i Oslo har ikke høgskolene fått bevilgninger for å følge opp dette. Han skriver: «Forskjellene i innkjøpsbudsjett mellom universitets- og høgskolebibliotekene er betydelig større enn studenttallene skulle tilsa. Det samme forholdet ser vi i antall ansatte og samlingenes størrelse. Hvis man regner ut utlån pr. student vil man imidlertid se at det ikke er vesentlige forskjeller, og utlån pr. årsverk er endog langt høyere i høgskolebibliotekene. Veldig enkelt kan vi si at det er mer å gjøre ved høgskolebibliotekene, men mindre å handle for» (Fagerli 2005a).

Universitetsbibliotekene har tidligere vært store nettoyttere i fjernlånsamarbeidet, noe som til dels har veid opp for de noe bedre bevilgningene. Utviklingen i fjernlånsaktiviteten viser imidlertid nå en jevnere fordeling mellom de ulike universitets- og høgskolebibliotekene. Høyere bevilgninger til universitetsbibliotekene kan ha bakgrunn i større forskningsaktivitet ved universitetene enn ved høgskolene.

Forskningsaktiviteten ved den enkelte institusjon stiller spesielle krav til biblioteket. Fagbibliotekene bidrar aktivt som leverandører til institusjonenes forskningsaktivitet og dermed til verdiskaping. Det stilles krav om målrettet samarbeid mellom universitet, forskning og bibliotek. Biblioteket må, i samarbeid med forskerne, finne frem til og legge til rette for løsningene som er best for den enkelte forsker og for institusjonen. Det er stort behov for tilgang til forskningsmateriale både på institusjonsnivå og på nasjonalt og internasjonalt nivå. Informasjonsteknologien gjør det lettere å få tilgang til, spre, kommunisere

OPEN ACCESS

Det er to hovedområder innen «open access»: open access-tidsskrifter og open access-institusjonsarkiv. Forsknings-samfunnet viser en økende tendens til å ta i bruk open access-publisering og -arkiv. Vitenskapelig informasjon blir nå publisert digitalt, med forfatterens samtykke, og blir samlet i åpne institusjonsarkiv, open access-arkiver.

og manipulere store mengder data, og må derfor tas i bruk innen alle områder for forskning. Den enkelte institusjon må gi tilgang til lisensiert og fritt materiale tilpasset forskningsaktiviteten ved institusjonen.

Forskningen er internasjonal, og stiller krav om effektiv informasjons- og dokumentasjonsutveksling mellom de internasjonale forskningsmiljøene. En australsk rapport (Australia. Department of Education, Science and Training 2005) peker på behovet for et mer intensivt internasjonalt samarbeid og bedre utnyttelse av de mulighetene informasjonsteknologien gir. Internasjonalt forsknings-samarbeid krever tekniske løsninger som er tilpasset denne formen for samarbeid. Det er en utfordring å skape og utvikle en infrastruktur som er tilrettelagt for forskning innen alle områder. Virtual Research environments (VRE) er et verktøy som omfatter digital infrastruktur, tjenester og ressurser, og som muliggjør effektiv internasjonal forskning (Fraser 2005). VRE integreres med eksisterende forskningsinfrastruktur og forskningspolicy og utvider mulighetene i forhold til e-science og e-research (Info Grids). Systemet muliggjør gjenbruk og deling av data og resultater. VRE kan ses som en parallell til Virtual Learning Environment (VLE) og Managed Learning Environment (MLV) som er blitt tatt i bruk av flere utdanningsinstitusjoner.

Utviklingen av stadig bedre søkesystemer gir utvidet og enklere tilgang til ønsket materiale. Google Scholar markedsføres som et effektivt

søkeverktøy for utdannings- og forskningssektoren. Avanserte søkesystemer som gir mulighet for tilgang til informasjon fra IW (The Invisible Web) og AIW (The Academic Invisible Web) blir tilgjengelige for den enkelte forsker. Dette materialet er i liten grad registrert og offentlig publisert. Det antydes at IW omfatter 550 ganger så mye informasjon som det som gjøres tilgjengelig gjennom vanlige søkemotorer (Lewandowski 2006).

Open Access:

De store kostnadene for digitale ressurser har begrenset tilgangen og vært til hinder for fri forskningsflyt. Det er ønskelig med systemer for fri tilgang til materialet på tvers av land og institusjoner. Dette er bakgrunn for en såkalt «open access»- bevegelse.

Det er to hovedområder innen open access: open access-tidsskrifter og open access-institusjonsarkiv. Forsknings-samfunnet viser en økende tendens til å ta i bruk open access-publisering og -arkiv. Vitenskapelig informasjon blir nå publisert digitalt, med forfatterens samtykke, og blir samlet i åpne institusjonsarkiv, open access-arkiver. Tilgangen er basert på OAI-PMH, Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting.

Forskernes publisering i open access-tidsskrifter og –institusjonsarkiv stiller krav til en endring av policy, kultur og arbeidspraksis på forsker- og institusjonsnivå, og på nasjonalt nivå (Heery 2006). Som hovedprinsipp må all offentlig finansiert forskning gjøres fritt tilgjengelig for alle. Bred

spredning av et publisert produkt vil i prinsippet gi det økt verdi (Willinsky 2006). Økt satsing på publisering i open access vil imidlertid kreve en nasjonal politikk på området. Det er blant annet behov for etablering av systemer for fagfelle vurdering og økonomisk kompensasjon.

I utgangspunktet er det den enkelte institusjon som bestemmer hva som publiseres i institusjonens arkiv (Steele 2006). Det kan derfor variere hva institusjonsarkivet inneholder.

NORA (www.ub.uio.no/nora) er et norsk samarbeidsprosjekt som ønsker å etablere samsøk i de ulike deltakernes institusjonsarkiv. Målet er en samlet tilgang til institusjonsarkivene ved alle universitet og høyskoler. Dette vil i stor grad lette tilgangen til den nasjonale forskningsinformasjonen. Liknende tiltak ses i flere andre land. EUs innsatsområde *e-infrastructure* i prosjektet EGEE (Enabling Grids for E-science) etterstreber tilgang til alle institusjonsarkiv i Europa.

Open access-tidsskrifter er tidsskrifter som utgis på tradisjonell måte, men kostnadene forbundet med publiseringen må dekkes på andre måter enn ved abonnement. Artikkelen gjøres tilgjengelige via egne kanaler for fri og åpen tilgang (ABM-utvikling 2006a). Forskningsmeldingen, St.meld. nr. 20 (2004–2005) (kap. 7.2.5), tar til orde for økt publisering gjennom open access-tidsskrifter. Meldingen mener dette kan ha en positiv effekt for bedre formidling og bruk av forskningsresultater. Meldingen sier dessuten at Utdannings- og forskningsdepartementet vil utvikle en egen formidlingskomponent i finansieringssystemet for universitet og høyskoler (kap. 7.2.6). I forbindelse med strategiplanen *eNorge 2009* (Moderniseringsdepartementet 2005) skal mulighetene for i større grad å gjøre offentlig finansiert forskning åpent tilgjengelig utredes.

5.6.2.8 Publisering

Vitenskapelig publisering er grunnlag for forskningskomponenten i budsjettene. Med en slik finansieringsmodell er det nødvendig å registrere den vitenskapelige publiseringen ved alle universiteter og statlige høyskoler samt private høyskoler med statstilskudd. Den enkelte institusjons forskningsaktivitet og -resultater blir registrert i ulike systemer for forskningsdokumentasjon, som Frida og FORSKDOK. Bibliotekene har ofte et overordnet ansvar for denne registreringen. Hovedspørsmålet er inndelingen og rangeringen av publiseringskanaler og publikasjonsformer med henblikk på kvalitet og vektning av publikasjoner, slik at ulike fag og institusjonstyper får forskningsmidler

i budsjettene som samsvarer med vitenskapelig innsats, kvalitet og resultat. En del av bibliotekene har ansvar for institusjonens digitale utgivelser og den vitenskapelige publiseringen, i trykt form eller eventuelt i åpne institusjonsarkiv. Dette gjøres ofte i samarbeid mellom flere utdanningsinstitusjoner. Bibliotekene opererer i noen grad som forlag eller produsent av materiale.

5.6.2.9 Læringscentre og informasjonskompetanse

En sentral oppgave for universitets- og høyskolebibliotekene i samarbeid med institusjonenes fagmiljøer, er å videreutvikle bibliotekene som læringscentre og å videreutvikle kurs og opplegg i informasjonskompetanse. Den digitale og virtuelle verden skaper et større behov for assistanse til metodisk informasjonssøking. Følgelig øker behovet for undervisning og veiledning av brukerne. Opplæring i bruk av informasjonsressurser og informasjonskompetanse, er en oppgave som bør følge brukeren gjennom hele utdanningsforløpet, tilpasset det nivået brukeren har på de aktuelle tidspunkter. Det undervisende bibliotek omfatter tradisjonell brukeropplæring, opplæring i informasjonskompetanse, utvikling av biblioteket som læringsressurs og integrering av bibliotek og undervisning. Utdanningssektoren har tatt i bruk begrepet *digital kompetanse*, som er nær beslektet med biblioteksektorens begrep *informasjonskompetanse*. Internasjonalt har en rekke aktører utarbeidet mål og standarder for informasjonskompetanse, for eksempel den amerikanske foreningen for høyskole- og forskningsbiblioteker (Egeland 2004) (kap. 7.3). Det er nødvendig med et profesjonelt samarbeid mellom utdannings-, forsknings- og studiemiljøene og bibliotekene innenfor dette området.

IKT-baserte undervisningsopplegg og undervisningsmateriale er utviklet av blant annet Universitetsbiblioteket i Trondheim og Høgskolene i Telemark og Stord/Haugesund, og stilt til rådighet for bruk av andre institusjoner. Informasjonskompetanse har vært et satsingsområde i flere år, og er spesielt aktuelt etter innføringen av Kvalitetsreformen. Reformen legger opp til mappeevaluering, basert på studentenes regelmessige innlevering av ulike oppgaver og prosjekter gjennom semesteret. Biblioteket skal framstå som et ressurscenter for læring og forskning, og skal gi et studiestøttetilbud for studentene. Det skal tilby et komplett læringsmiljø som stimulerer til og støtter opp om økt læringsaktivitet.

Biblioteket som læringsarena er omtalt i kap. 12, og informasjonskompetanse i kap. 12.3.2.1.

5.6.3 Utfordringer og tiltak for universitets- og høyskolebibliotek

Universitets- og høyskolesektoren er i forandring, og står overfor store utfordringer. Sentrale utfordringer vil ligge innen hovedområdene:

- det integrerte bibliotek (i eierinstitusjon)
- det samhandlende bibliotek
- det digitale bibliotek
- det undervisende bibliotek
- det publiserende bibliotek
- det formidlende bibliotek

5.6.3.1 Integrering i egen institusjon

For maksimal utnyttelse av bibliotekets ressurser og kompetanse må dets stilling i egen institusjon styrkes ytterligere. Biblioteket må være en sentral del av egen institusjon, og det bør legges til rette for et aktivt samarbeid mellom bibliotek, administrasjon og undervisningspersonale.

5.6.3.2 Oppfølging av Kvalitetsreformen og utvikling av biblioteket som læringssenter

Biblioteket må tilpasses faglig aktivitet og undervisning i institusjonen, og imøtekomme behovet for undervisning og veiledning av brukerne. Den digitale og virtuelle verden skaper et større behov for assistanse til metodisk informasjonssøking. Det er behov for skreddersydde opplegg i bruk av informasjonsressurser, informasjonskompetanse og digital kompetanse.

5.6.3.3 Universitets- og høyskolebiblioteket som deltaker i biblioteknettverket

Bibliotekene har behov for samarbeid på flere arenaer. De må samarbeide internt i egen institusjon, med de øvrige universitets- og høyskoleinstitusjoner, de øvrige universitets- og høyskolebibliotekene og med biblioteknettverket, nasjonalt og internasjonalt. Det er en utfordring å finne balansen mellom interne behov og biblioteknettverkets ønsker og behov.

5.6.3.4 Utvikling av det digitale bibliotek

Det er behov for en plan for den videre overgangen fra trykte til digitale informasjonsressurser med sikte på å gi tilgang til flest mulig dokumenter, tidsskrifter, databaser osv. i digital form. Behovet omfatter planer for digitalisering av eldre/viktig kildemateriale og spesialsamlinger.

Utfordringen ligger i å gi enkel tilgang til digitalt materiale for alle med behov for vitenskapelig og faglig dokumentasjon. Det må vurderes i hvilken grad lisensiert materiale kan gjøres enklere tilgjengelige for enkeltbrukere. Begrepet *nasjo-*

nale lisenser bør utredes, og det bør vurderes hvilke digitale kilder, norske eller utenlandske, som skal gjøres fritt tilgjengelig for enkeltbrukere. Tilbudene må dessuten gjøres bedre kjent for potensielle brukere.

Kostnadene for tilgang til forskningsmateriale er store, både nasjonalt og internasjonalt, og har i noen grad hindret fri forskningsflyt. For å sikre forskere, og andre brukere, lettere tilgang til dette materialet, bør mer materiale finnes i fritt tilgjengelige institusjonsarkiv.

5.6.3.5 Forslag til tiltak

Det er ønskelig at ulike prosjekter og tiltak i sektoren samkjøres, der det er mulig og hensiktsmessig, på nasjonalt nivå. Samtidig må det støttes opp om lokale tiltak.

Universitets- og høyskolebibliotekenes tjenester foreslås styrkes gjennom flere tiltak som er beskrevet i Bibliotekutredningens del I. Tiltakene fordeler seg over de tre målområdene innhold og tjenester, struktur og organisering og kompetanseutvikling og forskning. Her nevnes de som har spesiell forankring i høyere utdanning.

Prioritert tiltak: Utvikle tilgang til vitenskapelig informasjon produsert ved universitet og høyskoler gjennom åpne digitale løsninger

Beskrivelse: Åpne institusjonsarkiv ved universitet og høyskoler er viktige for samfunnets tilgang til vitenskapelig informasjon. Utviklingen av samlet tilgang til institusjonsarkivene ved alle universitet og høyskoler er påbegynt gjennom prosjekter for digital publisering i åpne og gratis tilgjengelige arkiver og tidsskrifter. Denne utviklingen må fortsette.

Prioritert tiltak: Utvikle verktøy og metoder for opplæring i informasjonskompetanse

Beskrivelse: Utvikling av elevenes og studentenes informasjonskompetanse skal være et prioritert område i utdanningsbibliotekene. Det kan bygges videre på erfaringer fra universitets- og høyskolebibliotekene som har utviklet konkrete verktøy og metoder for dette formålet. Veiledning i informasjonskompetanse bør integreres i de pedagogiske læringsplattformene slik at dette blir en del av læringsaktivitetene i de enkelte fag. Utviklingen skal skje i et tverrfaglig samarbeid som ivaretar kunnskaps- og erfaringsdeling på tvers av utdanningsnivåer.

(Se også prioriterte tiltak i kap. 7.7 og 12.5).

I tillegg til de spesielt prioriterte tiltakene er det særlig behov for å:

- etablere ordninger som sikrer alle studenter under utdanning tilgang til nødvendige informasjons- og dokumentasjonstjenester, uavhengig av hvor de bor i landet, eventuelt gjennom en utvidet biblioteklov der biblioteknettverket lovhjemles
- profilere universitets- og høyskolebibliotekenes digitale tilbud og forenkle tilgangen til digitale tjenester med brukervennlige grensesnitt
- satse på tjenester til universitets- og høyskolesektoren gjennom et norsk digitalt bibliotek
- satse på utvalgte nasjonale lisensavtaler for tilgang til digitale informasjonsressurser. Alternative finansieringsmodeller bør utredes
- videreføre og videreutvikle de opphavsrettslige unntak for trykt materiale til også å gjelde digitalt materiale
- utarbeide planer for digitalisering av viktig kilde-materiale og specialsamlinger i de enkelte institusjoner
- arbeide for digital tilgang til norske kunnskapskilder for å sikre norsk som forskningsspråk
- legge til rette for formalisert samarbeid mellom bibliotek i mindre institusjoner
- inkludere avsetninger til kjøp av spesialtilpassede informasjons- og bibliotekressurser for etter- og videreutdanningen i arbeidslivet

5.6.4 Spesialbibliotekenes oppgaver og tjenester

Spesialbibliotekene omfatter fagbibliotek som ikke er knyttet til undervisningssektoren, som medisinske fagbibliotek, departementsbibliotek, private og offentlige bibliotek tilknyttet museum og arkiv og private og offentlige bibliotek tilknyttet organisasjoner og bedrifter. De fleste er fagbibliotek som hører til i større institusjoner.

Undersøkelse om bibliotekbruk (Buskoven 2006) viser at få som har behov for faglitteratur og annet informasjonsmateriale i tilknytning til arbeidet, bruker biblioteket. I den grad de bruker biblioteket er det fagbiblioteket på egen arbeidsplass som blir mest brukt. Undersøkelsen viser videre at det gjennomgående er de høyt utdannede som i størst grad bruker de ulike kanalene for å få tilgang til faglitteratur.

5.6.4.1 Integrering i eierinstitusjon

Bibliotekets primære formål er å støtte opp under eierinstitusjonens virksomhet. Samlinger og tjenester er tilpasset den enkelte institusjon.

Etter at Internett kom for fullt i løpet av 1990-årene, har berettigelsen av å opprettholde et

bibliotek i institusjonen blitt satt på dagsordenen på en annen måte enn tidligere. Verdien av bibliotek kan ikke måles i raske resultater og kroner slik som en del andre tjenester, og bibliotek kan derfor bli sett på som en utgiftspost og ikke som en langsiktig investering. Spesialbiblioteket må bevise at det er lønnsomt for institusjonen, med sin kompetanse knyttet blant annet til kvalitetssikring, organisering og gjenfinning av informasjon og dokumentasjon. Det er derfor viktig at biblioteket har en strategisk forankring, og det er viktig å organisere bibliotekets kilder og tjenester på en måte som støtter opp om institusjonens mål. Det er av betydning at det er organisatorisk plassert under en interessert ledelse som forstår formålet med biblioteket.

I en kunnskapsorganisasjon kan biblioteket i større grad bli et kompetansesenter for tilrettelegging og bruk av relevant kunnskap og informasjon tilgjengelig til rett tid. Nettopp i et kunnskapsamfunn med lett tilgang til informasjon for medarbeiderne, vil det være bruk for veivisere og tilretteleggere. Produksjon og redigering av informasjon til nettbibliotek, utforming av læreprogrammer, organisering av nettverk med andre institusjoner er andre oppgaver som naturlig kan legges til bibliotekstjenesten i en institusjon.

5.6.4.2 Bibliotek- og informasjonstjenester i institusjoner og næringsliv

Mange offentlige og private virksomheter har behov for bibliotekstjenester. Noen velger andre løsninger enn eget fagbibliotek. Det kan være aktuelt å kjøpe bibliotekstjenester på kommersiell basis, å opprette bibliotekpartnerskap, eventuelt med samlokalisering av institusjoner eller bibliotek, å benytte konkurranseutsetting eller outsourcing. Den digitale utviklingen legger til rette for ulike løsninger.

Tilnærmingen til bibliotek- og informasjonstjenester er varierende og kan grovt sett grupperes i tre:

- virksomheter som har etablert interne bibliotek eller informasjonssentre
- virksomheter som har valgt å organisere interne informasjonstjenester annerledes
- virksomheter som mangler kunnskap om mulighetene ved bibliotek- og informasjonstjenester

Det er rimelig å anta at en stor andel av norske virksomheter tilhører den siste kategorien.

Hva kan så bibliotekene bidra med i utviklingen av virksomheten, det være seg en offentlig institu-

sjon eller en næringslivsbedrift? Først og fremst kan bibliotekene bidra gjennom daglig formidling av informasjon og kunnskap. De offentlige bibliotekene har samlinger som kan benyttes både ved å oppsøke biblioteket eller lånes gjennom fjernlån fra et annet bibliotek. Bibliotekene i universitets- og høgscolesektoren har dessuten en rekke kunnskapskilder som ikke er fritt tilgjengelige på nettet, eller som kan være vanskelige å finne fram til av brukere uten spesiell kompetanse i informasjonssøking. Det gjelder betalingsdatabaser, tidsskrifter og forskningsresultater med interesse og verdi for lokal forskning, innovasjon og næringsutvikling. Her gir likevel de fleste tilgang til dem som oppsøker bibliotekene, og det er muligheter til fjernlån via andre bibliotek, men ikke digitalt. Åpne institusjonsarkiv vil også gi andre virksomheter tilgang til vitenskapelig informasjon.

Universitets- og høgscoleene har et aktivt samarbeid med lokal og regional forvaltning og næringsliv. Dette må bibliotekene også følge opp. Mange (41 prosent) med utdanning på universitets- og høgscolenivå oppgir at de bruker universitets- og høgscolebibliotekene i regionen for å dekke faglige informasjons- og kunnskapsbehov i arbeidet (Buskoven 2006: 35-36).

I tillegg til de øvrige fag- og forskningsbibliotek og folkebibliotek har *Nasjonalt biblioteket* betydelige ressurser som er interessante for næringslivet. Det gjelder bibliotekets kompetanse, spesielt innenfor bevaring og sikring av digital informasjon, men også de omfattende kunnskaps- og informasjonsressursene.

Virksomheter uten eget bibliotek kan inngå samarbeidsavtaler med bibliotek som holder til i nærområdet. SINTEF og Marinteknisk senter i Trondheim er eksempler på institusjoner som har avtaler om bruk og som bevilger en fast årlig sum til Universitetsbiblioteket i Trondheim. Når bibliotek legges ned, kan det være mulig å forhandle om samarbeidsavtaler med store bibliotek som kan tilby en del av tjenestene. Slik kan det bli lagt til rette for de ansattes tilgang til bibliotek-tjenester.

Digitale løsninger gjør at det er mange muligheter for kjøp av tjenester. NTNU i Trondheim har en egen oppdragsavdeling, Infosøk, som gjør søking i databaser og litteraturovervåking mot betaling. Alle store bibliotek fakturerer artikler som blir bestilt av kommersielle firmaer. Profesjonelle tidsskriftagenter tilbyr ulike digitale tjenester tilpasset virksomhetenes behov.

Ved samlokalisering av flere kunnskapsbedrifter kan det være aktuelt å skape et felles bibliotek.

Kunnskapsbyen Lillestrøm utredet muligheten for felles bibliotek for forskningsinstitusjonene og Høgscoleen i Akershus på Kjeller, men uten å realisere et samarbeid. Ulikhetene var for store – institusjonene hadde for ulike forretningsideer, og den geografiske avstanden var for stor.

Tilsvarende gjelder for CIENS (Miljøforskingsparken) i Oslo, som etableres i 2006, der institusjoner som Transportøkonomisk institutt, Norsk institutt for vannforskning, Norsk institutt for by- og regionforskning m.fl. skal samlokaliseres. Her har en gått bort fra planene om å slå sammen fagbibliotekene, og har valgt å beholde separate institusjonsbibliotek. Eventuelle stordriftsfordeler og kompetansesmessige fordeler med samlokalisering blir ikke realisert.

5.6.4.3 Spesialbibliotekene i biblioteknettverket

I tillegg til å yte tjenester til institusjonens ansatte, er spesialbibliotekene en stor ressurs på landsbasis. De har samlinger som er unike og som få eller ingen andre i landet har, og utgjør således en stor verdi i den totale fagdokumentasjonen. En del spesialbibliotek er store nettoytere til det nasjonale fjernlånsamarbeidet. Norsk Skogmuseums bibliotek effektuerte i 2004 ca. 1400 fjernlån, mens innlånstallet var 158 enheter. Biblioteket ved Chr. Michelsens institutt effektuerte et fjernlån på 3300 enheter i 2004, mens innlånet var på 1540 enheter.

Det er svært viktig at spesialbibliotekene deltar i det etablerte biblioteknettverket, gjennom innrapportering av bestand og eventuelt ved å gjøre sine kataloger søkbare på Internett. Slik kan andre bibliotek, eventuelt den enkelte bruker, lett finne fram til spesiallitteraturen. Samfunnet mister en viktig bidragsyter dersom nisjedokumenter forsvinner fra nettverket. Institusjoner som finansieres offentlig eller med offentlig støtte, bør kunne forventes å bidra til en felles kunnskapsallmenning ut fra tesen «Offentlig finansiert – offentlig tilgjengelig» (Moderniseringsdepartementet 2005). Det er imidlertid vanskelig å pålegge private spesialbibliotek en slik oppgave. Tradisjonelt har likevel disse bibliotekene sett fordeler ved å delta i biblioteknettverket.

5.6.4.4 Det digitale spesialbiblioteket

Spesialbibliotekene er i stor grad blitt digitale. Med begrensede personalressurser og midler kan overføringen fra et konvensjonelt til et digitalt bibliotek være en stor utfordring for det enkelte bibliotek. Etablering av et norsk digitalt bibliotek vil kunne være et viktig hjelpemiddel for disse bibliotekene.

Bedrifter og institusjoner har i varierende grad behov for faglig dokumentasjon. Den vitenskapelige publiseringen er blitt digital. Dette gjelder både tidsskrifter og forskningsdokumenter. Åpne institusjonsarkiv og open access-tidsskrifter vil gi spesialbibliotekene lettere tilgang til vitenskapelig dokumentasjon. ABM-utvikling forhandler fram og inngår avtaler om tilgang med utvalgte leverandører av ulike databaser. Dette arbeidet har tradisjonelt sett vært innrettet på universitets- og høyskolemiljøene og deres behov for tilgang til forskningsmateriale. I den senere tid har andre og generelle avtaler blitt aktuelle, spesielt i forbindelse med folkebibliotekenes behov. Spesialbibliotekene har behov for tilgang til spesialiserte databaser, ofte av mindre størrelse. Institusjonene kan være alene om behovet på nasjonalt nivå. Det kan bli spesielt kostbart og ressurskrevende å forhandle fram slike avtaler for de mindre enkeltinstitusjonene. Formidling av digitale tjenester ble i tillegg ilagt merverdiavgift i 2001, og dette betydde at avtaler om bruk av både norske og utenlandske databaser og digitale tidsskrifter ble dyrere for bibliotekene.

Enkelte fagområder har tatt spesielle initiativ på sentralt nivå. Helsebiblioteket (helsebiblioteket.no) er et samarbeidsprosjekt mellom Sosial- og helsedirektoratet, Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten og de fem regionale helseforetakene. Helsebiblioteket har forhandlet seg fram til en avtale om nasjonale lisenser for ansatte i spesialisthelsetjenesten under de regionale helseforetakene, primærhelsetjenesten og høyskolene. Medisinske bibliotekarer fra de fem helseforetakene sitter i referansegruppe for helsebiblioteket.

5.6.5 Utfordringer og tiltak for spesialbibliotek

Yrkesaktive med behov for faglitteratur og dokumentasjon bør sikres tilfredsstillende bibliotek-tjenester gjennom arbeidsplassen. Spesialbibliotekene må delta i det etablerte biblioteknettverket, og gjøre sine samlinger tilgjengelig for bruk, fysisk eller digitalt. Det enkelte spesialbibliotek må sikres bibliotekfaglig kompetanse gjennom faglig nettverksbygging og samarbeid mellom bibliotekene. Det enkelte spesialbibliotek har en utfordring i å skaffe sine brukere tilgang til digitale informasjonsressurser.

Svarene på disse utfordringene kan for eksempel konkretiseres i følgende tiltak:

- Gjøre utvalgte spesialbibliotek mer tilgjengelige for eksterne brukere, gjennom biblioteknettverket og fysisk tilgang.
- Stimulere til nettverksbygging og formelt og

uformelt samarbeid mellom mindre spesialbibliotek.

- Spesialbibliotekene som innslag i et norsk digitalt bibliotek.
- Sentral satsing på utvalgte nasjonale lisensavtaler for tilgang til digitale informasjonsressurser. Alternative finansieringsmodeller bør utredes.

5.7 ABM-utvikling

5.7.1 ABM-utviklings rolle og oppgaver

I ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000), ble det foreslått å etablere *ett* statlig samordningsorgan for arkiv, folkebibliotek og museum, med den overordnede oppgaven å se til at store og små enheter innen alle disse tre sektorene spiller sammen i et nasjonalt nettverk. Det ble beskrevet to parallelle strategier for alle tre sektorer – for det første en generell styrking av institusjonene for å få bedre basistjenester, i tillegg til mer målrettede tidsbegrensede satsinger. Samtidig med en sektorvis satsing var det også tenkt lagt opp til en rekke fellestiltak innen kompetanseutvikling, utviklingsprosjekt og egne tiltaksplaner for bevaring. ABM-utvikling som et samlet fagorgan ble definert som et viktig instrument i denne sammenhengen.

Under Stortingets behandling av St.meld. nr. 27 (2000–2001) *Gjør din plikt – kjenn din rett* om Kvalitetsreformen ble ytterligere en dimensjon lagt til, nemlig behovet for et sektor- og departementsovergrepene nasjonalt koordineringsansvar for hele bibliotekområdet, og dette resulterte i at Riksbibliotek-tjenesten også ble lagt inn i den nye institusjonen.

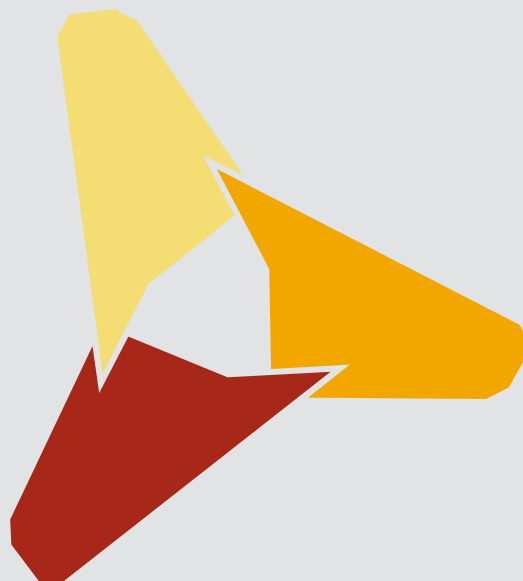
Resultatet ble et samarbeid mellom Kirke og kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet om etableringen av ABM-utvikling som et nytt tverrsektorielt og departementsovergrepene kompetanse-, samordnings- og utviklingsorgan for arkiv, bibliotek og museer. ABM-utvikling er statens eget redskap for utvikling og samordning, slik det pekes på i Kultur- og kirke departementets oppfølging av Kulturmeldingen (Innst. S. nr. 155 (2003–2004): 20):

«Gjennom etableringa av det statlege fellesorganet for arkiv, bibliotek og museum, ABM-utvikling, er det no kome på plass ein viktig reiskap for å kunna driva eit operativt utviklingsarbeid med utgangspunkt i nasjonal samordning og fagleg gjennomtenkte løysingar. Departementet vurderer dette som ein naudsynt føresetnad for å koma vidare med å følgja opp mange av dei større og mindre einskildtataka i abm-meldinga.»

I vedtektene er arbeidsoppgavene for ABM-utvikling formulert slik:

ABM-UTVIKLING

«ABM-utvikling har til hovudoppgåve å driva aktivt, strategisk utviklingsarbeid for å samordna, effektivisera og styrkja arkiv-, bibliotek- og museumsfeltet. ABM-utvikling skal setja institusjonane og sektorane betre i stand til å løysa faglege oppgåver og til å møte nye utfordringar i samfunnet og skal arbeida med heile spekteret av funksjonar innanfor arkiv, bibliotek og museum.»
(Fra vedtektene til ABM-utvikling)

«§ 2

ABM-utvikling har til hovudoppgåve å driva aktivt, strategisk utviklingsarbeid for å samordna, effektivisera og styrkja arkiv-, bibliotek- og museumsfeltet. ABM-utvikling skal setja institusjonane og sektorane betre i stand til å løysa faglege oppgåver og til å møte nye utfordringar i samfunnet og skal arbeida med heile spekteret av funksjonar innanfor arkiv, bibliotek og museum.

§ 3

ABM-utvikling skal fremja samarbeid mellom dei tre sektorane der dette framstår som formålstenleg, men skal leggja vekt på den faglege eigenarten og dei funksjonane som kvar av sektorane og dei spesifikke samlingane deira representerer. ABM-utvikling skal samarbeida fagleg med Arkivverket og Nasjonalbiblioteket og tilpassa eiga verksemd i høve til den kompetansen og dei funksjonane som desse etatane er tillagde.»

I vedtektene er det vidare slått fast at ABM-utvikling kan arbeide på tvers av departementale og andre administrative grenser. Institusjonen kan i samband med dette ha direkte dialog med ulike fagdepartement og fagetater, men tilpasse seg deres styrings- og fagansvar.

ABM-utvikling arbeider med oppbygging av et nasjonalt nettverk av arkiv, bibliotek og museum, dels ved å samordne og bidra til samarbeid, dels ved å stimulere til utvikling av sektorene gjennom strategisk arbeid. Aktivitetene spenner fra overordnet policy-utvikling og rådgivning overfor

politiske myndigheter til praktiske tjenester overfor de operative institusjonene. ABM-meldingen pekte særlig på de utfordringer og muligheter IKT har for samarbeid på og samordning av hele abm-feltet til beste for brukerne.

ABM-utviklings oppgaver er knyttet til både forvaltning og utvikling. Ved etableringen var det signaler om nedtoning av forvaltningsdelen, men dette har ikke skjedd, og institusjonen har fått tillagt ansvar for nye områder.

Større konkrete utviklings- og strategioppgaver :

- *Den kulturelle skolesekken* – et nasjonalt utviklingstiltak for mer kunst og kultur i skolen
- Relansering av *kulturnett.no* – den offisielle inngangsdøren til kultur på nettet
- Ansvar for gjennomføringen av *Museumsreformen* – en faglig kvalitetsreform for museene i Norge
- *Arkivkartleggingen*, som gjennom å skaffe bedre oversikt over innholdet i lokale og private arkivkilder, skal kunne danne grunnlag for en framtidig strategi for utvikling av privat- og lokalarkivsektoren
- *Bibliotekutredningen*, som skal følges opp etter ferdigstilling høsten 2006
- Programmet *Norsk digitalt bibliotek* – et viktig satsingsområde for ABM-utvikling som skal koordinere og samordne initiativ for digitalt innhold og digitale tjenester i biblioteksektoren
- Forhandle fram *konsortieavtaler* for lisensiert materiale

Av mer forvaltningsmessig karakter kan nevnes ansvaret for å samle inn og analysere bibliotek- og museumsstatistikk, oppfølging av lov om folkebibliotek, særlig forvaltningsoppgaver knyttet til krav om fagutdannet biblioteksjef, men også til øvrig veiledning om loven, og forvaltning av statlige driftstilskudd til virksomheter innen abm-sektoren. I tillegg har ABM-utvikling en rekke løpende oppgaver knyttet til sitt ansvarsområde, i form av informasjonsvirksomhet og kontaktarbeid, nettverksbygging og kunnskapsformidling.

5.7.2 Virkemidler

Både i ABM-meldingen og i Kulturmeldingen legges det stor vekt på at ABM-utvikling skal fokusere på utvikling av arkiv, bibliotek og museer, og at utviklingsmidler vil være et sentralt virkemiddel i dette arbeidet. Det ble lagt til grunn at den nye institusjonen skulle ha en betydelig økning i disse utviklingsmidlene, men dette er ikke fulgt opp i de årlige budsjettproposisjonene. Dette er det pekt på gjentatte ganger, sist i forbindelse med behandlingen av Kulturmeldingen i Innst. S. nr. 155 (2003–2004): 21): «Jamført med dei mangslungne utviklingsoppgåvene ABM-utvikling etter føresetnaden skal ta seg av, er omfanget av prosjektmidlar enno heller lite. Det er difor naudsynt å trappa opp prosjektløyvinga dei komande åra. Dette må sjåast i samheng med at abm-meldinga i tillegg til generell styrking tufta på standard- og kompetanseheving av permanent karakter også la opp til meir målretta, tidsavgrensa tiltak med vekt på utvikling og endring.»

I tillegg til økonomiske virkemidler vil den kompetansen ABM-utvikling til enhver tid sitter med, være viktig for evnen til å sette strategiene ut i livet.

5.7.3 ABM-utviklings strategier

«Kunnskap og opplevelser for alle» er ABM-utviklings visjon. Hovedmålet er å styrke arkiv, bibliotek og museer som aktive og aktuelle samfunnsinstitusjoner, og virksomheten skal bygge på et verdigrunnlag bestående av ytringsfrihet, mangfold, dialog og toleranse.

I arbeidet legger ABM-utvikling vekt på:

- fokus på brukerne
- stimulere og initiere utvikling og omstilling i og på tvers av de enkelte sektorene
- åpen dialog med fagmiljøene
- å utvikle og styrke samarbeidet mellom arkiv, bibliotek og museum og andre institusjoner, organisasjoner og virksomheter
- fremme kunnskap om arkiv, bibliotek og museum
- løfte fram gode forbilder

Prioriterte arbeidsområder for perioden 2007-2010 er:

- læring, kunnskaps- og kulturformidling
- utvikling av digitalt innhold og tjenester
- utvikling og sikring av samlinger
- nytenking og samhandling

Noen av ABM-utviklings sentrale oppgaver er utvikling av planer for hver av de tre sektorene, for samarbeid mellom dem og for samarbeid med andre relevante samarbeidspartnere. Initiering og koordinering av tiltak med fokus på utvikling og utprøving er en sentral del i dette arbeidet. Ved etableringen ble det skapt store forventninger i miljøene om igangsetting av nye tiltak, og det er et problem at institusjonen ikke har fått de prosjektmidlene som var varslet.

ABM-utvikling skal delta i internasjonalt utviklingsarbeid, og bidra til at institusjonene innen abm-sektoren deltar aktivt i internasjonalt samarbeid, og institusjonen har en viktig rolle i å være veileder for miljøene og offentlige myndigheter.

ABM-utvikling skal bidra til utvikling og bevisstgjøring av abm-sektorenes samfunnsrolle og deres rolle som dialoginstitusjoner. Dette skal gjenspeiles i institusjonenes formidling, og vil kreve kompetanseutvikling på formidlingsfeltet. For å øke folks bruk av arkiv, bibliotek og museum, må abm-institusjonenes innhold og tjenester synliggjøres, og evnen til fornyelse må stimuleres.

ABM-utvikling har som en viktig strategi å utforme en overordnet, nasjonal plan for tilgjengeliggjøring, digitalisering og bevaring, for en samlet abm-sektor. Ved siden av å arbeide for å styrke og bevare kompetansen i sektoren, må det også utarbeides planer for kompetanseheving.

ABM-utvikling skal arbeide for planmessighet, høy faglig kvalitet, digital tilgjengelighet og langsiktighet i forvaltningen av samlinger i norske abm-institusjoner. Helhetlig planlegging og utvikling av sterke regionale kompetansesentra med effektive fellesløsninger vil sikre høy kvalitet blant annet innen konservering, digitalisering og magasinering. Abm-sektoren må sikres enkel tilgang til relevante standarder og anbefalinger.

ABM-utviklings strategier på arkivfeltet er særlig knyttet til utvikling av arkivenes samfunnsrolle. Arkivene skal dokumentere individets rettigheter og forvaltningens virksomhet og være et viktig redskap for kontroll med forvaltningens virksomhet. Arkivene må dokumentere alle sektorer og alle sider ved samfunnsutviklingen, og alle grupper i samfunnet må ivaretas i dokumenta-

sjonen. Arkivene skal videre gjøres tilgjengelige som forskningsressurs, og som ressurs for identitet, læring og opplevelse. Videre er det en viktig oppgave for ABM-utvikling å bidra til utvikling av institusjonslandskapet i sektoren. Blant annet som et redskap for dette arbeidet, er ABM-utvikling i ferd med å fullføre en statusrapport for bevarings- og formidlingssituasjonen for lokalt og privat arkivmateriale og samlinger som forvaltes av bevaringsinstitusjoner; dvs. arkivinstitusjoner, museer, bibliotek, historielag, kommuner m.fl. Et viktig innsatsområde i tiden framover vil være å følge opp denne kartleggingen med egnede tiltak.

ABM-utviklings strategier på museumsfeltet vil være knyttet til oppfølgingen av Museumsreformen. Museene skal i økende grad utøve museumsfaglig kvalitet i alle ledd – innsamling, samlingsforvaltning, forskning og formidling, samt videreutvikle funksjonell organisering med gode administrative rutiner. Museene skal forsterke rollen som aktive og kritiske samfunnsaktører, med utgangspunkt i publikums tilgang til kunnskap og opplevelse.

ABM-utvikling har bygd opp kompetanse og erfaringer i forbindelse med gjennomføringen av Museumsreformen, som gjennom omstrukturering og økonomisk stimulans er ment å sikre regionalt bærekraftige fagmiljøer som inngår i nasjonale nettverk. Konsolidering og nettverksbygging står sentralt i prosessen, og virkemidlene er først og fremst økonomiske, men også organisatoriske. Erfaringene ABM-utvikling har gjort underveis, viser at det nettopp er de økonomiske incitamentene som har gjort det mulig å gjennomføre konsolideringsprosessen, men det har også vært viktig med den nære kontakten mellom staten, fylkeskommunene og de aktuelle kommunene. Det regionale nivået har spilt en viktig rolle i gjennomføringen av prosessen.

5.7.4 Utfordringer og framtidige oppgaver på bibliotekfeltet

ABM-utviklings strategier på bibliotekfeltet skal bidra til å realisere Bibliotekutredningens satsingsområder. Det defineres tre hovedsatsingsområder:

- innhold og tjenester
- struktur og organisering
- kompetanse og forskning

En av de viktigste oppgavene for ABM-utvikling i de nærmeste årene vil være å gjennomføre en bibliotekreform, slik den skisseres i utredningens strategidokument og i det foreliggende dokumentet. Dette forutsetter at de ulike innsatsprogram-

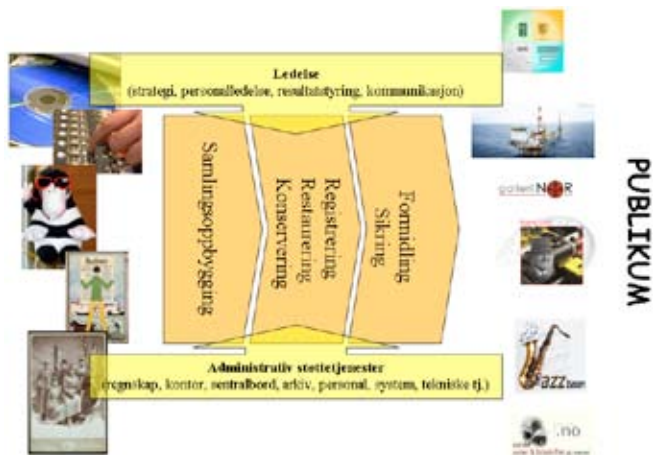
mene følges opp med økonomiske og andre virkemidler, knyttet til de ulike strategiene. Det forutsetter også at ABM-utvikling prioriterer oppgaver knyttet til utvikling og gjennomføring av strategiske grep, framfor oppgaver knyttet til forvaltning.

Bibliotekene spiller en viktig rolle for å få gjennomført en nasjonal kunnskaps- og kulturpolitikk. I et slikt perspektiv er det viktig med sterkere statlig styring for å få gjennomført nasjonale strategier. Å forme et nytt biblioteklandskap forutsetter et sterkt, handlekraftig og effektivt statlig koordineringsorgan, som i tett samarbeid med andre sentrale aktører innen hele abm-sektoren kan gjennomføre prosessen på en hensiktsmessig måte. Dagens landskap er fremdeles preget av et tradisjonelt skille mellom folke-, fag- og skolebibliotek, samtidig som det er et skille mellom det tradisjonelle bibliotek og det digitale. Til tross for at nettverket langt på vei fungerer godt når det gjelder fjernlån og tjenestetilbud, består landskapet likevel av et fåtall sterke bibliotek med stor påvirkningskraft, og mange små uten særlig mulighet til å prege utviklingen. Behovet for et koordinerende organ er stort, ikke minst på det digitale området. Infrastrukturtiltak er et nasjonalt ansvar, enten det dreier seg om digitale ressurser eller mer fysiske strukturer. Selv med et sterkt lokaldemokrati i kommunene og autonomi i utdanningssektoren, forutsetter gjennomføringen av en nasjonal bibliotekpolitikk et organ med ansvar for en samlet utvikling av sektoren. En viktig utfordring for ABM-utvikling som koordinerende utviklingsorgan, vil være samhandling med andre samarbeidspartnere, det kan dreie seg om andre nasjonale aktører og fagdepartement, eller utdanningssektoren spesielt.

5.8 Nasjonalbiblioteket

5.8.1 Nasjonalbibliotekets rolle og oppgaver

Nasjonalbiblioteket (NB) er den største og viktigste institusjonelle aktøren i det norske biblioteklandskapet, både i kraft av de operative og forvaltningsmessige funksjonene institusjonen har direkte ansvar for, og som den sentrale ressursenheten for resten av biblioteksystemet. NB er Norges fremste instans for innsamling, oppbevaring og formidling av norske medier, i tillegg til det som publiseres om Norge eller av nordmenn i utlandet, og sitter med høy kompetanse på sikring og bevaring av både konvensjonelt og digitalt materiale. De siste årene har NB gjennomgått en større endringsprosess, der noen av hovedelementene har vært store investeringer i bygningsmassen, utvikling av strategiske planer,

Figur 5-14 Nasjonalbibliotekets oppgaver. Kilde: Nasjonalbiblioteket

og gjennomføring av en gjennomgripende omorganisering.

Nasjonalbiblioteket har vært Kultur- og kirkedepartementets fremste satsingsområde innen biblioteksektoren de siste årene, slik det blant annet kommer fram i oppfølgingen av Kulturmeldingen, Innst. S. nr. 155 (2003–2004) (kap. 1.7.5):

«Vidare utbygging og utvikling av Nasjonalbiblioteket som den viktigaste drivkrafta i norsk bibliotekstell vil ha fyrsteprioritet, og dette vil innebera så store kostnader at andre viktige oppgaver på bibliotekfeltet i stor grad må venta.»

Dette ble etterpå modifisert noe av stortingskomiteen i merknadene i Innst. S. nr. 155 (2003–2004) (kap. 2.6), der de pekte på behovet for å følge opp de mange større og mindre enkelttiltakene i ABM-meldingen, og å trappe opp bevilgningene av prosjektmidlene til ABM-utvikling de kommende årene:

«Komiteen vil minne om den opptrappingsplanen for bibliotek som Stortinget vedtok i forbindelse med behandlingen av ABM-meldingen. Komiteen henstiller til Regjeringen å følge opptrappingsplanen som Stortinget har vedtatt.

Komiteen ser positivt på arbeidet med å styrke Nasjonalbiblioteket, men vil samtidig understreke at dette ikke må gå på bekostning av andre viktige biblioteksoppgaver.»

5.8.2 Virkemidler

Grunnlaget for Nasjonalbibliotekets posisjon er knyttet til håndhevelse av pliktavleveringsloven

(lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument, 1989), som sier i § 1: «Føremålet med denne lova er å tryggja avleveringa av dokument med allment tilgjengeleg informasjon til nasjonale samlingar, slik at desse vitnemåla om norsk kultur og samfunnsliv kan verta bevarte og gjorde tilgjengelege som kjeldemateriale for forskning og dokumentasjon.»

Som en av de første i verden sidestiller den norske pliktavleveringsloven alle typer medier: papir, mikroformer, fotografi, lydfestinger, film, videogram, edb-dokumenter og kombinasjoner av disse dokumenttypene, i tillegg til opptak av kringkastingsprogram (jf. § 4). Av disse mediene håndterer Nasjonalbiblioteket alle medier med unntak av film som ivaretas av Norsk Filminstitutt. I tillegg er det gråsoner mellom NB og Norsk Filminstitutt mht. videogram og arkiv og bevaringsoppgaver.

Gjennom pliktavleveringsloven bygges den største og mest komplette samlingen av norsk kunnskaps- og kulturproduksjon opp, og samlingen suppleres gjennom innkjøp og donasjoner.

5.8.3 Nasjonalbibliotekets strategier

I strategien som ble vedtatt av Nasjonalbibliotekets styre i desember 2004, er visjonen at Nasjonalbiblioteket skal være nasjonens hukommelse og et multimedialt kunnskapssenter i forkant av framtidens behov. De fem hovedmålene er formulert slik at Nasjonalbiblioteket skal:

- være et av Europas mest moderne og spennende nasjonalbibliotek
- være kjernen i Norsk digitalt bibliotek
- tilby kunnskap og opplevelse
- tilby teknologikunnskap og kulturforståelse
- være en omstillingsdyktig organisasjon

Figur 5-14 illustrerer verdiskapingskjeden og sammenhengen mellom de ulike funksjoner og oppgaver som Nasjonalbiblioteket ivaretar. Bevareningen gjøres i et tusenårsperspektiv, men dette kan kun ivaretas dersom det kombineres med en løpende kultur- og kunnskapsformidling. Som del av en multimedial virkelighet skjer den løpende formidlingen både «in situ» på lesesal og forskerplasser og gjennom tradisjonelt fjernlån, men først og fremst formidles innholdet i digital form via nettet til den enkeltes skrivebord.

5.8.3.1 Nasjonalt kompetansemiljø

I kraft av sin oppgaveportefølje har Nasjonalbiblioteket etablert sterke fagmiljøer innenfor en rekke områder, blant annet:

- *Bibliografi og bibliografiske standarder.* Dette skjer gjennom produksjon av Nasjonalbibliografien, og i arbeidet med etablering av metadata for gjenfinning i nye informasjonsbærere og medier på digitale plattformer og gjennom nye distribusjonskanaler. Denne fagkompetansen omfatter bred kunnskap om ulike standarder og funksjonsløsninger for moderne biblioteksystem.
- *Mediebevaring* (restaurering og konservering). Ivaretagelse av den nasjonale hukommelsen i et tusenårsperspektiv stiller krav til material- og magasineringskompetanse for alle innholdsberende medier, fra ulike papirtyper via glassplater og andre foto- og filmformater til digitale informasjonsbærere.
- *Magasin- og logistikk-løsninger for gjenfinning og bruk av samlingsinnholdet.* Dette omfatter kompetanse om magasinerings av fysiske objekter og digitale objekter. Eksempler på dette er depotbiblioteket som har helautomatisert bestillings- og uthentingsfunksjonalitet, og Digitalt sikringsmagasin (DSM) som gjennom standardisering, verifisering og kontroll av format sikrer at digitale dokument kan bevares i et langtidsperspektiv og samtidig formidles løpende. DSM vil utgjøre kjernen i Nasjonalbibliotekets digitale bibliotek og utgjør en ressurs som kan utnyttes av flere virksomheter.
- *Formidling.* I første rekke er Nasjonalbibliotekets kompetanse på dette området knyttet til inn-

holds- og samlingskunnskap og til ulike formidlingsformer for å gjøre innholdet kjent og brukt for ulike forskningsformål og som referanser i den generelle samfunnsdebatten. Ettersom en stadig større del av samlingene er digitale og formidles over nett, vil nettbasert formidlingspedagogikk bli et stadig viktigere kompetanseområde.

- *Juridisk kompetanse.* Bruk og formidling av samlingenes intellektuelle innhold er forbundet med opphavsrettslige og avtalerettslige tema av ulike slag. For å ivareta disse spørsmålene har Nasjonalbiblioteket bygd opp egen juridisk kompetanse.

Disse fagmiljøene er unike innenfor norsk bibliotekvesen. Nasjonalbiblioteket bygger denne kompetansen i nær samhandling med internasjonale kompetansemiljø. Samtidig er dette fellesressurser som består av kompetanse, systemer og utstyr for hele abm-sektoren spesielt, og for medie- og informasjonsfunnet generelt.

5.8.3.2 Nasjonalbibliotekets digitaliseringsstrategi

Deler av NBs samlinger er allerede digitalisert, i første rekke audiovisuelt materiale, kringkasting, foto og plakater. Av nyere materiale blir en betydelig andel pliktavlevert og lagret digitalt, som for eksempel kringkasting. Men til tross for dette er den digitaliserte andelen av den totale samlingen begrenset, og få bøker er digitalisert. NB har nå startet en storskaladigitalisering av sine samlinger. De tre prioriterte materialkategoriene i arbeidet er det etterspurte, det som er frigitt eller som det er inngått avtale om rettighetene til, og skjørt materiale som har stort behov for sikring. Her vil det være viktig at NB er i dialog med bibliotekmiljøet om prioriteringene. På lang sikt vil så godt som alle norske bøker, tidsskrifter og aviser bli overført til digitalt format. For å sikre opphavsrettslignende rettigheter og samtidig sørge for at publikum får best mulig tilgang til den norske kunnskaps- og kulturarven, har Nasjonalbiblioteket gått i dialog med forfatter- og opphavsrettsorganisasjoner om et samarbeid om tilgjengeliggjøring av digitalt materiale. Norge blir dermed første land i verden der et nasjonalbibliotek setter i gang fullskaladigitalisering og digital tilgjengeliggjøring av samlingen i samarbeid med forfatter- og forleggerforeninger. Nasjonalbiblioteket har over eget budsjett satt av 20 millioner kroner til digitaliseringsarbeidet og styrking av det digitale sikringsmagasinet (der det digitaliserte materialet skal oppbevares) i 2006.

En konsekvens av den omfattende digitaliseringen er at Nasjonalbiblioteket blir mer av et allment formidlende, publikumsrettet bibliotek enn før, da det først og fremst var forskernes og bibliotekenes bibliotek.

5.8.4 Utfordringer og framtidige oppgaver

5.8.4.1 Forvaltning og forretning

Nasjonalbiblioteket har utviklet et nært samarbeid med ulike aktører. Blant annet er det inngått avtaler med NRK og Phonofile AS vedrørende pliktavlevering på filformat og langtidslagring av digital lydvesting i Digitalt sikringsmagasin. Phonofile AS arbeider med rettighetsforvaltning av digitale rettigheter og tjenesteutvikling for norske plateselskaper knyttet til bruk av musikk på Internett og liknende.

Dette har åpnet for nye former for formidling. Det ligger godt til rette for et slikt samarbeid på flere områder innen abm-sektoren. Fordi kompetansen på flere områder er unik nasjonalt, ligger forholdene til rette for utvikling av forretningsbasert samarbeid (partnerskap) på kommersielt grunnlag med mediehus, innholdsprodusenter, forskningsinstitusjoner og andre. Allerede i dag selger Nasjonalbiblioteket tjenester på flere områder til både offentlige og private aktører. Omfang og framtidig organisering og prising av slike tjenester vil gjøres til gjenstand for prinsipiell analyse som problematiserer grenselandet mellom forvaltning og forretning.

Kulturmeldingen lanserte tanken om at det kan være en rasjonell løsning å bygge ut det digitale sikringsmagasinet slik at også andre kulturinstitusjoner kan få plass til de digitale samlingene sine der, og slik at tilrettelagte formidlingstjenester kan utvikles. Dette vil være et aktuelt alternativ i forbindelse med utviklingen av et norsk digitalt bibliotek, og spesielt i en videreutvikling av dette i et bredt abm-perspektiv. Det er allerede inngått avtale mellom NB og Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) om lagring av digitale lydfiler, et samarbeid som kan danne grunnlag for mulige nye distribusjonsformer for DAISY lydbøker (se kap. 5.9 om NLB).

5.8.4.2 Depottjenester

Nasjonalbibliotekets rolle i det nasjonale fjernlånsnettverket har vært omtalt i forbindelse med Kulturmeldingen. Dels pekes det på at depotbiblioteket kan spille en viktigere rolle gjennom innlevering og gjenbruk av lite brukt materiale, dels pekes det på at en utvikling av depotbiblioteket i Mo i Rana kan bidra til å effektivisere deler

av fjernlånsfunksjonene mellom bibliotekene. De investeringene som er gjort i blant annet automatlageret i Mo i Rana, bør utnyttes i et effektivt fjernlånsnettverk. Primært egner dette seg til å oppbevare og distribuere enkelttitler av mindre etterspurt materiale, mens materiale med høyere sirkulasjon bør befinne seg i bibliotekene. Å la NB fylle en funksjon som et stort fellesmagasin, vil bidra til både sikring og bedre gjenfinning av materiale som i dag ofte er lite tilgjengelig ved den enkelte institusjon.

5.8.4.3 Norsk digitalt bibliotek

Nasjonalbiblioteket vil være sentralt i utviklingen av et sterkt norsk digitalt bibliotek. Biblioteknettverket vil styrkes som en konsekvens av at NB etablerer tjenester som andre bibliotek kan bygge på i sin aktivitet, og de enkelte bibliotek får bedre mulighet til å tilby og utnytte digitale brukertjenester. NB må legge til rette for bruk og gjenbruk av innholdet i sitt digitale bibliotek for opplevelse og læring, i kunnskapsproduksjon og i næringsutvikling. Samlingene skal være tilgjengelige der brukeren er når brukeren vil ha tilgang. Gjennom autentisering av brukere er det mulig å finne modeller som kombinerer allmenn tilgang, bruk for forskning og dokumentasjon og eventuelle betalingstjenester i samarbeid med rettighetshavere ved digital tilgjengeliggjøring.

5.8.4.4 Forslag til tiltak

De investeringene som er gjort i infrastruktur og kompetanse i Nasjonalbiblioteket, må i større grad utnyttes til beste for hele sektoren. Dette kan for eksempel konkretiseres i følgende tiltak:

- Nasjonalbiblioteket må få gjennomføre sitt store digitaliseringsprosjekt. Nasjonalbiblioteket bør være en sentral aktør i større nasjonale digitaliseringsprosjekt, i tett samarbeid med andre aktører.
- Samkatalogen bør videreutvikles til å dekke alle offentlige bibliotek i Norge, med fellessøk og bestillingsfunksjon. Bibliografiske data må gjenbrukes slik at det ikke skjer dobbeltregistreringer i det norske biblioteksystemet. Dette kan skje ved en samordning av registreringsarbeidet som gjøres i Nasjonalbibliografien, BIBSYS, Samkatalogen og BIBBI.
- Både universitets-, høgskole- og større folkebibliotek sitter i dag med magasinerte samlinger av lite etterspurt materiale. Slikt materiale kan med fordel plasseres i Depotbiblioteket for å ivareta både sikringsbehov og framtidig tilgjengelighet. Slik vil NB kunne være en sentral aktør

i det nasjonale lånenettverket, og samtidig sikre at større mengder materiale vil kunne inngå i framtidige digitaliseringsprosjekt. NB bør kunne ivareta behovet for bevaring og sikring av arkivfunksjonen når det gjelder digitale tidsskrifter og andre digitale informasjonsressurser.

Prioritert tiltak: Styrke og videreutvikle et kompetansemiljø for opphavsrett og personvern ved Nasjonalbiblioteket

Beskrivelse: Opphavsrett og regler om personvern bidrar til å avgjøre hvilket innhold som kan formidles gjennom bibliotekene. Kompetansemiljøet for opphavsrett og personvern ved Nasjonalbiblioteket bør styrkes slik at rådgivningen på området utvides til å gjelde hele abm-feltet. Aktiviteten bør utvides til kurs og opplærings tiltak innen både opphavsrett og personvern.

5.9 Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek

Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) er et landsdekkende bibliotek som yter bibliotektenester til blinde, svaksynte og andre lesehemmede. Biblioteket produserer og låner ut folkebibliotekrelevant litteratur i blindeskrift og som lydbøker. I tillegg produserer og formidler NLB pensumlitteratur for studenter ved universitet og høyskoler. Pensumlitteraturen produseres i blindeskrift, som lydbøker eller i digital form. Fra 2003 har NLB administrert og utført utskriftstjeneste for døvblinde. Bevilgninger til driften går over Kultur- og kirkedepartementets budsjett. All ny produksjon av lydbøker ved NLB skjer nå i det digitale DAISY-formatet⁴. Fra november 2005 opphørte utlånet av kassettbøker fra NLB. Tidligere kassettbøker digitaliseres og gjøres tilgjengelige som DAISY-bøker. DAISY er et nytt, internasjonalt anerkjent digitalt lydbokformat, basert på høy komprimering av lydfilene og avansert funksjonalitet.

NLB har en viktig samfunnsmessig rolle. For å kunne være en aktiv deltaker i dagens informasjons- og kunnskapssamfunn, er det nødvendig med god tilgang på informasjon. Ifølge Norges Blindeforbunds hjemmesider har 130 000 nordmenn så svekket syn at de regnes som synshemmede, og mer enn tusen nordmenn er helt blinde.

I Norge har rundt en tredjedel av den norsk-språklige voksenbefolkningen en leseferdighet som av internasjonale eksperter er definert som utilstrekkelig i forhold til lesekravene i dagens arbeids- og hverdagsliv (Gabrielsen et al. 2005). I 2005 hadde biblioteket drøyt 12 000 registrerte

lånere. NLB produserer pensumlitteratur til studenter ved universitet og høyskoler etter gjeldende regler for produksjonsrett. Denne retten omfatter pr. i dag kun synshemmede studenter. Pensumlitteratur som allerede finnes i bibliotekets samling, kan imidlertid lånes av alle med dokumentert syns- eller lesehemming. Personer med dysleksi regnes som lesehemmede.

NLB samarbeider med Nasjonalbiblioteket (NB) om både digitalisering av konvensjonelt masterarkiv og oppbevaring av digitalt masterarkiv. NLBs blindeskriftbøker oppbevares nå i NBs avdeling i Mo i Rana, og lånes ut derfra. Det planlegges videre samarbeid om nye distribusjonsløsninger for digitalt materiale. Dette er noen tiltak i den omstillingsprosessen NLB har vært gjennom de siste årene, med overgang til både digital produksjon og digital formidling.

5.9.1 Nye produksjons- og distribusjonsformer

All produksjon av lyd- og blindeskriftbøker foregår digitalt. Skjønnlitteratur leses inn i studio av profesjonelle innlesere, mens tidsskrifter og noe faglitteratur produseres ved hjelp av talesyntese. Bruk av talesyntese er både kostnads- og tidsbesparende, og undersøkelser blant lånerne viser stor tilfredshet med talesyntesen som brukes ved slike produksjoner i dag. NLB lagrer all produksjon digitalt i sikringslageret ved Nasjonalbiblioteket.

DAISY-formatet gir mulighet til å produsere boka både som lydbok og i fulltekstformat på samme CD-ROM. Formatet er derfor egnet for lånere som ønsker å høre boka som lydbok, få den lest opp med talesyntese installert på egen PC, lese den med leselist, eller med stor skrift på PC. Å produsere DAISY-bøkene i fulltekstformat er et kostnadsspørsmål. Kun bøker som produseres ved hjelp av talesyntese, tilbys i dag i fulltekstformat. Det gjelder tidsskrifter og deler av studielitteraturen, samt offentlig informasjon.

NLB har økt samarbeidet med tilsvarende bibliotek i andre land, og ønsker å videreutvikle og styrke dette. Visjonen om *The Global Library* er konkretisert gjennom flere internasjonale samarbeidsprosjekt i regi av IFLA og DAISY-konsortiet, deriblant tilrettelegging for utveksling og fjernlån av bøker landene imellom, felles standarder, utvikling av digitale distribusjonssystemer, søketjenester og andre nettbaserte formidlingskanaler.

Digitale produksjonsformer har åpnet for nye distribusjonsformer. I dag produseres DAISY-lydbøker etter et etterspørselsstyrt system, der

⁴ DAISY: Digital Accessible Information System

utlånseksemplarer produseres på bestilling. For hvert nytt utlån brennes et nytt eksemplar. Daglig produseres ca. 1000 DAISY-bøker. NLB vurderer å gå over til å trykke blindeskrift på bestilling, dvs. å slutte å produsere fysiske eksemplarer som hylleware. NLB ønsker å kunne tilby e-bøker som alternativ til trykt blindeskrift, ut fra samme filgrunnlag. Slike bøker kan leses både ved hjelp av syntetisk tale og ved bruk av PC med leselist.

5.9.2 Utfordringer og muligheter

NLB ønsker å gjøre tilgjengelig et bredere spekter av tilrettelagt litteratur og informasjon, og nå ut til flere lånergrupper. Biblioteket ønsker en økt satsing på produksjon av offentlig informasjon tilrettelagt for synshemmede. Et viktig område for NLB i fremtiden vil kunne bli produksjon av tilrettelagt faglitteratur for yrkesaktive synshemmede.

I tråd med ideen om sømløshet innen biblioteksektoren, ønsker NLB et økt samarbeid både med landets fylkes- og folkebibliotek og med universitets- og høyskolebibliotekene. Målet er å gjøre tilbudet om tilrettelagt litteratur bedre kjent, og legge til rette for at syns- og lesehemmede som ønsker det, kan benytte sitt lokale folkebibliotek eller fagbibliotek ved lån av tilrettelagt litteratur. På lengre sikt er det mulig at flere bibliotek kan formidle lån fra NLB direkte, for eksempel ved å laste ned lydbøker direkte og brenne eksemplarer lokalt, eller laste bøkene ned direkte på lånerens avspiller. NLB planlegger å ta i bruk MappaMi fra biblioteksystemet BIBLIOFIL, noe som muliggjør at folkebibliotekpersonalet kan assistere lånerne i større grad.

Etter hvert vil det være mulig å brenne, laste ned eller streame bøkene utenfor NLBs produksjonsheter. Det kan i fremtiden bli mulig for den enkelte låner å laste ned eller streame bøker direkte fra NLBs hjemmesider. Det er viktig at det blir funnet løsninger på de opphavsrettslige utfordringene knyttet til slike tjenester.

NLB ønsker et økt samarbeid med de øvrige aktørene innen norsk bibliotekvesen. NLB ønsker å tilby et bredere spekter av litteratur- og informasjonstjenester, deriblant aviser, offentlig informasjon, lokalhistorie osv. Gjennom samarbeid med Nasjonalbiblioteket og Norsk digitalt bibliotek kan NLB få tilgang til mer digitalisert materiale, og kan bruke relevant teknologi for å gi lånerne adgang til dette.

En annen viktig målsetting er å oppnå en tilnærmet simultanutgivelse av ordinær utgave og tilrettelagte versjoner. Dette krever avtaler med

utgivere slik at NLB sikres tilgang til digitale filer i forkant av utgivelse.

Alle med dokumenterte syns- eller lesehemninger kan låne bøker fra NLBs samlinger, men retten til å få produsert pensumlitteratur på universitets- og høyskolenivå gjelder kun synshemmede studenter. Studenter med lese- og skrivevansker utgjør en stor og økende andel av studenttjenestens lånere. I *Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne* (Moderniseringsdepartementet 2004) nevnes økt tilgang til tilrettelagt litteratur som et av flere virkemidler for å legge til rette for at alle samfunnsborgere skal ha like muligheter til personlig utvikling og livsutfoldelse. Med økte bevilgninger kan NLB produsere tilrettelagt litteratur for de gruppene som i dag har behov for, men ikke tilgang til denne litteraturen. Økte bevilgninger vil sette NLB i stand til å bedre tilbudet til alle med låne- eller produksjonsrett.

Studenter med lese- og skrivevansker antas å utgjøre en andel på rundt 5 prosent av studentpopulasjonen, og er dermed en av de største gruppene med funksjonsnedsettelse ved universitet og høyskoler (Knarlag og Jacobsen 2000). Felles for disse studentene er at de i ulike sammenhenger har behov for tilrettelegging på studiestedet, i tillegg til at mange har behov for tilgang til tilrettelagt litteratur. En arbeidsgruppe nedsatt av Kunnskapsdepartementet er i ferd med å utarbeide en rapport om hva Kvalitetsreformen har betydd for studenter med syns- og lesehemninger. Rapporten vil sannsynligvis inneholde anbefalinger knyttet til både produksjon av studielitteratur ved NLB og bedre tilrettelegging ved studiestedene.

Det er i dag mange grupper i samfunnet som i liten grad får dekket sitt behov for tilrettelagt litteratur. Det gjelder blant andre syns- og lesehemmede mennesker som er i arbeid og har behov for tilrettelagt litteratur i utførelse av jobben, ved videreutdanning og ved omskolering. Et annet område NLB ønsker å fokusere på, er et bedre tilbud til flyktninger og innvandrere med syns- og lesehemninger. NLB har ikke selv kompetanse på de aktuelle fremmedspråkene, men har tatt initiativ til samarbeid med Det flerspråklige bibliotek ved Deichmanske bibliotek.

Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek har stor kompetanse på området produksjon og tilrettelegging av litteratur for blinde, svaksynte og andre lesehemmede. Biblioteket har i løpet av de siste årene gjennomgått en større omstillingsprosess, med digitalisert produksjon og formidling, og et

BOKOMAT

Landets første *bokomat* er plassert ut i et kjøpesenter i Gjøvik. Bibliotekene i Gjøvik, Vestre Toten og Østre Toten og Oppland fylkesbibliotek har inngått et samarbeid med Biblioteksentralen AL og CC Gjøvik. Bokomaten er en selvbetjent utlånsmaskin – et lite minibibliotek med vel 500 bøker som kan utplasseres på hensiktsmessige steder der biblioteket ønsker å ha et tilbud.

økt samarbeid med andre produsenter av tilrettelagt litteratur, både nasjonalt og internasjonalt. NLB har søkt samarbeid med andre bibliotek, offentlige instanser og interesseorganisasjoner, og deltatt på konferanser i inn- og utland for å etablere nødvendige faglige nettverk og for å gjøre tilbudet bedre kjent. Med økte bevilgninger til produksjon og videreutvikling kan NLB i framtiden bli et kompetansesenter for andre bibliotek, utdanningsinstitusjoner, brukerorganisasjoner, arbeidsmarkedsetater og andre som er i kontakt med brukergruppene.

5.10 Andre aktører

5.10.1 BIBSYS

Biblioteksystemet BIBSYS ble opprettet i Trondheim i 1972 som et samarbeidsprosjekt mellom Det Kongelige Norske Videnskabers selskabs bibliotek, Norges tekniske høgskoles bibliotek og Regnesenteret ved NTH. Systemet skulle på sikt kunne brukes av alle offentlige fag- og forskningsbibliotek i Norge. Samarbeidsprosjektet omfatter nå ca. 100 medlemmer, herunder Nasjonalbiblioteket, alle universitets- og høgskolebibliotekene og andre fagbibliotek.

Bibliotekene bruker BIBSYS i forbindelse med anskaffelse, registrering og gjenfinning av trykt og digitalt materiale, og til administrering av lån. Samtidig er BIBSYS, som felles database over samlingene i deltakerbibliotekene, en nasjonal informasjonskilde og en del av infrastrukturen i norsk bibliotekvesen. BIBSYS er sentral når det

gjelder viktige nasjonale bibliotekfunksjoner ved at Nasjonalbiblioteket er medlemsinstitusjon, og systemet sikrer derved tilgangen til, og eventuelt gjenbruk av, nasjonalbibliografiske data. BIBSYS-basen ligger åpen og fritt tilgjengelig på Internett.

BIBSYS er blitt et sentralt bindeledd mellom forsknings- og utdanningsbibliotekene og et viktig virkemiddel i den nasjonale forsknings- og utdanningspolitikken som en del av infrastrukturen for forskning og høyere utdanning. Brukerne møter det samme biblioteksystemet og brukergrensesnittet ved alle landets universitets- og høgskolebibliotek. BIBSYS er et komplett biblioteksystem som tilbyr løsninger for de fleste bibliotekfunksjoner og der funksjonene/modulene er integrert med hverandre. Det er tett kontakt mellom system og bruker.

BIBSYS-samarbeidet er et sterkt faglig nettverk for bibliotekene, og en støtte til kompetanseoppbygging og faglig utvikling i deltakerbibliotekene og dermed i biblioteksamfunnet som helhet.

Virksomheten i BIBSYS er basert på en samarbeidsavtale om bruk, drift og utvikling av biblioteksystemet. BIBSYS ble utredet i 2004, og det foreligger en innstilling (BIBSYS: Framtidig organisering og oppgaver. Innstilling fra et arbeidsutvalg oppnevnt av Utdannings- og forskningsdepartementet 3. mars 2004). Innstillingen ble avgitt 30.11.2004. Arbeidsutvalget skulle blant annet se på mulige endringer i oppgaver, styrings- og organisasjonsmodell. Evalueringen konkluderer med at BIBSYS står overfor hovedutfordringer som

modernisering, integrasjon mot andre system, og organisasjon og styring. Arbeidsutvalget anbefaler en aksjeselskapsmodell, og at deler av BIBSYS' basisoppgaver defineres som en del av en nasjonal infrastruktur med finansiering direkte fra sentrale myndigheter. Videre peker utvalget på et behov for endringer av organisasjonen med opprettelse av tidsbegrensede prosjektgrupper. Rapporten er til behandling i Kunnskapsdepartementet.

5.10.2 Andre systemleverandører

Foruten BIBSYS er de andre systemleverandørene innen folke-, fylkes- og skolebiblioteksektoren viktige, fordi de samarbeider med bibliotekene om utviklingen av systemene. Tunge aktører som Deichmanske bibliotek, andre større folkebibliotek og fylkesbibliotek bidrar til å fremme utviklingen av systemene i brukermøter og ved konkrete bestillinger etter behov. Biblioteksystemene er en del av infrastrukturen i norsk bibliotekvesen.

Systemleverandørene, inkludert BIBSYS og Nasjonalbiblioteket, har etablert en systemleverandørgruppe hvor felles problemstillinger og utfordringer drøftes. Gruppen består av representanter fra Bibliotekenes IT-senter (BIBITS) som er eier av systemene Aleph og Mikromarc, Bibliotek-Systemer som eier BiblioFil, Bibliotekservice som eier Tidemann, og representanter fra BIBSYS og Nasjonalbiblioteket.

En tjeneste som er utviklet i et fellesskap mellom aktørene er Felles lånekort som ble lansert høsten 2005, med støtte fra programmet Norsk digitalt bibliotek.

Systemleverandørene er svært viktige for utviklingen av felles IT-løsninger i biblioteksektoren, og er dermed sentrale for realiseringen av et norsk digitalt bibliotek.

5.10.3 Biblioteksentralen

Biblioteksentralen AL eies av kommunene, fylkeskommunene, KS og Norsk Bibliotekforening. Biblioteksentralen ble etablert i 1952 som etterfølger til Folkeboksamlingenes Ekspedisjon. Biblioteksentralen AL er en bedrift som har spesialisert seg på å tilby produkter og tjenester til norske bibliotek. Biblioteksentralen selger bøker, andre medier og annet materiell til folke- og skolebibliotekene. De tilbyr tjenester som skal gjøre innkjøps- og katalogprosessene enklere i bibliotekene. Av de tradisjonelt viktigste tjenestene er tilbudslistene, der et utvalg av nye bøker, filmer og annet aktuelt materiale er gjennomgått og kommentert av fagfolk hos Biblioteksentralen. En relativt ny tjeneste er BS Medievalg, der norske

bibliotek kan sette ut hele eller deler av sitt medievalg til Biblioteksentralen.

Andre tjenester som kan kjøpes fra Biblioteksentralen er katalogdata (BIBBI) og egne faglige publikasjoner. Muligheten til å abonnere på ferdige katalogdata er et viktig bidrag til å effektivisere arbeidsprosessene i bibliotekene. Biblioteksentralen distribuerer bøkene fra Kulturrådets innkjøpsordning. Biblioteksentralen tilbyr dessuten bibliotekfaglige kurs av kortere og lengre varighet og deler årlig ut stipend til ansatte i bibliotekene. Biblioteksentralen bidrar til faglig utvikling ved salg av teknologisk utstyr som effektiviserer arbeidet, som selvbetjeningsautomater eller utstyr som åpner for nye tjenester, som å introdusere Bokomat på det norske markedet.

Tre tilknyttede selskaper der Biblioteksentralen har betydelig eierandel er BS Eurobib, Bibliotekenes IT-senter og BS Norli skole, som tilbyr henholdsvis løsninger for bibliotekinnredning, biblioteksystemer og læremidler til grunnskolen.

5.10.4 Norsk Bibliotekforening

Norsk Bibliotekforening (NBF) ble opprettet i 1913 og er en fri, uavhengig interesseorganisasjon som har til formål å fremme utviklingen av bibliotek-, dokumentasjons- og informasjonsvirksomhet. Den er åpen for alle interesserte, institusjoner og enkeltpersoner. Våren 2006 hadde Norsk Bibliotekforening om lag 3200 medlemmer, hvorav 2100 var personlige medlemmer. Foreningens høyeste myndighet er landsmøtet, som holdes annethvert år. Mellom landsmøtene ledes foreningen av et hovedstyre. NBF er videre organisert i regionale avdelinger og spesialgrupper innen bestemte interesseområder. Landsmøtet vedtar foreningens virkeplan. NBF utgir medlemsbladet *Bibliotekforum*.

NBF legger vekt på å være en sterk, levende og samlende interesseorganisasjon for hele biblioteksektoren og en synlig og viktig bibliotekpolitisk premissleverandør. Foreningen har en viktig funksjon i det norske biblioteklandskapet som medspiller for offentlige myndigheter på alle nivå. Medlemsmassen utgjør en betydelig andel av det bibliotekfaglige miljøet i Norge, og gjennom dette har foreningen høy faglig kompetanse. Gjennom sin virksomhet bidrar NBF til å sette viktige spørsmål på dagsorden i biblioteksektoren. Like viktig er foreningens bidrag til å fremme bibliotekpolitiske saker i et videre samfunnsperspektiv overfor myndigheter, medier eller samfunnet generelt.

5.11 Abm-samarbeid

For brukerne er det ikke vesentlig om kildene til kunnskap og opplevelser forvaltes av arkiv, bibliotek eller museer, men det er viktig å få god tilgang til disse kildene og å kunne bruke dem på tvers av kildetyper og tradisjonelle sektorgrenser. Hovedformålet med abm-samarbeid må være å gi brukerne et bedre tilbud.

Tradisjonelt er det store forskjeller på samlingene i arkiv, bibliotek og museer, men det er også klare overlappinger i materialet. Både arkiv, bibliotek og museer har betydelige fotosamlinger. Museene har store mengder lokal- og privatarkiv, antakelig i en liknende størrelsesorden som for tilsvarende materiale i det statlige arkivverket. Mange bibliotek har også arkivmateriale men bibliotekenes og museenes materiale er ofte dårlig ordnet og lite tilgjengelig. Arkiv og museer kan ha mye lokalhistorisk litteratur, noen ganger bedre samlinger enn det som finnes i det lokale folkebiblioteket, men lite tilgjengelig for eksterne brukere.

Utfordringene i abm-samarbeidet ligger særlig innenfor disse områdene:

- sambruk av samlinger
- kunnskaps- og kulturformidling
- kompetanseutvikling og utbygging av felles tjenester som er relevant for flere av sektorene
- samarbeid om synliggjøring av abm-sektoren og forståelse for felles utfordringer

5.11.1 Digitalisering

IKT generelt og digitalisering spesielt har vært et særlig viktig argument for samordning og samarbeid mellom arkiv, bibliotek og museum. Digitalt materiale skaper helt nye muligheter for sambruk på tvers av kilde- og institusjonstyper, og de tre sektorene har en rekke felles utfordringer både når det gjelder standardisering, kompetanse, innholdsproduksjon, tjenestetilbud og digital bevaring. Utfordringene og arbeidsoppgavene er også så omfattende og kostbare at samarbeid og koordinering er nødvendig og ressursbesparende.

Det skal utarbeides en nasjonal strategi for abm-sektoren som helhet på dette området, med utgangspunkt i rapporten *Kulturarven til alle* fra Arbeidsgruppen for digitalisering, nedsatt av Norsk digitalt bibliotek (ABM-utvikling 2006d). Både Nasjonalbiblioteket, Riksarkivet og ABM-utvikling vil være sentrale aktører i det videre arbeidet med gjennomføringen av en slik nasjonal strategi. Det legges opp til en felles nasjonal infrastruktur for digital bevaring og viktige verktøy for produksjon av digitalt materiale. Når det gjelder

digitalisering, er både Nasjonalbiblioteket, Arkivverket og andre allerede i gang med store prosjekter. Når det gjelder mindre institusjoner, er det lite rasjonelt om alle skal skaffe seg utstyr og kompetanse for digitalisering. Det anbefales derfor regionale digitaliseringsmiljøer i samarbeid mellom arkiv, bibliotek og museer.

5.11.2 Informasjon

Som samfunnsinstitusjoner har både arkiv, bibliotek og museer ansvar for informasjon og formidling. Det handler om å sikre at brukerne får informasjon om institusjonenes tilbud og om samlingenes innhold. Brukerundersøkelser tyder på at brede lag av befolkningen har lite kunnskap om disse tilbudene. Ikke minst på regionalt og lokalt nivå kan det være gevinster å hente på felles utvikling av informasjonskompetanse og felles opplegg for informasjonskampanjer.

5.11.3 Formidling

Arkiv, bibliotek og museer forvalter sentrale kilder for forståelse og opplevelse av kultur, natur og samfunn. Bibliotekene har lang tradisjon for litteraturformidling, særlig til barn og unge. Tradisjonelt er det museene som har vært mest aktive i formidling gjennom utstillinger, men både bibliotek og arkiv blir stadig mer aktive på dette feltet. Riksarkivet har fått utstillingslokaler og foredrags-sal i sitt nye publikumsbygg, Nasjonalbiblioteket satser på eget utstillingsprogram og foredrags-serier, og det finnes mange andre eksempler fra regionale og lokale arkiv og bibliotek. For alle tre sektorene blir det stadig viktigere å lage gode formidlingsopplegg på Internett. Man vet en del om bruken av slike nett-tilbud, men man vet lite om hva brukerne sitter igjen med av kunnskap og opplevelser når de logger seg ut. Både i forhold til fysiske utstillinger og formidling via nettet er det behov for utvikling av pedagogisk kompetanse. Opplegg for og gjennomføring av brukerundersøkelser vil være et viktig redskap i en slik satsing. Her ligger det felles utfordringer. Dette er en type samarbeid som kan drives både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå.

I tillegg til de effektene som man kan ha av samarbeid om kompetanseutvikling innenfor formidling på mer generelt grunnlag, vil det også være viktig å utvikle erfaringer og å samarbeide om tiltak for å nå bestemte målgrupper. Eksempler her kan være formidling til innvandrerbefolkningen og universell utforming.

Samarbeid om formidlingsprosjekt har også en egenverdi ved at det kan gi de enkelte tiltakene en

bedre og bredere plattform. I Sogn og Fjordane drives det et stort samarbeidsprosjekt mellom arkiv, bibliotek og museer om nettbasert kultur- og kunnskapsformidling, og i Tromsø er det startet et samarbeidsprosjekt om utvikling av digitale læremidler om polarområdene. Regionalt og lokalt vil satsing på samarbeid om dokumentasjon og formidling av lokalhistorie være en sentral utfordring. Prosjektet Trondheimsbilder (trondheimsbilder.no) er et abm-samarbeid om formidling av fotografier gjennom Internett, og i Odde drives prosjektet ABM i partnerskap. Det bør stimuleres til flere slike samarbeidstiltak på tvers av sektorene både når det gjelder «fysiske utstillinger» og formidling via nettet.

5.11.4 Opphavsrett og personvern

Regelverk om opphavsrett og personvern setter strenge grenser for tilgjengeliggjøring og formidling av samlingene i arkiv, bibliotek og museer. Nasjonalbiblioteket bygger opp kompetanse på dette kompliserte og krevende området. I stedet for at det bygges opp tilsvarende miljøer i ABM-utvikling eller i andre institusjoner, anbefales det at Nasjonalbiblioteket får ressurser til å dekke rådgiving også til andre institusjoner på dette området (se kap. 5.8.4.4).

5.11.5 Forskning

For at arkiv, bibliotek og museer skal utvikles som gode samfunnsinstitusjoner er det behov for oppdatert forskning om institusjonene, deres virksomhet, egenart, roller og funksjoner. Norges forskningsråd hadde tidligere et eget forskningsprogram for bibliotekforskning. Nyere signaler går på at bibliotekområdet alene kan være for lite for et eget forskningsprogram. Det er behov for å få et program for abm-forskning eller å få slik forskning innpasset i andre forskningsprogrammer.

5.11.6 Samlokalisering

Samlokalisering av arkiv, bibliotek og/eller museer kan gi gevinster både til brukerne og institusjonene. I den tidligere u-båtbunken Dora i Trondheim utvikles det nå planer for et abm-senter. Her kommer felles publikumsbetjening for Statsarkivet, Trondheim byarkiv og Interkommunalt arkiv i Trøndelag. Det ligger an til muligheter for utvikling av felles lokaler for arkiv, bibliotek og museer for større utstillinger, og det er gode muligheter for samarbeid om magasin og konserveringsfasiliteter. I Vadsø er det planer for samlokalisering av bibliotek, museum og et nytt Finnmarksarkiv, og

i Vest-Agder er det planer om samlokalisering av abm-funksjoner på Odderøya i Kristiansand. Det ser ut til at forslag om samlokalisering har størst aktualitet på regionalt og lokalt nivå, men det kan i en slik sammenheng være grunn til å peke på at Nasjonalbiblioteket og Riksarkivet i Canada er slått sammen til en institusjon, og begrunnelsen for dette ligger i hovedsak i felles utfordringer i bruk av digital teknologi i dokumentasjon og formidling.

5.11.7 Regionalt ansvar for utvikling og samarbeid på abm-feltet

I den forestående regionreformen vil det være grunnlag for å bygge opp en sterkere regional forvaltning med tyngre kompetanse enn på dagens fylkesnivå. I noen fylker har man i dag abm-enheter med ansvar for regional utvikling og forvaltning. Det anbefales at det opprettes slike enheter i alle de nye regionene, og at fylkesbibliotekenes oppgaver innenfor utvikling og forvaltning legges dit.

FJERNLÅN

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Det skal kartleggjast korleis fag- og forskingsbiblioteka samhandlar seg imellom og med folkebiblioteksektoren, med utgangspunkt i den faktiske fjernlånstrafikken og med sikte på oppbygging av tilgjengelege nett-tenester. Økonomiske utviklingstrekk i internasjonal fjernlånstrafikk skal vurderast.»

Dette kapitlet gjør rede for dagens fjernlåns- trafikk og kostnader ved denne, og fjernlån som framtidig virksomhet vurderes i lys av den teknologiske utviklingen.

6.1 Fjernlån som begrep og organisering av fjernlånsvirksomheten

Fjernlån er en sentral del av biblioteksamarbeidet. Formålet med samarbeid om fjernlån og kopiertjenester er å gi hvert bibliotek mulighet til å skaffe sine låntakere materiale som ikke finnes i egne samlinger.

Fjernlån er ekspedering av originaldokumenter eller kopier fra eget bibliotek til annet bibliotek eller annen institusjon. Når et bibliotek mottar dokumenter eller kopier fra et annet bibliotek, til bruk for sine lånere, kalles det *innlån*.

«Interlibrary Lending: loan of a document in its physical form or delivery of a document, or a part of it, in copied form, from one library to another which is not under the same administration» (International Organization for Standardization 2005).

Sending av dokumenter eller kopier til eksterne

enkelbrukere anses ikke som fjernlån i tradisjonell forstand, selv om disse operasjonene medfører det samme arbeidet. Lån eller kopier som sendes fra fagbibliotek til eksterne studenter (fjernstudenter) som følger en institusjons undervisningsopplegg, regnes som ordinært utlån.

Fjernlån og innlån kan omfatte både fysisk og digitalt materiale. Ved universitets- og høyskolene vil eksterne brukere ha begrenset tilgang til lisensiert digitalt materiale, mens institusjonens egne studenter og ansatte som oftest har nettbasert tilgang, uavhengig av om de befinner seg på universitetsområdet eller ikke. De norske konsortieavtalene stiller krav om anledning til fjernlån, men da i form av fysiske kopier. Opphavsrettslige spørsmål i forbindelse med formidling av digitale dokumenter er ikke løst. Konsortieavtalene inkluderer vanligvis såkalt «walk-in»-bruk, dvs. at lisensiert materiale er tilgjengelig for enkeltbrukere som fysisk besøker bibliotek som omfattes av avtalen. Eventuelle avtalelisenser inngått for folkebibliotek vil ikke kunne begrenses til enkelte brukergrupper, men kan begrenses til tilgang bare på bibliotekets egne Internett-maskiner, eller gis tilgang til via lånekort. Det er behov for ekstern tilgang til lisensiert materiale også for folkebibliotekets brukere.

De enkelte bibliotek i biblioteknettverket prioriterer egne brukere ved innkjøp og inngåelse av lisensavtaler. Fagbibliotekenes fagområder defineres ut fra eierinstitusjonenes mål og oppgaver. Fagbibliotekene hadde tidligere en ansvarsbibliotekordning der utvalgte bibliotek hadde definerte

FJERNLÅN

«Det at det går føre seg ein omfattande fjernlånstrafikk, er i seg sjølv eit prov på behovet for samarbeid på tvers av institusjonsgrenser.» St.meld. nr. 48 (2002–2003) (kap. 11.5.3.3)

HF-biblioteket, Universitetet i Bergen. Foto: Bjørn Djupvik

nasjonale oppgaver, blant annet håndtering av fjernlån. Disse bibliotekene fikk en økonomisk kompensasjon for dette arbeidet, en ordning som nå er opphørt.

Fylkesbibliotekene har etter lov om folkebibliotek et definert ansvar for «å ivareta fjernlånsvirksomheten i fylket, organisere bibliotekenes lånesamarbeid, og stå ansvarlig for sin del av den felles plan for anskaffelse og oppbevaring av litteratur». Denne felles planen, emnefordelingsplanen, har i dag liten betydning, men fylkesbibliotekenes rolle som koordinatore for den regionale medieforsyningen har fremdeles betydning. Fylkesbibliotekene har ofte gode lokalhistoriske samlinger. Deichmanske bibliotek, Fjernlånsentralen har som hovedoppgave å formidle litteratur som ikke finnes i folkebibliotek generelt, og eldre litteratur som sjelden forekommer i andre folke- og fagbibliotek. Det ble bevilget ca. 1,8 millioner kroner fra Kirke- og kulturdepartementet gjennom ABM-utvikling i 2005 til dette arbeidet. Fjernlånsentralen behandlet i 2005 om lag 17 000 bestillinger.

Nasjonalbiblioteket har et spesielt ansvar for norsk materiale (jf. lov om pliktavlevering). Nasjonalbiblioteket, Innlånstjenesten, formidler utenlandsk materiale til mindre folke- og fagbibliotek og personlige brukere som ikke har tilgang til institusjonsbibliotek.

6.2 Lover og retningslinjer

For *folkebibliotekene* er fjernlån indirekte nedfelt i lov om folkebibliotek, § 1 der det heter at folke-

bibliotekene er del av et nasjonalt nettverk. Retten til å få fjernlånstjenester er imidlertid ikke klart uttrykt i loven. Loven pålegger heller ikke folkebibliotekene noen plikt til å yte fjernlån, selv om det i forarbeidene finnes utsagn som tyder på at lovgiverne har ment at bibliotekene skulle ha en slik plikt. I § 3 er det bestemt at bibliotekene skal følge felles regler om lånesamarbeid, og det er knyttet en forskriftshjemmel til bestemmelsen. Denne forskriftshjemmelen har aldri vært benyttet. I *Veiledende retningslinjer for folkebibliotek*, gitt av Statens bibliotektilsyn i 1993 med hjemmel i biblioteklovens § 4, anbefales det at «Alt materiale folkebiblioteket stiller til disposisjon fra egne samlinger og det biblioteket skaffer til veie fra andre bibliotek, skal være gratis for brukeren og kan disponeres av alle som bor i landet.» Begrepet *alle som bor i landet* betyr blant annet at folkebibliotek ikke kan begrense samlinger og tjenester til innbyggere i egen kommune, selv om dette nok skjer i noen grad for andre medier enn bøker.

Mens fylkesbibliotekene tidligere hadde et klarere ansvar for å ta seg av fjernlånsbestillingene i fylket, har utviklingen innen IKT og Internett i praksis bidratt til at de fleste folkebibliotek nå tar ansvar for sine egne fjernlånsbestillinger og bestiller direkte fra det biblioteket som er mest hensiktsmessig. Bibliotekenes kataloger er tilgjengelige på Internett, det gjelder samkatalogen ved Nasjonalbiblioteket, BIBSYS og de enkelte bibliotekenes kataloger. Katalogene er åpne både for bibliotekenes personale og for brukerne.

Fag- og forskningsbibliotekenes samarbeid og fjernlån er ikke nedfelt eksplisitt i lovverket. ABM-utviklings (tidligere Riksbibliotekjenestens) retningslinjer for bibliotek tjenester og biblioteksamarbeid i høgre utdanning og forskning (september 1998), og tilsvarende retningslinjer for organisasjons-, bedrifts- og institusjonsbibliotek (september 1999), understreket betydningen av at ressursene i fag- og forskningsbibliotekene inngår i en nasjonal infrastruktur og er lett tilgjengelige for andre bibliotek, eksterne institusjoner og eksterne enkeltbrukere.

I 1999 ble det utarbeidet felles retningslinjer for fjernlån for fag- og folkebiblioteksektoren av daværende Statens bibliotektilsyn og Riksbibliotekjenesten. Retningslinjene ble i 2002 revidert av Referanseutvalget for fjernlån (Felles retningslinjer for fjernlån for fag- og folkebiblioteksektoren 2002).

IFLAs internasjonale retningslinjer for fjernlån, *International lending and document delivery: Principles and guidelines for procedure* (IFLA 2001), ble sist revidert i 2001. Retningslinjene presiserer behovet for, og nødvendigheten av, internasjonalt lånesamarbeid.

6.3 Fjernlånstrafikk

Et av målene med felles retningslinjer for fjernlån er å oppnå best mulig utnyttelse av de felles ressursene, og å unngå at enkelte bibliotek får for stor belastning. anbefalte låneveier er forskjellige for fag- og forskningsbibliotek og for folkebibliotekene. Med flere og flere bibliotekataloger søkbare på nett, kan man lett finne ut hvilke bibliotek som har det etterspurte dokumentet, og om det er tilgjengelig for utlån. Utvikling av muligheten for felles søk og bestilling i bibliotekatalogene er et prioritert område i biblioteksektoren. Dette vil påvirke låneveiene og grunnlaget for retningslinjene.

6.3.1 Fylkesbibliotekene

Figur 5-8 (s. 59) viser det totale antallet utlån fra fylkesbibliotekene, fordelt på fjernlån og direkte utlån. Antallet fjernlån har holdt seg noenlunde stabilt de siste ti årene.

Bortsett fra fylkesbibliotekenes bokbussutlån og utlån av klassesett og depoter, tyder fjernlåntallene på at fylkesbibliotekenes medietilbud primært dreier seg om å stå for en regional mediefor- syning som et supplement til de kommunale folkebibliotekene. I underkant av 6 prosent av utlånet dekket etterspørsel utenfra fylket.

Fylkesbibliotekenes fjernlån er omtalt i kap. 5.2.1.4.

6.3.2 Folkebibliotek og bibliotek i videregående skole

Figur 6-2 viser innlån til folkebibliotek og bibliotek i de videregående skolene i perioden 1995-2004. Data for fjernlån fra folkebibliotekene og fra bibliotek i de videregående skolene mangler.

Innlånet til folkebibliotekene øker, uten at man ser en tilsvarende økning av utlån fra fylkesbibliotekene. Årsaken kan ligge i bedre medieflyt internt i regionene, og i økt etterspørsel etter studielitteratur fra fag- og forskningsbibliotekene – men dette finnes det for lite dokumentasjon på. At innlånet til bibliotek i videregående skole har gått ned, kjenner man heller ikke årsaken til.

6.3.3 Fag- og forskningsbibliotekene

Figur 6-3 viser fordelingen mellom totalt utlån, fjernlån og innlån i fag- og forskningsbibliotekene. Fjernlån og innlån utgjør generelt en synkende andel av det totale utlånet i sektoren.

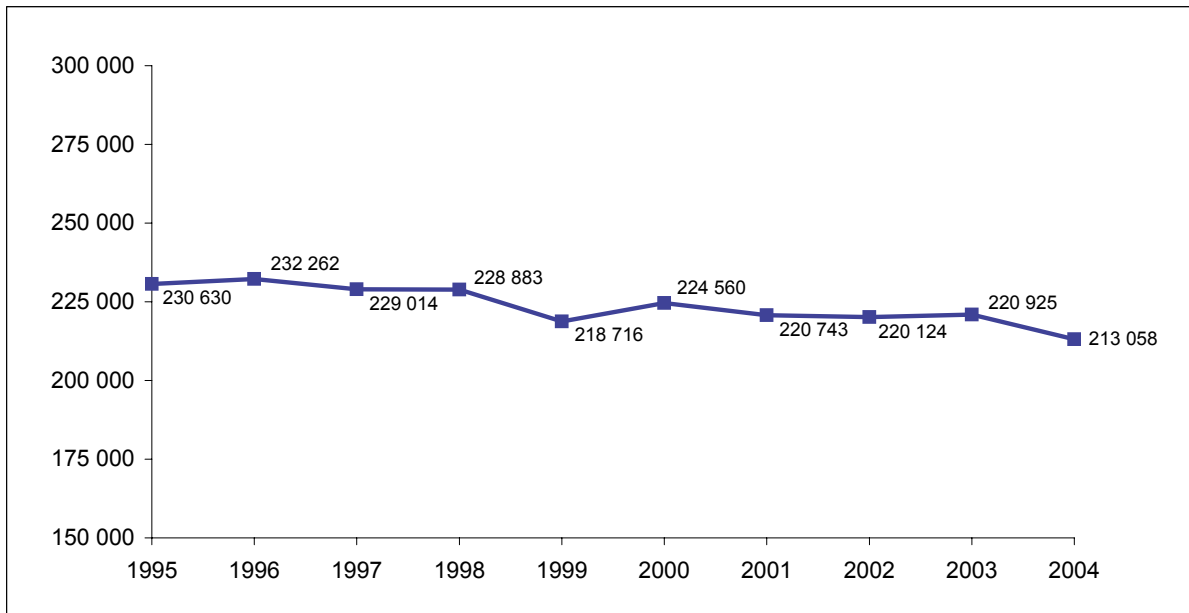
Innlånet i fag- og forskningsbibliotekene har i perioden 1995–2004 minket med 16 prosent. Universitetsbibliotekene har redusert innlånet med 48 prosent. Høgskolene har imidlertid økt innlånet, de statlige med 28 prosent og de private med hele 76 prosent. Dette henger trolig sammen med høgskolebibliotekenes betydelig mindre bibliotekressurser pr. student enn hva universitetsbibliotekene har.

Fjernlånet i fag- og forskningsbibliotekene har i perioden 1995–2004 økt med 10 prosent på landsbasis. Sett på bakgrunn av den generelle aktivitetsøkningen i bibliotekene er dette ikke særlig mye.

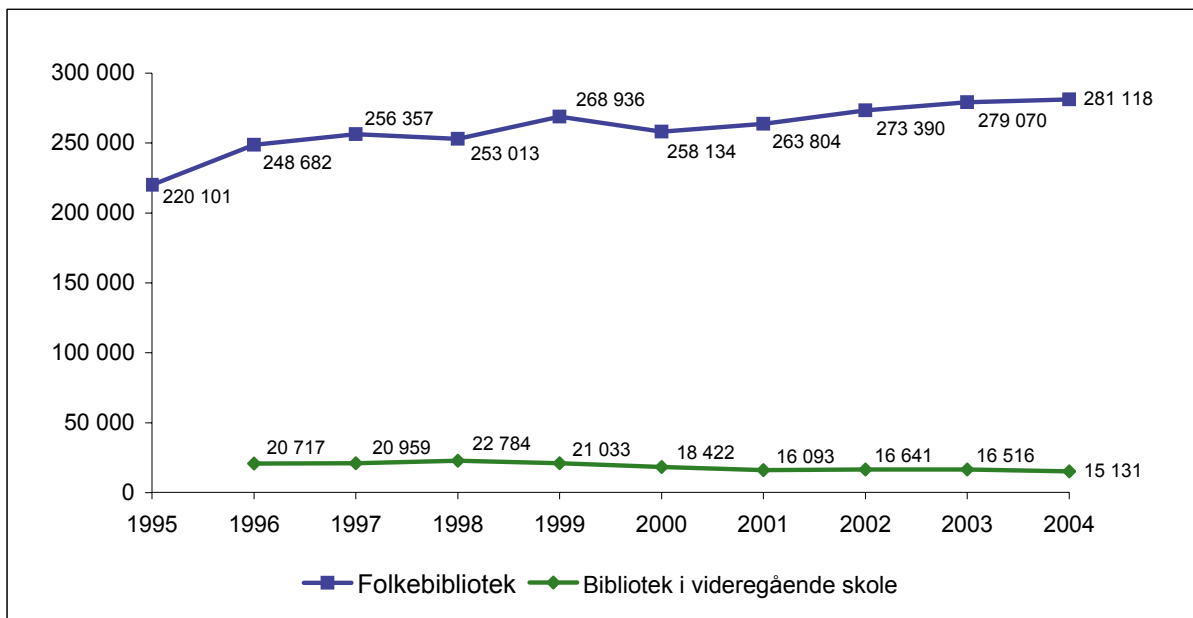
Figur 6-4 viser fordelingen av fjernlån på de ulike typer fagbibliotek. De ulike bibliotektypene bidrar ulikt til biblioteksamarbeidet.

Høgskolene har en sterk økning i perioden (statlige høgskoler 220 prosent), mens universitetene har en reduksjon på 23 prosent. Nasjonalbiblioteket har hatt en økning på 203 prosent. Nasjonalbiblioteket ekspederer en økende del av det totale antall fjernlån. Vitenskapelige bibliotek og spesialbibliotek bidrar med en synkende andel.

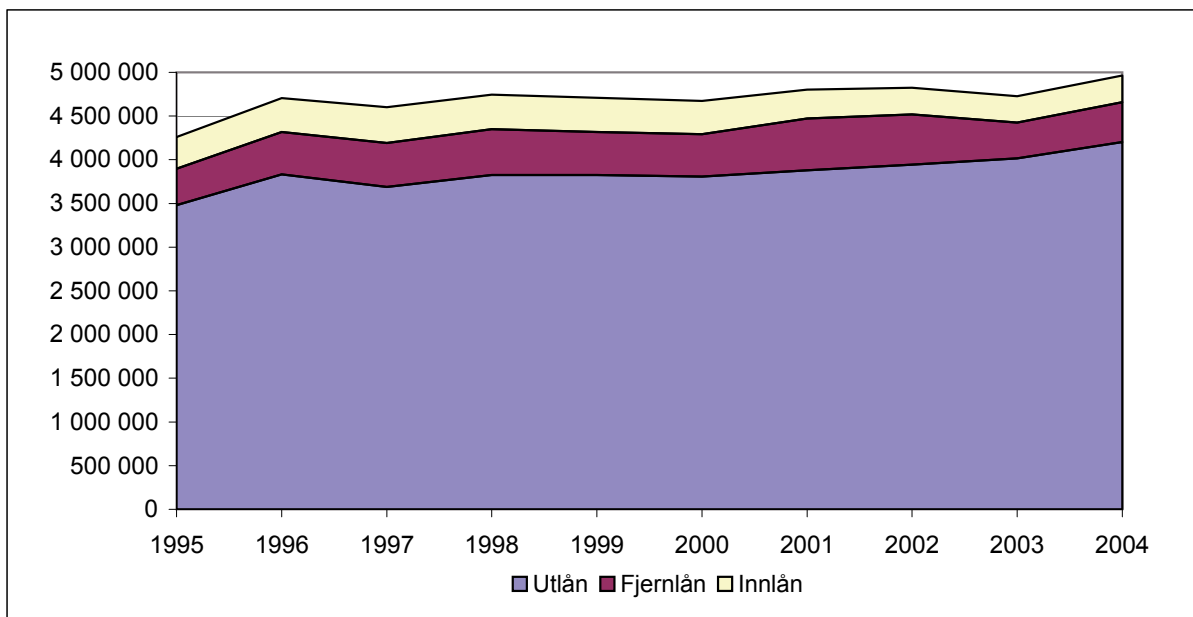
Når det gjelder aktiviteten av fjernlån mellom fag- og folkebiblioteksektoren, viser statistikk fra BIBSYS at folkebibliotekene i 1995 lånte omkring 24 000 enheter fra bibliotekene som benytter BIBSYS som biblioteksystem. Universitets- og høgskolebibliotekene utgjør hovedtyngden av BIBSYS-bibliotekene. Tallene viser sterk stigende tendens i perioden 1995–2004, særlig var stigningen markant fra 2003 (ca. 75 000) til 2004 (ca. 99 000). Det er grunn til å tro at en betydelig andel av dette fjernlånet går til studenter. Utviklingen vises

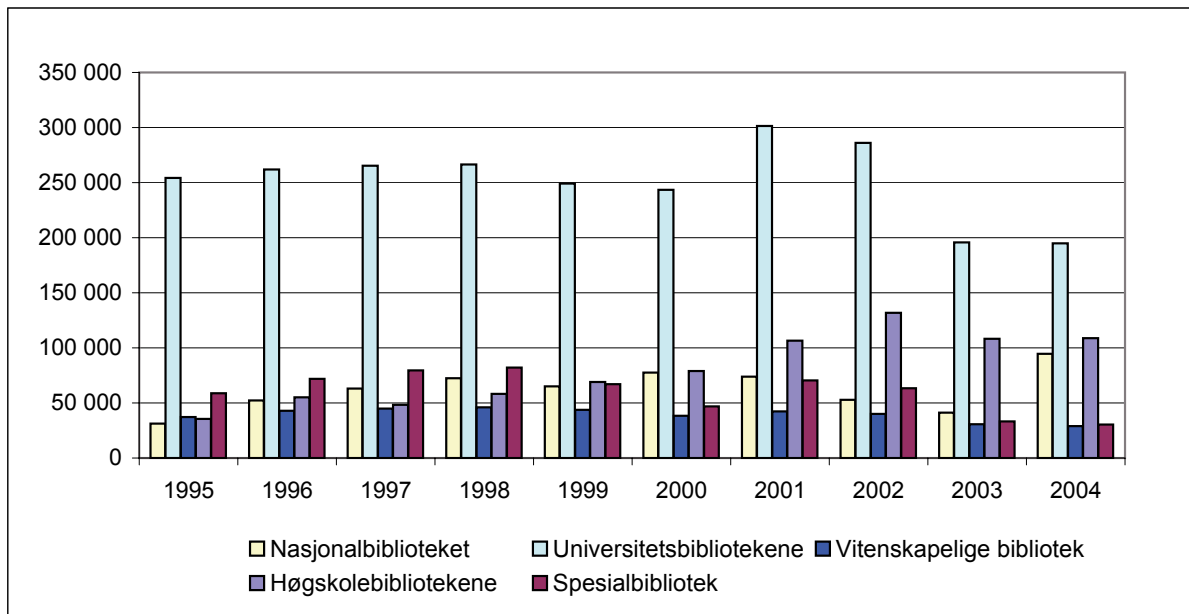
Figur 6-1 Fylkesbibliotek. Fjernlån. 1995–2004

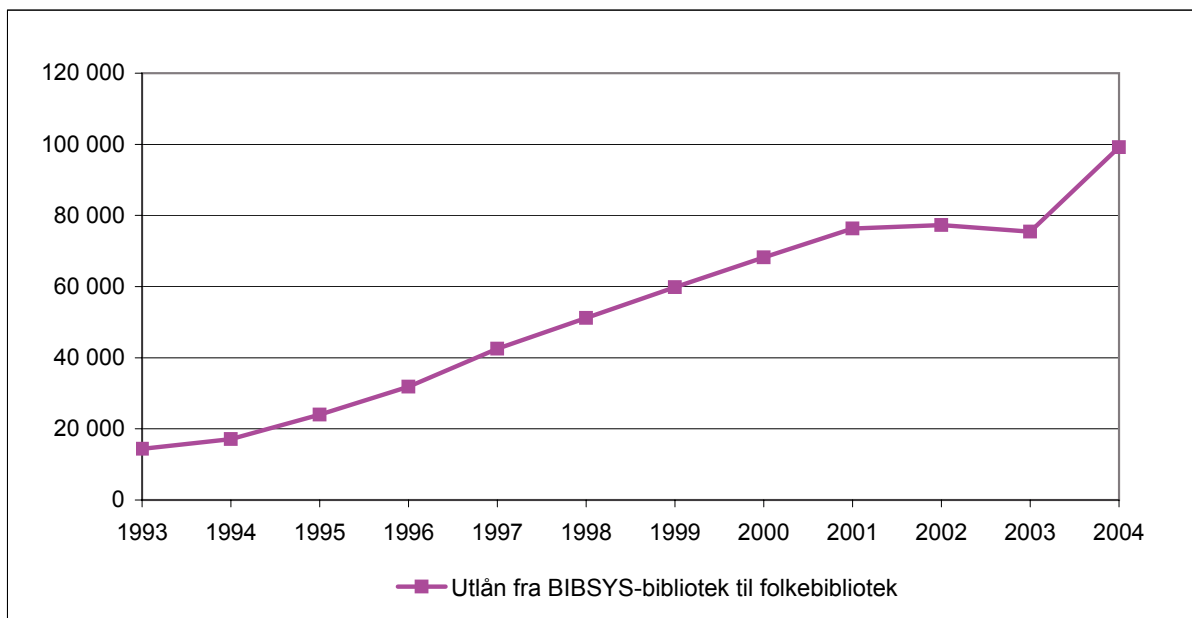
Figur 6-2 Folkebibliotek og bibliotek i videregående skole. Innlån. 1995–2004

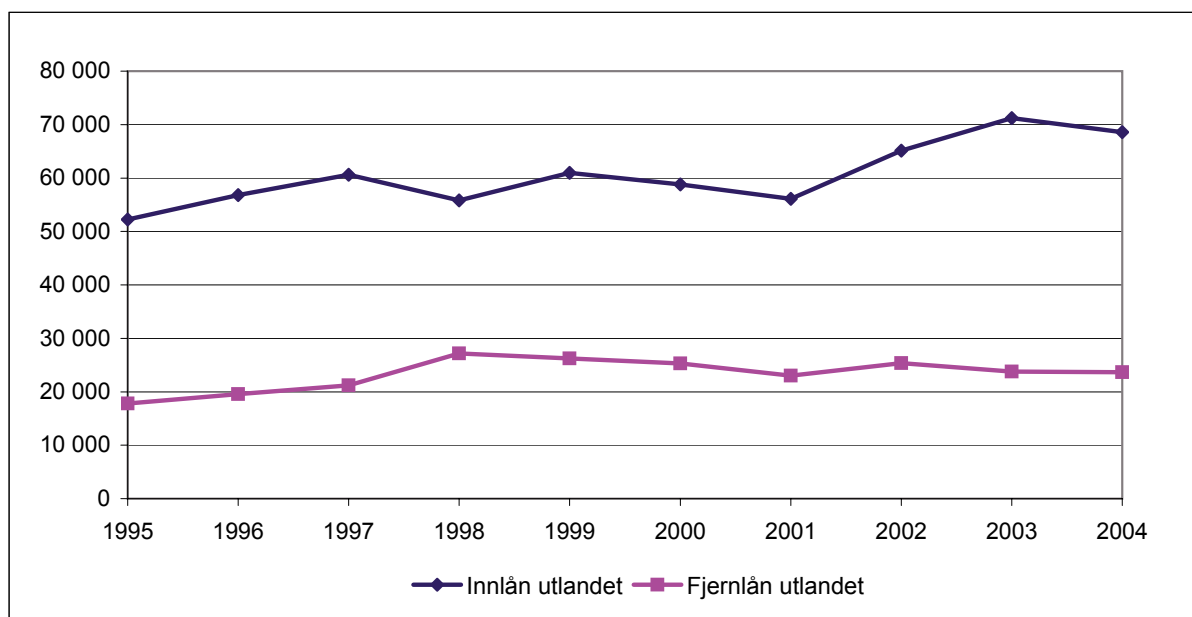
Figur 6-3 Fag- og forskningsbibliotek. Utlån, fjernlån og innlån. 1995–2004

Figur 6-4 Fag og forskningsbibliotek. Fjernlån. 1995–2004

Figur 6-5 Fjernlån fra BIBSYS-bibliotek til folkebibliotek. 1995–2004 (Kilde: BIBSYS)

Figur 6-6 Fag- og forskningsbibliotek. Innlån fra og fjernlån til utlandet. 1995–2004

År	Fjernlån (ut)				Innlån (inn)			
	Originaldokumenter		Kopier		Originaldokumenter		Kopier	
	Innland	Utland	Innland	Utland	Innland	Utland	Innland	Utland
2001	27429	2407	27823	1335	16761	1562	10772	5530
2002	31515	2866	23376	1108	17306	1577	9334	4731
2003	31942	2956	18092	886	16818	1752	7666	4202
2004	33640	3302	18340	942	15638	1650	5293	3047
2005*	35170	3122	16000		14969	1527	4476	2863

Tabell 6-1 Universitetsbiblioteket i Trondheim. Fjernlån og innlån, 2001–2005 (Kilde: Universitetsbiblioteket i Trondheim) *Foreløpige tall

År	Bestillinger behandlet	Bestillinger sendt totalt	Bestillinger sendt Norge	Bestillinger sendt Norden	Bestillinger sendt utenfor Norden	Lokaliseringer
1996	5414	3663	770	365	2508	1751
1998	5718	4149	1339	324	2486	1569
2000	3403	2608	370	205	2033	795
2002	3389	2635	277	316	2042	754
2004	3243	2508	343	261	1904	735

Tabell 6-2 Nasjonalbiblioteket, Innlånstjenesten. Aktiviteter, 1996–2004 (Kilde: Nasjonalbiblioteket)

i figur 6-5. Det finnes ingen statistikk for fjernlån fra folkebibliotek til fagbibliotek, men erfaring tilsier at det dreier seg om betydelig lavere tall.

Både norske fagbibliotek og folkebibliotek deltar i det internasjonale lånesamarbeidet. Fylkesbibliotekenes utlån til utlandet er marginalt – for 2004 utgjorde dette 583 enheter. Figur 6-6 viser innlån fra og fjernlån til utlandet for fag- og forskningsbibliotekene de siste 10 år.

Innlånet viser en stigende tendens, mens fjernlånet holdt seg tilnærmet konstant i perioden 1995–2004. Norske bibliotek låner betydelig mer fra utlandet enn de låner ut av landet. En ikke ubetydelig del av denne aktiviteten foregår på nordisk nivå.

Med bakgrunn i mer spesifiserte fjernlåns- og innlånstall fra Universitetsbiblioteket i Trondheim ser man en endring i forholdet mellom kopier og originaldokumenter i løpet av de siste fem årene (se tabell 6-1).

Tallene viser en markert reduksjon i effektivisering av kopier fra egne samlinger til andre bibliotek. Det ligger an til en halvering på fem år for trafikken til norske bibliotek. En tilsvarende reduksjon er ventet på utenlandske effektiviseringer. Denne utgjør bare ca. fem prosent av totalantallet. Innlånte kopier er mer enn halvert (til 42 prosent) innenlands, og nesten det samme (til 52 prosent) fra utlandet.

Årsaken ligger åpenbart i adgangen til et bredt spekter av tidsskrifter i digital form. Pakkeløsninger som favner bredere enn de titler biblioteket

tidligere ga brukerne adgang til, reduserer innlånsbehovet. Dette er en internasjonal trend som preger både inn- og utenlandstrafikk.

6.4 Nasjonalbiblioteket og fjernlån

Med bakgrunn i depotbibliotekoppgaven har Nasjonalbiblioteket en spesiell plass i fjernlånsnettverket når det gjelder norsk materiale. I ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000), foreslås det å prøve ut nye måter å organisere fjernlånsvirksomheten på, blant annet gjennom å styrke depotbibliotekfunksjonen. I St.meld. nr. 48 (2002–2003) (kap. 11.5.1) sies det at en utvikling av depotbiblioteket kan være et tiltak for å effektivisere fjernlånsarbeidet, men at det ikke kan fungere optimalt i forhold til fag- og forskningsbibliotekene. Det har vært investert store ressurser i Nasjonalbibliotekets automatlager i Mo i Rana, en logistikk-løsning som bør kunne utnyttes fullt ut til beste for hele biblioteksektoren.

Av figur 6-4 ser man at antallet fjernlån fra Nasjonalbiblioteket er i sterk vekst, med unntak for perioden 2002–2003, da biblioteket var under omorganisering. Nasjonalbiblioteket i Oslo har en innlånstjeneste som låner inn og skaffer kopier fra utenbys bibliotek og utlandet for personlige brukere som ikke har institusjonsbibliotek. I tillegg kan norske bibliotek som ikke arbeider selvstendig med fjernlån, få hjelp til å skaffe nødvendig materiale fra utlandet. Tjenesten gir dessuten råd og veiledning i fjernlånsspørsmål. Her er aktivi-

tetsnivået synkende. Tabell 6-2 viser aktiviteten ved Innlånstjenesten.

6.5 Kostnader

De kostnadene som er knyttet til fjernlån og innlån av fysisk materiale dreier seg primært om direkte utgifter som porto, emballasje og personal-kostnader, ofte kalt marginale ekspedisjons-kostnader. Bestillende bibliotek har kostnader knyttet til bestilling og retur, mens det biblioteket som yter fjernlån, har kostnader knyttet til selve ekspedisjonen av bestillingen. Med stigende fjernlånstall har det blitt økt oppmerksomhet på disse kostnadene, og spesielt for de bibliotekene som yter slike utlånstjenester.

En arbeidsgruppe, oppnevnt av Riksbibliotek-tjenesten, beregnet i 1995 enhetspriser for dekning av marginale ekspedisjonskostnader i forbindelse med fjernlån på 50 kroner for ekspedering av artikkelkopier og 60 kroner for originaldokumenter (Riksbibliotek-tjenesten 1996). I dag tar for eksempel Universitetsbiblioteket i Oslo 60 kroner for artikkelkopier til egne brukere og 160 kroner for eksterne, mens innlån av originaldokumenter er gratis for egne brukere. Eksterne brukere betaler 100 kroner for innlån.

I 2000 ble det gjennomført en nordisk undersøkelse av fjernlån (Vattulainen 2004) etter mønstre av en tilsvarende amerikansk (Jackson et al. 2004). Norge kom godt ut i undersøkelsen og hadde en gjennomsnittlig kostnad for innlån på ca. 90 kroner og ca. 60 kroner for fjernlån. Det er ikke foretatt beregninger av kostnadene ved fjernlån innen folkebiblioteksektoren. Med unntak av den effektiviseringen som ligger i etablerte transportordninger, er det sannsynlig at kostnadene er sammenliknbare med fagbiblioteksektoren.

Fag- og forskningsbibliotekene effektuerte ca. 458 000 fjernlån i 2004. Med en pris på 60 kroner pr. fjernlån vil dette utgjøre en kostnad på ca. 27,5 millioner kroner.

Fylkesbibliotekene effektuerte ca. 200 000 fjernlån i 2004. Med bakgrunn i de samme kostnadene som beregnet for fag- og forskningsbibliotek, 60 kroner, utgjør dette i overkant av 12 millioner kroner. I tillegg kommer fjernlån effektuert av det enkelte folkebibliotek og skolebibliotekene. Basert på disse beregningene blir i overkant av 40 millioner kroner hvert år brukt på effektivering av fjernlån. Disse kostnadene blir vanligvis dekket over det enkelte biblioteks ordinære budsjett, og blir dermed ikke jevnt fordelt på hvert bibliotek. I tillegg har bestillende bibliotek kostnader med retur av materiale.

Som vist i tidligere kapitler, står fag- og forskningsbibliotekene for hovedtyngden av internasjonale innlån og fjernlån. Høyere utdanning og forskning har stor og aktiv kontakt med andre lands forskningsmiljøer, og er avhengig av internasjonale forskningsresultater for å kunne drive forskning og undervisning på høyt nivå. Fjernlån er et middel for å oppnå dette.

Kostnadene forbundet med innlån fra og fjernlån til utlandet varierer avhengig av type bestilling, kopi eller originaldokument, og portoutgifter. De fleste fag- og forskningsbibliotekene fakturerer eksterne brukere for innlånstjenester. Eksempelvis fakturerer Universitetsbiblioteket i Trondheim eksterne brukere med en pris på 250 kroner for innlån av originaldokumenter til bibliotek, bedrifter, institutter/deres ansatte og private brukere i næringsvirksomhet, og 75/150 kroner (henting/sending) for private brukere. For artikkelkopier er tallene henholdsvis 250 og 150 kroner.

Med bakgrunn i disse prisene vil et totalt innlåns-tall på ca. 70 000 enheter utgjøre henholdsvis ca. 17,5 millioner kroner eller ca. 10,5 millioner kroner.

Nasjonalbiblioteket, Innlånstjenesten tar 100 kroner for lån fra bibliotek utenfor Norden, 40 kroner for kopier fra norske bibliotek og 70 kroner for kopier fra andre land.

Kostnadene forbundet med internasjonale innlån og fjernlån er marginale for folkebiblioteksektoren. Det er likevel verd å merke seg at slike kostnader ofte dekkes av fylkesbiblioteket, noe som har stor betydning for de mange små folkebibliotekene i Norge. I fag- og forskningsbibliotekene varierer det internasjonale lånesamarbeidet avhengig av aktivitetene ved institusjonen. Kostnader forbundet med innlån av materiale varierer fra land til land. Internasjonalt forsknings- og utviklingssamarbeid kan føre til økt innlån og fjernlån. Imidlertid vil stadig økt tilgang til digitalt materiale, lisensiert eller tilgjengelig etter prinsippet for «open access», etableringen av åpne institusjonelle arkiv, forskningsnettverk og tiltak for fri forskningsflyt, kunne redusere utgiftene til frakt av fysisk materiale. Dette forutsetter imidlertid at institusjonene har tilfredsstillende tilgang til lisensiert materiale.

For å lette betalinger forbundet med internasjonale fjernlån har IFLA etablert og administrerer et «voucher»-system. En eller flere vouchere blir brukt istedenfor pengetransaksjoner. Dette fjerner bankomkostninger, faktureringsutgifter, en del administrasjonsutgifter, og vil være uavhengig av valutasingninger og liknende. Systemet har stor

Asker bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

utbredelse, særlig i noen utviklingsland. Norge har bare i liten grad benyttet seg av systemet.

6.6 Kostnadsfordeling i forbindelse med fjernlån

Dekning av fjernlånsgiffter dreier seg dels om fakturering mellom bibliotekene og dels om muligheten for å belaste den enkelte bruker med disse utgiftene. Folkebibliotekene kan ikke belaste sluttbruker med kostnader for fjernlån, heller ikke ved artikkelkopier der dette er erstatning for fjernlån. Innen skole- og folkebiblioteksektoren faktureres det heller ikke for fjernlån mellom bibliotekene. De fleste fagbibliotek belaster heller ikke sine lånere med kostnader til innlån, med enkelte unntak for eksterne brukere og innlån fra utlandet. Det er vanlig at studenter selv må dekke kostnadene ved kopiering, også når kopier erstatter fjernlån.

Enkelte fagbibliotek har forsøkt å fakturere bestillende bibliotek ved levering av originaldokumenter, men dette har blitt stoppet av departementene. Ekspedisjonskostnader har i fagbiblioteksektoren blitt fakturert ved levering av fotokopier som fjernlån, først og fremst til bestillende bibliotek, men også til sluttbrukerne. Finansdepartementet ga i brev av 18.08.1998 fritak for merverdiavgift ved levering av kopier mot dekning av ekspedisjonskostnader i medhold av merverdiavgiftsloven § 70. Fritaket er imidlertid begrenset til å gjelde for offentlige virksomheters utlån av publikasjoner ved kopier når dette skjer istedenfor ordinært utlån av originaler.

I NOU 2000: 14 *Frihet med ansvar. Om høgre utdanning og forskning i Norge* (kap. 2.1.13) anbefales det et nasjonalt system for fjernlånskompensasjon. Det anbefales å gi kompensasjon for netto bidrag til det nasjonale fjernlånssystemet. I Sverige er en tilsvarende ordning gjennomført, organisert av BIBSAM, som er Kungliga bibliotekets avdeling for nasjonal samordning og utvikling. I Danmark stilles det krav om å yte fjernlånstjenester, i forbindelse med bevilgningene til de statlige og statsstøttede fag- og forskningsbibliotekene. Her dreier det seg altså ikke om øremerkede tilskudd.

Tjenester som en bruker må betale for i utdanningsinstitusjonens bibliotek, kan paradoksalt nok være gratis for den samme brukeren i det kommunale folkebiblioteket. Spesielt dreier dette seg om studenter og fjernstudenter, som oftere enn før benytter folkebibliotekets tjenester i tillegg til studiebiblioteket.

Det kan oppleves som urimelig at det kommunale folkebiblioteket må dekke kostnader knyttet til å betjene studenter som utdanningsinstitusjonen selv har ansvaret for å yte bibliotekstjenester til. Dette er imidlertid en del av prisen for realiseringen av det sømløse biblioteket, der brukerne selv velger hvor de vil hente sine bibliotekstjenester. Det er viktig med godt samarbeid mellom bibliotektypene for å unngå gråsoner i behandlingen av studentene.

Større bibliotek med store og varierte samlinger og mindre bibliotek med spesialsamlinger har tidligere blitt uforholdsmessig tungt belastet med

fjernlån. Statistikken viser at universitetsbibliotekene da var store nettoyttere i fjernlånssamarbeidet. Det viser seg imidlertid at høgskolenes fjernlån har steget betraktelig de siste årene, mens universitetsbibliotekenes har sunket. Det har blitt jevnere fordeling av antall fjernlån og innlån på de ulike fagbibliotektypene.

6.7 Digitalt fjernlån

De problemstillingene som har vært i fokus når det gjelder fjernlån, er knyttet til lån og distribusjon av fysiske eksemplarer, inklusive papirkopier av artikler som erstatning for fjernlån. En stadig større del av både samlinger og utlån ved fagbibliotekene består nå av digitalt materiale. Dette bedrer mulighetene for samarbeid og eventuell kostnadsfordeling. Digitale ressurser ligger vel til rette for effektiv og rask distribusjon innenfor et samarbeidende biblioteknettverk, men bringer inn helt andre utfordringer når det gjelder opphavsrett.

Bibliotekenes utlån av fysisk materiale er hjemlet i åndsverklovens § 19, som tillater utlån av eksemplar av verk solgt med opphavsmannens samtykke. Slikt utlån forutsetter altså at det ikke dreier seg om utleie, og hjemler gratisprinsippet i hele biblioteksektoren.

Men her dreier det seg om *eksemplarer*, og det dreier seg om eksemplar som biblioteket har kjøpt, og dermed står som eier av. Når det gjelder de databasene bibliotekene har tilgang til gjennom ulike lisensavtaler, vil ikke bibliotekene eie noen (digitale) eksemplar av innholdet i disse basene, men ha tilgangsrettigheter som gjør det mulig for bibliotekets brukere å få tilgang. Lisensavtalene åpner for fjernlån, men hovedsakelig i form av papirutskrift.

Etter hvert vil de fysiske samlingene bli digitalisert, og i den grad opphavsretten tillater det, bli enklere og rimeligere å distribuere. Universitetsbiblioteket i Oslo tilbyr for eksempel skanning av bibliotekets materiale ved Bibliotek for humaniora og samfunnsvitenskap. Bøker fra sikringsmagasin, plansjeverksamlingen, bøker eldre enn 1800 og andre verdifulle dokumenter tillates normalt ikke fotokopiert med vanlig kopimaskin. Ut fra et bevarings- og sikkerhetsmessig hensyn er det hensiktsmessig at disse dokumentene digitaliseres, slik at man unngår unødig slitasje. Kostnadene for denne tjenesten må dekkes av låner, men er differensiert for interne og eksterne brukere.

Nasjonalbiblioteket har begynt sitt storstilte digitaliseringsprosjekt, og vil på lengre sikt kunne tilby store deler av de fysiske samlingene i digital

form. Her vil opphavsrettslige spørsmål bli den viktigste utfordringen når det gjelder tilgang for allmennheten.

6.8 Fjernlån og innlån – vurderinger

Fjernlån og innlån må være tuftet på et samhandlende biblioteknettverk med brukernes behov i sentrum. Bibliotekene må ha en klar oppfatning av både ansvar og plikter. I utgangspunktet bør bibliotekene etterstrebe et fornuftig selvforsyningsnivå. Fjernlån og innlån skal være et supplement til det enkelte bibliotekets samlinger, ikke en erstatning for manglende ressurser lokalt.

Selv om fagbibliotekenes samarbeid og fjernlån ikke er nedfelt i lovverket, deltar i praksis disse bibliotekene i et nasjonalt og internasjonalt fjernlånnettverk. Forskning og utdanning uten denne muligheten ville vært vanskelig. Private og halv-offentlige bibliotek deltar i nettverket. Fjernlånet innenfor BIBSYS-bibliotekene, som omfatter de fleste universitets- og høgskolebibliotekene, er omfattende. Universitets- og høgskolebibliotekene er i tillegg åpne for brukere som oppsøker dem, både for lån av fysiske dokumenter og for bruk på stedet av digitale tjenester.

Lånesamarbeidet preges i dag både nasjonalt og internasjonalt av globalisering, høyere brukerforventninger og økt brukerinvolvering. Brukerne ønsker, og får, rask og effektiv levering av ønsket materiale, og har anledning til å ta del i selve bestillingsprosessen.

Da åndsverkloven ble revidert i 2005, ble det gitt nye muligheter for digital formidling mellom bibliotekene, og for avtalelisens for digital formidling til sluttbruker. Forskriftene er ikke ferdige, men sammen med dem vil forhandlingsløsninger med rettighetshaverne danne grunnlag for eventuelle nye bibliotekjenester. Bibliotekene gir sine brukere tilgang til stadig mer digitalt materiale. Dette vil ha innvirkning på fjernlån og innlån av fysisk materiale, kopier og originaldokumenter. Det er klare tegn på at digital tilgang vil kunne erstatte en stor del av tradisjonelle fjernlån og innlån på relativt kort sikt. Fjernlån og innlån, spesielt av originaldokumenter, vil likevel være en del av biblioteksamarbeidet i mange år framover.

Med Internett mener mange at faste låneveier ikke lenger er hensiktsmessig, og at det heller bør legges til rette for fri flyt av fjernlån. Det kan likevel være behov for en viss dirigering av fjernlån og innlån gjennom biblioteksystemene. Spesielt viktig vil dette være ved etableringen av et felles søk i alle nettbaserte bibliotekataloger. Når bibliotekenes digitale kataloger blir tilgjengelige

lige på internasjonalt nivå, og tilgangen til digitalt materiale øker, blir opphavsrettigheter og lisensiering viktige utfordringer. Oppmerksomheten må i tillegg rettes mot standardisering, formater og regler for utlån, forsendelse og betalingsordninger for å få et effektivt nasjonalt og internasjonalt lånesamarbeid, og for å gjøre bestillingsprosessen enklere for brukerne. Innenfor BIBSYS-samarbeidet arbeides det nå med en løsning for automatisk formidling av fjernlånsbestillinger mellom bibliotekene – AUTOFJERN. Målet er raskere flyt av de bestillingene som klart identifiserer ønsket objekt og eierbibliotek. Tilsvarende innsats må settes inn på folkebiblioteksektoren. Systemleverandørene jobber med et prosjekt med direkte fjernlånsbestilling fra sluttbruker som en fortsettelse av Felles lånekort-prosjektet.

En generell tilgjengelighet og synliggjøring av bibliotekenes ressurser vil kunne føre til økt fjernlån og innlån, slik man har sett det i Danmark ved etableringen av den felles søkeportalen bibliotek.dk. Stadig flere biblioteksystemer åpner for brukerinitierte innlån/fjernlån. Sluttbrukeren lokaliserer og bestiller selv materialet gjennom bibliotekenes kataloger. Oftest sendes materialet til brukerens primærbibliotek eller nærmere angitt bibliotek for henting. På lengre sikt kan det i større grad være aktuelt å sende materialet direkte til brukerne – de ønsker i økende grad materialet sendt direkte til seg, uten å måtte gå veien om det lokale biblioteket. Det må vurderes hvem som skal bære kostnadene ved direkte distribusjon til låner. Vil det være et brudd på gratisprinsippet i folkebibliotekene om brukeren selv må dekke disse kostnadene, eller kan det være akseptabelt med en slik betalingstjeneste i kombinasjon med et godt utbygd distribusjonsnettverk til bibliotekene, som kan sikre at alle får muligheten for å skaffe seg det materialet de har behov for?

Låneveiene forandres. Fylkesbibliotekene bidrar nå mest innen den regionale medieforsyningen. Nasjonalbiblioteket bidrar mer til fjernlånet av eldre norsk materiale gjennom depotbiblioteket. Dette medfører at rollen til Deichmanske bibliotek, som fjernlånssentral for folkebibliotekrelevant materiale, og de store universitets- og høyskolebibliotekene blir mindre når det gjelder eldre norsk materiale. Høgskolene står for en større del av fjernlånet enn tidligere. Fri tilgang til digitalt materiale gjennom åpne institusjonelle arkiv vil bidra til bedre tilgang til vitenskapelig materiale. Bruk av kommersielle aktører som det tyske firmaet SUBITO ved levering av kopier av utenlandske fagartikler, medfører forandringer. Spesielt fag-

bibliotekene benytter seg aktivt av SUBITOs tjenester, noe som vil ha innvirkning på antallet fjernlån i sektoren.

Fjernlån fra fagbibliotekene til folkebibliotekene representerer foreløpig beskjedne tall i forhold til de totale fjernlånstallene. Det er i liten grad kartlagt hvor stor del av folkebibliotekenes innlån som er lån til studenter. Utdanningsbibliotek tilrettelegger i økende grad for direkte bibliotek tjenester til fjernstudenter. Ulike løsninger finnes, BI har for eksempel inngått avtaler med lokale folke- og fagbibliotek for at de skal tilby tjenester til studenter ved BIs lokale avdelinger.

Det foregår i utstrakt grad et effektivt og nødvendig nordisk og internasjonalt lånesamarbeid. Samarbeidet er en forutsetning for å få tilgang til ny og aktuell dokumentasjon og relevant forskningsmateriale. Samarbeidets omfang og partnere varierer avhengig av institusjon, forskningsaktivitet og faglige interesser. For noen land har samarbeidet vært en forutsetning i kampen for etablering og oppbygging av en tilfredsstillende nasjonal bibliotek tjeneste. Dette gjelder fagbibliotek så vel som folkebibliotek.

Mary Jackson (2003) har hevdet at internasjonalt fjernlån vil øke fra 1–2 prosent av totalt fjernlån til opptil 5 prosent i vestlige land. Fag- og forskningsbibliotekene dominerer i det internasjonale fjernlånssamarbeidet. Imidlertid blir digital tilgang til forskningsmateriale mer og mer vanlig, gjennom åpen tilgang til digitalisert materiale (open access) og aktive forskningsnettverk. Dette vil ha innvirkning på den internasjonale fjernlånaktiviteten.

St.meld. nr. 20 (2004–2005) *Vilje til forskning* beskriver hvordan bibliotekene har måttet redusere tidsskriftinnkjøpene av ressursmessige årsaker, og at dette dermed blir et hinder for tilgangen til forskningsbasert kunnskap (s. 127). Dette gjelder nasjonalt og internasjonalt, ikke minst for land i den ikke-vestlige verden. Meldingen peker på nytten av etablering av åpent tilgjengelige tidsskrifter, med kostnadsfri brukertilgang og nasjonale avtaler om abonnement på sentrale fagtidsskrifter. I den forbindelse sies det at det bør vurderes om avtalene skal omfatte Norges hovedsamarbeidsland Tanzania, Mosambik, Uganda, Zambia, Malawi, Bangladesh og Nepal. Tilgang til dokumentasjon og informasjon er en stor utfordring for en del av de ikke-vestlige landene. Norsk bibliotekvesen har anledning til å vise solidaritetsarbeid i praksis ved å tilby kostnadsfrie fjernlån til utviklingslandene. Norske helsebibliotek har i mange år hatt et tett samarbeid med baltiske

SAUMLAUST BIBLIOTEKTILBOD

«Arbeidet i retning av eit saumlaust bibliotektilbod må dels innebera å utvikla samarbeidet mellom likearta bibliotek med ulik geografisk basis, dels å utvikla mekanismar og ordningar som kan leggja til rette for samarbeid på tvers av skiljet mellom ulike bibliotektypar, særleg mellom folkebibliotek og fag- og forskingsbibliotek.»

St.meld. nr. 48 (2002–2003) (kap. 11.5.3.3)

helsebibliotek, blant annet med levering av gratis artikkelkopier. Initiativet ble tatt av Norsk Bibliotekforenings spesialgruppe for Medisin og Helse (SMH).

6.9 Transportordninger og ny logistikk

En forutsetning for et sømløst bibliotek, med god fjernlånsflyt, er et operativt og kostnadseffektivt transportsystem. Tradisjonelt har levering mellom bibliotek i Norge vært ivarettatt av postvesenet. I Danmark har man utviklet en sentralt finansiert transportordning administrert av de statlige bibliotekmyndighetene – Biblioteksstyrelsen. Denne løsningen reduserer arbeidet med pakking og øvrig håndtering i bibliotekene og holder frakt-kostnadene på et forutsigbart nivå selv om fjernlånet øker. Det gjør fjernlån rimeligere for bibliotekene, og gjør at alle bibliotek kan være bidragsytere i fjernlånsystemet. Det amerikanske Ohio-link-samarbeidet (ohiolink.edu), hevder at det statssubsidierte budbil-systemet er en forutsetning for at samarbeidet skal fungere.

I Norge finnes allerede ulike regionale løsninger, i tillegg til tradisjonelle postleveranser. Blant annet har Østfold fylkesbibliotek inngått samarbeid med en kommersiell tilbyder av budtjenester for bibliotek (Bibliotektransport A/S) i fylket. Andre fylker har regionale transportordninger innenfor mindre områder. Driften i Østfold er basert på at hvert bibliotek betaler en egenandel lik det de tidligere hadde i årlige fraktutgifter. Ordningen innebærer store innsparinger for det

enkelte biblioteket når det gjelder pakking og adressering. Ikke minst har transportordningen resultert i faste, forutsigbare kostnader, i stedet for kostnader som har økt i takt med økt fjernlån. Samarbeidet har økt, dermed øker dokumentenes omløpshastighet og materialet blir bedre utnyttet, og brukerne får bedre tjenester, uavhengig av bosted.

I tillegg til levering til bibliotek, kan man se en utvikling der dokumenter av ulike slag ønskes levert direkte til bruker, hjemme eller på arbeidsplassen. I Danmark har man gjennom prosjektet Bøger til døren (katalog.deff.dk), der en gruppe bibliotek deltar, levert direkte til brukerne. Noen av bibliotekene utfører tjenesten gratis, mens andre tar gebyr. En slik tjeneste kan medføre store kostnader for det enkelte bibliotek, og det er viktig å klargjøre hvem som skal bære disse kostnadene.

6.10 Utfordringer og tiltak

Framfor å fokusere på det som skiller de ulike bibliotektypene, vil det være behov for å fokusere på løsninger som binder bibliotekene sammen i et felles nettverk. Samarbeidet forutsetter imidlertid en form for balanse mellom de deltakende bibliotek, i og med at aktiviteter knyttet til samarbeidet kan ha innvirkning på det enkelte bibliotekets ressurs-situasjon. Det er en utfordring å balansere mellom det å gi alle brukerne adgang til de samlede ressursene, og det å sikre at det enkelte bibliotek er i stand til å yte primærtjenester til sine brukere. Med bakgrunn i tanken om tilnærmet lik tilgang

til informasjon og kunnskap og tanken om et sømløst biblioteklandskap, er innlån og fjernlån en naturlig del av bibliotekets primær oppgaver. Det er viktig å sikre ressurser til denne aktiviteten, dels gjennom det enkelte bibliotekets innsats, dels gjennom nasjonale satsinger og investeringer.

Gode logistikk-løsninger for søking og distribusjon bidrar til at brukerne kan lokalisere materialet og selv bestille det. Slike brukerinitierte bestillinger vil kreve systemer som fordeler bestillingene slik at ressursene utnyttes best mulig. Det bør prøves ut muligheter for å få fysisk materiale levert direkte til låner, og det bør legges til rette for nye distribusjonsformer, som bibliotek i butikk og liknende.

For å lette kommunikasjonen mellom de ulike bibliotekene og få et effektivt nasjonalt og internasjonalt lånesamarbeid, er det nødvendig med standardisering, felles formater og regler for utlån, forsendelse og betalingsordninger. Det kreves felles innsats på nasjonalt og internasjonalt nivå.

En stor del av fjernlån- og innlånsarbeidet må fortsatt bli ivaretatt av de større bibliotekene. Effektivt nasjonalt og internasjonalt lånesamarbeid krever kunnskap og erfaring som mindre bibliotek ikke har mulighet for å opparbeide. Større organisatoriske bibliotekenheter vil kunne gi mulighet for oppbygging av spesialkompetanse blant de ansatte. Slike enheter vil kunne ta et større ansvar for den regionale medieforsyningen som fylkesbibliotekene ivaretar i dag. Fjernlånsentralen ved Deichmanske bibliotek vil få mindre betydning som nasjonal overbygning for fjernlånet i folkebibliotekene.

Nasjonalbibliotekets depotbibliotek bør utvides til å omfatte mindre etterspurt materiale fra større fag- og folkebibliotek, slik at dette fungerer som et samlet fjernmagasin for bibliotekene. Det bør utarbeides en samlet logistikkplan for hele biblioteksektoren, der bevaring og formidling av fysiske samlinger ivaretas samtidig som det utvikles et velfungerende distribusjonsnett. Det bør være et nasjonalt ansvar å legge til rette for transportord-

ninger som dekker hele landet, og som sikrer god distribusjon mellom bibliotekene. Nasjonalbiblioteket yter tjenester for hele biblioteknettverket når det gjelder innlån fra utlandet og veiledning innen fjernlån.

Bibliotekmateriale vil i økende grad forekomme i digital form. Økt innsats på digitalisering vil gi rask og effektiv tilgang, men krever gode løsninger på opphavsrettslige utfordringer. Tilgangen til digitalt materiale forutsetter gode lisensavtaler der det er tatt høyde for de opphavsrettigheter som eksisterer. Det er en utfordring å sikre en rettfærdig og tilnærmet lik tilgang til dette materialet, der fjernlån og innlån av digitalt, lisensiert materiale ikke hindres.

Svarene på disse utfordringene kan for eksempel konkretiseres i følgende tiltak:

- Endre biblioteklovgivingen for å sikre samarbeidet i et nasjonalt biblioteknettverk.
- Profilerere fjernlån/innlån som en del av bibliotekenes primær oppgaver.
- Arbeide for standardisering, felles formater og regler for utlån, forsendelse og betalingsordninger.
- Gjøre Nasjonalbiblioteket til samlet magasin for alle typer bibliotek.
- Styrke kompetansen i håndtering av fjernlånsoppgaver.

Prioritert tiltak: Etablere en transportordning for distribusjon av materiale mellom bibliotek i Norge

Beskrivelse: En landsomfattende transportordning vil være et viktig virkemiddel for å øke tilgjengeligheten til bibliotekenes samlinger ved at fjernlån av fysiske dokumenter blir enklere og billigere. Det etableres en kombinasjon av en nasjonal og flere regionale transportordninger som kan knytte alle bibliotekene sammen i et nettverk.

DET DIGITALE BIBLIOTEKET

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det at det må legges vekt på tett og god koordinering mellom utredningsarbeidet og det strategiske utviklingsarbeidet som er en vedtektsfestet hovedoppgave for ABM-utvikling, «jf. m.a. prosjektet eit norsk digitalt bibliotek». Mandatet sier videre at «Utgangspunktet skal vera visjonen om eit saumlaust bibliotektilbod, m.a. slik det kan tenkjast konkretisert gjennom utviklinga av eit digitalt bibliotek.»

Dette kapitlet gir først et overblikk over dagens situasjon når det gjelder digitalt innhold og digitale tjenester i bibliotekene, og beskriver så utfordringer og strategier for det videre arbeidet med å konkretisere et digitalt bibliotek. De første resultatene av programmet Norsk digitalt bibliotek utgjør et viktig grunnlag for de strategier og tiltak utredningen foreslår.

7.1 Overblikk over dagens digitale landskap

7.1.1 Hva er et digitalt bibliotek?

Som det går fram av kap. 3 er *bibliotek* et robust begrep som også i en digital verden gir innhold og mening. Begrepet *digitalt bibliotek* brukes ofte, men det finnes neppe noen entydig definisjon på begrepet. I rapporten *Forskning på digitale bibliotek i Norge* beskrives digitale bibliotek slik: «Digitale bibliotek yter tjenester til sine brukere. De inneholder informasjonsressurser i alle digitale former og formater, som for eksempel databaser med tekst, tall, grafikk, lyd og video. For å yte tjenester og å håndtere informasjonsobjekter, må

dette biblioteket omfatte verktøy og personer som muliggjør produksjon, lokalisering, innhenting og bruk. Datasystemene er komplekse, gjerne distribuerte, informasjonssystemer. Digitale bibliotek ivaretar hele livssyklusen til data, informasjon og kunnskap: intellektuell produksjon, spredning, bruk og langtidsbevaring» (Brygfjeld et al. 2001: 6).

Dette er et hensiktsmessig utgangspunkt når det digitale biblioteklandskapet skal beskrives eller formes.

7.1.2 Informasjon, kataloger og portaler

På hjemmesidene til bibliotekene finnes ofte bibliotekenes åpningstider, låneregler, oversikt over ansatte, nyheter, anbefalinger av litteratur eller andre medier, generelt eller ut i fra dagsaktuelle temaer, presentasjoner av arrangement eller presentasjon av nye tjenester. Ethvert bibliotek bør kunne formidle slik enkel informasjon om egen virksomhet på nettet. I tillegg har det blitt vanlig at bibliotekenes mediekataloger er søkbare på Internett. Statistikken for bibliotek i 2004 viser at alle høgskole- og universitetsbibliotek har lagt bok- og mediebasen søkbar på nettet, mens 64 prosent av folkebibliotekene har gjort det samme. (ABM-utvikling 2005f: 16) I mange tilfeller utvikles det nå regionalt samarbeid om søk i katalogene innen regionen, mens bibliotekene i universitets- og høgskolesektoren har en felles søkeinngang i BIBSYS. En del bibliotek tilbyr også søk i andre relevante databaser, som digitalt tilgjengelig

DIGITAL SATSING

Det er et overordnet mål å gjøre bibliotekenes innhold og tjenester lettere tilgjengelig og mer attraktive å bruke for alle ved å utnytte de mulighetene teknologien tilbyr. Det må satses på digitalisering, bevaring og tilgjengeliggjøring, sammen med formidling og tilrettelegging.

Høgskolen i Vestfold. Foto: Cedric Archer.

materiale, foto- og bildebaser, eller åpne institusjonelle arkiv for vitenskapelige publikasjoner.

Det er utviklet *fagportaler*, som oftest består av en spesialisert lenkesamling innen ett fag, for eksempel helsefag, litteratur eller arkitektur. En *emneportal* består derimot av en lenkesamling som dekker flere forskjellige emner. I både fag- og emneportalene er lenkene valgt ut av bibliotekansatte etter visse kriterier. De fleste større bibliotek har utviklet slike emneportaler av ulikt omfang. Eksempler på emneportaler er BIBSYS emneportal (emneportal.bibsys.no) og emneportalen Detektor (detektor.deichman.no), som driftes av Deichmanske bibliotek. Disse to emneportalene dekker til sammen målgruppene i grunnopplæring og høyere utdanning og viser til lenkesamlinger på nettet innen et utvalg emner. Et eksempel på en fagportal er SMIL – Skandinavisk medisinsk informasjon for legfolk (smil.uio.no).

En *søkeportal* er en inngang til materiale som kan omfatte fagportaler, emneportaler, presentasjoner av nyheter, blogger osv., men bygger også på en søkemotor som søker på tvers av alle typer ressurser og databaser. I dag har både universitets- og høgskolebibliotekene søkeportaler. Eksempler på søkeportaler som finnes i biblioteksektoren i dag er universitetsbibliotekenes søkeportal (xport.uio.no) og søkeportalen til Oppland fylke/Gjøvik bibliotek (aleph1.bibits.no). Begge portalene gir felles inngang til bibliotekataloger og andre aktuelle informasjonsressurser. De bedrer tilgangen til både digitalt og konvensjonelt materiale.

Nasjonalbiblioteket tilbyr samtidig søking i alle sine kataloger, bibliografier, nettsider og tilgjengelige digitale ressurser via søkemotoren Sesam. Nasjonalbiblioteket har flere digitale tilbud. En viktig ressurs er Norart (Norske tidsskriftsartikler) (nb.no/baser/norart), som består av referanser til artikler fra ca. 450 norske og nordiske tidsskrift.

7.1.3 Digitalt innhold og digitale tjenester: Hva finnes i dag?

I tillegg til generell informasjon, mulighet for søk i kataloger og tilgang til ressurser samlet i ulike portaler, har en rekke bibliotek utviklet både digitalt innhold og tjenester tilgjengelig via nettet. Nedenfor følger noen eksempler. Eksempelene viser at det skapes nytt innhold i bibliotekenes nett-tjenester og at de kan være sosiale møteplasser på nettet.

- Flere bibliotek har digitalisert fotosamlinger og lagt dem søkbare på nettet. En nasjonal satsing er Nasjonalbibliotekets fotodatabase Galleri NOR (nb.no/gallerinor) som har eksistert siden 1996 og inneholder over 70 000 søkbare foto. Et eksempel på en større, lokal satsing er samarbeidsprosjektet Trondheimsbilder (trondheimsbilder.no) som er det offisielle nettstedet for historiske bilder fra Trondheim.
- Alt materiale om Edvard Grieg (nettbiblioteket.no/grieg-samlingen/grieg_samlingen_intro.html) er skannet og brevene er transkribert på initiativ av Bergen offentlige bibliotek. Biblioteket har i 2006 satt i gang et prosjekt og inn-

gått samarbeid med Det Kongelige bibliotek i København, Universitetet i Manchester og Nasjonalbiblioteket i Norge for å få skannet og tilgjengeliggjort manuskripter av Grieg som befinner seg også i disse samlingene.

- En av de nyeste tjenestene innen lokalhistorie er Verdensarven Røros – en digital smakebit formidlet med tekst, film og animasjoner (verdensarvenroros.no). Det er resultatet av et samarbeid mellom Sør-Trøndelag fylkesbibliotek, Røros bibliotek og Rørosmuseet.
- Biblioteksvar (biblioteksvar.no) er en nasjonal tjeneste der 44 bibliotek samarbeider om å gi svar på spørsmål på e-post, chat og sms. Tjenesten hadde over 11 000 forespørsler i 2005. Fag- og forskningsbiblioteksektoren har i stor grad sin egen, lokale referansetjeneste på nett. Nasjonalbiblioteket har en egen spørretjeneste der brukeren kan sende inn sitt spørsmål via e-post, men har i tillegg henvisning til Biblioteksvar.
- Innen digital litteraturformidling er det noen tjenester som er spesielt verdt å nevne. Lesehulen, (lesehulen.no) representerer en ny måte å formidle litteratur til barn fra åtte år. Lyd, tekst og bilde er nøye tenkt igjennom i formidlingsmetoder og -form. Tjenesten er også tilrettelagt for hørselshemmede ved at de kan se bilder og bli fortalt utdrag av boken på tegnspråk.
- Blogg er en kommunikasjonsform som stadig blir tatt mer i bruk. Bydagboka (www.bydagboka.no) til Deichmanske bibliotek er et slikt eksempel, der alle kan publisere skildringer av sine interesser med hver sine personlige sider. Med tekst, foto, lyd og video setter deltakerne sammen temaer som er tilgjengelig for kommentarer fra andre.
- Skrivebua (skrivebua.no), drevet av Nordland fylkesbibliotek, er et skriveverksted for unge som ønsker å publisere egne tekster på nettet.
- Tjenesten Bazar (bazar.deichman.no) er et tilbud til språklige minoriteter i Norge. Her finnes informasjon om det norske samfunnet, norskopplæring, aviser fra 60 land og flere organisasjoner. Det unike med tjenesten er at den er tilgjengelig på 13 språk i tillegg til norsk. Tjenesten hadde 85 700 besøk i 2005.
- Reaktor (reaktor.deichman.no) er en tjeneste for brukere som ønsker å vise egne arbeider som filmer, foto, animasjoner, musikk, tegneserier, illustrasjoner og tekster. Alle kan benytte den og den er gratis å bruke. Brukerne kan få tilbakemeldinger på det de lager og få tips fra andre brukere.
- Et forholdsvis nytt samarbeidstilbud for studen-

ter, forskere og vitenskapelig personale ved universitetene er tjenesten NORA – Nasjonal søketjeneste for vitenskapelig informasjon i åpne, institusjonelle arkiv (www.ub.uio.no/nora). Prosjektet har alt fått en oppfølger i PEPIA, et tilsvarende prosjekt for digital publisering i institusjonelle arkiv innen høgskolesektoren.

- Fra nettstedene til universitets- og høgskolebibliotek og enkelte andre bibliotek gis det tilgang til lisensbasert materiale, som tidsskrifter og databaser. Dette er i hovedsak tilgjengelig for studenter og ansatte. Også folkebibliotek gir tilgang for sine brukere til en del lisensiert materiale.
- I praksis kan alt innhold som tilbys fra bibliotekenes nettsider være digitale læringsressurser som kan tas i bruk i undervisningssammenheng. Det er avhengig av målgruppe og hvordan materialet tas i bruk. Noen bibliotek har tilrettelagt digitale læringsressurser på en mer pedagogisk måte. Et eksempel er Dinosaurjakt (viten.no/demo) som har vært et samarbeidsprosjekt mellom ABM-utvikling og prosjektet [Viten.no](http://viten.no) ved Universitetet i Oslo. Et av formålene har vært å bruke museene som kilder, men også bruke bibliotekenes ressurser som tilleggsmateriale. Rapporten *Digitalisering og tilgjengeliggjøring for kultur og læring* (ABM-utvikling 2006b) beskriver hvordan kultur- og utdanningssektoren kan samarbeide for å øke tilgjengeligheten av digitale læringsressurser for elever og lærere på videregående skole, ansatte, forskere og studenter ved høyere utdanninger og den allmenne bruker.

7.1.4 Undersøkelse om bruk av bibliotekenes netjtjenester

OCLC (Online Computer Library Service) gjennomførte i 2003 en undersøkelse, *The 2003 environmental scan: Pattern recognition*, om bruk av bibliotek. En antagelse var at innhold og tjenester som biblioteket tilbød var forskjellig fra hva brukerne ønsket og benyttet. I følge undersøkelsen mente brukerne det var like viktig at tjenestene var tilgjengelige på en enkel måte som at kvaliteten på innholdet var god. For å forstå resultatene av undersøkelsen bedre, gjennomførte OCLC en ny undersøkelse i 2005 med fokus på hvordan mennesker søker etter informasjon, og hvor kjent de er med bibliotekenes digitale tjenester. Dette ble sett i forhold til andre tjenester, for eksempel søkemotorer som Google (OCLC 2005).

Undersøkelsen viste at 84 prosent begynte søket sitt i Google, mens kun 1 prosent begynte

sitt informasjonssøk i bibliotekenes hjemmesider. I denne undersøkelsen ble biblioteket sett på som stedet for tradisjonelle ressurser (bøker, referansemateriell, veiledning) og tilgang til Internett. Respondentene svarte at de ikke visste om bibliotekenes digitale informasjonsressurser, som databaser, veilednings- og spørretjenester på nettet, tilrettede ressurser for ulike målgrupper osv. De stolte omtrent like mye på ressurser de fant via søkemotorer som via bibliotek. Noen respondenter svarte at søkemotorer leverer raskere, og har bedre kvalitet og kvantitet på informasjonen enn «bibliotek-assistert» søking. Likevel ønsket de fleste veiledning fra bibliotekar, både i det fysiske biblioteket og på nett.

Resultater fra den internasjonale undersøkelsen stemmer til dels overens med resultater i den norske *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006). Kun ti prosent av bibliotekbrukerne har brukt folkebibliotekets nett-tjenester i bibliotekets egne lokaler, ni prosent oppgir at de har brukt slike tjenester utenfor folkebibliotekets lokaler siste år. Studenter bruker nett-tjenestene ved universitets- og høyskolebibliotekene hyppigere: 65 prosent av studentene oppgir at de har brukt bibliotekets nett-tjenester i biblioteklokalene, 48 at de har brukt dem utenfor biblioteklokalene siste år. Det ser også ut til at bibliotekenes nett-tjenester er for lite kjent, både hos brukere og ikke-brukere.

7.1.5 Aktører

Et godt og tidsriktig digitalt bibliotektilbud krever innsats, forskning og utviklingsarbeid fra flere aktører på nasjonalt, europeisk og internasjonalt nivå. Sentrale aktører i Norge er Nasjonalbiblioteket med etableringen av Nasjonalbibliotekets digitale bibliotek og ABM-utvikling med programmet Norsk digitalt bibliotek. Andre sentrale innslag vil være ulike prosjekter og tiltak satt i verk av universitets- og høyskolebibliotekene og større folkebibliotek, enkeltvis eller i samarbeid mellom flere, og det utviklingsarbeidet som gjøres av de ulike biblioteksystemleverandørene.

7.1.6 Internasjonalt samarbeid

I det internasjonale bibliotekarbeidet legges det stor vekt på digitalisering og tilgjengeliggjøring av digitalisert materiale. Det handler i stor grad om enhetlige løsninger, sømløshet, muligheter for felles søk i portalløsninger og indeksering av innhold og tjenester slik at de blir best mulig synlige for brukeren. Den internasjonale bibliotekorganisasjonen IFLA arbeider for å fremme bibliogra-

fiske standarder og større grad av internasjonal koordinering på bibliotekområdet.

Det er flere tunge aktører som representerer Norge i internasjonale nettverk. De bidrar til at det norske bibliotekmiljøet er oppdatert på internasjonale føringer og kan legge disse til grunn i utvikling av innhold og tjenester. I kap. 9 beskrives Norges rolle i det internasjonale samarbeidet nærmere. En viktig satsing innenfor utformingen av en europeisk IKT-politikk er etableringen av et europeisk digitalt bibliotek, som skal gjøre materiale fra abm-sektoren mer tilgjengelig og interessant å bruke, jf. i2010 Digital Libraries Initiative (Europakommisjonen 2005a).

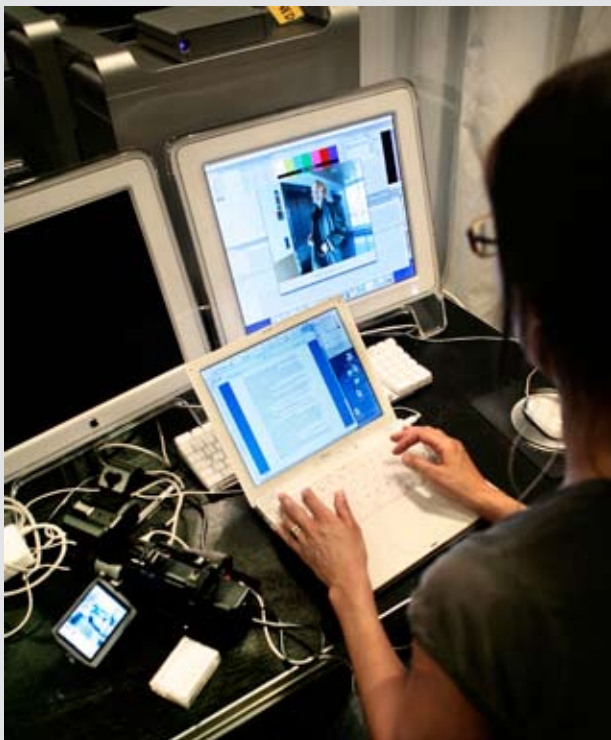
7.2 Utfordringer for det digitale bibliotek

7.2.1 Økonomiske utfordringer

Digitalisering krever store investeringer i både teknologi og kompetanse, investeringer som vanskelig kan gjøres innenfor ordinære driftsrammer. I tillegg til at det vil være nødvendig med nøye og vel begrunnede prioriteringer for både utvalg og framdrift, vil det være nødvendig å tilføre abm-sektoren betydelige økonomiske midler dersom man skal få frem en kritisk masse av innhold, slik at det reelt blir en utvidet nettbasert tilgang til kunnskap og kultur. Det vil være viktig å sikre at digitalt materiale ikke går tapt, enten det er skapt digitalt eller konvertert. Digitalisering uten en hensiktsmessig strategi for bevaring kan føre til at store ressurser går tapt. Digital langtidslagring krever migrasjon over tid, og siden kostnadene ved dette er en ukjent faktor, vil det være behov for økonomiske prioriteringer også for bevaring. Opphavsretten krever nytenkning når det gjelder økonomiske finansieringsmodeller. Det vil være behov for å hente inn spisskompetanse fra andre fagfelt, og for å vedlikeholde og videreutvikle sektorens egen kompetanse. Tilgang til utvalgte betalingsbaser både for kunnskapssektoren og det allmenne publikum er viktig for å utvikle Norge som kunnskapssamfunn og unngå digitale skiller i kunnskapstilgangen. Betydelige økonomiske midler må settes inn for å frigjøre tilgang til de viktigste kunnskapskildene.

7.2.2 Organisatoriske utfordringer

En overordnet koordinering er nødvendig for å unngå duplisering av arbeid, og for å kunne følge opp prioriteringer på en kostnadseffektiv måte. Nye arbeidsmetoder må tas i bruk, og nye samarbeidsmodeller må bygges både mellom og innenfor offentlig, privat og frivillig sektor. Mangfoldet av små og store institusjoner og aktører i

DIGITALISERING OG OPPHAVSRETT

Det er bare fritt tilgjengelig materiale som uten videre kan gjøres tilgjengelig digitalt. I realiteten betyr dette at det først og fremst er materiale produsert fram til tidlig på 1900-tallet som vil kunne være fritt tilgjengelig for alle. Skal øvrig materiale gjøres tilgjengelig, vil det kreve omfattende endringer i opphavsretten, eller etablering av lisensavtaler og avtalelisenser med rettighetshaverne

abm-sektoren vil kreve en samling av ressurser og forening av krefter og kompetanse. Dette krever organisatoriske endringer og utvikling av ny kompetanse i institusjonene. Arbeid med tilgang til åpent og lisensiert materiale må koordineres for å skape best mulig synergieffekt. Ansvar for koordinering og prioriteringer må baseres på et verdigrunnlag, og ikke ensidig på økonomiske interesser eller sektor-/institusjonsinteresser. Tilgjengelighet krever tilrettelegging og strukturering tilpasset brukernes behov.

7.2.3 Teknologiske utfordringer

Det vil være behov for hele tiden å videreutvikle teknikker for digitalisering for å oppnå bedre kostnadseffektivitet, samtidig som kvaliteten ivaretas. Det må satses på forskning for å framskaffe gode, framtidsrettede løsninger tilpasset ulike behov og interesser knyttet til bevaring, gjenfinning og tilgang. Det er behov for tjenester som bidrar til gjenfinning og mulighet for enkel bruk av ressursene. Det kreves kontinuerlig fornyelse av kunnskap, bygget på flerfaglighet og samarbeid med de teknologiske fagmiljøene som ligger i forkant av den teknologiske utviklingen. Det kreves aktivt internasjonalt samarbeid om og koordinering av felles standarder og formater.

7.2.4 Juridiske utfordringer

Harmoniseringen av opphavsretten legger til grunn at arkiv, bibliotek, museer og utdanningsinstitusjoner skal kunne digitalisere materiale, men

tilpasningen til dette nye opphavsrettsregimet er ikke ferdigstilt, og må foregå jevnlig. Det er bare fritt tilgjengelig materiale som uten videre kan gjøres tilgjengelig digitalt. I realiteten betyr dette at det først og fremst er materiale produsert fram til tidlig på 1900-tallet som vil kunne være fritt tilgjengelig for alle. Skal øvrig materiale gjøres tilgjengelig, vil det kreve omfattende endringer i opphavsretten, eller etablering av lisensavtaler og avtalelisenser med rettighetshaverne. Det vil være nødvendig å etablere gode systemer for klarering av rettigheter, særlig for gråsonemateriale. Pliktavleveringsloven må videreutvikles for å sikre samfunnets behov for tilgang over tid til et mangfold av åndsverk i ulike format.

De ulike juridiske kompetansemiljøene i hele abm-sektoren må samhandle om felles utfordringer, for både å bidra til en kontinuerlig tilpasning av den felles juridiske plattformen, sikre kunnskapsdeling og å bidra til bedre konsistens i forvaltning av lovverket. Det er en utfordring å bygge opp spisskompetanse på avtalerett for eksempel knyttet til lisensiert materiale.

7.3 Bibliotek 2.0 – sosial teknologi

Utviklingen innenfor informasjons- og kommunikasjonsteknologien har i stadig større grad blitt en sosial utvikling der mellommenneskelige relasjoner og kommunikasjonsformer står i fokus. Kjente teknologier som chat, blogging, wikier og podcasting har blitt allemannseie og har gitt nye muligheter for å skape og formidle kultur, infor-

BIBLIOTEKSVAR

Biblioteksvar er et godt eksempel på hvordan bibliotek tar i bruk sosial teknologi, i dette tilfellet chat, for å nå brukere på brukernes premisser. Tjenesten er også et godt eksempel på hvordan teknologien sprenger gamle grenser og tillater samarbeid mellom vidt forskjellige bibliotektyper og over store geografiske avstander.

masjon og kunnskap. Disse nye arenaene har også behov for biblioteket som aktør. Samtidig har biblioteket svært mye å bidra med og lære av disse nye formene for kommunikasjon og informasjon. Utviklingen mot et nett der alle programmer (applikasjoner) kan kjøres gjennom nettleseren og hvor den sosiale dimensjonen står i fokus har fått betegnelsen *Web 2.0*. Bibliotekenes bruk av og plass innenfor denne utviklingen blir nå kalt *Bibliotek 2.0*. Begrepet Bibliotek 2.0 ble introdusert i bloggen LibraryCrunch i 2005 og har fokus på toveiskommunikasjon mellom bibliotekansatte og brukerne i digitale kanaler (Casey 2006). Bibliotek 2.0 har fokus på brukerne og hvordan nye teknologier tillater brukerne kontroll over nye former for kommunikasjon og informasjonsformidling. Brukerne skal bli mer delaktig i utviklingen av digitale tjenester.

For alle typer bibliotek innebærer sosial teknologi to sentrale utfordringer. Det er nødvendig for et bibliotek å ha kompetanse på ny teknologi generelt og sosial teknologi spesielt for å kunne forstå det universet bibliotekets brukere beveger seg i og for å kunne kommunisere med brukerne i det formatet brukerne selv ønsker. Bibliotekene må gjøre seg kjent med og bruke sosiale teknologier i sitt daglige arbeid for å nå brukere som har dette som en av sine primære sosiale arenaer. Bibliotekansatte bør kunne bruke og formidle informasjon, kunnskap og kultur i format som blogger, podcaster og chat. Bibliotekenes tjenester bør tilpasses den generelle utviklingen og de all-

ment anerkjente grensesnitt for hvordan tjenester skal utformes, slik at brukerne på egenhånd kan søke, bruke og utnytte de digitale ressursene.

Sosiale teknologier er også interessante i et bibliotekfaglig perspektiv hvor informasjon og brukere får nye roller. Bibliotekene må skape en tilstedeværelse innenfor sosiale digitale arenaer basert på eksisterende tilbud, og utvikle tilbud tilpasset de nye arenaene som dukker opp. Bibliotekene har også stort potensial som arenaer for brukere som ønsker å skape innhold basert på sosiale teknologier. Bibliotekene må i fremtiden profilere seg ved å gå i dialog med, og integreres i andre webapplikasjoner og tjenester, også i læringsplattformene i utdanningssektoren.

Bibliotekene har begynt utviklingen med tilgjengeliggjøring av tjenester slik at de kan nå med verktøy som sms, chat og e-post. Felles-tjenesten Biblioteksvar er et godt eksempel på hvordan bibliotek tar i bruk sosial teknologi, i dette tilfellet chat, for å nå brukere på brukernes premisser. Tjenesten er også et godt eksempel på hvordan teknologien sprenger gamle grenser og tillater samarbeid mellom vidt forskjellige bibliotektyper og over store geografiske avstander. Forventningene fra brukerne om at bibliotekenes tilbud i stadig større grad må være brukervennlige og teknologisk oppdaterte, vil i stadig større grad være bestemmende for bibliotekenes utvikling av nye tjenester.

7.4 Forutsetninger for digitalisering og tilgjengeliggjøring

7.4.1 Felles standarder og formater

Digitalisering av innhold krever nasjonale standarder, formater og retningslinjer. Det samme gjør utviklingen og tilpasningen av verktøy for tilgang til digitalt innhold og tjenester. Dette er viktig for enhetlig digitalisering av materiale og kommunikasjon mellom systemløsninger.

Rammeverksprosjektet til Norsk digitalt bibliotek har vurdert bruk av standarder og formater for å sikre bedre kommunikasjon mellom de ulike IKT-systemer i bibliotekene (Nasjonalbiblioteket 2005). Prosjektet har utarbeidet anbefalinger til standarder og retningslinjer for registrering og beskrivelser av dokumenter i et system. Samtidig ble det gitt forslag til tjenestebasert infrastruktur og systemarkitektur for å utvikle et enkelt søkeverktøy for sluttbrukeren. Søkeverktøyet skal kunne søke opp alt materiale (tekst, lyd, bilder osv.) som finnes i bibliotekene.

Skjønn- og faglitteratur og andre medier katalogiseres (registreres i databaser) på forskjellige måter av bibliotekene, selv om det ligger en felles standard til grunn for dette. Ulik praksis gir større utfordringer ved etablering av felles søkeløsninger, fordi søkeresultatet kan bli forskjellig. Målet er at et dokument katalogiseres én gang og at bibliotekene gjenbraker dataene uten å endre dem. Det bør derfor sikres en effektiv nasjonal bibliografisk produksjon til beste for norske bibliotek, forskning og utdanning.

For å kunne delta i en tjeneste for felles søk med bestillingsfunksjon i bibliotekenes kataloger er det en forutsetning at bibliotekene er oppgradert med nødvendige systemkomponenter og standarder. En utfordring i samarbeidet med arkiv- og museumssektoren om en felles abm-portal, hvor felles søk og bestillingsfunksjon skal inngå, er at beskrivelsen av dokumenter (katalog-data) er gjort i ulike metadataformater, og sektorene har ikke kommet like langt mht. å tilgjengeliggjøre dataene via nettet.

Det er nærliggende å tenke at løsninger som tjenesteorientert arkitektur kan være aktuelle ettersom det legges føringer for det i *eNorge*-planen (Moderniseringsdepartementet 2005), men det kan også være andre løsninger. Utfordringene kan knytte seg til om alle bibliotekene har de protokoller¹ som er nødvendige. Opplysninger innhentet av Norsk digitalt bibliotek fra system-

leverandørene i Norge viser at svært få folke- og skolebibliotek har installert protokoller som Z39.50, mens alle medlemsbibliotekene i BIBSYS har den på plass. Biblioteksystemene bør oppgraderes slik at det gjør bibliotekene i stand til å delta i felles løsninger.

7.4.2 Opphavsrett

Viktige kjerneområder for arkiv, bibliotek og museer er å gjøre kunnskaps- og opplevelseskilder tilgjengelig for brukerne på en hensiktsmessig måte samt å bevare og sikre kulturhistorisk materiale og dokumenter for ettertiden. Et mål er at disse ressursene skal gjøres lettere tilgjengelige på en måte som ivaretar både rettighetshavernes og brukernes interesser.

Digital tilgang til materiale i bibliotekene reguleres hovedsaklig av lisensavtaler for materiale som har opphavsrettslig beskyttelse og som utgiver gjør tilgjengelig i digital form. Med ny lov om opphavsrett til åndsverk som trådte i kraft 01.07.2005 utvides bibliotekenes adgang til digital eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring. Lovens § 16 er en forskriftshjemmel som hjemler rett for arkiv, bibliotek og museer til å framstille eksemplarer av verk for nærmere definerede formål. Det åpnes for en viss utvidelse av rammene for bruk av verk i samlingene; adgang til å framstille kopier i annet format enn originalen til særskilte formål (digitalisere verk i egne samlinger) og til tilgjengeliggjøring for brukerne via terminaler i bibliotekets lokaler. Rammene for denne utvidelsen vil gi i nye forskrifter til loven. I tillegg gir ny § 16a bibliotekene mulighet til å inngå avtalelisens for digital eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring av materiale som ligger utenfor bruken som tillates innen fribruksbestemmelsene.

Det er vesentlig at abm-institusjonene får adgang til å digitalisere og bruke digitale kopier i en utstrekning som gjør at de effektivt kan utnytte de mulighetene ny teknologi åpner for. Dette vil gi brukerne enkel og hensiktsmessig tilgang til materialet i samlingene samtidig som opphavsrettshavernes rettigheter ivaretas.

7.4.3 Kompetanse

Ny teknologi medfører nye måter å tenke på i forhold til arbeidsmetoder og formidling, spesielt fordi brukernes atferd i bruk av innhold og tjenester forandres. Den store økningen i bruk av Internett gjør at det er store utfordringer knyttet til bibliotekenes rolle i forhold til digitalisering av innhold og den virtuelle formidler- og veiled-

¹ Protokollen Z39.50: Internasjonal standard for søk i databaser. Protokollen OAI/PMH: OAI (Open Archives Initiatives) brukes for innhøsting av data, mens PMH (Protocol for Metadata Harvesting) brukes for innhøsting av metadata.

STRATEGI FOR DIGITALISERING

«Det er økt oppmerksomhet omkring digitalisering internasjonalt, og det er enighet om at utfordringene må møtes med en metodisk og koordinert tilnærming til digitaliseringsarbeidet. Foreløpig mangler det en tydelig og overordnet nasjonal strategi for digitalisering i Norge» (ABM-utvikling 2006d).

ningsrollen. Det gjør at kompetansebehovene endres og defineres etter hvilken rolle biblioteket har og hvem det skal betjene.

Det vil ta mange år før det digitale biblioteket er realisert fullt ut, men det er viktig at bibliotekene ser parallelt på oppbyggingen og formidlingen av innhold og tjenester i det fysiske biblioteket og på nettet. Formidler- og veiledningsrollen vil bli like viktig innenfor det digitale biblioteket. Det er behov for å styrke kompetansen i digitalisering, digitalisert materiale og digital formidling. Mens det bør bygges opp regionale kompetansemiljøer for digitalisering, bør formidlingskompetansen styrkes på alle nivå og innen alle bibliotek.

Kommunikasjon mellom mennesker vil fremdeles være viktig, selv om OCLCs undersøkelse (2003) viste at de fleste ønsket å være selvbetjent. Det blir viktig å få toveiskommunikasjon inn i de tekniske løsningene. Derfor bør bibliotekarens veilednings- og formidlingskompetanse integreres i tjenestene som tilbys på nettet, i tillegg til i rene «Spør og få svar»-tjenester som Bibliotek-svar. Det har skjedd en utvikling i formidlingen av innholdet i nett-tjenestene for å få bedre dialog med brukerne. Beskrivelsene av det fysiske innholdet (de bibliografiske dataene) i katalogene er fremdeles vanskelige å forstå for brukerne. Det bør legges vekt på å gjøre disse lettere tilgjengelig. Det kan gjøres ved å trekke inn flere typer kompetanse i utformingen av tjenestene, som pedagogisk kompetanse, kompetanse innen nettformidling, metoder for informasjonssøking og gjenfin-

ning og kunnskap om brukeratferd. Ettersom en stadig større del av samlingene er digitale og formidles over nett, vil nettbasert formidlingspedagogikk bli et stadig viktigere kompetanseområde. Løsninger må tilrettelegges slik at regionale og lokale bibliotek kan formidle materialet til ulike målgrupper. ABM-utvikling har en viktig oppgave i å stimulere til slik formidling.

7.4.4 Digitalt innhold

Digitalisering

I ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000), ble det etterspurt en statusrapport som grunnlag for mer helhetlig tenkning og planlegging av det videre arbeidet med digitalisering av kulturarvsmateriale. Kulturmeldingen, St.meld. nr. 48 (2002–2003), påpekte at dette skal ses i sammenheng med programmet Norsk digitalt bibliotek. Norsk digitalt bibliotek er også framhevet som et av tiltakene i *eNorge 2009* for å gjennomføre strategier og handlingsplaner for å sikre nettilgang til kunnskapskilder, kulturarven og opplevelseskilder (Moderniseringsdepartementet 2005).

Som svar på oppfordringen fra ABM-meldingen og *eNorge 2009*, nedsatte ABM-utvikling under programkomiteen for Norsk digitalt bibliotek en ekstern arbeidsgruppe for digitalisering. Arbeidsgruppen har gjennomført en kartlegging av omfanget av digitalisert materiale i abm-sektoren, og har utarbeidet forslag til strategier for digitalisering, digital bevaring og digital formidling

i abm-sektoren i rapporten *Kulturarven til alle* (ABM-utvikling 2006d).

I *Kulturarven til alle* peker arbeidsgruppen for digitalisering på at det er et stort behov for prioriteringer når materiale skal velges ut for digitalisering. Det er viktig at det fortsatt blir tatt et helhetlig grep på tvers av abm-sektorene, siden sektorene har mange av de samme utfordringene i forhold til konservering, digitalisering, lagring og formidling av materiale.

Kartleggingen viser at en svært liten andel av samlingene er digitalisert, mens litt over en tredjedel av institusjonene i sektoren arbeider med digitalisering. Arbeidet med å digitalisere konvensjonelle samlinger har kommet kortere enn digitaliseringen av katalogene. Tendensen er at det er de største og foreløpig mest ressurssterke institusjonene som i størst grad har kommet i gang. I abm-sektoren er bare halvparten av de digitaliserte samlingene tilgjengelige for allmennheten. Digitaliseringsarbeidet er i stor grad utført av den institusjonen som forvalter materialet. For biblioteksektoren er det først og fremst Nasjonalbiblioteket (NB) som nå vil bidra til å høyne omfanget av digitalisert materiale. Potensialet for økt tilgjengelighet er stort, og ambisjonene ved institusjonene er høye for å satse videre på digitalisering.

Nasjonalbiblioteket har en viktig rolle som samarbeidspartner og medspiller i programmet Norsk digitalt bibliotek. Nasjonalbibliotekets samlinger er kanskje den viktigste delen av innholdet som det digitale biblioteket skal fylles med, og har selv definert seg som kjernen i Norsk digitalt bibliotek. Nasjonalbiblioteket er bibliotekenes viktigste aktør for digitalisering av materiale. I løpet av det siste året har NB etablert mål og strategier for å utvikle seg til et digitalt nasjonalbibliotek, og som en viktig deltaker i det digitale samfunnet. Nasjonalbiblioteket har lagt følgende prinsipper til grunn for sitt videre arbeid²:

- Nasjonalbiblioteket har vedtatt å digitalisere sine samlinger – for bevaring, men også for formidling, og i samarbeid med rettighetshavere, og gjennom avtale med enkeltinstitusjoner og gjennom avtalelisensordningen.
- Alle digitale objekt og metadata for gjenfinning skal langtidsbevares i det digitale sikringsmagasinet (DSM). DSM er tilgjengelig som nasjonal ressurs for digital langtidsbevaring. først og fremst for abm-området, men også for forskningsmiljøer og andre med behov for slike tjenester.

- Metadata skal eksponeres for alle søkemotorer (Sesam, Google, AllTheWeb osv.) for å sikre størst mulig tilgjengeliggjøring av innholdet i DSM.
- Det skal etableres et regime for autentisering og autorisering av brukere slik at tilgang kan gis på individuell basis i henhold til avtale med Nasjonalbiblioteket og rettighetshavere. Dette systemet er i dag etablert gjennom at NB bruker FEIDE, som er utviklet av universitetene.

I 2006 er det etablert produksjonsløyper for digitalisering av pliktavlevert trykt materiale til NB (bøker og tidsskrifter). Det planlegges tre ulike metoder for denne digitaliseringen: automatisert masseskanning, bladskanning (bøker digitalisert side for side ved å bla gjennom bøkene), digitalisering i høy kvalitet av spesielt verdifulle og sjeldne bøker, og av bøker som må gjennomgå en restaureringsprosess.

Det anbefales i rapporten *Kulturarven til alle* at det settes i gang en samlet og koordinert nasjonal satsing for å tilgjengeliggjøre kilder til kunnskap og kultur som forvaltes i arkiv, bibliotek og museum. Den sier videre at ABM-utvikling bør påta seg oppgaven med å koordinere satsingen, som må stimuleres gjennom et eget økonomisk innsatsprogram. Arbeidsgruppen anbefaler også at det satses på kompetansetiltak, infrastruktur og langtidslagring.

De generelle prinsippene og kriteriene for utvalg av kunnskapskilder for digitalisering som anbefales i *Kulturarven til alle*, vil, sammen med relevant veiledning, utgjøre et godt verktøy som bør legges til grunn for prioriteringer i et nasjonalt innsatsprogram for digitalisering. ABM-utvikling bør ha en sentral rolle i etableringen og koordineringen av et slikt innsatsprogram, som også må bygge på digitaliseringsstrategiene til Arkivverket og Nasjonalbiblioteket.

Lisensbaserte kunnskapsbaser

Bibliotekene, hovedsakelig universitets- og høyskolebibliotekene, kjøper tilgang til lisensbaserte databaser fra kommersielle aktører. Målet er å gi brukerne tilgang til mer digitalt kvalitetsinnhold på en enkel måte. Tilgang til basene gis ved systemer for autentisering og autorisasjon. Lisensene fremforhandles for ulike enkeltinstitusjoner eller for grupper av interessenter (konsortier).

Rapporten *Danser med ulver* presenterer en rekke anbefaler og tiltak som bør følges opp videre (ABM-utvikling 2006a). Rapporten peker på utfordringer knyttet til opphavsrett og behovet for nasjo-

² Informasjon fra Nasjonalbiblioteket, gitt i møter underveis i arbeidet med Bibliotekutredningen.

FELLES LÅNEKORT

Felles lånekort (www.lanekortet.no) gjør at brukerne kan benytte ett lånekort uansett hvilket bibliotek de henvender seg til. Med dette kortet kan etter hvert brukerne også få rettigheter til lisensbelagt informasjon hvis de ønsker det.

nale lisenser, og foreslår at det etableres konsortieavtaler også for ikke-tekstlig materiale. Samtidig må utviklingen av åpne og gratis tilgjengelige tidsskrifter og publikasjonsarkiv på nett stimuleres.

Åpne institusjonsarkiv

Alle universiteter, høyskoler og andre institusjoner der vitenskapelig forskning er en del av virksomheten, bør etablere åpne institusjonsarkiv med alle vitenskapelige dokumenter forfattet ved institusjonene. Hensikten er å gi fri tilgang til innholdet som produseres av forskere, studenter og vitenskapelig personale. Private nettsider eller forskersider kan ikke erstatte institusjonsarkiv, fordi etableringen av slike arkiv krever spesiell kompetanse og langsiktig tilrettelegging. Det er store gevinster å hente ved å gå sammen om et felles system, i stedet for at hver institusjon oppretter sitt eget. Norges fellesløsning for åpne institusjonelle arkiv er NORA (www.ub.uio.no/nora). NORA har som mål å utvikle standarder og verktøy for digital publisering og digitalt samarbeid, øke mengden digitale dokumenter og fremme bruk av åpne arkiv.

7.4.5 Digitale tjenester

Bibliotekenes digitale innhold og tjenester må integreres i den enkelte brukers hverdag og bruksmønster for å bli utnyttet best mulig. Tilbudet bør derfor finnes i forskjellige former og formater som brukerne selv kan velge å integrere i sin digitale hverdag. Det må tilbys tjenester som

kan integreres i hjemmesider og nettportaler, og gjøres tilgjengelig via ulike verktøy.

MinSide og Felles lånekort

Eksempel på en nettportal der bibliotekenes ressurser og tjenester bør være synlige, er Norge.no som også skal omfatte MinSide. MinSide er initiert av Fornyings- og administrasjonsdepartementet (FAD) og skal gi en felles inngang til offentlige tjenester på nettet. Det skal være innbyggernes offentlige servicekontor på Internett. MinSide ønsker å presentere kommunale og statlige tjenester for innbyggerne og hovedmålet er å tilby tjenester til folk flest. Bibliotekets tilbud er en del av de offentlige tjenestene kommunene tilbyr og skal være en selvfølgelig del på en slik side.

Felles lånekort (www.lanekortet.no) gjør at brukerne kan benytte ett lånekort uansett hvilket bibliotek de henvender seg til. Med dette kortet kan etter hvert brukerne også få rettigheter til lisensbelagt informasjon hvis de ønsker det. Systemleverandørene for bibliotekene har laget integrasjon mellom de lokale utlansmodulene og Felles lånerregister. Felles lånerregister kan benyttes til å autentisere lånerne og for eksempel sende materialet direkte hjem til lånerne eller til det biblioteket som brukerne benytter. Dette er en tjeneste som systemleverandørene i Norge har samarbeidet om og mange bibliotek har sluttet seg til. Tjenesten ble lansert i oktober 2005. Felles lånekort er en grunnleggende forutsetning for etableringen av Norgesbiblioteket.

Søkemotorer – konkurrenter eller medspillere?

Resultatene fra både OCLCs og SSBs undersøkelse viser at bibliotekene har en utfordring i å synliggjøre tjenester og kompetanse overfor brukerne og være tilstede med veiledning på nettet (OCLC 2005 og Buskoven 2006). Det kan være mange årsaker til at bibliotekenes ressurser er usynlige for brukerne. En av årsakene kan være at bibliotekene i liten grad samarbeider om å bygge opp innhold i felles tjenester. En annen er lite samarbeid om enkle og enhetlige brukergrensesnitt, noe som gjør at brukerne opplever et fragmentert tilbud fra bibliotekene.

Søkemotorene framstår ofte som enkle å bruke ved at de har én søkeside med et enkelt grensesnitt som brukerne finner på ett sted eller innlemmet i andre hjemmesider. Det gjelder søkemotorer som Google, Yahoo og Sesam. I tillegg til å tilby felles tjenester og veiledning på nett, må bibliotekene også arbeide systematisk for å få metadata fra bibliotekene inn som materiale i søkemotorene ved indeksering.

Google Book Search (tidligere Google Print) (books.google.com) indekserer nettressurser generelt, mens Google Scholar (scholar.google.com) indekserer fulltekstdokumenter blant vitenskapelig publisert materiale. Innholdet i Google Scholar kan sees på som supplement til norske vitenskapelige arkiv som NORA, fordi den tilbyr tilgang til utenlandsk vitenskapelig materiale. Google har inngått avtaler med flere amerikanske forlag om indeksering av hele tekster i vitenskapelig materiale. I tillegg ble åpne arkiv for vitenskapelige publikasjoner lagt inn i Google Scholar. Brukere får tilgang til de bibliografiske opplysningene, men også lenker direkte til publikasjonen som finnes ved et bibliotek. Brukerne får tilgang til publikasjonen hvis de får adgang med sitt lånekort. I forbindelse med denne tjenesten har Google inngått en avtale med store bibliotek om å digitalisere samlingene og gjøre dem søkbare. Google gir ikke tilgang til hele verket, men gir brukerne tilgang til de stedene i verket hvor søkeordene forekommer.

Sesams nyhetssøk finner artikler og nyheter fra norske og internasjonale nyhetskilder, inkludert artikler som har stått i norske papiraviser fra 1985 til i dag. Det er Schibsted-eide Retriever Norge AS som tilgjengeliggjør nyheter fra norske og nordiske nettaviser samt deler av sitt papirarkiv ATEKST.

Omfanget av materiale som er tilgjengelig digitalt vil øke. Informasjon som tidligere var skjult inne i artikler, bøker og oppslagsverk vil bli søkbar

for søkemotorene. Når det etableres en søkemotor for bibliotek på nett, vil den største forskjellen mellom bibliotekenes søkemotor og kommersielle søkemotors tilbud bli typen materiale og pålitelighet i kildene. De kommersielle søkemotorene er foreløpig ikke kildekritiske, og ressursene er ikke vektet i forhold til pålitelighet. De vil inneholde mye annen informasjon som ukritisk legges ut på nettet også. Det er nødvendig med menneskelig kompetanse for å utøve kildekritikk. Bibliotekene har etablert systemer for å overføre kompetansen til digitale systemer ved at dokumentene er kvalitetssikret og vurdert som relevante før de blir registrert.

Det er viktig å gjøre alle ressursene i abm-sektoren mest mulig kjent og brukt, enten det dreier seg om innhold eller tjenester. For at materiale fra kultursektoren skal bli synlig i søkemotorene, er det nødvendig at digitalisert materiale og digitale kataloger indekseres. Som eksempel har emneportalen Detektor (detektor.deichman.no) blitt indeksert i Google siden 2004, og hadde en økning i besøk på over 300 000 fra 2004 til 2005 (fra 460 000 til 780 000) i følge innhentet statistikk fra Deichmanske bibliotek. Tjenesten har tydeligvis blitt mer synlig gjennom eksponeringen i søkemotoren. Det bør etableres nasjonale retningslinjer for indeksering av alle relevante tjenester i det digitale biblioteket.

Fag- og emneportaler og digital formidling

Oversikten over bibliotekenes tilbud på nett i 2006 viser et fragmentert landskap med varierende kvalitet. Det er ofte tilfeldig om brukerne oppdager nettsidene. Universitetsbiblioteket i Oslo, bibliotek for medisin og helsefag, gjorde i 2005 en undersøkelse på hvor godt kjent SMIL (Skandinavisk medisinsk informasjon for legfolk) (smil.uio.no) var i norske folkebibliotek. Kun 13 av de 453 undersøkte nettstedene hadde henvisning til SMIL. Det kan tyde på at det er behov for å gjøre denne typen tjenester bedre kjent hos de som skal formidle tjenestene (Munthe og Fossum 2005).

Fagportaler gir mulighet til å sammenstille materiale tilpasset ulike brukergrupper og formidle innholdet på formålstjenlige måter. Det kan etableres fagportaler for tema som det er spesiell interesse for, for eksempel litteratur, musikk, lokalhistorie, slektsgransking eller digitalt verksted. Bibliotekansatte har spesialkunnskap om litteraturformidling. Litteraturen formidles i stor grad i det fysiske biblioteket, mens utfordringen blir å se de mulighetene som ligger i å formidle via nettet. I en fagportal for litteratur kan en se

for seg tjenester som Lesehulen.no, Ønskebok og Skrivebua.no.

Bibliotekene kan samarbeide om innholdet på de nasjonale nettstedene, samtidig som disse nettstedene utvikles slik at det kan trekkes ut og tilrettelegges informasjon til regionale og lokale nettsteder. Fagportalene kan en tenke organisert på samme måten som danske biblioteks Litteratursiden.dk.

Svartjenester

Ulike bibliotek og grupper av bibliotek har etablert digitale svartjenester. Spørsmål besvares med faktaopplysninger, lenketips, informasjon om hvor bruker kan finne svaret eller veiledning i søketeknikker avhengig av brukernes ståsted. Eksempler på slike svartjenester er Biblioteksvar.no og Høgskolen i Oslo Spør en bibliotekar (vrlplus.cb.docutek.com/no-hio). Svartjenestene har fordelen av at tjenesten er tilknyttet bibliotek som allerede ivaretar oppgaven med å svare på spørsmål ut i fra kunnskap om ulike typer samlingsressurser i det fysiske biblioteket og på nettet.

Statistikken fra 2005 for Biblioteksvar viser at 55 prosent av spørsmålene ble besvart ved hjelp av Internett og ca. 50 prosent besvart ved hjelp av bibliotekenes egne samlinger. Tjenesten har et stort nettverk av bibliotekansatte å søke kompetanse hos. I 2005 deltok 200 bibliotekansatte i vakter i chat-tjenesten, mens alle deltakende bibliotekene svarte på spørsmål per e-post og sms. Det fører til sikring av garantert svartid og kvalitet for brukerne, og det vil gi kompetanseheving hos de ansatte (Deichmanske bibliotek 2006).

Informasjonskompetanse og digitale læringsressurser
Kultur- og kunnskapsressursene i arkiv, bibliotek og museer må synliggjøres i digitale læringsplattformer (LMS: Learning Management System) som benyttes både i grunnskolen, videregående skoler og i høyere utdanning. Det finnes store mengder ressurser som egner seg til læringsformål, mens noe vil kreve mer pedagogisk tilrettelegging.

Det er nylig gitt ut en rapport om bruk av digitale læringsplattformer i grunnskolen (Utdanningsdirektoratet 2006). Undersøkelsen viser at flere skoleeiere og skoler vil investere i denne typen læringsteknologi for å utvikle den digitale kompetansen. I 2005 hadde 17 prosent av grunnskolene og 96 prosent av videregående skoler anskaffet en slik læringsplattform. En kan anta at mange lærere kun vil forholde seg til læringsplattformen når de skal hente inn og forberede sine

undervisningsopplegg i stedet for Internett i sin helhet. Elevene vil også forholde seg til læringsplattformene og det universet som vil eksistere der.

En utredning om digital tilstand i høyere utdanning viser at det også her er økning i bruk av læringsplattformer (Norgesuniversitetet 2006). Nesten alle lærestedene hadde i løpet av de siste årene skaffet en digital læringsplattform. Det har gjort pedagogiske IKT-verktøy lett tilgjengelig for de faglig ansatte ved institusjonene. I hovedsak brukes LMS til å formidle enkel informasjon, digitale læremidler og administrere innleveringer av oppgaver.

En arbeidsgruppe har nylig utarbeidet forslag til nasjonale kriterier for digital kompetanse (www.vox.no/templates/iframe.aspx?id=2136) i arbeids- og samfunnsliv, forankret i *eNorge 2009* (Moderniseringsdepartementet 2005). Det forventes at Kunnskapsdepartementet følger opp med videre tiltak for å nå nasjonale mål for digital kompetanse, gjennom å operasjonalisere dem og prøve dem ut i samarbeid med representanter for brukergrupper og fagmiljøer. Dette vil blant annet kreve et tettere samarbeid mellom biblioteksektoren og utdanningssektoren. Behovet for et slikt samarbeid, både mht. digitale læringsressurser og informasjonskompetanse, omtales nærmere i kap. 12.3.2.

7.4.6 Langtidslagring og organisering av pliktavlevering

Bruk av standarder og verktøy, samt valg av formater og sikkerhetsløsninger legger premisser for å utnytte og tilgjengeliggjøre digitalt materiale og bevare det over tid. Kartleggingen av digitalisert materiale i abm-institusjonene (ABM-utvikling 2006d) viste at katalogmateriale og digitaliserte samlinger ikke er omfattet av strategier for langtidbevaring.

For biblioteksektoren har arkivering av digitalt materiale i Nasjonalbiblioteket i hovedsak vært utført innenfor rammen av lovhjemlet pliktavlevering av norsk materiale. Det omfatter digitalisert materiale i Nasjonalbibliotekets samlinger, pliktavlevering av digitalt fødte dokumenter også fra andres samlinger og deponi av digitale utgaver av dokumenter som publiseres på papir eller i andre fysiske medier.

Det er etablert pliktavleveringsløsninger som er basert på det digitale materialet, for eksempel pliktavlevering av kringkastet materiale fra NRK og det som publiseres på den norske delen av Internett. 300 millioner dokumenter ble hentet inn fra Internett og bevart i Nasjonalbibliotekets

«For å møte behovet for kunnskap i samfunnet, må biblioteket være lokalt forankret, globalt tilknyttet og tilgjengelig over alt.» Professor Øystein Fjeldstad ved åpningen av BIs nye bibliotek høsten 2005, her gjengitt fra Stephensen (2006)

digitale sikringsmagasin ved den første innhenting i 2005 (Bjørkeng 2006). Nasjonalbiblioteket har også inngått avtaler med noen forlag om langtidslagring av deres digitale arkiver. Dette vil være aktuelt for mange kunnskaps- og kulturinstitusjoner framover.

7.5 Organisering og drift: behov for nasjonale fellesløsninger

For alle bibliotek er utviklingen av innhold og tjenester i det digitale biblioteket en stor faglig og organisatorisk utfordring. Det vil kreve nye samarbeidsformer mellom bibliotekene, men også mellom bibliotek, arkiv og museum og andre sektorer. Den faglige utfordringen vil i stor grad bestå i å heve kompetansen i bibliotekmiljøet.

Det er behov for samarbeid om felles tjenester slik at det blir enklere for brukerne å finne fram til bibliotekenes tilbud. Dette kan være på nasjonalt eller regionalt nivå, avhengig av type tjenester. Drift og utvikling av tjenester henger nøye sammen og må utvikles i et samarbeid mellom flere bibliotek og eventuelle andre aktører i fellesløsningene. Det vil være mest hensiktsmessig at ett eller få bibliotek har hovedansvar for koordinering og samordning av en eller flere tjenester. Drifting og utvikling av tjenestene bør legges til robuste institusjoner som kan utnytte egen kompetanse og nettverk innenfor det aktuelle feltet. Utviklings- og driftsoppgavene bør sees i sammenheng med teknisk drift. I prosessen med å utvikle ny database- og nettløsning er det viktig at

bibliotekpersonalets formidlingskompetanse utnyttes.

Prosjektet Felles lånekort er en tjeneste som systemleverandørene i Norge har samarbeidet om og mange bibliotek har sluttet seg til. Neste utviklingsstrinn blir å benytte Felles låneregister til integrasjon med MinSide. Det skal gis mulighet for pålogging til tilknyttede biblioteks webgrensesnitt.

I stedet for at brukerne skal bruke tid og krefter på å finne troverdig innhold blant mye annen informasjon med en søkemotor, vil det være hensiktsmessig å samle tilgangen til kultur- og kunnskapsressurser i abm-sektoren i én søkeportal som muliggjør søk på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Søkeportalen skal gi mulighet til søk på tvers av alle typer dokumenter og gi mulighet for bestilling via nettet. Man bør kunne trekke ut innhold og tjenester fra portalens personlige grensesnitt. Sektorenes forskjellige felles søk skal inngå i abm-portalene. Samarbeidet om søkeportalen vil omfatte miljøer som allerede er i gang med søkeportalarbeid innen biblioteksektoren i Norge. I tillegg skal det legges til rette for at metadata blir gjort tilgjengelig for søkemotorer som for eksempel Google og Sesam.

Biblioteksvar er allerede i en viss grad tilgjengelig på nasjonalt nivå, selv om fagbibliotekene i liten grad er representert. Universitets- og høyskolebibliotekene har behov for en felles svar-tjeneste med fokus på brukere i en utdannings-situasjon. Det er også behov for å videreutvikle

Høgskolebiblioteket i Vestfold. Foto: Cedric Archer

svartjenestene. Biblioteksvar var opprinnelig tre separate tjenester basert på chat, e-post og sms. Disse er disse nå samlet i en felles nettingang, og har en felles ledelse og driftsorganisasjon. Det må prioriteres å utvide kapasiteten på tjenesten i takt med økt bruk – på sikt må målet være å ha en døgnåpen svartjeneste som kan levere svar av god kvalitet innen garantert responstid. Kvalitets-sikring av tjenesten må ha høy prioritet. Det kreves en videreutvikling av teknologisk plattform, bruk av nye verktøy og kanaler, og det må utvikles mer spesialiserte tjenester. Egne svartjenester for yngre barn er aktuelle, som den danske tjenesten Spørg Olivia (www.spoergolivia.dk), og svartjenester innenfor avgrensede emner. I tillegg til å trekke inn en større bredde av både folke- og fagbibliotek, kan det være viktig for utviklingen av gode svartjenester at også andre kompetanseområder trekkes inn, som for eksempel museene og arkivene. Eksempler på dette ser vi i dag i den regionale tjenesten Lokalhistorisk spørjevev (sporjevev.sffarkiv.no), der både arkiv, bibliotek og museum samarbeider om å svare på spørsmål innenfor lokalhistorie i Sogn og Fjordane.

Når det gjelder tilgangen til lisensbaserte kunnskapsbaser, kan det være hensiktsmessig med nasjonale lisenser. Dette kan sikre bred tilgang til viktige kunnskapskilder på en kostnadseffektiv måte. Nasjonale lisenser kan ha ulike målgrupper: tilgang for alle som bor i landet uavhengig av sted, tilgang for alle gjennom bibliotek, eller tilgang for et utvalg av bibliotek/brukergrupper. Det må

vurderes om man ønsker å bygge opp nasjonal infrastruktur for tilgang til informasjon for alle brukergrupper. Det vil sannsynligvis være enklere og rimeligere å få til en løsning for avgrensede brukergrupper enn å gi hele Norges befolkning tilgang til ressursen uavhengig av skole, arbeids- eller studiested. Likevel vil dette være den optimale måten å nå målet om å gi kunnskap og kultur til alle. En rekke nasjonale kunnskapsbaser etableres og/eller vedlikeholdes i dag ved hjelp av betydelig økonomisk innsats fra det offentlige. Slike kilder bør være tilgjengelig for allmennheten, ut fra premisset om at det som er offentlig finansiert, skal være offentlig tilgjengelig.

7.6 Programmet Norsk digitalt bibliotek

7.6.1 Hvorfor et norsk digitalt bibliotek?

ABM-utvikling etablerte innsatsprogrammet Norsk digitalt bibliotek i 2003 for å samordne og koordinere aktiviteter i tilknytning til digitale tjenester på nettet. Visjonen var: «Norsk digitalt bibliotek skal gi alle enkel tilgang til digital informasjon og kunnskap.»

Norsk digitalt bibliotek skal ivareta forutsetningene for at bibliotekets tjenester skal gjøres tilgjengelig på nettet, og sørge for at norske ressurser blir synlige i et nettverk av digitale bibliotek på nasjonalt, europeisk og internasjonalt nivå. Det betyr at innhold og tjenester må være gjort synlige i de nett-tjenestene som er mest brukt, opphavsrettlig klarert, det må være inngått lisensavtaler for materialet, sikret lagring og det

må være utviklet tilfredsstillende driftsløsninger. Etter hvert som de felles tjenestene kommer på plass, skal de kunne inkluderes som komponenter i andre nett-tjenester. Dette krever koordinering av tiltak og stimulering til samarbeid i sektoren.

Bibliotekene må tilpasse seg den digitale tidsalder. Nye og unge brukere krever nye tjenester basert på teknologiske nyvinninger. Dette krever forandringer i bibliotekenes organisasjon, i kompetanse og i oppfatninger av hva et bibliotek er. Programmet Norsk digitalt bibliotek er et virkemiddel som kan bidra til å få realisert det digitale biblioteket eller de digitale fellesbibliotekene på nettet.

Norsk digitalt bibliotek skal gi retningslinjer til bibliotekene om hvilke standarder som skal brukes for å gjøre det mulig å søke etter informasjon på tvers i ulike systemløsninger. Programmet skal også forenkle tilgangen til innholdsressurser og bidra til å sikre et stort nok omfang av digitale ressurser. Programmet skal stimulere til samarbeid i bibliotekmiljøet om enkle brukergrensesnitt, felles fagportaler for eksempel for litteratur eller musikk, felles søkeportaler på tvers av dokumenttyper og felles veiledningstjenester som gjør at brukerne kan gå til én nett-tjeneste og få pålitelige svar på spørsmål.

7.6.2 Satsinger og resultater fram til nå

Norsk digitalt bibliotek har startet prosesser og tatt initiativ til samarbeid for å få realisert det digitale fellesbiblioteket. Det er igangsatt tiltak for samordning og koordinering av bibliotekenes eksisterende innhold og tjenester på nett.

Norsk digitalt bibliotek har arbeidet innenfor disse satsingsområdene:

- Bedre tilgang til nettbasert innhold (opphavsrettslig beskyttet materiale, lisensbasert materiale, verktøy for tilgang, felles sett med standarder og formater for at systemer skal kommunisere)
- Strategi for digitalisering
- Nye nettbaserte tjenester tilpasset ulike brukergrupper
- Koordinering og drift av eksisterende tjenester

Hovedresultater i perioden 2003 til 2006 er knyttet til samordning, utvikling og drift av viktige digitale tjenester som Felles lånekort (www.lanekortet.no) og Biblioteksvar (biblioteksvar.no). Andre viktige prosjekter utviklet innen Norsk digitalt bibliotek er: Rammeverksprosjektet (Nasjonalbiblioteket 2005), NAP - Norsk arkitekturportal (Lie 2005), NORA - Nasjonal søketje-

neste for åpne institusjonelle arkiv (www.ub.uio.no/nora), PEPIA – Prosjekt for elektronisk publisering og institusjonelle arkiv (BIBSYS 2006), Reaktor (reaktor.deichman.no) og LåtLån (www.deich.folkebibl.no/llaatlan.htm).

Andre prosjekter igangsatt i 2006 i regi av Norsk digitalt bibliotek, men som ikke er i ordinær drift ennå, er:

- Felles søke- og bestillingsmodul i fag- og folkebibliotek som blir satt i verk høsten 2006
- Utredning om sammenfallende utfordringer for å få etablert en abm-portal som felles inngang for nettbasert tilgang til kultur og kunnskap
- Nett-tjenesten Ønskebok, der ungdom skal kunne velge nyere norsk skjønnlitteratur ut fra kriterier for hva boken skal handle om. Tilsvarende tjenesten Whichbook (whichbook.net) i England

NDB går inn i en ny fase der en rekke satsinger skal konkretiseres og iverksettes, basert på det grunnlagsarbeid som alt er gjort innenfor første fase av programmet NDB.

7.7 Tiltak

Prioritert tiltak: Etablere en abm-portal som felles inngang til nettbaserte kultur- og kunnskapsressurser

Beskrivelse: En nasjonal abm-portal skal sørge for at befolkningen får tilgang til digitale innholdsressurser i arkiv, bibliotek og museer gjennom én felles inngang og muligheter til lokale innganger. Det skal etableres modeller for organisering og finansiering av nasjonale fellestjenester som tilbys gjennom portalen. Etablering av abm-portal med innhold vil trenge nasjonal finansiering. I tillegg skal det legges til rette for at metadata blir gjort tilgjengelig for søkemotorer som for eksempel Google og Sesam.

Prioritert tiltak: Iverksette programmet Norsk digitalt bibliotek

Beskrivelse: Iverksetting av programmet Norsk digitalt bibliotek skal gi et godt fundament for et felles digitalt bibliotek som samler en rekke nasjonale og lokale tjenester og som utvikler nye. Utvikling av nasjonale fellestjenester i et samarbeid mellom bibliotekene og med nasjonal finansiering skal gi grunnlag for et bedre tjenestetilbud.

Et prioritert tiltak er å utvikle felles søke- og bestillingsmuligheter i fag- og folkebibliotek. Det skal etableres en løsning som gjør det mulig å søke etter materiale i alle norske bibliotek samtidig.

Tjenesten skal være åpen for hele befolkningen og skal gi direkte tilgang til innhold i bibliotekene. Foreligger ikke materialet digitalt, skal tjenesten vise hvor det søkte materialet finnes, og det skal være mulig å foreta bestilling fra eierbiblioteket. Etableringen av denne søke- og bestillingstjenesten vil være et ledd i utviklingen av enhetlig tilgang til trykt og digitalt innhold i hele biblioteksektoren.

Prioritert tiltak: Gi tilgang til sentrale kunnskapskilder

Beskrivelse: Digitale kunnskapskilder er så sentrale for utviklingen av det norske kunnskapssamfunnet at de bør være mer tilgjengelige enn i dag. Viktig kunnskaps- og kulturarvmateriale skal gjøres tilgjengelig gjennom bibliotek- og utdanningsinstitusjoner eller direkte til hele befolkningen gjennom lisenser og andre vederlagsordninger. Eksempler på andre innholdskilder som det bør gis tilgang til, er ordbøker, leksika og digitale avisarkiv.

Prioritert tiltak: Etablere et program for digitalisering av materiale i arkiv, bibliotek og museer

Beskrivelse: Det skal etableres et program for digitalisering av materiale i arkiv, bibliotek og museer. Programmet bygger på digitaliseringsstrategiene til Nasjonalbiblioteket og Arkivverket. En arbeidsgruppe for digitalisering innen programmet Norsk digitalt bibliotek har gitt anbefalinger om nasjonal strategi og retningslinjer.

Tiltaket ses i sammenheng med *eNorge 2009* som legger opp til at det i løpet av 2007 skal foreligge en strategi for tilgang til kulturarven. Denne skal følges opp med ordninger i løpet av 2009.

Prioritert tiltak: Stimulere til utprøving av nye IKT-tjenester og løsninger

Beskrivelse: Bibliotekene skal være tidlig ute med å tilby brukerne løsninger og digitale tjenester som bygger på ny og moderne teknologi. IKT skal være et prioritert område. Det må utvikles muligheter og metoder for nettbasert interaktiv kommunikasjon gjennom bibliotekene og prøves ut nye former for dialog med befolkningen. Nye teknologiske løsninger og digitale tjenester skal prøves ut.

DE SPESIELLE STATLIGE BIBLIOTEKTJENESTENE OG DELEGERTE TILTAK

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Det skal gjerast ei samla kartlegging av behovet for ein del spesielle bibliotektenester som staten i dag har heilt eller delvis ansvaret for, m.a. for å vurdere om noverande ansvarsdeling og organisering av tenestene samla sett er optimalt rasjonelle og brukartilpassa. Dette gjeld både spesialbibliotek og bibliotektenester tilpassa spesielle brukarar, m. a. for pasientar i helseinstitusjonar, innsette i fengsel, døve og døvblinde.»

I dette kapitlet blir en rekke av de spesielle bibliotektenestene og delegerte tiltakene som mottar tilskudd over statsbudsjettet gjennomgått.

8.1 Bibliotektenester i fengsler

8.1.1 Dagens situasjon og utfordringer framover

De 16 bibliotekene som er med i ordningen for statlig finansierte fengselsbibliotek i Norge i 2006, dekker om lag 60 prosent av soningsplassene. Resten av soningsplassene har enten et bibliotektilbud som består av et tilfeldig utvalg bøker, eller ikke noe tilbud. Gjennom fengslene holder Justisdepartementet lokaler og inventar, mens Kultur- og kirkedepartementet dekker utgifter til lønn og utlånsmedier. Virksomheten er regulert av avtaler mellom ABM-utvikling og den enkelte kommune, og avtaler mellom den enkelte kommune og den enkelte anstalt. Bibliotekstatistikken for 2004 (ABM-utvikling 2005f) viste over 100 utlån pr. innsatt ved de den gang 13 fengselsbibliotekene som var statlig finansierte, mens gjennomsnittet i Norge pr. innbygger var 5,5.

Over flere år ble fengselsbibliotekenes tilbud gradvis redusert som en følge av at lønnsutgiftene og bok- og medieprisene steg mer enn de statlige overføringene. Økningen i tildelingen i revidert nasjonalbudsjett for 2005 og statsbudsjettet for 2006 har gjort det mulig å forbedre situasjonen betraktelig for fengselsbibliotekene som er en del av ordningen, samt å opprette tre nye fengselsbibliotek. I 2006 var det statlige driftstilskuddet til fengslene på 8 millioner kroner, en økning fra 4,9 millioner året før.

Det gjenstår fremdeles noe før budsjettene til spesielt fengselsbibliotekene i de største fengslene er tilfredsstillende, og det er behov for i større grad å kunne ta hensyn til spesielle forhold som er kostnadsdrivende ved den enkelte institusjon. Den største utfordringen i tiden framover vil likevel være å gi et tilbud til innsatte i fengsler som ikke faller inn under ordningen i dag. Det vil være nødvendig å se på muligheter for å yte bibliotektenester på alternative måter i mindre fengsler. En spesiell utfordring for bibliotektenester i fengsler generelt, er de restriksjonene som legges på tilgang til Internett, og dermed på tilgang til de digitale bibliotektenestene.

8.1.2 Brukerne

Fengselsbibliotekenes rolle når det gjelder rekreasjon og uformell læring og som støttespiller i forbindelse med utdanning, samt deres betydning i forhold til rehabilitering, gjør det viktig å sikre alle innsatte et tilbud. Utlån pr. innsatt er en viktig

«Man kan jo spørre seg hva som egentlig er meningen med å ha bibliotek i Norge. Er det bare for at man skal ha bibliotek, liksom? Eller skal man tenke sånn at tilbudene biblioteket gir skal gi folk et rikere liv?»

Morten – innsatt ved Oslo kretsfengsel. Sitat fra *Biblioteket – det normale rommet i fengselet* (ABM-utvikling 2005c)

Utsikt fra celle i Oslo fengsel. Foto: Innsatt

indikator på bruken av bibliotekene, som også yter andre viktige tjenester, og viser det store behovet blant de innsatte for bibliotek-tjenester. De innsattes rettigheter til bibliotek-tjenester er behandlet i det norske lovverket, jf. lov om folkebibliotek § 1 og straffegjennomføringsloven § 4, og blir understreket i internasjonale konvensjoner og avtaler som Norge har ratifisert. De forente nasjoners (FN) *Standard minimum rules for the treatment of prisoners* sier i punkt 40: «Every institution shall have a library for the use of all categories of prisoners, adequately stocked with both recreational and instructional books, and the prisoners shall be encouraged to make use of it» (Forente nasjoner 1977).

Europarådets rekommandasjon nr. R (87) 3 med tittel *De europeiske fengselsregler* (Europarådet 2006), bygger på FN's standardregler for behandling av innsatte. Her sies det: «Hver anstalt skal ha et bibliotek som kan benyttes av alle kategorier fanger. Biblioteket skal være forsynt med et bredt utvalg bøker både for underholdning og utdanning. Fangene skal oppmuntres til å bruke biblioteket. Så langt mulig skal fengselsbiblioteket organiseres i samarbeid med samfunnets bibliotekvirksomhet.»

The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) har utarbeidet retningslinjer for bibliotek-tjenester i fengslene i *Guidelines for library services to prisoners* (Lehmann og Locke 2005). IFLA vektlegger viktigheten av å utarbeide gode bibliotektilbud i fengslene.

Det understrekes at bibliotekene kan være med på å begrense tilbakefall hos de innsatte, slik kan noe som i utgangspunktet er en utgift, være med på å kutte samfunnets kostnader.

De innsatte er pålagt restriksjoner i sin bevegelsesfrihet. Det er bare noen få av dem som gjennom soningsforholdene kan benytte seg av samfunnets ordinære tjenestetilbud, deriblant folke- og utdanningsbibliotekenes tjenester. Restriksjoner i de innsattes bevegelsesfrihet begrenser imidlertid ikke deres rett til å benytte seg av samfunnets tjenester og tilbud, jf. St.meld. nr. 27 (1997–1998) *Om kriminalomsorgen*.

Sammenliknet med den øvrige befolkningen er det flere som har lese- og skrivevansker blant innsatte i norske fengsler, og mange innsatte ser ut til å ha et sykdomsbilde preget av til dels store psykiske og somatiske lidelser. Ca. 12 prosent er utenlandske borgere. Dette, sammen med at mange innsatte har lav utdanning, er spesielle utfordringer som fengselsbibliotekene har, sammenliknet med biblioteksektoren ellers.

8.1.3 Finansiering og organisering

Det er fremdeles behov for en ytterligere utbygging av fengselsbibliotektilbudet. Satsingen i de siste års budsjetter bør derfor videreføres med budsjettøkninger som gir rom for opprettelse av nye fengselsbibliotek og mulighet til å prøve ut og etablere alternative modeller der det er hensiktsmessig. En må også ta høyde for opprettelse av nye fengsler og utvidelser av eksisterende. Det nye

fengselet i Halden, som skal være klart tidlig i 2009, er planlagt å romme 250 innsatte, og behovet for et bibliotektilbud vil være stort når dette kommer i bruk. Det bør opprettes 14 nye fengselsbibliotek ved de institusjonene som i dag ikke omfattes av ordningen, i tillegg til opprettelse av fengselsbibliotek ved Halden fengsel, samt midler til andre løsninger ved institusjoner med få innsatte.

Det er bestemt at for de institusjoner som ligger under statlig forvaltning, som fengslene, er bibliotektilbudet et statlig ansvar, jf. lov om folkebibliotek. Straffegjennomføringsloven sier at både domfelte og innsatte i varetekt skal ha de tjenester som lovgivningen gir dem krav på. Tilbudet skal sikres gjennom samarbeid med andre offentlige etater. Dette kalles *Importmodellen* og skal sikre at de innsatte får best mulig tjenester. Erfaringen tilsier at de myndighetene som har hjemmelsgrunnlag, ressurser og kompetanse, yter de beste tjenestene på sitt forvaltningsområde. Fengslene samarbeider med flere sentrale instanser for å tilby de innsatte tjenester og tilbud de har krav på etter norsk lov, det gjelder blant annet grunn- og videregående opplæring, helsetjenester og bibliotek tjenester.

Opplæringsloven sier at elever skal ha tilgang til et bibliotek som er tilpasset deres behov. Dette gjelder også elever i fengslene. I opplæringsprosessen er fengselsbiblioteket både en forutsetning og en støttespiller. Dette er i utgangspunktet Kunnskapsdepartementets ansvarsområde, men manglende utbygde skolebibliotek gjør at folkebibliotekene har tatt over denne oppgaven i stor grad.

De spesielle utfordringene fengselsbibliotekene står overfor, forutsetter at de enten er en del av eller samarbeider tett med en sterk bibliotekfaglig enhet som kan bidra til en faglig utvikling av tjenestene. Det bør dessuten etableres faglige nettverk for fengselsbibliotek, siden dette må regnes som et spesialfelt innen bibliotekvirksomhet. Resurser til både utvikling og nettverksbygging bør dekkes av driftstilskuddet.

8.1.4 Vurdering av dagens organisering og finansieringsmodell

8.1.4.1 Status

Den nåværende organiseringen av fengselsbibliotek-tjenesten i Norge er hensiktsmessig og rasjonell, ved at det inngås driftsavtaler om leveranse av tjenestene med et bibliotekfaglig miljø i form av et større folkebibliotek i området. Slik sikres best mulig kvalitet på tjenestene, og i størst mulig grad samordning av bibliotek tjenestene i landet. En slik organisering vil dessuten sikre at bibliotek-

tjenestene i fengslene er en del av biblioteknettverket og gjennom dette bidra til at de innsatte får tilgang til utdanningsbibliotekenes ressurser og tjenester.

Ansvar for folkebibliotek tjenester i fengslene har vært lagt til staten helt siden prøvedriften med bibliotek i fengsler startet i 1979. Dagens modell er basert på at Justisdepartementet står for utgifter til lokaler og inventar, mens Kultur- og kirke departementet står for kostnader til personale og medier. En alternativ modell der Justisdepartementet står ansvarlig for den totale driften, og dermed står friere i om fengslene selv driver tjenestene eller inngår en driftsavtale med et sterkt bibliotekfaglig miljø, vil ha en rekke svakheter. Først og fremst vil en slik modell ikke sikre gode nok tjenester til de innsatte, fordi fengselsbibliotek som helt frittstående selvstendige bibliotekenheter som oftest vil være for små. Selv ved større soningsanstalter vil det sjelden være mer enn noen få ansatte ved biblioteket. Det at ABM-utvikling inngår avtale med de kommunale folkebibliotekene som ytere av bibliotekfaglige tjenester, bidrar til å sikre et mest mulig likeverdig tilbud til de innsatte, uavhengig av soningssted, og til en best mulig utnyttelse av de statlige driftstilskuddene som bevilges over Kultur- og kirke departementets budsjett. Ved å ha en slik rolle kan ABM-utvikling lettere stimulere til forsøksvirksomhet og utviklings tiltak innen fengselsbibliotek. Utviklingen av bibliotek tjenester i fengselsbibliotekene vil fortsatt baseres på et samarbeid mellom Justisdepartementet og ABM-utvikling.

Det reduserte tilbudet ved fengselsbibliotekene over flere år skyldtes at de statlige overføringene ikke fulgte kostnadsøkningen, samt at tilskuddene ikke tok høyde for etableringen av nye fengsler. Det er lite som tyder på at denne situasjonen hadde vært annerledes med en modell med en totalfinansiering over Justisdepartementets budsjett. Med utgangspunkt i fengselsbibliotek som kultur- og utdanningspolitisk tiltak faller det naturlig at det er Kultur- og kirke departementet som står for den innsatsen som nå gjøres for å ruste opp fengselsbibliotekene i Norge.

8.1.4.2 Konklusjon

Dagens organisering og finansiering av fengselsbibliotek tjenester i Norge er hensiktsmessig og rasjonell. Det er fremdeles behov for en ytterligere utbygging av fengselsbibliotektilbudet. Satsingen i de siste års budsjetter bør derfor videreføres med budsjettøkninger som gir rom for opprettelse av nye fengselsbibliotek og mulighet til å prøve ut og

etablere alternative modeller der det er hensiktsmessig. En må i tillegg ta høyde for opprettelse av nye fengsler og utvidelser av eksisterende, samtidig som det kan prøves ut alternative former for bibliotek tjenester i de mindre fengslene.

Prioritert tiltak: Gjennomføre planen for bibliotek tjenester i fengslene

Beskrivelse: Planen fra 2006 for bibliotek tjenester i fengslene skal gjennomføres. Samtidig som det ordinære tilbudet av bibliotek tjenester i fengslene skal videreutvikles, må en se på muligheter for å yte bibliotek tjenester på alternative måter i mindre fengsler. Restriksjoner på tilgang til Internett utgjør en særlig utfordring for bibliotek tjenester i fengslene.

8.2 Bibliotek tjenester for pasienter i statlige helseinstitusjoner

8.2.1 Dagens situasjon og utfordringer framover

I dag er det kun Rikshospitalet som mottar driftstilskudd over Kulturdepartementets budsjett til pasientbibliotek tjenester, med en samlet sum på ca. 1,7 millioner kroner i 2006. Tilskuddet utbetales til Deichmanske bibliotek, som utfører tjenestene etter avtale med Rikshospitalet. Lov om folkebibliotek § 2 slår fast at «Folkebibliotekvirksomheten omfatter også bibliotek tjenester for pasienter i sykehus og helseinstitusjoner og andre som har spesielle vansker med å bruke bibliotek.» I Ot.prp. nr. 14 (1985–1986), forarbeidene til lov om folkebibliotek, het det: «For de institusjoner som ligger under statlig ansvar, som visse sykehus og fengslene, er bibliotektilbudet et statlig ansvar.»

Da staten 01.01.2002 overtok ansvaret for det som i dag er de statlige helseforetakene, var det ingen automatikk i at staten skulle ha et spesielt ansvar for pasientbibliotekene i form av en egen tilskuddsordning. Flere fylkeskommuner har bedt om at staten overtar utgiftene til pasientbibliotek når staten nå har overtatt driftsansvaret for institusjonen som helhet. Det er ikke unaturlig å legge til grunn at midlene til et etablert pasientbibliotek allerede ligger inne i det rammetilskuddet til de statlige helseforetakene som er overført fra fylkeskommunene til staten. I de tilfellene der for eksempel fylkesbiblioteket sto for driften av pasientbibliotek, og disse fylkeskommunale ressursene forble på fylkeskommunalt nivå, skapte dette uklare ansvarsforhold i den nye eierstrukturen. Prosessen i forbindelse med at staten overtok ansvaret for de fylkeskommunale helseinstitusjonene, har ikke ivaretatt behovet for å sikre en

videreføring og videreutvikling av pasientbibliotekene.

I 2002 gjennomførte Statens bibliotektilsyn en kartlegging av bibliotek tjenestene til pasienter i helseinstitusjonene. Kartleggingen konkluderte blant annet med at dette er et stort og uoversiktlig felt, der det er vanskelig å avgrense og å få tak i korrekt informasjon. Selv de statistiske opplysningene ABM-utvikling innhenter, er ikke tilstrekkelige til å beskrive en helhetlig status for bibliotek tjenester i norske helseinstitusjoner. Det kom fram i undersøkelsen at tjenestene til dels var under avvikling mange steder. Kartleggingen avdekket at pasientbiblioteket ved flere av de store helseforetakene var nedlagt, som ved Aker sykehus (Aker universitetssykehus) og Sentralsykehuset i Akershus (Ahus). Andre blir drevet videre av sykehuset selv, noen ganger i samarbeid med fylkesbiblioteket eller et lokalt folkebibliotek. Ved Ullevål universitetssykehus ble pasientbiblioteket i 2000 integrert i et nytt Læresenter for pasienter og pårørende.

Det er lite som tyder på at det har vært noen opprustning av bibliotek tjenester for pasienter i helseinstitusjoner etter kartleggingen som ble gjort i 2002. Men samtidig med at pasientbibliotekene mange steder bygges ned, er det etablert ordninger med leseombud i tilknytning til mange helseinstitusjoner. Disse ordningene skjer ofte i tett samarbeid med det lokale folkebiblioteket. Organisasjonen Leser søker bok, som står bak etableringen av leseombudsordningen, ønsker å utvide ordningen til å bli et landsomfattende tjenestetilbud.

8.2.2 Brukerne

Mens de innsatte i fengsler er avskåret fra å bruke bibliotek tjenester på lik linje med andre innbyggere, ofte over lengre tid, er bildet mer variert når det gjelder pasienter ved helseinstitusjoner. Antall liggedøgn har gått ned over tid, men varierer svært fra pasientgruppe til pasientgruppe, og mellom ulike helseforetak, rehabiliteringsinstitusjoner og andre helseinstitusjoner. Det er nødvendig å differensiere målgruppene – hva slags tilbud er nødvendig, og hvilke behov har de enkelte brukergruppene?

Barn bør være en prioritert målgruppe. Alle helseinstitusjoner må sørge for at barn som oppholder seg på institusjonen over kortere eller lengre tid, får tilgang til bøker, ulike medier og gode bibliotek tjenester. Det er spesielt viktig med aktiv formidling, slik at disse barna får stimulans og mulighet til å utvikle seg, og tilbudet må være

PASIENTBIBLIOTEK

Alle helseinstitusjoner må sørge for at barn som oppholder seg på institusjonen over kortere eller lengre tid, får tilgang til bøker, ulike medier og gode bibliotek tjenester.

tilpasset individuelle behov. Bibliotek tjenester til barn bør legge til rette for at foreldre og foresatte får anledning til å delta aktivt i formidlingen. Det er et spesielt ansvar å sørge for at barn i skolepliktig alder innlagt på sykehus får dekket sitt behov for skolebibliotek tjenester.

Pasienter og beboere innen psykisk helsevern har behov for et tilbud, både der de bor og som eventuelle pasienter ved helseinstitusjoner. Innenfor både somatisk og psykisk helsevern ser man at gruppen eldre pasienter stadig vokser.

Pasienter med langtidsopphold/hyppige opphold på sykehus og i rehabilitering, slik som kronisk syke og langvarig syke, har et større behov for bibliotek tjenester enn pasienter med kortere opphold. Ofte vil disse pasientene i realiteten være avskåret fra å benytte seg av det ordinære bibliotek tilbudet.

Samtidig er begrepet *pasientbibliotek* heller ikke entydig lenger. Bibliotek tjenester i helseinstitusjoner skal gjennom å tilby bøker og annet materiale sørge for at pasienter får tilgang til informasjon og gis mulighet for inspirasjon, refleksjon, opplevelse og læring. Pasientinformasjon er et eget ansvarsområde innenfor spesialisthelsetjenesten som gjerne kan ses i sammenheng med det mer tradisjonelle pasientbiblioteket, og formidlingstiltak innen kultur og litteratur kan være del av et helhetlig terapeutisk tilbud.

8.2.3 Finansiering og organisering

Ved Ullevål universitetssykehus har det eksistert

et godt etablert bibliotek tilbud til pasienter siden 1935, som i sin helhet har vært finansiert av sykehuset. I 2000 ble det etablert et nytt Læresenter for pasienter og pårørende. Det tidligere pasientbiblioteket ble flyttet og integrert i det nye læresenteret for å gi et utvidet tilbud til pasienter, pårørende og ansatte. Dette har vært en oppfølging av den nye loven om spesialisthelsetjenesten og et ledd i det lovpålagte kravet om bedre informasjon til pasienter og pårørende. Mens stadig flere pasientbibliotek ved landets sykehus har blitt nedprioritert og nedlagt, har Ullevål altså gått motsatt vei. Pasientbibliotekets ressurser har blitt integrert i en ny modell som omfatter informasjon, kurs og veiledning, samt utlån til pasienter i form av helsefaglig og generell litteratur, samt andre medier som for eksempel video, musikk og kunst. Det er lagt stor vekt på god tilrettelegging for bruk av Internett. I tillegg kommer den oppsøkende virksomheten på avdelingene i form av boktraller, opprettelse og vedlikehold av depoter med mer. Læresenteret har egne godt utstyrte kursrom som er i bruk kontinuerlig. Læresenteret er fullfinansiert av Ullevål universitetssykehus.

Andre statlige helseforetak har ikke lenger et tilfredsstillende bibliotek tilbud til pasienter, mens for eksempel Ahus, Akershus universitetssykehus, er i ferd med å planlegge utformingen av både informasjons- og mestringssenter, pasientbibliotek tjenester og spesielt tilbud på barneavdelingen i det nye sykehuset som bygges. Konkret vurderes

det å inngå avtale med et lokalt folkebibliotek om driften av pasientbiblioteket.

Ansvar for bibliotek tjenester til beboere og pasienter ved kommunale rehabiliterings- og helseinstitusjoner er kommunalt. Private institusjoner befinner seg i en gråson, spesielt der private drifter slike institusjoner på oppdrag fra det offentlige.

8.2.4 Vurdering av dagens ordning og finansieringsmodell

Dagens helse- og rehabiliteringsinstitusjoner består av et mangfold av ulike institusjoner på ulike forvaltningsnivå – selv de store virksomhetene omfatter ofte også mindre enheter, og det er ulike styringsstrukturer selv innenfor de statlige helseforetakene. Å etablere en statlig tilskuddsordning til bibliotek tjenester ved statlige helseinstitusjoner innenfor et slikt system, synes lite hensiktsmessig. Ansvar for å drive og finansiere slike bibliotek tjenester bør legges til helsevesenet. Flere av de statlige museene mottar sin driftsstøtte gjennom eget fagdepartement, slik som Forsvarsmuseet under Forsvarsdepartementet, Norsk vegmuseum under Samferdselsdepartementet, eller Nasjonalt medisinsk museum under Helse- og omsorgsdepartementet. En tilsvarende ordning vil innebære at dagens tilskudd til pasientbiblioteket ved Rikshospitalet ivaretas av Helse- og omsorgsdepartementet, enten som et direkte tilskudd eller ved at det innlemmes i driftstilskuddet til sykehuset.

For å bidra til en positiv utvikling av bibliotek tjenestene ikke bare ved de statlige, men også ved andre helseforetak, bør det etableres et innsatsprogram for utvikling av gode og hensiktsmessige bibliotek tjenester knyttet til helse og rehabilitering. Den modellen som er utviklet ved Ullevål universitetssykehus bør videreutvikles, og bør kunne fungere som en pilot for etableringen av tilsvarende tjenester ved andre statlige helseforetak. Nettopp de store enhetene vil kunne yte gode tjenester i et sterkt bibliotek- og informasjonsfaglig miljø, ved å samordne informasjons- og bibliotek tjenester innenfor feltet pasient- og helseinformasjon, rehabilitering, utdanning og opplæring, og ikke minst tradisjonell pasientbibliotekvirksomhet. Det vil være viktig å satse på formidlingstiltak.

Ved mindre enheter kan det være mer hensiktsmessig å inngå avtale om drift av pasientbibliotek med et lokalt folkebibliotek, både for å sikre tilstrekkelig faglig kvalitet på tjenestetilbudet og for å sikre en forankring i Norgesbiblioteket.

Det vil være viktig å videreutvikle formidlingstiltak som den leseombudsordningen Leser søker bok har etablert. Leseombud kan bidra aktivt til formidling av litteratur og opplevelse for pasienter og beboere ved både helseinstitusjoner og andre institusjoner som har behov for slike tjenester.

Med en organisasjons- og finansieringsmodell som skissert over, vil det være spesielt viktig at det finnes et nasjonalt organ som kan bidra til en helhetlig utvikling på feltet. ABM-utvikling vil kunne oppfylle denne rollen, i samarbeid med aktuelle samarbeidspartnere.

Det bør etableres en struktur for utvikling av gode og hensiktsmessige bibliotek tjenester knyttet til helse og rehabilitering, som samordner informasjons- og bibliotek tjenester, og som også omfatter satsing på formidlingstiltak.

8.3 Bibliotek tjenester for innvandrere, flyktninger og fremmedspråklige

8.3.1 Dagens situasjon og utfordringer framover

Det flerspråklige bibliotek (DFB) ved Deichmanske bibliotek i Oslo ble opprettet som egen avdeling i 1983, og er et kompetanse- og veiledningssenter for bibliotektilbud til innvandrere og flyktninger overfor landets fylkes- og folkebibliotek. Staten har inngått kontrakt med Oslo kommune ved Deichmanske bibliotek om kjøp av denne tjenesten. For 2006 mottar Oslo kommune vel 6,3 millioner kroner i statlig tilskudd til DFB – dette er en økning fra 4,1 millioner kroner i 2005. Virksomheten ved Det flerspråklige bibliotek blir behandlet nærmere i kap. 14.

8.3.2 Brukerne

DFBs viktigste rolle er å være et kompetansesenter for landets bibliotek og andre relevante institusjoner i spørsmål som angår bibliotektilbud til språklige minoriteter. Behovet for veiledning har økt i takt med at det norske samfunnet blir stadig mer internasjonalt og flerkulturelt. DFB tilbyr depot- og enkeltlån til folkebibliotekene og deres brukere over hele landet, og har dermed en spesiell rolle som fjernlånsentral for litteratur til språklige minoriteter. De fleste kommuner har en liten befolkning innen hvert språk. Det er derfor mest hensiktsmessig med en felles ordning som DFB, som gir bedre samlinger og kompetanse på ett sted. For å imøtekomme dette behovet, står DFB for innkjøp av bøker og annet materiell på ca. 30 språk.

Etter hvert har nettbaserte tjenester fått større plass i virksomheten ved DFB. Det gis veiledning overfor de kommunale bibliotekene om relevante

DET FLERSPRÅKLIGE BIBLIOTEK

Det flerspråklige bibliotek ved Deichmanske bibliotek er et kompetansesenter og en nettverksbygger som er unik i nasjonal sammenheng. I tillegg til den løpende samlingsutviklingen satses det på ny teknologi i formidlingsarbeidet, både overfor de språklige minoritetene og formidlerne selv i bibliotekene. Det vil være viktig å fortsatt styrke en slik nasjonal tjeneste.

nettbaserte ressurser, men størst betydning har nok utviklingen av tilpassede tjenester som Bazar (bazar.deichman.no). Denne nettportalen for minoritetsspråklige er utviklet og driftes av Deichmanske bibliotek, og er en viktig ressurs for både bibliotek og minoritetsspråklige brukere.

8.3.3 Finansiering og organisering

Staten bidrar med en stor andel av finansieringen av tjenestetilbudet ved Det flerspråklige bibliotek (DFB). Før økningen av statstilskuddet for 2006 sto ikke det økonomiske tilskuddet i forhold til økningen i etterspørsel og behov for videreutvikling av tjenestene. Samlingene var nedslitte og mangelfulle på grunn av lav eller ingen tilvekst over mange år, og muligheten for å fungere som en «mediebrønn» for et bredt utvalg flerspråklig litteratur sto i fare for å forvitte. Økningen av statstilskuddet for 2006 omfattet også midler til videre drift og utvikling av nett-tjenesten Bazar.

Mange kommuner har utviklet lokale samlinger og tjenester til innvandrere, spesielt innen større språkgrupper. Flere fylkesbibliotek og større bibliotek har satsset på å bygge opp samlinger som fungerer som regionale ressurser. Bortsett fra eventuelle tilskudd til bosetting av flyktninger og til kommuner der det etableres asylmottak, er det ikke noen statlig tilskuddsordning som kan bidra til å styrke denne delen av det flerkulturelle bibliotektilbudet.

Flere fylkesbibliotek koordinerer utnyttelsen av de samlede ressursene innen fylket, og DFB

har en naturlig veilederrolle i utviklingen av slikt regionalt samarbeid.

8.3.4 Vurdering av dagens ordning og finansieringsmodell

DFB er et kompetansesenter og en nettverksbygger som er unik i nasjonal sammenheng. I tillegg til den løpende samlingsutviklingen satses det på ny teknologi i formidlingsarbeidet, både overfor de språklige minoritetene og formidlerne selv i bibliotekene. Det vil være viktig å fortsatt styrke en slik nasjonal tjeneste for å bidra til større integrasjon av språklige minoriteter og for å utvikle Norge til et positivt og livskraftig flerkulturelt samfunn.

Gjennom å etablere større organisatoriske enheter innen folkebiblioteksektoren, vil det ligge bedre til rette for at det flerkulturelle bibliotektilbudet utvikles og styrkes lokalt og regionalt. Det lokale nivået må fortsatt ha ansvaret for å gi alle innbyggerne et tilfredsstillende bibliotektilbud. Dette forutsetter økt kompetanse og bedre ressursutnyttelse, for eksempel gjennom samarbeid om søkemuligheter og transportordninger. DFB bør videreutvikle rollen som veileder og kompetansesenter, og få et tydeligere ansvar for koordinering og utvikling på området.

Det å utvikle flerkulturelle samlinger og tjenester lokalt og regionalt bør være en naturlig del av den lokale og regionale virksomheten, og dermed finansieres lokalt og regionalt. Dette vil gjelde der det bygges opp samlinger for større språkgrupper representert i regionen, slik som tilbudet av russisk-språklig litteratur ved Sør-Varanger bibliotek.

En fortsatt styrking av Det flerspråklige bibliotek bør forutsette at rollen som nasjonalt kompetansesenter vektlegges. DFB bør ha rollen som rådgiver i utvikling av lokalt og regionalt tjenestetilbud, og stå i kontakt med tilsvarende kompetansemiljø internasjonalt. Rollen som fjernlånsentral på dette området bør ses i sammenheng med utviklingen av et regionalt og lokalt samarbeid. En fortsatt sterk statlig finansiering av Det flerspråklige bibliotek forutsetter at Oslo kommune dokumenterer at kommunens eget bidrag til det flerkulturelle bibliotektilbudet er på et tilfredsstillende nivå.

8.4 Spesialbibliotek med driftstilskudd over Kultur- og kirkedepartementets budsjett

8.4.1 Bibliotekstjeneste på Svalbard

Lov om folkebibliotek slår fast at det er kommunene som har ansvaret for å gi innbyggerne folkebibliotekstjenester. Staten har over flere år gitt et fast årlig driftstilskudd til folkebibliotekstjenesten på Svalbard, som ikke har status som egen kommune, og som heller ikke er omfattet av lov om folkebibliotek. Longyearbyen lokalstyre ble opprettet fra 01.01.2002, og har nå i hovedsak ansvar for oppgaver som på fastlandet er kommunale, blant annet at sentrale samfunnstjenester blir utført. Det er naturlig å se folkebibliotekstjenesten i Longyearbyen som en del av dette ansvaret. Valg til lokalstyret holdes hvert fjerde år. Selve tjenesteproduksjonen kjøpes fra andre, og da i hovedsak fra Svalbard Samfunnsdrift.

Longyearbyen lokalstyre får i 2006 et tilskudd på 155 000 kroner til driften av Longyearbyen folkebibliotek over Kultur- og kirkedepartementets budsjett. I tillegg yter Justisdepartementet tilskudd til velferdsarbeid på Svalbard, og i 2006 ble det gitt et samlet tilskudd på 960 000 kroner. Av dette beløpet skal det ifølge Svalbardbudsjettet, St.prp. nr. 1 (2005–2006), også gis tilskudd til Longyearbyen folkebibliotek. I 2004 hadde Svalbard folkebibliotek et totalt driftsregnskap på rundt 1,5 millioner kroner.

Norsk kulturråd har i sin evaluering av statsbudsjettets kap. 320, post 74, Tilskudd til tiltak under Norsk kulturråd, foreslått at tilskuddet til Kulturtiltak på Svalbard går inn i det generelle Svalbardbudsjettet, og øremerkes befolkningen i Longyearbyen (Simonsen 2005). Forslaget begrunnes med at det i Svalbardbudsjettet finnes kultur- og velferdsmidler på linje med tilskuddet over post 74, og at det derfor ikke er noen grunn til fortsatt å forvalte dette som et eget tiltak.

Det vil være naturlig å vurdere tilskuddet til

Longyearbyen folkebibliotek på samme måte. I og med at Longyearbyen lokalstyre langt på vei er tillagt det samme ansvaret som norske kommuner, vil det være mer naturlig at midlene til folkebibliotekdrift går via det generelle Svalbardbudsjettet.

Det er viktig å sikre et fortsatt folkebibliotektilbud på Svalbard, ikke minst i lys av Justisdepartementets mål om å legge til rette for et godt lokaldemokrati i Longyearbyen, jf. St.prp. nr. 1 (2005–2006) *Svalbardbudsjettet*. Også folkebiblioteket på Svalbard bør bli en integrert del av Norgesbiblioteket. Det bør derfor vurderes om dette biblioteket kan bli en integrert del av en konsolidert bibliotekenhhet på fastlandet.

8.4.2 Nord-Sør-biblioteket

Nord-Sør-biblioteket er et landsdekkende kompetansebibliotek som formidler informasjon om land i sør og utviklingsproblematikk. Nord-Sør-biblioteket er et digitalt bibliotek som bruker Internett for å være en nyttig informasjonsressurs for hele Norge. I 2006 mottar Stavanger bibliotek 380 000 kroner for å ivareta denne tjenesten.

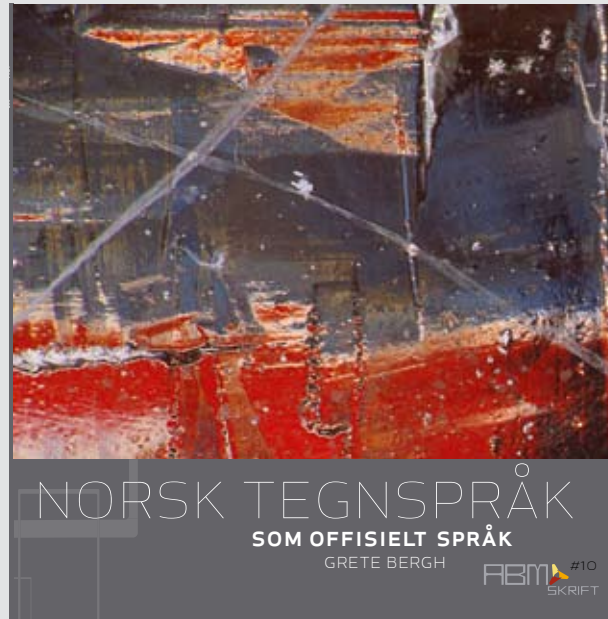
Nord-Sør-biblioteket var ett av flere kompetansebibliotek som ble etablert innenfor rammene av ordinære prosjektrammer rundt 1995 med midler fra Statens bibliotektilsyn. Andre kompetansebibliotek som ble etablert i denne perioden, var Europabiblioteket ved Trondheim folkebibliotek og Miljøbiblioteket ved Steinkjer bibliotek. Kun Nord-Sør-biblioteket mottar statlig driftsstøtte i dag, og de øvrige kompetansebibliotekene har videreført sine tjenester på redusert nivå innenfor egne driftsrammer.

Det vil være lite hensiktsmessig å opprettholde slike tilskuddsordninger i den form de har i dag. En rekke folke- og fagbibliotek vil til enhver tid kunne yte spesielle tjenester som vil være av nasjonal interesse. Sikring av slike «spesialbibliotek» må ses i en større sammenheng, og det vil være nødvendig å etablere en struktur der det er naturlig å yte slike tjenester innenfor ordinære driftsrammer. Et velfungerende Norgesbibliotek må baseres på et nettverk av bibliotek der noen sterke enheter vil kunne yte tjenester av nasjonal interesse, uten at dette til enhver tid skal forutsette statlige driftstilskudd. Statlige midler bør først og fremst benyttes til å utvikle nye tjenester og videreutvikle allerede etablerte, samt sikre driften av nasjonale fellestjenester som har overordnet betydning for å opprettholde et velfungerende nettverk av bibliotek og bibliotekstjenester.

NORSK TEGNSPRÅK

«Lovfesting av norsk tegnspråk som offisielt språk vil bidra til å sikre døves rettigheter til kommunikasjon på tegnspråk gjennom hele livet.»

Norsk tegnspråk som offisielt språk (Bergh 2004)

8.4.3 Finsk bibliotekjeneste

Finnmark fylkesbibliotek har fungert som sentralbibliotek for finsk litteratur i Norge med en egen post på statsbudsjettet siden 1985. Statstilskuddet er et vederlag for å være sentralt formidlingsorgan med samlinger som stilles til disposisjon for andre bibliotek, men Finnmark fylkeskommune bruker også en god del egne midler til tjenesten. Finnmark fylkesbibliotek mottar 313 000 kroner i tilskudd til finsk bibliotekjeneste i 2006.

Gjennom anerkjennelsen av kvenene som en nasjonal minoritet og kvensk som eget språk har staten erkjent et ansvar for å bidra til å opprettholde og videreutvikle kvensk språk og kultur. Det er derfor naturlig å bidra til dette, blant annet gjennom et statlig tilskudd til finsk bibliotekjeneste. Det bør imidlertid satses på å videreutvikle et samarbeid mellom arkiv, bibliotek og museer når det gjelder de nasjonale minoritetene (Holmesland 2005). Forholdene ligger godt til rette for et slikt samarbeid i Finnmark, og i lys av dette bør det vurderes om det statlige tilskuddet kan integreres i et samlet tilskudd til Finnmark fylkeskommune, til sikring av kvensk språk og kultur.

8.5 Formidling av spesiallitteratur

Deichmanske bibliotek mottar 1,8 millioner kroner i 2006 til det som kalles formidling av spesiallitteratur, men som er mest kjent som *Fjernlånssentralen*. Midlene dekker primært personalressurser og direkte kostnader ved forsendelse av fjernlån fra Deichmanske biblioteks

samlinger til bibliotek utenfor Oslo. Gjennom flere år har Deichmanske bibliotek spilt en rolle i det nasjonale lånesamarbeidet, gjennom å stille til disposisjon for fjernlån litteratur som ikke kjøpes av folkebibliotek generelt, og eldre litteratur som sjelden forekommer i andre fag- og folkebibliotek. Noe av bakgrunnen har ligget i at Deichmanske bibliotek tradisjonelt har sittet med store og oversiktlige samlinger, og at Oslo som kommune ikke har hatt samme lovfestede ansvar for å yte fjernlånstjenester som fylkesbibliotekene. Tilsvarende fjernlånstjenester fra fylkesbibliotekenes samlinger dekkes innenfor fylkesbibliotekenes egne driftsrammer.

Utviklingen er i ferd med å endre dette bildet. Låneveiene forandres. Fylkesbibliotekene bidrar nå mest til den regionale medieforsyningen, og Nasjonalbiblioteket bidrar mer til fjernlånet av eldre norsk materiale gjennom depotbiblioteket. En videreutvikling av det nasjonale lånesamarbeidet gjennom etableringen av et felles søk i digitale bibliotekdatabaser og en nasjonal transportordning vil sannsynligvis føre til at rollen Deichmanske bibliotek har hatt som fjernlånssentral blir mindre når det gjelder eldre norsk materiale.

Et velfungerende nettverk av samarbeidende bibliotek forutsetter en sterkere forpliktelse for det enkelte bibliotek til å yte fjernlån inn i dette samarbeidet. Statlige tilskudd av den typen Deichmanske bibliotek har mottatt til Fjernlånssentralen bør heller vurderes brukt til tiltak som nettopp nasjonale transportordninger, som kan redusere

de direkte kostnadene ved fjernlån for det enkelte bibliotek. Det bør vurderes en overgangsordning for avvikling av tilskuddet til Fjernlåssentralen, tilpasset utviklingen av Norgesbiblioteket.

8.6 Drift- og produksjonsstøtte til tjenester overfor blinde, døve og døvblinde

8.6.1 Dagens situasjon

Kultur- og kirkedepartementet yter faste, øremerkede tilskudd over statsbudsjettet til en del tiltak der målet er å sikre produksjon av litteratur i et format tilrettelagt for bestemte grupper personer med nedsatt funksjonsevne. Dette dreier seg om:

- Produksjonsstøtte til video for døve, der Døves media i 2006 mottar 5 millioner kroner. Døves media er en stiftelse opprettet av Norges Døveforbund med formål å sikre døve et informasjons- og kulturtilbud på tegnspråk.
- Produksjonsstøtte til *Døves tidsskrift*, der Døves media i 2006 mottar 259 000 kroner.
- Produksjonsstøtte til dagsavisen *Punktnytt* og *Døvblindes Ukeavis*, der Foreningen Norges døvblinde i 2006 mottar rundt 3,8 millioner kroner.
- Driftsstøtte til Punktskriftrykkeriet i Bergen, der Norges Blindeforbund i 2006 mottar rundt 3,9 millioner kroner. Målet for virksomheten er å opprettholde en levende blindeskriptproduksjon med utgivelse av blader og bøker slik at synshemmede skal få samme tilgang til den samme informasjonen som seende.
- Produksjonsstøtte til tidsskriftet *Vi blinde*, der Vestlandske Blindeforbund i 2006 mottar 234 000 kroner. Støtten er beregnet på informasjonsvirksomhet overfor blinde og sterkt synshemmede, og brukes primært til dekking av utgiftene til utgivelse av tidsskriftet *Vi blinde* i storskrift, punktskrift og lyd.

Tilskuddene forvaltes av ABM-utvikling på vegne av Kultur- og kirkedepartementet. I tillegg forvalter ABM-utvikling tilskuddsmidler til produksjon av tegnspråkbøker på DVD for døve. Disse midlene tildeles basert på en årlig utlysning. I 2006 blir det delt ut 600 000 kroner til dette formålet.

8.6.2 Vurdering av dagens ordning

Produksjons- og driftsstøtte er et virkemiddel som i denne sammenheng først og fremst skal

sikre at enkelte grupper skal ha tilgang til et informasjons- og kulturtilbud på lik linje med andre. Tilskuddet til Punktskriftrykkeriet sikrer at det er et produksjonsmiljø innen dette feltet som kan ta oppdrag fra privat og offentlig sektor, slik at det for eksempel er mulig å produsere punktskriftversjoner av valglister og andre offentlige publikasjoner innen landets grenser. Alt dette er viktige bidrag til å nå målene i Regjeringens handlingsplan for nedbygging av barrierer for personer med nedsatt funksjonsevne.

Slike sikringsmidler bidrar derimot ikke nødvendigvis til en videreutvikling av disse tjenestene eller tiltakene. Overgangen fra punktskrift i papirformat til for eksempel DAISY lydbokformat og e-bøker lesbare på leselist er eksempler på en utvikling som slike sikringstiltak bør ta høyde for. Utfordringen ligger i å kunne kombinere sikring med en videreutvikling. Økt vekt på videreutvikling av tjenestene vil kreve at forvaltningen av tilskuddsordningen legges til et relevant kompetansemiljø. Når det gjelder tilskudd til produksjon og drift knyttet til tilbud til blinde og synshemmede, er Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) et slikt kompetansemiljø. Tilskuddsordningen kan overføres til NLB, samtidig som det gis muligheter for en mer dialogbasert forvaltning av tilskuddsordningen.

Når det gjelder tilskudd til produksjon og drift knyttet til tilbud til døve og hørselshemmede, bør dette ses i sammenheng med det standpunkt som myndighetene etter hvert tar til spørsmålet om tegnspråk skal anerkjennes som et offisielt språk i Norge. Tar myndighetene et slikt standpunkt, må de ulike tilskuddsordningene vurderes på ny i lys av kulturpolitiske tiltak iverksatt overfor de øvrige offisielle språkene. Kultur- og kirkedepartementet ga ABM-utvikling i oppdrag å utrede om norsk tegnspråk bør innføres som offisielt språk i Norge. Utredningen ble presentert i 2004. Den gir en bred presentasjon av tegnspråkets status i Norge og i utlandet, og munner ut i en anbefaling om at det blir utarbeidet et lovforslag om at norsk tegnspråk blir offisielt språk i Norge (Bergh 2004). Saken ligger nå hos Kultur- og kirkedepartementet.

NORSKE BIBLIOTEK I INTERNASJONALT SAMARBEID

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Det bør også gjerast ein analyse av dei norske biblioteka sin plass i internasjonalt biblioteksamarbeid.»

Dette kapitlet gir en kort oversikt over det internasjonale biblioteksamarbeidet og hvordan norske bibliotek er involvert i dette. Det gir også en vurdering av fordelene ved et internasjonalt biblioteksamarbeid, og det ser på hva Norge, som en ressurssterk nasjon, kan bidra med til det internasjonale biblioteksamfunnet.

9.1 Det internasjonale biblioteksamarbeidet

Det internasjonale biblioteksamarbeidet foregår i flere former. De vanligste formene er på den ene siden samarbeid innenfor rammen av formelle organisasjoner og på den andre siden direkte samarbeid, uformelt eller formelt, mellom institusjoner.

En omtale av norske bibliotek i internasjonalt samarbeid kan ikke begrenses til bibliotekene alene. Den må inkludere de institusjoner som arbeider for og med bibliotekspørsmål, for eksempel ABM-utvikling, utdanningsinstitusjonene og Norsk Bibliotekforening siden viktige deler av det internasjonale biblioteksamarbeidet finner sted i fora der disse institusjonene er representanter for det norske bibliotekmiljøet.

9.1.1 Internasjonale bibliotekorganisasjoner

Norske bibliotek er involvert i internasjonalt biblioteksamarbeid gjennom en rekke organisasjoner på ulikt nivå og med ulike agendaer. Den

største og viktigste internasjonale bibliotekorganisasjonen er *IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions)* som har medlemmer i 155 land. IFLA er en uavhengig organisasjon som arbeider for å fremme bibliotek- og informasjonstjenester. Organisasjonen består av en rekke komiteer med ulike spesialområder. I mange av komiteene er det norske representanter. Norge var i august 2005 arrangør av IFLAs årlige konferanse, som samler ca. 4000 delegater.

De fleste øvrige internasjonale bibliotekorganisasjoner kan plasseres i en eller flere av følgende hovedkategorier avhengig av avgrensning:

- organisasjoner med geografisk avgrensning
- organisasjoner med faglig avgrensning
- organisasjoner med tematisk avgrensning

Organisasjoner med geografisk avgrensning

Norsk biblioteksektor er representert i en rekke organisasjoner med avgrensning til Norden eller til Europa. Ofte har disse organisasjonene i tillegg en spesifikk faglig profil. Som et nordisk eksempel kan man nevne *NORON*, som er et kontakt- og samarbeidsforum for nasjonalbibliotekarene og bibliotekdirektørene i de nordiske landene. *NAPLE (National Authorities on Public Libraries in Europe)* er den europeiske organisasjonen for nasjonale bibliotekmyndigheter på folkebibliotekområdet. *NORSIB (Nordisk samarbeidskomité for idrettsbibliotek)* er et eksempel på et faglig samarbeidsorgan. På europeisk nivå er *LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche)* eksempel

SAMARBEID MED ET AV VERDENS STØRSTE BIBLIOTEK

Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsvitenskap (JBI) ved Høgskolen i Oslo inngikk sammen med Deichmanske bibliotek i 2006 en samarbeidsavtale med Shanghai Library, verdens antatt 10. største bibliotek. Avtalen omfatter utveksling av bøker og utstillinger samt personalutveksling for de to bibliotekene. Avdeling JBI står ansvarlig for å arrangere en serie faglige seminar med deltagelse fra de to bibliotekene. På disse seminarene vil flere personer fra både høgskolen og Deichmanske bibliotek delta som foredragsholdere. Et siktemål med avtalen er å finne en felles utviklingsaktivitet bibliotekene kan samarbeide om, og som gir mulighet for å studere hvordan to institusjoner med felles grunnleggende målsetning, men høyst ulik tradisjon og ideologisk ståsted, er i stand til å samarbeide. (Kilde: hio.no)

Fra undertegningen. Foto: Trine Sofie Mathisen

på en organisasjon som skal fremme interessene til én type bibliotek, forskningsbibliotekene. *EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations)* er den europeiske organisasjonen for bibliotekforeninger. Noen av bibliotekorganisasjonene har et globalt virkeområde. For eksempel er universitetsbibliotekene medlemmer i samarbeidsorganisasjoner med globalt virkefelt.

Organisasjoner med faglig avgrensning

Norske bibliotek deltar i organisasjoner på en rekke avgrensede fagområder. Noen få eksempler er *EAHIL (European Association for Health Information and Libraries)* innen medisin og helsefag, *International Association of Law Libraries (IALL)* på det juridiske området og *SCOTUL (Scandinavian Committee of Technological University Libraries)*.

Organisasjoner med tematisk avgrensning

Andre organisasjoner arbeider tverrfaglig med utgangspunkt i særskilte tema. Noen eksempler på dette er *ISO (International Organisation for Standardisation)* der ABM-utvikling er representert i flere av de tekniske komiteer som arbeider med standarder på bibliotekområdet, *EUCLID (European Association for Library and Information Education and Research)* som er det europeiske samarbeidsorganet for bibliotek- og informasjonsfaglig utdanning og *ICOLC*, som er den europeiske konsortieorganisasjonen.

Tilgrensende områder

Biblioteksektoren er også engasjert i internasjonalt samarbeid på områder som grenser til bibliotekområdet eller som har spesiell innvirkning på det, eller med organisasjoner med felles eller tilgrensende virke. Et eksempel på dette er ABM-utviklings samarbeid med *Den norske UNESCO-kommisjonen*, som arbeider med informasjon, kommunikasjon og ytringsfrihet i et globalt perspektiv. Et annet eksempel er *Barentssamarbeidet* der bibliotekmiljøet i Finnmark har vært aktivt med i kulturutvekslingen mellom Norge og Russland.

9.1.2 Samarbeid mellom enkeltinstitusjoner og personale

Den andre utbredte formen for samarbeid er den som foregår mellom de enkelte institusjoner i biblioteksektoren, formelt eller uformelt. Dette samarbeidet antar en rekke varierte former.

Enkelte bibliotekmiljø etablerer kontaktmøter eller nettverk med kolleger i utlandet. Forankringen av dette samarbeidet kan være mer eller mindre formell. Som eksempler kan nevnes *DELOS (Network of Excellence on Digital Libraries)*, der Institutt for datateknikk og informasjonsvitenskap ved NTNU deltar i utviklingen av digitale bibliotek, *Bibliotekarforbundet* har årlige faglige møter med sine nordiske søsterorganisasjoner, og *nordiske musikkbibliotekarere i universitets- og høgskolebibliotek* har opprettet et forum for erfaringsutveksling og faglige spørsmål.

En annen form for samarbeid er prosjektsamarbeid mellom bibliotek. Flere norske bibliotek har

«In this context I would particularly highlight the value of public libraries, museums and archives – as well as open source software. Libraries are vital elements in the enabling environment and capacity-building of the information society, supporting education, democracy and human development.»
(Statssekretær Raymond Johansen på Verdenstoppmøtet om informasjonssamfunnet, november 2005 (Utenriksdepartementet 2005))

deltatt i prosjekter innenfor Leonardo-programmet til EU som er innrettet mot yrkesfag. For øyeblikket er Universitetsbiblioteket i Bergen involvert i et Leonardo-prosjekt i samarbeid med universitetsbibliotek i Brasov, Exeter og Ravenna. Fylkesbiblioteket i Oppland er engasjert i et europeisk prosjekt, Stepping Stones into the Digital World, om bibliotekene som arenaer for utvikling av digital kompetanse, finansiert av Grundtvig som er EUs program for tverrnasjonalt samarbeid mellom institusjoner som legger til rette for voksnes læring.

De fleste prosjekter der folkebibliotek har deltatt, har mottatt utviklingsmidler gjennom regionale tilskuddsordninger, som Interreg.

Et spesielt stort og viktig samarbeidsområde er den bibliotekfaglige utdanningen og bibliotekforskningen. Utdanningsmiljøene ved Universitetet i Tromsø og Høgskolen i Oslo har begge et omfattende internasjonalt engasjement på mange plan.

9.2 Fordeler for Norge ved et internasjonalt biblioteksamarbeid

9.2.1 Bedre innhold og tjenester

Den viktigste fordel for Norge ved et internasjonalt biblioteksamarbeid er at det bidrar til å styrke de norske bibliotekene og deres innhold og tjenester. Dette skjer dels gjennom kompetanseutviklingen som ligger i dette samarbeidet, og gjennom muligheten til å påvirke internasjonale saker. Men det skjer også i mer konkrete former, som for eksempel fjernlån, samarbeid om spesial-

databaser og nettverk for referansespørsmål eller utvikling av et felles europeisk digitalt bibliotek.

9.2.2 Forståelse og innflytelse

Gjennom å tilhøre det internasjonale biblioteksamarbeidet har norske bibliotek bedre forutsetninger for å kunne oppfatte og forstå viktige utviklingstrekk og tendenser. Internasjonalt engasjement gir også mulighet til å påvirke de beslutningene som blir tatt og de synspunktene som fremmes. Beslutningene kan gjelde både faglige og mer policy-pregede spørsmål, og de kan ofte få innvirkning på norske bibliotek.

Et eksempel er det europeiske samarbeidet om digital infrastruktur. EU har lansert planer om et europeisk digitalt bibliotek som skal bygge blant annet på samarbeidet mellom de europeiske nasjonalbibliotekene (Europakommisjonen 2006c). Denne utviklingen må følges tett fra norsk side.

Samarbeidet innenfor ISO om internasjonale standarder er et annet eksempel. Norge må ta hensyn til internasjonale standarder på flere områder av bibliotekenes virksomhet, for eksempel statistikk.

Andre viktige spørsmål er hvordan fag- og forskningsbibliotekene skal tilpasse seg strukturene i det internasjonale forsknings samarbeidet, tilgang til forskningsinformasjon gjennom åpne institusjonsarkiv og hele opphavsrettsfeltet.

9.2.3 Internasjonal sammenlikning

Gjennom internasjonalt samarbeid har Norge god

mulighet til å følge med på hvor norske bibliotek står i internasjonal sammenheng. Det er viktig for den faglige utviklingen av sektoren. Muligheten til å gjøre internasjonale sammenlikninger gir et bredere og sikrere grunnlag når beslutninger om bibliotekspørsmål skal fattes lokalt og nasjonalt.

9.2.4 Kompetanseutvikling

Internasjonalt samarbeid bidrar ikke bare til å styrke bibliotekene, men det bidrar også til å utvikle kompetansen hos de personene som deltar internasjonalt. Utviklingen skjer gjennom faglig erfaringsutveksling, gjennom inspirasjon og nye ideer fra andre miljøer, og kommer både den enkelte og arbeidsplassen til gode. Personer som deltar i internasjonal virksomhet, etablerer ofte et større eller mindre internasjonalt kontaktnettverk innenfor sitt eget fagområde eller interesseområde som blir nyttig i yrkesutøvelsen.

Etablering av et hospiteringsprogram for ansatte i bibliotek ville bidra til denne formen for kompetanseutvikling. I dag er det enkelte bibliotek som i noen grad har utvekslingsavtaler med bibliotek i andre land – gjerne i vennskapskommuner. Dette fungerer greit isolert sett, men bringer i mindre grad erfaringene ut i sektoren. Dersom et hospiteringsprogram forankres på nasjonalt nivå, vil flere få sjansen og erfaringsutvekslingen blir mer systematisk. Et slikt program må eventuelt ses i sammenheng med Erasmus-programmet i høyere utdanning. Dette omfatter fra høsten 2006 også teknisk og administrativt personale, noe som betyr at biblioteksansatte i universitet og høgskoler kan delta i utvekslingsprogrammet.

Internasjonale fagkonferanser utgjør viktige fora og møteplasser. Deltakelse på internasjonale konferanser virker utviklende både for det enkelte bibliotek og den enkelte medarbeider, med de muligheter det gir til å utveksle erfaringer og informasjon rundt innhold og drift og å fremme personlig kontakt med kolleger.

Internasjonalt prosjektsamarbeid kan være ressurskrevende, men gir ofte rikt faglig utbytte og nyttig nettverksbygging.

9.2.5 Utdanning og forskning

Bibliotekfaget har alltid vært internasjonalt orientert, og de norske utdannings- og forskningsmiljøene henter i stor grad impulser utenfra. Innen forskningen er det helt nødvendig å bygge på internasjonale forbindelser. Avdeling for bibliotek- og informasjonsfag ved Høgskolen i Oslo har utviklet sin egen internasjonaliseringsstrategi og vurderer den internasjonale aktiviteten som helt sentral

i sin virksomhet. Avdelingen har tett kontakt med tilsvarende europeiske utdanningsinstitusjoner, blant annet om læreplanutvikling. Avdelingen ser det som viktig å formidle forskning som foregår i utlandet, drive studentutveksling, delta i internasjonale komiteer og redaksjoner og påta seg utredningsoppdrag som dekker internasjonale aspekter.

9.3 Hva kan Norge bidra med i et internasjonalt biblioteksamarbeid?

Et nøkkelord for det internasjonale samarbeidet er *gjensidighet*. Der hvor Norge kan dra fordeler av et internasjonalt biblioteksamarbeid gjennom et bedre bibliotektilbud, påvirkningsmuligheter og kompetanseutvikling, er det like viktig at det norske miljøet er villig til å yte gjengjeld ved ressurser og kompetanse.

9.3.1 Organisasjonsutvikling

Som et ressurssterkt land har Norge god mulighet til å styrke arbeidet i internasjonale bibliotekorganisasjoner, både gjennom spisskompetanse og på andre måter. Norge kan ta initiativ til å opprette samarbeidsforum på helt nye områder.

Med sine tradisjoner for åpenhet og ytringsfrihet kan Norge legge vekt på å fremme bibliotek i andre internasjonale organisasjoner enn de rent bibliotekfaglige. Under FNs verdensstoppmøte om informasjonssamfunnet (WSIS) i november 2005 benyttet statssekretæren i Utenriksdepartementet anledningen til å understreke bibliotekenes betydning for utviklingen av et demokratisk informasjonssamfunn (Utenriksdepartementet 2005).

9.3.2 Bibliotekutvikling i andre land

Norges beste mulighet til å bidra overfor det internasjonale biblioteksamfunnet ligger kanskje i samarbeid om å styrke biblioteksektoren i utviklingsland. Støtten kan gis i form av norsk kompetanse, både faglig og administrativt, praktisk veiledning, økonomisk eller på andre måter. Bistanden kan være rettet direkte mot enkeltbibliotek eller mot utvikling av administrasjon eller organisasjonsapparat.

På dette området er en rekke aktiviteter i gang. Deichmanske bibliotek og Høgskolen i Oslo samarbeider med biblioteket i Shanghai der gjensidig utvikling er et hovedmål. Høgskolen i Oslo arbeider også med bibliotekutvikling i Nairobi. Høgskolebiblioteket i Agder deltar i et prosjekt sammen med et universitet i Tanzania. Norsk Bibliotekforening har bidratt til bibliotekplanlegging i Malawi. Bibliotekutdanningen i Tromsø har samarbeid med Malawi. Universitetsbiblioteket i

Bergen har et spesielt samarbeid med et universitet i Uganda.

Gjennom å knytte biblioteksamarbeid til andre former for utviklingssamarbeid og plassere det i en større helhet, er det mulig å oppnå tilleggsgevinster ved slike utviklingsprosjekter. Høgskolen i Agder gir et eksempel på det. Høgskolebiblioteket har knyttet samarbeidet i Tanzania til forskningsaktiviteten på andre områder som likestilling, lokaldemokrati og entreprenørskap. Dermed får bibliotekvirksomheten større tyngde. Liknende modeller bør være interessante å prøve ut i en større sammenheng innenfor rammen av det norske utviklingssamarbeidet.

9.3.3 Kompetanse og rådgivning der Norge har fortrinn

Norge vil ha spesielle forutsetninger for å bidra til internasjonal bibliotekutvikling på samfunnsområder der vi tradisjonelt ligger langt framme og hvor bibliotekene er aktive. Noen slike områder er utvikling av lokalt demokrati, tilbud til barn og unge og tilgang til informasjon og ytringsfrihet. Norge har mange erfaringer å bidra med når det gjelder å ivareta et lite språk- og kulturområde.

9.3.4 Norsk innhold

Deler av det materialet som utvikles gjennom norske bibliotek, kan ha interesse og nytte for folk utenfor Norges grenser. Dermed må det sørges

Fra biblioteket i Pumwani, Nairobi. Et samarbeidsprosjekt med bibliotekstudiene ved Høgskolen i Oslo. Foto: Urmi Knutsen

for at det foreligger på flere språk, men det må selvsagt gjøres et utvalg. Etter hvert som stadig mer innhold vil foreligge digitalt gjennom bibliotekene og være tilgjengelig over nettet, vil denne problemstillingen få økende aktualitet.

9.4 utfordringer og tiltak

9.4.1 Kapasitet og interesse

Norske bibliotek mangler ofte både kapasitet og kompetanse til å delta i internasjonalt samarbeid. Særlig gjelder dette folkebibliotekene. Organisatorisk styrking av bibliotekene vil kunne bedre mulighetene til å delta internasjonalt. ABM-utvikling forvalter egne reisestipend for bibliote-

karer. Dette har hatt betydning for norske biblioteks mulighet for internasjonalt samarbeid. Det er likevel nødvendig med et sterkere engasjement på flere nivå for å øke den internasjonale deltakelsen. ABM-utvikling disponerer forprosjektmidler i form av stipend for dem som ønsker å søke om EU-midler.

9.4.2 Forslag til tiltak

Prioritert tiltak: Utvikle et hospiteringsprogram for biblioteksansatte

Beskrivelse: Enkelte bibliotek har utvekslingsavtaler med bibliotek i andre land, gjerne i vennskapskommuner. Ved høyskolene og universitetene inngår bibliotekpersonalet i internasjonale utvekslingsavtaler gjennom Erasmus-programmet. Et hospiteringsprogram på nasjonalt nivå vil kunne gi bredere erfaringsspredning og gi flere en sjanse til hospitering. Det skal tas kontakt med bibliotekmyndigheter i andre land med sikte på å formalisere et samarbeid slik at biblioteksansatte i alle typer bibliotek kan få muligheten til internasjonal erfaring.

I tillegg til det spesielt prioriterte tiltaket bør det vurderes å:

- involvere Norge i etablerte, formaliserte nettverk innenfor avgrensede fagområder der vi ikke deltar per i dag. For eksempel har Danmark, England, Tyskland og Nederland etablert samarbeidet Knowledge Exchange, www.knowledge-exchange.info, innenfor høyere utdanning (med organisasjonene DEFF, JISC, DFG og SURF)
- øke norsk deltakelse på internasjonale konferanser og arbeidsseminar
- øke deltakelsen i internasjonale prosjekter gjennom langsiktig innsats i form av informasjonsvirksomhet, rådgivning og nettverksbygging
- se på mulighetene for en mer samordnet tilnærming til biblioteksamarbeidet med utviklingsland. For eksempel kan bibliotekutvikling knyttes mer systematisk til andre områder innenfor det norske utviklingssamarbeidet, eventuelt gjennom et samarbeid med NORAD

BIBLIOTEKSTRATEGIER I ANDRE LAND

Utredningens mandat sier at det bør trekkes veksler på relevante utviklingstrekk i andre land der dette framstår som tjenlig. Dette kapitlet presenterer kort biblioteklandskapene og bibliotekstrategiene i en del andre land, først og fremst i de andre nordiske landene, men også i Nederland og de europeiske initiativene som vil kunne påvirke norsk bibliotekutvikling.

10.1 Nordisk sammenlikning

10.1.1 Folkebibliotek

De nordiske landene likner hverandre på mange vis, men når det gjelder bruk og satsing på folkebibliotek er det nokså store forskjeller. Tabell 10-1 viser en del sentrale tall fra folkebiblioteksektoren i de nordiske landene. I tillegg til data fra de refererte litteraturkildene er det innhentet opplysninger fra bibliotekmyndighetene i de nordiske landene.

Forskjellene i satsingen på folkebibliotekene blir tydelig ved å se på landenes årlige utgifter til medieinnkjøp. Finland og Danmark, som har liknende befolkningsgrunnlag som Norge, bruker henholdsvis det dobbelte og tredobbelte på innkjøp av nye medier til folkebibliotekene. Det er også påfallende stor forskjell på størrelsen på bemanningen i norske folkebibliotek og de øvrige folkebibliotekene. De andre landene bruker om lag 5000 årsverk i folkebibliotekene, mens det er under 2000 årsverk i de norske.

Satsingen er sporbar i tallene som skal indikere befolkningens bruk av tjenestene. Norske folkebi-

bliotek har betydelig lavere utlåns- og besøkstall enn de andre nordiske folkebibliotekene.

10.1.2 Universitets- og høyskolebibliotek

De nordiske bibliotekmyndighetene peker på en del sammenfallende utviklingstrekk for universitets- og høyskolebibliotekene basert på statistikk for 2004. Den mest påfallende utviklingen er økningen i utlån av digitalt materiale, registrert ved nedlasting. Økningen fra 2003 til 2004 i antall nedlastinger varierer fra ca. 28 til ca. 45 prosent i de fire nordiske landene. Alle landene påviser også en markert økning i besøkstall ved disse bibliotekene.

Når det gjelder fysisk utlån, er bildet noe mer varierende. I Finland, Sverige og Norge stiger utlånet av fysisk materiale fra 2003 til 2004, mens det er svakt fallende i Danmark.

Landene rapporterer også om en tydelig tendens til at universitets- og høyskolebibliotekene låner ut mer materiale til folkebibliotekene, noe som tyder på at folkebibliotekene i alle de nordiske land får en stadig viktigere rolle som innslag i det formelle utdanningssystemet.

10.2 Finland

Finland har 431 kommuner, nesten 75 prosent av dem har under 10 000 innbyggere, og landet har et folketall på vel 5,2 millioner. I Norden ligger Finland på topp når det gjelder besøkstall, utlån og bokbestand i bibliotekene. Landet har også hevdet seg godt i OECD sine PISA-undersøkelser¹

¹ PISA Programme for International Student Assessment

	Norge	Danmark	Finland	Sverige
Innbyggere	4,6 millioner	5,4 millioner	5,2 millioner	9 millioner
Kommuner	434	271 ¹	444	290
Hovedbibliotek	434	224	426	290
Bibliotekenheter totalt	865	696	957	1355
Bokbusser	33	44	187	98
Utlån bøker pr. innbygger	4,0	10,3	15,6	7,0
Utlån totalt pr. innbygger	5,5	13,8	21,1	8,3
Besøk	23 millioner	36,3 millioner	66,7 millioner	73 millioner
Årsverk	1814	4885	4872	4968
Medieutgifter ²	135 millioner	423 millioner	298 millioner	362 millioner
Driftsutgifter ³	1,1 milliarder	3,3 milliarder	2 milliarder	3 milliarder

Tabell 10-1
Nordisk
folke-
bibliotek-
statistikk.
2004

¹ Antallet kommuner i Danmark reduseres til ca. 100 gjennom en strukturreform 2007.

^{2,3} Omregnet til norske kroner etter valutakurs i 2004.

Kilder: ABM-utvikling 2006f, Danmark. Biblioteksstyrelsen 2005, Finland. Undervisningsministeriet 2006b, Sverige. Kulturrådet 2005.

de senere årene, og Finland trekkes ofte fram som et forbilde i både bibliotek- og utdanningssammenheng.

10.2.1 Biblioteklandskap og lovgivning

Det finske biblioteklandskapet består av et nettverk av kommunale folkebibliotek (allmenne bibliotek), vitenskapelige bibliotek, spesialbibliotek og bibliotek ved skoler og yrkesskoler. Forvaltningsmessig er folkebibliotekene knyttet til kulturavdelingen i Undervisningsministeriet. Vitenskapelige bibliotek og skolebibliotek er underlagt undervisningsavdelingen i det samme ministeriet, som har to ministre – en for kultur og en for undervisning.

Helsingfors stadsbibliotek er sentralbibliotek for folkebibliotekene. I tillegg fungerer folkebibliotekene i 19 byer som landskapsbibliotek. Dette er folkebibliotek som er utvalgt av departementet med kommunens godkjenning.

Helsingfors universitetsbibliotek er nasjonalbiblioteket.

Det er tradisjon for skolebibliotek, men ingen lovfesting. Det finnes bare noen få profesjonelt drevne skolebibliotek i Finland. Både skoleelever og en del studenter benytter derfor folkebibliotekene. 40 prosent av kommunenes hovedbibliotek og halvparten av filialene ligger enten i en skolebygning eller i dens umiddelbare nærhet.

Nær 200 bokbusser er et vesentlig innslag i det finske biblioteklandskapet.

Bibliotekloven fra 1998 pålegger kommunene å

tilby bibliotek- og informasjonstjenester selv eller i samarbeid med andre. Den fastslår at folkebibliotekene inngår i et nasjonalt nettverk som også omfatter fagbibliotekene. Loven forplikter folkebibliotekene til å samarbeide med andre bibliotektyper, men forplikter ikke uten videre universitets- og høyskolebibliotekene til å stille sine ressurser til disposisjon. Alle kan benytte universitetsbibliotek både gjennom fjernlånstjenester og direkte, men denne retten er ikke formelt nedfelt noe sted. Eksterne brukere ilegges i noen tilfeller høyere avgifter enn primærbrukerne.

Kommunene får statlige bevilgninger, en såkalt statsandel, etter loven om finansiering av undervisnings- og kulturvirksomhet. I dette inngår også anskaffelse av bokbuss og bokbåt.

Om personale sier loven at folkebibliotekene skal ha tilstrekkelig mange ansatte for å realisere bibliotek- og informasjonstjenestene. Forskriftene til loven (Finland. Undervisningsministeriet 1998a) stiller krav til utdanning i bibliotek- og informasjonsfag til biblioteksjefen og til to tredjedeler av det samlede personalet.

Bruken av bibliotekets egne samlinger på biblioteket og utlånet av dem er gratis. Fjernlån fra sentralbiblioteket og landskapsbibliotekene til folkebibliotekene er gratis. For andre tjenester kan kommunen ta en avgift som maksimalt tilsvarer selvkostnaden ved tjenesten.

Kommunen skal evaluere de bibliotek- og informasjonstjenestene som den yter. Departementet har beslutningsmyndighet for igangsetting

av den landsomfattende evalueringen. Gjennomføringen skjer i samarbeid med de fem länsstyrelsene, som er regionale forvaltningsenheter for statlig administrasjon av de kommunale bibliotekene.

10.2.2 Bibliotekpolitikk

Det finske bibliotekpolitiske programmet (Finland. Undervisningsministeriet 2001) ser folkebiblioteket som en aktiv og virkningsfull aktør. Biblioteket skal være lett tilgjengelig og innbydende, det skal styrke demokratiet, formidle kulturarven og fremme kulturelt mangfold. Programmet viser til viktigheten av et læringsmiljø som styrker alle typer læring hos personer i alle aldre, og som bidrar til sosialisering. Biblioteket skal fungere som et nettverk og forene de enkelte bibliotekenes samlinger og tjenester, tilby samlinger og tjenester, også via det digitale biblioteket, være en ettertraktet samarbeidspartner og bidra til å bygge opp velferd og framgang i regionen. Når det gjelder forholdene for de ansatte, pekes det på betydningen av et godt arbeidsfellesskap med et kunnskapsrikt og dyktig personale.

10.2.3 Bibliotekstrategier

Den nye bibliotekloven fra 1998 ble fulgt opp med at Undervisningsministeriet utnevnte en bibliotekpolitisk arbeidsgruppe som i 1999–2000 arbeidet med å kartlegge de utfordringer bibliotekene står overfor når det gjelder borgeren i informasjonssamfunnet, og komme med konkrete løsninger til disse. Denne arbeidsgruppen la fram *Bibliotekspolitiska programmet 2001–2004* (Finland. Undervisningsministeriet 2001).

Arbeidsgruppen pekte på at gjennom 1990-tallet hadde kommunenes utgifter til bibliotekene sunket fra 1,3 til 0,8 prosent samtidig som bibliotekbruken hadde økt. Gruppen beregnet at det ville koste 94,7 millioner euro (tilsvarende ca. 750 millioner kroner) å møte etterslepet i finansieringen av folkebibliotekene for å bringe dem opp på nivå med de kvalitetsanbefalingene som ble angitt i programmet. Beløpet var fordelt på medier, personale, IKT-utstyr og justering av personalets lønninger. Dette ville medføre 46 prosent økning i statens bidrag pr. bibliotekenheter.

Biblioteksstrategi 2010 (Finland. Undervisningsministeriet 2003) viderefører det bibliotekpolitiske programmet. Den legger fram visjoner og mål for tilgang til kunnskap og kultur, identifiserer utfordringer og utviklingsbehov, konkretiserer tiltak for å sikre borgernes og elevenes informasjonstilgang og trekker opp retningslinjer for kommunenes og

statens rolle. Den tar utgangspunkt i at borgerne skal garanteres lik tilgang til kultur- og informasjonsskilder. Demokratiet kan ikke realiseres uten at retten til informasjon sikres for alle. Målet er å utvikle bibliotekene til å bli hybridbibliotek.²

Tiltakene er avhengige av at det finnes både kompetent personale og tidsriktig teknologisk infrastruktur for alle bibliotektyper, og at tilgjengelige standarder utnyttes. Nettbaserte tjenester må utvikles i takt med innbyggernes behov for informasjon.

Strategien peker på en del konkrete utfordringer for den finske biblioteksektoren, og en av disse er kompetanse. Bibliotekpersonalets kompetanse er synkende i en tid hvor befolkningens utdanningsnivå er stigende. Videreutdanning er utilstrekkelig med tanke på brukernes behov. Det er mangel på lederutdanning. Kommunenes konkurransekraft er svak, lave kommunale lønninger gjør at de taper i konkurransen. Bibliotekkunnskap er ikke allment verdsatt – det er ikke kunnskap i samfunnet om hvor viktig informasjonkunnskap er for all læring.

Strategien peker på at Finland savner et system der statsfinansierte bibliotek sentralt og regionalt er pålagt å betjene framfor alt de små folkebibliotekene og komplettere deres samlinger, tjenester og kompetanse. Det faktum at landskapsbibliotekene og sentralbiblioteket er bybibliotek, og at Nationalbiblioteket har vært en del av Helsingfors universitetsbibliotek, har svekket muligheten til å ta ansvar. Med den nye finske universitetsloven som trådte i kraft 01.08.2006, endret Helsingfors universitetsbibliotek navn til Nationalbiblioteket og ble en frittstående institusjon under Helsingfors universitet. Endringen skal styrke bibliotekvesenet og Nationalbibliotekets rolle som felles serviceenhet for biblioteknettverket. Nationalbiblioteket skal betjene nettverket av vitenskapelige bibliotek, bibliotek ved yrkeshøgskoler, spesialbibliotek og folkebibliotek.

Det påpekes i strategien at statsforvaltningen savner en nasjonal ansvarlig instans som kan gjennomføre prosjekt som overskrider sektorene.

Strategien peker på skolebibliotekene som et problemområde, det gjelder både grunnskoler, gymnas og yrkesutdanningene. Det er et fåtall skoler som har gode skolebibliotek. I hovedsak er de avhengige av folkebibliotekenes tjenester. Den brytningstiden som bibliotekene opplevde på begynnelsen av 1990-tallet med Internett, er først

² Definisjon av hybridbibliotek: Et nettverksdannende bibliotek av blandingstype som tilbyr adgang til global informasjon via ulike medier, materiell og datanett. Vesentlig for hybridbiblioteket er at det tilbyr veiledning (Public Library and Information Society, EU Commission, DGXIII, 1997).

nå i ferd med å bli en realitet for skolens undervisning i følge dokumentet. En stor del av lærerne har liten informasjonskompetanse. Folkebibliotekene opplever en stor etterspørsel etter tjenester. Denne har økt i takt med at filialbibliotek og bokbusser er nedlagt.

Strategiens andre fase er å slutføre tiltaksprogrammet gjennom:

- informasjonstjenester rettet mot innbyggerne og undervisningen
- individuelt tilpassede tjenester
- ny virksomhetsmodell for etterutdanningen
- nytt konsept for fjernlånsvirksomheten
- utvidete oppgaver for Depotbiblioteket og Nationalbiblioteket tilpasset alle innbyggere
- effektivisert digitalisering av materiale
- nye virksomhetsmodeller for bibliotek administrasjonen og biblioteknettverket
- lærerutdanning som omfatter informasjonsforvaltning. Informasjonstilbud rettet mot grunnskoleelever, gymnasiaster og yrkesmessig basisundervisning

De finske bibliotekmyndighetene har registrert flere konkrete resultater av *Bibliotekstrategi 2010*. Flere kommuner med manglende bibliotekfaglig kompetanse har ansatt såkalte *pedagogiske informatikere*, dvs. personer med både bibliotekfaglig og pedagogisk kompetanse til å utvikle bibliotekstjenester i skolen. Det skal gjennomføres en nasjonal skolebibliotekutredning i 2007.

De siste par årene er det gitt ekstra statlig støtte til oppdatering av biblioteksystemene i små kommuner, og de bibliotek som har mottatt slike bevilgninger tilbyr innbyggerne opplæring i informasjonstjenester.

Nasjonalbibliotekets nye lovpålagte rolle som støtte for folkebibliotekene er resultat av strategien.

10.3 Sverige

Sverige består av 290 kommuner og 21 fylker (län). Folketallet er på omtrent 9 millioner. Landet ligger noe over Norges nivå når det gjelder utlån og besøkstall.

10.3.1 Biblioteklandskap og lovgivning

Det svenske biblioteklandskapet består av folkebibliotek, fylkesbibliotek (länsbibliotek), regionbibliotek, skolebibliotek og fag- og forskningsbibliotek. Bibliotekene er underlagt Utbildnings- og kulturdepartementet. Kulturrådet er et forvaltningsorgan som fordeler statlige midler, blant annet på folkebibliotekområdet. BIBSAM, Kungliga bibliotekets avdeling för nationell samord-

ning och utveckling, driver samordning og utvikling av bibliotek innen høyere utdanning og forskning. Skolebibliotekene utvikles ved Myndigheten för skolutveckling. Mye av utviklingsarbeidet foregår også i länsbibliotekene og regionbibliotekene.

Bibliotekloven av 1996 (Sverige. Kulturdepartementet 1996) er en generell rammelov for hele bibliotekvesenet. Den gjør det obligatorisk for kommuner å ha folkebibliotek og anbefaler län å ha et länsbibliotek. Folkebibliotekstjenester skal være gratis tilgjengelige for alle. I grunn- og videregående skoler skal det være «lämpligt fördelade skolbibliotek», og det skal finnes høgskolebibliotek ved alle høgskoler. Statlig finansierte bibliotek, herunder høgskole- og forskningsbibliotek, skal stille dokumenter fra egne samlinger gratis til disposisjon for folkebibliotekene og generelt samarbeide med folkebibliotekene. Universitets- og høgskolebibliotekene betraktes som allmenne i den forstand at alle innbyggere fritt kan benytte dem og låne fra deres samlinger. Dette er ikke nedfelt i lov, men finnes i de enkelte biblioteks reglementer og i retningslinjer fra BIBSAM.

I retningslinjene fra BIBSAM er det slått fast at grunnleggende tjenester bør være avgiftsfrie for så vel interne som eksterne brukere. Det er innført en kompensasjonsordning for de bibliotek som er nettoutlånere i det nasjonale fjernlåns-samarbeidet. Regjeringen bevilger hvert år midler som forvaltes av Kungliga biblioteket. Høgskoleloven fastslår prinsippet om gratis fjernlån mellom høgskolebibliotekene.

10.3.2 Bibliotekpolitikk

Enkeltaktørene innenfor den svenske biblioteksektoren driver aktivt og framtidsrettet på mange områder, men mange etterlyser en samordnet svensk bibliotekpolitikk. Behovet for en slik samordnet nasjonal bibliotekpolitikk er debattert en rekke ganger de senere årene. Statens kulturråd uttalte i 2003 at målet for den statlige bibliotekpolitikken bør være å sikre gode bibliotekstjenester for den enkelte innbygger i hele landet (Sverige. Kulturrådet 2003). For å oppnå dette bør staten fremme nasjonalt samvirke mellom folke- og skolebibliotek og høgskolebibliotek, støtte og initiere utviklingsvirksomhet og felles nettverk med vekt på spørsmål som ikke kan løses lokalt.

10.3.3 Bibliotekstrategier

Svenske myndigheter har ikke utformet noen helhetlig nasjonal bibliotekstrategi de senere årene. I 2004 utga Utbildnings- og kulturdepartementet

rapporten *Om biblioteksverksamheterna* (Sverige. Utbildnings- og kulturdepartementet 2004b) som behandlet bibliotekenes stilling ut fra bibliotekloven. Utgangspunktet for denne utredningen var spørsmålet om bibliotekloven burde endres på en måte som kunne motvirke forskjellene mellom bibliotektilbudet i kommunene. Utredningen hadde tyngdepunkt i det kommunale bibliotektilbudet, spesielt folkebibliotekene, men den berørte også de øvrige bibliotektypene. Rapporten foreslo et tillegg i loven som handlet om at bibliotekene skal samarbeide på lokalt og regionalt nivå og at det skal utarbeides lokale og regionale bibliotekplaner. Bestemmelsen trådte i kraft 01.01.2005.

Mange kommuner har prioritert arbeidet med bibliotekplaner. I følge Kulturrådet hadde 65 prosent av kommunene påbegynt eller vedtatt en ny bibliotekplan 01.01.2006. Samarbeidet mellom biblioteksektorene på lokalt og regionalt nivå er økende, spesielt når det gjelder tjenester til voksnes læring. Prosjektsøknader med dette som tema gis høy prioritet.

I 2004 utga departementet en utredning om Kungliga biblioteket (KB), den såkalte *Kb-utredningen* (Sverige. Utbildnings- og kulturdepartementet 2004a). Utredningen presenterte en del forslag som ledd i å styrke Sverige som kunnskaps- og IT-nasjon og øke landets muligheter til å hevde seg i den internasjonale konkurransen. Rapporten påpekte behovet for en kraftinnsats for å styrke informasjonstjenestene til forskning og utdanning. Noen viktige anbefalinger i denne utredningen var at:

- det burde etableres et svensk nettbibliotek – et nasjonalt innsatsprogram for samordnede digitale informasjonstjenester til utdanning og forskning
- det er nødvendig med en lov om digital pliktavlevering som komplement til loven om levering av trykt materiale
- det burde satses på en nasjonal plan og et nasjonalt sekretariat for bevaring av fysisk materiale
- det burde etableres et handlingsprogram for digitalisering av den svenske kulturarven
- KB burde få i oppdrag å utarbeide en strategi for økt nasjonal samordning av de samlede offentlige bibliotekressursene, til støtte for forskning og utdanning

Kulturrådet peker på følgende resultater av KB-utredningen:

- Et svensk nettbibliotek: Det er ikke øremerket midler til et svensk nettbibliotek, men det realiseres i stedet gjennom et antall pågående

prosjekter og tiltak. Blant disse er nasjonalt konsortium for e-lisenser, den nasjonale portalen Samsök (som gir tilgang til forskningsbibliotekenes elektroniske ressurser), prosjektet SVEP (for digital publisering av forskningsresultater og samordning av åpne arkiv) og Uppsök (som er en nasjonal søketjeneste for eksamensarbeider og studentoppgaver).

- Lov om digital pliktavlevering: Arbeidet pågår og forventes å bli ferdig i 2007.
- Nasjonal plan og nasjonalt sekretariat for bevaring: Nationella bevarandeselekretariatet, som er et nasjonalt program for å forbedre sikkerheten ved landets bibliotek, er initiert av KB.
- Digitalisering av den svenske kulturarven: Digitaliseringen av trykt og håndskrevet materiale er et av de mest aktuelle utviklingsområdene.

Kungliga biblioteket leverer hvert tredje år en analyse av fag- og forskningsbibliotekene. Den seneste analysen (Jönsson Adrial 2005) forteller hvilken retning de svenske fag- og forskningsbibliotekene går i:

- En utvikling der biblioteket tar på seg stadig nye oppgaver knyttet til områder som publisering, intern pedagogisk virksomhet og fjernundervisning.
- En markert overgang fra trykt til digital informasjon.
- En løpende utvikling av bibliotekene som pedagogiske ressurser, for eksempel læringsentre.

10.4 Danmark

Danmark består i dag av 13 fylker (amt) og 271 kommuner. Fra 2007 vil det bli gjennomført en omfattende strukturreform som innebærer at amtene erstattes av fem regioner. Antall kommuner reduseres til 98, og 20 000 er anslått som en nedre grense for et befolkningsgrunnlag i de nye kommunene. Folketallet i Danmark er på ca. 5,4 millioner. Den danske biblioteksektoren har ofte vært til inspirasjon for det norske bibliotekmiljøet gjennom et aktivt forsknings- og utviklingsmiljø som blant annet har medført framtidrettede digitale bibliotekstjenester. Danmark ligger godt over Norge i bruk av folkebibliotekstjenester, men i det siste har imidlertid så vel utlån som besøkstall vist en synkende tendens.

10.4.1 Biblioteklandskap og lovgivning

Den danske bibliotekmodellen består av folkebibliotekene, forskningsbibliotekene og skolebibliotekene. Folkebibliotekene er underlagt Kulturministeriet, de fleste forskningsbibliotekene

er underlagt Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling, og skolebibliotekene og enkelte bibliotek i høyere utdanning hører under Undervisningsministeriet.

16 større folkebibliotek i ulike deler av Danmark er definert som sentralbibliotek (centralbibliotek) og får ekstra statlige bevilgninger for å utføre nasjonale oppgaver. Sentralbibliotekene inngår 4-årige kontrakter med Biblioteksstyrelsen. De 16 er inndelt i to kategorier i henhold til hvor bredt ansvarsområde de er tildelt.

Biblioteksstyrelsen, som er en etat under Kulturministeriet, er kanskje den mest sentrale aktøren i det danske biblioteklandskapet. Biblioteksstyrelsen har blant annet til formål å bygge samarbeid mellom de forskjellige bibliotektypene, støtte og inspirere til forsøk, utvikling og omstilling, og gi råd i bibliotekfaglige og bibliotekpolitiske spørsmål – kort sagt ivareta en felles infrastruktur for danske bibliotek.

Lov om bibliotekvirksomhet fra 2000 (Danmark. Kulturministeriet 2000) omfatter folke-, universitets- og høyskolebibliotek samt Danmarks blindebibliotek. De statlige og statsstøttede fag- og forskningsbibliotekene som omfattes av loven er listet opp i en egen oversikt, med fordeling på de forskjellige departementene som de hører under. Kulturministeren forhandler med de forskjellige ministre om regler for bibliotekenes ytelser.

Det stilles krav til fag- og forskningsbibliotekene i forbindelse med de statlige bevilgningene. Bibliotekene som inngår i ordningen, står til rådighet for alle for benyttelse på stedet samt for utlån av materiale. De deltar i det alminnelige lånesamarbeidet og formidler lån til folkebibliotekene uten betaling. De kan imidlertid etter nærmere bestemmelser kreve vederlag av brukerne for særlige serviceytelser av mer vidtrekkende karakter.

Den danske lovgivningen er generelt mer detaljstyrende enn den norske.

Et viktig innslag i det danske biblioteklandskapet er den nasjonale transportordningen (kørselsordningen) som ble innført i 2004. Formålet med denne ordningen er å understøtte lånesamarbeidet om fysiske materialer mellom alle bibliotek i Danmark gjennom en hurtig og sikker distribusjon. Eksisterende regionale ordninger knyttes sammen til en landsdekkende tjeneste. Alle folkebibliotek og større statlige bibliotek som omfattes av bibliotekloven, deltar i transportordningen. Andre bibliotek tilbys å delta mot egenbetaling.

10.4.2 Bibliotekpolitikk

Biblioteksstyrelsen fastslår i sitt nye strategidokument (Danmark. Biblioteksstyrelsen 2006b: 12) at bibliotekenes overordnede misjon er å gi innbyggerne lettest mulig tilgang til kvalitetsinformasjon og gi dem gode betingelser for å utnytte denne informasjonen. Bibliotekenes visjon, dvs. deres ideelle mål, skal til gjengjeld forholde seg mer aktuelt og konkret til samfunnsutviklingen ved at bibliotekene påtar seg en tydelig rolle i forhold til de nye sentrale strategier for kunnskapssamfunnet. Visjonen for biblioteket er derfor å:

- støtte dansk forskning og undervisning for å komme i verdensklasse
- støtte opp om livslang læring og innovasjon på alle nivåer
- styrke det demokratiske velferdssamfunnets sammenhengskraft, blant annet gjennom kulturformidling
- integrere tilgang til berikende informasjon i folks hverdagsliv og støtte dem i å omforme informasjon til kunnskap

10.4.3 Bibliotekstrategier

Som forarbeid til den danske bibliotekloven utarbeidet Kulturministeriet strategien *Bibliotekerne i informationssamfundet* (1997). Denne er nylig fulgt opp av Biblioteksstyrelsen med en ny strategi. Den nye strategien presenteres ved introduksjonsdokumentet *Fra information til viden: På vej til vidensamfundets bibliotek* (Danmark. Biblioteksstyrelsen 2006b) og *Fra information til viden – Biblioteksstyrelsens oplæg til strategi for dansk biblioteksudvikling* (Danmark. Biblioteksstyrelsen 2006a), som gir en analyse av biblioteksektoren og en detaljert oversikt over mål, innsatsområder og tiltak.

Bakgrunnen for den nye strategien er et tiår preget av digitale medier og Internettets gjennombrudd samt en del viktige milepæler i dansk bibliotekutvikling; ny biblioteklov, nettportalen bibliotek.dk, innføring av nasjonal transportordning og etablering av Danmarks elektroniske forskningsbibliotek (DEFF). Strategien er utformet med særlig tanke på den danske regjeringens visjoner om utdanning i verdensklasse og Danmark som ledende kunnskapssamfunn.

Den hybride bibliotekmodellen vil fortsatt danne ramme for bibliotekutviklingen. På den ene siden skal det arbeides med digitale tjenester, og på den andre siden skal man utvikle det fysiske bibliotekrommet. Introduksjonsdokumentet trekker fram 11 viktige punkter i strategien:

1. Bibliotekets rolle i forhold til kunnskaps- samfunnets behov skal defineres meget tydelig. Bibliotekarenes kompetanse skal stå i sentrum framfor bygget og samlingen, nettverket i stedet for institusjonen, personlig service i stedet for standardprodukter, og hjelp til å utvikle informasjon til læring/kunnskap i stedet for ren informasjonstilgang.
2. De digitale bibliotek tjenestene skal ha større gjennomslagskraft. Framfor 20 forskjellige tjenester skal det være én felles tjeneste som eventuelt kan tilpasses lokale behov.
3. Bibliotekets ressurser skal flyttes fra samlings- oppbygging til tjenesteoppbygging.
4. Bibliotekrommet skal aktiveres til et helt annet nivå enn i dag gjennom nytenkning.
5. Bibliotekarene skal være synlige utenfor bibliotekbygget – på nettet og i undervisningen.
6. Det skal skapes en felles plattform for alle digitale tjenester med Internett-tilgang til bibliotekets lisensbelagte digitale ressurser.
7. Det skal arbeides for at det kommer mer nasjonalt innhold på nettet.
8. Det skal utvikles en nasjonal idékatalog for livslang læring via lærings- og kulturprogrammer i biblioteket.
9. Det skal finnes nye veier til å styrke den lokale deltakelsen i demokratiet.
10. Det skal skapes større sammenheng mellom det strukturerte bibliotektilbudet og det kaotiske Internett, for eksempel ved samarbeid med Google.
11. Biblioteksektoren og personalet i de enkelte bibliotek må arbeide systematisk med kompetanseutvikling, etterutdanning og utvikling av nye tilbud.

10.5 Nederland

Nederland har med sine vel 16 millioner innbygere fordelt på 458 kommuner og 12 provinser mange likhetstrekk med det norske samfunnet. Samfunnet er utpreget flerkulturelt, 20 prosent av innbyggerne er av ikke-nederlandsk opprinnelse – i byene er tallet opp mot 45 prosent. Landet er i ferd med å ta skrittet over fra industri- til kunnskapssamfunnet, og satser på kunnskap og kultur som nye næringer. De bibliotekstrategiene som nå er i ferd med å bli omsatt i praksis for folkebibliotekene i Nederland, er derfor svært interessante sett fra norske forhold.

10.5.1 Biblioteklandskap og lovgivning

I Nederland er folkebibliotekene bygd på tradisjonen om offentlige, allment tilgjengelige, og offentlig

finansierte bibliotek – på mange måter rommer det nederlandske ordet for folkebibliotek, *openbare bibliotheek*, alle disse begrepene. Fra å ha bestått av flere sektorer inndelt etter katolske, protestantiske og nøytrale lag av samfunnet, utgjør folkebibliotekene etter etableringen av en egen folkebiblioteklov i 1975 et samlet og mer enhetlig nettverk. Fra 1987 er folkebibliotekene ikke lenger hjemlet i en egen lov, men i en felles lov om sosial velferd, som definerer et lokalt ansvar for en rekke oppgaver. Siden 1994 har en egen kulturlov plassert finansieringsansvaret for folkebibliotekene dels på kommunene, dels på provinsene.

Staten finansierer den nasjonale overbygningen, der den nederlandske bibliotekforeningen (Vereniging van Openbare Bibliotheken) spiller en viktig rolle. Foreningen er en faglig interesseorganisasjon for folkebibliotekene i Nederland, men utfører også bibliotekutviklingsoppgaver på oppdrag fra de nasjonale bibliotekmyndighetene.

I tillegg har staten kanalisert innsatsmidler inn i folkebibliotekene i form av prosjektmidler og øremerkede midler til tiltak for å styrke samarbeidet mellom bibliotek og skole. Som en del av den nasjonale handlingsplanen *National Superhighway Action Plan* ble det gitt investeringsmidler til Internett i folkebibliotekene. I 2001 ble det bevilget 5,5 millioner euro (tilsvarende ca. 44 millioner kroner) over en fireårsperiode for å modernisere bibliotekene i de mindre kommunene.

Koninklijke Bibliotheek (KB), som langt på vei tilsvarende det norske Nasjonalbiblioteket, finansieres sammen med de akademiske bibliotekene direkte av Departementet for utdanning, kultur og vitenskap. KB leder det nasjonale nettverket av fag- og forskningsbibliotek.

I 2004 besto biblioteklandskapet av 467 folkebibliotek med i alt 1123 avdelinger. Disse kommunale bibliotekene har et eget støtteapparat i de ti provinsbibliotekene, og i den nasjonale bibliotekforeningen. Provisbibliotekene er ikke operative bibliotek, men bistår folkebibliotekene med administrative oppgaver og veiledning. Små kommuner uten eget bibliotek benytter enten tjenestene i nabokommunen, eller har bokbuss-stopp. I tillegg består landskapet av 13 regionale sentralbibliotek, som tilbyr samlinger av spesialisert faglitteratur som et viktig supplement til folkebibliotekene.

I 2004 var 58 prosent av de under 18 år medlem av et folkebibliotek, mot 17 prosent av befolkningen over 18 år. Dette kan ha en sammenheng med at folkebibliotek er gratis for alle under 18 år, mens det kreves kontingent av voksne. Både

antall medlemmer og antall utlån har gått merkbart ned siden 1996, uavhengig av alder – med unntak av utlån av musikk og video. Folkebibliotekene har etter 1995 selv måttet bære kostnadene for bibliotekvederlaget til rettighetshaverne – en tung utgift å bære.

10.5.2 Bibliotekpolitikk

Hovedmålet med folkebibliotekene er å sikre allmennheten tilgang til velutrustede og aktuelle samlinger av skriftlig, audiovisuelt og digitalt materiale, samt oppdaterte tjenester. Bibliotekene er forholdsvis autonome når det gjelder samlingsutvikling, og ytringsfrihet og lokalt selvstyre er viktige verdier. Det er et nasjonalt ansvar å utvikle et godt nettverk av folkebibliotek tjenester, bidra til aktiv deltakelse og sørge for god samhandling mellom folke- og fagbibliotekene. Samarbeid mellom folkebibliotek og skole er viktig, også innen området voksenopplæring og leseopplæring for fremmedspråklige.

10.5.3 Bibliotekstrategier

I Nederland er det bare noen få av de store bybibliotekene som har klart å møte de nye kravene til omstilling innen sektoren på slutten av 1990-tallet. I 2000 presenterte rapporten *Gateway to knowledge (Open poort tot kennis 2000, referert til i Cultural policy in the Netherlands)* forslag til en omstrukturering av det nederlandske biblioteklandskapet (Nederland. Ministry of Education, Culture and Science 2003). Forslaget ble begrunnet med en manglende interesse for folkebibliotekene hos både lokale, regionale og nasjonale myndigheter, og at ressursene ikke lenger strakk til for å møte krav om fornyet kompetanse og nye IKT-ressurser. Det ble anbefalt å investere i både IKT og kompetanse for å omskape folkebibliotekene til kunnskapsportaler (gateways to knowledge) for alle. Det ble også framholdt at bibliotekene måtte bli mer brukerorienterte, ikke minst ved å satse mer på brukerundersøkelser og bruk av resultatindikatorer som grunnlag for mer moderne metoder for ledelse og organisasjonsutvikling. Det ble dessuten anbefalt at bibliotekene skulle innta en mer sentral rolle når det gjaldt formidling av offentlig informasjon.

Forslagene i rapporten ble anslått til å koste 204 millioner euro (tilsvarer ca. 1,6 milliarder kroner) som en engangsinvestering, etterfulgt av 80 millioner euro i årlige tilskudd. I 2001 gikk lokale, regionale og nasjonale bibliotekmyndigheter sammen om å anbefale en fornyelsesstrategi for biblioteksektoren, og en bibliotekplan

BIBLIOTHEEK NOVETHEEK NORD VELUWE

I 2005 ble 26 basisbibliotek etablert, blant annet Bibliotheek Novetheek Nord Veluwe, som er en konsolideret

enhet bestående av 9 tidligere selvstendige bibliotekenheter i 5 nabokommuner i provinsen Gelderland. Den nye bibliotekenheten valgte å profilere seg med ny logo og nytt navn, som er et ordspill på navnet på delregionen Noord Veluwe, og nove (= nye) bibliotheek.

Anbefalingen fra nasjonalt nivå var et befolkningsgrunnlag på minimum 35 000 innbyggere – delregionen har over 100 000 innbyggere, og har foruten de fysiske bibliotekenheterne også 2 utlånsstasjoner og 7 bokbuss-stopp.

Provinsbibliotekene fikk en klart definert rolle som støttespillere i prosessen med å etablere basisbibliotek, og provinsen Gelderland bidro også med stimuleringsmidler til konsolideringen av Novetheek, som ble gjennomført i løpet av et år. Fra å være selvstendige bibliotek med egen ledelse, fikk den nye organisasjonen en enhetlig struktur, med en felles leder, felles støttefunksjoner og faglige avdelingsledere med ansvar for ulike team. Det var et mål at de ansattes kompetanse skulle brukes der den gjorde størst nytte for å oppnå best mulig resultater. Nye måter å tenke på krever nye måter å arbeide på, var grunnideen det ble bygd på. Selve omorganiseringsprosessen ble gjennomført ved hjelp av ekstern bistand, og har også omfattet utarbeidelse av strategier og planer, og det ble laget et eget profileringsprogram for biblioteket.

Kommunene i delprovinsen hadde gode erfaringer med interkommunalt samarbeid fra områder som brannvern og omsorgsoppgaver, og bygde videre på de samarbeidsstrukturer som alt var etablert. Selve endringsprosessen ble opplevd som krevende, og utfordringen lå i å samarbeide om innholdet og tjenestene. Likevel har de lyktes, og mye av suksessen lå i at de hadde støtte i den konsulentstøtten de hentet inn, sammen med den økonomiske støtten de fikk til å gjennomføre prosessen. Aktivt engasjement og innsats fra lokalpolitikere har også bidratt positivt.

Etter ett år har de oppnådd økt samarbeid og motivasjon blant personalet, økt samarbeid med andre utdannings- og kulturinstitusjoner, bedre ressursutnyttelse og et bedret tjenestetilbud for brukerne.

Kilde: Presentasjon på konferansen *Libraries and civil society: A new landscape for citizenship and lifelong learning*, 29.-31. 03.2006, Nederland. Se også bibliotekets nettsider, www.novetheek.nl

(*Bibliotheken in beweging*) ble i 2002 lagt fram for nasjonalforsamlingen.

I 2004 startet fornyelsesprosessen for de nederlandske folkebibliotekene. Direktivene fra nasjonalt hold var klare. Innen 2007 skulle følgende tiltak være gjennomført:

- Et landsomfattende, faglig styrket nettverk av bibliotek, basert på etableringen av basisbibliotek innen de enkelte provinsene og styrking av provinsbibliotekene. Dette biblioteknettverket skal samlet sørge for å yte det tjenestetilbudet retningslinjene fra 2004 trekker opp.
- Alle basisbibliotek skal kvalitetssikre virksomheten gjennom bruk av anerkjente redskap for kvalitetssikring.
- Bibliotekpersonale og bibliotekledelse skal ha tilstrekkelig kompetanse til å realisere de omfattende endringene i fornyelsesprosessen.
- Provinsbibliotekene får en fornyet rolle som faglig pådriver i fornyelsesprosessen i den enkelte region.

10.6 England

England er et av de toneangivende landene innenfor bibliotek- og informasjonsfag. England var tidlig ute med å etablere et samlet statlig organ for arkiv, bibliotek og museer – en modell som har vært et forbilde for etableringen av ABM-utvikling i Norge. Dette gir god grunn til å se på landets strategier på bibliotekområdet, selv om England på mange andre samfunnsområder kan være svært forskjellig fra Norge.

10.6.1 MLA

Med The Museums, Libraries and Archives Council (MLA) har England et liknende statlig utviklings- og forvaltningsorgan for bibliotekene som Norge har med ABM-utvikling. MLA ble opprettet i 2000 og består av en hovedorganisasjon som samarbeider med ni regionale ABM-kontorer. MLA er et underliggende organ av Departement for culture, media and sports. Gjennom denne forankringen har MLAs virksomhet på bibliotekområdet et tyngdepunkt i folkebiblioteksektoren.

Investing in Knowledge (England. The Museums, Libraries and Archives Council 2004a) er MLAs 5-årsvisjon for abm-sektorene. Dokumentet understreker den overflod av kunnskap som finnes i arkiv, bibliotek og museer og den betydningen som denne kunnskapen har for samfunnsutviklingen. Et sentralt element i denne visjonen er utviklingen av *The Knowledge Web* (England. The Museums, Libraries and Archives Council 2004b) som innen 2009 skal legge til rette for

enkel tilgang til digitalt innhold fra abm-institusjonene i England. MLAs 5-årsvisjon bygger på tre hovedprogrammer for de tre abm-sektorene:

- *Renaissance in the Regions* for museene
- *Framework for the Future* for bibliotekene
- *Archives Task Force* for arkivene

Framework for the Future:

MLAs strategidokument for folkebibliotekene er *Framework for the Future* (England. The Museums, Libraries and Archives Council 2003). Det vurderer folkebibliotekenes rolle inn i det neste tiåret. Strategien hevder at folkebibliotekenes moderne oppgaver må grunnlegges på:

- *Utvikling*: gjennom å bygge på bibliotekenes tradisjonelle kjerneoppgaver ved å fremme lesing, uformell læring og egenhjelp.
- *Verdi for fellesskapet*: gjennom å fokusere på områder der offentlige grep gir størst gevinster for samfunnet.
- *Egenart*: ved å bygge på bibliotekenes kultur for å være åpne, nøytrale og tilrettelagt for egenhjelp. Bibliotekene skal ikke overlapse andre tilbydere, men komplementere dem gjennom partnerskap.
- *Lokal tilpasning av nasjonale program*: som vil heve bibliotekenes profil totalt sett og som er tilstrekkelig fleksible for lokal tilpasning.

Som kjerneområder nevnes følgende tre:

- Fremme lesing og uformell læring
- Tilgang til digital kompetanse og digitale tjenester, inkludert e-forvaltning
- Tiltak for å motvirke sosial ekskludering, bygge lokal identitet og utvikle medborgerskap

10.6.2 People's Network

England gjennomførte fram mot 2004 en stor-satsing kalt People's Network for å knytte alle de om lag 4200 folkebibliotekene til Internett. Satsingen innebar utplassering av PC-er, bredbånd-tilknytning og programvare, kompetanseutvikling og utvikling av digitalt innhold tilpasset lokale behov. Programmet ble finansiert av statlige lotterimidler og kostet totalt 120 millioner pund der 20 millioner pund var satt av til kompetanseutvikling hos bibliotekpersonale.

Satsingen ble evaluert i 2004 av Tavistock Institute (Hardie-Boys 2004) med følgende hovedfunn:

- Utrulling av utstyr omfattet 30 000 maskin-terminaler til over 4000 bibliotek.
- 16 prosent av innbyggerne over 16 år hadde brukt Internett på et folkebibliotek.

- People's Network har skapt økt bredde i folkebibliotekets brukergruppe. Barn og unge er store brukergrupper.
- Folkebibliotekenes troverdighet har blitt styrket, noe som har gitt dem mulighet til å innta nye posisjoner i lokalsamfunnet.
- Brukerne er svært positive til IKT i bibliotekene, spesielt fri Internett-tilgang, hastigheten på forbindelse og den moderne teknologien.
- I tillegg til å utvikle brukernes digitale ferdigheter og selvtillit i bruk av IKT, bidrar People's Network med verdiøkende tjenester som portaler med kvalitetssikret informasjon og interaktive tjenester for leseutvikling.
- Brukerne ønsker seg mer læringsstøtte og teknisk støtte i bibliotekene.
- Bibliotekpersonalet rapporterer positivt om kompetanseutvikling men også om begrensninger pga. manglende forbindelse til arbeidsfunksjoner og aktiviteter.
- Intern administrasjon og ledelse i bibliotekene har dratt fordeler av People's Network.
- Den største framtidige utfordringen i utviklingen av People's Network er behovet for organisasjonskapasitet til å drive fram visjonen om IKT i det moderne folkebiblioteket.

People's Network (www.peoplesnetwork.gov.uk) er nå et program i løpende drift med en egen nasjonal nett-tjeneste.

10.6.3 Fag- og forskningsbibliotek

England har vært et foregangsland i etablering av læringsentre, også kalt læringsressurssentre, ved høyere utdanningsinstitusjoner (Egeland 2004: 44). Mange av bibliotekene ved norske universitet og høyskoler har brukt England som inspirasjon i sin egen utvikling de senere årene.

Universitets- og høyskolesektoren i England er langt framme når det gjelder strategier for bruk av IKT i læringen. En sentral aktør i den anledning er The Joint Information Systems Committee (JISC) (www.jisc.ac.uk), som er organisert i et system av komiteer støttet av et godt utbygd sekretariat. JISC har som oppgave å understøtte høyere utdanning gjennom veiledning, rådgivning og muligheter til å bruke IKT. Tiltakene er innrettet mot undervisning, læring, forskning og administrasjon. JISC er ikke begrenset til bibliotek, men omfatter felles IKT-utvikling ved selve forsknings- og utdanningsinstitusjonene. JISC opererer dels ved å finansiere utvikling av nye tjenester, dels gjennom strategiske utviklingsprogrammer. Utvikling av digitale bibliotek-

tjenester er et viktig element i virksomheten til JISC.

Noe av det som finansieres av JISC, er UKOLN (UK Office for Library and Information Networking). UKOLN er et kompetansesenter for digital informasjon, lagt til Universitetet i Bath, som bidrar med rådgivning og tjenester til fagmiljøer innenfor bibliotek, informasjon, utdanning og kulturarv.

JISC har flere likhetstrekk med Danmarks elektroniske forskningsbibliotek (DEFF), selv om JISC har et bredere arbeidsfelt og vesentlig flere utviklingsmidler til disposisjon. De to organisasjonene har sammen med søsterorganisasjoner i Nederland og Tyskland etablert samarbeidsgruppen Knowledge exchange, www.knowledge-exchange.info.

10.7 EU

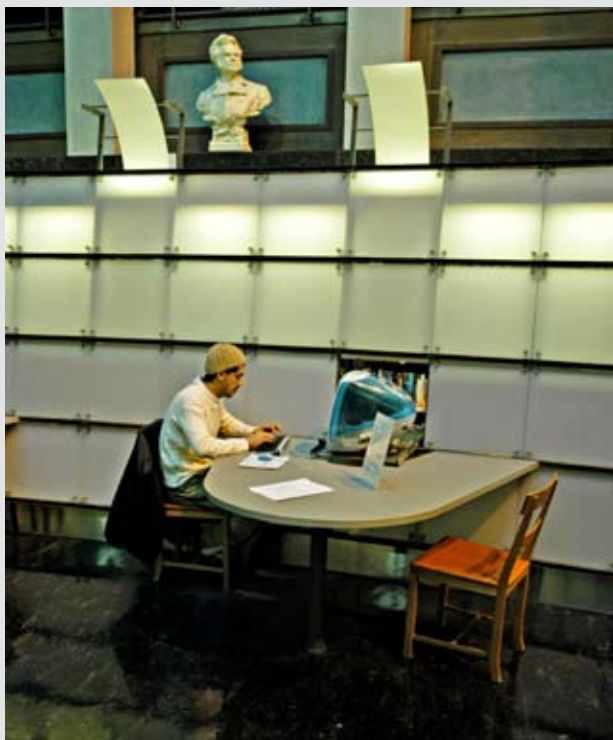
10.7.1 Bibliotekpolitikk i EU

Bibliotek står sentralt i initiativet i2010 Digital Libraries Initiative (Europakommisjonen 2006c) som er lagt til Directorate General Information Society and Media innen EU-kommisjonen (Europakommisjonen 2006d). Oppgaven til dette direktoratet er å støtte utvikling og bruk av IKT til nytte for alle gjennom å:

- fremme innovasjon og styrke konkurransevnen i Europa ved å støtte det beste innenfor IKT-forskning og utvikling
- bygge opp lovverk som fremmer en hurtig utvikling av tjenester basert på IKT, og dermed skape en sunn konkurranse, som gir flere investeringer, økt vekst og flere arbeidsplasser
- sørge for at alle får tilgang til lett tilgjengelige IKT-baserte tjenester, spesielt de tjenester som har størst betydning for livskvaliteten
- fremme veksten i innholdssektoren ved å utnytte Europas kulturelle mangfold
- representere Europakommisjonen i internasjonale drøftinger og forhandlinger om disse emnene og styrke det internasjonale samarbeidet om IKT-forskning og utvikling

Bibliotekspørsmål er også tema i et annet av generaldirektoratene, Directorate General Communication (Europakommisjonen 2006b). Formål med dette generaldirektoratet er å:

- informere mediene og innbyggerne om aktivitetene i kommisjonen og kommunisere mål og hensikter med kommisjonens politikk og handlinger
- informere kommisjonen om meningsutviklingen i medlemsstatene

TRANSITION TO THE DIGITAL AGE

«Libraries face real challenges in coping with the transition to the digital age. To avoid becoming the dinosaurs of the future, they have to adapt, to attract new and young users, and to develop new business models. This implies profound changes in the organisations, in the skills and sometimes in attitude.»

Viviane Reding, EU-kommissær (Reding 2005)

Europakommisjonen har utviklet en tematisk nettportal Europe's Information Society (europa.eu/information_society), som presenterer kommisjonens politikk og løpende aktiviteter knyttet til informasjonssamfunnet.

Kommisjonen la i 2005 fram en hvitbok om informasjonssamfunnet som presenterte strategien *i2010* (Europakommisjonen 2005b). Strategien er bygd på tre søyler:

- et felles informasjonsrom, et moderne og markedsorientert rammeverk for den digitale økonomien som samtidig stimulerer digitalt innhold
- investering i forskning og IKT-innovasjon
- et mer inkluderende europeisk informasjonssamfunn

Den sistnevnte søylen er knyttet til et mål om å utvikle «et informasjonssamfunn for alle med offentlige tjenester av høy kvalitet og økt livskvalitet». Den er knyttet til tre flaggskipaktiviteter. En av disse handler om digitale biblioteker, «som skal gjøre multimediekilder lettere og mer interessante å benytte. Det skal bygge på Europas rike kulturarv og kombinere flerkulturelle og flerspråklige miljøer med teknologiske framskritt og nye virksomhetsmodeller.»

Initiativet ble fulgt opp med et nytt kommisjonsdokument i september 2005 (Europakommisjonen 2005a), om digitale bibliotek. Dokumentet understreker den betydningen et digitalt bibliotek har for å styrke kulturarven gjennom at innbyggerne

får digital tilgang til innhold fra forskjellige kulturer og på flere språk.

10.7.2 Europeisk digitalt bibliotek

Kommisjonen lanserte sine planer om et europeisk digitalt bibliotek samtidig som EU-kommissær Viviane Reding (2005) talte til konferansen av europeiske nasjonalbibliotekarer (CENL). I denne talen går det fram at kommisjonens visjon ikke er et enkeltstående bibliotek, men et nettverk av digitale bibliotek i forskjellige institusjoner over hele Europa. Disse bibliotekene skal gi innbyggerne tilgang til bøker, lokalhistorisk materiale, filmer og museumsobjekter, og tilby bruker-tjenester.

Realiseringen av dette innebærer å arbeide med tre hovedproblemer:

- digitalisering av materiale
- tilgjengeliggjøring gjennom nettverk
- bevaring av materiale

Kommissær Reding understreker de betydelige utfordringene som er knyttet til økonomi, lovgivning, organisering og teknologi. Dette er utfordringer som er velkjente og sammenfallende med innsatsen for å etablere et norsk digitalt bibliotek. Reding påpeker det grunnlaget som er lagt på nasjonalt nivå, og framhever initiativ i Danmark, Storbritannia og Frankrike. Et annet viktig initiativ er The European Library (TEL) (theeuropeanlibrary.org/portal), som ble lansert våren 2005, og som gir en felles inngang til elleve

europiske nasjonalbibliotek. Dette skal etter planen økes til 45. Norge deltar også i dette samarbeidet, men foreløpig er ikke ressursene i Nasjonalbiblioteket tilgjengelige gjennom TEL.

Det europeiske digitale bibliotek vil bli videreutviklet blant annet gjennom de ulike FoU-programmene i EU. Noen av de mest aktuelle er Information Society Technologies (IST) og *eContentplus*, som handler om digitalt innhold. Kommisjonen understreker betydningen av privat engasjement og partnerskap mellom det private og det offentlige.

I mars 2006 kunngjorde Europakommisjonen sine videre planer for et europeisk digitalt bibliotek (Europakommisjonen 2006c). Disse planene er blant annet basert på en omfattende europeisk høring som var gjennomført de foregående månedene. I den nærmeste tiden vil kommisjonen finansiere et antall kompetansesentre for digitalisering, og den vil ta stilling til opphavsrettslige spørsmål gjennom en serie av dokumenter. Det vil bli etablert en felles inngang til et europeisk digitalt bibliotek som bygger på infrastrukturen som er etablert gjennom TEL. Kommisjonen ser for seg at 6 millioner dokumenter skal være tilgjengelige i 2010, og at samarbeidet skal utvikles fra et biblioteksamarbeid til et abm-samarbeid. Kommisjonen har opprettet en rådgivningsgruppe på 20 personer. Norge har et medlem i gruppen.

Europakommisjonen etablerte i 2001 programmet Minerva (Ministerial network for valorising activities in digitisation) som blant annet har gitt anbefalinger og retningslinjer når det gjelder digitalisering og metadata, tilgjengelighet og langtidsbevaring. ABM-utvikling er Norges representant i Minerva.

10.7.3 Vitenskapelig publisering

Europakommisjonen publiserte våren 2006 en rapport om systemene for vitenskapelig publisering (Europakommisjonen 2006a). Utgangspunktet for rapporten var behovet for et system som gjør forskningsresultater raskt tilgjengelige for et bredt publikum. Rapporten inneholder en rekke anbefalinger, blant annet:

- offentlig tilgang til offentlig finansiert forskning, både ved publiseringstidspunktet og i lengre perspektiv

- rangering av vitenskapelige tidsskrifter etter flere kriterier enn vitenskapelig kvalitet, blant annet opphavsrettshåndtering, søkefasiliteter og arkivering
- prisstrategier som fremmer konkurranse i tidsskriftmarkedet
- fremme digital publisering, for eksempel gjennom å fjerne avgifter på digitale publikasjoner og samarbeid om etablering av digitale arkiv

Kommisjonen har organisert en høring om rapporten, og resultatene fra denne og selve rapporten vil være tema på en egen konferanse høsten 2006.

10.7.4 Digitale skiller

I juni 2006 ble det avholdt en ministerkonferanse i Latvia der temaet var et inkluderende informasjonssamfunn. Konferansen hadde også deltakelse fra EFTA/EØS-landene. Under parolen «e-inkludering» er målsettingen å redusere skillet i bruk av Internett, sørge for 90 prosents bredbånddekning og gjøre alle offentlige nettsteder universelt tilgjengelige innen 2010. Konferansen resulterte i en egen ministererklæring (Europakommisjonen 2006e).

10.7.5 En europeisk kommunikasjonspolitikk

I sin tale til CENL påpekte kommissær Reding (2005) at europeiske bibliotek sysselsetter nesten 337 000 ansatte og har 138 millioner registrerte brukere, noe som tilsvarer om lag en tredjedel av hele befolkningen i EU. Dette forteller noe om de europeiske bibliotekenes sosiale effekt.

En hvitbok fra februar 2006 (Europakommisjonen 2006f) trekker opp framtidig strategi for kommunikasjon mellom innbyggerne og kommisjonen. Et av tiltakene som foreslås er å utvikle de europeiske bibliotekene til digitalt sammenlenkede informasjons- og læringssentre som gir fri tilgang til IKT og relevant informasjon. Kommisjonen har invitert alle innbyggere til å gi synspunkter på strategien gjennom en digital konsultasjon.

DEL II. BIBLIOTEK SAMFUNN

**BEKET SOM AKTIV
NSINSTITUSJON**

BIBLIOTEKET SOM MØTEPLASS

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Eit delspørsmål vil vera å vurdera kva rolle biblioteket kan spela som møteplass for barn og unge, særleg for utsette barne- og ungdomsgrupper som til dømes innvandrarjenter.» Det heter også: «Det må vurderast korleis folkebiblioteket kan utviklast som formidlingsarena og møtestad i eit utvida kultur- og utdanningsperspektiv, i eit abmperspektiv og som instrument for å fremje lokaldemokratiet.»

Dette kapitlet handler om behovet for bibliotekene som fysiske arenaer for kunnskap, kultur og skapende utfoldelse og som møteplasser i lokalsamfunn og utdanningsinstitusjoner.

Scenarioprosessen som ble gjennomført i forbindelse med Bibliotekutredningen, dokumentert i rapporten *Bibliotekene i 2020* (ABM-utvikling 2005b) viser til at det er usikkerhet knyttet til hva som vil prege innbyggernes behov for og etterspørsel av bibliotek tjenester i tiden framover: Er det behovet for raskt tilgjengelig informasjon som leder folk til biblioteket, eller er det gode fysiske arenaer for kunnskap, kultur og skapende utfoldelse?

Med økende vektlegging av kunnskap og kultur, kreativitet og innovasjon blir det viktig å skape lavintense arenaer hvor man kan møte andre. En lavintensiv arena er et sted hvor man kan gjøre ulike ting parallelt. «Intensiteten i møter kan være forskjellig. Man kan sitte ved siden av hverandre og lese avisen, trene sammen eller sitte på kafé uten nødvendigvis å kommunisere sammen.

Dette som eksempel på lav-intensivt møte» (Ljødal 2005: 11).

Biblioteket kan utformes og utvikles slik at det gir rom for formidling og opplevelse, arbeid og læring, møteplass og kommunikasjon. Kombinasjonen av åpen møteplass, de innholdsmessige tjenestene og personalets kompetanse gjør biblioteket unikt. Det gjelder alle typer bibliotek.

På ABM-utviklings biblioteklederkonferanse høsten 2005 formulerte skribent Erling Fossen sju krav til biblioteket som møteplass:

1. Sentral beliggenhet (av type Rådhusplassen)
2. Lette atkomstmuligheter (som inkluderer både transportveier og fysisk adgang)
3. Lav terskel for bruk (som innebærer å kunne være der hvor lenge en vil, at det er gratis og lett å finne fram til)
4. Multifunksjon (- jo flere funksjoner, jo flere grupper trekker en til seg)
5. Temporær tenkning i tillegg til det permanente (med vekt på temautstillinger i tillegg til basistjenester, framfor primært å tenke permanente løsninger)
6. Tilgjengelighet (helst døgnåpent)
7. Møteplass for alle (som betyr at alle grupper finner noe som oppleves som relevant)

Disse punktene oppsummerer mange av de viktige aspektene ved bibliotekets funksjon som møteplass.

ÅNDENES BIBLIOTEKHUS

«Åndenes bibliotekhus er fortellingen om en framtid der det er et stort behov for fysiske møteplasser for kunnskap, opplevelse og skaperkraft, og der myndighetene ser det som en avgjørende nasjonal oppgave å skape arenaer for både ikke-kommersiell kulturell utfoldelse og kunnskapsbasert innovasjon og verdiskaping.» (ABM-utvikling 2005b: 42)

Grünerløkka filial, Deichmanske bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

11.1 Folkebibliotekenes brukere

Folkebibliotekenes samlinger og aktiviteter skal ivareta tilbud til mange ulike grupper med ulike behov. Vi kan nevne tilbud til:

- barn og unge, fra småbarnsalder til de unge voksne
- minoritetsgrupper
- skoleelever og studenter
- voksne i ulike aldre og roller
- fritidslesning for alle grupper for opplevelse, læring og danning

Bibliotekene har lange tradisjoner for gode tilbud til barn gjennom forestillinger, høytlesning, bokprat og forfatterbesøk. Deler av barneavdelingen er gjerne tilrettelagt for mindre barn, med møbler tilrettelagt for de minste og med et rom eller en krok for høytlesning, eventyrstunder og liknende.

Ungdom bruker biblioteket i forbindelse med både studier og fritidstilbud. 59 prosent i aldersgruppen 16–24 år hadde brukt folkebiblioteket siste år (Buskoven 2006), og det er denne gruppen som i noen grad har brukt nett-tjenestene i folkebibliotekene. Ungdomsgruppen i biblioteksammenheng regnes ofte som aldersgruppen ca. 13–19 år, det betyr et stort spenn i modning og interesser. Denne gruppen bruker biblioteket som læringsarena, men også til lån av bøker, musikk, DVD/filmer og som møteplass. Kombinasjonen av tilbud i biblioteket og tilrettelegging av tjenester på nettet vil være viktig for ungdomsgruppen.

Aldergruppen over 65 år, også kalt seniorgrup-

pen, er ivrige bibliotekbrukere. De har mye tid til rådighet, er i økende grad opptatt av læring, kultur og opplevelser.

Biblioteket er en møteplass for innvandrere, inkludert jentene og kvinnene. Bibliotekene er et sted å være, alene eller sammen med andre. Det arrangeres også mer formelle aktiviteter som jentegrupper, språkkurs, avislesegrupper eller samtalegrupper.

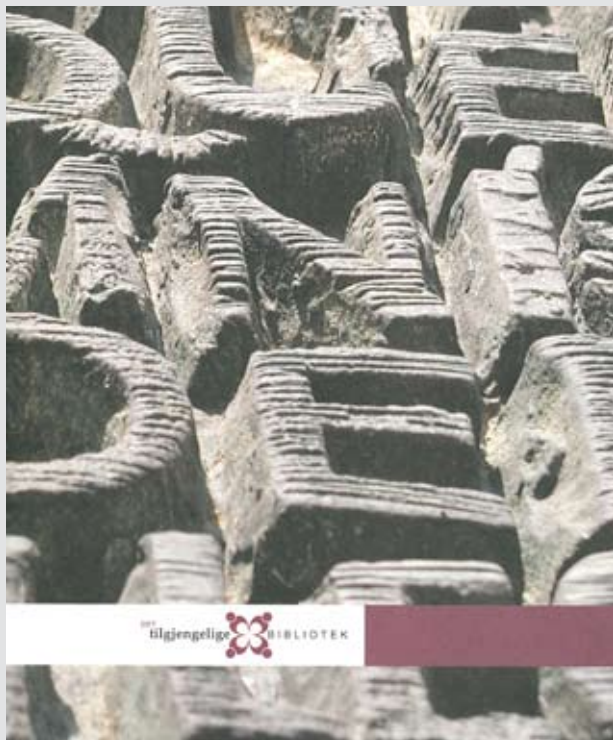
11.2 Fagbibliotekenes brukere

Fagbibliotekenes brukere omfatter i hovedsak studenter på alle nivåer, forskere, arbeidstakere med behov for bibliotek tjenester, og enkeltbrukere med spesialinteresser. Disse brukerne har i første rekke behov for en arena og ressurs for studier, enkeltvis eller i grupper, men bruker også biblioteket som sosial møteplass. Til tross for økt tilgang til digitale ressurser, bruker studentene bibliotekene mer som arbeidsplass enn tidligere.

11.3 Bibliotekbygg og -lokaler

Bibliotek som bygning eller rom er vesentlig for oppfatningen av hva et bibliotek er. Samspillet mellom rommets estetikk, innholdet og kvalifisert veiledning er med på å gi biblioteket identitet. Det fysiske rommet legger rammene for hvordan de ulike aktivitetene kan tilrettelegges og utformes.

Det bygges en rekke flotte bibliotek, folkebibliotek og utdanningsbibliotek, i Norge og verden for øvrig, nettopp i en tid med vekst i de digitale tjenestene. Her kan nevnes nytt bibliotek ved BI i

Oslo, nytt høyskolebibliotek i Bodø og nytt folkebibliotek i Tromsø. I utlandet er det, blant annet i danske Kolding, Helsingfors, Seattle, Wien og London (gjennom såkalte *Idea stores*), også satset på nye, framtidsrettede bibliotek. I Oslo planlegger kommunen nytt hovedbibliotek, og et «sambibliotek» i Drammen er under oppføring. Biblioteket kan være et bygg for seg, eller det kan samlokaliseres med andre funksjoner. Det er sjelden at utdanningsbibliotekene er egne bygg, selv om det finnes unntak, som biblioteket for humaniora og samfunnsvitenskap, Georg Sverdrups hus, ved Universitetet i Oslo. Folkebibliotek er oftere egne bygg eller integrert i kulturhus eller kjøpesenter.

11.3.1 Universell utforming

Universell utforming er et virkemiddel for likestilling og antidiskriminering – målet er full deltakelse for alle. Ved stadig å arbeide for at flest mulig aktivt kan ta del i samfunnet gjennom universell utforming vil det bli mindre behov for tilrettelagte tilbud, og samfunnet i seg selv vil bli mer inkluderende. Universell utforming er utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpasning og en spesiell utforming. Begrepet blir ofte brukt synonymt med *tilgjengelighet for alle*, *planlegging for alle* og *design for alle*. Hensikten er å forenkle livet for alle ved å lage produkter, kommunikasjonsmidler og omgivelser mer brukbare for flere mennesker, med små eller ingen ekstra kostnader.

UNIVERSELL UTFORMING

Universell utforming er et virkemiddel for likestilling og antidiskriminering – målet er full deltakelse for alle. Ved stadig å arbeide for at flest mulig aktivt kan ta del i samfunnet gjennom universell utforming vil det bli mindre behov for tilrettelagte tilbud, og samfunnet i seg selv vil bli mer inkluderende. Universell utforming er utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpasning og en spesiell utforming.

Med NOU 2001: 22 *Fra bruker til borger* innførte Manneråkutvalget en ny tilnærming til begrepet *funksjonshemming*. Fra å være et begrep knyttet til en diagnose som skiller ut både grupper og enkeltindivider fra fellesskapet, ble søkelyset satt på barrierer skapt av omgivelsene, fordi avstanden mellom funksjonsevne og miljøets/samfunnets krav er for stor. Utredningen ble fulgt opp av St.meld. nr. 40 (2002–2003) *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer*.

En person med nedsatt funksjonsevne trenger ikke nødvendigvis noe tilrettelagt tilbud på et bibliotek – på den annen side kan de fleste mennesker fra tid til annen oppleve barrierer i møtet med biblioteket, selv om en ikke definerer seg selv som en person med nedsatt funksjonsevne.

Eksempler på tilrettelegging for spesielle grupper kan være å installere teleslynge for hørselshemmede i konferansesalen og referanseskranken. Det kan være å legge godt synlige/følbare ledelinjer i gulvet som gjør det lettere for svaksynte/blinde å orientere seg i lokalet, eller det kan være å lage et eget brukergrensesnitt på nettsidene, tilpasset synshemmede som har behov for spesielle fargekontraster. En inngangsdør som er tung å åpne, stiller urimelige krav til en person med leddgikt som vil besøke biblioteket. En dør som er lett å åpne, er derimot lett å åpne for alle. Et sunt innemiljø, fritt for giftige planter og allergiframkallende stoffer, er bra for alle, men helt nødvendig for at en astmatiker skal kunne bruke biblioteket på lik linje med andre. Nettsider som

Nå er Jon Fosse lettere
tilgjengelig
i bilde
i lyd
i punkt. Det du trenger.

Ingen hindring til store
opplevelser hjerte eller smerte
de vises sten.

Biblioteket er for alle.

Vrange tanker. Skumle.
Tungt begjær.
Oversikt over norske banker.
Oppskrifter på dessert.

På biblioteket er alt mulig!

Arne Berggren (Skrevet til prosjektet Det tilgjengelige bibliotek)

lar seg lese både på skjerm og ved hjelp av leselist eller tekst-til-tale, er tilgjengelige for både seende og blinde.

11.3.2 Utdanningsbiblioteket – det fysiske rommet

Utdanningsbiblioteket har viktige oppgaver som møtested og læringssted. *Undersøkelse om bruk av bibliotek* (Buskoven 2006) viste at 84 prosent av studentene i høyere utdanning hadde brukt sitt universitets- eller høgskolebibliotek det siste året. Over en tredjedel hadde vært på biblioteket 40 ganger eller mer siste året. Undersøkelsen viste at studentene bruker biblioteket på varierte måter; de låner bøker, de bruker nett-tjenestene i og utenfor biblioteket, de bruker personalets kompetanse til å få hjelp til å hente informasjon, og de bruker det til gruppearbeid og som arbeidsplass. Biblioteket er et sted for både informasjonshenting og læring.

Det er bygd, eventuelt ombygd, mange utdanningsbibliotek de senere årene der det er lagt vekt på å tilrettelegge for ulike arbeids- og studieformer; formelle og uformelle grupper, individuelle arbeidsplasser med og uten nett-tilkopling. Erfaringene er at besøkene og bruken av det fysiske biblioteket stiger, selv om en økende andel av de digitale tjenestene er tilgjengelige hjemmefra. Bibliotekene tilrettelegges som læringssentre som kan imøtekomme behovet for et sted å møte andre og arbeide sammen med andre, og hvor det er tilgang til kompetanse. De digitale mulighetene tas i bruk for å gjøre studentene bedre kjent med

biblioteket. På hjemmesiden til biblioteket ved Høgskolen i Molde kan vi for eksempel gjøre en digital rundtur i det fysiske biblioteket for å bli kjent med de ulike tilbudene.

Deler av biblioteket kan gjøres tilgjengelig hele døgnet, som for eksempel ved Høgskolen i Bodø hvor en etasje i biblioteket er døgnåpen, med tilgang til grupperom, PC-arbeidsplasser, diskusjonsgrupper og plasser for å slappe av.

Elisabeth Rafste (2001) har i sin doktoravhandling undersøkt skolebibliotekene i videregående skole som et sted å være og et sted å lære. Hennes funn er at skolebibliotekene befinner seg i en gråsonen mellom klasserom og skolegård. Bruken er i hovedsak undervisningsrelatert, men når elevene bruker det fritidsrelatert, er det som sosial møteplass, og dette utgjør ca. halvparten av bruken.

11.3.3 Folkebiblioteket – det fysiske rommet

Folkebiblioteket har ulike funksjoner som til dels griper inn i hverandre. Kultursosiologen Dorte Skot-Hansen har i en modell vist dette ved å framstille folkebiblioteket som kultursenter, kunnskapscenter, informasjonssenter og sosialt senter, der disse områdene er delvis overlappende (Andersson og Skot-Hansen 1994). I Skot-Hansens modell tilsvarer biblioteket som sosialt senter det vi her kaller møteplass. Denne modellen vektlegger at det er få åpne sosiale møteplasser igjen i samfunnet. De fleste er kommersialiserte arenaer. Bibliotekene får dermed en rolle som en møteplass hvor den enkelte kan utforme «sitt» bibliotek

og gjøre seg nytte av de tilbud som ønskes benyttet. Det betyr at bibliotekene må vite mer om brukernes behov og tilrettelegge tjenestene slik at den enkelte kan benytte det ut fra sine behov.

Hilde Ljødal (2005) har undersøkt folkebibliotekets funksjon som møteplass nærmere. Inspirert av blant annet Skot-Hansens firedelte modell, identifiserer hun ulike rom i biblioteket – det sosiale rommet, det verdibaserte rommet, læringsrommet og det politologiske (her forstått som arena for samtale, diskusjon og fri, kritisk refleksjon) rommet. Hun stiller spørsmål om:

- «Hvilken betydning har folkebiblioteket som offentlig, fysisk møteplass i en digital tid?
- Hvilke ulike kommunikasjonsarenaer kan lokaliseres i biblioteket?
- Hvordan skapes møtene og hvilken betydning har disse?
- Hvilke utfordringer gir dette folkebiblioteket som et knutepunkt i lokalsamfunnet i forhold til den digitale og samfunnsmessige betydningen?» (Ljødal 2005: 9-10)

For å belyse problemstillingen ble det gjort en kvalitativ intervjuundersøkelse med bruk av case knyttet til Majorstuen og Torshov filialer av Deichmanske bibliotek i Oslo. De tiltak og prosjekter som blir presentert i analysen, knytter an til læring og kulturelle verdier, men også til selve møteplassfunksjonen. Ljødal ser på møteplassfunksjonen som en virksomhet på linje med annen virksomhet i biblioteket. Ifølge Ljødal ønsker brukerne at folkebiblioteket skal holde fast ved sine opprinnelige verdier slik at bøker, lesing og stillhet fortsatt må råde, samtidig som det bør være rom for samtale og møter.

11.3.4 Vurdering av biblioteket som møteplass

Vil det fysiske biblioteket fortsatt være viktig i en tid hvor en økende mengde dokumenter finnes digitalt og er tilgjengelige både hjemme, på skolen og på arbeid? Så langt viser det seg at det fysiske og det digitale biblioteket utfyller hverandre, selv om sammensetningen av konvensjonelle og digitale tjenester vil være noe varierende i de ulike typer bibliotek. Den enkelte brukergruppes behov må være bestemmende for utforming av biblioteklokale og tilbudet om tjenester og aktiviteter. Det vil være hensiktsmessig for de fleste institusjoner og lokalsamfunn å ha et fysisk sted hvor mennesker kan møtes, der det er tilgang til kunnskapsressurser og bibliotekfaglig kompetanse. Det vil kunne fremme kunnskapsutvikling og kunnskapsdeling. Det fysiske biblioteket må utvikles

med vekt på det estetiske og det funksjonelle og ha universell utforming.

Mer og mer av informasjonen blir tilgjengelig digitalt, og dermed overalt. Det må derfor være andre grunner for å oppsøke biblioteket enn for å finne den samme informasjonen som man finner på nettet. Biblioteket må utnytte samspeillet mellom de fysiske og digitale samlingene til å skape noe nytt. Biblioteket må gis mulighet til å kunne formidle et innhold som framstår som attraktivt, og tilby opplevelse, innhold og inspirasjon med utgangspunkt i bibliotekets samlinger og tjenester.

Bibliotekets kompetanse på kunnskapsorganisering og veiledning skiller det fra andre tilbud. Disse aspektene forenes i det fysiske biblioteket, og er i økende grad overført til bibliotekenes digitale tilbud. Utviklingen av et digitalt tilbud er kommet langt i universitets- og høyskolebibliotekene og i noen spesialbibliotek, mens folkebibliotekene henger noe etter. Målet må være at den fysiske og den digitale arenaen skal styrke og berike hverandre slik at det samlet sett blir et mer allsidig og bedre tjenestetilbud.

Bibliotekenes samlinger av bøker og andre fysiske medieformer krever nødvendigvis plass. Men samtidig betyr det mye hvordan samlingene presenteres, og at det gis plass til andre aktiviteter som aktivt fremmer litteratur, lesing, læring og opplevelser, og som framhever bibliotekets innhold. For at de forskjellige aktivitetene ikke skal komme i veien for hverandre, må det legges til rette for ulike typer rom eller soner for ulike aktiviteter, slik at det både finnes stille rom for konsentrasjon og fordypelse og rom for formidling og kommunikasjon. Flere av rommene kan imidlertid være flerbruksrom. Liv Sæteren, biblioteksjef på Deichmanske bibliotek i Oslo, snakker om en ny typologi i organiseringen av biblioteket, og sa i sin innledning på ABM-utviklings biblioteklederkonferanse høsten 2005 at «man må dekomponere biblioteket og sette det sammen igjen med øye for hvilke aktiviteter som skal finne sted.» Å gå i dialog med brukerne vil kunne styrke bibliotekenes tilbud generelt, og gi mer kunnskap om de lokale behovene.

I tiden framover vil digitale møteplasser der folk kan utveksle og hente informasjon, bli vanlig. En kan tenke seg tematiske møteplasser som «Litteraturrommet» eller «Musikkrommet» og blogger som setter søkelyset på aktuelle samfunnsproblemer.

11.3.4.1 Plassering

Vesentlig for bibliotekene er en sentral beliggen-

«Ro, stillhet og fordyping vil bli det neste statussymbol.»

Jesper Bo Jensen, dansk framtidsforsker
(Formidlet av biblioteksjef Rolf Hapel, Århus bibliotek i møte i ABM-utvikling 20.12.2005)

Ski bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

het i forhold til hvor folk ferdes, slik at det legges til rette for spontane besøk. Dette gjelder så vel fagbibliotek som folkebibliotek.

Folkebibliotekenes ikke-kommersielle rolle skiller dem fra kjøpesentrene, men samtidig kan det være vellykket med bibliotek nettopp i kjøpesentre. En forutsetning for dette er blant annet en sentral og hensiktsmessig plassering av de forskjellige funksjonene i bygget. Bibliotek i kulturhus finnes mange steder. På ABM-utviklings biblioteklederkonferanse i november 2005 sa kulturhusrådgiver Rune Håndlykken i sin innledning at biblioteket kan ses som et «nav» i det moderne kulturhuset, og bidra til å utvikle kreative kulturelle kraftsentre i lokalsamfunnet. Håndlykken ser kulturhus og bibliotek som en nødvendig infrastruktur i samfunnet. Det kan dreie seg om samlokalisering av offentlig og privat tjenesteyting eller produksjon innen kunsthøgskole, medier, organisasjoner, design/arkitektur osv. Håndlykkens *nav*-begrep er også relevant for fagbibliotekene. For å kunne yte maksimalt for brukerne må fagbiblioteket plasseres som en naturlig del av aktiviteten i institusjonen.

Som et resultat av abm-tankegangen ser vi at det flere steder planlegges bygg som skal romme både arkiv, bibliotek og museum, blant annet i Vadsø og i Telemark. Tromsø byarkiv er integrert i den lokalhistoriske avdelingen i Tromsø bibliotek. I en mindre kommune som Rennesøy rommer biblioteket også bydemuseet og kommunens arkiv.

I planleggingen av nye bibliotek og ombygging av eksisterende må utgangspunktet være å legge til rette ut fra lokalt særpreget, aktiviteter, brukeratferd og behov. Det bør stilles krav til universell utforming for alle typer bibliotek. Prosjektet Det tilgjengelige bibliotek (ABM-utvikling 2005e) har gitt verdifull erfaring i hvilken viktig rolle funksjonskonsulenter kan spille for å sikre alle en lik tilgang til de samme ressursene. For videre utvikling trengs det økt kunnskap om brukernes individuelle behov og om universell utforming, for eksempel tilgjengelighetsmaler for det fysiske rom, og standarder for å sikre tilgang til nettbaserte ressurser. Det trengs økt forståelse for brukermedvirkning slik at bruk av teknologien kan skje på en hensiktsmessig måte.

Biblioteket har betydning som sosialt, offentlig rom. Biblioteket gir mulighet til å se hva som finnes i hyllene, til å oppleve atmosfæren, og til samtaler og fellesskap (Ljødal 2005). Brukerne opplever det som viktig at bibliotekene gir samme tilbud til alle, at man kan gå fritt og gratis inn, velge å ha kontakt med andre eller være alene. Slik «legitim perifer deltakelse» og møter på tvers av tilhørighet for øvrig, er viktig for den som skal bruke biblioteket. Lavintensive møteplasser er viktige også i et demokratiperspektiv.

11.3.4.2 Utdanningsbibliotekene som møteplass

Utdanningsbibliotekenes hovedoppgave er å tilrettelegge for læring for elever, studenter og ansatte – og i økende grad for allmennheten som

BIBLIOTEKLOKALER

Folkebibliotekene skal være en viktig og attraktiv del av lokalsamfunnet gjennom funksjonelle og estetisk utformede biblioteklokaler som er tilrettelagt for varierte kultur- og kunnskapsopplevelser. Den fysiske utformingen av bibliotekene skal være tilpasset nye formidlingsformer og bibliotekfunksjoner, fysiske og digitale, og brukernes behov.

vil oppsøke disse bibliotekene for å dekke sine kunnskapsbehov. Det innebærer også å tilrettelegge det fysiske bibliotekrommet. Biblioteket og bibliotekarens kompetanse er redskaper for effektiv læring. Arkitekturen må ta hensyn til blandingen av de fysiske samlingene og det digitale tilbudet, og til behovet for møte- og arbeidsplasser. Biblioteket som læringsarena møter økte krav til døgn-åpen tilgang til flest mulig av sine tjenester. Dette vil stille krav til utformingen av lokalene.

Bibliotekene må synliggjøre innholdet i samlingene og tjenestene sine. Siden en økende andel av både samlinger og tjenester blir digitale, stiller det krav om synliggjøring av de digitale tjenestene både i det fysiske lokalet og på nettet. Flere bibliotek tilbyr interessante digitale tjenester allerede i dag, men det er rom for videreutvikling. Etter hvert som flere ressurser blir åpne, både tidsskrifter og institusjonsarkiv, må disse synliggjøres for både interne og eksterne brukere. Behovet for de ulike funksjonene må tas hensyn til ved framtidig bibliotekplanlegging, slik at det lages ulike fysiske rom for ulike aktiviteter og opplevelser. Analysen viser at biblioteket har betydning i identitetsskapende arbeid i nærmiljøet og ved ulike læringsprosesser i et vidt spekter. Hilde Ljødal (2005) hevder at møteplassfunksjonen ved biblioteket er for lite synliggjort og verdien av den er for samfunnsnyttig viktig til at den skal bli stående som en usynlig bibliotekjeneste. Det er behov for bevisstgjøring og synliggjøring av denne siden av bibliotekenes virksomhet.

11.3.4.3 Folkebibliotekene som møteplass

Folkebibliotekene skal være en demokratisk og ikke-kommersiell møteplass i lokalsamfunnet, et lavterskeltilbud som er åpent for alle. Det er en målsetting at bibliotekene skal framstå som attraktive møteplasser i lokalsamfunnet. Bibliotekenes innhold og tjenester skal være tilgjengelig lokalt gjennom hovedbibliotek, filialer, bokbusser og eventuelle nye distribusjonsformer som forener det fysiske og det digitale.

Folkebibliotekene skal være en viktig og attraktiv del av lokalsamfunnet gjennom funksjonelle og estetisk utformede biblioteklokaler som er tilrettelagt for varierte kultur- og kunnskapsopplevelser. Den fysiske utformingen av bibliotekene skal være tilpasset nye formidlingsformer og bibliotekfunksjoner, fysiske og digitale, og brukernes behov.

Undersøkelse om bibliotekbruk (Buskoven 2006) viser at folkebibliotekenes digitale tjenester og kunnskap om det digitale biblioteket er lite kjent i befolkningen. De tilgjengelige tjenestene må markedsføres mer systematisk, men samtidig trengs det mer spennende virkemidler. Århus bibliotek i Danmark kan være et eksempel her. Århus bibliotek har samarbeidet med teknologiske miljøer for å fremme samspillet mellom de digitale tjenestene og bibliotekrommet gjennom ulike interaktive delprosjekter som presenteres i et modellrom godt synlig i hovedbiblioteket – det er det første brukerne ser når de kommer inn på biblioteket. Delprosjektene har blant annet fokusert på litteratur, nyheter og musikk.

Prosjektet iFloor (InteractiveSpaces 2006) som fikk Dansk designpris 2004, utforsket biblioteket som informasjons- og kommunikasjonsform gjennom et interaktivt gulv der brukerne kunne stille spørsmål til og få svar fra bibliotekarene via mobiltelefonen. Gulvet bidro til kommunikasjon mellom brukerne som brukte iFloor samtidig. Prosjektet Info-søylen skulle skape oppmerksomhet om digitale publikasjoner, og ble redigert av bibliotekarene. Info-søylen var en utstilling av digitale publikasjoner med nettadresser som brukerne kunne laste ned på sine mobiltelefoner. Dette var en måte å distribuere og synliggjøre bibliotekets digitale innhold på. Info-søylen skapte oppmerksomhet, og folk var overrasket over at bibliotekarene hadde tilrettelagt innholdet. Bibliotekarenes digitale kompetanse var ukjent for mange. Begge prosjektene er et eksempel på integrasjon av IKT i omgivelsene, og er konkrete uttrykk for at biblioteket tilrettelegger for kunnskapsdeling med brukerne. Nye uttrykksformer endrer brukernes oppfatning av hva biblioteket er, samtidig som biblioteket utvikler seg.

Ny teknologi kan benyttes til å skape nye kreative uttrykk og samhandling med brukere i biblioteket. Et eksempel i så måte er Deichmanske bibliotek Digitale Verksted, som er tre multimedierom for produksjon og presentasjon av gruppearbeider. Verkstedet har en velutstyrt maskinpark og er optimalisert for produksjon av bilde, musikk, lyd og video på profesjonelt nivå, og er til benyttelse for brukerne. Dette tilbudet legger til rette for skapende utfoldelse og kan skape nytt innhold, gjennom digital og sosial aktivitet.

Denne virksomheten kan sies å være i tråd med det som beskrives som et viktig trekk ved Åndenes bibliotekhus (ABM-utvikling 2005b: 10). I dette scenariet er bibliotekene en førende aktør i den nye kulturelle infrastrukturen, og bibliotekenes medieverksteder tiltrekker seg relativt avanserte grupper som gjennom dette får muligheter til å eksperimentere. Hvorvidt denne typen virksomhet vil kunne «ta av» slik at den får et slikt omfang som scenariet beskriver, hører med til den usikre fremtiden. Prosjektet på Deichmanske bibliotek viser at når biblioteket er et åpent rom for alle, vil det kunne føre til møter, skapende virksomhet rundt ny teknologi for folk med ulik alder og kompetanse, og gi et attraktivt tilskudd til den kreative virksomheten i lokalsamfunn.

Det er viktig at folkebibliotekene synliggjør, for innbyggerne og for politikerne, hva arenaen bibliotek inneholder, og hva den kan tilby i folks liv, av kunnskap, kultur og opplevelse. Bibliotekene må

utvikle seg til å bli dialoginstitusjoner som i større grad involverer og blir influert av innbyggerne. Et estetisk utformet bibliotek med allsidig virksomhet er med på å gjøre lokalsamfunnet attraktivt som bo- og arbeidsområde og gir det identitet. En god fysisk arena er en forutsetning for at biblioteket kan utvikle sin rolle som kulturinstitusjon og aktiv samfunnsinstitusjon. Biblioteket er et godt utgangspunkt for aktuelle debatter og for møteserier om ulike temaer, supplert med utstillinger fra samlingene. På denne måten kan biblioteket forene møteplassfunksjonen og innholdet i samlingene.

11.3.4.4 Videreutvikling av det fysiske biblioteket

Biblioteklokalene skal utvikles som attraktive møteplasser i lokalsamfunnet. I fremtiden må biblioteket tilrettelegges slik at fysiske og digitale tjenester blir synlige og enkelt tilgjengelige for alle brukere. Utformingen av biblioteklokalene skal støtte opp under utviklingen av bibliotek tjenester og formidlingsformer og legge godt til rette for kultur- og læringsaktiviteter.

For å møte disse utfordringene vil mange bibliotek enten trenge nye bygg, utvidete lokaler eller ombygging av eksisterende lokaler.

Prioritert tiltak: Etablere et investeringsprogram for biblioteklokaler

Beskrivelse: Framtidens bibliotek må tilpasses nye brukerbehov, nye bibliotekfunksjoner og ny teknologi. Det skal etableres et statlig investeringsprogram som er åpent for nye bibliotekbygg, fornyelse av biblioteklokaler og mobil bibliotek-tjeneste. Programmet skal stimulere til utvikling av ny bibliotekarkitektur, til flerbruk av biblioteklokaler, arenautvikling og løsninger på tvers av bibliotektyper. Mulig samlokalisering eller felles løsninger med arkiv og museer må vurderes spesielt. Biblioteket skal også oppfylle krav om universell utforming. Investeringsprogrammet skal særlig knyttes til etablering av konsoliderte enheter i Norgesbiblioteket.

BIBLIOTEKET SOM LÆRINGSRESSURS OG LÆRINGSARENA

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Utgreiinga skal vurderer både dei funksjonar biblioteket kan fylla som kulturinstitusjon i vid forstand og meir spesielt innanfor kunnskaps- og informasjonsforvaltning.» Det heter også: «Det saumlause biblioteket må konkretiserast i ei utgreiing om bibliotek som læringsarena i eit samarbeid mellom folkebibliotek, skolebibliotek og bibliotek i høgare utdanningsinstitusjonar.»

Dette kapitlet belyser bibliotekets ansvar for å forvalte samfunnets kunnskapsressurser, både ved å se på de løpende oppgavene og i et utviklingsperspektiv. Kapitlet vurderer også bibliotekets muligheter som læringsarena og understreker spesielt betydningen av et tett samarbeid på mange plan mellom bibliotek og aktører i utdanningssektoren.

12.1 Kunnskaps- og informasjonsforvaltning

Utvikling av kunnskapssamfunnet krever fysiske og digitale arenaer som inspirerer til samhandling og læring. Samtidig stiller det krav om hensiktsmessig kunnskaps- og informasjonsforvaltning. Kunnskaps- og informasjonsforvaltning handler om å gjøre rett kunnskap eller informasjon tilgjengelig til rett tid, og inngår i kjerneområdet av bibliotekenes virksomhet. Bibliotekene skal forvalte fysiske og digitale kunnskaps- og informasjonsressurser for fellesskapet. De skal forvalte kunnskapsallmenningen.

Kunnskap er ikke det samme som informasjon. Å ha kunnskap innebærer å kunne noe, å ha ferdig-

heter, og det oppnås ofte gjennom informasjon. Dermed kan man heller ikke sette likhetstegn mellom kunnskapsforvaltning og informasjonsforvaltning. Siden kunnskap er målet for læring, er det mest interessant å se på bibliotekets funksjon innenfor kunnskapsforvaltning. De samme funksjonene vil stort sett være aktuelle innenfor informasjonsforvaltning.

Kunnskapsforvaltning har vært et av slagordene i arbeidslivet i mange år, både i offentlig sektor og i næringslivet, ofte omtalt ved den engelske betegnelsen *knowledge management*. Problemstillingen er hvordan virksomheter skal organisere sine informasjons- og kunnskapsressurser slik at de utnyttes effektivt i organisasjonen. I mange virksomheter har termen *kunnskapsledelse* erstattet kunnskapsforvaltning og flyttet fokus fra organisering til ledelse. Termene brukes likevel om hverandre uten at bevisstheten om forskjellene alltid er til stede.

Hovedårsaken til framveksten av kunnskapsforvaltning som felt på 1990-tallet var IKT-utviklingen. Den store økningen i tilgjengelige data og informasjonskilder skapte behov for systemer og metoder for å ordne og utnytte mengdene av informasjon. Kunnskapsforvaltning er imidlertid ikke begrenset til de fysiske kunnskapskildene. Det handler om å utnytte både den tause kunnskapen, kunnskapen til det enkelte mennesket og den eksplisitte kunnskapen, til beste for fellesskapet.

KUNNSKAPSRESSURSER

«Ny kunnskap bygger på og kombinerer elementer av etablert kunnskap. Vi legger til framfor å erstatte kunnskap. [...] Kvalitet i utdanning dreier seg i stor grad om høy kvalitet i kunnskapsressurser og høy kvalitet i å gjøre kunnskapsressurser tilgjengelig for studentene. [...] Kvalitet i forskning og utdanning utvikles gjennom å utvikle kunnskapsressursene og tilgangen til dem.» Professor Øystein Fjeldstad ved åpningen av BIs nye bibliotek høsten 2005, her gjengitt fra Stephensen (2006)

De nye lokalene til BI i Nydalen i Oslo. Foto: Bjørn Diupvik

12.1.1 Den instrumentelle funksjonen

En av bibliotekenes hovedoppgaver er nettopp å forvalte kunnskap på vegne av fellesskapet. Hva som er fellesskapet, vil avhenge av bibliotekets ansvarsområde, og kan være på lokalt, regionalt eller nasjonalt nivå.

I tillegg til å være del av et nasjonalt nettverk driver folkebiblioteket kunnskapsforvaltning på lokalt nivå. Folkebiblioteket forvalter kunnskapskilder slik at de kan utnyttes effektivt av innbyggerne i kommunen. Utdanningsbibliotekene driver også lokal kunnskapsforvaltning gjennom å utvikle kunnskapsressursene og gjøre dem tilgjengelige for dem som er i opplæring. Fagbibliotek i private eller offentlige virksomheter forvalter kunnskap på vegne av virksomheten.

Fylkesbibliotekene driver kunnskapsforvaltning på regionalt nivå, blant annet gjennom de oppgaver de er tillagt gjennom bibliotekloven og som omfatter fjernlån og annet lånesamarbeid. Et annet og framtidsrettet eksempel på bibliotekenes funksjon i regional kunnskapsforvaltning er Drammensbiblioteket (Tellefsen og Stenhammer 2005), der offentlige og private aktører i regionen etablerer et felles kunnskapssenter.

Nasjonaltbiblioteket er det tydeligste uttrykket for kunnskapsforvaltning på nasjonalt nivå med sine oppgaver innen innsamling, oppbevaring og formidling av kunnskap. En annen form for kunnskapsforvaltning på nasjonalt nivå er bibliotekenes fellestjenester, for eksempel samarbeidet innenfor BIBSYS.

Bibliotekenes funksjon innenfor kunnskapsforvaltning dreier seg om mer enn oppbevaring og tilgjengeliggjøring. Overordnet sett dreier det seg om å:

- velge ut og samle inn kunnskapsressursene
- oppbevare og sikre ressursene
- organisere ressursene for gjenfinning
- kvalitetssikre ressursene
- gi tilgang til ressursene og formidle innholdet i dem
- bidra til gjenfinning av ressursene
- gi opplæring

Dette er relevant for både fysiske og digitale kunnskapsressurser.

12.1.2 Utviklingsfunksjonen

Bibliotekenes rolle i kunnskapsforvaltningen strekker seg utover den instrumentelle håndteringen av selve kunnskapskildene. Den innebærer også å utvikle og organisere ordninger som optimaliserer utnyttelsen av ressursene, og sørger for at flest mulig får tilgang til dem. Eksempler på slike virkemidler er fjernlån, felles transportordninger og samarbeidsavtaler mellom bibliotek, dvs. ordninger som styrker samhandlingen i biblioteknettverket. Effektiv kunnskapsforvaltning vil være en hovedbegrunnelse når biblioteknettverket skal videreutvikles gjennom slike ordninger.

Kunnskapsforvaltning innebærer å skape tilgang til kunnskapskildene og legge til rette for

LÆRINGSKULTUR

«To promote a culture of learning across Europe, there is a need to develop learning communities, cities and regions and to establish local multifunctional learning centres.»
(Europakommisjonen 2001).

utnyttelse av dem gjennom utforming av bibliotek-lokalene. Læringscentermodellen, med sin kombinasjon av informasjonsressurser og støttefunksjoner, er et skoleeksempel på hvordan utformingen av det fysiske læringsmiljøet blir en del av kunnskapsforvaltningen.

Bibliotekenes ansvar omfatter å sørge for at kunnskapen forvaltes slik at den blir tilgjengelig i de kanaler og medier som til enhver tid er i bruk. Nettopp derfor er det så viktig å få etablert et norsk digitalt bibliotek. Internett er kanskje vår tids viktigste kunnskapskanal, og der må bibliotekene være til stede med sine kunnskapsressurser.

Bibliotekene må utvikle verktøy som gir eller forenkler tilgang til kunnskapen. Eksempler på slike verktøy er interaktive kurs i informasjonskompetanse og digitale læringsressurser i ulike varianter. Gjennom bibliotekarenes spesialkompetanse innenfor kunnskapsorganisering er denne utviklingsfunksjonen en viktig del av kunnskapsforvaltningen. Mange betrakter kunnskapsorganiseringen som selve kjernen i bibliotekarenes fagutdanning.

Bibliotekene og biblioteksektoren bør være pådrivere for å utvikle forskjellige sider ved kunnskapsforvaltningen, sett i et større samfunnsperspektiv. Det innebærer for eksempel å prøve ut nye former for organisering og formidling, sette relevante problemstillinger på samfunnets dagsorden og støtte aktuelle innsatsområder. Fri tilgang til vitenskapelig materiale (open access) er et godt eksempel på det siste.

Ved siden av å drive effektiv daglig forvaltning

av ressursene, er bibliotekenes funksjon innenfor kunnskapsforvaltning å:

- utvikle kunnskapsallmenningen og det sømløse bibliotektilbudet gjennom samarbeid i Norgesbiblioteket
- legge til rette for god utnyttelse av kunnskapsressursene gjennom utforming av biblioteklokaler og gode åpningstider
- sørge for at ressursene er tilgjengelige i aktuelle kanaler, spesielt de digitale
- utvikle verktøy som gir god tilgang til ressursene
- være pådriver i politiske spørsmål omkring kunnskapsforvaltning

12.2 Læringscentermodellen

Bibliotekene er nært knyttet til utdanningssektoren. En stor del av bibliotekene er utdanningsbibliotek og ligger i skoler eller høyere utdanningsinstitusjoner. Hovedformålet for disse bibliotekene er å bidra til læring eller forskning ved de utdanningsinstitusjonene de tilhører. De senere år har læringscentermodellen vært et forbilde for utvikling av utdanningsbibliotekene, spesielt innenfor høyere utdanning. I praksis vil det variere hvordan de enkelte utdanningsbibliotek fungerer som læringsarenaer, men utdanningsbibliotek har i utgangspunktet et avklart formål. Bibliotekene ved høyskolene er de senere årene tilrettelagt som læringscentre. Et utgangspunkt for denne utviklingen var Maurice B. Lines rapport *Nordic academic, research and libraries report* (1991), som fant at de nordiske akademiske bibliotekene hadde

LÆRINGSSENTERET VED HØGSKOLEN I OSLO – ÅRETS BIBLIOTEK 2005

Biblioteket ved Høgskolen i Oslo fikk Norsk Bibliotekforenings pris som Årets bibliotek i 2005. I begrunnelsen heter det: «Juryen mener Læringscenteret fortjener prisen på grunn av en langsiktig og omfattende omstilling fra mangedelte tjenestesteder til læringscenter.» I begrunnelsen for prisen heter det videre at Læringscenteret har våget å sette bibliotektenester inn i en større sammenheng og åpnet for et større mangfold av profesjoner. Læringscenteret er et viktig fyrtårn for utdanningsbibliotek, til inspirasjon for bibliotek i alle utdanningsinstitusjoner både i grunnskolen og i videregående og høyere utdanning.

Kilde: Norsk Bibliotekforening

Høgskolen i Oslo. Foto: Ellen Lorenzen/HIO

svak organisasjon, derav svak posisjon i moder-institusjonen og lav utnyttelse av bibliotek med årsak i en pensumbasert undervisning.

Læringscenteret er en kombinasjon av arbeidsplasser, informasjonsressurser og informasjonskompetanse samt IKT-rettete og pedagogiske støttefunksjoner. BI er en institusjon med et godt eksempel på biblioteket som læringscenter. BI etablerte seg i nye lokaler høsten 2005, med et stort og godt utrustet bibliotek sentralt plassert i institusjonen. Det er interessant å merke seg at BI kaller det et bibliotek og ikke et læringscenter. I planlegging og etablering av det nye biblioteket er det lagt vekt på en god kombinasjon av tilgjengelige ressurser og fysiske fasiliteter (Andreassen 2005). Ressursene består av fagutdannede bibliotekarer, IKT-støtte, relevante og kvalitetssikrede informasjonsressurser – fysiske og digitale –, brukertilpassede tjenester til forskningen og de ulike studiene, og opplæringstilbud. Tilgjengelighet og kvalitet er gjennomgående krav til ressursene. De fysiske fasilitetene for læring inkluderer 1550 arbeidsplasser, fleksible arbeidsplasser, referansearbeidsplass, grupperom, gruppearbeidsplasser, kursrom, AV-rom, sosiale møteplasser, søkestasjoner, trådløst nettverk, stille studieplasser og PC-arbeidsplasser.

Et fåtall norske bibliotek vil ha ressurser til å tilby et tilsvarende læringsmiljø. Likevel er BIs bibliotek egnet som modell når bibliotek skal utvikles som læringsarenaer. Listen over ressurser og fasiliteter er i utgangspunktet like aktuell for

alle typer bibliotek som ønsker å utforme et fysisk læringsmiljø. Ethvert bibliotek må imidlertid utforme læringsarenaen på grunnlag av sine egne brukeres behov, i lys av øvrige bibliotekfunksjoner og med utgangspunkt i tilgjengelige ressurser.

En god oppsummering av fordelene ved læringscentermodellen i høyere utdanning er gitt av Hans Martin Fagerli (2005b), direktør ved læringscenteret ved Høgskolen i Oslo:

- Sett fra studentene: alt på ett sted
- Sett fra institusjonen: rasjonell drift, utnyttelse av felles ressurser, bedre læringsmiljø
- Sett fra departementet: en del av Kvalitetsreformen
- Sett fra læringscenteret: bedre synlighet

Liknende argumenter kan godt brukes i en strategi for skolebibliotekutvikling.

12.3 Vurdering av biblioteket som læringsressurs og læringsarena

ABM-meldingens visjon om det sømløse bibliotek er særlig interessant når det handler om biblioteket som læringsressurs og læringsarena. Bibliotekbrukerne ønsker i utgangspunktet informasjon, kunnskap eller tjenester uavhengig av hvilket bibliotek som tilbyr dem. Visjonen møter sannsynligvis de største utfordringene på dette punktet.

Alle typer bibliotek yter store bidrag til den formelle utdanningen: Utdanningsbibliotekene ved å være en del av sine eierinstitusjoner; kommunale folkebibliotek som viktige uformelle læringsarenaer

KUNNSKAPSENTER

«[...] Til slutt har personalet på Fredrikstad bibliotek som vanlig imøtekommet mine utallige (og ofte obskure) bokbestillinger, og på den måten demonstrert hvilken utrolig ressurs et folkebibliotek kan være som kunnskapssenter i et lokalsamfunn.» (Ivo de Figueiredo i *Henrik Ibsen Mennesket*. Aschehoug 2006: 10)

og en inngang til det formelle utdanningssystemet. Et særtrekk ved bibliotek er deres bidrag til læring utover den formaliserte utdanningen, til den uformelle læringen, til kunnskap gjennom litterær dannelse og kulturelle opplevelser. Bibliotekene bidrar også gjennom nettbaserte tjenester.

Utdanningstilbyder, uavhengig av nivå, er i utgangspunktet ansvarlig for bibliotek- og informasjonstjenester i sitt undervisningsopplegg. Ansvar er uavhengig av geografi og avstand mellom utdanningsinstitusjon og utdanningsøkende. Et spørsmål er derimot hvordan biblioteket som læringsarena kan utvikles gjennom et tettere formelt og uformelt samarbeid mellom utdanningsbibliotekene og folkebiblioteket. Erfaringene fra Biblioteket Østfold er interessante her (Vestli 2005). Samarbeidet mellom bibliotekene må understøttes med infrastrukturtiltak som bidrar til praktiske løsninger for brukerne. En felles transportordning for å effektivisere materialflyten mellom bibliotekene, er et slikt tiltak.

Brukernes bevissthet om fjernlånsmuligheter gir en indikasjon på hvordan biblioteknettverket fungerer. Statistisk sentralbyrås bibliotekundersøkelse (Buskoven 2006) viser at færre enn halvparten av brukerne synes det er lett å få biblioteket til å skaffe papirbaserte medier fra andre bibliotek. Bare en femtedel synes det er lett å få biblioteket til å skaffe digitale kopier av artikler fra andre bibliotek.

Når det gjelder informasjonstjenester, er et av hovedspørsmålene hvordan fag- og forsknings-

bibliotekene kan bidra med informasjonsressurser i et sømløst bibliotektilbud. Ot.prp. nr. 40 (2001–2002) (om endringer i lov om universiteter og høyskoler) understreker nettopp den betydningen forskningsbibliotekene ved dagens universitet og vitenskapelige høyskoler har for den samlede nasjonale tilgangen på vitenskapelige informasjonsressurser, blant annet gjennom den nasjonale fjernlånsordningen som gir andre fagbibliotek og folkebibliotek tilgang til disse ressursene. Universitets- og høyskolebibliotekene deltar i biblioteknettverket gjennom å stille dokumenter fra sine samlinger til disposisjon for andre biblioteks brukere. De største brukergruppene finnes i andre tilsvarende bibliotek, men siden mange studenter deltar i mer fleksible studieopplegg, kommer det også låneforespørsler fra folkebibliotekene. Et annet bidrag fra høyere utdanning vil være videreutvikling av åpne arkiver ved institusjonene, slik at informasjonsressursene ved disse høyere utdanningsinstitusjonene blir mer tilgjengelige for de andre bibliotekene. Frikjøp av sentrale digitale kunnskapskilder for hele befolkningen vil være et viktig bidrag for å videreutvikle biblioteket som læringsarena. Det vil gi de studerende et mer likeverdig informasjonstilbud og åpne for tilgang også for dem som ikke tilhører en utdanningsinstitusjon.

12.3.1 Folkebiblioteket som formell og uformell læringsarena

Alle kan bruke folkebiblioteket som lærings-

sentre, for egen personlig vekst og livskvalitet, for ferdigheter i fritid eller yrke – eller som et skritt på veien tilbake til det formaliserte utdanningssystemet. Folkebibliotekene kan fungere som arena for både formell og uformell læring. Gjennom Kompetansereformen (NOU 1997: 25) ble folkebibliotekene framhevet som lokale opplæringsarenaer eller forankringspunkt for folk i etter- og videreutdanning. Denne modellen er fulgt opp flere steder, men det er uvisst hvor stor utbredelse den har fått på landsbasis. Gjennom etableringen av programmet for styrking av befolkningens basiskompetanse (VOX 2006) har behovet for lokale læringsarenaer blitt aktualisert. Samtidig har den teknologiske utviklingen gjort det stadig lettere å følge et studieopplegg på geografisk avstand fra utdanningsinstitusjonen. Snart ti år etter Kompetansereformen er det igjen god grunn til å se på hvordan folkebibliotekene, som har et videre mandat enn utdanningsbibliotekene, kan bidra i utdanningen. Kulturmeldingen peker på at nettopp folkebibliotekene i større grad må bli integrert i et samlet biblioteksystem innrettet mot kunnskapsformidling og læring.

Folkebibliotekene skiller seg fra utdanningsbibliotekene ved at de brukes på alle nivåer av utdanningsløpet. Skoleelever i både grunnskole og videregående opplæring bruker folkebiblioteket i forbindelse med oppgaveløsning. Statistisk sentralbyrås bibliotekundersøkelse (Buskoven 2006) viser at nær 30 prosent av 10–11-åringene har brukt folkebiblioteket til lekselesing eller skolearbeid det siste året. En undersøkelse gjennomført av Norsk Gallup (Bekken og Lycke 2000) viste at 72 prosent av de spurte under 20 år brukte folkebiblioteket til egen læring. De fleste folkebibliotek prioriterer tjenester som kan støtte disse brukerne gjennom innkjøp av bøker og tilrettelegging av aktuelle temaer. Noen steder organiserer folkebiblioteket leksehjelp, andre steder fungerer folkebiblioteket som et uformelt studiesenter.

Mange studenter bruker tjenester fra folkebiblioteket i studiene sine, eller bruker folkebibliotekets lokaler som arbeidsplass. Krav til livslang læring gjør at stadig flere voksne tar etter- og videreutdanning, mange uten daglig tilknytning til en utdanningsinstitusjon. Ved siden av å generere behov for flere desentraliserte studietilbud, skaper denne utviklingen etterspørsel etter læringsarenaer og bibliotek-tjenester lokalt. Folkebibliotekene kan bli lokale bindeledd mellom studentene og utdanningsinstitusjonene. Det forutsetter et tett lokalt samarbeid med utdanningssektoren. I mange kommuner vil det også kreve en systema-

tisk og betydelig oppgradering av bibliotektilbudet, både mht. utstyr og kompetanse, spesielt innen pedagogikk og IKT. Dersom folkebibliotek skal fungere fullt ut som læringsarenaer, kreves fysiske fasiliteter som leseplasser og videokonferanseutstyr, tilstrekkelig og oppdatert IKT-utstyr, ressurser til personale med digital kompetanse og veilederkompetanse, nettverksbygging og samarbeidsavtaler med utdanningstilbydere, og profilering av biblioteket som læringsarena overfor ulike målgrupper.

Folkebiblioteket kan ikke tilby de samme spesialiserte tjenestene som mange bibliotek i høyere utdanning, men det kan dekke et grunnbehov. Folkebibliotekets viktigste funksjon kan mange steder være å tilby studentene arbeidsplass og Internett, med tilgang til nettbaserte bibliotek-tjenester ved studentenes utdanningsinstitusjon. Mange kommuner ser det som en prioritert oppgave at folkebibliotekene tilbyr gode studieforhold til innbyggerne.

Enkelte utdanningsinstitusjoner har inngått spesielle avtaler med lokale bibliotek for å kunne dekke behovene til fjernstudenter, for eksempel har BI inngått avtaler med 11 folkebibliotek om bibliotek-tjenester til studenter ved lokale BI-avdelinger.¹

«Et felles læringsmiljø, et skjermet sted å studere og jevnlig praktisk oppfølging er blant suksessfaktorene som fremmer studier og bidrar til at voksne under utdanning faktisk gjennomfører påbegynt utdanning.» Dette var blant konklusjonene i professor Gunnar Grepperuds doktoravhandling om fleksibel utdanning (2005). I avhandlingen framgår det at studenter ønsker tilgang til nødvendig IKT-støtte, og at utdanningsinstitusjonene selv bare i begrenset grad ivaretar studentenes behov for PC-støtte og bibliotek-tjenester utenfor campus. En mer desentralisert infrastruktur for høyere utdanning må derfor ivareta studentenes behov for møteplass, studie-sted, jevnlig oppfølging og bibliotek-tjenester.

Det europeiske FOCAL-prosjektet (2003) om åpne læringsmiljøer, med ni deltakerland, konkluderer med at voksnes studieverksteder gjerne kan legges i tilknytning til bibliotek, og at bibliotekaren i mange tilfeller er bedre egnet enn lærerne til å være veileder for selvstendige studenter.

Flere steder i landet er folkebiblioteket som læringsarena for studenter satt inn i et større system. Åtte kommuner i Midt-Troms har etablert et regionalt biblioteksamarbeid der et av satsingsområdene har vært utvikling av skreddersydde tjenester til voksne under utdanning. Det er inn-

¹ Oversikt over avtalene ligger på BIs egne nettsider, www.bi.no.

gått et avtalefestet samarbeid med Høgskolen i Tromsø. I Nord-Troms ble prosjektet Nord-Troms studiesenter etablert i 2005. Fem kommuner samarbeider med etablerte kompetanseaktører, og tilbyr studenter ved desentraliserte studier arbeidsplasser, teknologi, informasjonsressurser og veiledning. Tiltakene inngår i det regionale samarbeidsprosjektet BiMiN – Biblioteksamarbeid midt i Norden.

Prosjektet Kunnskapsnettverk Indre Hordaland har involvert folkebibliotekene i lokale nettverk som arbeider med voksne utdanningsøkere. Prosjektet er fullført, og bibliotekene er drivkraft i det videre arbeidet med nettverkene. Alle de 10 involverte folkebibliotekene har utviklet tjenester for målgruppen og tilegnet seg kunnskaper om voksenpedagogikk.

Fylkesbiblioteket i Oppland har de senere årene initiert en rekke interkommunale prosjekter for å utvikle folkebibliotekenes rolle i etter- og videreutdanning. Det seneste prosjektet, som også involverer VOX – nasjonalt senter for læring i arbeidslivet –, skal bidra til å utvikle bibliotekene i seks kommuner som læringsarenaer for digital kompetanse. I Oppland er flere folkebibliotek samlokalisert med studiesentre.

Gjennom styrkede bibliotekenheter over hele landet vil folkebibliotekene på en mer systematisk måte enn i dag kunne tilby studenter læringsarenaer etter mønster fra Troms, Hordaland og Oppland. Konkrete samarbeidsavtaler mellom folkebibliotek og utdanningsinstitusjoner vil kunne gjøre folkebibliotekene til relevante møteplasser for mange typer studenter.

Møter og samtaler som er gjennomført som ledd i Bibliotekutredningen viser at instanser utenfor bibliotekmiljøet ofte ser folkebibliotekene som aktuelle samarbeidspartnere i sine læringsopplegg. Integrerings- og mangfoldsdirektoratet signaliserer at folkebibliotekene bør være viktige samarbeidspartnere i kommunenes integreringsarbeid, spesielt med tanke på norskopplæring og opplæring i samfunnsfag. VOX ser bibliotekene som lokale samarbeidspartnere i oppfølgingen av Kunnskapsdepartementets strategi for å styrke befolkningens basiskompetanse. Organisasjonen Seniornett bruker folkebibliotekene aktivt i sine Seniorsurf-arrangementer der målet er å styrke de eldres digitale ferdigheter.

12.3.2 Samarbeid med utdanningsmyndighetene

Optimal utnyttelse av bibliotekene som læringsarenaer krever en bevissthet om bibliotekene som innslag i kunnskapspolitikken. Det bør derfor

etableres tettere kontakt på nasjonalt nivå mellom bibliotekmyndighetene og utdanningsmyndighetene med sikte på koordinering og målrettet utnyttelse av bibliotekene i kunnskapsamfunnet og på å utvikle bibliotekene som læringsarenaer. Scenarierapporten *Bibliotekene i 2020* (ABM-utvikling 2005b) hevder at tettere samarbeid mellom bibliotekene og andre formidlingsprofesjoner, skoler og forskere vil være svært gunstig, uansett hvilken utvikling en ser for seg for bibliotekene. Tanken er slett ikke ny. NOU 1997: 25 *Ny kompetanse* (kap. 12.1.4) pekte på at «utdanningsmyndighetene kan sikre at det etableres en systematisk opplæring i bruk av bibliotek- og informasjonstjenester innenfor en helhetlig ramme med progresjon i vanskelighetsgrad fra grunnskole til høyere utdanning».

Både befolkningen og utdanningsmyndigheter synes for lite kjent med den bibliotekpedagogiske dimensjonen. Bibliotekmyndighetene og utdanningsmyndighetene bør vurdere i fellesskap hvordan kunnskapsressurser best kan legges til rette og formidles i utdanningen, og hvordan biblioteknettverket med tilhørende infrastruktur og kompetanse skal utnyttes i et livslangt læringsperspektiv. Disse vurderingene kan ta utgangspunkt i en lang rekke prosjekter som har hatt som formål å styrke bibliotekenes bidrag til læring. Det vil være naturlig å se nøye på de områdene der bibliotekene har spesielle forutsetninger for å bidra til utdanningen, som digital kompetanse, utvikling av digitale læringsressurser, sosial utjevning og lese- og språkstimulering, og en bør identifisere særskilte områder der det bør utvikles samarbeid. To områder der det nedlegges en betydelig innsats, og som vil tjene på god koordinering, er digital kompetanse og digitale læringsressurser. I neste omgang bør konklusjonene nedfelles i læreplaner og annet rammeverk for utdanningen. Som formidlere av kunnskap og kultur er det viktig at biblioteksektoren involveres i nasjonale satsinger innenfor nettopp disse områdene.

Et utvidet samarbeid bør medføre at utdanningsmyndighetene i større grad stiller krav til og synliggjør bibliotek tjenester, for eksempel gjennom budsjettproposisjon og -rundskriv. For 2006 utgjør budsjettene for bibliotekene i universitet og statlige høgskoler ca. 650 millioner kroner, ifølge ABM-utviklings statistikk. Større oppmerksomhet rundt disse bevilgningene vil kunne bidra til større synlighet innad og mer effektiv utnyttelse.

12.3.2.1 *Digital kompetanse som samarbeidsområde*
I dag er informasjonsoverflod et større problem enn informasjonsknapphet. Denne overfloden gjør informasjonssøking mer komplekst. Den digitale verden skaper behov blant mange for assistanse og opplæring til metodisk informasjonssøking.

Digital kompetanse er et satsingsområde i skolen, demonstrert blant annet ved *Program for digital kompetanse 2004–2008* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2004). Kunnskapsløftet definerer digitale ferdigheter som én av fem grunnleggende ferdigheter for elevene. Utvikling av digital kompetanse skal integreres i opplæringen i alle fag. *Program for digital kompetanse* definerer digital kompetanse som «den kompetansen som bygger bro mellom ferdigheter som å lese, skrive og regne, og den kompetansen som kreves for å ta i bruk nye digitale verktøy og medier på en kreativ og kritisk måte» (s. 7).

Forsknings- og kompetansenettverk for IT i utdanning (ITU) er som nasjonal FoU-enhet innen feltet IKT og utdanning en viktig premissleverandør på dette feltet. ITU tillegger begrepet *digital kompetanse* fire dimensjoner (ITU 2006):

- *Ferdigheter innen IKT*. Om grunnleggende kunnskap om bruk av datamaskiner og ulike programvare og om teknologien i seg selv.
- *IKT og fagområdenes kunnskapsgrunnlag*. Om faglig bruk av IKT og hvordan dette kan utfordre kunnskapsgrunnlaget.
- *IKT og læringsstrategier*. Om elevenes forhold til informasjonstilgangen, kilder og kommunikasjonsaspektet ved teknologien.
- *IKT og den kulturelle kompetansen*. Om å fungere optimalt innenfor kunnskapssamfunnets teknologiske rammer og om digital dannelse.

I bibliotekverdenen brukes begrepet *informasjonskompetanse*. Informasjonskompetanse har lenge inngått i kjernen av bibliotekarers fagkunnskap. Mange bibliotek, spesielt innen høyere utdanning, har godt utviklede læringsopplegg for informasjonskompetanse. Et eksempel er VIKO (Veien til informasjonskompetanse) (www.ub.ntnu.no/viko) som er utviklet av Universitetsbiblioteket i Trondheim. Et annet er Råd & Vink (vink.hit.no) utviklet ved Høgskolen i Telemark. Disse verktøyene er spesielt interessante fordi de kombinerer informasjonskompetansen med en annen sentral del av bibliotekarers fagkunnskap, kunnskapsorganiseringen, til å utvikle e-læring.

Den amerikanske foreningen for høyskole- og forskningsbiblioteker (ACRL) stiller sju krav til

informasjonskompetente mennesker (Egeland 2004) (kap. 7.3). De skal:

- kunne avgjøre omfanget av sine egne informasjonsbehov
- skaffe seg effektiv og rask tilgang til denne informasjonen
- kunne evaluere både informasjonen og dens kilder kritisk
- inkorporere utvalgt informasjon inn i egen kunnskapsbase
- kunne bruke informasjon effektivt for å oppnå et formål
- forstå de økonomiske, juridiske og sosiale aspektene ved informasjonsbruk
- skaffe seg tilgang til og bruke informasjon på en etisk og juridisk riktig måte

Som vi ser, er bibliotekbegrepet *informasjonskompetanse* nært knyttet til utdanningssektorens begrep *digital kompetanse*. Forbindelsen er særlig sterk innenfor dimensjonene som handler om IKT, læring og kulturell kompetanse. Til tross for den tette forbindelsen mellom de to begrepene, er det relativt liten oppmerksomhet om bibliotekene i utdanningssektorens oppfølging av *Program for digital kompetanse*.

I scenarierapporten *Bibliotekene i 2020* (ABM-utvikling 2005b) pekes det på at samfunnet vil tjene på å bruke bibliotekarer til opplæring i informasjonsferdigheter og teknologibruk, uansett hvilket av de tre framtidsscenarioene som legges til grunn. Flere utviklingstrekk i samfunnet tilsier at bibliotekene, gjennom sin fagkompetanse, bør ha en klarere definert rolle i utviklingen av befolkningens digitale kompetanse. Noen av disse utviklingstrekkene er barns behov for nettrett og digital dømmekraft, vektleggingen av digitale ferdigheter i Kunnskapsløftet, økningen i digital informasjon i høyere utdanning og digital kompetanse som del av voksnes basiskompetanse. En slik rolle krever også økt profilering av og kunnskap utenfor biblioteksektoren om bibliotekenes potensielle bidrag på dette området.

12.3.2.2 *Samarbeid om digitale læringsressurser*

Det er gjort mange forsøk på å definere begrepet *læringsressurs*. I Utdanningsdirektoratets forslag til strategi for digitale læringsressurser (2005a) pekes det på behovet for å få en avklaring rundt begrepet. Én definisjon er gitt av Norgesuniversitetet, som nedsatte en arbeidsgruppe til å jobbe med strategi for digitale læringsressurser i høyere utdanning 2005–2008 (Norgesuniversitetet 2005: 5) «Med digitale

læringsressurser forstår vi ressurser som oppfyller begge disse kravene:

- de utnytter IKT for å fremme læring
- de er utviklet og/eller tilrettelagt for en pedagogisk kontekst.

Dette innebærer at [...] ressursene [...] omfatter

- digitale ressurser som er utviklet for et læringsformål eller kompetansehevingstiltak
- digitale ressurser som ikke er utviklet for slike formål i utgangspunktet, men som i ettertid tilrettelegges og presenteres for slike formål f.eks. v.h.a. metadata som knytter ressursen til f.eks. fag, nivå, læreplaner og kompetansehevingstiltak (jf. Læringsressurser på Utdanning.no)»

Arbeidsgruppen delte læringsressurser inn i to kategorier: fagdidaktiske og digitale kunnskapskilder/bibliotekressurser.

Biblioteksektoren har en rekke digitale innholdsressurser med potensial til å bli læringsressurser dersom de videreutvikles med pedagogiske løsninger. Eksempler på dette kan være søkeportaler som tilbyr søk på tvers i mange typer dokumenter, og emneportaler som omhandler flere emner. Et godt eksempel er emneportalen Detektor (detektor.deichman.no), driftet av Deichmanske bibliotek. Andre eksempler er fagportaler som omhandler ett spesifikt fag, slik som nettsiden til Østre Toten folkebibliotek (www.ostre-toten.folkebibl.no/Skole/littindex.htm), som tok for seg emner innen norskfaget En læringsressurs kan også være digitale referansetjenester der elevene får svar eller blir veiledet fram til svaret fra en bibliotekar, som Biblioteksvar.no.

Det finnes pedagogisk tilrettelagte digitale læringsressurser som tar utgangspunkt i arkiv, bibliotek og museer som kilder. Utdanningsdirektoratets forslag til strategi for digitale læringsressurser (2005a) la særlig vekt på abm-institusjonenes materiale som grunnlag for utvikling av digitale læringsressurser.

Det er flere utfordringer knyttet til produksjon av og tilgang til digitale læringsressurser. Det gjelder ikke minst koordinering og samarbeid om løsninger på tvers av sektorer. Disse utfordringene problematiseres i rapporten *Digitalisering og tilgjengeliggjøring for kultur og læring* (ABM-utvikling 2006b). Rapporten ønsker seg en utvikling der programmet Norsk digitalt bibliotek og Program for digital kompetanse finner krysningspunkter og utvikler tverrfaglighet.

Rapporten har bakgrunn i et prosjekt som så på hvordan kultursektoren kan samarbeide med

utdanningssektoren for å gjøre digitale læringsressurser lettere tilgjengelig. Det er interessant å registrere at Nærings- og handelsdepartementet, som ved prosjektets start var ansvarlig for IKT-politikken, sto for mesteparten av finansieringen. Det gir et budskap om å arbeide for samordning av innsatsen, en prosess som delvis er påbegynt innenfor rammen av Samordningsgruppen for nettsteder i utdanningssektoren (SANU), sanu.utdanning.no.

Den samme rapporten peker på tendensen til at utdanningssektoren innfører lukkede digitale læringsplattformer for lærere og elever, mens de digitale ressursene i kultursektoren ligger åpent tilgjengelig. Det blir viktig at mangfoldet av ressurser i kultursektoren blir synliggjort også i disse læringsplattformene.

Det er bibliotekets oppgave å formidle digitale læringsressurser til elever og lærere. Det kan stille nye krav til formidlingsmetoder. Alle utdanningsbibliotek må bli del av institusjonens digitale læringsplattform (Larsen og Norheim 2006). Det må etableres et systematisk samarbeid mellom bibliotek og pedagogisk personale for dette formålet.

12.4 Kompetansebehov i bibliotekene

Et av utviklingstrekkene ved utdanningen i bibliotek- og informasjonsvitenskap de senere årene har vært økt vektlegging av pedagogikk, formidling og veiledning. Gjennom fagutdanningen skal studentene tilegne seg innsikt i læringsprosesser hos barn og voksne og kunne relatere disse til bibliotekets og bibliotekarens rolle i konkrete læringssituasjoner. For å fortsette utviklingen av bibliotekene som læringsarenaer er det ønskelig at disse elementene styrkes i fagutdanningen. Dette kan gjerne skje gjennom en spesialisering på grunnlag av de behov for pedagogisk kompetanse og formidlingskompetanse som er typiske for de ulike bibliotektypene. Det er ønskelig at utdanningen tilstreber en bibliotekpedagogisk fagprofil, en bibliotekdidaktikk som bygger på bibliotekenes særtrekk som læringsarena (Sætre 2002).

Ansatte i universitets- og høyskolebibliotekene vil trenge kompetanse knyttet til «det undervisende bibliotek», som innebærer tradisjonell brukeropplæring, opplæring i informasjonskompetanse, utvikling av biblioteket som læringsressurs, og integrering av bibliotek og undervisning. Sistnevnte aspekt vil også omfatte integrering av bibliotek tjenestene i institusjonens digitale læringsplattform.

Folkebiblioteket som læringsarena danner

et noe annet utgangspunkt. Tone Nyseter (2005) peker i sin analyse av folkebibliotek i kunnskapssamfunnet på ulike kategorier av veiledningsbehov i lokale studiesentre og fastslår at bibliotekaren har mange muligheter som veileder i studiesenteret, men at det krever en aktiv og utadrettet holdning. Folkebiblioteket som læringsarena krever at biblioteket har kompetanse i pedagogikk, tilrettelegging av et fysisk læringsmiljø og samarbeid med utdanningsmiljøene.

I skolebibliotek kreves kunnskap om barns læringsprosesser og om hvordan skolebibliotek best integreres i skolens pedagogiske opplegg. I grunnskole og videregående skole er det viktig å sørge for integrering av skolebiblioteket i en eventuell digital læringsplattform.

Felles for alle bibliotektyper er at fagpersonalet bør kunne tilby brukerne god opplæring i informasjonskompetanse. På det området skal fagutdannede bibliotekarer tilhøre ekspertisen. Bibliotekansatte må til enhver tid ha en viss variasjon av tilbud om etterutdanning på områdene pedagogikk og formidling.

På stadig flere områder registreres sammenfallende utfordringer og behov for arkiv, bibliotek og museer. En av utfordringene er hvordan man skal formidle innholdet til brukerne. I Sverige brukes tittelen *abm-pedagog* for en som arbeider med disse utfordringene. Stillingsbetegnelsen bør være like aktuell i Norge.

12.5 Forslag til tiltak

Vi kan slå fast at på hver sine måter og på hver sine områder bidrar de tre bibliotektypene skolebibliotek, folkebibliotek og universitets- og høyskolebibliotek til befolkningens læring. Det er grunn til å tro at bibliotekenes bidrag til den samlede kunnskapsutviklingen i landet vil tjene på et tettere samarbeid mellom de tre bibliotektypene. En generell styrking av biblioteksektorens bidrag til utviklingen av kunnskapssamfunnet hviler trolig på følgende hovedbetingelser:

- At det etableres et fast samarbeid mellom bibliotek- og utdanningsmyndigheter på nasjonalt nivå for å forbedre framtidig utnyttelse av bibliotekene i utdanningen. Kvalitet i utdanningen utvikles gjennom å utvikle kunnskapsressursene og tilgangen til dem. Kontakten mellom biblioteksektoren og utdanningssektoren skal styrkes for å utvikle bibliotekene som læringsressurser og læringsarenaer og identifisere særlig aktuelle samarbeidsområder.
- At biblioteksektoren utvikler sitt interne samarbeid slik at brukerne tilbys gode, samordnede tjenester.
- At det fysiske læringsmiljøet og kompetansen i bibliotekene styrkes.

Prioritert tiltak: Etablere et fast samarbeid mellom bibliotekmyndighetene og utdanningsmyndighetene på nasjonalt nivå

Beskrivelse: Et fast samarbeid mellom bibliotek- og utdanningsmyndighetene på nasjonalt nivå skal bidra til bedre koordinering av de samlede bibliotekressursene, utvikle bibliotekene som læringsarenaer og læringsressurser og identifisere særlig aktuelle samarbeidsområder.

Prioritert tiltak: Utstyre alle bibliotek med trådløst høyhastighetsnett

Beskrivelse: Trådløst høyhastighetsnett er en forutsetning for at bibliotekene skal kunne gi brukerne tilgang til aktuelle digitale tjenester og digitalt innhold. Det er også en forutsetning dersom bibliotekene skal bidra til å redusere digitale skillelinjer i befolkningen, noe som er en målsetting i planen *eNorge 2009*. Mange bibliotek tilbyr trådløst høyhastighetsnett allerede. Andre bibliotek har ikke engang tradisjonelt bredbånd.

(Se også prioriterte tiltak i kap. 5.3.3.5 og 5.6.3.5).

BIBLIOTEKET SOM LITTERATUR- OG KULTURFORMIDLER

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Utgreiinga skal vurderer både dei funksjonar biblioteket kan fylla som kulturinstitusjon i vid forstand.» Det heter også: «Det må vurderast korleis folkebiblioteket kan utviklast som formidlingsarena og møtestad i eit utvida kultur- og utdanningsperspektiv ...»

Dette kapitlet tar for seg bibliotekets rolle som kulturformidler. Det har hovedvekt på bibliotekets ansvar for å formidle litteratur, men drøfter også hvordan biblioteket kan utvikles som arena for andre uttrykksformer.

13.1 Kulturformidling ved ulike typer bibliotek

Norske folke- og skolebibliotek har gjennom hele sin historie hatt en betydelig rolle som kulturformidlere. Formidlingsmåtene har endret seg, bibliotekenes innhold er blitt utvidet og bibliotekenes brukergrupper er blitt mer differensierte. Folke- og skolebibliotekenes rolle som forvaltere og formidlere av kulturverdier har likevel forblitt tydelig. Folkebibliotekene har profilert det allmennkulturelle; dannelsen og det kunnskapsbyggende ved egen virksomhet. Formidling av skjønnlitteratur, faglitteratur, musikk, film og annen kulturell aktivitet er med på å gjøre folkebibliotekene til attraktive kulturinstitusjoner i lokalmiljøene, det viser det høye antallet brukere av slike tjenester.

Nasjonalbiblioteket (NB) sin rolle som kulturformidler er betydelig, både ved dets formidlings tiltak gjennom utstillinger og arrangementer i

bygget på Solli plass i Oslo, men enda viktigere ved å gi allmennheten tilgang til skrift- og fotokulturen som forteller nasjonens historie. Ved digitalisering av sitt unike materiale og ved publikums muligheter til å søke opp og se materialet på Internett, blir Nasjonalbibliotekets samlinger i økende grad tilgjengelige.

Universitets- og høgskolebibliotekene har også gode tradisjoner som allmenne kulturformidlere, ikke minst ved sine åpne arrangementer, utstillinger og publikasjoner av allmennkulturell interesse. Galleri Sverdrup (www.uio.no/publikum/gallerisverdrup) ved Universitetsbiblioteket i Oslo og Universitetsbiblioteket i Trondheims utstillinger, både de som vises i biblioteklokalene og de som er nettutstillinger (www.ub.ntnu.no/formidl/utstillinger/vutst/kroning_h7), er eksempler på kulturformidling rettet både mot primærbrukerne, studenter og ansatte, og mot allmennheten.

Det finnes også noen mindre fagbibliotek som har en viktig rolle som kulturformidlere både innenfor sin institusjon og ut mot allmennheten. Dette gjelder spesielt fagbibliotek ved kulturformidlende institusjoner som Goethe-instituttet eller Det franske kultursenter som låner ut fag- og skjønnlitteratur og materiale til språkopplæring. Også andre fagbibliotek kan ha en rolle som kulturformidler ved at de for eksempel låner inn ikke-faglig litteratur til ansattes lesesirkel (NUPIS bibliotek) eller administrerer skjønnlitterært funksjonærbibliotek (Statistisk sentralbyrås biblio-

FORMIDLERENS ROLLE

Formidlerens rolle omfatter både faglige kunnskaper om det som tilbys, og en evne til å artikulere denne kunnskapen i en form som er tilpasset den enkelte bruker eller gruppen av publikum en står overfor, på en slik måte at det skapes interesse eller lese lyst.

Frederikstad bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

tek). For de fleste fagbibliotek er likevel dette en eventuell tilleggfunksjon til de sentrale oppgavene, og ikke mye utbredt.

13.2 Formidlerens rolle

Å *formidle* betyr å overføre eller videresende, å være mellomledd for noe, eller å få i stand (Norsk ordbok 1994). Ordets betydninger innebærer ulik grad av involvering og engasjement, fra det rent tekniske til det som fordrer initiativ fra formidleren selv. I biblioteksammenheng er sentrale formidlingsoppgaver:

- å velge ut og kjøpe inn medier
- å tilrettelegge for gjenfinning
- å veilede brukerne
- å skape møteplasser for folk og litteratur
- å spre kunnskap om litteratur og andre kulturuttrykk
- å skape lese lyst

Formidlerens rolle omfatter både faglige kunnskaper om det som tilbys, og en evne til å artikulere denne kunnskapen i en form som er tilpasset den enkelte bruker eller gruppen av publikum en står overfor, på en slik måte at det skapes interesse eller lese lyst.

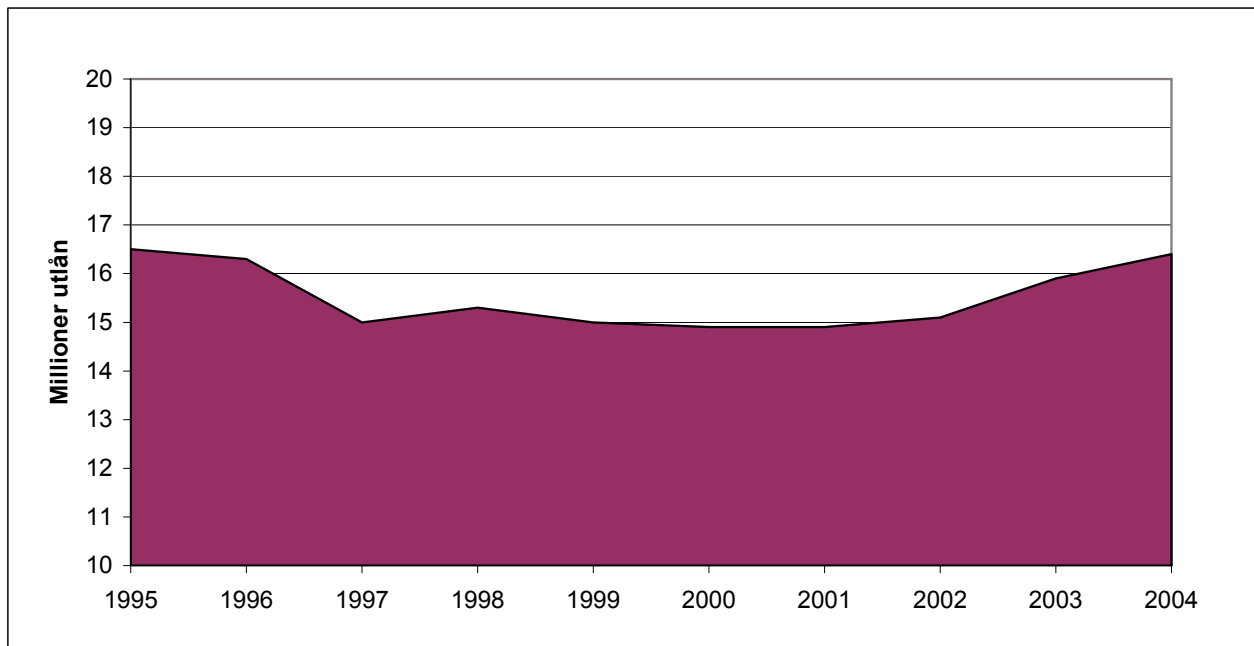
Formidlingen av litteratur og andre medier foregår i alle ledd som produserer, selger, låner ut, snakker om, skriver om eller viser fram disse mediene. Når det gjelder litteratur, er ikke bibliotekarene alene om å være formidlere. Forfattere, kritikere, lærere, bokhandlere og lesere

i sin alminnelighet er andre aktører på litteraturformidlingens arena.

Fra en bibliotekfaglig synsvinkel er formidling knyttet opp til flere sentrale emner, blant annet samlingsutvikling, kulturpolitikk, litteratur/mediekunnskap og markedsføring. Gjennom mange år har bibliotekarene vært opptatt av å stimulere til lesing, til å skaffe den rette boka til den rette låneren. Mange forbinder den litteraturformidlende bibliotekar med folkebiblioteket eller skolebiblioteket, men en stor del av alle utdannede bibliotekarer arbeider i fag- og forskningsbibliotek. Også her står formidling sentralt, om enn på en annen måte. Formidlingen vil her bestå i å gjøre tilgangen til de dokumentene som leserne ønsker, så enkel som mulig, å lage gode informasjonskanaler og å presentere bibliotekets tjenester på en god måte.

Bibliotekarer i folkebiblioteket bruker mye tid på å formidle medier, særlig litteratur, gjennom veiledningssamtaler med den enkelte bruker, gjennom kulturarrangementer, utstillinger, lese tips på Internett og annen utadrettet virksomhet. En stor del av folkebibliotekenes formidling er rettet mot grunnskolens elever, med klassebesøk der presentasjoner av et utvalg bøker, høytlesing og samtale om leseopplevelser er av de vanligste formidlingsformene. Bibliotekarer i publikumsavdelingene i folkebibliotek definerer seg i høy grad som litteraturformidlere (Smidt 2002).

Bibliotekarer i grunn- og videregående skoler har også en svært viktig rolle som litteraturformidlere. Skolebibliotekstatistikken viser at den

Figur 13-1 Folke- og skolebibliotek. Utlån av skjønnlitteratur. 1995-2004 (Kilder: Statens bibliotektilsyns statistikkpublikasjoner, ABM-utvikling 2006f)

største delen av bokutlånet er skjønnlitteratur, noe som indikerer at skolebibliotekene bidrar til en stor del av barn og unges fritidslesing. Litteraturformidling gjennom tiltak i regi av Den kulturelle skolesekken og tiltaksplanen *Gi rom for lesing!* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005c) har åpnet nye muligheter for bibliotekene som formidlingsarenaer, der både forfattere, skuespillere, bibliotekarer og barna selv kan skape leselyst. Vektleggingen av leselyst og litteraturformidling vil trolig øke, i sammenheng med at Kunnskapsløftet trår i kraft i 2006. I Kunnskapsløftet regnes lesing som en av fem grunnleggende ferdigheter i alle fag.

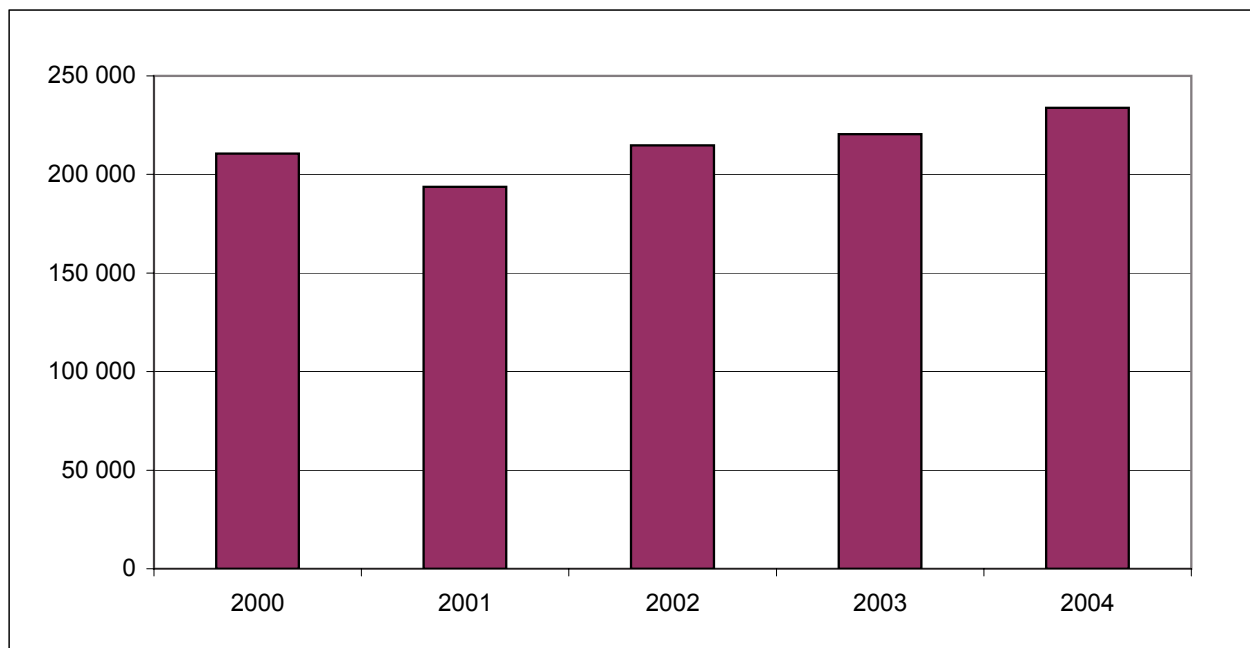
13.3 Formidling i folkebibliotekenes styringsdokumenter

Selve lovteksten i lov om folkebibliotek bruker ikke ordet *formidling*, men betydningen av begrepet ligger innbakt i flere formuleringer i § 1, blant annet at folkebibliotekene skal «fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet» og «Virksomheten skal være utadrettet og tilbudene skal gjøres kjent.» I Ot.prp. nr. 14 (1985–1986), som viser intensjonene bak lovteksten, er formidlingsbegrepet anvendt i kap. 2.1.2 Litteratur- og informasjonsformidling, der det pekes på at «bibliotekene fortsatt [har] et særlig ansvar for å utbre kjennskap til så vel norsk som utenlandsk fag- og skjønnlitteratur» (s. 5). Odelsingsproposisjonen bruker dessuten litteraturens positive virkninger som begrunnelse for formid-

ling av litteratur: «God litteratur åpner for fantasi og følelser, og gir kunnskap og innsikt. Lesing er en aktiv og skapende prosess som utvikler språk, abstraksjonsevne og selvstendig tankevirksomhet» (s. 5).

ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleveling*, er tydelig om betydningen av formidling. Her sies det så sterkt som at formidling representerer «det endelige målet for verksemda i arkiv, bibliotek og museum» (s. 16). Meldingen sier også at det på ingen måte er nok med passiv tilretteleggelse av materialet, men at aktiv og utadrettet formidling er viktig og nødvendig både i et demokratiperspektiv og i et allment kulturperspektiv. Meldingen slår fast at litteratur- og kulturformidling er en av folkebibliotekets hovedoppgaver.

St.meld. nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014* holder fram at i mangfoldet av medier og kulturuttrykk, er lesing «likevel einestående som erkjenning-, lærings- og opplevingsmetode» (s. 208). Dette betyr at lesing er en prioritert sak i kulturpolitikken, og at biblioteket bør fastholde litteraturformidling som en av sine viktigste oppgaver. Meldingen peker også på at formidlingen av litteratur må avspeile den kulturelle og språklige bakgrunnen til alle som bor i landet. Det betyr at det ikke er bare litteraturen på andre aktuelle språk som må tilbys, men at også måtene å formidle litteraturen på må differensieres og tilpasses de ulike gruppene lesere, med eller uten norsk som førstespråk.

Figur 13-2 Folkebibliotek. Antall framømte på arrangementer. 2000-2004 (Kilder: Statens bibliotektilsyns statistikkpublikasjoner, ABM-utvikling 2006f)

13.4 Litteraturen i samfunnet

For å kunne si noe om litteraturens plass og betydning i samfunnet, kan en se på hvilken plass den har i det enkelte menneskes dagligliv, i økonomien, i samfunnsinstitusjoner som utdanning og bibliotek, i andre massemedier og i offentligheten for øvrig.

Gjennom utdanning og fritid leser svært mange mennesker svært mye, om ikke nødvendigvis bøker. *Norsk mediebarometer 2005* (Vaage 2006) kan fortelle oss at antall minutter pr. dag brukt til boklesing utenom utdanning¹ har steget noe de siste årene, og nå er på 15 minutter. 25 prosent av befolkningen har lest i en bok en gjennomsnittsdag. Etter å ha gått tilbake på 1990-tallet, er andelen boklesere i befolkningen nå den høyeste på 15 år. Gjennomsnittlig tidsbruk på boklesing blant dem som leser, er 58 minutter daglig. Denne statistikken sier ikke noe om hva som leses, eller hvordan, men den indikerer at bøker og litteratur er en viktig del av livene til mange mennesker, og at bokmediet lever i beste velgående. Når det gjelder andre tekstmedier, har 16 prosent lest ukeblad, 11 prosent har lest tidsskrift, mens 7 prosent har lest tegneserie. Disse trykte mediene har hatt en svak nedgang i antall lesere det siste tiåret.

Et blick på litteraturens plass i norsk økonomi viser at forlagene og bokklubbene omsatte bøker for drøye 5 milliarder kroner i 2004. Også som

eksportvare har norsk litteratur styrket sin stilling, ikke minst takket være NORLA - Senter for norsk skjønn- og faglitteratur i utlandet og statlig støtte til oversettelse av norske bøker. Ser vi på antall ansatte innenfor bokbransje og litteratur for øvrig, er det vanskelig å gi noe entydig antall på dette. Det er et uoversiktlig antall personer som er sysselsatt med å produsere, formidle, forske på, markedsføre eller selge litteratur.

Ved utdanningsinstitusjoner og bibliotek inntar litteraturen selvsagt en viktig posisjon, men ikke riktig så dominerende som tidligere, på grunn av andre former for læringsressurser og dokumenter (e-læringsprogram, Internett-ressurser m.v.). I aviser og andre nyhetsmedier er litteraturen en viktig del av nyhetsbildet, innenfor både kultur- og samfunnsfeltet. Litteraturstoff er ofte godt nyhetsstoff, om enn sjelden med førstesideprioritet.

Uten å gå inn i vurderinger av litteraturens betydning politisk og historisk sett, eller dens erkjennelsesmessige betydning, kan vi slå fast at litteraturen, i sine mangfoldige former, har en stor og viktig plass i samfunnet.

Bokmarkedet og mediesituasjonen er i rask endring. Dette får følger for bibliotekenes formidlingsarbeid. I de senere år har tendensen vært at stadig færre litterære titler kommer i stadig høyere opplag. Etter at Bokbransjeavtalen mellom Den norske Forleggerforening og Den norske Bokhandlerforening i 2005 ble erstattet av den gjeldende Bokavtalen, kan denne tendensen komme til å bli forsterket (Naper 2005). Viktige

¹ Litteraturbegrepet, slik det anvendes i dette kapitlet, omfatter mer enn Statistisk sentralbyrås bokbegrep. Det omfatter her fagbøker, lydbøker, e-bøker og annen digital litteratur i form av lineær, sammenhengende tekst, og dessuten tegneserier.

endringer i denne sammenheng er at nye bøker nå har fastpris bare i utgivelsesåret og ut april måned året etter. Det kan gis rabatter på opp til 12,5 prosent på nye bøker i bokhandelen. Den første undersøkelsen av boksalg og bokpriser etter at den nye avtalen trådte i kraft, kom fra Konkurransetilsynet i juni 2006. Her konkluderes det med at prisene på skjønnlitteratur har falt, og at breddesalget ikke er skadelidende, selv om bestselgerne har fått en større andel av kvantumet. Dette skyldes at salget totalt har økt. Det er nok ennå for tidlig å si noe entydig om virkningene av den nye bokavtalen.

Bøker har nå svært kort levetid (oftest bare ett år) som salgsvarer. Biblioteket blir dermed i økende grad stedet for det litterære mangfoldet, og gir muligheter til å la leserne finne sammenhenger som ikke vil være synlige eller tilgjengelige i bokhandelen.

13.5 Bibliotekenes kulturformidling – tall og fakta

I folkebibliotekene ble det i 2004 registrert 25,2 millioner utlån totalt. I dette tallet ligger bøker, tidsskrifter, lydbøker, musikk og DVD/video. Sammen med utlånet er bibliotekets utstillinger og de litterære og andre arrangementene i eller utenfor bibliotekenes lokaler med på å profilere dem som kulturinstitusjoner.

Folke- og skolebibliotekene lånte i 2004 ut 16,4 millioner skjønnlitterære bøker til sammen, noe som var en økning på en halv million fra året før. Utlånet av skjønnlitteratur sank på slutten av 1990-tallet, både i skole- og folkebibliotek, men har steget igjen, og er nå nesten på nivå med 1995-statistikken, slik figur 13-1 viser. Over halvparten av de voksne som besøkte folkebibliotek, lånte skjønnlitteratur. Blant kvinnelige brukere lånte 64 prosent skjønnlitteratur, mot snaut halvparten av mannlige brukere (Buskoven 2006).

Økningen skjer på tross av en nedgang i mediebudsjettene ved begge typer bibliotek. En årsak kan være den økte vektleggingen av lesing og litteraturformidling både i skole- og biblioteksektoren, med flere lesekampanjer og mye offentlig oppmerksomhet på lesevaner hos barn og voksne. En annen årsak kan være større etterspørsel etter og påfølgende økt tilbud av kriminalromaner, som lett får høye omløpstall. Utlånstoppene i folkebibliotek viser markante endringer over de siste ti årene, en periode da kriminalromanene er blitt dominerende på både salgs- og utlånsstatistikkene. Parallelt med økningen i utlån av skjønnlitteratur er det en enda sterkere økning i utlånet av lydbøker, som i hovedsak er skjønnlitteratur. Fra å ha vært et tilbud i før-

ste rekke myntet på synshemmede, er lydboka blitt til glede for store deler av befolkningen.

Når det gjelder faglitteratur, er denne kategorien, mer enn skjønnlitteraturen, i ferd med å bli digitalisert. Faglitteratur vil i stadig større grad bli publisert og formidlet digitalt. For brukerne er det oftere enn før aktuelt å hente fagstoff digitalt, gjerne fra egen PC hjemme. For den allmenne sakprosalitteraturen i sjangrer som biografi, reiser, historie og essay, er fremdeles boka den mest aktuelle publiseringsformen. Ved siden av skjønnlitteratur blir denne typen bøker ofte formidlet gjennom utstillinger og arrangementer, og dette er litteratur som leses mye av folkebibliotekenes brukere.

Musikkutlånet ved norske bibliotek er jevnt voksende, i takt med bestandsøkningen. Det er hovedsakelig snakk om innspillinger på CD-plater. Det ble i 2004 gjennomført et forsøk med digitalt utlån av musikk ved Deichmanske bibliotek i Oslo og Bergen offentlige bibliotek: Låtlån (www.deich.folkebibl.no/llaatlan.htm). Dette prosjektet ga verdifulle erfaringer og avklaringer om både opphavsrettslige og tekniske spørsmål. Det er aktuelt å arbeide videre med mulighetene for digitalt hjemlån av både musikk og film.

Utlånet av film (video/DVD) har økt etter hvert som tilbudet av mediet er utvidet. Fra 1995 til 2004 har utlånet av video/DVD blitt tredoblet, det samme har utlånet av lydbøker.

Noen ganske få bibliotek har egne artotek, samlinger av kunstverk, for eksempel grafikk eller malerier som lånes ut til enkeltpersoner eller institusjoner. Stokke bibliotek og Harstad bibliotek har dette tilbudet, i likhet med pasientbibliotekene på Lillehammer og på Rikshospitalet.

Flertallet av folkebibliotekets arrangementer er for barn. Av de 6200 innrapporterte arrangementene i 2004 var hele 5200 for barn. Mange av disse var eventyrstunder, opplesninger for ulike aldersgrupper, dukketeater eller andre former for aktivitet fra en formidler, ofte en bibliotekar, til et publikum. I de senere år er repertoaret av arrangementer utvidet til å omfatte aktiviteter der barna deltar mer aktivt. Eksempler kan være skriveverksteder eller overnatting i biblioteket med fortelling av spøkelseshistorier.

Nærmere en kvart million deltakere fant veien til folkebibliotekenes arrangementer i 2004. Det har vært en jevn økning i dette tallet fra 2001. For ulike aldersgrupper arrangeres det forfattermøter, festivaler, foredrag, debattmøter, teaterforestillinger og konserter, mye av dette enten i egne foredrags-saler eller i bibliotekavdelingene. Mange av evene-

Hva ordningen omfatter	Antall eks.	Antall titler	Mottakere	Oppstartår
Ny norsk skjønnlitteratur	1000	Ca. 200	Folkebibliotek	1965
Ny norsk sakprosa (selektiv)	1000	50	Folkebibliotek	2005
Ny norsk skjønnlitteratur for barn og ungdom	1550	Ca. 100	Folke- og grunnskolebibliotek	1978
Ny norsk faglitteratur for barn	1550	Ca. 20	Folke- og grunnskolebibliotek	1996
Oversatt skjønnlitteratur for barn og voksne (selektiv)	500	65	Folkebibliotek	1990
Nye norske musikkinnspillinger/fonogrammer (selektiv)	400	Ca. 140	Folkebibliotek, kulturskoler, musikkinstusjoner	1985

Tabell 13-1 Oversikt over Kulturrådets innkjøpsordninger

mentene åpner for eller er basert på aktiv deltakelse fra publikum, for eksempel verkstedskvelder knyttet til skriving, drama, filmredigering eller bruk av dataverktøy.

Årlig har folkebibliotekene et stort antall utstillinger av ulik karakter. I 2004 er det oppgitt hele 5400 utstillinger i folkebibliotekene på landsbasis, herav 1900 for barn (ABM-utvikling 2005f). De fleste av disse er utstillinger som søker å synliggjøre deler av egne samlinger, mens et mindre antall er utstillinger ved lokale kunstnere eller foreninger eller vandretstillinger av ulikt slag.

13.6 Innkjøpsordningene

13.6.1 Litteratur

Gjennom Norsk kulturråds innkjøpsordninger for litteratur har norske forfattere en fantastisk mulighet til å nå fram til sine lesere. Hvert år går ca. 900 sett av ca. 250 titler ny norsk skjønnlitteratur og sakprosa for voksne og ca. 1000 sett av drøyt 120 titler ny barnelitteratur (ca. 100 titler skjønnlitteratur og ca. 20 titler faglitteratur) ut til folkebibliotekene, fordelt av ABM-utvikling etter søknad fra folkebibliotekene. I tillegg blir 550 sett av barnelitteratur spredd til grunnskolebibliotek, også via søknad fra folkebiblioteket. Bibliotek på videregående skoler samt høyskole- og universitetsbibliotek mottar til sammen drøyt 60 sett voksenbøker. De resterende boksett går til fengsels- og sykehusbibliotek, Utenriksdepartementet og til nordiske institusjoner. Totalt koster denne ordningen 80,3 millioner i 2006.

Ser en på utviklingen i det norske bokmarkedet fra innføringen av innkjøpsordningene i 1965 og fram til i dag, er det klart at denne litteraturpolitikken over tid har ført til en styrket posisjon for den norske litteraturen. Antallet nye norske skjønnlitterære titler for voksne har vært kraftig stigende fra et lavmål på 82 i 1964 til godt over 200 i året fra 1990 og framover. Tendensen fra 1950-tallet til at det var oversatt skjønnlitteratur som dominerte, både i tittelantall og salgstall, har endret seg dramatisk (Naper 2001). I dag er det slik at den oversatte kvalitetslitteraturen er den mest marginaliserte, og en mindre innkjøpsordning for oversatt skjønnlitteratur ble innført fra 1989. I dag blir 65 titler oversatt skjønnlitteratur for voksne og barn kjøpt inn i 500 eksemplarer. I denne ordningen inngår både klassikere og samtidslitteratur. Dette er i mange tilfeller bøker som får lite oppmerksomhet i pressen, og som krever aktiv formidling fra bibliotekets side. Det er ønskelig at det blir gitt rom for at flere titler kommer med i denne innkjøpsordningen.

Tilskuddet av et tjuetalls nye norske sakprosa-bøker for barn (fra 1996) og 50 for voksne pr. år (fra 2005) i tilsvarende antall eksemplarer som for skjønnlitteraturen, har beriket bibliotekene. Virkningen av innkjøpsordningene for sakprosa er for voksenbøkernes vedkommende ennå ikke evaluert, men når det gjelder sakprosa for barn, ser det ut til at ordningen har virket stimulerende for antall utgivelser. Det er ønskelig at sakprosaordningen for voksne kan utvides til flere enn 50 titler årlig.

Innkjøpsordningene gir til sammen en rik tilvekst av kvalitetslitteratur til folkebibliotekene. Samtidig er det klart at med en tendens til ensretting av bokmarkedet, med mye oppmerksomhet på få titler, er det en stor oppgave å få et bredere spekter av innkjøpsordningenes bøker i sirkulasjon.

Ordningene har vært utsatt for kritikk, også fra bibliotekhold og forfatterhold, blant annet har det vært bekymring for kvalitetsnivået i ordningene. Kvaliteten på det som kjøpes inn, vurderes av de ulike ordningenes vurderingsutvalg. Evalueringer av innkjøpsordningene for litteratur, senest i 2001 (Vestheim 2001 og Freihow 2001), viser temmelig entydig at de har vært en suksess i forhold til hva en ønsket å oppnå, i hvert fall når det gjelder produksjon av litteratur. Ordningene sikrer muligheter for utgivelse av et bredt spekter litteratur på norsk, ved at forlagene løper mindre risiko ved slike utgivelser. Flere forfattere får en anstendig inntekt av sitt skrivearbeid, og får anledning til å utvikle sitt forfatterskap. Leserne får tilgang til bredden av ny norsk litteratur ved at bøkene spres til bibliotekene. En fjerde begrunnelse for at ordningene ble iverksatt fra 1965, var at bøkene skulle bli billigere i utvalg. Dette ser imidlertid ikke ut til å ha slått til.

En av de utenlandske institusjonene som mottar kulturfondbøker er Bibliothèque Nordica, en avdeling av Bibliothèque Sainte-Généviève, som er universitetsbiblioteket for Sorbonne i Paris. Fra 1898 til 2005 har de nordiske landene vekslet på å ha en delegert bibliotekar ved Bibliothèque Nordica, og de sørger for tilvekst av nordisk litteratur og tidsskrifter til biblioteket. Norge bidrar årlig med et sett av kulturfondbøkene og i tillegg innkjøp for ca. 70 000 kroner. I dag er det ABM-utvikling som er norsk kontakt i dette samarbeidet, men det er foreslått å overføre dette ansvaret til Nasjonalbiblioteket.

13.6.2 Musikk

Innkjøpsordningen for nye norske musikkutgivelser (fonogrammer) er av langt mindre format enn ordningene for litteratur. For 2006 har denne ordningen et budsjett på 11 millioner kroner. Det kjøpes årlig inn ca. 140 titler, mens tallet på søknader er om lag 550. Kriteriene for hva som kjøpes inn, dreier seg først og sist om kvalitet, men det er samtidig ønskelig med spredning i sjangrer. Det er innkjøpskomiteen for musikk i Norsk kulturråd som vurderer kvaliteten. Kulturrådet administrerer også ordningen og fordeler settene etter søknad. Musikkinformasjonssenteret MIC (tidligere Norsk musikkinformasjon) har ansvar

for utsendelse av musikkpakker med katalog og innspillinger til utenlandske mottakere. Disse går dels til norske miljøer i utlandet, dels til universitet, radiostasjoner og journalister.

Som i innkjøpsordningene for litteratur, dekker innkjøpsordningen for musikk et bredt spekter av sjangrer, fra pop, rock og vise til smal samtidsmusikk og nyinnspillinger av klassiske verker. For de norske plateselskapene har innkjøpsordningen betydning for å holde produksjonen oppe. Siden innkjøpet skjer i etterkant av utgivelse, og omfatter en mindre del av årsproduksjonen, gir dette lite økonomisk forutsigbarhet for selskapene.

Av de 406 mottakerne av innkjøpsordningen for musikk er halvparten folkebibliotek. De øvrige er kommunale kulturskoler og musikkutdanninger og -institusjoner der musikken kan gjøres tilgjengelig for publikum og brukes i virksomheten. Folkebibliotekene prioriteres av Kulturrådet dersom det er flere aktuelle mottakere innenfor et lokalområde, fordi folkebibliotekene har et apparat for systematisk håndtering av innspillinger og gode muligheter til å formidle dem.

I en del år framover vil CD-platene fortsatt være det dominerende mediet for musikkproduksjoner. Imidlertid kommer andelen av digitale originalproduksjoner til å øke. Samtidig er digital musikkformidling i ferd med å utvikles ved bibliotekene, med Låtlån (www.deich.folkebibl.no/llaatlan.htm) som pionerprosjekt. Det er viktig at innkjøpsordningen for musikk kan omfatte digitale produksjoner og digital formidling. Her vil det være nødvendig å avklare noen opphavsrettslige spørsmål. Et enkelt utgangspunkt kan likevel være at de plateselskap som velger å være med på innkjøpsordningen, også må være villige til å godta formidling – konvensjonell eller digital – fra bibliotekene.

Kulturrådet registrerer store forskjeller mellom bibliotekene når det gjelder kunnskap og formidlingsaktivitet knyttet til innkjøpsordningen for musikk. Mange av musikken trenger aktiv formidling for å nå fram til publikum. Det kreves også kompetanse for å vurdere hvilke deler av samlingen som har varig verdi. Det er behov for informasjon om innspillinger til bruk for formidlerne. En kan tenke seg at å produsere slik informasjon kunne være en oppgave for storbybibliotek med godt utbygde musikkavdelinger.

Det er ønskelig at flere folkebibliotek enn i dag kan få tildelt kulturfondsett av nye norske musikkinnspillinger. Ordningen bør styrkes både mht. antall innkjøpte titler og antall eksemplarer. En mulighet til å utnytte disse musikkressursene

Moss bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

på best mulig måte lokalt, er et samarbeid med kulturskolene i kommunen, slik at samlingen kan nå både bibliotekets og kulturskolens brukere.

13.6.3 Ny innkjøpsordning for norsk film

Fra 1980-tallet av begynte en del bibliotek å kjøpe inn film på video for utlån, eller til påsyn i bibliotekets lokaler. Innkjøpspolitikken har variert mye fra bibliotek til bibliotek, men i mange folkebibliotek har barnefilm og litteraturbasert film vært høyt prioritert.

I et samfunn der bibliotekene er garantist for lik tilgang til informasjon til innbyggerne i hele landet, er det naturlig og viktig å sikre at norsk film er tilgjengelig i bibliotekene. Filmen dekker som litteraturen både fiksjon og fakta. Den er et kunstnerisk uttrykk, og den er et samtidsdokument. Filmhistorien gjenspeiler sin tids kultur og kulturutviklingen over tid, og gjennom bildene dokumenterer den hvordan omverdenen ser ut, og hvordan den endrer seg. Filmens særegne kvaliteter som fortellende og dokumenterende medium kan ikke erstattes av andre medier.

På 1990-tallet utredet Kulturdepartementet en mulig innkjøpsordning av norsk kortfilm til bibliotekene, uten at dette førte til noe. Tanken har også vært tatt opp senere, blant annet av organisasjonen Norske filmregissører. Med den plassen filmen i dag har i mediebildet og som kulturuttrykk, synes det relevant å etablere en innkjøpsordning, både for å styrke bibliotekenes arbeid med og prioritering av film og for på denne måten å støtte distri-

busjonen og øke tilgjengeligheten til norsk film for et norsk publikum.

Norsk filminstitutt, som har som hovedoppgave å ta vare på, distribuere og informere om film i Norge, har i dialog med ABM-utvikling utviklet denne skissen til en innkjøpsordning for norsk film (Norsk filminstitutt 2006).

Norge har en begrenset og oversiktlig spillefilmproduksjon, som i dag ligger på 15–20 spillefilmer i året. All ny spillefilm utgis på DVD. Norge har dessuten en levende tradisjon og en sterk posisjon som produsent av kort- og dokumentarfilmer, herunder også opplysningsfilmer og ulike typer oppdragsfilm. Når det gjelder kort- og dokumentarfilm med kunstneriske ambisjoner, spiller utgivelser fra Norsk filminstitutt en stor rolle. Et utvalg av nyutgivelser av norsk kortfilm og dokumentarfilm bør også dekkes av en innkjøpsordning. *Norsk* i denne sammenheng bør defineres ved at filmen har norsk hovedprodusent eller er utgitt med norsk eller samisk språk.

Den norske filmhistorien er drøyt hundre år gammel. På samme måte som bibliotekene har samlinger med eldre bokutgivelser, som dekker vår litteraturhistorie, blir det viktig å bygge opp et representativt utvalg eldre norske filmer.

I dag er DVD det selvsagte formatvalg for en innkjøpsordning. De senere år har det vært en tilvekst på ca. 100 nye DVD-utgivelser pr. år, men dette omfatter også en rekke utgivelser som i vanlig språkbruk ikke vil regnes som film. Foreløpig er det én DVD-standard i Norge, og både biblio-

tek og publikum vil i stor grad ha tilgang til avspilningsutstyr. På lengre sikt vil det trolig bli tilbudt flere nye formater, som dels vil kreve ulikt avspilningsutstyr. Dette kan være vanskelig å håndtere, og det vil være kostbart for bibliotekene å tilby filmene i alle formater. Det er likevel ingen tvil om at dagens DVD-format vil finnes i en god del år framover, og at det er et egnet format for utlån.

Ved etableringen bør en innkjøpsordning primært være basert på DVD-formatet, men etter hvert bør den også kunne inkludere digital formidling i nettverk, der filmene ikke er avhengige av fysiske kopier. En slik klikkefilmtjeneste for norsk film finnes allerede i dag i Filmarkivet.no som er utviklet og eies av Norsk filminstitutt. Denne tjenesten er en Internettbasert betalingstjeneste for private, men den er også tilrettelagt for bibliotekbruk i bibliotekets lokaler gjennom Kinoteket (kinoteket.no). Kinotek-konseptet er utviklet av Deichmanske bibliotek i samarbeid med Norsk filminstitutt, og er (våren 2006) etablert i seks folkebibliotek/filialer. Etter ca. ett års drift er ca. 400 norske filmer tilgjengelig i kinotekene.

En DVD bør både kunne ses på biblioteket og lånes ut, som i dag. Digital formidling i nettverk åpner helt nye muligheter for lån og påsyn, og utfordrer også rettighetssiden ved «utlån». På dette området må det framover finnes modeller som tilfredsstiller både rettighetshaverne, bibliotekene og publikum. Det er grunn til å tro at enhver innkjøpsordning for norsk film for gratis utlån i bibliotek vil utløse økte vederlagskrav fra rettighetshaverne gjennom deres organisasjoner.

Til å vurdere hvilke filmer som skal kjøpes inn, trengs det et uavhengig redaksjonelt råd med betydelig filmfaglig kunnskap og erfaring. Norsk kulturråd og Norsk filminstitutt i samarbeid med ABM-utvikling vil være best egnet til å administrere en innkjøpsordning for film. Håndteringen av den fysiske tilretteleggingen og utsendelsen av filmene til bibliotekene kan legges til Norsk filminstitutt, som har et apparat for håndtering av en slik oppgave.

En framtidig digital formidling av film til bibliotekene i nettverk og «utlån» av påsynsrett til disse filmfilene, vil kunne bygge på dagens digitale filmformidlingstjeneste, som er under videreutvikling av Norsk filminstitutt, og gradvis kan utprøves som del av innkjøpsordningen.

13.7 Øvrige kulturtilbud på folkebiblioteket

Folkebiblioteket representerer et lavterskeltilbud på kulturmarkedet. Slik de danske kulturforskerne Henrik Jochumsen og Caspar Hvenegaard Ras-

mussen viser i sin bok *Gør biblioteket en forskel?* (2000) har folkebiblioteket ingen distingverende kraft; det fungerer ikke som et uttrykk for noen særlig grupperings smak eller klasse, og kan ikke brukes som klassemarkør. Biblioteket har dermed mulighet til å nå alle sosialgrupper med sitt kulturtilbud.

Folkebibliotekenes kulturtilbud er summen av dets tilbud av innhold og tjenester. Som tidligere vist, utgjør fremdeles de trykte bøkene det mest omfangsrike tilbudet av medier. Av en total mediebestand på nær 22 millioner enheter var bokbestanden i 2004 på drøyt 20 millioner, hvorav 12 millioner skjønnlitterære bøker. En undersøkelse av katalogene ved samtlige folkebibliotek med BiblioFil-systemet viser at folkebibliotekenes boksamlinger har en oversatt-andel på under en tredjedel.² Andelen av andre medier i bestanden, særlig lydbøker, musikk-innspillinger på CD og film på DVD, er økende.

Ved siden av utlån eller annen bruk av bibliotekets bestand, utstyr eller lokaler, består kulturtilbudet i dag hovedsakelig av utstillinger og arrangementer av ulikt slag, enten i regi av biblioteket eller som et samarbeid mellom biblioteket og andre institusjoner, grupper eller enkeltpersoner. Dette kan være aktiviteter som foregår også utenfor bibliotekets lokaler, for eksempel på bibliotekets nettsider, i skolen eller barnehagen, på kafé eller i kirken.

13.7.1 Utstillinger

Kunstutstillinger på biblioteket er ofte i regi av lokale kunstforeninger, og kan ha mer eller mindre amatørpreg. Ved slikt samarbeid er det gevinst for begge parter, ved at kunstnerne får lokaler og mulighet til offentlig visning og salg av sin kunst, mens biblioteket får nye besøkende som kan oppdage og gjøre bruk av bibliotekets tilbud. Begge parter kan få god pressedekning. Den mer profesjonelle kunsten vil ofte stille strengere krav til lokaler og belysning, men dersom forutsetningene er til stede, vil samarbeid om vandreutstillinger fra for eksempel regionale eller nasjonale galleri kunne ha samme gode virkning for både utstiller og bibliotek. Andre vandreutstillinger kan være kunnskapsformidling spesialdesignet for bibliotek, for eksempel tilknyttet et jubileum eller et forfatterskap. I markeringen av 100 års selvstendighet for Norge ble en slik vandreutstilling om unionsoppløsningen laget og distribuert til museer og bibliotek i Nordland fylke (fylkesbibl.monet.no/0/3491).

² Opplysningene er gitt av Roger Niva, Biblioteksystemer AS

Tegneserierkurs. Foto: Kirsten von Hirsch

Den mest vanlige utstillingen i et folkebibliotek er likevel den som visualiserer utvalgte deler av bibliotekets bestand. Bøker, enkelttekster eller andre deler av samlingene velges ut og presenteres i tematisk eller annen sammenheng. Slik visualisering gir ofte effekt, ved at brukerne oppdager noe som pirrer nysgjerrigheten. Denne typen utstillinger gjøres også gjerne tilgjengelig på bibliotekets hjemmesider, med bilder og tekst og lenker til mer omfattende stoff om det aktuelle emnet. Litteraturutstillinger og utstillinger av andre medier er god formidling. Ifølge Statistisk sentralbyrås undersøkelse av bibliotekbruk (Buskoven 2006) har litt over en tredjedel av bibliotekbrukerne sett utstillinger i bibliotek.

Også brukerne av biblioteket kan bidra med utstillinger. Foreninger og lag som ønsker å presentere seg for lokalsamfunnet, ønsker gjerne å bruke biblioteket til dette. Ved å legge fram informasjon om virksomheten, gjerne i kombinasjon med bidrag fra bibliotekets samlinger, kan en visuelt sett vellykket utstilling gi god PR for foreningen. Barn er en stor og viktig brukergruppe for folkebibliotekene, og gir ofte bidrag til utsmykning eller utstillinger, enten det er etter eget initiativ eller som en organisert aktivitet på biblioteket. En kopling mellom lesing og forming er vanlig, og barnas tegninger eller andre uttrykk kan slik fungere som litteraturformidling for andre barn.

13.7.2 Arrangementer

Mange litteraturinteresserte samles på de tradisjonsrike forfatterkveldene i folkebibliotek, der opplesing og samtale står sentralt. Ofte kombineres litteratur med musikalske innslag. Slik kan to kunstneriske uttrykk forsterke hverandre, til glede for tilhørerne. Sammen med lokalhistoriske foredrag er forfatterkvelder blant de viktigste og hyppigste former for kulturarrangementer på folkebibliotekene. Norsk Forfattersentrum og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening tilbyr veiledning i valg av aktuelle forfattere, etter ønsket tema og målgruppe. Disse organisasjonene forenkler også det administrative, ved å operere med veiledende honorarsatser, og ved at bestilleren mottar en enkelt faktura pr. besøk.

Folkebibliotekene bør utnytte mulighetene som ligger i nye formidlingsformer. Poesislam – en konkurranse der deltakerne leser egne dikt, og publikum gir poeng – er en uhøytidelig form for litteraturformidling, som kan gi stort engasjement og bidra til å øke interessen for både å lese og å skrive poesi. Bibliotekene er også naturlige steder for skriveverksteder eller tegneserieverksteder, med de ressursene som finnes her, inkludert rommet for framføring og kanaler for publisering av deltakernes tekster/striper. Serieteket på Deichmanske bibliotek i Oslo, Grünerløkka filial og Ål bibliotek er eksempler på bibliotek som har stått bak tegneserieverksted.

Litteraturgrupper er en form for litteratur-

formidling som ofte er perifert knyttet til folkebiblioteket. Her finnes det muligheter til å yte bedre service til eksisterende grupper, ved å tilby lokaler og ved å foreslå litteratur og bakgrunnsstoff slik mange engelske folkebibliotek gjør, for eksempel i Hampshire county (www.hants.gov.uk/library/turnthepage/reading-groups). Slik Immi Lundin viser i sin bok *Cirkelbevis: Læsecirklar på bibliotek* (2004) og Jenny Hartley i *The reading group book* (2002), er det gode grunner for folkebiblioteket til å satse på litteraturgrupper. Slikt arbeid fører til økt lesing, bredere lesing for den enkelte bruker og en styrking av forholdet mellom biblioteket og brukerne.

Der forholdene ligger til rette for det, brukes folkebiblioteket som teater- og konsertlokale, både av lokale amatører og av turnerende profesjonelle. Med fleksible belynings- og innredningsløsninger, for eksempel mobile reoler og mobile sceneelementer, kan det tilrettelegges for god formidling i bibliotekrommene.

Noen folkebibliotek tilbyr, som tidligere nevnt, filmopplevelser i biblioteket. Deichmanske bibliotek, Kristiansand folkebibliotek og Trondheim folkebibliotek har kinotektilbud (kinoteket.no). Mulighetene til å kople film med tekst og skape leselyst ved hjelp av filmmediet kan med fordel utnyttes.

I flere norske byer samarbeider folkebibliotekene med festivalarrangører, og har i varierende grad gått inn i festivalene som medarrangør og arena. Det gjelder blant annet Kapittel: Stavanger litteraturfestival, der festivalen ble til i Sølvberget, Stavanger bibliotek og kulturhus, og på Notodden, der Bluesbiblioteket, Notodden bibliotek, er en viktig medspiller og arena for utstillinger og musikkseminar under Notodden bluesfestival. Også Lillehammer litteraturfestival, Ordkalotten i Tromsø og andre festivaler har folkebiblioteket som samarbeidende part. Festivalene er blitt en stor og viktig del av kulturlivet, med et stort antall besøkende. Samarbeid om denne typen intense arrangementsperioder kan bidra til både synliggjøring av folkebiblioteket og utvikling av arrangements- og formidlingskompetanse i bibliotekets stab.

13.8 Folkebibliotekenes kulturformidling til barn og ungdom

Barn og ungdom fra 0 til 17 år utgjør en million av befolkningen. Tatt i betraktning at verken de aller yngste eller de eldste av disse er storbrukere av barneavdelingens tilbud, er det oppsiktsvekkende at utlånet av bøker fra barneavdelingene

i bibliotekene utgjør over 40 prosent av folkebibliotekenes totale utlån. Barn er aktive bibliotekbrukere, det viser også Statistisk sentralbyrås statistikk over hvem som bruker biblioteket. I aldersgruppen 10 til 11 år har hele 93 prosent vært på folkebiblioteket siste år, og for barn fra 4 til 10 år er tallet mer enn 75 prosent. For brukere under 12 år har besøkene på folkebiblioteket i nesten hvert tilfelle ført til hjemlån av bøker eller andre medier, og halvparten av barna i undersøkelsen har fått hjelp av personalet (Buskoven 2006: 23).

Mange barn møter bibliotekets kulturtilbud gjennom barnehagens gruppebesøk på biblioteket. For mange barnehager er lang vei en hindring for slike besøk. Mulighetene i å gå den omvendte veien, at biblioteket kommer til barnehagen, er under utprøving i det 3-årige prosjektet BOKTRAS. Prosjektet drives i regi av Lesesenteret i Stavanger, ABM-utvikling og folkebibliotekene i Sortland, Drammen og Klæbu. Til sammen sju barnehager skal fra sine kommuners bibliotek få samlinger av bøker til bruk i barnehagen og til hjemlån. I tillegg vektlegges informasjon til barnehageansatte. Gjennom dette vil man skape bevissthet om sammenhenger mellom språk og litteratur og fokusere på formidling – høytlesing og fortelling. BOKTRAS vil utstyre både barnebibliotekarer og barnehageansatte med redskaper og rutiner i arbeidet med tidlig språkstimulering og etablering av leselyst. Ved å opprette bibliotekfilialer i barnehager gjøres et allsidig utvalg av bøker lett tilgjengelig for barn og ny litteratur blir kjent blant både omsorgspersoner og barn. Ved hjemlånsmuligheten kan barn og foreldre utvikle gode bibliotekvaner. Erfaringene fra dette prosjektet vil munne ut i en metodebok, som vil gjøre det enklere for andre kommuner å etablere barnehagebibliotek.

Digital teknologi gjør det mulig å utvikle nye bibliotektenester for barn og unge. Et eksempel er Ønskebok, en nettbasert bok-søketjeneste som lar leserne i alderen 13–19 år velge litteratur ut fra ønske om for eksempel mye eller lite spenning, hvilken type handling som foretrekkes, sted for handlingen eller hovedpersonens kjønn. Et tjuetalls bibliotekarer er med i gruppen som utvikler en database med bøker som skal bli søkbare på denne måten i løpet av 2007. ABM-utvikling driver arbeidet i oppstartfasen. Et annet eksempel på digital formidling er Lesehulen.no, et samarbeidsprosjekt mellom Deichmanske bibliotek og Mediesenteret ved Høgskolen i Bergen. Dette er også en lekende måte å finne bøker og leseinspirasjon på.

Forestilling på Bergen off. bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

I statsbudsjettet for 2006, heter det at det er et kulturpolitisk mål å «sikre at barn og unge har tilgang til norske alternativer som er gode både språklig og innholdsmessig. Dette gjelder særlig filmer, dataspill og andre audiovisuelle produksjoner» (Barne- og likestillingsdepartementet 2006: 66). Det er flere gode grunner til at biblioteket skal tilby dataspill. En ting er at dette mediet er en viktig del av ungdomskulturen, og av den grunn naturlig hører inn på et kulturformidlende folkebibliotek. En annen side ved dataspillene er at de bidrar til å utvikle viktige ferdigheter, både digitale og sosiale. En innkjøpsordning for norske spill ville være i tråd med regjeringens kulturpolitiske mål. Kunnskap om og erfaring med dataspill må økes hos barnebibliotekarene dersom biblioteket skal yte dette mediet rettferdighet.

Internett egner seg godt for litteraturformidling ved mulighetene til å kople sammen kritikk, artikler, bilder og annet relevant stoff med bibliotekets egne bokomtaler og katalogdata. Samtidig er den «menneskelige» formidlingen stadig viktig, og må videreutvikles. Bibliotekene gjør et stort arbeid med litteraturformidling til skoleelever, barnehager og andre grupper, i tillegg til individuell veiledning av unge brukere og foreldre. I sammenheng med Den kulturelle skolesekken (DKS) har mulighetene for å nå fram til skoleelevene økt, og folkebibliotekenes potensial som litteraturarenaer har blitt større. Som vist ovenfor dominerer antall arrangementer for barn i folkebibliotekene, noe som blant annet henger sammen med samarbeids-

arrangementer med skolene gjennom DKS og tiltaksplanen *Gi rom for lesing!* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005c). Disse to nasjonale satsingene har åpnet nye muligheter for bibliotekenes litteraturformidling, i både skolebibliotek og folkebibliotek. Det er naturlig å legge DKS-arrangement til bibliotekene, der det enkelt kan skapes sammenheng mellom litteraturen som leses/spilles eller snakkes om og samlingene som omgir arrangementet. Det er viktig at bibliotekarene får utvikle seg som litteraturformidlere, slik at de, på linje med forfattere og andre aktører, kan tilby skolene litterære produksjoner av god kvalitet. Det vil være naturlig å avsette sentrale DKS-midler til litterære produksjoner, slik at flere profesjoner, også bibliotekarer, kan utvikle seg som formidlere.

Biblioteket som en kulturarena for barn og unge skal invitere til å stige inn i en verden der det stadig er noe nytt å oppdage, noe å prøve ut eller delta i. Slik vil biblioteket oppleves som meningsfullt og attraktivt. Oppdagelse, lek og læring satt i sammenheng med hverandre gjør biblioteket til et uformelt og fritt lærested. Å skape slike rom krever bibliotekarer med god innsikt i barnebibliotek og formidling. Med større og samvirkende bibliotek er det mulig å utvikle spesialkompetanse i barnebibliotekararbeid. Liknende løsninger kan tenkes for ungdomsbibliotekarer. Ungdom er en gruppe som krever andre formidlingsstrategier, og som gjerne kan inviteres med som konsulenter i utviklingen av tjenester og samlinger. Slik har de

VOKSNES LESEFERDIGHETER

Adult Literacy and Life Skills (ALL) er en internasjonal kartlegging av voksnes kompetanse på lesing, tallforståelse og problemløsning. Undersøkelsene ble gjort i utvalg fra aldersgruppen 16–65 år i 2003 (Gabrielsen et al. 2005). Leseferdighetene ble målt etter en fem-delt nivåskala. Resultatene viste at to tredjedeler av norske voksne ligger på nivå 3, 4 eller 5, noe som tilsvarer gode eller svært gode leseferdigheter. Rundt 24 prosent plasserte seg på nivå 2, mens 8 til 9 prosent leser så dårlig at de befinner seg på laveste nivå. Nivå 1-2 indikerer en leseferdighet som er utilstrekkelig i forhold til kravene i arbeids- og hverdagsliv.

gjort blant annet i Kristiansand folkebibliotek og i Stockholm stadsbibliotek.

[Skrivebua.no](http://skrivebua.no) tilknyttet Nordland fylkesbibliotek er et utmerket eksempel på at biblioteket kan være en arena for unge menneskers kreativitet. Her er unge skribenter mellom 10 og 20 år aktive og utprøvende i forhold til språklig uttrykk og kritisk vurdering av hverandre. Slike arenaer er det naturlig at folkebibliotekene skaper, som en side ved det å utvikle gode, engasjerte lesere og språkbrukere. En måte å skape eierforhold til biblioteket på, er å la barn og unges egne kreative uttrykk komme tydelig fram gjennom hjemmesidene, godt synlig i lokalene, eller i egne publikasjoner. Et eksempel på det siste er det svenske magasinet *Ponton* (ponton.nu) som lages av unge skribenter, serietegnere og fotografer mellom 15 og 21 år, med base på PunktMedis, en ungdomsavdeling på Stockholms stadsbibliotek.

Bokbussene, ikke minst de samiske bokbussene, er på liknende vis med på å skape engasjement omkring ordet og språket hos barn og unge, med sine kulturprogram. Dette er kvalitetsformidling som bør videreutvikles. Kulturmeldingen, St.meld. nr. 48 (2002–2003), peker på hvor sentralt det samiske språket er for samisk kulturutvikling og samisk identitet (s. 116). Samiske barn og unge må oppleve at deres språk er levende, både hjemme og i litteraturen.

Det foregår i dag et stort mangfold av litteraturformidling i bibliotekene. Slik bør det være, i en tid da oppmerksomheten omkring litteratur i

offentligheten i økende grad er knyttet til et fåtall bestselgere. Bibliotekenes formidling av den litterære bredden krever stadig fornying av formidlingsmetodene. For å styrke og utvikle formidlingen er det aktuelt å etablere et nasjonalt program for litteraturformidling. Programmet vil omfatte både digitale og andre formidlingsformer, som alle trekker mot samme mål: å skape leselyst hos barn og voksne og bidra til at alle får et passende tilbud, uansett leseferdigheter. Barn og unge skal prioriteres innenfor programmet.

13.9 Tilbudet til personer med lesevansker

Tilgjengelighet handler om mer enn at dokumenter skal være fysisk eller digitalt for hånden. Det handler også om lesernes mulighet til å lese og forstå tekstene de har foran seg. Det er en realitet at et stort antall mennesker, både barn, ungdom og voksne har store problemer med å lese tekst og forstå hva de leser. Lesevansker er en alvorlig hemsko, både når det gjelder å gjennomføre et utdanningsløp, å skaffe seg arbeid og å orientere seg i samfunnet.

At mange har problemer med lesing, kommer fram i flere undersøkelser. Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning (Lesesenteret) ved Universitetet i Stavanger, opplyser at det ser ut til å være omtrent 20 prosent av den norske befolkningen som har lese- og skrivevansker av varierende grad. Ca. 5 prosent kan regnes som dyslektikere. Det dreier seg altså om et stort antall mennesker med problemer knyttet til lesing.

Hva kan folkebiblioteket gjøre for denne grup-

pen? Det er viktig å vise at folkebiblioteket er et fritt sted, et sted uten prestasjonskrav. Det er jo heller ikke slik at leseferdighet er en forutsetning for å ha glede av bibliotekets mediesamlinger; tilbudet av lydbøker, musikk og bildemedier finnes. Det er i tillegg nødvendig med et tilbud av lettlest litteratur; tekster som både språklig og visuelt er presentert på en måte som gjør dem lettere tilgjengelige, uten at det intellektuelle nivået behøver å være enkelt. Lettlest-bøker er en type tilrettelegging av tekst som kan egne seg for dyslektikere, lesere som er i ferd med å lære seg norsk, eller lesere som strever med motivasjonen. Andre former for tilrettelegging kan være storskrift, punktskrift, taktile illustrasjoner, eller tekster med tilhørende lydbok.

Foreningen Leser søker bok arbeider med å produsere og spre informasjon om lettlest og annen tilrettelagt litteratur. Det er utviklet en egen søketjeneste på nett; boksok.no, der litteratur kan letes fram ut fra type tilrettelegging og tema, og med målgruppe barn, ungdom eller voksne. Bak foreningen står et stort antall organisasjoner og institusjoner i Bok-Norge. Foreningen arbeider også aktivt mot folkebibliotekene for å spre tjenesten leseombud. Dette er en ordning der folk som har problemer med å lese selv, via biblioteket kan få besøk av en som leser høyt for dem. Leser søker bok har inngått samarbeidsavtale med et 40-talls folkebibliotek, der leseombud, tilrettelagt litteratur og kompetanseheving på feltet er de viktigste samarbeidsområdene.

I 2006 ble det gjennomført en evaluering av Leser søker bok og deres bibliotekrettede virksomhet (Aga 2006). Undersøkelsen, som Lesesenteret hadde faglig ansvar for, påviser at bibliotekene ofte mangler et aktivt forhold til tilrettelagt litteratur og de ulike gruppene svake lesere. Bibliotekarene kjenner ikke de aktuelle bøkene godt nok, og formidlingen av dem lider under dette. Tittelen på evalueringsrapporten forteller hvor landet ligger, når det gjelder tilrettelagte tekster: «Hvis de ikke blir markedsført, blir de bare stående der.» Utfordringen for bibliotekarene blir å investere mer tid i å gjøre seg kjent med samlingene av tilrettelagte tekster og formidle dem aktivt. I 2006 utkom artikkelsamlingen *Skapt for å deles: Om tilrettelagt litteratur* (Biblioteksentralen 2006). Her gis det både kunnskap om ulike former for tilrettelagt litteratur, og inspirasjon til arbeid rettet mot grupper med lesevansker. Også nettsidene til Lesesenteret ved Universitetet i Stavanger har lenker til mye fagstoff om lesevansker og språkstimulering.

Det er nødvendig og viktig at bibliotekarene

har kunnskaper om brukernes lesevansker, og at det sørges for et tilbud av tilrettelagt litteratur. Ikke minst er det nødvendig at de tilrettelagte bøkene får den oppmerksomhet de trenger for å bli formidlet på en god måte. Dette gjelder både plassen og synliggjøringen bøkene får i biblioteket, og tiden og engasjementet bibliotekarene bruker på å gjøre seg kjent med innholdet i dem.

13.10 Kompetansebehov i bibliotekene

Skal bibliotekene være tydelige som seriøse kulturarenaer, er det nødvendig å heve kompetansen i formidling hos bibliotekarene. Muntlig og skriftlig kommunikasjon med brukere i alle aldre og med pressen er nødvendige ferdigheter for å synliggjøre og formidle bibliotektilbudet. Nettpubliserings og visuell formidling er også områder der formidlerne må ha både grunnleggende kunnskaper og være i en kontinuerlig læringsprosess. Mange kjemper om oppmerksomheten i det offentlige rom, og den som vil bli hørt og sett må kunne kommunisere. *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006) viser at 20 prosent av dem som ikke bruker folkebiblioteket, sier at årsaken er at de ikke vet nok om tilbudet. Bibliotekene må forbedre sin kommunikasjon utad, og kunne uttrykke seg presist og målgruppeorientert, også i digitale fora.

Forutsetningen for at de omtalte innkjøpsordningene for bøker, musikk, film og dataspill skal fungere, er at personalet i bibliotekene kan nok om disse mediene til å formidle dem på en god måte. Med større mediemangfold i bibliotekene, kreves bredere kompetanse hos bibliotekarene. Bibliotekarene må utvikle sin profesjonalitet som formidlere, ved å kombinere kunnskaper om mediene og bibliotektilbudene med evne til å kommunisere med brukerne fra de ulike kulturelle segmentene.

Grunnutdanningen i bibliotek- og informasjonsfag må gi mulighet til å studere emner som mediekunnskap, nettformidling og barnebibliotekarbeid. Det må utvikles gode etterutdanningstilbud i formidling av film, musikk og dataspill, slik at bibliotekarene kan møte de nye innkjøpsordningene med kunnskap og formidlingsferdigheter.

Det er i dag mulig å studere litteraturformidling på masternivå ved bibliotekarutdanningene i Oslo og Tromsø. En doktorgrad er avlagt på emnet bibliotekar og litteraturformidling (Smidt 2002), og det er skrevet flere lærebøker i litteraturformidling for voksne og barn de siste årene (Ulvik 1995, Holmefjord et al. 2003 og Tveit 2004). Dette er ett uttrykk for at formidlingsfeltet er i utvikling

og interessant som fag- og forskningsfelt. Det er imidlertid behov for mer forskning og kunnskap på dette feltet, for å utvikle arbeidet med litteratur- og kulturformidling i bibliotekene.

13.11 Utfordringer og tiltak

13.11.1 Bibliotekene, kvaliteten og etterspørselen

For folkebibliotekets formidlere har den tydelige rollen som den som skal «utbre kjennskap til så vel norsk som utenlandsk fag- og skjønnlitteratur», slik Ot.prp. nr. 14 (1985–86) *Lov om folkebibliotek* sier (s. 5), blitt utfordret. Vi lever ikke lenger i et samfunn der noen kan hevde at de vet hvilke kulturprodukter som er gode for oss.

Fokuseringen på et fåtall bestselgere i den litterære offentligheten utfordrer bibliotekenes samlingsutvikling. Samtidig som bibliotekene må tilby det som er etterspurte, må de synliggjøre alternativer til bestselgerne. Bibliotekenes potensial ligger i å profilere seg på bredde og mangfold og på god veiledning, både gjennom personlig dialog, ved formidling på nett og ved måten medieutvalget stilles opp og vises fram på i biblioteket.

Skal folkebibliotekene og skolebibliotekene fungere som leselest-sentre, må de tilby litteratur og kulturuttrykk som har appell og gyldighet i ulike miljø, selv om deler av dette kan ligge utenfor en tradisjonell kvalitetskanon. Også en estetisk eller faglig sett svak tekst kan være det som gir en lesevegrer leselest. Lesing gir språkbeheerskelse, og dermed bedre muligheter til å ta kontroll over eget liv. Lesing kan også gi oss

muligheter til å utvikle empati; gi følelsesmessig modning. Lesing begynner et sted, og biblioteket må kunne tilby både noe å begynne med og noe å strekke seg etter. Det vil være en kortsiktig og uheldig plan å ensidig kjøre fram populærkulturen som det etterspurte og attraktive; man bør heller bestrebe seg på å tilby mangfold.

Det er et stort demokratisk poeng at både utdannings- og folkebibliotekene presenterer litteratur med de ulike synspunkter som faktisk finnes. Å sikre bredden i litteraturformidlingen betyr også å synliggjøre politisk ukorrekte standpunkt. Det er umulig å tenke seg at litteraturen skulle være nøytral eller upolitisk.

13.11.2 Endret formidlingssituasjon

Vi lever i dag i et mangfold av kulturer og subkulturer. Den fastlagte kanon for kunst og litteratur er utfordret, splintret, vil noen si, og den enkelte formidler vil måtte forholde seg til mange forskjellige tradisjoner med ulike kvalitetsbegrep, gyldige innenfor avgrensede segmenter av lesere og andre kulturbrukere. Det er ikke lenger et politisk prosjekt å bygge en norsk, nasjonal enhetskultur. Derimot sier St.meld. nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014* at det nå er nødvendig å «i nokon mon revurdera forståinga av kva den norske felleskulturen omfattar» (s. 29), og skape strategier for å fremme kulturelt mangfold (s. 110). Å møte brukerne med et tilbud som oppleves relevant og interessant, er dermed en mer krevende oppgave enn tidligere.

MEDIEUTVALG I BIBLIOTEKENE

Fokuseringen på et fåtall bestselgere i den litterære offentligheten utfordrer bibliotekenes samlingsutvikling. Samtidig som bibliotekene må tilby det som er etterspurt, må de synliggjøre alternativer til bestselgerne. Bibliotekenes potensial ligger i å profilere seg på bredde og mangfold og på god veiledning, både gjennom personlig dialog, ved formidling på nett og ved måten medieutvalget stilles opp og vises fram på i biblioteket.

Moss bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

Teknologiutviklingen fører til endringer i publikums medievaner og i sosiale atferdsmønstre. Statistikken viser oss at mennesker velger å bruke tid på andre aktiviteter og andre måter å være sammen på enn tidligere. Dette skaper nye betingelser og nye muligheter for formidlingen. Formidleren må reflektere over hvem publikummet er, hvordan de skaffer seg informasjon, og hva de ønsker å lese, lytte til eller delta i. Det blir viktig å spørre seg hvordan teknologien kan utnyttes til formidlerens fordel. Når litteraturen eller musikken kan lastes ned fra nettet eller kjøpes i nettbutikken, er det ikke bare det fysiske rommet som må være formidlingens rom. Bibliotekarer må bruke digital teknologi til å utvikle gode digitale formidlingstjenester. Det er rimelig å tenke seg at Internett i økende grad blir brukt til å orientere seg, også om litteratur. Det er derfor viktig å bruke denne informasjonskanalen til å stimulere til leselyst og til å gi god informasjon om litteraturen man tilbyr og om andre kulturtilbud. Et eksempel er nevnt, Ønskebok, et annet er danske Litteratursiden.dk, som er et samarbeid mellom mange folkebibliotek, med Biblioteksstyrelsen som medspiller. Her presenteres litteraturstoff for så vel studenter og skoleelever som for lystlesere, gjennom intervjuer, artikler, anbefalinger, debatt, quiz og spørretjeneste. Nettsidene er aktuelle for både brukere og bibliotekarer til å få hjelp med å finne litteraturstoff eller få ideer til aktuell lesing.

Behovet for en veileder, en samtalepartner eller en stifinner i mediejungelen, er så definitivt til

stede hos brukerne. Utviklingen av funksjonelle digitale søkeverktøy har ikke tatt bort behovet for personlig veiledning og formidling.

13.11.3 Bibliotekene som kultur- og litteratursentre

Et desentralisert folkebibliotektilbud med et bredt utvalg av litteratur, musikk, film og med digitale og fysiske rom, gir allmennheten unike muligheter til litteratur- og kulturopplevelser. Utvalget må så formidles, gjøres kjent for de potensielle brukerne. *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006) viser at folkebibliotekenes tilbud ikke er godt nok kjent i befolkningen. Det er en stor utfordring å gjøre biblioteket attraktivt som litteratur- og møtested, særlig i de tilfellene med budsjettene krymper. Når bokhandlerne tar mål av seg til å bli viktige litterære møteplasser (Giske 2005), med litterære program og utbygging til å bli kombinerte kafeer/butikker, utfordrer dette folkebibliotekene som aktuelle litteratursteder. Samarbeid med bokhandlerne vil kunne gi gode formidlingsmuligheter, fordi de to partene utfyller hverandre, med henholdsvis litterære «ferskvarer» og «lagervarer». Der bokhandelen tilbyr nyheten, tilbyr biblioteket bredden og sammenhengen.

I et samarbeid med grunnskolen er synliggjøringen av bibliotekaren som kunnskapsrik formidler svært viktig. Ikke minst for lærerne, som oftest har mindre breddekunnskap om ny barnelitteratur enn bibliotekarene. Litteraturkompetansen bør markedsføres overfor grunnskolelærerne.

Det er ønskelig å samordne folkebibliotekenes litteraturformidling med tiltak i regi av Den kulturelle skolesekken. Slik kan en oppnå best mulig og mest mulig litteraturopplevelser for skoleelevene.

Det må være et mål at skolebibliotekene i større grad skal brukes som arenaer for kulturformidling gjennom Den kulturelle skolesekken, både litteraturformidling og annen kunstformidling. Dette vil knytte skolebiblioteket til de ulike kunstformene og gjøre både elever og lærere fortrolige med skolebiblioteket som et opplevelsesrom. Litteratur i Den kulturelle skolesekken har i dag ikke sentrale midler til utprøving og kvalitetssikring av produksjoner, slik tilfellet er for scenekunst og musikk. Det bør settes av sentrale midler til dette, slik tilfellet er for de andre kunststartene. Se for øvrig delutredningen *Rom for lek og læring* (Tveit 2006) for en nærmere drøfting av dette.

For universitets- og høyskolebibliotekene er det gode muligheter til å utvikle rollen som kultursentre, siden disse bibliotekene i økende grad brukes som studiested og sosialt værested (Buskoven 2006 og Danmark. Biblioteksstyrelsen 2005: 40). Å satse på kultur- og kunnskapsformidling gjennom utstillinger, slik det ovenfor er nevnt eksempler på, er en god måte å profilere utdanningsbiblioteket som kultursenter på.

13.11.4 Styrking av litteraturformidlingen

Litteraturformidling er bare unntaksvis et satsingsfelt i folkebibliotekene. En av årsakene til dette er de senere års sterke oppmerksomhet på ny teknologi og kompetansen knyttet til denne. En statusheving på dette feltet kan oppnås ved å gi bredt rom for litteraturformidlingen i strategi- og årsplaner, både for det enkelte bibliotek og i overordnede kulturplaner. Som vist tidligere i dette kapitlet, gir både bibliotekloven, ABM-meldingen og Kulturmeldingen klare signaler om viktigheten av formidling.

Utviklingsarbeid og forsøk gjennom ulike former for litteraturformidlingsprosjekt støttes med prosjektmidler fra ABM-utvikling og Norsk kulturråd som de viktigste bidragsyterne. For å gi andre enn deltakende parter del i erfaringene som gjøres, bør det opprettes en nettbasert beste praksis-base, der prosjektbeskrivelser, rapporter og annet relevant materiale blir tilgjengelig for alle interesserte.

13.11.5 Forslag til tiltak

Prioritert tiltak: Iverksette et program for litteraturformidling

Beskrivelse: Litteraturformidling er en av folkebibliotekenes sentrale oppgaver. For å styrke for-

midlingen skal det iverksettes et eget program for litteraturformidling. Formidling av litteratur som inngår i innkjøpsordningene, skal inkluderes som en del av programmet. Programmet vil omfatte ulike elementer, som alle trekker mot samme mål: Å skape leselyst hos barn og voksne og bidra til at alle får et godt tilbud, uansett leseferdigheter. Programmet skal også støtte opp under lesestimulering og tilby tilrettelagt litteratur for eksempel gjennom samarbeid med utdanningssektoren. Det skal satses på utvikling og drift av nettbaserte formidlingstjenester for å synliggjøre bibliotekenes mangfold og bredde av litteratur. Barn og unge skal prioriteres innenfor programmet.

Prioritert tiltak: Sette av nasjonale midler til produksjonsstøtte og litteraturformidling i Den kulturelle skolesekken (DKS)

Beskrivelse: Det er behov for en nasjonal satsing på litteraturformidling til barn og unge i Den kulturelle skolesekken. DKS har utløst sterkt økende etterspørsel etter profesjonell litteraturformidling. Folkebibliotekene skal utvikle sitt tilbud innen litteraturformidling som del av DKS. Det er behov for nasjonal satsing på dette området der både forfattere, bibliotekarer og andre formidlere kan inngå. Litteraturproduksjonene kan utvikles i et tverrfaglig samarbeid med andre kunstformer og -uttrykk som får nasjonal støtte gjennom DKS. Med nasjonale midler kan også litteraturformidlingen i DKS få mulighet til kvalitetsutvikling på linje med de andre kunstuttrykkene.

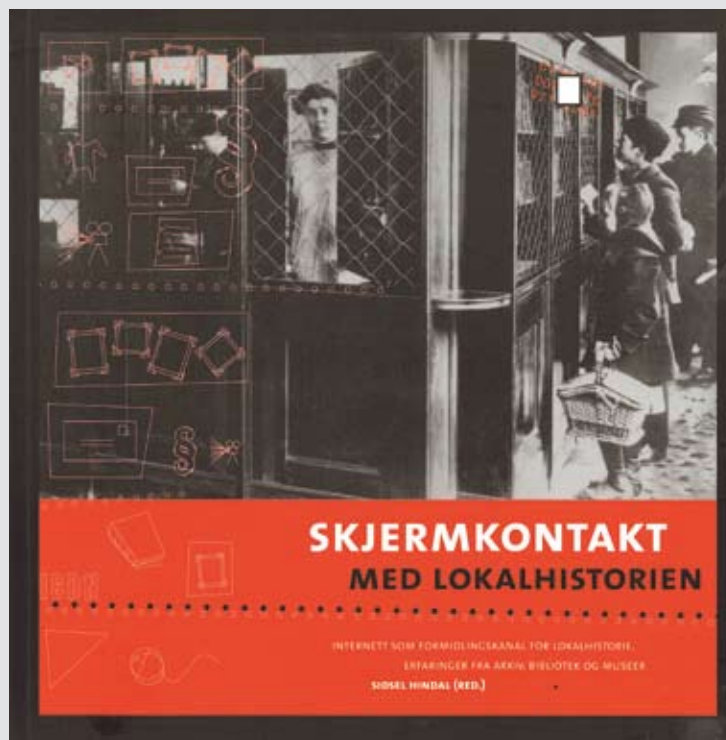
Prioritert tiltak: Styrke de offentlige innkjøpsordningene for litteratur og andre medier

Beskrivelse: Etter mønster av eksisterende innkjøpsordninger for norsk skjønnlitteratur skal det etableres en ordning med innkjøp av ny norsk film til folkebibliotekene og en tilsvarende ordning for dataspill. Dette vil bidra til å sikre barn og voksne tilgang til viktige deler av samtidskulturen, samtidig som de får et norskspråklig alternativ til medier dominert av engelsk språk. Innkjøpsordningen for norsk musikk skal utvides til å omfatte flere titler og flere eksemplarer. Innkjøpsordningen for musikk bør også gi tilgang til nedlastbare filer med norsk musikk. Innkjøpsordningene for fagbøker for barn og unge, ny norsk sakprosa og oversatt litteratur skal utvides til å omfatte flere titler for å sikre en større bredde i denne litteraturen.

I tillegg til de spesielt prioriterte tiltakene er det særlig behov for å:

LOKALHISTORIE

«Lokalhistorie har potensial til å fungere som ett av de store informasjonsknutepunktene mellom arkiv, bibliotek og museum. Folkebibliotekene har potensial til å realisere og konkretisere lokalhistoriens funksjon i denne sammenheng.»
(Fra innspill til Bibliotekutredningen fra Norsk lokalhistorisk institutt)

- heve kompetansen hos formidlerne. Gjennom videre- og etterutdanning må bibliotekarene få anledning til å dyktiggjøre seg i ulike formidlingsteknikker og få oppdatert sine kunnskaper om litteratur og andre medier.
- forske mer på litteratur- og kulturformidling. Mulighetene for å utdanne seg og forske på fagfeltet formidling bør utvides. Dette kan blant annet skje gjennom et forskningsprogram for abm-feltet.
- opprette en egen litteraturside på nettet. Som en del av de nasjonale digitale bibliotektilbudene, bør det etableres et eget nettsted for litteraturformidling og litteraturkunnskap, i en form inspirert av Litteratursiden.dk.
- opprette en beste praksis-base for bibliotek og formidling. Mye av utviklingsarbeidet som finner sted på formidlingsiden forblir ukjent og usynlig for fagmiljøet andre steder i landet. Prosjektbeskrivelser, presentasjoner og rapporter bør samles og gjøres tilgjengelig gjennom en søkbar base under en egen litteraturside.
- bedre formidlingen av innkjøpsordningens bøker og musikkinnspillinger. En arbeidsgruppe med representanter fra Norsk Bibliotekforening, ABM-utvikling og Forfatterforeningen har vurdert mulige formidlingstiltak for å få til dette. Tiltak som foreslås som en del av de nasjonale, digitale bibliotektilbudene er: 1) Nettsted med nyere bøker fra innkjøpsordningene satt opp på aktuelle tema til skoleoppgaver samt litteraturforslag til lesesirkler. Nettstedet kan med fordel

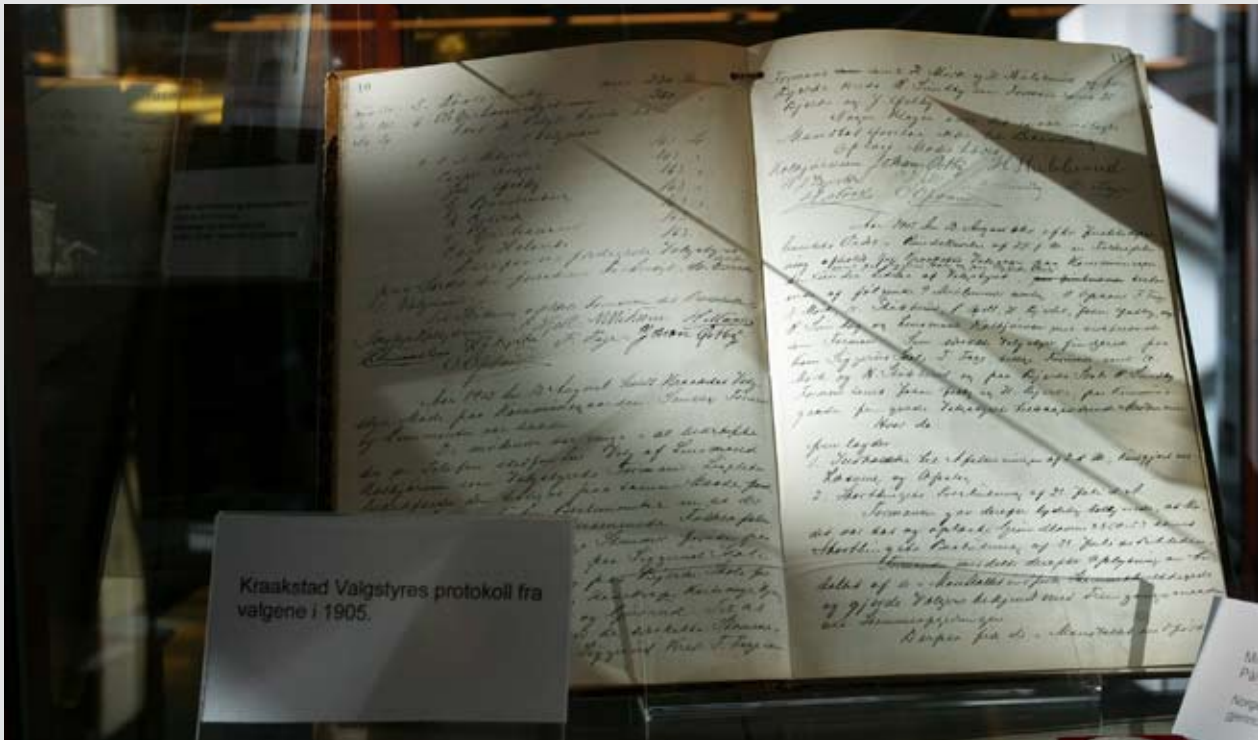
være en del av en egen litteraturside. 2) Nyhetsbrev til bibliotekene og andre interesserte, med informasjon om de nye bøkene, blant annet angivelse av sjanger og tema.

13.12 Lokalhistorie

Folkebibliotekene i Norge har lang tradisjon for å tilby brukerne lokalhistorisk materiale i form av samlinger av bøker og annet materiale med tilknytning til lokalsamfunnet. De fleste hovedbibliotek har en slik samling, og interessen både for bøker og annet stoff om lokalsamfunnet, og for tilgang til kilder for slektsforskning er ofte stor. Om ikke dette tilbudet er direkte hjemlet i lov, ble det gitt klare føringer fra nasjonale bibliotekmyndigheter om at dette var et konkret arbeidsfelt. I *Reglement for folkebibliotek – veiledende retningslinjer* (Statens bibliotektilsyn 1993), heter det at «Folkebiblioteket skal stille til disposisjon skjønnlitterære og faglitterære bøker, aviser, tidsskrifter, lokalhistorisk og annet egnet materiale.»

I de veiledende retningslinjene for fylkesbibliotek (Statens bibliotektilsyn 1996) er dette enda tydeligere: «3.2.1.7 Fylkesbiblioteket skal ha en lokalsamling som geografisk dekker fylket.»

Hva er lokalhistorie? Ola Alsvik, forsker ved Norsk lokalhistorisk institutt, definerer det som: «Et studium av fortidige lokalsamfunn, der lokalsamfunnet både er initiativtaker til studiet, gjenstand for undersøkelsen og i siste instans mottaker for det ferdige produktet» (Alsvik 1998).

Forankring i og forståelse av den lokale kulturen er ofte et hjelpemiddel til å navigere i den store verden rundt oss. En av lokalhistoriens viktigste funksjoner er nettopp å bidra til å skape lokal tilhørighet, med dokumentasjon og bidrag til demokratiet som to andre. Innenfor dette vide begrepet rommes det lokalhistoriske aktiviteter som spenner fra profesjonell forskning til de lokale historielagenes virksomhet, men også aktiviteter knyttet til læreplanene i skoleverket. Selv om aktivitetene er forskjellige, er kildene derimot ofte felles for hele bredden av aktiviteter. Utfordringene er knyttet til tilgangen til disse kildene, og til formidlingen av dem.

De kildene arkiv, bibliotek og museer sitter med, er viktige kilder for lokalhistorisk forskning og virksomhet. Lokalhistorien står ved et veiskille, knyttet til teknologi og ikke minst til utnyttelsen av de mulighetene Internett gir. Gjennom flere prosjekt har det blitt bygget opp verdifull kunnskap om blant annet nye formidlingsmetoder. Paraplyprosjektet Skjermkontakt med lokalhistorien samlet flere slike prosjekt, og hadde som hovedmålsetting å la kildemateriale fra arkiv, bibliotek og museum nå ut til et større og ikke minst yngre publikum ved hjelp av ny teknologi (Hindal 2001).

I sitt innspill til Bibliotekutredningen skriver Norsk lokalhistorisk institutt: «Lokal historie er knyttet til *et sted*, et fysisk definert og avgrenset punkt på jordoverflaten. Ofte har også formidlingen av stedets historie vært bundet fysisk til stedet,

noe som sterkt har begrenset tilgjengeligheten til og bruken av informasjon om stedets historie. I særlig utpreget grad gjelder dette den formidling som har vært drevet gjennom folkebibliotekene, men prinsipielt sett er problematikken den samme innenfor museums- og arkivsektoren. Det er en viktig politisk oppgave å legge forholdene til rette slik at denne informasjonsressursen kan frigjøres fra sin fysiske bundethet til stedet. Det er en minst like viktig praktisk oppgave å gjennomføre konkrete prosjekter som kan realisere dette.»

De lokalhistoriske ressursene det enkelte bibliotek sitter med, må gjøres tilgjengelig for alle, ikke bare lokalsamfunnet selv. Parallelt med utviklingen av nasjonale databaser og felles søk, må behovet for å identifisere og gjenfinne lokalhistorisk materiale ivaretas. Norsk lokalhistorisk institutt anbefaler at det etableres en nasjonal, lokalhistorisk bibliografi, med bidrag fra de lokale folkebibliotekene. En koordinert innsats for å indeksere lokalhistoriske årbøker og tidsskrifter vil utgjøre et viktig bidrag til utviklingen av en slik database.

Det bør være en overordnet målsetting å gjøre ikke bare bibliotekatalogene, men også selve innholdet i samlingene mer tilgjengelig gjennom bruk av Internett. Den innsatsen som gjøres når det gjelder digitalisering av kilder, bør prioritere unik stedshistorisk informasjon. Lokale og regionale aktører vil derfor være interessante samarbeidspartnere også i større digitaliseringsprosjekt. Det må søkes løsninger som gjør det mulig å integrere informasjon fra folkebibliotekenes

lokalsamlinger med informasjon om stedet hentet fra offentlige arkiv og museer, enten det gjelder digitalisering eller søkesystemer.

Formidling er en hovedutfordring innenfor lokalhistorisk virksomhet i folkebibliotekene. Den kulturelle skolesekken skal også prioritere kulturarv i tillegg til de øvrige kulturuttrykkene, og dette er et område det lokale nivået har et spesielt ansvar for å følge opp. Mange kommuner har etablert et samarbeid med lokale historielag når det gjelder formidling av den lokale kulturarven til skolene, og folkebibliotekenes samlinger og kompetanse er viktig ressurs, sammen med museene og de lokale arkivene. Nettopp på dette feltet kan Internett utgjøre en kanal for å også nå ut til hele verden med kunnskapskilder om lokalsamfunnet.

Lokalhistorie er et felt som ligger godt til rette for et tettere samarbeid mellom arkiv, bibliotek og museer. De samme brukerne henvender seg ofte til alle tre sektorer, vi ser at kildematerialet ofte overlapper, og ikke minst er IKT som formidlingskanal en viktig fellesnevner. Likevel er det nettopp den lokale institusjonen som kan spille en viktig rolle som lokalhistorisk senter for innbyggerne i lokalsamfunnet, enten det er et arkiv, et bibliotek eller et museum – eller samarbeidstiltak. Det bør utarbeides en handlingsplan for styrking av abm-institusjonene som lokalhistoriske sentre. For-

midling av lokalhistorisk materiale må fortsatt stå sentralt i folkebibliotekenes tilbud og virksomhet. Det ansvar fylkesbibliotekene har hatt fram til nå for å ha egne lokalhistoriske samlinger, bør ivaretas av de nye, større organisatoriske enhetene i Norgesbiblioteket. Det regionale biblioteknivået vil derimot ha en viktigere rolle i utviklingen og koordineringen av samarbeidstiltak, digitaliseringsprosjekt og formidlingstiltak.

Prioritert tiltak: Utvikle en handlingsplan for å styrke, bibliotek, arkiv og museer som lokalhistoriske sentre

Beskrivelse: Formidling av lokalhistorisk materiale skal være sentralt i folkebibliotekenes tilbud og virksomhet. Lokalhistorie styrker den lokale tilhørigheten og gir kunnskap om fortidens betydning for dagens og morgendagens lokalsamfunn. ABM-utvikling og Norsk lokalhistorisk institutt skal sammen utvikle en handlingsplan med sikte på en mer koordinert og strategisk satsing på lokalhistorie nasjonalt og lokalt i abm-institusjonene.

BIBLIOTEKET OG KULTURELT MANGFOLD

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Ein skal òg sjå på kva rolle biblioteket kan spela i eit lokalt, nasjonalt og globalt perspektiv for å utvikla større gjensidig kunnskap og forståing mellom ulike grupper i eit stadig meir fleirkulturelt samfunn.» Det heter også: «Eit delspørsmål vil vera å vurdera kva rolle biblioteket kan spela som møteplass for barn og unge, særleg for utsette barne- og ungdomsgrupper som til dømes innvandrarjenter.»

Dette kapitlet tar for seg biblioteket og det flerkulturelle Norge, ser på bibliotekenes tjenester til innvandrerne og vurderer hvordan bibliotekene kan fortsette å arbeide for et kulturelt mangfold. I det flerkulturelle Norge inngår også de nasjonale minoritetene og samene som urfolk. Samisk bibliotekjeneste er beskrevet i et eget delkapittel.

Norge har vært et flerkulturelt og flerspråklig land i flere århundrer. Situasjonen i dag er at samene har status som urbefolkning, og jøder, kvener, skogfinner, rom (sigøynere) og romani-folket (tatere) har status som nasjonale minoriteter. Begrepet *flerkulturell* inkluderer også urbefolkning (samene) og nasjonale minoriteter (jøder, kvener, rom, romanifolket og skogfinner), jf. Kommunal- og regionaldepartementets St.meld. nr. 15 (2000–2001) *Nasjonale minoritetar i Noreg*.

Det er imidlertid den nye innvandringen som startet i begynnelsen av 1970-årene, som har gjort at hele landet nå har innslag av en flerkulturell befolkning, ulikt fordelt i kommunene. Den nye innvandringen består – i tillegg til nordisk og

øvrig europeisk innvandring – av innvandring fra fjernere strøk, både Asia og Afrika. I tillegg kommer kvoteflyktninger, asylsøkere og arbeidsinnvandrere.

«Over en halv million mennesker i dagens Norge har enten mor eller far eller begge foreldre som er født utenfor Norge. Folk med opprinnelse i 208 land bor i Norge i år 2004. Bare to kommuner i hele landet hadde ikke en eneste ikke-vestlig innvandrer blant kommunens innbyggere ved inngangen av året. Ca. 100 000 innvandrere har bodd i Norge i mindre enn fem år. Rundt 120 000 barn og unge under 25 år har to foreldre som ikke er født i Norge. Av disse 120 000 er ca. halvparten født i Norge» (St.meld. nr. 49 (2003–2004): 10).

På landsbasis utgjør innvandrerbefolkningen i dag ca. 8 prosent. I Oslo utgjør innvandrerne 23 prosent av befolkningen (Statistisk sentralbyrå 2005a). En tredjedel av innvandrerbefolkningen bor i Oslo. *Innvandrerbefolkningen* som begrep omfatter førstegenerasjons innvandrere og barn født i Norge av to utenlandsfødte foreldre (Vaagan 2005b).

14.1 Integrerings- og inkluderingspolitikk

St.meld. nr. 49 (2003–2004) *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse* trekker opp politiske retningslinjer for integreringspolitikken. Det kan avledes følgende føringer av meldingen for bibliotekenes flerkulturelle tjenester i årene framover:

- Bidra med dokumentasjon om og formidling av minoritetskulturer.

Vahl skole, biblioteket. Foto: Bjørn Djupvik

- Legge til rette for at minoritetene kan bevare, styrke og videreutvikle sine kulturer.
- Være offentlige institusjoner som representerer møteplass og samhandlingsarena i det flerkulturelle Norge.
- Ha ansvar som offentlige institusjoner for å utvikle integrasjonsfremmende tiltak.
- Vektlegge kompetanseheving for ansatte i forhold til at Norge blir et stadig mer flerkulturelt samfunn.

14.1.1 Regjeringens handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen

Regjeringen skal legge fram en ny handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen høsten 2006. Det er pekt på fire innsatsområder for planen:

- arbeid
- oppvekst, utdanning og språk
- likestilling mellom kjønnene
- deltakelse, herunder betydning av møteplasser

Tiltakene i planen vil rette seg mot både nyankomne innvandrere, samfunnets institusjoner og arbeidslivet. Planen skal inneholde konkrete tiltak for å få flere i arbeid, styrke norskopplæringen og kvalifiseringsarbeidet, bedre innvandrernes levekår og gi konkret innhold til begrepet *mangfold*. Innsats mot rasisme og diskriminering skal være et gjennomgående tema i planen.

Ut fra bibliotekenes tilbud og tjenester bør de ses som bidragsytere på alle de fire områdene,

og særlig når det gjelder oppvekst, utdanning og språk og deltakelse. De ulike bibliotektypene vil ha ulike typer oppgaver ut fra sin egenart.

14.1.2 Morsmål og norsk

I opplæringsloven (§ 2.8 Særskild språkopplæring for elever fra språklege minoriteter) ligger vekten på at elevene skal lære norsk, mens morsmålsopplæring ikke ses som noe mål i seg selv. Mindre vekt på morsmålsopplæring kan på sikt få betydning for bibliotekenes tilbud av litteratur – bøker, aviser og tidsskrifter – på de forskjellige morsmål. Dersom minoritetspråklige barn og unge som vokser opp i Norge ikke får tilstrekkelig opplæring i sine respektive morsmål, er det lite trolig at de vil kunne lese morsmålet. Samtidig legges det i større grad opp til at det skal være mulig å ta morsmål som andre fremmedspråk i ungdomsskole og videregående skole. Det vil fortsatt være en oppgave for bibliotekene å utvikle samlinger på de ulike morsmål så lenge dette etterspørres. Robert Vaagan sier at «omfanget av tjenestene bør gjenspeile befolknings sammensetningen, og vil avhenge av samspillet mellom demografi, etterspørsel, offisiell politikk og ressurstilførsel» (2005b: 10).

Best mulig norskkunnskaper er en forutsetning for at integreringen skal lykkes i skole og arbeidsliv. Bibliotekene bør kunne bidra aktivt til dette, i samarbeid med skolene og voksenopplæringsorganisasjonene, ved å tilby møtesteder for lesing, læring og opplevelse.

Når det gjelder voksne minoritetsspråklige er det stor spennvidde når det gjelder norskkunnskaper – alt fra dem som er nylig kommet til landet og ikke kan norsk, til dem som har gått i norsk skole og behersker norsk godt, og til dem som har bodd i Norge over lengre tid, men som likevel har dårlige norskkunnskaper.

Kommunene skal gjennomføre lov om introduksjonsordning som trådte i kraft høsten 2005, og som omfatter rett og plikt til opplæring i norsk og samfunnsfag for nyankomne innvandrere utenfor EØS-området. Bibliotekene kan sammen med opplæringsorganene sørge for at bibliotekenes tilbud og tjenester blir trukket inn og gjort kjent for kursdeltakerne som deltar i introduksjonsordningen. I dette arbeidet er det behov for alle typer medier og tjenester som kan fremme norskkopplæringen og kunnskap om det norske samfunnet og hvordan det fungerer. Bibliotekenes oppgaver på området kan imidlertid ikke begrenses til dem som faller inn under introduksjonsordningen.

14.1.3 De nasjonale minoritetene

Norge har ratifisert de to viktigste internasjonale politiske dokumentene knyttet til nasjonale minoriteter:

- Europarådets pakt for regions- eller minoritetsspråk
- Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter

Språk og kultur står sentralt i minoritetsrettighetene. Arkiv, bibliotek og museer er tillagt sentrale roller i oppfølgingen av forpliktelsene i Minoritetsspråkpakten og Rammekonvensjonen.

ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000), understreker spesielt abm-institusjonenes rolle og ansvar for å avspeile et historisk og kulturelt mangfold, som også inkluderer de nasjonale minoritetene. Kulturmeldingen, St.meld. nr. 48 (2002–2003), gir en beskrivelse av hvordan kulturpolitikken har bidratt til å styrke den nasjonale felleskulturen, men at det nå er et grunnleggende kulturpolitisk prinsipp at minoritetene har rett til og muligheter for å opprettholde og videreutvikle sine språk og kulturer som skiller seg fra majoritetsbefolkningens.

Som det går fram hos Hilde Holmesland (2005), er det få bokutgivelser på de ulike nasjonale minoritetenes språk og kultur. Flere språk er bare muntlige. Det er derfor vanskelig for bibliotekene å bygge opp samlinger på de ulike språkene. Bibliotekene kan imidlertid bygge opp samlinger om de ulike kulturene og språkene fordi det i dag er

interesse for forskning og dokumentasjon om de ulike kulturene, selv om det fortsatt er svært mangelfulle kunnskaper om de fem minoritetenes historie og kultur i Norge. Holmesland peker på at dette er et område hvor arkiv, bibliotek og museum i fellesskap kan bidra til å synliggjøre minoritetenes kultur, og at de særlig bør arbeide på to områder:

- Legge forholdene til rette for at de nasjonale minoritetene selv kan skaffe og produsere kunnskaper om seg selv, slik at de kan bevare, utvikle og uttrykke sine kulturer.
- Produsere og formidle kunnskaper om minoritetene, og bidra til at alle får bedre kunnskaper om de nasjonale minoritetene.

«Dette er komplekse områder med mange utfordringer og muligheter. Ikke minst er det en rekke utfordringer knyttet til konsekvensene av fornorskingspolitikken; på den ene siden marginalisering og tap av kultur, språk og historie, på den andre siden majoritetssamfunnets mangel på kunnskaper. For å kunne håndtere dette på en god måte, må det satses på økt kompetanse og kunnskaper til de ansatte i arkivene, bibliotekene og museene» (Holmesland 2005: 7). Holmesland peker også på at det i dag er få arenaer der de nasjonale minoritetene kan møtes for å uttrykke og revitalisere sine kulturer. Noen få abm-institusjoner, spesielt museer, arbeider med kulturarven til nasjonale minoriteter. Utfordringene på området er mange, og oppgavene er ressurs- og kompetansekrevende med dokumentasjon, formidling, informasjon og forskning. Museene lager vandreutstillinger som også kan tilbys bibliotekene.

14.2 Samisk bibliotekjeneste¹

Det samiske folket er bosatt i fire stater: Norge, Sverige, Finland og Russland, med et samlet befolkningsantall som er anslått til ca. 70 000, hvorav ca. 40 000 bor i Norge (Statistisk sentralbyrå 2006b). Det samiske folks rettigheter i dag er beskyttet gjennom internasjonale konvensjoner som Norge har tiltrådt og gjennom norsk lovgivning. Samene er anerkjent som urfolk i Norge, og står derfor i en annen stilling enn andre etniske minoritetsgrupper i landet.

Samisk bibliotekjeneste defineres her som det å formidle bøker og annet materiale på samisk språk og å formidle litteratur om samisk kultur og samiske samfunnsforhold.

¹ Dette kapitlet bygger på utredningen *Samisk bibliotekjeneste*, skrevet av Liv Inger Lindi (2006), på oppdrag fra ABM-utvikling. Utredningen er publisert på ABM-utviklings nettsider.

14.2.1 Samepolitikken: fra undertrykking til anerkjennelse

Fra midten av 1800-tallet og fremover ble det ført en aktiv fornorskings- og assimileringpolitikk overfor samene. Blant tiltakene i fornorskingspolitikken regi, var skole- og språkpolitikken overfor samene den mest effektive. Undervisningen skulle foregå på norsk, og samisk skulle ikke snakkes på skolen. Resultatet av fornorskingspolitikken var at det samiske språket ble opplevd som mindreverdige, og samisk fikk heller ikke muligheter til å utvikle seg som skriftspråk. Endringene i denne politikken kom ikke før i etterkrigstiden, men ga fra 1946 gradvise endringer i skole- og språkpolitikken. I årene fra 1950 til 1980 ble det avgitt en rekke utredninger og innstillinger som la opp til en mer rettferdig behandling av samene som minoritet i Norge. Politikken er endret fra fornorsking til styrking og utvikling av samisk språk og kultur.

Samerettsutvalget ble nedsatt i 1980, og utvalgets arbeid la grunnlaget for Stortingets vedtak i 1987 om en egen samelov og opprettelsen av Sametinget. Sametinget får overført midler fra Kultur- og kirkedepartementet til en rekke samiske kulturinstitusjoner og tiltak på kulturområdet. I løpet av de 15 siste årene har Sametinget lagt politiske føringer for utvikling av samisk bibliotekjeneste.

14.2.2 Samisk språk og litteratur

Språket er et av de mest grunnleggende elementer i samisk kultur. Samisk snakkes i fire land, og det er flere ulike dialekter. Disse dialektene er så forskjellige at man ofte snakker om at de er ulike språk. Aktiv og utvidet bruk av samisk språk er svært viktig når det gjelder den videre utviklingen av samisk kultur. Et resultat av fornorskingspolitikken er imidlertid at mange med samisk bakgrunn har mistet språket eller ikke har hatt mulighet til å lære å lese og skrive sitt eget språk. Sametingets nettsider opplyser om at det i 1999 var ca. 23 000 samiskspråklige i Norge.

I *Sametingsplanen 2002-2005* (Sametinget 2002) står det at Sametinget vil motivere hver enkelt til å bruke samisk i alle sammenhenger, og overalt i det samiske samfunnet. Sametinget ønsker også å bidra til at det lages en språklig miljøvernkampanje for samisk språk, *Vi klarer oss med samisk!*. Forskningsrådet poengterer i sin presentasjon av *Program for samisk forskning* (2001) at utvikling av samisk som vitenskapsspråk er ett av målene i programmet som løper fram til august 2006.

Samisk skriftlig litteratur og samiske massemedier har ingen lang tradisjon. De første avisene og bøkene kom for drøyt 100 år siden. Det var først på 1970-tallet at samisk litteratur fikk en betydelig vekst. Det ble da stiftet flere samiske forlag, noe som gjorde det lettere for samiske forfattere å komme fram med sine manuskripter. I dag utkommer det flere aviser på samisk, og det er daglig radio- og fjernsynssendinger. Samisk litteratur og aviser er likevel fortsatt i en særstilling, skrevet av en minoritet for en minoritet. Med lite lesergrunnlag kan forlagene ikke regne med stort salg av samiske publikasjoner, og dermed må utgivelsene være fullfinansiert allerede før de utgis. Dette fører til at det publiseres lite samisk litteratur. Samisk litteratur har dessuten problemer med å nå sine lesere i konkurranse med norsk litteratur, både ved utsalgssteder og i bibliotekene. Behovet for samisk litteratur er stort og tilbudet lite. Dette gjelder samisk litteratur innen alle sjangrer. Det er også behov for å formidle den samiskspråklige litteraturen overfor både den samiske befolkningen, og å oversette og gjøre den bedre kjent også for resten av befolkningen.

14.2.3 Lovgrunnlag og politiske føringer for samisk bibliotekjeneste

Det samiske folkets rett til å bruke og å utvikle sitt eget språk, sin kultur og sitt samfunnsliv er regulert i flere lover og bestemmelser. Bibliotekloven pålegger ikke bibliotekene å ta et spesielt ansvar for noen av de nasjonale minoritetene i Norge, men identifiserer brukerne som «alle som bor i landet». Statens bibliotektilsyn utga i 1993 veilevende retningslinjer for folkebibliotek hvor det blant annet heter at: «Folkebiblioteket skal sørge for at språklige minoriteter, innvandrere, flyktninger og asylsøkere får litteraturtilbud på eget språk. Den samiske befolkningen skal spesielt tilgodeses.» Både Grunnlovens § 110a og sameloven forplikter staten til å ta ansvar for og legge til rette for utvikling av samisk språk, kultur og samfunnsliv: «Det påligger Statens Myndigheter at lægge Forholdene til Rette for at den samiske Folkegruppe kan sikre og utvikle sit Sprog, sin Kultur og sit Samfundsliv» (Grunnloven) og om samelovens formål heter det at «Lovens formål er å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe i Norge kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv.» Sameloven fastslår dessuten at «Samisk og norsk er likeverdige språk. De skal være likestilte språk etter bestemmelsene i kapittel 3.» Lovens språkregler har som formål å styrke bruken av språket i offentlig sammenheng.

Utredningen *Samisk bibliotekjeneste. Sámi sierrabibliotehkka/Samisk spesialbibliotek mot en ny tid* (Statens bibliotektilsyn 1994) ble lagt fram av et utvalg oppnevnt av Statens bibliotektilsyn etter initiativ fra Sametinget i 1993. Utredningen tar for seg bibliotekjenester til den samiskspråklige befolkningen, hvordan slike tilbud best kan organiseres, og tiltak til utvikling på området. Samisk spesialbiblioteks rolle blir også vurdert. I tråd med utredningens konklusjon vedtok Sametinget i 1995 at Samisk spesialbibliotek skal høre inn under Sametinget.

I St.meld. nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014* pekes det på Norges særlige ansvar for samisk kulturs framtid, i og med at Norge har den største samiske befolkningen (s. 115).

Sametingsrådets melding om samisk kunst ble behandlet i Sametinget i 2005. Meldingen omhandler utviklingstrekk, virkemiddelbruk og framtidige utfordringer innenfor de ulike kunstområdene. Om litteratur sies det at Sametinget vil:

- arbeide for å øke rammevilkårene til litteraturtiltak
- samarbeide på nordisk nivå når det gjelder å fremme samisk litteratur
- at samiske publikasjoner sikres et økonomisk fundament for permanent utgivelse

Sametinget har inngått samarbeidsavtaler med Troms, Finnmark, Nordland, Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Hedmark fylkeskommuner. Målet med avtalene er å styrke og synliggjøre samisk kultur, språk og samfunnsliv. Her inngår også utvikling av samiske bibliotekjenester.

I *Sametingsplanen 2002–2005* (Sametinget 2002) og i Sametingets budsjettbehandling har Sametinget lagt visse føringer for samisk bibliotekjeneste. I Sametingsplanen står det følgende om samisk bibliotekjeneste: «Det er et overordnet mål å gi hele den samiske befolkningen et tilfredsstillende bibliotektilbud. Bedre samiske bibliotekjenester vil samtidig bidra til økt kunnskap og informasjon om samer og samisk kultur til den øvrige befolkningen. [...] De enkelte kommuner og bibliotek er selv ansvarlig for å etablere likeverdige bibliotekjenester til den samiske og norske befolkningen, og har en selvstendig plikt til å ivareta de samiske brukernes interesser og behov. I dette arbeidet skal Samisk spesialbibliotek være en ressurs for andre bibliotek i deres arbeide med å utvikle samisk bibliotekjeneste. Spesialbiblioteket skal gjennom aktiv veiledning og informasjon medvirke til at bibliotekene rundt om i kommunene selv klarer å bygge opp sin kompetanse på

området, slik at også de etter hvert vil kunne tilby både samer og andre som etterspør tjenester, et tilfredsstillende bibliotektilbud på samisk og om samiske forhold.»

Målsettingen om et bedre bibliotektilbud for den samiske befolkningen er klar, men spørsmålet er hvilke tiltak som er nødvendige for å nå denne målsettingen.

14.2.4 Statlige tiltak

Det statlige drifttilskuddet til de samiske bokbussene ble i 2002 overført til Sametinget, og i 2005 ble investeringsstøtten til de samiske bokbussene lagt under Sametinget. Det er opprettet to nye tilskuddsordninger til bibliotek i Sametingets budsjett: tilskudd til innkjøp av samisk bibliotekmateriale og midler til å arrangere bibliotekkonferanse.

Siden 2004 har Sametinget ytt tilskudd til innkjøp av samisk bibliotekmateriale til skole- og folkebibliotek. Målet med ordningen er å bidra til å styrke bibliotekjenestene til den samiske befolkningen der de bor og å motivere lokale bibliotek til å ta ansvar for sine samiske brukere. I 2006 kom det inn 38 søknader om til sammen 660 000 kroner, mens det årlige beløpet er 200 000.

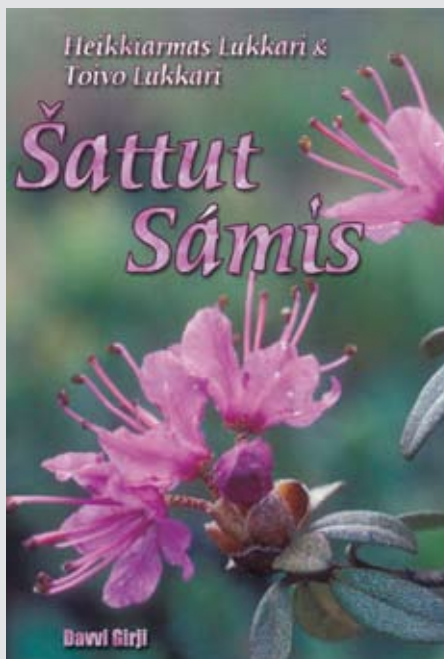
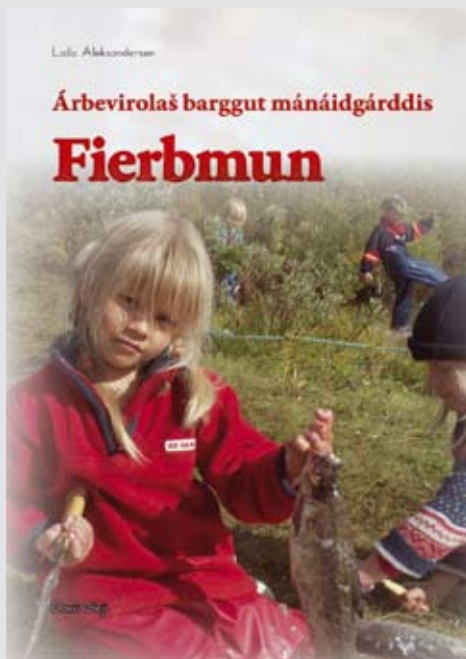
Over Samisk kulturfond gis det støtte til ulike kunst- og kulturformer. Hovedmålet med fondet er å styrke alle sidene av samisk kulturliv. I 2005 var det avsatt ca. 7,5 millioner kroner til Samisk kulturfond over Sametingets budsjett. I 2004 ble det tildelt støtte til i alt 17 litteraturrelaterte prosjekter. Det ble registrert litteratursøknader for til sammen over 12 millioner kroner, mot snaut 1,8 millioner kroner, som var avsatt

Under tiltaksplanen *Gi rom for lesing!* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005c) er det utarbeidet en egen samisk plan for lesing i et samarbeid mellom Fylkesmannen, Sametinget og Samisk høgskole. Tiltak som her er blitt satt i gang er blant annet samisk leseleir for ungdom.

14.2.5 Status og utfordringer for samisk bibliotekjeneste i Norge

Det finnes i dag ingen samlet oversikt over omfanget av samiskspråklig materiale som kjøpes inn, forvaltes og lånes ut i bibliotekene, eller hvor mange andre samiskspråklige tilbud bibliotekene gir. Den nasjonale statistikken fanger ikke opp samiskspråklig materiale som egen kategori. Det er dermed vanskelig å vurdere bibliotekjenestene som ytes, sett i forhold til den samiske befolkningens behov.

Tar man utgangspunkt i språksituasjonen, er det ca. 1000 elever i grunnskolen som har samisk

som opplæringspråk i følge Grunnskolen informasjonssystem (GSI). Mer enn dobbelt så mange har fagene samisk som andrespråk eller samisk språk og kultur. Skolebibliotekene ved disse elevenes skoler har en utfordrende oppgave i å sørge for et lett tilgjengelig, bredt tilbud av samisk-språklige læringsressurser og litteratur til bruk både i skolearbeid og til fritidslesing. Bare slik kan bibliotekjentene for samiske elever støtte læringen på samme måte som for norskspråklige. Samisk læringsnett tilbyr en del slike ressurser. Samisk læringsnett tilhører Sametinget, er utviklet i samarbeid med Utdanningsdirektoratet og tilgjengelig på Skolenettet.no. I tillegg finnes det lokalt forankrede nettsider, som Skoleporten² i Karasjok kommune.

Noen få norske kommuner har en majoritet av samiskspråklige innbyggere, mens det er langt flere kommuner som har en betydelig samisk-språklig minoritet. Folkebibliotekene må kartlegge behovet for samisk bibliotekjeneste i sine kommuner, for eksempel om det finnes samisk undervisning på skolene eller om det er samisk-språklige barn i barnehagene. Bibliotekene bør også undersøke hvor samisk materiale er tilgjengelig, og eventuelt bygge opp egne samlinger med samisk materiale ut fra lokale behov. Informasjon om tilbudet bør gjøres tilgjengelig på samisk fra nettsidene.

Det er en særlig utfordring å formidle samisk

² Karasjok kommune. Skoleporten. www.karasjok.kommune.no

litteratur til unge lesere, siden produksjonen av ny litteratur er liten. Bibliotekene kan være arena for både lesing og skriving, og slik bidra til å styrke samisk språk. Et aktiviserende tilbud som Skrivebua.no for ungdom (se kap. 13), finnes i samisk og i norsk versjon, og er et tilbud som bør formidles i både folke- og skolebibliotekene.

Fag- og forskningsbibliotek med samiske spesialsamlinger finnes først og fremst ved de store institusjonene der samisk undervisning eller forskning er emne for virksomheten. Blant de viktigste er Universitetet i Tromsø med Senter for samiske studier, Den samiske høyskolen i Kautokeino og Samisk spesialbibliotek i Karasjok. For forskningsbibliotekene er det en viktig oppgave å formidle dokumentasjon og forskning om samiske forhold, ikke minst forskningspublikasjoner på samisk.

14.2.6 Samiske bokbussar

I dag er det seks samiske bokbussar som mottar driftstilskudd fra Sametinget. Bokbussene kompletterer bibliotekenes tjenester i områder med spredt samisk bosetting, og er et viktig ledd i arbeidet med å gjøre bibliotekjenesten tilgjengelig for alle.

Det er planlagt en evaluering av det samiske bokbussstilbudet i samarbeid med fylkeskommunene og andre aktuelle parter. Da vil en se nærmere på forvaltning av tilskuddsordningen og vurdere om det er aktuelt å ta inn flere bokbussar under ordningen.

14.2.7 Samisk spesialbibliotek

Oppbyggingen av Samisk spesialbibliotek startet opp i 1950-årene ved Karasjok folkeboksamling. Fra 1983 ble avdelingen et eget statsfinansiert bibliotek, og i 2000 ble biblioteket en del av Sameingets administrasjon i Karasjok. Samlingen består av over 35 000 bind i tillegg til tidsskrifter, aviser og lyd- og bildemedier. Samisk spesialbibliotek er et tilbud til samer i og utenfor de tradisjonelle samiske bosettingsområdene i Norge, til den øvrige befolkningen og til lånere i utlandet. Tjenestene er primært rettet mot andre bibliotek, men også enkeltlånere kan henvende seg til biblioteket. Biblioteket kjøper inn materiale slik at man har kapasitet til å forsyne de samiske bokbussene og andre bibliotek med depoter.

Bibliotekets målsetting er å fremme kunnskap om samisk litteratur og kultur for samer og den øvrige befolkningen i Norge. Det skal være et kompetansesenter for samisk litteratur og samisk bibliotekjeneste, og virksomheten skal omfatte alle samiske språk og dialekter. Bibliotekets rolle og oppgaver ble vurdert i utredningen *Samisk bibliotekjeneste. Sámi sierrabibliotehkka/Samisk spesialbibliotek mot en ny tid* (Statens bibliotektilsyn 1994). Her sies det at Samisk spesialbibliotek skal være en aktiv formidler av samisk litteratur og kultur gjennom å tilby foredragsvirksomhet og utstillinger, og ved å arrangere egne kurs og konferanser. Mye av dette inngår i arbeidet ved biblioteket i dag.

I 2004 behandlet Sametinget *Sametingsrådets redegjørelse om samiske bibliotekjenester* (2003). Konklusjonen i redegjørelsen er at Samisk spesialbibliotek har for få ressurser i forhold til de utfordringene og oppgavene det er pålagt. Etter at biblioteket ble en del av Sametinget ble det også pålagt nye oppgaver som fagbibliotek for Sametinget. For at biblioteket skal makte å holde seg oppdatert mht. bibliotekspørsmål og gi råd om samiske spørsmål på området, er samarbeid med skole-, folke- og fylkesbibliotekene og andre relevante fag- og forskningsbibliotek avgjørende.

14.2.8 Samisk bibliografi

Ved Universitetsbiblioteket i Trondheim startet Samisk bibliografi som et prosjekt i 1980, noe som resulterte i to trykte bibliografier. Fra 1992 fikk Nasjonalbibliotekavdelinga i Rana ansvaret for Samisk bibliografi. Bibliografien registrerer alt trykt materiale utgitt i Norge på samisk eller om samiske forhold. Mellom 500 og 700 publikasjoner blir registrert hvert år, med vekt på lokalhistorisk materiale. Det arbeides med å utvide bibliografien

til å dekke andre materialtyper enn bare papirbaserte tekster. Nasjonalbiblioteket bruker i dag en og en halv stilling til arbeidet med Samisk bibliografi.

Samisk bibliografi finnes også i Sverige, Finland og Russland. De fire landenes bibliografier benytter ulike kriterier for utvalg og registrering av materiale. Det er et mål å få til et velfungerende nordisk samarbeid for å få laget en fellesnordisk bibliografi.

14.2.9 Innkjøpsordning for samisk litteratur

I 1985 ble det etablert en egen innkjøpsordning for samisk litteratur. Ordningen ble finansiert av Nordisk Ministerråd og ble administrert av Nordisk Sameråd. Formålet med ordningen var å vekke interessen for samisk litteratur. Ordningen omfattet ca. 10 titler i året, og sendingene ble fordelt til bibliotek, organisasjoner og institusjoner i Norge, Sverige og Finland. Dette prosjektet ble avsluttet i 1999. Siden prosjektet ble avsluttet, har det fra både bibliotek og samiske organisasjoner vært ønske om at en slik ordning kunne komme i gang igjen. Innkjøpsordning for samisk litteratur ville sikre et økonomisk grunnlag for utgivelse av samisk litteratur, og samisk litteratur ville bli tilgjengelig i bibliotekene.

Det er i denne sammenheng interessant å peke på St.meld. nr. 33 (2001–2002) *Tilleggsmelding til St.meld. nr. 55 (2000–2001) Om samepolitikken*. Her står det følgende om samisk litteratur: «Ett av hovedproblemene knyttet til litteratur på samisk i dag er at bøkene som utgis oppnår lave salgstall [...] Hvilke tiltak som kan bidra til å styrke situasjonen for samisk litteratur, må vurderes i lys av en avklart problemforståelse. En mulighet kunne være at det i en nordisk sammenheng – eksempelvis i regi av sametingene i Sverige, Finland og Norge – blir vurdert en felles innsats på dette feltet i forhold til den samiske befolkningen i de tre land, dvs. med basis i et økt lesergrunnlag.»

En nordisk innkjøpsordning vil være en god mulighet til å få produsert og utgitt samisk litteratur, ikke minst for unge lesere. Norge bør, som landet med størst andel samisktalende, ta et initiativ for å få en slik ordning på beina. Aktuell forvalter av en slik ordning er Nordisk Ministerråd. Saken bør fremmes i Samisk parlamentarisk råd.

14.2.10 Oppsummering

I Sametingsplanen og i Sametingsrådets melding om samisk kunst er det foreslått flere tiltak for å styrke samisk bibliotekjeneste som bør realiseres. Samisk spesialbibliotek i Karasjok bør styrkes for

ÅR FOR INTERKULTURELL DIALOG

EU-kommisjonen har foreslått 2008 som europeisk år for interkulturell dialog. Hensikten er å gi innbyggerne de kunnskaper som kreves for å håndtere et mer komplekst miljø og fremme aktivt medborgerskap. I Norge er 2008 vedtatt som markeringsår for kulturelt mangfold, jf. St.meld. nr. 17 (2005–2006). Folkebibliotekene bør bidra aktivt for å markere begge disse årene. Folkebibliotekenes funksjon som lavintense møtesteder er et godt utgangspunkt for interkulturell dialog og integrering.

å utvikle sin rolle som aktivt formidlende kompetansesenter for samisk litteratur og samisk bibliotekjeneste. For å styrke produksjonen av samisk litteratur, kan en nordisk innkjøpsordning for samisk litteratur gjeninnføres.

Det er behov for flere samiskspråklige bibliotekarer, og man kan derfor være mer aktiv med å markedsføre yrket i forhold til elever på de samiske videregående skolene og i forhold til studentene som leser samisk på Samisk høyskole eller ved Universitetet i Tromsø.

14.3 Innvandrerbefolkningens bruk av folkebibliotekene

14.3.1 Kulturell arena og møteplass for alle

Folkebibliotekene skal være åpne kulturelle arenaer for alle. Slik har de også vist seg å fungere i forhold til den nye flerkulturelle befolkningen gjennom de siste vel tretti årene. Bibliotekene er et kulturtilbud som innvandrerne, både barn, ungdom og voksne – kvinner og menn – oppsøker og bruker. De nye minoritetene har tatt i bruk bibliotekene fra de kom til Norge. Biblioteket har vært en institusjon som har ønsket dem velkommen på lik linje med andre brukere – det er et lavterskeltilbud, gir ikke klientstatus, har sjenerøse åpningstider og gir gratis adgang til tjenestene. Det gir tilgang til Internett og dermed også til informasjonskilder på eget språk i hjemlandet.

Bibliotekene har tilrettelagt for at den nye flerkulturelle befolkningen skal kunne holde kontakt med sine egne lands språk og litteratur, samtidig

som bibliotekenes øvrige tilbud selvfølgelig også er tilgjengelig. Det å lære seg å lese og snakke norsk krever øvelse i lesing etter introduksjonskurs. Bibliotekenes tilbud med bøker, aviser og tidsskrifter og andre tilbud av ulik vanskelighetsgrad på norsk vil kunne bidra til å utvikle både språklige ferdigheter og samfunnskunnskap.

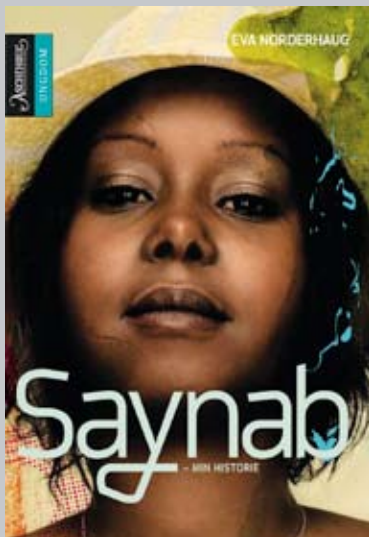
ABM-utvikling har gjennomført en spørreundersøkelse blant folke-, fylkes- og fengselsbibliotek om bibliotekenes tilbud til innvandrerbefolkningen (referert til som *Flerkult* (ABM-utvikling 2006e) i fortsettelsen). I denne undersøkelsen har bibliotekene svart på i hvilken grad de mener at bibliotekenes ulike tilbud til innvandrerbefolkningen benyttes av målgruppen. Inntrykket er at de ulike tilbudene brukes, og at bruken enten er stabil eller økende. Dette gjelder både samlingene og øvrige tilbud, deriblant bruken av biblioteket som møteplass.

Flerkult (ABM-utvikling 2006e) var ikke en undersøkelse om bibliotekbruken blant innvandrere, men om tilbudet til denne gruppen. En representativ undersøkelse blant innvandrerbefolkningen om kultur- og bibliotekbruk ville kunne gi et mer riktig bilde av innvandreres og asylsøkeres bruk av og meninger om bibliotekene. Det foreligger fortsatt relativt lite dokumentasjon av, og forskning om, bibliotekbruken blant innvandrere (Vaagan 2005b).

14.3.2 Asylsøkeres og flyktingers bibliotekbruk

Bibliotekene brukes mye av asylsøkere og flykt-

HOLMLIA FILIAL AV DEICHMANSKE BIBLIOTEK

Holmlia har satset på toleranse og integrering. Bibliotekfilialen har bygd opp en egen samling om antirasistisk informasjon kalt ARI, som er en spesialsamling med bøker, tegneserier og filmer for barn og ungdom på flere

språk. Filialen legger vekt på å formidle tjenestene til barn og ungdom ved utstrakt samarbeid med skoler og offentlige og private organisasjoner. Utstillinger, forfatterbesøk og litteraturformidling er blant tiltakene.

Holmlia filial har fått flere priser for sitt engasjement på det antirasistiske området: Norsk Bibliotekforenings pris «Årets bibliotek» i 2002, «Benjamin-prisen» i 2003 og «OXLO-prisen» (Oslo Extra Large) i 2004.

Saynab Mohamud er somalier. Hun kom til Norge som 12-åring med en vanskelig bakgrunn. Hun har utgitt boken *Saynab - min historie* (Norderhaug 2004). I et intervju gir hun uttrykk for hva Holmlia som samfunn, ungdomsklubben og biblioteket har betydd for hennes egen språkutvikling og personlige utvikling:

«- Jeg begynte å lese, svarer hun. - Her på Holmlia har biblioteket alltid vært åpent for alle, selv om du ikke låner en eneste bok. Men når du vanker på et bibliotek fordi du trenger et sted å være for å kunne prate med venninnene dine i fred og ro, så ender det jo opp med at du begynner å kikke litt i hyllene, sjekke ut. Jeg begynte med bøker som handlet om meg. Som 'Pakkis' av Khalid Hussain. Siden har det blitt mye litteratur relatert til de temaene som opptar meg. En sideeffekt er språket. Jeg ble oppmerksom på språket mitt, som jeg ikke hadde tenkt noe spesielt over tidligere, og ønsket å utvide det, bli i stand til å bruke det. For det er jo her i Norge jeg lever og ønsker å bli hørt» (Hirsch 2005).

ninger som bor i mottak. Mottak opprettes og legges ned, ofte på mindre steder. Folkegrupper og dermed språklig bakgrunn på asylmottakene skifter relativt ofte. Folkebibliotekene brukes som møtested av flyktninger og asylsøkere, og til aktiviteter som å søke på Internett og lese aviser osv. Bibliotekene låner ofte inn depot av bøker fra Det flerspråklige bibliotek på de aktuelle språkene. Staten dekker i prinsippet utgifter knyttet til kommunens asylsøkere, men det er et fåtall bibliotek som har oppgitt at de har formell avtale med det aktuelle asylmottaket slik at de får dekket utgiftene for tilbud til denne gruppen (ABM-utvikling 2006e). For at bibliotekene skal kunne gi et tilfredsstillende tilbud til de ulike asylsøkerne og flyktningene, vil en avtale med Utlendingsdirektoratet (UDI) som omfatter bibliotekene i kommuner med asylmottak, kunne bedre situasjonen.

Avtalen som Tønsberg og Nøtterøy bibliotek har med Fossnes A/S som driver asylmottak i Tønsberg, Nøtterøy og Stokke kommuner, kan være en modell for tilsvarende avtaler i andre kommuner med asylmottak (Vaagan 2005b: 77).

14.4 Folkebibliotekenes rolle

Kommunene må ta et grunnleggende ansvar for at innvandrerbefolkningen får et bibliotektilbud på lik linje med befolkningen for øvrig. Folkebibliotekene møter hele bredden i det nye flerkulturelle Norge med både barn og voksne, inklusive flyktninger og asylsøkere.

Det stilles større krav enn tidligere til innvandrere mht. integrering og mestring av det norske språket og til kunnskap om det norske samfunnet. Vaagan (2005b) påpeker at norske myndigheter er forpliktet til, både gjennom det nye infrastrukturkravet i Grunnlovens § 100 og gjennom lov om folkebibliotek, å ha et godt og bredt utvalg litteratur og annet materiale på en rekke språk. «Fokus i det flerkulturelle bibliotekarbeidet bør derfor ikke ligge på om de offentlige bibliotekene skal ha en flerkulturell dimensjon eller ikke, men på hvordan ansvaret for det flerkulturelle skal organiseres på/mellom de tre forvaltningsnivåene stat-fylkekommune, hvilket omfang det skal ha sentralt og lokalt, og hva det skal inneholde» (Vaagan 2005b: 8).

Vaagan viser til at det for mange etterkommere vil være ønskelig å opprettholde og utvikle eget språk og egen kultur, og ikke forsvinne i majoritetsbefolkningen gjennom assimilering. Derfor kan ikke *flerkulturell* avgrenses til etterkommere bare i 2. eller 3. generasjon.

Folkebibliotekenes tilbud til den flerkulturelle befolkningen kan også begrunnes i lov om folkebibliotek som sier at tilbudet skal gjelde «alle som bor i landet», dvs. også innvandrere, flyktninger og asylsøkere. Loven omfatter også dem som har spesielle vanskeligheter med å bruke bibliotekene. Det gjelder pasienter i sykehus og helseinstitusjoner og innsatte i fengslene.

Reglement for folkebibliotek – veiledende retningslinjer sier at «folkebiblioteket skal sørge for at språklige minoriteter, innvandrere, flyktninger og asylsøkere får litteraturtilbud på eget morsmål. Den samiske befolkning skal spesielt tilgodeses» (Statens bibliotektilsyn 1993).

I det norske samfunnet som i økende grad er preget av en flerkulturell befolkning, internasjonalisering og globalisering, er det viktig at bibliotekene bidrar til å synliggjøre det kulturelle mangfoldet. Dette må være et ansvar for alle bibliotek. Det kan skje gjennom å trekke fram oversatt litteratur fra aktuelle land, lage utstillinger med utgangspunkt i skjønnlitteratur, historie, religion, geografi, reiselitteratur, arrangere debattkvelder, formidling av kunst- og kulturuttrykk osv. De ulike bibliotektypene vil vektlegge aktiviteter som passer med bibliotekenes egenart og virksomhet.

2008 – Europeisk år for interkulturell dialog og norsk år for kulturelt mangfold

EU-kommisjonen har foreslått 2008 som europeisk år for interkulturell dialog. Hensikten er å gi innbyggerne de kunnskaper som kreves for å håndtere et mer komplekst miljø og fremme aktivt medborgerskap. I Norge er 2008 vedtatt som markeringsår for kulturelt mangfold, jf. St.meld. nr. 17 (2005–2006). Folkebibliotekene bør bidra aktivt for å markere begge disse årene. Folkebibliotekenes funksjon som lavintense møtesteder er et godt utgangspunkt for interkulturell dialog og integrering.

14.5 Bibliotekenes tjenester til innvandrere

14.5.1 Det flerspråklige bibliotek ved Deichmanske bibliotek

Bibliotekene og ABM-utvikling (tidligere Statens bibliotektilsyn) har lagt stor vekt på at innvandrere, flyktninger og asylsøkere og deres etterkommere skal møte et tilbud i bibliotekene på eget morsmål. Det flerspråklige bibliotek (DFB) ved Deichmanske bibliotek er opprettet med sterk statlig finansiering for å imøtekomme dette behovet.

Det flerspråklige bibliotek (DFB) har tre hovedfunksjoner:

- Kompetanse- og veiledningssenter for bibliotek

tilbud til innvandrere og flyktninger overfor landets fylkes- og folkebibliotek

- Innkjøps- og katalogavdeling for litteratur på ca. 30 forskjellige språk (2005)
- Nasjonal fjernlånsentral for litteratur til flyktninger og innvandrere

Nettportalen Bazar (bazar.deichman.no) som inneholder blant annet nettutgaver av aviser og tidsskrifter fra 50 land og et utvalg av radio- og TV-sendinger som sendes over Internett, finnes på 14 språk. Bazar inneholder også informasjon om det norske samfunnet. Dette er en viktig innfallsport til ulike informasjonskilder.

Staten ved ABM-utvikling finansierer en vesentlig del av virksomheten ved DFB, mens Oslo kommune finansierer det øvrige. DFB er opprettet som en nasjonal tjeneste for å gjøre det mulig for landets folkebibliotek å gi et bibliotektilbud på aktuelle morsmål til den flerkulturelle befolkningen, som består av mange språkgrupper spredt på mange kommuner. DFB er et folkebibliotektilbud med samlinger av samme typer medier som folkebibliotekene tilbyr den norske majoritetsbefolkningen. DFB tilbyr depot- og enkeltlån til folkebibliotekene og deres brukere over hele landet. De fleste kommuner har en liten befolkning innen hvert språk. Det er derfor mest hensiktsmessig med en felles ordning som DFB som gir bedre samlinger og kompetanse på ett sted.

En fellestjeneste som DFB må ikke være til hinder for at andre kommuner med en relativt høy befolkningskonsentrasjon innenfor en språkgruppe tar helt eller delvis ansvar for egne samlinger på de aktuelle morsmål. Flere kommuner gjør dette. Det kan også skje gjennom interkommunalt samarbeid og med fylkeskommunal koordinering. I noen fylker har fylkesbibliotekene koordinert innkjøp av samlinger på ulike språk.

For Oslo kommune, som har landets største og mest varierte innvandrerbefolkning når det gjelder språklig bakgrunn, må hovedansvaret for bibliotektilbudet på minoritetsspråk til egne innbyggere ligge hos kommunen. Deichmanske bibliotek drar nytte av DFB i sitt tilbud til Oslos egen innvandrerbefolkning, det gjelder både kompetanse og samlinger. Den kommunale innsatsen på dette området bør kunne dokumenteres. Det bør være en rimelig balanse mellom den statlige og kommunale finansieringen av DFB.

I 2004 utgjorde DFBs utlån i Oslo 130 000, og fjernlånet til resten av landet var 80 000. Samlingene bestod av 183 00 bind, 781 lydbøker og 103 DVD-er på til sammen 28 språk. DFB tilbyr

VAHL SKOLE

Vahl skole ligger i Oslo, i Tøyen-Grønland-området. Den har 95 prosent minoritetsspråklige elever og er landets mest flerkulturelle grunnskole. Skolebiblioteket presenterer seg slik på hjemmesiden: «Biblioteket er skolens hjerte og hjerne, fullt bemannet fra kl. 08.00 – 16.00 hver dag. Alle aktiviteter er timeplanfestede. Her arbeides ikke bare etter «Ei blott til lyst» prinsippet – i hele skolebygningen jobbes det nemlig med skrift og språkutvikling, og biblioteket har derfor etter hvert også utviklet seg til å bli et verkstedbibliotek, hvor barna på en positiv måte ønskes sosialisert inn i «vårt forlengede klasserom». Gjennom å skape fortrolighet, glede og nysgjerrighet får vi nå flere og flere ivrige og motiverte lesere. Biblioteket er en base for tema, prosjektarbeid og forståelsesk kontroll. Vi benytter oss videre flittig av våre redskaper drama og IKT for å trenge dypere inn i språk og litteratur.»

ikke musikk og har nylig startet med innkjøp av lydbøker.

14.5.2 Folkebibliotekenes tjenester

Et flertall av norske kommuner vil ha få innvandrere i de respektive språkgruppene, og tilbudet fra DFB vil være helt avgjørende for at de skal kunne gi et tilbud av bøker på de aktuelle morsmål. Et utsagn kan illustrere dette: «Eit veldig viktig tilbud. Utan dette tilbudet hadde ikkje våre innvandrere hatt noko tilbud på eige språk» (Flerkult 2006). Bibliotekene er gjennomgående godt fornøyd med DFBs hjemmeside og tilbudet om å bestille depot, og mange benytter seg av det, men samtidig er det rom for forbedring når det gjelder depotene, både kvantitativt og kvalitativt.

De enkelte bibliotek supplerer gjerne tilbudet fra DFB med aviser og tidsskrifter på aktuelle minoritetsspråk. I tillegg bruker også innvandlerne bibliotekenes øvrige tjenester og tilbud, spesielt populært er bibliotekenes PC-er med Internett-forbindelse.

Når folkebibliotekene først har tilbud på et språk, har de gjerne et gjennomgående tilbud, dvs. informasjonsbrosjyrer, aviser, tidsskrifter og egne samlinger, foruten at de også bestiller depot fra DFB på aktuelle språk. Bibliotekene kjøper også inn materiale som kan være til støtte i norskopplæringen for innvandrerbefolkningen. Det dreier seg om ordbøker, lettlest litteratur på norsk, lydbøker, språkkurs og bøker om norske samfunnsforhold (Flerkult 2006).

Noen ganske få folkebibliotek oppgir at de har samarbeidsavtale med asylmottaket i kommunen, og noen få bibliotek får del i de statlige midlene som blir tildelt kommunen til integreringstiltak. Bibliotekene må prioritere tilbud til minoritetsspråklige grupper innenfor egne ressurser, men samtidig bør bibliotekene kunne få del i de statlige integreringsmidlene, siden bibliotekene kanskje er det mest brukte frivillige tilbudet i kommunal regi for disse gruppene.

I større byer eller steder som har en forholdsvis høy andel innvandrere, er bibliotekene vanligvis aktive og gir et variert tilbud til innvandrerbefolkningen i kommunen, slik tilfellet er i Bergen og Stavanger (Vaagan 2005b: 74–77). Der det er relativt mange innvandrere innenfor en språkgruppe, vil det være naturlig at folkebiblioteket bygger opp et eget tilbud også av bøker. Flere fylkesbibliotek samarbeider med kommunene om å bygge opp egne samlinger på aktuelle språk.

Sør-Varanger kommune og andre kommuner i Finnmark og Troms har en betydelig russisktalende befolkning. Det er derfor behov for et bibliotektilbud på russisk i disse kommunene. NORU-prosjektet, Norsk-russisk bibliotek- og informasjonstjeneste i grenseland, lagt til Sør-Varanger kommune, var et regionalt bilateralt 3-årig prosjekt 2002–2005, som omfattet samarbeid mellom flere norske og russiske partnere, blant annet støttet av ABM-utvikling. Finnmark fylkesbibliotek var prosjekteier, og Sør-Varanger bibliotek var vertsbibliotek. Prosjektet er avsluttet, men fortsetter med

kommunale og fylkeskommunale midler. Dette kan sammenliknes med tilsvarende initiativ i Agder og Møre og Romsdal med fylkesbibliotekene som koordinatorene, men da til andre språkgrupper.

Samarbeid med andre instanser

Bibliotekene samarbeider også med andre instanser når det gjelder tilbudet til innvandrerbefolkningen. Halvparten av bibliotekene har samarbeid med barnehager, grunnskole, helsestasjon, innvandrersorganisasjoner, voksenopplæring, flyktningkontor, kulturkontor og andre bibliotek i regionen (Flerkult 2006).

Litteratur og språk

Bibliotekene har muligheter til å stimulere foreldre til høytlesning for barn på morsmålet eller på norsk, men det mangler litteratur på flere av de viktigste innvandrerspråkene. Det gjelder også barnelitteratur. Det er behov for utgivelser av tospråklige utgaver av barnelitteratur, med norsk og et fremmedspråk.

Bibliotekene kan gi nyttig veiledning om valg av bøker og annet materiale som kan bidra til å styrke lese- og språkutvikling hos både barn og voksne. Leksehjelpgrupper til skoleelever og tilbud til grupper av voksne for å fortsette språkutviklingen etter norskkurs, kan være hensiktsmessige tiltak. Egne kvinnetilbud eller mor og barn-tilbud kan være nødvendig for at kvinnene skal kunne delta. Noen folkebibliotek organiserer opplæringstilbud til innvandrerbefolkningen i samarbeid med andre etater (Flerkult 2006). Lesing av norsk fag- og skjønnlitteratur, aviser og tidsskrifter, vil kunne fremme bedre ferdigheter i å snakke, lese og skrive norsk og bedre kunnskap om det norske samfunnet. Biblioteket er både møtested og læringsarena, og dette gir god mulighet til å utvikle tjenester som kan bidra til integrering og språkutvikling hos både barn og voksne.

Erfaringene fra jentegruppen ved Torshov filial av Deichmanske bibliotek (gruppen er nå nedlagt) kan gi ideer med overføringsverdi til andre bibliotek. I denne gruppen ble det lagt vekt på lesing av skjønnlitteratur og samtaler rundt dette, samt bruk av Internett. «Biblioteket stiller lokale, maskiner og personalets kunnskap til disposisjon tre timer hver uke. Jentene leser aktuelle bøker, diskuterer og anmelder bøker på nettet. De lærer å bruke Internett til skolearbeid, jobbsøking og annen relevant informasjonsinnhenting,» og videre: «Bibliotekarene på Torshov fremhevet jentegruppen som et eksempel på en møtearena i

biblioteket som har en svært viktig betydning for å bygge nettverk og samhandling, og hvor deltakerne aktivt skaper ting de er opptatt av. Egenproduserte bokanmeldelser, dikt og noveller legges ut på hjemmesiden deres» (Ljørdal 2005: 47).

14.5.3 Fængselsbibliotekenes tjenester til innvandrerne

Innsatte i norske fengsler har rett til et bibliotektilbud etter lov om folkebibliotek og lov om straffegjennomføring. Det finnes ingen offentlig statistikk som sier noe om sammensetningen av innvandrerbefolkningen i norske fengsler. En innvandrers kan ha norsk statsborgerskap, mens en utenlandsk statsborger ikke behøver å være innvandrers. Innsatte med innvandrerbakgrunn er store brukere av fængselsbibliotekenes tilbud. Det gjelder tidsskrifter og aviser på ulike språk, bibliotekets materiale til støtte i norskopplæringen og bibliotekets øvrige medietilbud. Fængselsbibliotekene har god nytte av Det flerspråklige bibliotek for å gi et tilbud til de innsatte (Flerkult 2006).

14.5.4 Fylkesbibliotekenes rolle

Fylkesbibliotekenes rolle vil være å legge til rette for erfaringsoverføring mellom bibliotekene. De kan også bidra til å koordinere tiltak mellom bibliotekene og ta initiativ til kompetanseheving. En annen viktig funksjon vil være å bidra til nettverksbygging med andre instanser.

Mange fylkesbibliotek har satt i gang tiltak for å fremme flerkulturell kompetanse og tilbud i bibliotekene. Dette omfatter veiledning, kurs, konferanser og sirkulasjonssamlinger av litteratur på ulike språk. Det flerspråklige bibliotek (DFB) har en fast 3-årig besøksplan til alle fylkesbibliotek for at fylkesbibliotekene skal kunne benytte seg av DFBs kompetanse i kursvirksomhet. Fylkesbibliotekene anser DFB som en stor ressurs for folkebibliotekene.

Uttalelsene hentet fra *Flerkult* (2006) kan være eksempler på det:

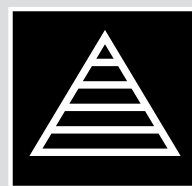
- «DFB gir et uunnværlig tilbud. Det er umulig for vanlige folke- og fylkesbibliotek å følge opp de varierende språk som har kommet og gått i kommunene. Også de fastboende er ofte en liten gruppe.
- DFB er et meget viktig tilbud til innvandrere, asylsøkere, flyktninger og til norske brukere med språkinteresser. Meget viktig som et ressurs-senter for alle bibliotek i Norge.»

14.5.5 Utdanningsbibliotekenes tjenester til innvandrerne

I strategiplanen *Likeverdig utdanning i praksis*

FRIBY

Bibliotekene er aktive deltakere i Fribyordningen i de byene som har denne ordningen. Benevnelsen friby knyttes til en by som har påtatt seg ansvaret å være vertskap for en forfulgt forfatter – i en periode av ett eller to år. Hovedkvarteret for det internasjonale nettverket av fribyer for forfulgte forfattere ble etablert i Sølvberget, Stavanger kulturhus i 2005. Andre norske fribyer er Kristiansand, Molde, Oslo Trondheim og Tromsø.

SØLVBERGET

STAVANGER KULTURHUS

2004–2009 (Utdannings- og forskningsdepartementet 2003: 38) sies det at «Læringscenteret³ skal stimulere til økt tilbud på bøker på ulike morsmål i skolebibliotekene/folkebibliotekene og til samarbeid mellom skole, bibliotek og hjem om lesestimulering. Foreldre og barn skal motiveres til å ta i bruk bøker på morsmål og norsk.» Det er ellers vist til det tilbudet som Deichmanske bibliotek yter gjennom Det flerkulturelle bibliotek og nettportalen Bazar.

Utdanningsbibliotekene – fra grunnskole til universitet og høyskole – møter barn, ungdom og unge voksne i en lærings situasjon. Det betyr at også bibliotekene må tilrettelegge for en sammensatt elev- og studentgruppe når det gjelder norskkunnskaper, slik at alle kan gjennomføre skoler og studier.

Så langt synes det å ha vært lite oppmerksomhet om hvordan bibliotekene i grunnskole og videregående skole skal tilrettelegge for et best mulig tilbud når det gjelder morsmålsopplæring, språkopplæring på norsk og integreringstiltak. Vahl skole i Oslo, en av grunnskolene med høyest minoritetsspråklig andel, har imidlertid utviklet spennende tiltak.

Utgangspunktet på universitet og høyskoler er at studentene må ha tilstrekkelige norskkunnskaper for å kunne følge undervisning og andre faglige opplegg, men det kan også her være behov for spesielle tiltak for at studenter med annen språkbakgrunn skal lykkes i å gjennomføre stu-

diene. Det ser man blant annet ved Høgskolen i Oslo (HiO) der det er opprettet to enheter med spesielle oppgaver i forhold til det flerkulturelle. Det er NAFO Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring og SEFIA Senter for flerkulturelt og internasjonalt arbeid. SEFIA⁴ har som en av sine oppgaver å utvikle studiestøttende tiltak rettet mot studenter ved HiO med særlig prioritet til studenter med annen språklig bakgrunn enn norsk. Andre oppgaver er kompetansegivende utdanning i flerkulturelle og internasjonale studier, i nord-sør-spørsmål, utvikling og bistand, å støtte HiOs enheter når det gjelder å videreutvikle et inkluderende studie- og læringsmiljø. SEFIAs virksomhet omfatter kompetansegivende utdanning, kurs, forskning, utrednings- og oppdragsvirksomhet.

Ellers er det mye oppmerksomhet knyttet til internasjonalisering i høyere utdanning. Dette gjenspeiles blant annet i fag- og forskningsbibliotekenes nettsider på andre språk enn norsk.

14.6 Kompetansebehov i bibliotekene

Et kvalitativt godt bibliotektilbud til de ulike minoritetsgruppene forutsetter bibliotekfaglig og kulturfaglig kompetanse, og også i økende grad sosialfaglig kompetanse. Tilbudet bør være et ansvar for hele biblioteket og ikke bare for delen som har ansvar for flerkulturelle bibliotek-tjenester. Norge er et flerkulturelt samfunn, og globalisering er et gjennomgående trekk i dagens

³ Det som nå er Utdanningsdirektoratet.

⁴ www.hio.no/sefia/

samfunnsutvikling, derfor berører dette alle norske bibliotek.

Det må finnes tilbud og muligheter til videre kompetanseheving for alle bibliotekansatte i flerkulturell kommunikasjon, og for dem som har spesielle oppgaver når det gjelder bibliotek tjenester til innvandrere. En viss grunnkompetanse i flerkulturell kunnskap bør alle ansatte i bibliotekene ha for at bibliotekene skal kunne være gode dialoginstitusjoner.

Noen folkebibliotek har skaffet seg kompetanse for å møte innvandrerbefolkningens behov, enten i form av realkompetanse gjennom medlemskap i faglige nettverk og ved å arbeide sammen med innvandrere, eller gjennom kurs både internt i kommunen og eksternt. Formalkompetanse er skaffet ved kompetansegivende studier ved universitetene i Oslo og Bergen, og ved Høgskolen i Oslo (Flerkult 2006).

En forutsetning for et multikulturelt bibliotektilbud er kunnskap om andre lands og kulturers litteratur, språk og historie. Dette er kunnskap som gjerne mangler fullstendig for enkelte språk, kulturer og litteraturområder. Denne avgrunnen av forskjell mellom den selvfølgelige kompetansen på majoritetskulturen og den nesten totale mangelen på kompetanse på minoritetskulturer, er et generelt problem som vedrører alle samfunnsinstitusjoner, også bibliotekene (Rekdal 2005: 21–22). Oversatt litteratur fra innvandrernes hjemland kan bidra til å gi den norske befolkningen noe innblikk i disse landenes kultur. Det utgis imidlertid svært få slike oversettelser.

De bibliotekansatte opplever sosialfaglige oppgaver og dilemmaer fordi bibliotekene i så stor grad er blitt sosiale arenaer for minoritetspersoner, ikke minst unge. Dette antas å øke siden bibliotekene er populære institusjoner, og de ansatte vil kunne trenge en viss sosialfaglig ballast (Rekdal 2005: 21–22). Bibliotekets voksende funksjon som møte- og lærearena vil øke behovet for den mestringskompetansen som dette krever. Dette krever også stor grad av samhandling med andre institusjoner. Bibliotekene mangler stort sett ansatte med minoritetsbakgrunn i kvalifiserte stillinger som formidlet kulturkunnskap til de øvrige ansatte.

I bibliotekarutdanningen på bachelornivå ved Høgskolen i Oslo inngår bibliotek tjenester i et flerkulturelt samfunn som emne i både første og tredje studieår. Det er viktig at alle studenter får en viss basiskunnskap på disse områdene da det etter hvert må kunne sies å inngå i alminnelig kulturkunnskap.

Mer omfattende utdanningstilbud finnes ved Senter for flerkulturelt og internasjonalt arbeid (SEFIA), ved Høgskolen i Oslo, som tilbyr utviklingsstudier, studier i global og flerkulturell forståelse samt et masterstudium i flerkulturell og utviklingsrettet utdanning.

14.7 Utfordringer og tiltak

14.7.1 Folkebibliotekene

Bibliotekenes innhold og tjenester kan bidra til å gi både majoritet og minoriteter kunnskap om det kulturelle mangfoldet i Norge og verden for øvrig. I tillegg til bibliotekenes samlinger kan det skje gjennom utstillinger og arrangementer som gir oppmerksomhet til ulike kulturer og kunstuttrykk. For at bibliotekene skal kunne uttrykke det flerkulturelle gjennom virksomheten, trengs det kunnskap hos de bibliotekansatte om de ulike minoritetskulturene som er representert i Norge, men også om globale forhold mer generelt, slik at de kan videreformidle dette til befolkningen gjennom aktiviteter og arrangement.

Bibliotekenes funksjon som møteplasser kan bidra til å fremme integrasjon i det flerkulturelle samfunnet. Bibliotekene kan være med på å bygge det den amerikanske samfunnsforskeren Robert Putnam kaller *sammenbindende sosial kapital* som skaper tillit og forståelse på tvers av kulturelle tilhørigheter (Audunson 2006b). Folkebiblioteket er et åpent informasjonssted som det har vist seg at innvandrerne har tillit til. Bibliotekene brukes som en informasjonskanal som kan gi hjelp til å orientere seg i det norske samfunnet.

Utfordringene for folkebibliotekene er knyttet til å gi et godt tilbud på de ulike morsmål, utvikle metoder og tilbud når det gjelder litteraturformidling og leselyst, integrering og norskopplæring, og å gå inn i utviklingsarbeid med andre etater.

Folkebibliotekene bør utvikle metoder for litteratur- og kulturformidling i forhold til barn og unge med minoritetsspråklig bakgrunn, men også inkludere voksne som skal utvikle sine norskkunnskaper og bedre sine samfunnskunnskaper. Folkebibliotekene må videreutvikle sin rolle som møteplass og læringsarena for innvandrerne. Ressurser og kompetanse vil stå sentralt i det videre arbeidet. Bibliotekene i de større kommunene har ofte erfaringer når det gjelder utvikling av tjenester, arbeidsmetoder og kompetanse som bør deles med andre bibliotek. Det kan være nyttige erfaringer å hente fra de andre nordiske land, blant annet fra Danmark som har prøvd ut en modell med regionale konsulenter for å høyne det metodiske nivået for bibliotekbetjening av etniske minoriteter.

Folkebibliotekene må synliggjøre sin rolle og sine tjenester til innvandrerbefolkningen overfor de andre kommunale instansene, slik at de blir en del av utformingen av ulike tiltak i kommunene. På lokalt plan må bibliotekene medvirke aktivt til å realisere regjeringens nye handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen. Det gjelder også i forhold til 2008 som markeringsår for kulturelt mangfold i Norge, jf. St.meld. nr. 17 (2005–2006), og Europeisk år for interkulturell dialog, initiert av EU-kommisjonen.

Det vil være viktig for utviklingen av folkebibliotekenes tjenester til innvandrere, flyktninger og asylsøkere å vite mer om deres kultur- og mediebruk generelt og bibliotekbruk spesielt. Bibliotekbruk bør inkluderes i større undersøkelser som gjøres av Statistisk sentralbyrå og andre for å gi slik kunnskap.

På en del sentrale områder i biblioteksektoren bør det etableres faglige nettverk. Det flerkulturelle området peker seg ut som ett av disse områdene. Nettverkene skal gi muligheter for utvikling av kompetanse og tjenester gjennom kunnskapsdeling.

14.7.2 Fylkesbibliotekene

Fylkesbibliotekenes rolle bør være å bistå folkebibliotekene ved å trekke på eksisterende erfaringer og formidle gode tiltak som kan videreføres. Fylkesbibliotekene kan bidra til å bygge nettverk mellom bibliotekene og med andre instanser på fylkesnivå. Fylkesbibliotekene kan samordne

tiltak mellom bibliotekene og ta initiativ til kompetanseheving.

14.7.3 Det flerspråklige bibliotek

Det skal fortsatt legges til rette for et best mulig litteraturtilbud i folkebibliotekene på ulike morsmål til innvandrerne. Det flerspråklige bibliotek (DFB) vil ha en sentral rolle i dette arbeidet som kompetansesenter og tjenestetilbyder. Nettportalen Bazar videreutvikles som en del av tjenesten ved DFB. Alle digitale tjenester bør være lett tilgjengelige i et norsk digitalt bibliotek, så også Bazar. Staten finansierer den nasjonale delen av DFB og Bazar (jf. også kap. 8.3).

DFB må utvikle sin rolle som kompetansesenter ut fra de fem målområdene som er formulert i virksomhetsplanen for 2007 for Deichmanske bibliotek⁵:

1. Øke den interkulturelle kompetansen til ansatte i bibliotekene
2. Bevare og videreutvikle DFB som kompetansesenter
3. Styrke samarbeidet med relevante personer og institusjoner
4. Øke tilgjengeligheten til DFBs samlinger og tjenester
5. Ivareta språklige minoriteters behov for bibliotek tjenester

⁵ Inngår i budsjettforslag 2007 for de statlige avdelingene ved Deichmanske bibliotek, oversendt ABM-utvikling

Prioritert tiltak: Bidra til inkludering av innvandrerne gjennom litteratur- og kunnskapsformidling

Beskrivelse: Bibliotekene skal fremme integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen gjennom en rekke tilbud og aktiviteter. Bibliotekene skal brukes systematisk i språkopplæringen og øvrige opplæringstiltak for innvandrere. Det er behov for mer systematisk utviklingsarbeid og kunnskapsdeling for at dette skal bli best mulig.

Bibliotekene skal bidra aktivt til gjennomføringen av 2008 som skal være Markeringsår for kulturelt mangfold i Norge og Året for interkulturell dialog i Europa. Bibliotekene skal også være aktive i realiseringen av Regjeringens handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen.

Det flerspråklige bibliotek som kompetansesenter skal gi bibliotekene bedre muligheter for å yte bedre tilbud til innvandrerne. Innvandrerne må inkluderes som målgruppe også i utdanningsbibliotekene.

14.7.4 Utdanningsbibliotekene

Universitets- og høyskolebibliotekene vil også møte behov fra studenter med minoritetsspråklig bakgrunn. Utdanningsbibliotekene må utvikle metoder og tilbud som er relevante for egne elever og studenter slik at de kan gjennomføre skoler og studier på best mulig måte. Dette innebærer tiltak knyttet til områder som morsmåls- og norskopplæring, lesetrening og leselyst. Bibliotekene må derfor ha kunnskaper om flerkulturelle problemstillinger generelt, og for sitt område spesielt. Det er behov for større oppmerksomhet og kunnskapsdeling om hvilke tjenester og oppgaver utdanningsbibliotekene på de ulike nivåene skal utvikle i forhold til morsmålsopplæring, norskundervisning og integrering.

14.7.5 Utdanning og kompetanseutvikling

De institusjonene som utdanner bibliotekarer, først og fremst Høgskolen i Oslo og Universitetet i Tromsø, må gi alle studenter grunnleggende kompetanse innenfor det flerkulturelle området,

gjennom både grunnutdanning og etterutdanning. I tillegg må bibliotekansatte ta del i kompetansehevende tiltak som arrangeres av instanser som Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDI), Utlendingsdirektoratet (UDI) og ulike organisasjoner og offentlige organer, i form av kurs, konferanser og seminarer. Dette vil samtidig bidra til nettverksbygging. Det er også behov for formelle kompetansehevende utdanningstilbud i regi av utdanningsinstitusjonene. Tilbudet ved SEFIA Senter for flerkulturelt og internasjonalt arbeid kan framheves her. Det flerspråklige bibliotek har oppgaver knyttet til utvikling av den flerkulturelle kompetansen til bibliotekansatte. Kurstilbudene vil omfatte generell bibliotekbetjening og delvis mer spesifikke behov i bibliotekene. Det vil ofte være hensiktsmessig at kurs for bibliotekansatte arrangeres i samarbeid med fylkesbibliotekene/ det regionale biblioteknivået.

14.7.6 Nasjonal oppfølging

ABM-utvikling skal aktivt bidra til at folkebibliotekene utvikler gode tjenester på det flerkulturelle området. Oppretting av en faglig nettverksgruppe på området er et aktuelt tiltak. ABM-utvikling disponerer også prosjektmidler som vil kunne brukes til utvikling av metoder og tjenester i folkebibliotekene.

ABM-utvikling bør ha en rolle overfor sentrale myndigheter som Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDI) og Utlendingsdirektoratet (UDI) for å synliggjøre folkebibliotekenes rolle og tjenester innenfor aktuelle områder som asylmottak, introduksjonsordningen og øvrig integrasjonsarbeid. Når det gjelder Det flerspråklige bibliotek som statlig finansiert tjeneste, vises det til kap. 8.3.

Nasjonalbiblioteket bør være et nasjonalt bibliografisk kompetansesenter også når det gjelder litteratur på andre alfabet enn det latinske.

DEL III. BIBLIOTECARIO

OTEKREFORM

NORGESBIBLIOTEKET

ORGANISATORISK REFORM

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det at «Utgangspunktet skal være visjonen om et sømløst bibliotektilbud, m.a. slik dette kan tenkjast konkretisert gjennom utviklinga av eit digitalt bibliotek» og «Det skal greiast ut korleis ein kan utvikla og modernisera det landsdekkjande nettverket av folkebibliotek slik at det kan gje eit differensiert og tidstilpassa tilbod til ulike brukargrupper. [...] Derneft skal det greiast ut korleis fag- og forskningsbiblioteka som samfunnsinstitusjoner kan bidra med informasjonsressursar i eit saumlaust bibliotektilbod.»

I dette kapitlet gjerest det først en drøfting av begrepet *sømløshet*. Videre beskrives hvordan biblioteknettverket Norgesbiblioteket skal realiseres gjennom en organisatorisk bibliotekreform.

15.1 Definisjon og forankring av begrepet sømløshet

At et klesplagg er sømløst betyr i konkret forstand at det er en helhetlig og sammenhengende vev, uten svake punkter. Termen *sømløs* er blitt en metafor for nettverk og grenseoverskridende samband, først brukt av den framvoksende data-teknologien på nittitallet, og senere applisert på abm-sektoren i St.meld. nr. 22 (1999–2000), *Kjelder til kunnskap og oppleving*. Her pekte begrepet på viktigheten av tettere sammenheng mellom ulike bibliotektyper, noe som er blitt enklere på grunn av IKT-utviklingen. Særlig viktig og nyttig er dette biblioteknettverket på grunn av de mange som driver med etter- og videreutdanning på universitets- og høgskolenivå uten å ha daglig

nærhet til eget utdanningsbibliotek. Meldingen betoner at de ulike bibliotektypene alle realiserer grunnideene i bibliotekoppgavene: «Biblioteket skal vera ein samfunnssolidarisk institusjon som skaffar, eig og forvaltar dette materialet til bruk for flest mogeleg» (s. 51).

Kulturmeldingen (St.meld. nr. 48 (2002–2003): 71) tar også opp begrepet og begrunner behovet for sterkere nettverk mellom ulike bibliotektyper: best mulig utnyttelse av offentlige ressurser. Sømløsheten blir her ytterligere understreket ved at brukerperspektivet blir tydeliggjort: «Poenget er altså at det i størst mogeleg grad skal vera råd å nytta dei samla informasjonsressursane som finst i norske bibliotek, utan omsyn til kvar i landet brukaren oppheld seg og til kva føremål informasjonen skal nyttast» (s. 174).

I biblioteksammenheng kan man med *sømløs* tenke seg begrepet brukt om *medietypane*, om *mediesamlingen*, om *biblioteket*, om *bibliotekaren* eller om *brukeren*. Innenfor en slik tankegang kan man si at *en sømløs medietype* vil nærme seg konvergens – dvs. at man for eksempel kan finne et bilde representert både som fysisk objekt og som digitalt materiale. *En sømløs mediesamling* vil være en samling som ikke først og fremst er en avgrenset enhet i seg selv, men som kan oppfattes som en del av et større univers – enten nasjonalt eller regionalt, i et nettverk av samarbeidende bibliotek. *Et sømløst bibliotek* vil være et bibliotek som i større eller mindre grad inngår i et regionalt eller nasjonalt nettverk. *En sømløs bibliotekar* vil

BIBLIOTEKNETTVERK

«Poenget er altså at det i størst mogelig grad skal vera råd å nytta dei samla informasjonsressursane som finst i norske bibliotek, utan omsyn til kvar i landet brukaren oppheld seg og til kva føremål informasjonen skal nyttast» St.meld. nr. 48 (2002–2003) (s. 174).

HUMSAM-biblioteket, Universitetet i Oslo. Foto. Bjørn Djupvik

være en bibliotekar som kan operere uavhengig av og utenfor den institusjonen hun er ansatt i. *En sømløs bruker* vil være en som har et definert behov for kunnskap og opplevelser og søker etter dette uansett hvor det måtte befinne seg, enten det er i offentlige eller private leveringskanaler.

Sømløshet innebærer nedbygging av skiller mellom ytelser til brukere av egen institusjon og ytelser til eksterne brukere. Det er testen på om sømløsheten fungerer.

Det er det utstrakte fjernlånssamarbeidet, både innenfor og på tvers av fag- og folkebiblioteklandskapet som i dag mest likner sømløshet. Dette er både et nasjonalt og internasjonalt samarbeid, som vist i kap. 6. Ingen har forsøkt å endre selve fjernlånssamarbeidet som system, antakelig fordi alle ser nytten av det. Bibliotekene er gjensidig avhengig av hverandre for å yte best mulig tjenester. Brukerne er ikke interessert i bibliotektyper, men i å få de tjenestene de har behov for, der de befinner seg. Særlig viktig er det at samarbeidet mellom bibliotektypene fungerer fordi studentene i høyere utdanning bruker både folkebibliotek og universitets- og høyskolebibliotek i studieøyemed, de er brukere på tvers.

Ulike biblioteksystem er hindringer for sømløsheten, men systemleverandørene arbeider med å finne teknologiske løsninger som vil fremme sømløsheten. Dette har for eksempel skjedd gjennom prosjektet Felles nasjonalt lånekort (www.lanekortet.no).

15.1.1 Sømløshetens utfordringer

Utfordringene er knyttet til at ulike bibliotektyper, eierskap og forvaltningsnivåer ikke skal sette grenser for hvilke tjenester brukerne skal få tilgang til. I folkebibliotekene er den frie låneretten innfallsporten til de samlede fysiske ressursene i bibliotekene. Både folkebibliotek og offentlige fagbibliotek praktiserer denne retten når brukeren oppsøker biblioteket. Men for å realisere sømløsheten må den også inkludere retten til å få tilgang til ressursene fra et annet bibliotek. Likevel vil det være slik at deler av samlingene kun kan brukes i det enkelte eierbiblioteket. Det kan være referansesamlinger, spesielt verdifulle bøker og liknende som må brukes på stedet.

For de offentlige bibliotekene som deltar i biblioteknettverket, vil prinsippet være at bibliotekenes samlinger skal være offentlig tilgjengelig også gjennom biblioteknettverket og ikke bare på stedet. Noen unntak må likevel innrømmes, som nevnt over.

Det vil fortsatt være en arbeidsfordeling mellom de ulike bibliotektypene både når det gjelder innhold, tjenester og kompetanse. Sømløsheten gir uttrykk for at ressursene skal gjøres tilgjengelige på tvers av dette, men bibliotekene skal ikke gjøres til kopier av hverandre. Tvert imot vil denne variasjonen gi befolkningen tilgang til mange spesialiserte tjenester.

En standardisert oppfatning av sømløshet er imidlertid fraværende i gjeldende lover og regelverk for biblioteksektoren totalt sett. Dette er en

aktuell problemstilling å ta opp i forbindelse med en eventuell endring av bibliotekloven.

Økonomi er i seg selv en begrensende ressurs, og vil også avgrense hvor langt man kan komme i sømløshetens ånd. De store fagbibliotekene opplever en delvis sømløshet allerede fordi de kan betale for tilgang til store kommersielle leverandører av digital informasjon, og de kan også kjøpe enkeltartikler fra hvor som helst i verden og få disse levert i løpet av timer. For folkebibliotekene vil verden antakelig alltid fortone seg noe annerledes, og de vil nok heller ikke i framtiden ha behov for tilgang til et like bred-spektret utvalg av for eksempel digitale ressurser som det forskningsbibliotekene har.

Infrastrukturen for hurtig levering av bøker og annet materiell er i dag ikke bygd ut i en slik grad at den støtter opp om termen *sømløshet*. Infrastrukturen må utvikles slik at både utlån fra og tilbakelevering av lånt materiale blir enkelt for både bibliotek og lånere.

Opphavsrett har blitt en svært viktig faktor i den digitale verden som bibliotekene blir en stadig større del av. Opphavsretten setter rammer for hva man får lov til å utføre av fjernlån og sømløse tjenester i den digitale verden. Rammene kan endres, og med ny opphavsrettslov og nye forskrifter kan bibliotekenes muligheter bli noe utvidet.

15.1.2 Veien fra sømløshet til Norgesbiblioteket

Begrepet *sømløshet* utfordrer norsk bibliotekvesen på en rekke viktige områder. Først og fremst fordrer sømløshet mer koordinering av den totale bibliotekdriften i Norge, og at det arbeides med tydeligere og mer felles standarder på tvers av fag- og folkebiblioteklandskapet på en rekke områder. Videre må det stimuleres til utvikling av en teknologisk plattform som i størst mulig grad ivaretar kommunikasjon for fag- og folkebibliotek. Et betydningsfullt skritt i den retning var lanseringen av et felles nasjonalt lånekort, og det blir viktig å utstyre kortet med mest mulig funksjonalitet og bygge flere tjenester inn i det.

Gjennom større grad av koordinering og arbeidsfordeling kunne det gjøres plass til nisjebibliotek som kunne yte tjenester til hele biblioteknettverket. Et eksempel kunne være at ett større fagbibliotek kjøpte hele arkivet til ScienceDirect-basen (www.sciencedirect.com), med det formål å betjene resten av biblioteklandskapet.

I det sømløse Norgesbiblioteket må brukerne oppleve relevant service enten de henvender seg til et folkebibliotek eller et fagbibliotek. Mange vil

ikke i utgangspunktet være klar over mulighetene som finnes til å kunne benytte seg av det samlede biblioteknettverket, og denne muligheten må gjøres kjent. Mange vil dessuten ha behov for bibliotekarenes kompetanse for å få tilgang både til materiale i det enkelte biblioteket og i hele biblioteknettverket.

En annen utfordring vil ligge i å skaffe materiale til brukerne hurtigst mulig. Før var det akseptabelt å vente kanskje en til to uker på materiale fra eksterne innlånsbibliotek, men nå forventer ofte brukerne materialet i hende i løpet av kanskje timer, eller i løpet av noen få dager. Rask levering er et avgjørende aspekt ved det sømløse biblioteket. Et nettverk av en nasjonal og flere regionale transportordninger vil kunne gjøre dette mulig. Dette vil bidra til å holde forsendelsesutgiftene på et stabilt nivå uavhengig av antall fjernlån og gjøre håndteringen mer effektiv i bibliotekene.

15.1.3 Norgesbiblioteket – det sømløse bibliotek i funksjon

Norgesbiblioteket er betegnelsen på det samarbeidende biblioteknettverket. Både fag- og folkebibliotek skal operere i tett kontakt med hverandre, og utnytte ressurser og felles kompetanse til beste for den enkelte bruker. Via en planlagt felles søke- og bestillingsmulighet som inkluderer både folke- og fagbibliotekene innenfor programmet Norsk digitalt bibliotek vil det være mulig for brukerne å få oversikt over alle tilgjengelige ressurser som finnes i Norgesbiblioteket og selv gjøre bestillinger av ønsket materiale som leveres til nærmeste bibliotek eller til annet leveringssted.

Alle vil få se hvilke ressurser som er tilgjengelige. Imidlertid vil ikke alle ressursene være åpne for alle. De ulike bibliotekene vil ha kjøpt tilgang til ulike lisensbaserte digitale ressurser, og bruksretten vil ikke være generelt åpen for alle (bortsett fra via fjernlån på papirkopi). Det må vurderes hvilke muligheter som kan tilrettelegges for at den enkelte som måtte ønske tilgang til de ulike lisensbaserte tjenestene, kan få det. I Nederland er det utviklet en løsning som ivaretar dette.

15.2 Bibliotekreform – organisatorisk reform

I Norge er det mange små biblioteker med begrensede ressurser og korte åpningstider. En fragmentert bibliotekstruktur gir store ulikheter når det gjelder økonomi, kompetanse, tjenestetilbud og utviklingsmuligheter. Det er behov for en bibliotekreform som kan sette utvikling og et likeverdig bibliotektilbud for alle i sentrum. Bibliotekene i Norgesbiblioteket skal samarbeide på tvers av fag- og folkebibliotek. Befolkningens

behov for gode bibliotekstjenester er viktigere enn forvaltningsgrenser og eierstrukturer. Med dette som utgangspunkt kan det tegnes et nytt biblioteklandskap. For å skape Norgesbiblioteket kreves en bibliotekreform.

Bibliotekreformen innebærer en konsolideringsprosess der målet er styrkede bibliotek og bedre bibliotekstjenester gjennom koordinering og felles ressursutnyttelse. Å *konsolidere* betyr både å styrke og å samle.

I reformen inngår flere tiltak som skal bygge Norgesbiblioteket som et samarbeidende nettverk:

- konsoliderte bibliotek
- investeringsprogram for biblioteklokaler
- landsdekkende transportordning
- endringer i bibliotekloven og opplæringsloven
- markedsføring og profilering
- kvalitetsheving av virksomheten i bibliotekene
- kompetanseutvikling

15.2.1 Konsoliderte bibliotek

Målet med den organisatoriske bibliotekreformen er å gi innbyggerne bedre bibliotekstjenester og bibliotekene større utviklingsmuligheter. Bibliotekene blir styrket ved at ressursene koordineres i større bibliotek med bredere kompetansemiljøer gjennom en konsolideringsprosess. Reformen dreier seg om koordinering av ressurser, utvikling av mer effektive arbeidsmetoder, bedre bibliotekstjenester gjennom sterkere kompetansemiljøer og distribusjon av tjenester. Reformen vil gi alle innbyggerne, og særlig de som bor i de mindre kommunene, et bedre bibliotektilbud ved at de får tilgang til flere bibliotekressurser og bredere bibliotekfaglig kompetanse. Reformen er nødvendig for at bibliotekene skal kunne være viktige aktører i den framtidige kunnskaps- og kulturpolitikken. De konsoliderte bibliotekene må ha et minimum antall årsverk og tilstrekkelig og riktig sammensatt kompetanse for å kunne ivareta tjenester og utviklingsarbeid. I tillegg er det nødvendig med styrking av bibliotekenes budsjetter til drift og investering. Samlet sett vil dette gi mer og bedre bibliotekstjenester for bevilgede midler.

Det mest aktuelle vil være at folkebibliotek i flere kommuner danner et nytt konsolidert bibliotek, men det kan også være en organisasjonsform som omfatter kommunale folkebibliotek og statlige høyskoler (eller universitet), eller folkebibliotek og skolebibliotek.

I tillegg til konsolideringsprosessen vil ulike samarbeidsformer mellom de forskjellige bibliotektypene være nødvendig for å gi innbyggerne et

best mulig bibliotektilbud. Det kan for eksempel være aktuelt med et tettere samarbeid mellom folke- og høyskolebibliotek i en region. Erfaringene fra Drammensbiblioteket – der folkebibliotek, høyskolebibliotek og fylkesbibliotek skal framstå som ett bibliotek for brukerne – kan bli en inspirasjonskilde for flere. Det kan også etableres nye enheter i samarbeid med arkiv eller museum.

Det vil kunne være nyttige erfaringer å hente fra Museumsreformen som har lagt vekt på sterkere kompetansemiljøer som en nødvendig forutsetning for faglig utvikling. En annen erfaring fra Museumsreformen er nytteverdien av faglige nettverk. Tilsvarende utviklingsforum bør etableres på utvalgte deler av bibliotekområdet med representasjon fra både fag- og folkebibliotek.

Hovedingrediensene i Museumreformen har vært:

- lokalt engasjement
- regional kompetanse, konsolidering
- nasjonale nettverk

Det har vært en betydelig økning, ca. 40 prosent, i driftsmidlene gjennom statlig og lokal finansiering over 6–7 år.

På samme måten som i Museumsreformen er det behov for økte drifts- og investeringsmidler i bibliotekene. For folkebibliotekene må dette skje i et spleiselag mellom stat, kommune og fylke, men kommunene skal fortsatt ha hovedansvaret. Det er behov for satsingsprogram som kan heve bibliotekenes kvalitetsnivå etter et tiår der bevilgningene ikke har tatt høyde for nye behov til utvikling av kompetanse, samlinger og digitale tjenester. Regjeringen Stoltenberg sa i sin regjeringserklæring at den ville satse på folkebibliotekene (Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005).

15.2.2 Folkebibliotekene i reformen

Det er behov for en organisatorisk reform som etablerer større folkebibliotek gjennom en forpliktende prosess. ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000), påpekte den fragmenterte folkebibliotekstrukturen og behovet for å utvikle nye samarbeids- og samordningsmodeller for folkebibliotekstjenestene. 244 kommuner har mindre enn én fagutdannet bibliotekar i hel stilling, mens de fem største kommunene har ca. 22 prosent av den samlede bibliotekarkompetansen i folkebibliotekene. Bare 67 kommuner har folkebibliotek med mer enn 5 årsverk.

Folkebibliotekene er en del av det kommunale

tjenestetilbudet, men samtidig har de oppgaver utover den enkelte kommune gjennom å være en del av det samlede biblioteknettverket.

Større bibliotek opprettes ved at flere kommuner innenfor et geografisk område samler sine bibliotekressurser til et nytt konsolidert bibliotek. Den nye organisasjonen skal ha en biblioteksjef med ansvar for bibliotekets samlede virksomhet. Det inkluderer ansvar for et samlet personale, økonomi, tjenestetilbud og driften av hovedbibliotek, filialer, bokbuss m.m. Ulike organisasjonsmodeller for interkommunalt samarbeid om tjenester er utredet i Ot.prp. nr. 95 (2005–2006).

Antall kommuner som skal inngå i den enkelte enhet, må vurderes ut fra lokale forhold som folketall, geografi og kommunikasjonsmuligheter. De nye bibliotekene må være så store at de dekker alle viktige kompetanseområder. Det må derfor være minimum 6–8 årsverk i det enkelte bibliotek. Det betyr at de bibliotek som har færre enn 5 årsverk i dag, må konsolideres med bibliotek i andre kommuner.

Hensikten er å bygge opp bærekraftige bibliotek med større samlede ressurser som kan møte framtidens utfordringer og utviklingsbehov med tilstrekkelig faglig nivå og omfang. Bredden i basisoppgavene som inngår i bibliotekene som institusjonstype må ivaretas, og det må være kvalitet i betjening og tjenester. Fornyet og styrket kompetanse vil være en viktig suksessfaktor for å lykkes med dette. Ledelse vil være en avgjørende komponent i det utviklingsarbeidet som må utføres. Folkebibliotekene må utvikles slik at de over hele landet i større grad bidrar til stedsutvikling og økt livskvalitet for innbyggerne. Det betyr at de må styrkes som lokale møteplasser, som formidlingsarenaer for litteratur og andre kulturtilbud, som læringsarena for både den uformelle og formelle læringen hos alle aldersgrupper. Samtidig må innholdet og tjenestene utvikles.

De største bibliotekene representerer kompetanse og tjenester som må komme alle til gode. Disse bibliotekene er viktige utviklingsaktører for hele bibliotekmiljøet, blant annet med erfaring fra utviklingsprosjekt og internasjonale nettverk. Dette er av stor betydning for utprøving og etablering av nye bibliotektenester. De store bibliotekene vil også kunne tillegges viktige nasjonale utviklingsoppgaver.

Tjenestene skal gjøres best mulig tilgjengelig for befolkningen. Gode hovedbibliotek med et bredt tjenestespekter vil være et kjernetilbud. For god tilgjengelighet trengs det også filialer, bokbusser og andre distribusjonssteder som sko-

lebibliotek eller bibliotek i kafé eller butikk, gjerne i kombinasjon med teknologiske løsninger som utlånsautomat. Vesentlig for tilgjengeligheten er lange åpningstider. Det bør vanligvis finnes minst én bibliotekavdeling i hver av de kommunene som inngår i den nye organisasjonen, men hver bibliotekorganisasjon må vurdere hvilken struktur som er mest hensiktsmessig for at innbyggerne skal få et bedre bibliotektilbud. Større bibliotek vil gi grunnlag for mer effektive arbeidsmetoder ved at ulike arbeidsoperasjoner kan gjøres én gang i stedet for flere ganger parallelt. Det vil også frigjøre mer tid til utvikling av tjenester og lengre åpningstider innenfor eksisterende ressurser, og gi bedre bibliotektilbud for bevilgede midler.

15.2.3 Fylkesbibliotekene i reformen

Dagens fylkesbibliotek må gjennomgå en omstillingsprosess for å kunne ivareta en rolle som utviklingsaktør i de nye regionene. Det regionale nivået bør konsentrere seg om koordinerings- og utviklingsoppgaver. Driftsoppgaver bør overføres til operative bibliotek. Ansvar for direkte tjenesteyting bør forankres på lokalt nivå, nærmest mulig brukeren. Dette krever omstilling i dagens fylkesbibliotek og samarbeid med de bibliotekene som skal overta driftsoppgavene.

Gjennomføring av bibliotekreformen blir en viktig oppgave for den regionale forvaltningen i de nærmeste årene. Dette må skje i samarbeid med og i dialog med kommunene og folkebibliotekene. Den regionale forvaltningen bør disponere midler for å stimulere til utvikling på bibliotekområdet. I gjennomføringen av bibliotekreformen vil det regionale nivået ha en sentral rolle, spesielt i forhold til konsolideringsprosessene og kompetanseutvikling.

15.2.4 ABM-utvikling i reformen

ABM-utvikling er et strategisk organ for gjennomføring av den nasjonale politikken på bibliotekområdet, så vel som på arkiv- og museumsområdet. Politikken gjennomføres i dialog med institusjonene og med regionale og lokale forvaltningsorganer. ABM-utvikling har ansvar for å initiere og stimulere til gjennomføring av strategier, mål og tiltak i oppfølging av Bibliotekutredningen. Konsolideringsprosessen vil stå sentralt i dette arbeidet. Her vil man kunne ha nytte av erfaringene fra Museumsreformen.

De økte prosjektmidlene som ble sett som sentrale virkemidler for utvikling av bibliotekområdet i både ABM-meldingen og Kulturmeldingen, er så langt ikke realisert. For gjennomføring av

MØTE BRUKEREN DER BRUKEREN ER

«Da den restaurerte bygningen på Drammensvn. 42 i Oslo, og nettsidene nb.no åpnet 15.08.2005, var det lagt til rette for ikke bare å bevare materiale for ettertiden, men å ha økt fokus på formidling i dag. Kulturarven må komme flest mulig til gode. Materiale som er bærer av kunnskap i vår tid må løpende være i bruk for forskning og diskusjon i det offentlige rom for å generere ny kunnskap og opplevelse. Da må biblioteket være der brukeren er. Ved inngangen til det 21. århundre er Nasjonalbibliotekets brukere like mye på Internett som i våre lokaler.»

(Vigdis Moe Skarstein. i: Det digitale Nasjonalbiblioteket. *Aftenposten* 29.03.2006)

Åpningen av Nasjonalbiblioteket. Foto: Nasjonalbiblioteket

bibliotekreformen vil det være helt avgjørende at det blir bevilget nasjonale midler til de tre målområdene. Det er behov for økning av prosjektmidlene, stimuleringsmidler til gjennomføring av bibliotekreformen, og til finansiering av et utvalg nasjonale fellestjenester på det digitale området.

15.2.5 Nasjonalbiblioteket i reformen

Nasjonalbibliotekets visjon er å være nasjonens hukommelse og et multimedialt kunnskapssenter i forkant av framtidens behov. Nasjonalbiblioteket er tillagt viktige operative og forvaltningsmessige bibliotekfunksjoner og skal være en sentral ressursenhet for resten av biblioteksystemet. Nasjonalbiblioteket har et nasjonalt mandat på områder som bibliografi og bibliografiske standarder, mediebevaring gjennom restaurering, konservering, digitalisering og juridisk kompetanse. Nasjonalbiblioteket har en samkatalog for samlingene i norske bibliotek. Gjennom etablering av Depotbiblioteket og Det digitale sikringsmagasinet er det etablert fellesressurser for langtidsbevaring av konvensjonelt og digitalt materiale. Som forvalter av Det digitale sikringsmagasinet ivaretar Nasjonalbiblioteket utviklingen av de tekniske standardene for langtidslagring av digitalt innhold.

Som et resultat av Nasjonalbibliotekets digitaliseringstiltak vil ressursbanken av norsk materiale kunne være på plass i løpet av 10–12 år. Utvikling av avtaler som gir tilgang til opphavsrettsbeskyttet digitalt materiale vil gjøre det mulig å tilby raske og billigere fjernlån. Nasjonalbiblioteket skal

være en fellesressurs som inkluderer kompetanse, systemer og utstyr av stor betydning for bibliotekene, for arkiv og museer, og for medie- og informasjonssamfunnet generelt.

15.2.6 Universitets- og høyskolebibliotekene i reformen

Universitets- og høyskolebibliotekenes hovedutfordring er fortsatt å styrke integreringen av bibliotekjenestene i institusjonenes forsknings- og utdanningsmiljø. Samtidig er de meget viktige kunnskapsressurser som offentlige kunnskapsbibliotek. De skal være en del av Norgesbiblioteket, støtte opp under forskning og forskningsformidling og bidra til den generelle kunnskapsutviklingen i samfunnet.

I universitets- og høyskolesektoren er det noen få store bibliotek, og mange mindre. I flere sammenhenger er det hensiktsmessig med løsninger som omfatter bibliotek på tvers av institusjoner. Universitets- og høyskolerådet er en viktig koordinator for samarbeid og utvikling innen denne sektoren. Det bør legges opp til et tett samarbeid mellom universitets- og høyskolebibliotekene på områder der dette er hensiktsmessig.

BIBSYS er et viktig faglig samarbeidsorgan som også fremmer kompetanseoverføring. Målet om lik tilgang til informasjon vil lettere kunne oppfylles ved å se på universitets- og høyskolebibliotekene samlet. Spesielt ville det kunne gi fordeler ved forhandling av lisenser til ulike digitale baser. I dag står forskerne ved de mindre fagmiljøene i fare for ikke å få dekket sine faglige behov for

vitenskapelig informasjon. Det kan hindre rekruttering til faglige stillinger og gjøre de mindre utdanningsinstitusjonene sårbare i konkurransen om både faglig kompetanse og studenter. Det vil være viktig at universitets- og høyskolebibliotekene deltar i de faglige nettverkene som skal opprettes.

15.2.7 Offentlige spesialbibliotek i reformen

Offentlige spesialbibliotek må være del av Norgesbiblioteket. Mange av disse inngår i BIBSYS-samarbeidet og deltar i fjernlånssamarbeidet. De fleste tilrettelegger for allmennhetens tilgang til sine ressurser i egne lokaler. Det må være et krav at bibliotek i statlige organisasjoner gjør bibliotekenes ressurser tilgjengelige for eksterne brukere, i biblioteket og på nettet. Det samme gjelder offentlige publikasjoner produsert av disse organisasjonene. Tilgangen til offentlige publikasjoner er bedret gjennom digital publisering, men det vil likevel være behov for tilgang til de trykte publikasjonene.

15.2.8 Skolebibliotekene i reformen

Det trengs et eget utviklingsprogram for å gi skolebibliotekene i grunnskolen et nødvendig løft. Modellutvikling og forsøksvirksomhet som også inkluderer samarbeid mellom folke- og skolebibliotek, kan være veien å gå. For å bringe skolebibliotekene opp på et akseptabelt bibliotekfaglig nivå, kan det være nødvendig med en egen koordinator for alle skolebibliotek i en kommune, som også kan være bindeleddet til folkebiblioteket. Kommunene som eiere av både folke- og skolebibliotek, bør vurdere hvordan de to bibliotektypene kan samhandle for at elevene skal få et best mulig samlet bibliotektilbud.

For bibliotekene i videregående skole vil utvikling av samarbeidet mellom disse bibliotekene i det enkelte fylke, og på tvers av fylkene, kunne bidra til ytterligere profesjonalisering. Noen steder vil det også kunne ligge godt til rette for tettere samarbeid mellom folkebibliotek og videregående skole, også i form av felles lokaler. En forutsetning for dette er sentral plassering og tilstrekkelige ressurser og åpningstider for begge bibliotektyper.

15.2.9 Andre organisatoriske tiltak

15.2.9.1 Investeringsprogram for biblioteklokaler

Mange av bibliotekenes tjenester er knyttet til det fysiske bibliotekrommet. Folkebibliotekene er en viktig møteplass i lokalsamfunnet, og bibliotekrommet må utvikles. Bibliotekene skal være

et sosialt og kulturelt treffsted, tilby et attraktivt læringsmiljø, gi tilgang til samlinger av bøker og andre medier, til nett-tjenester og digitalt innhold, til arrangementer og utstillinger og til bibliotekpersonalets kompetanse. Godt samspill mellom digitale tjenester og fysiske omgivelser må bli vektlagt ved fornying av biblioteklokaler.

Som del av bibliotekereformen må det etableres et investeringsprogram for å videreutvikle det fysiske biblioteket. De eksisterende investeringsordningene for kulturbygg fungerer ikke slik at de kommer bibliotekene til gode.

Målet er at bibliotekene skal framstå som attraktive møteplasser i lokalsamfunn og utdanningsmiljø. En slik prosess vil kreve investeringer til nybygging av biblioteklokaler og fornyelse av dagens lokaler. Den fysiske utformingen av bibliotekene må tilpasses nye brukerbehov og moderne bibliotekfunksjoner. Bibliotekenes funksjoner som sted for dialog, læring og kulturopplevelser må få bedre utviklingsmuligheter.

Investeringsprogrammet skal stimulere til utvikling av ny bibliotekarkitektur, til flerbruksløsninger, arenautvikling og løsninger på tvers av bibliotektyper. Programmet skal særlig knyttes til de konsoliderte bibliotekene i Norgesbiblioteket.

15.2.9.2 Trådløst høyhastighetsnett

Trådløst høyhastighetsnett er en forutsetning for at bibliotekene skal kunne gi brukerne tilgang til aktuelle digitale tjenester og digitalt innhold og ivareta funksjonen som læringsarena. Det er også en forutsetning dersom bibliotekene skal kunne bidra til å redusere digitale skillelinjer i befolkningen, noe som er en målsetting i planen *eNorge 2009* (Moderniseringsdepartementet 2005). Mange bibliotek tilbyr trådløst høyhastighetsnett allerede, mens andre bibliotek ikke engang har tradisjonelt bredbånd. Bibliotekene må inkluderes i den bredbåndsutbyggingen som foregår ellers i samfunnet.

15.2.9.3 Landsdekkende transportordning

En transportordning, som binder alle bibliotekene sammen i et nasjonalt og regionalt nettverk, vil være et distriktsvennlig tiltak fordi det vil gi brukerne tilgang til de trykte ressursene i alle landets bibliotek. Transportordningen vil fremme flyten av dokumenter både regionalt og nasjonalt og gi en bedre utnyttelse av ressursene. Som en effekt av muligheten til fellessøk og bestillinger i alle bibliotekenes samlinger, vil fjernlånet trolig øke. Transportordningen vil gjøre det enklere å håndtere denne økningen – uten at kostnadene stiger tilsvarende. Flere fylker har allerede etablert regi-

onale transportordninger. Alle fylker bør etablere regionale transportordninger, og det bør etableres en nasjonal transportordning med landsdekkende knutepunkter. Slik kan alle bibliotekene knyttes sammen i et nettverk. I dette nettverket inngår også Depotbiblioteket ved Nasjonalbiblioteket. I etableringen av en landsomfattende transportordning kan det trekkes på norske regionale erfaringer og på den danske transportordningen som er basert på betydelig nasjonal delfinansiering, regionale knutepunkter og lokale løsninger innenfor et nasjonalt system.

15.2.9.4 Endringer i bibliotekloven

Bibliotekloven må endres for å lovfeste biblioteknettverket på tvers av bibliotektypene. Det sammenhengende biblioteknettverket Norgesbiblioteket vil bygge på et forpliktende samarbeid mellom ulike bibliotektyper. Alle typer utdanningsbibliotek og offentlige spesialbibliotek vil ha to hovedhensyn som må balanseres. De skal primært yte tjenester til interne brukere og samtidig være en del av de offentlige bibliotekressurser på den andre siden. Det er det siste hensynet som vil ivaretas gjennom å lovfeste biblioteknettverket på tvers av eierstrukturer. Formålet med en endret biblioteklov vil være å sikre alle tilgang til landets samlede bibliotekressurser og synliggjøre alle typer offentlige bibliotek.

15.2.9.5 Endring av forskriften til opplæringsloven

Nødvendigheten av bibliotek tjenester i grunnskole og videregående skole bør gå tydeligere fram av lovverket. Krav til kvalitet i skolebibliotektilbudet bør formaliseres gjennom en endring av forskriften til opplæringsloven. Til sammenlikning stilles det krav til bibliotek i høyere utdanning i Kunnskapsdepartementets *Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning* (2006a).

15.2.9.6 Profilerings av Norgesbiblioteket

Bibliotekenes tjenester er for dårlig kjent i befolkningen. Dette går fram av Statistisk sentralbyrås *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006). Sentrale, regionale og lokale aktører bør derfor gjøre en felles systematisk innsats for at bibliotekenes innhold og tjenester skal bli bedre kjent i hele befolkningen. Profilerings skal også vise at bibliotekene er et sammenhengende nettverk der den enkelte har tilgang til Norgesbibliotekets samlede tjenester og ikke bare til sitt lokale folke- eller utdanningsbibliotek.

15.2.9.7 Evaluering og kvalitetsheving av virksomheten i bibliotekene

De nye bibliotekene må tilstrebe effektive interne arbeidsprosesser. Standardisering og stordriftsfordeler må utnyttes i størst mulig grad. Modeller bør utvikles for å gjøre arbeidsprosessene enklere.

Innsamling og analyse av statistikk og annen dokumentasjon er viktig for å vurdere bibliotekenes virksomhet og resultater i forhold til de mål som settes for virksomheten i Norgesbiblioteket. Dette er et område som får større betydning framover. Det er også viktig at det blir utviklet nye metodiske verktøy som kan måle virksomheten og gi informasjon som kan bidra til kvalitetsheving av tjenestene. En beste praksis-base kan være et verktøy for bedre kunnskapsdeling.

Brukerundersøkelser og ulike former for interaktiv kommunikasjon med brukerne er viktig. I tillegg vil kunnskapsdeling mellom bibliotekene med utgangspunkt i forsøks- og utviklingsvirksomhet og faglige nettverk, gi et bredere grunnlag for utvikling av bibliotek tjenestene og gi bedre uttelling for investerte midler.

15.3 Gjennomføring av bibliotekreformen

De ulike tiltakene som inngår i bibliotekreformen, skal til sammen bygge opp under et samarbeidende Norgesbibliotek med sterkere bibliotek som er mer utviklingsdyktige. Reformen innebærer en satsing på bibliotekene som demokratiske kultur- og kunnskapsinstitusjoner som fyller viktige funksjoner i samfunnet. Reformen er nødvendig for at bibliotekene ikke skal bli hengende etter i samfunnsutviklingen, men kunne hevde seg som aktuelle og relevante institusjoner. En organisatorisk reform, sammen med en økonomisk satsing fra bibliotekenes eiere, er nødvendig for å kunne bringe bibliotekene opp på et høyere nivå.

15.3.1 Bibliotekeiernes ansvar

Bibliotekenes eiere skal fortsatt ha ansvar for utvikling av det enkelte bibliotek slik at det kan fylle sin plass i Norgesbiblioteket og bidra med kvalitet på samlinger og tjenester. Samtidig med den organisatoriske reformen trengs det økonomisk satsing fra bibliotekenes eiere til fornyelse og omstilling i bibliotekene for å bringe dem opp på et kvalitativt høyere nivå. Det er mange bibliotek som ikke kan levere den nødvendige bredde og dybde i tjenestene, og som dermed trenger styrking. Det gjelder i særlig grad mange små folkebibliotek, men også i større kommuner kan tilbudet være for dårlig. Også de konsoliderte

bibliotekene vil ha behov for økning i budsjettene.

Kommunene som eiere av både folke- og skolebibliotek i grunnskolen har ansvar for utvikling av begge bibliotektypene.

Kommunene og bibliotekene som skal gå sammen om å opprette konsoliderte bibliotek, må selv være aktive i arbeidet med å finne fram til egnede samarbeidsmodeller.

Fylkeskommunene, og regionene fra 2010, må være pådrivere for opprettelsen av konsoliderte bibliotek i hele fylket/regionen. Det må settes av ressurser til arbeidet. Det må utarbeides en samlet bibliotekplan i det enkelte fylket/regionen, med sikte på konsolideringsprosessen i bibliotekene. Ansvar for gjennomføring av nødvendige prosesser og koordinering legges til fylkeskommunene/regionene, men det må skje i et nært samarbeid med kommunene. Det vil være viktig å skape aksept i kommunene for at reformen er nødvendig. Det må være handlingsrom for ulike løsninger ut fra situasjonen lokalt og regionalt.

I følge lov om folkebibliotek, § 4, kan folkebiblioteket drives av kommunen alene, eller i driftsfellesskap med annen kommune, fylkeskommune eller statlig institusjon. Departementet kan gjøre unntak fra første ledd for forsøksvirksomhet. Det er derfor ingen hindringer for reformarbeidet i eksisterende lov. Reformprosessen kan dermed starte så snart som mulig. Forslag til interkommunale samarbeidsordninger som skal gjøre det enklere for kommunene å samarbeide om tjenester, er lagt fram i Ot.prp. nr. 95 (2005–2006).

Det må tas høyde for de funksjonene som universitets- og høyskolebibliotekene har både som integrerte bibliotek i sine institusjoner og som offentlige bibliotek i budsjett-tildelingene til institusjonene, og tilsvarende for andre offentlige fagbibliotek. Det må gå klart fram at disse bibliotekene skal bidra i Norgesbiblioteket. I den

sammenheng må det også påregnes en betydelig økning i fjernlånet, som følge av at mulighetene for fellessøk og bestillinger i bibliotekenes baser blir åpnet. Digitalisert materiale kan etter hvert redusere behovet for fjernlån. Danmark har en modell for inkludering av ulike offentlige fagbibliotek i det nasjonale biblioteknettverket som kan være et eksempel.

15.3.2 Økonomi – nasjonale midler

I tillegg til satsing fra bibliotekenes eiere, er det behov for en nasjonal innsats der staten bidrar med midler som kan stimulere til gjennomføring av den organisatoriske bibliotekreformen og som kan heve kvaliteten på tjenestene. Den nasjonale innsatsen må ikke redusere eiernes innsats. Det kan her vises til Barnehagereformen som en parallell. Det nasjonale bidraget skal benyttes til:

- prosessmidler til gjennomføring av den organisatoriske reformen
- utvikling og drift av nasjonale fellestjenester i et samarbeid mellom bibliotekene, eller lagt til enkelte bibliotek
- økte prosjekt- og utviklingsmidler. Det vises til føringer i ABM-meldingen og Kulturmeldingen om økte midler til ABM-utvikling til disse formålene
- styrking av tjenestetilbudet i folkebibliotekene
- et kompetanseutviklingsprogram for å støtte opp under de nye konsoliderte bibliotekene
- styrking av bibliotekforskningen

Samlet vil disse tiltakene bidra til å styrke folkebibliotekene over hele landet, slik regjeringen har uttalt at den ønsker. I Soria Moria-erklæringen sier regjeringen Stoltenberg at den vil «føre en aktiv politikk for å styrke folkebibliotekene over hele landet» (Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005: 63).

Asker bibliotek. Foto: Bjørn Djupvik

KOMPETANSEBEHOV OG KOMPETANSEUTVIKLING

I mandatet for Bibliotekutredningen heter det: «Det må også drøftast korleis ein kan leggja til rette for framtidig kompetanse- og teknologiutvikling ...»

Dette kapitlet ser på kompetansebehovet i bibliotekene med bakgrunn i de utfordringene de står overfor. Det foretas en drøfting av kompetansebegrepet, og det beskrives hvordan det kan legges til rette for en framtidig kompetanseutvikling som blant annet er godt tilpasset en organisatorisk reform i biblioteksektoren.

16.1 Hva er kompetanse?

16.1.1 Kompetansebegrepet

Kompetanse defineres vanligvis som kunnskaper, ferdigheter og holdninger som anvendes for å løse oppgaver eller utfordringer (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005a: 3). Kompetanse kan være både individuell og kollektiv. En kan snakke om personlig kompetanse og om institusjonskompetanse.

I rapporten fra prosjektet Mønsterbryterne i Utdannings- og forskningsdepartementet (2005a), påpekes det at virksomheters evne til å nyttiggjøre seg og videreutvikle kompetanseressursene er et kritisk, men ofte undervurdert bindeledd mellom investeringer i utdanning og forskning og avkastning i form av innovasjon og verdiskaping. Virksomheter som har denne evnen, kalles lærende organisasjoner. En lærende organisasjon kan defineres som en organisasjon som utvikler, forvalter og tar i bruk sine kunnskapsressurser slik at virksom-

heten totalt sett blir i stand til å mestre daglige utfordringer og etablere ny praksis når det er nødvendig (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005d: 9).

Å skape flere lærende virksomheter utpekes av Mønsterbryterne som en hovedstrategi i en ny kompetansepolitikk. Bibliotekene må også i større grad bli lærende virksomheter, dvs. utvikle og utnytte sin kompetanse til å møte utfordringene og etablere ny praksis. Norgesbiblioteket må bli et lærende nettverk.

16.1.2 Bibliotekkompetanse og bibliotekarkompetanse

I bibliotekmiljøet pågår en løpende debatt om bibliotekarenes kjernekompetanse. Mange hevder at organisering og gjenfinning av informasjon utgjør bibliotekarprofesjonens kjernekompetanse. Andre hevder at det ikke finnes noen slik kjernekompetanse, men at det er kombinasjonen av de ulike elementene i bibliotek- og informasjonsvitenskap som er grunnlaget for profesjonen. Debatten handler om hvordan fagutdanningen skal utvikle seg. Siden bibliotekarene er den viktigste profesjonen i bibliotekene, er denne debatten relevant for spørsmålet om hvilken kompetanse bibliotekene trenger i fremtiden.

Ved Høgskolen i Oslo, som utdanner majoriteten av norske bibliotekarer, består grunnutdanningen av tre emnegrupper (Høgskolen i Oslo 2006):

- *Bibliotek og samfunn* som skal utvikle studentenes refleksjon om bibliotekets rolle som kultur- og kunnskapsformidler.

«Knowledge is of two kinds. We know a subject ourselves, or we know where we can find information on it.» (Samuel Johnson i James Boswell's *Life of Johnson*)

HILMSAM-biblioteket, Universitetet i Oslo. Foto: Bjørn Djupvik

- *Litteratur og bruker* som handler om litteratur- og kulturformidling.
- *Kunnskapsorganisering og gjenfinning* som handler om modeller og verktøy for alle trinn i arbeidet med å gjøre dokumenter og deler av dokumenter tilgjengelige for brukere.

Innenfor og i tillegg til disse rammene tilbys det ulike spesialiseringer.

Gjennom fagutdanningen får bibliotekarer et godt og bredt grunnlag for å arbeide i bibliotek. I denne sammenheng er det imidlertid viktig å skille mellom bibliotekkompetanse og bibliotekar-kompetanse, dvs. mellom institusjonskompetanse og profesjonskompetanse. For å drive et bibliotek kreves det god og bred institusjonskompetanse. I noen tilfeller vil det være behov for kompetanse utover bibliotekarkompetansen.

Samtidig har bibliotekarer gjennom sin fag-utdanning en kompetanse som gjør dem egnet til å arbeide i mange andre virksomheter enn i et bibliotek.

16.2 Kompetanse i dagens bibliotek

16.2.1 Krav til folkebibliotek

§ 5 i lov om folkebibliotek sier at alle kommuner skal ha fagutdannet biblioteksjef. Kommuner med godt utbygd bibliotekstjeneste og bred bibliotek-faglig kompetanse kan få dispensasjon fra denne ordningen. I *Forskrift om personale i kommunale folkebibliotek* (Kultur- og kirke departementet 2005) defineres fagutdannet biblioteksjef slik:

«Med fagutdannet biblioteksjef forstås:

- Kandidat med bibliotekareksamen fra Høgskolen i Oslo eller tilsvarende nordisk utdanning;
- Kandidat med bachelor- eller høyere grad, med minst 120 studiepoeng bibliotekspesifikke fag i fagkretsen, eller tilsvarende utdanning innen eldre gradsstruktur, der 120 studiepoeng tilsvarer 40 vektall, eller tilsvarende nordisk utdanning.»

I forbindelse med at forskriften ble endret i 2005, ble det også utarbeidet en veiledning fra ABM-utvikling (2005g). Denne ble laget for å spesifisere hva som menes med «bibliotekspesifikke fag», altså hva slags type kompetanse som kan inngå i en biblioteksjefs portefølje:

«Med stadige endringer i utdanningsmarkedet vil det ikke lenger være mulig å knytte en godkjenning til spesifikke eldre og/eller eksisterende utdanningstilbud. I fagkrets med bibliotekspesifikke fag kan man finne følgende:

- Litteraturvitenskap og -formidling
- Biblioteknettverk, fjernlån og digitale tjenester
- Bibliotekets samfunnsmessige rolle
- Formidling overfor spesielle brukergrupper
- Kunnskapsorganisasjon (katalogisering, klassifikasjon, emneindeksering)
- Opplysnings- og litteratursøkning
- Digitale bibliotekstjenester
- Samlingsutvikling
- Pedagogisk veiledning i bibliotek

Det bør legges vekt på at de fag som i en bachelorgrad eventuelt kombineres med bibliotekspesifikke fag også er relevante for stillingen, slik som:

- økonomi, administrasjon og personalledelse
- IKT
- pedagogisk kompetanse
- kulturfag»

§ 8 i bibliotekloven sier at alle fylker skal ha et fylkesbibliotek med fagutdannet biblioteksjef.

16.2.2 Krav til utdanningsbibliotek

I *Forskrift om akkreditering, evaluering og godkjenning etter lov om universiteter og høyskoler* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005b) heter det i § 3–3 f at «Institusjonen skal ha et tilfredsstillende fagbibliotek.» Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen (NOKUT) har utarbeidet en mer detaljert forskrift, *Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning* (Kunnskapsdepartementet 2006a). Her angir NOKUT mer spesifiserte krav til bibliotek ved universitet og høyskoler for å oppnå akkreditering. Blant annet sies det at for å oppnå akkreditering, må bibliotekene ved universitetene og høyskolene ha «kompetent personale». Det er opp til den enkelte institusjon og dens bibliotek å avgjøre hva som ligger i begrepet *kompetent personale*.

Når det gjelder skolene, sier opplæringsloven at alle skoleelever skal ha tilgang til skolebibliotek. Loven stiller ikke krav om kompetanse i biblioteket.

16.2.3 Krav til kompetanseutvikling

Den enkelte bibliotekteier har ansvar for kompetanseutvikling av egne ansatte.

ABM-utvikling har et ansvar for utvikling i biblioteksektoren. Vedtektene slår fast at ABM-utvikling skal sette institusjonene bedre i stand til å løse faglige oppgaver og til å møte nye utfordringer i samfunnet.

Fylkesbibliotekene spiller en sentral rolle når det gjelder kompetanseheving på regionnivå. Blant de særskilte oppgavene som er nevnt i bibliotekloven, står rollen som faglig bindeledd mellom statlig nivå og kommunene sentralt.

Utdanningsinstitusjonene som utdanner bibliotekarer er de viktigste institusjonene for at bachelor- og masterutdanning på bibliotekområdet er i tråd med dagens og morgendagens kompetansebehov. Det er viktig at disse også kan gi gode tilbud innen etter- og videreutdanning.

16.2.4 Kompetansebehov i dag

Omtalen i kap. 5 av bemanning og kompetanse i bibliotekene viser at dagens situasjon ikke er tilfredsstillende. Den avdekker også et behov for et gjennomgående kompetanseløft.

I folkebibliotekene er nær en fjerdedel av bibliotekarkompetansen konsentrert til de fem største kommunene. 141 små kommuner, hovedsakelig med under 5000 innbyggere, har ikke fagutdannet bibliotekpersonale. Det er ofte svært få søkere til biblioteksjefstillinger også i større kommuner. Det er viktig å øke rekrutteringsgrunnlaget til biblioteksjefstillingene. Et bredt lederutviklingsprogram kan medvirke til dette. Kommunene som arbeidsgivere har ansvar for å rekruttere best mulig kompetent personale til bibliotekene og bidra til faglig utvikling. Et større fagmiljø i de konsoliderte bibliotekene vil innebære en bedre praktisk lederopplæring enn lederstillingene i de mindre bibliotekene.

I skolebibliotek i grunnskolen blir kun en tredjedel av arbeidet utført av personer med bibliotekfaglig utdanning. I videregående skole blir litt over halvparten av årsverkene utført av personer med full bibliotekfaglig utdanning. I begge skoleslag er det store variasjoner mellom fylkene når det gjelder fagkompetanse i skolebibliotek.

Bibliotekpersonalet i fag- og forskningsbibliotekene skal ha en sammensetning som er i tråd med institusjonens fagprofil og de oppgaver som er tillagt biblioteket. Introduksjonen av digitale medier har i løpet av få år hatt stor innvirkning på arbeidsmetodene i disse bibliotekene. Det tilsier at behovet for kompetanseutvikling er stort også i denne delen av biblioteksektoren.

16.3 Framtidig kompetansebehov

16.3.1 Nye brukerbehov og forventninger

Bibliotekene må forholde seg til større forventninger fra brukerne og økte krav til tilbud og tjenester. ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000), pekte i 2000 på at «den overgripande utfordringen vert å utvikla tenestetilbod til ei brukargruppe med auka utdanningsnivå og høgare krav til tenestene» (s. 69). Denne situasjonen er ikke endret i 2006. For å møte utfordringen må kompetansen til bibliotekets ansatte holde tritt med utdanningsnivået i befolkningen. Det må gjøres en innsats for å styrke og fornye kompetansen i bibliotekene, og det må stilles høyere krav til grunnutdanning hos de ansatte. En naturlig utvikling vil være å kreve at en større andel av fagpersonalet skal ha utdanning på masternivå.

Realiseringen av det sømløse Norgesbibliote-

BI-biblioteket i Oslo. Foto: Bjørn Djupvik

ket vil innebære ytterligere forventninger til det enkelte bibliotek. Utvikling av gode nasjonale fellestjenester stiller nye krav til kompetanse, både hos dem som skal drive tjenestene og hos de bibliotekansatte som skal promotere dem. Samtidig bidrar slike fellestjenester til utvikling og bedre utnyttelse av den samlede kompetansen i sektoren. Etableringen av den norske digitale referansetjenesten Biblioteksvar.no er et godt eksempel på dette. For det enkelte bibliotek er det faglig utviklende å delta, sektoren kan bruke ressursene på en felles tjeneste framfor mange lokale, og brukerne kan forholde seg til en sentral referansetjeneste med høy kvalitet i stedet for flere lokale med mer varierende kvalitet.

16.3.2 Folkebibliotek med større kompetansemiljø
 ABM-meldingen, St.meld. nr. 22 (1999–2000), satte blant annet den fragmenterte folkebibliotekstrukturen i fokus: «Folkebiblioteka bør stimulerast til å utvikla nye og alternative samarbeids- og samordningsmodellar for organisering av bibliotektenester. Spesielt er det viktig at dei mange små bibliotekeneingane på kommunenivå kan utvikla samarbeid over kommunegrensene» (s. 121).

Meldingen understreket potensialet som ligger i å bruke IKT som hjelpemiddel til interkommunalt samarbeid om folkebibliotektenester. Den pekte også på muligheten til å samarbeide eller samorganisere med museums- eller arkivfunksjoner for på den måten å få til et større fagmiljø og

bedre brukertjenester innenfor enkelte områder. Også i rapporten *Evaluering av Statens bibliotektilsyn og Norsk museumsutvikling: Rapport fra et evalueringsutvalg oppnevnt av Kulturdepartementet* (2001: 36) ble det pekt på at det vil være vanskelig for de små bibliotekene hver for seg å leve opp til nye krav.

I mange små kommuner er det umulig å produsere og utvikle de bibliotektenester innbyggerne har behov for i et informasjons- og kunnskaps-samfunn. Ressursene må legges sammen for å få mer bærekraftige enheter, dvs. enheter med bedre forutsetninger for utviklingsarbeid og tjenesteyting. I dette ligger det også gode muligheter til å rasjonalisere arbeidsprosesser slik at det frigjøres tid til det utadvendte formidlingsarbeidet. Dette krever både endringsvilje og handlingskompetanse.

Bærekraftige bibliotek må ha høy og sammensatt kompetanse for å kunne utvikle og levere bibliotektenester som blant annet utnytter de teknologiske mulighetene. Denne utviklingen krever flere ansatte på samme bibliotek, innenfor samme enhet.

Situasjonen i folkebibliotekene har mange likhetstrekk med situasjonen for museene før Museumsreformen (ABM-utvikling 2003a). Kravene til fornyelse og konsolidering av ressursene er sammenfallende på mange områder. Derfor er det mye å lære av Museumsreformen. Et landskap av sterkere bibliotekenheter vil stå bedre rustet til å møte utfordringene, ved at de har bedre:

- budsjettmessig basis
- grunnlag til å håndtere arbeidsoppgaver ved ledighet, sykdom og skifte av personale
- faglig fundament, med ressurser til å delta i nasjonale nettverk for utvikling og samordning innenfor relevante faglige temaer og bibliotekfunksjoner
- kapasitet og kompetanse knyttet til planlegging, administrasjon og ledelse, kontakt med forvaltningen, økonomi, rapportering og avtaleverk
- kapasitet og kompetanse knyttet til utviklingsarbeid, prosjektledelse og intern kompetanseutvikling
- kapasitet og kompetanse for samlingsutvikling
- kompetanse i pedagogikk, læringsarenafunksjoner og samarbeid med utdanningssektoren
- kompetanse i kultur- og litteraturformidling rettet mot alle aldersgrupper
- kompetanse i digitale tjenester og IKT
- kapasitet og kompetanse knyttet til alliansebygging og profilering av bibliotektenester

Det må finnes et visst antall årsverk i den enkelte enhet som et minimum. På bakgrunn av det varierte arbeidet som ligger til et godt drevet bibliotek, vil 6–8 stillinger relatert til de ovennevnte oppgavene være en minimumsramme. Tallet må vurderes opp mot spesielle geografiske og ressursmessige forhold i enkelte fylker.

16.3.3 Skolebibliotek med mer fagkompetanse

Kap. 5.3.3.3 viste at mangel på bibliotekfaglig kompetanse er en hovedutfordring for skolebibliotekene. Det samme gjelder i høy grad mangelen på stillinger.

Skolebibliotekene trenger mer personale med kompetanse i bibliotekfag og kunnskap om systematisk integrering av biblioteket i opplæringen. Skolene må ha kunnskap om hvordan de skal bruke biblioteket i skolens pedagogiske virksomhet.

Etableringen av gode og stabile utdanningstilbud for arbeid i skolebibliotek vil være det beste bidraget til en langsiktig kompetanseoppbygging i skolebibliotekene.

16.3.4 Fag- og forskningsbibliotek med dypere fagkompetanse

Universitetene og høyskolene er nøkkelinstitusjoner i utviklingen av Norge som kompetansenasjon. Høyere utdanning er avhengig av en godt utbygd bibliotekteneste. Fag- og forskningsbiblioteksektoren har lenge vært opptatt av å integrere bibliotekvirksomheten i de tjenestene som leveres

av moderinstitusjonen. Som følge av Kvalitetsreformen har universitets- og høyskolebibliotekene blitt læringssentre, og bibliotekarenes kompetanse en del av det pedagogiske tilbudet.

Forskriften innenfor høyere utdanning stiller krav om bibliotek med kompetent personale (Kunnskapsdepartementet 2006a). Institusjonene har ulike mål og oppgaver. Fagbibliotekene kan, i tillegg til å yte bibliotektenester, være tildelt ansvar for andre spesielle oppgaver eller tjenester for institusjonen. Bibliotekpersonalet må derfor ha en sammensetning som er i tråd med institusjonens fagprofil og de oppgaver som er tillagt biblioteket.

Universitets- og høyskolebibliotek har ofte varierte innslag av kompetanse i personalgruppen. Man finner akademisk personale med bibliotekfag som tilleggsutdanning, og man finner bibliotekarer. Mange av bibliotekarene har relevant tilleggsutdanning i andre fag. Ønsket om slik tilleggsutdanning vil sannsynligvis bare bli sterkere hos eierne av fag- og forskningsbibliotek (Gundersen 2002). Den danske bibliotekskolen har allerede tatt konsekvensen av dette ved å legge til rette for at masterstudenter kan ta en semestermodul ved et annet utdanningssted.

Bruken av digitale medier er i rask vekst i fag- og forskningsbibliotekene. Dette får stor innvirkning på arbeidsmetodene i bibliotekene med større behov for veilednings- og rådgivningskompetanse. Det stiller dessuten økte krav til digital kompetanse blant de ansatte.

16.4 Utfordringer og tiltak

16.4.1 Grunnutdanningen

Utdanningsnivået i Norge stiger stadig, og ifølge Statistisk sentralbyrå (2005b) har en fjerdedel av den norske befolkningen over 15 år i dag en utdanning på universitets- eller høyskolenivå. Dette er nesten dobbelt så mange som for tjueto år siden. Som personale i kunnskapsinstitusjoner bør bibliotekarer og annet personale ha utdanning på bachelor- og masternivå slik at bibliotekene kan yte kvalifiserte bibliotektenester.

Full utdanning i bibliotek- og informasjonsfag tilbys ved Høgskolen i Oslo (HiO) og ved Universitetet i Tromsø, med utdanning både på bachelor og masternivå. Høgskolen i Oslo ved Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag er den største aktøren med ca. 130 studieplasser. Den 3-årige bachelorutdanningen tilsvarer den tradisjonelle bibliotekarutdanningen. Masterstudiet gir mulighet til faglig spesialisering.

I framtidens bibliotek bør kravet være at fag-

personalet har utdanning på mastergradsnivå. Dette vil bringe kompetansen i norske bibliotek i takt med Norden for øvrig. Utdanningen i Finland er på masternivå. I Sverige har tradisjonell fagutdanning lenge tilsvart en 4-årig magistergrad. I Danmark er fagutdanningen på minimum 3,5 år, og diskusjoner i det danske miljøet kan tyde på at den blir 5-årig i framtiden.

I et samfunn kjennetegnet av raske endringer og økt spesialisering er det behov for fleksible utdanningstilbud. Utdanningsinstitusjonene må evne å justere tilbudet ut fra de behov som avdekkes i samfunnet. God kontakt mellom utdanningen og praksisfeltet blir viktig i den forbindelse, for eksempel gjennom en systematisk årlig dialog.

På europeisk nivå er det omfattende kontakt omkring utdanningen i bibliotek- og informasjonsfag. Foreningen EUCLID, som samler de bibliotekfaglige utdanningene i Europa, gjennomførte i 2004/2005 en større undersøkelse av de mange ulike studieoppleggene som finnes. Hensikten var å bidra til bedre samordning og mer utveksling av studenter, lærere og ferdige kandidater. Oppdraget ble utført av Danmarks Biblioteksskole, og resultatet presenteres i boken *European curriculum: Reflections on library and information science education* (Kajberg og Lørring 2005).

Det er interessant å registrere bokens anbefaling om at bibliotek- og informasjonsutdanning ikke bør begrenses til bibliotekarer, men også andre profesjoner: «The target of the LIS programmes includes all information professionals. It is not limited to librarians, but includes archivists, documentalists, record managers, web editors and, with some hesitations, publishers and museologists» (s. 20). Denne vektleggingen av nye, tilgrensende fag ser vi også i den norske fagutdanningen. Ved HiO har studier i arkiv og dokumentbehandling økende popularitet, og det satses også på tilbud i museumsformidling og mediefag. Tendensen er større bredde i tilbudet, mer valgfrihet for studentene og større muligheter for spesialisering.

16.4.2 Forskning

Det bibliotek- og informasjonsfaglige feltet står overfor utfordringer som krever forskning dersom de skal kunne møtes med langsiktige og vel funderte strategier. Derfor bør et nytt forskningsprogram som kan følge opp og utvikle det grunnlaget som ble lagt gjennom Norges forskningsråds bibliotekforskningsprogram i perioden 1995–2001, være et viktig virkemiddel i biblioteksatsingen framover.

Listen nedenfor viser områder som vil ha stort

utbytte av styrket bibliotekforskning (Audunson 2006a):

1. Bibliotekets potensial som et møtested som kan fremme tilhørighet og deltakelse og bidra til å utvikle sosial kapital, spesielt sett i lys av framveksten av et digitalt og flerkulturelt samfunn.
2. Folkebiblioteket som læringsarena: Kan, og i tilfelle hvordan, biblioteket utvikle seg til en læringsarena som kompenserer for fravær av tilhørighet til læringskollektiv og tilgang til veiledere, noe som ofte oppleves som et problem for mennesker som er engasjert i livslang læring utenfor institusjon?
3. Fagbiblioteket som læringsarena: Bibliotekets potensial og rolle som a) et integrert element i en organisert læringsprosess og b) en møteplass mellom (representanter for) ulike kunnskapstyper hvor mer spontane møter og innovasjoner kan oppstå.
4. Hvordan skal verdien og effekten av bibliotek- og informasjonstjenester måles og dokumenteres? En kvalifisert debatt hemmes av mangel på kunnskap om brukerne, deres bruk og den effekt som biblioteket har. Hvordan kan bibliotekets bidrag identifiseres og målene operasjonaliseres?
5. Hvordan søker mennesker etter informasjon og kunnskap? Bibliotekenes rolle i et komplekst informasjonsmiljø. Denne forskningen må knyttes sammen med forskning innen kunnskapsorganisasjon og informasjonsarkitektur for å utvikle systemer som er tilpasset menneskers søkeatferd.
6. Effekten av intervensjoner fra bibliotekarer og bibliotek overfor ulike profesjonsgrupper og situasjoner innen forskning, undervisning, næringsliv. Hvilke barrierer står ulike profesjoner overfor mht. å ta i bruk forskningsbasert informasjon. Hvilken effekt har intervensjoner fra bibliotekarer og bibliotek med sikte på å stimulere til å ta i bruk slik informasjon?
7. Sømløse bibliotekstjenester. Hvor går eventuelle grenser? Hvilke utfordringer står en overfor når ulike kulturer skal virke sammen?
8. Utvikling av digitale tjenester.
9. Dilemmaet mellom stort informasjonstilfang gjennom IKT og juridiske reguleringer. Hvordan kan dette dilemmaet løses?
10. Lesing og litteraturformidling i en digital, multimedial og flerkulturell kontekst.

Mange av disse områdene kan knyttes til en større satsing på forskning på arkiv, bibliotek og museers samfunnsrolle – abm-institusjonene som

formidlere av kunnskap og kultur. En slik satsing bør være et naturlig innslag i det nye kulturforskningsprogrammet som er under planlegging hos Norges forskningsråd. Prioriterte områder for felles forskningstiltak er abm-institusjonenes rolle som samfunnsinstitusjoner, utfordringer knyttet til digitale tjenester, og formidlingsformer og -metoder.

Forskning må være basert på god dialog med praksisfeltet. Praksisfeltet kan trekkes sterkere inn i bibliotekforskningen enn hva tilfellet er i dag, både for å gjøre den relevant og som ledd i en samlet kompetansehevingsstrategi.

I tillegg til de områder som er nevnt, er det ønskelig med forskning på skolebibliotek i grunnopplæringen for å skape en utvikling som ikke først og fremst er basert på erfaringsutveksling.

Bibliotekforskningsprogrammet fra 1995 til 2001 hadde utvikling av forskerkompetanse gjennom doktorgradsstipend som et hovedmål. Det er fortsatt behov for å utdanne nye forskere i bibliotek- og informasjonsvitenskap. Det bør være et mål at det årlig utlyses tre nye doktorgradsstipend for eller med tilknytning til bibliotek- og informasjonsfag.

16.4.3 Program for kompetanseutvikling

Personlig kompetanse er helt avgjørende for utvikling av bibliotektilbudet. St.meld. nr. 22 (1999–2000) understreket behovet for å sette i gang en systematisk kompetanseheving i biblioteksektoren gjennom etter- og videreutdanning. Meldingen signaliserte et utviklingsprogram for folkebibliotekene der utgangspunktet var forestillingen om at bibliotekene sto foran en tid preget av omstilling, særlig knyttet til IKT: «For å stimulere til dette vil departementet setja i gang eit utviklingsprogram for folkebiblioteka. Som del av dette vil ein etablere etter- og vidareutdannings-tiltak, der det vert sikta mot ei samordning av tiltak for heile biblioteksektoren» (s. 73).

Satsingen på større, mer bærekraftige og mer leveringsdyktige bibliotek vil være en stor og nødvendig investering for å gjøre kunnskap og kultur mer tilgjengelig for alle. For å oppnå full effekt av tiltaket må investeringen følges opp med en parallell satsing på kompetanseutvikling. Kompetansen i bibliotekene trenger både fornyelse og fordypelse. Det bør etableres et program for kompetanseutvikling, åpent for alle bibliotektyper. Kompetanseutvikling og bibliotekforskning er et av de tre strategiske satsingsområdene i Bibliotekutredningen.

Programmet må innrettes slik at bibliotekpersonale ønsker og finner det praktisk mulig å

delta i kompetanseutvikling. Det må bli mulig å kombinere etter- og videreutdanning med arbeid. Arbeidsgivere har et ansvar for å legge til rette for kompetanseutvikling.

Utgangspunktet og hovedbegrunnelsen for programmet vil være de varierte oppgavene som ligger til en konsolidert bibliotekenheter. Programmet bør omfatte etter- og videreutdanning på varierende nivå, for eksempel:

- kurs på eller i tilknytning til arbeidsplassen, med oppfølgingskurs
- korte etterutdanningskurs ved høyskole eller universitet
- videreutdanning med studiepoeng ved høyskole eller universitet
- hospitantordning i utenlandske bibliotek

I enkelte tilfeller kan kompetanseutviklingen koples til eksisterende etter- og videreutdannings-tilbud. For noen områder, som litteraturformidling og IKT, kan det være nødvendig å utvikle nye kurs-tilbud.

Påbygging fra gammel 3-årig bibliotekarutdanning eller dagens bachelorgrad til mastergrad er også aktuelt. Det må tilrettelegges for fjernundervisning og nettbaserte opplegg slik at det blir mulig å kombinere etter- og videreutdanning med arbeid. Arbeidsgivere har et ansvar for å legge til rette for at ansatte kan utvikle og ivareta sin kompetanse.

Dagens finansieringssystem i høyere utdanning er ikke gunstig for videreutdanningen i bibliotekfag. Kursene i dette faget hører ikke lenger til dem som finansieres direkte av staten, noe som krever at kurstilbyderne må kreve vesentlig egenfinansiering for å kunne drive dem. Dette reduserer, naturlig nok, etterspørselen fra en sektor som ikke er spesielt preget av god økonomi.

En relevant internasjonal parallell til et nasjonalt kompetanseutviklingsprogram kan være utviklingsprogrammet for danske bibliotek i forbindelse med implementering av den nye bibliotekloven på slutten av 1990-tallet (Danmark. Biblioteksstyrelsen 2004). Dette programmet utgjorde til sammen 20 millioner danske kroner. Her ble 5 millioner kroner brukt til desentralisert utdanning av lokale instruktører og prosjektledere som laget kurs og arbeidsseminarer for kolleger. En annen del besto av tilskudd til lederutvikling med deltakelse av 75 bibliotekledere.

Høgskolen i Oslo har kompensert for den reduserte etterspørselen etter etterutdanningskurs ved å tilby emner fra de ordinære utdanningene på bachelor- og masternivå gjennom samlingsbasert

undervisning. Dette tilbudet har økende oppslutning.

Som ledd i fornyelsen av bibliotekkompetansen bør fag- og folkebibliotek utarbeide en intern kompetanseplan med oversikt over status og behov. Fylkeskommunen bør lage en samlet bibliotekplan for regionen, og det må være sammenheng mellom planer lokalt og regionalt.

Det regionale nivået vil medvirke i en langsiktig nasjonal strategi for å heve kompetansen i biblioteksektoren, gjennom å følge opp kompetanseutviklingsprogrammet regionalt. Det vil innebære å ha en helhetlig oversikt over behovet for kompetanseutvikling innen regionen, drive rådgivende virksomhet og utvikle kurstilbud. Kurs, rådgiving og kompetanseheving er sentrale oppgaver for fylkesbibliotekene alt i dag, men de er sjelden satt inn i en større sammenheng.

16.4.4 Tiltak

Prioritert tiltak: Etableres et kompetanseutviklingsprogram for å styrke Norgesbiblioteket og de konsoliderte enhetene

Beskrivelse: Kompetansen i bibliotekene trenger både fornyelse og fordypelse. Det skal etableres et kompetanseutviklingsprogram primært innrettet mot de konsoliderte bibliotekene. Programmet vil omfatte kompetansegivende videreutdanning på universitets- og høgsolenivå, men etterutdanningstilbud av kortere og lengre varighet kan også være aktuelt. Midler til kompetanseutvikling vil forutsette kompetanseplaner for bibliotekene.

Prioritert tiltak: Etablere forskningsprogrammer der abm-området inngår

Beskrivelse: Forskning er viktig for faglig og metodisk utvikling i arkiv, bibliotek og museum. Bibliotekforskning er aktuelt i flere forskningsprogrammer. Norges forskningsråds program for kulturforskning avsluttes i 2007. I forlengelsen av dette planlegger Norges forskningsråd et nytt forskningsprogram fra 2008. Det er gitt innspill om at abm-institusjonene som samfunnsinstitusjoner bør kunne inngå i dette programmet. Prioriterte områder for felles forskningstiltak er abm-institusjonenes rolle som samfunnsinstitusjoner, digitale tjenester, formidlingsformer og formidlingsmetoder.

Prioritert tiltak: Opprette nettverksgrupper med deltakere fra ulike bibliotektyper med sikte på å utvikle nye tjenester, nye arbeidsmetoder eller ny organisering

Beskrivelse: ABM-utvikling skal ta initiativ til å opprette nettverksgrupper innen aktuelle områder. Nettverksgruppene skal ses i nær sammenheng med nye konsoliderte bibliotek, og i sammenheng med abm-samarbeid. Det er også aktuelt å involvere andre kompetansemiljøer for tverrfaglig kunnskapsutvikling.

VIRKEMIDLER

Dette kapitlet beskriver og vurderer hensiktsmessige virkemidler for å få gjennomført en ny nasjonal bibliotekpolitikk. Staten kan trekke opp en nasjonal politikk, men legge ansvaret for selve oppgaveløsningen til andre organisasjoner, som kommuner, fylkeskommuner og statlige institusjoner som universitet og høyskoler. For å realisere de politiske ambisjonene, må politikken ha noen virkemidler til disposisjon. Kommunene, fylkeskommunene og de statlige universitetene og høyskolene er de viktigste bibliotekieierne. Det blir her lagt vekt på å identifisere og analysere de virkemidlene som kan være aktuelle for å gjennomføre de tiltakene som foreslås i Bibliotekutredningen.

I mandatet til Bibliotekutredningen heter det blant annet: «Det skal leggjast særleg vekt på å gjennomgå og gjera ei samla vurdering av ulike typar av politisk-administrative verkemiddel på biblioteksektoren, både organisatoriske, informative, økonomiske og legale, og kva rolle ulike verkemiddel kan spela i eit strategisk utviklingsperspektiv.»

Kommunale og regionale strukturer er under omforming. Forslag til løsninger må derfor være robuste i forhold til mulige endringer, slik at de er mulige å gjennomføre uavhengig av hvilke løsninger som blir valgt for kommunal og regional organisering. Det må tas hensyn til at selvstyret til kommuner og institusjoner som universitet og høyskoler står sterkt, både når det gjelder organisering og ressursdisponering. Likevel må dette balanseres

med behovet for å ta i bruk ulike virkemidler for å få realisert en nødvendig bibliotekreform.

17.1 Juridiske virkemidler

Juridiske virkemidler omfatter primært lover og forskrifter. I tillegg til å følge nasjonalt regelverk vil det være nødvendig å forholde seg til internasjonal lovgivning og internasjonale direktiver, slik som på opphavsrettsfeltet, og de internasjonale traktater og rekommandasjoner som Norge har sluttet seg til, selv om disse ikke er direkte juridisk bindende for norske rettsobjekter. Et eksempel på dette siste er *De europeiske fengselsregler* vedtatt av Europarådet (2006).

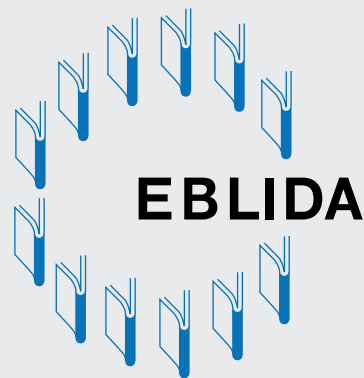
Innenfor det juridiske virkemiddelområdet ligger også informasjon og veiledning om eksisterende lovgivning, hvor man plasserer ansvar for dette, samt praktisering av eksisterende lovgivning og rettslig prøving av den praksis som utøves.

17.1.1 Lov om folkebibliotek

Helt siden lov om folkebibliotek av 1935 ble vedtatt, har folkebibliotekvirksomheten i Norge vært et lovpålagt, offentlig ansvar. Kommunene fikk ansvaret for driften av de lokale folkebibliotekene, men lenge var det regnet som et statlig ansvar å bidra direkte til å finansiere driften av de kommunale bibliotekene. Fra og med lov om folkebibliotek av 1985 har kommunene hatt det faglige og økonomiske ansvaret for de kommunale bibliotek-tjenestene, med utgangspunkt i de rammene som lov og forskrift gir.

EUROPARÅDETS OG EBLIDAS RETNINGSLINJER FOR BIBLIOTEKLOVGIVNING

EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations) ønsker gjennom sine retningslinjer å styrke og harmonisere medlemslandenes lovgivning på biblioteksektoren, og begrunner det med at bibliotekene utgjør en vesentlig og uerstattelig bestanddel av et samfunns infrastruktur innen både kultur, utdanning og informasjon, samtidig som bibliotekene utgjør en uerstattelig del av kulturarven (EBLIDA 2001).

Disse veiledende retningslinjene, som senere er blitt godkjent av IFLA, deler sine anbefalinger inn i fire seksjoner:

1. Lovgivning i forhold til ytringsfrihet og fri tilgang til informasjon
2. Bibliotekenes rolle i en nasjonal bok- og informasjonspolitikk
3. Bibliotek og kunnskapsindustrien, først og fremst vedrørende opphavsrett
4. Bevaring av bibliotekarven (library heritage) dvs. først og fremst pliktavlevering

Selv uten en biblioteklov ville det sannsynligvis vært et folkebibliotektilbud i Norge, men vi vet lite om hvordan utbredelse og kvalitet på et slikt tilbud hadde vært, sammenliknet med dagens tilstand. Mens den første folkebibliotekloven ble iverksatt først i 1938, har vi hatt folkebibliotek i Norge siden tidlig på 1800-tallet, uten at dette har vært en lovpålagt oppgave. Vi ville nok også fortsatt hatt et bibliotektilbud i framtiden i en eller annen form, selv om vi skulle stått uten lovgivning på området. Så lenge biblioteket tilbyr tjenester innbyggerne etterspør og samfunnet har behov for, er det dette som først og fremst legitimerer bibliotekenes eksistens. Professor Ragnar Audunson omtaler nettopp bibliotekenes samfunnsoppdrag og organisasjonsoppdrag i *En sømløs biblioteklov for sømløse bibliotek tjenester* (Audunson 2004). Behovet for en egen biblioteklov ser derfor ut til å ha andre begrunnelser.

Europarådets og EBLIDAS retningslinjer for biblioteklovgivning anbefaler en inndeling i fire seksjoner (se rammetekst). I Norge finnes det i dag lovgivning som dekker både ytringsfrihet, opphavsrett og pliktavlevering. Det vil være i tråd med retningslinjene å også ha lovgivning på bibliotekområdet. Europarådet og EBLIDA slår fast at alle bibliotek, uavhengig av finansiell og institusjonell tilknytning, bør ha et ansvar overfor allmennheten og at dette bør nedfelles i lovverket. Det slås fast at biblioteklovgivningen også bør omfatte tjenester til brukergrupper med spesielle behov.

17.1.1.1 Individuell rettighetslovgivning eller normativ biblioteklov?

Lov om folkebibliotek er en normativ lov, der hensikten har vært å beskrive en ønsket situasjon. Lov om folkebibliotek har aldri hatt form av en rettighetslov, der enkeltindividets rett til et tjenestetilbud i en eller annen form eller i et eller annet omfang har vært beskrevet. I notatet *Bibliotekloven – en kritisk evaluering*, vurderes en normativ biblioteklov opp mot en mer individuell rettighetslovgivning (ABM-utvikling 2005d).

Hvis man velger å legge vekt på folkebibliotekenes rolle som arena for kulturformidling, faller det naturlig med en normativ lov. Innenfor kulturfeltet er det ingen lovgivning i dag som i form av en rettighetslov er ment å sikre enkeltindividets rett til tilgang til kulturelle opplevelser eller uttrykk. Selv i de delene av lov om folkebibliotek som omfatter bibliotektilbud til spesielle brukergrupper, som for eksempel innsatte i fengsler og pasienter i statlige helseforetak, er det ikke snakk om individuelle rettigheter, det er nettopp grupper som nevnes i dagens lovtekst. I 1999 vedtok Stortinget derimot en egen menneskerettighetslov der flere spesialkonvensjoner ble gjort til norsk rett – konvensjoner som dreier seg om både økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Enkeltindividets rett til tilgang til kultur har derfor likevel fått en styrket rettslig stilling i Norge.

Man kan også se på bibliotekene i lys av endringene i Grunnlovens § 100, som skal sikre innbyggernes rett til ytringsfrihet og tilgang til informa-

sjon og kunnskap. Et hovedhensyn med den nye § 100 er at Norge skal være et åpent samfunn der den enkelte har frihet til å ytre seg og holde seg informert, blant annet gjennom bibliotekene. Robert Vaagan har argumentert for at nettopp Grunnlovens nye § 100 gir bibliotekene et grunnlovsfestet samfunnsoppdrag (Vaagan 2005a). En naturlig konsekvens av endringen i Grunnloven kan være at det utarbeides en ny, rettighetsbasert biblioteklov. I forarbeidene til Grunnlovsendringen vises det til dagens biblioteklov uten å drøfte slike problemstillinger nærmere – denne normative loven oppfattes sannsynligvis som tilstrekkelig for å sikre innbyggernes rett til tilgang til kunnskap og informasjon. På den annen side må det kunne forventes at intensjonen om å styrke ytringsfriheten som ligger i grunnlovslovsendringen også vil manifestere seg i form av endringer i annet lovverk. Det vil være en naturlig sammenheng mellom Grunnlovens § 100 og en eventuell rettighetsbasert biblioteklov, selv om det ikke er påkrevet med en slik gjensidighet.

Innen utdanningssektoren har det blitt en betydelig sterkere rettighetslovgivning i de senere årene. Retten til skolegang for alle dreier seg om en individuell rettighetslovgivning – mangelfullt tilbud på skolegang gir for eksempel rett til å kreve erstatning for den som mener at rettighetene ikke er oppfylt. Det er også verd å merke seg at det er det forvaltningsnivået der ansvaret er plassert som står ansvarlig ved eventuelle brudd på denne retten som en nasjonal lovgivning har definert. Verdien av kunnskap blir altså tillagt så stor vekt i det norske samfunnet at det har blitt utviklet et sterkt lovverk som skal sikre individets rett til både grunnskole og videregående opplæring. Ser man bibliotekene i forlengelse av dette, er det naturlig med en rettighetsbasert lovgivning som kan sikre enkeltindividet rett til tilgang til den kunnskap og den informasjon som bibliotekene rommer. Særlig viktig vil en slik rettighetslovgivning være i lys av begrepet *livslang læring*. Hvis en tenker seg en lovfestet rett til livslang læring, vil ikke en slik rettighet så enkelt kunne knyttes til definerte institusjoner. Derimot vil en rettighetsbasert biblioteklov kunne underbygge en rett til livslang læring, som en forlengelse av øvrig lovgivning innen utdanningsfeltet. Det vil da være naturlig å ha fokus på bibliotekressurser og bibliotektenester, framfor institusjonene.

I forbindelse med arbeidet med Makt- og demokratiutredningen ble det satt spesielt søkelys på individuell rettighetslovgivning innenfor det velferdspolitiske feltet, i forhold til det lokale selv-

styret (Christensen 2004). Er lokal variasjon forenlig med velferdsstatens verdier som standardisering, likhet og likeverd? Som regel handler det ikke om resultatlikhet, men om å skape like muligheter for alle, og at det skal stilles visse minimumskrav til tjenestens innhold. Debatten om individuelle rettigheter, minstestandarder og kommunenes rolle er enda ikke avsluttet, men den er interessant også i diskusjonen om en rettighetsbasert biblioteklov. Argumenter som en mer effektiv og fleksibel tjenesteproduksjon tilpasset lokalsamfunnet selv, større frihet og autonomi og styrket demokrati taler for at kommunene selv skal ha stor frihet i utformingen av det lokale bibliotektilbudet, slik det langt på vei fungerer i dag. Ønsker man derimot å legge vekt på større grad av likhet og omfordeling, storskalafordele og makroøkonomisk håndtering, vil en mer sentralisert modell være mer hensiktsmessig. Utfordringen for biblioteksektoren ligger sannsynligvis i å finne en god balanse mellom disse ytterpunktene.

17.1.1.2 Tjenestetilbudet

«§ 1. Målsetting

Folkebibliotekene skal ha til oppgave å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet gjennom informasjonsformidling og ved å stille bøker og annet egnet materiale gratis til disposisjon for alle som bor i landet. Det enkelte bibliotek skal i sine tilbud til barn og voksne legge vekt på kvalitet, allsidighet og aktualitet. Virksomheten skal være utadrettet, og tilbudene skal gjøres kjent. Folkebibliotekene er ledd i et nasjonalt biblioteksystem.» (Lov om folkebibliotek 1985)

Folkebiblioteklovens formålsparagraf har stått uendret siden 1985. Den rommer på mange vis de viktigste elementene som skal til for å ivareta folkebibliotekenes samfunnsoppdrag – nemlig å sikre alle fri tilgang til informasjon, kunnskap og kultur.

Fra å ha hatt fokus på bøker og andre trykte medier har formålsparagrafen siden 1985 hatt en formulering som favner alle typer media. Dette har ført til at bibliotekene har utviklet sine mediesamlinger i takt med tiden, inklusive tilgangen til Internett og digitale ressurser. Begrepet *bøker og annet egnet materiale* har vist seg å være en robust formulering, som har klart å inkludere nye mediebærere uten at det har vært behov for å endre lovteksten.

Når bibliotekenes tjenestetilbud og samlinger nå i større grad dreier fra fysiske eksemplarer til digitale ressurser, utfordres lovens formålspara-

BIBLIOTEKNETTVERKET

Biblioteknettverket må være et bærende element i en lov som skal underbygge sømløse bibliotek tjenester. Det er nettverket av de samlede bibliotekressursene i Norge som skal gi innbyggerne et bredt og godt tilbud av samlinger og tjenester. Ikke noe enkeltstående bibliotek vil kunne gi et fullgodt tilbud ene og alene basert på lokale ressurser.

Nasjonallbibliotekets automatlager. Foto: Kjell Sommerseih

graf på en ny måte. Bibliotekenes tjenestetilbud baseres i økende grad på avtalelisenser som definerer avgrensede brukergrupper, og der opphavsretten begrenser muligheten for å utnytte de samlede bibliotekressursene i et sømløst nettverk. Her vil det være nødvendig å bruke også andre virkemidler for å sikre allmennhetens frie tilgang til kunnskap og kultur.

§ 1 stiller også krav om at tjenestetilbudet skal kjennetegnes av kvalitet, allsidighet og aktualitet, og om at virksomheten skal være utadrettet. Det er vanskelig å vurdere i hvor stor grad dette punktet i formålsparagrafen har hatt betydning for utformingen av folkebibliotekenes tjenestetilbud. På den ene siden er dette et normativt pålegg som er retningsgivende for utviklingen av et godt bibliotektilbud, på den annen side begrenses dette pålegget av de økonomiske rammene bibliotekneier til enhver tid stiller til disposisjon.

I *Reglement for folkebibliotek – veiledende retningslinjer* har Statens bibliotektilsyn (1993) som en utdyping av lovens § 1 definert nærmere en rekke krav til samlingene og tjenestetilbudet. Disse retningslinjene har sannsynligvis hatt betydning for å sikre bredden i tjenestetilbudet, og har vært brukt aktivt av både det nasjonale og regionale nivået i veiledningen av kommunene. Skal slike retningslinjer ha gjennomslag, er det en forutsetning at de er gjenstand for jevnlig revisjon. Det vil være viktig å også se på andre hjelpemidler for veiledning, som formidling av gode eksempler.

Det er lite oppmerksomhet om formidlingsoppgaven i den nåværende loven, men den er sterkt forankret i flere stortingsmeldinger om bibliotek og kultur. Bibliotekene bør ha en aktiv formidlingsrolle når det gjelder informasjon, i motsetning til det litt mer passive «stille til disposisjon». Aktiv formidling av kunnskap og kultur er en like viktig oppgave for bibliotekene som formidling av informasjon.

Bibliotekenes rolle som møteplass er heller ikke i fokus i dagens biblioteklov. Hvis denne funksjonen skal defineres som en viktig del av bibliotekenes virksomhet bør den tydeliggjøres i lovteksten på linje med den øvrige virksomheten. Både formidlingsrollen og møteplassfunksjonen er felles for både folke- og utdanningsbibliotekene.

17.1.1.3 Nettverket

Dagens biblioteklov hjemler nettverket i tre paragrafer: §§ 1, 3 og 9. Formålsparagrafens ordlyd: «Folkebibliotekene er ledd i et nasjonalt biblioteksystem.», § 3 om lånesamarbeid: «Bibliotekene skal følge felles regler om lånesamarbeid og registrering, og for utarbeidelse av statistikk og årsmeldinger.», og § 9 om fylkesbibliotekenes fjernlånsoppgaver. I dagens biblioteklov er det den felles utnyttelse av samlingene som er i fokus, mens samarbeid om utnyttelse av den samlede kompetansen ikke er spesielt uttalt.

Prinsippet om den frie låneretten er en like viktig bærebjelke i lovverket som gratisprinsippet. I begrepet *alle som bor i landet* ligger at et folke-

bibliotek ikke kan forbeholde enkelte tjenester og samlinger kommunens egne innbyggere. Dette praktiseres ulikt i dag, og særlig når det gjelder fjernlån mellom bibliotekene unntas enkelte medietyper ved noen bibliotek. Når bibliotekloven sier at «Folkebibliotekene er ledd i et nasjonalt biblioteksystem», betyr det ikke en plikt til å yte fjernlån, selv om det ut fra forarbeidene til loven kan se ut til at dette har vært intensjonen.

Selv om bibliotekloven faktisk hjemler en forskrift for lånesamarbeid (§ 3), er det ikke utarbeidet noen slik, sannsynligvis fordi den med sin basis i lov om folkebibliotek ikke kunne omfatte annet enn folke- og fylkesbibliotek. De felles retningslinjer for fjernlån for folke- og fagbibliotek som Statens bibliotektilsyn og Riksbibliotektjenesten i sin tid utarbeidet, er derfor kun veiledende.

Biblioteknettverket må være et bærende element i en lov som skal underbygge sømløse bibliotek-tjenester. Det er nettverket av de samlede bibliotekressursene i Norge som skal gi innbyggerne et bredt og godt tilbud av samlinger og tjenester. Ikke noe enkeltstående bibliotek vil kunne gi et fullgodt tilbud ene og alene basert på lokale ressurser. Behovet for fagkompetanse er den største utfordringen her. Det lokale folkebibliotek må spille en viktig rolle som en node i et større distribusjonsapparat/biblioteknettverk. Ressurser investert sentralt mister verdi uten et finmasket nettverk som sikrer tilgang for alle, samtidig har de lokale ressursene i seg selv en verdi som bør komme nettverket til gode. Et makroøkonomisk perspektiv veier derfor tungt når en skal vurdere en rettighetsbasert framfor en normativ biblioteklov. Ut fra disse argumentene bør staten ha et sterkt styringsansvar.

17.1.1.4 Kompetansekrav

Dagens biblioteklov stiller krav til kommunene om å tilsette fagutdannet biblioteksjef (§5), og tilsvarende krav til fylkeskommunen om fagutdannet fylkesbiblioteksjef (§8). Kap. 5.1 i Bibliotekutredningen beskriver dagens situasjon når det gjelder bemanning og kompetanse, mens kap. 16 tar for seg det framtidige kompetansebehovet i bibliotekene.

I forarbeidet til lov om folkebibliotek var kravet til fagutdannet biblioteksjef i kommunene begrunnet med at dette var et viktig virkemiddel for å sikre grunnlaget for et nasjonalt bibliotektilbud (Ot.prp. nr. 14 (1985–1986): 3), og et generelt ønske om å styrke den bibliotekfaglige ledelsen i kommunene (Ot.prp. nr. 14 (1985–1986): 19).

Kommunen skulle ha fagutdannet biblioteksjef, men skulle stå fritt mht. stillingens omfang. Dette står fast også etter den siste lovrevisjonen i 2003.

Men er intensjonen med dette kravet oppnådd? Opprinnelig var intensjonen at man på sikt skulle få fagutdannet biblioteksjef i alle landets kommuner – det var snakk om en overgangsordning. Denne overgangsordningen har nå gått over til å bli en forholdsvis stabil situasjon, der antallet kommuner med fagutdannet biblioteksjef de siste ti årene har svingt mellom 60 og 65 prosent. Lovkravet har nok bidratt til at dette tallet er såpass «høyt» som 65 prosent i dag. Det at det ikke stilles krav til stillingens størrelse har ført til at det blir vanskelig å rekruttere fagutdannede søkere til de mange deltidsstillingene.

Hvis man tar utgangspunkt i befolkningen i stedet for biblioteket som institusjon, ser man at i 2004 bodde 93 prosent av innbyggerne i Norge i kommuner med fagutdannet biblioteksjef, eller i en av de store kommunene som har fått dispensasjon fra kravet om å ha fagutdannet biblioteksjef fordi de har et godt utbygd bibliotek med tilstrekkelig fagutdannet kompetanse (ABM-utvikling 2005f). De ressursene som i dag brukes på å forvalte dispensasjonsordninger og obligatorisk utdanning for ikke fagutdannede biblioteksjefer kommer altså kommuner som dekker 7 prosent av befolkningen til gode. Samtidig er behovet for fornyelse av kompetanse i hele biblioteksektoren svært stort.

Folkebibliotek skal fortsatt være et kommunalt ansvar. Bibliotekutredningen begrunner forslaget om konsolidering til sterkere enheter på bibliotekområdet med behovet for større kompetansemiljøer, med minimum 6–8 årsverk i den enkelte enhet. Et konsolidert bibliotek vil bestå av et felles hovedbibliotek og de tidligere hovedbibliotekene og filialene blir avdelinger i den nye organisasjonen. De mange små bibliotekene som i dag har dispensasjon fra bestemmelsen om fagutdannet biblioteksjef vil i en slik reform inngå i en større bibliotekenheter. Intensjonen med § 5 vil bli oppfylt med konsoliderte bibliotek. Dagens krav om fagutdannet biblioteksjef er ikke tilstrekkelig til å ivareta kompetansekravet i de nye bibliotekene. Det er ikke nok med én faglig stilling i et bibliotek, men det må finnes bred og allsidig bibliotekfaglig kompetanse i hvert bibliotek. Det må også være åpent for andre typer kompetanse der dette er ønskelig. Det er behov for et kompetent, utviklingsvrig og serviceinnstilt personale for å kunne gi et godt bibliotektilbud.

I en eventuell revisjon av bibliotekloven kan det

finske lovverket være en inspirasjonskilde. Her heter det at bibliotekbrukerne skal ha tilgang til profesjonelt personale på bibliotek- og informasjonsområdet. Det må fortsatt stilles krav om at folkebibliotekene har kompetent bibliotekfaglig personale.

En lovendring for fylkesbibliotekene må ta høyde for at de nye regionene skal være vedtatt innen 2010. Den endelige organiseringen på bibliotekområdet etter 2010 vil være bestemmende for kravet til bibliotekfaglig kompetanse. For at det regionale forvaltningsnivået skal kunne spille en rolle som regional utviklingsaktør på bibliotekområdet, må den bibliotekfaglige kompetansen suppleres med kunnskap om politikk og forvaltning, og de ansatte må delta i et samarbeid med de øvrige faglige miljøene på regionalt nivå. Lovbestemmelsene om fylkesbibliotek må endres i tråd med de oppgavene som det regionale nivået skal ivareta på bibliotekområdet. Den regionale forvaltningen bør også i framtiden ha kompetent bibliotekfaglig personale, men det er lite hensiktsmessig å knytte dette til en enkelt stilling som fylkesbiblioteksjef.

17.1.1.5 Organisering

Gjennom dagens lov plasseres ansvar for ulike bibliotekoppgaver innen folkebibliotekområdet på henholdsvis lokalt, regionalt og nasjonalt nivå. Ansvar for å yte bibliotek tjenester til innbyggerne er plassert på det kommunale nivået. For det regionale nivået presiseres det et unntak fra dette – nemlig at fylkeskommunen kan drive direkte utlån til innbyggerne fra bokbuss. Ut over dette er de fylkeskommunale oppgavene knyttet til veiledning, rådgivning osv. overfor det kommunale nivået, og til særskilte oppgaver knyttet til det nasjonale nivået. For staten gjelder også et unntak fra kommunal tjenesteyting. Det nasjonale ansvaret for å yte bibliotek tjenester er knyttet til grupper som staten sitter med et spesielt ansvar for, som innsatte i fengsler og pasienter i statlige helseinstitusjoner. Ansvar er knyttet til kvalitet og finansiering av tjenestene, men ofte er det det kommunale nivået som utfører disse tjenestene på oppdrag fra staten.

Dette er en hensiktsmessig organisering etter dagens forvaltningsmodell, men en kommende endring i den regionale strukturen, og eventuelt i oppgavefordelingen, vil gjøre det nødvendig med endringer også i lov om folkebibliotek. Det vil være hensiktsmessig å utforme en eventuell ny biblioteklov slik at den blir mer robust mot endringer i forvaltningen. I dag plasserer lov om

folkebibliotek noen oppgaver direkte på fylkesbiblioteket som institusjon (fjernlån og veiledning §§ 9 og 10), og annet ansvar på fylkeskommunen (særskilte oppgaver § 11). Det regionale nivåets rolle når det gjelder bokbuss bør eventuelt dreie seg om å koordinere og stimulere til bokbussdrift i regionen, med utgangspunkt i det kommunale ansvaret for å yte bibliotek tjenester til innbyggerne, framfor en unntaksregel for det regionale nivået.

Loven hjemler interkommunalt samarbeid (§ 4), der det heter at «Biblioteket kan drives av kommunen alene, eller i helt eller delvis driftsfellesskap med annen kommune, fylkeskommunen eller statlig institusjon. Departementet kan gjøre unntak fra første ledd for forsøksvirksomhet.» Til tross for at formuleringene i denne paragrafen ble forsterket noe i 2003 for å stimulere til økt samarbeid av bibliotekdrift, ser en at det er opprettet ytterst få tilfeller av driftsfellesskap – det meste av samarbeidet dreier seg om mer uforpliktende former av fellesskap. Denne formuleringen ser altså ikke ut til å ha tjent den hensikten den var tiltenkt. Tilsvarende har formuleringen i § 8, «Departementet kan for forsøksvirksomhet gjøre unntak fra kravet om at alle fylkeskommuner skal ha et fylkesbibliotek», heller ikke ført til noen konkret samorganisering av flere fylkesbibliotek.

Loven pålegger også samarbeid mellom bibliotek og skole: «Det skal være et organisert samarbeid mellom folkebiblioteket og de kommunale skolebibliotekene» (§ 6) og «Det skal være et organisert samarbeid mellom fylkesbiblioteket og fylkeskommunens skoleledelse. Samarbeidet mellom fylkesbiblioteket og de statlige skolemyndighetene i fylket skal sikres ved avtaler, slik at fylkesbibliotekets faglige kompetanse stilles til rådighet for skolemyndighetene» (§ 10). Tilsvarende formuleringer finnes ikke i utdanningssektorens lovgivning. Å lovfeste et samarbeid i én sektorlov, og ikke i den andre, virker meningsløst. Å lovfeste samarbeid mellom to fylkeskommunale virksomheter er vel så underlig – fylkeskommunen pålegges her å samarbeide med seg selv.

Samarbeid mellom bibliotek- og utdanningssektoren er svært viktig, men bør sikres ved hjelp av andre virkemidler enn slike lovpålegg. Blant annet bør det utarbeides gode modeller for et helhetlig kommunalt bibliotektilbud.

17.1.2 Lov om universitet og høyskoler

Bibliotekene innen høyere utdanning forholder seg til de lover som gjelder for eierinstitusjonen. Den nye loven om universiteter og høyskoler som trådte

i kraft 01. 08.2005, omfatter universitetene, høyskolene og de private høyskolene. Denne nye loven gir et felles rammeverk for disse institusjonenes virksomhet. Det er ikke noe krav i selve lovteksten om at institusjonene skal ha noe bibliotek, men det åpnes opp for at departementet kan gi enkelte institusjoner et særskilt nasjonalt ansvar «for å bygge opp, drive og vedlikeholde forskningsbiblioteker, kunnskapsbanker og databaser samt museer med vitenskapelige samlinger og publikumsutstillinger for særskilte fagområder» (§ 1-4).

Likevel har staten et sterkt styringsverktøy i den akkrediteringsordningen som er etablert for universitet og høyskoler. Med hjemmel i loven er det utarbeidet en egen *Forskrift om akkreditering, evaluering og godkjenning etter lov om universiteter og høyskoler* (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005b) som krever at institusjonen skal ha et fagbibliotek, og i den mer omfattende *Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning* (Kunnskapsdepartementet 2006a) stilles det mer spesifikke krav til bibliotek-tjenestene.

På mange måter er derfor lov om universitet og høyskoler med tilhørende forskrifter et egnet virkemiddel for å sikre tilstrekkelig kvalitet på bibliotek-tjenestene i universitets- og høyskolesektoren, som lov om folkebibliotek er det i folkebibliotek-sektoren – mest sannsynlig fordi kvalitetskravene er knyttet til en godkjenningsordning. Dette må være med i vurderingen i en eventuell utredning av en ny biblioteklov.

Det bør vurderes om det kan være hensiktsmessig å samle lovgivningen for flere bibliotektyper i samme lov – både folkebibliotek, universitets- og høyskolebibliotek, Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek og Nasjonalbiblioteket.

Samarbeidet mellom fag- og folkebibliotekene fungerer utmerket i dag, blant annet basert på felles retningslinjer for fjernlån som følges av alle typer bibliotek i dag. Internasjonalt er det en trend med stadig sterkere samarbeid mellom bibliotektypene fordi ressursene er blitt mindre og de digitale mulighetene større. Dette tvinger fram et samarbeid også uten lov.

Formålet med en endret biblioteklov må være å sikre alle sømløs tilgang til landets samlede bibliotekressurser. Det som kan tale mot en slik lovendring for universitets- og høyskolebibliotekene er at de er en integrert del av sine moderinstitusjoner, og at de derfor først og fremst skal tjene disse. Likevel er dette bare en del av disse bibliotekenes oppgaver.

Det er noen forhold som taler til fordel for en felles lov, blant annet at:

- universitets- og høyskolebibliotekene er offentlige bibliotek fordi de er finansiert med offentlige ressurser, og ressursene må derfor være tilgjengelige for flest mulig, uavhengig av tilknytning til en utdanningsinstitusjon
- samarbeidet i biblioteknettverket er en grunnleggende forutsetning for realisering av det sømløse bibliotektilbudet
- studentene bruker både folkebibliotek og universitets- og høyskolebibliotekene, og det krever et samarbeid mellom bibliotektypene
- allmennheten, inklusive arbeids- og næringslivet, har behov for å ta del i de ressursene som samlingene i universitets- og høyskolebibliotekene representerer
- det vil bidra til å synliggjøre universitets- og høyskolebibliotekene som felles kunnskapsressurser
- nettverket med felles standarder er viktig, enda mer i den digitale verden

Modellen for lovfesting av universitets- og høyskolebibliotekene som del av biblioteknettverket har sin parallell i Danmark. *Lov om bibliotekvirksomhet*, den danske bibliotekloven (Danmark. Kulturministeriet 2000), omfatter folke-, universitets- og høyskolebibliotek og et utvalg fagbibliotek samt Danmarks blindbibliotek. I Sverige trådte et tillegg til bibliotekloven i kraft 01.01.2005 som bestemmer at bibliotekene skal samarbeide på lokalt og regionalt nivå og utarbeide planer for samarbeid på tvers av bibliotektypene.

17.1.3 Annen lovgivning

Kulturmeldingen presenterer en grundig oversikt over lovverk innenfor abm-feltet (St.meld. nr. 48 (2002–2003): 64). Nedenfor presenteres noen av de lovene som sannsynligvis har størst innflytelse på biblioteksektoren i Norge i dag:

- Grunnloven (§ 100)
- Lov om opphavsrett til åndsverk m.v. av 12. mai 1961 (Åndsverkloven)
- Lov om offentlighet i forvaltningen av 19. juni 1970 (Offentlighetsloven)
- Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker av 10. februar 1967 (Forvaltningsloven)
- Lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelige dokument av 9. juni 1989 (Pliktavleveringsloven)
- Lov om bibliotekvederlag av 4. desember 1992
- Lov om offisiell statistikk og Statistisk Sentralbyrå av 16. juni 1989 (Statistikkloven)

- Lov om kommuner og fylkeskommuner av 25. september 1992 (Kommuneloven)

Av disse lovene er det noen som det er spesielt interessant å knytte noen problemstillinger til. Det er også interessant å se på forholdet mellom en eventuell revisjon av lov om folkebibliotek med andre varslede lovproposisjoner.

17.1.3.1 Opplæringsloven

Til tross for at dagens opplæringslov har en paragraf som sier at «Elevane skal ha tilgang til skolebibliotek» (§ 9-2), er dette sannsynligvis den lovparagrafen innenfor den samlede biblioteksektoren som har minst gjennomslagskraft. Det stilles ikke krav til at hver skole skal ha et eget skolebibliotek – det er tilstrekkelig at elevene har *tilgang* til et skolebibliotek, og det sies ikke noe om hva dette skolebiblioteket skal tilby av tjenester. I *Forskrift til opplæringslova* (Kunnskapsdepartementet 2006b), heter det:

«§ 21-1. Tilgang til skolebibliotek

Skolen skal ha skolebibliotek med mindre tilgangen til skolebibliotek er sikra gjennom samarbeid med andre bibliotek. Bibliotek som ikkje ligg i skolen sine lokale, skal vere tilgjengeleg for elevane i skoletida, slik at biblioteket kan brukast aktivt i opplæringa på skolen. Biblioteket skal vere særskilt tilrettelagt for skolen.»

Årsakene til at opplæringsloven ikke ser ut til å ha hatt særlig gjennomslagskraft på dette feltet, henger sannsynligvis sammen med at krav om tilgang til skolebibliotek ikke har vært fulgt opp med andre virkemidler.

I en eventuell utredning om en felles biblioteklov må det vurderes om skolebibliotekene skal inkluderes i et felles biblioteknettverk eller ikke. Bibliotekene i grunnskole og videregående skole er i dag unntatt fra forpliktelsene til å yte fjernlån i *Felles retningslinjer for fjernlån for fag- og folkebiblioteksektoren* (2002). Dette er ikke til hinder for at de kan benytte tjenestene som de øvrige bibliotekene yter. For skolebibliotekene i grunnskolen vil folkebibliotekene stort sett være innfallsporten til biblioteknettverket.

Det kan være vel så viktig å gjøre en innsats for å ruste opp skolebibliotekene slik at de kan fylle sin funksjon som en ressurs og læringsarena for primærbrukerne sine, framfor å stille et urealistisk krav om at de skal dele sine ressurser med resten av Norgesbiblioteket. Skolebibliotekene bør derimot styrkes ved at det gis tydeligere førin-

ger for utviklingen av disse bibliotekene gjennom opplæringsloven og tilhørende forskrift.

17.1.3.2 Åndsverkloven

Opphavsretten er et omfattende og til dels komplisert juridisk fagområde. I delutredningen Kristine Abelsnes (2005) utarbeidet for Bibliotekutredningen, gir hun en god oversikt over opphavsrettslige problemstillinger for bibliotekene, inklusive de forslag som ble lagt fram da åndsverkloven ble revidert i 2005. Revisjonen omfattet blant annet § 16, som hjemler rett for arkiv, bibliotek og museer til å fremstille eksemplarer for nærmere definerte formål. Det er knyttet en forskriftshjemmel til denne paragrafen, og forslag til ny forskrift ventes sendt ut på høring høsten 2006.

Åndsverkloven er et sterkt juridisk virkemiddel, fordi den har stor påvirkning på bibliotekenes mulighet til å gi allmennheten tilgang til åndsverk. Blant annet hjemler åndsverklovens § 19 gratisprinsippet i vel så stor grad som § 1 i lov om folkebibliotek, ved at den tillater utlån av verk solgt med opphavsmannens samtykke, så lenge utlånet er gratis. Endringene i åndsverkloven i 2005 åpnet opp for at bibliotek skal kunne digitalisere egne samlinger, under gitte betingelser. Det som fremdeles er uklart, er i hvor stor grad bibliotekene skal kunne gi tilgang til disse digitale ressursene utenfor egne lokaler. Dette vil bli regulert i den nye forskriften.

De føringene forskriften til § 16 vil gi, vil altså ha stor betydning for bibliotekenes virksomhet, spesielt når det gjelder digitale ressurser og tjenester. Abelsnes anbefaler videre at det utredes nærmere det som berører avtalelisenser:

«Det er også uklart hvordan man vil trekke grensene mellom avtalelisens etter §13 (undervisningsformål) og avtalelisens etter § 16 for særlig UH-sektorens biblioteker. Det er høyst aktuelt siden en del av disse bibliotekene nå ivaretar rolle som læringssentre og aktiv aktør i tilgjengeliggjøring av elektronisk materiale for bruk i forskning, undervisning og referanse» (Abelsnes 2005: 21).

I arbeidet med å utarbeide ny forskrift til § 16, vil det være viktig å vektlegge bibliotekenes mulighet til både å gi brukerne digital tilgang til materiale i biblioteket, og å kunne tilby digitalt fjernlån.

17.1.3.3 Pliktavleveringsloven

Lov om pliktavlevering har en klar målsetting: «Føremålet med denne lova er å tryggja avleveringa av dokument med allment tilgjengeleg informasjon til nasjonale samlingar, slik at desse vitnemåla om norsk kultur og samfunnsliv kan

verta bevarte og gjorde tilgjengelege som kjelde- materiale for forskning og dokumentasjon» (§ 1).

Formålet er altså både bevaring og tilgjengeliggjøring. Det er riktignok lagt begrensninger på tilgjengeliggjøringen av pliktavlevert materiale, men det er helt klart en viktig samfunnsoppgave å gi tilgang til pliktavlevert materiale til både forskning og undervisning. I arbeidet med den nye forskriften til åndsverkloven må det vurderes hvorvidt pliktavlevert digitalisert materiale skal gjøres tilgjengelig digitalt også utenfor Nasjonalbibliotekets lokaler.

17.1.3.4 *Mulig antidiskriminerings- og tilgjengelighetslov* I 2005 ble utredningen *Likeverd og tilgjengelighet* lagt fram (NOU 2005: 8). Utredningen foreslo en egen lov mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne, en diskriminerings- og tilgjengelighetslov som skal gjelde generelt på alle samfunnsområder. I forslaget lå blant annet en plikt til generell tilrettelegging (universell utforming) av virksomhet rettet mot allmennheten, plikt til individuell tilrettelegging innenfor arbeidsliv, skole og utdanning, barnehage og visse offentlige tjenestetilbud, plikt til universell utforming av nye bygg, anlegg og opparbeidede uteområder rettet mot allmennheten fra 01.01.2009, og plikt til universell utforming av eksisterende bygg, anlegg og opparbeidede uteområder rettet mot allmennheten fra 01.01.2019.

Det er foreløpig ikke lagt fram en slik lovproposisjon, men både denne utredningen og den foregående *Fra bruker til borger* (NOU 2001: 22) har virket som pådriver for regjeringens handlingsplan økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Blir en slik lov vedtatt, vil det være et sterkt virkemiddel for å sikre bedre tilgjengelighet til bibliotekene – både til de fysiske lokalene og til tjenestene, inklusive de digitale tjenestene.

17.1.3.5 *Forslag om en ny, generell kulturlov*

Det er varslet at forslag til en ny, generell kulturlov vil bli sendt ut på høring høsten 2006. De signalene som har kommet hittil, går på at regjeringen vil «innføre en enkel, generell kulturlov som gir uttrykk for det offentliges ansvar på kulturfeltet» (Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005: 61). I forbindelse med Kulturmeldingen uttalte Ap, SV og Sp i Stortingets familie-, kultur- og administrasjonskomite at formålet med en kulturlov er:

«... å gi eit klart uttrykk for det ansvaret det

offentlege har for å leggje til rette for at folket kan få tilgang til kulturopplevingar.» og «... å sikre eit mangfald av kulturaktivitetar over heile landet og å sikre alle tilgang til eit profesjonelt kunst- og kulturtilbod» (Innst.S. nr. 155 (2003–2004): 35).

Uavhengig av hvilken form det kommende forslaget til kulturlov får, vil det være nødvendig å bidra til en harmonisering mellom denne og eksisterende lovgivning på kulturfeltet, enten det for eksempel dreier seg om opplæringsloven (musikk- og kulturskoletilbud) eller lov om folkebibliotek. En slik harmonisering vil være spesielt viktig hvis det skal settes i gang en utredning om en felles biblioteklov. En felles biblioteklov som inkluderer både folke- og utdanningsbibliotekene i Norge, vil måtte bruke kunnskapskildene som en felles, samlende faktor. Dette står ikke i konflikt med ideen om at folkebibliotekene har en like viktig rolle som kulturformidlere. En kulturlov som sikrer allmennheten rett til tilgang til kulturelle opplevelser vil faktisk forsterke folkebibliotekenes rolle innen for eksempel litteraturformidling. Hvis det er så at det offentlige skal ha ansvaret for å legge til rette for at innbyggerne skal få tilgang til kulturopplevelser, kan det bety en fornyelse av folkebiblioteket som kulturarena i lokalsamfunnet.

17.1.4 *Norgesbiblioteket og bibliotekloven*

Mandatet til Bibliotekutredningen sier at det skal vurderes om «det kan vera formålstenleg å utvida lovgjevinga til å femna om ein større del av biblioteksektoren», og at dette skal ses i lys av annen lovgiving og de overordnede utredningsoppgavene som er skissert i mandatet.

Det sammenhengende biblioteknettverket Norgesbiblioteket må bygge på et forpliktende samarbeid mellom ulike bibliotektyper. For å sikre dette samarbeidet bør det også vurderes å inkludere andre offentlige bibliotektyper i en biblioteklov. Formålet med en endret biblioteklov vil være å sikre alle sømløs tilgang til landets samlede bibliotekressurser, og synliggjøre alle typer bibliotek. Dette vil inkludere både trykte og digitale samlinger, tilgang til biblioteklokalene og tjenestene og til den samlede kompetansen i bibliotekene.

De delene av biblioteksektoren som er mest aktuelle å vurdere som del av lovgivingen, i tillegg til folkebibliotekene, er universitets- og høyskolesektoren, Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek og Nasjonalbiblioteket. Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) har både folkebibliotekoppgaver og oppgaver som produsent i forhold til studenter.

Nasjonalbiblioteket har en sentral rolle som forvalter av pliktavlevert materiale i både konvensjonell og digital form. Offentlige spesialbibliotek bør så langt som mulig delta i det nasjonale nettverket slik de gjennom sedvane også har gjort så langt. I en lovrevisjon bør det vurderes om dette skal lovfestes eller fortsette som sedvane.

I en ny, felles biblioteklov bør føringene i § 1 i dagens lov om folkebibliotek videreføres, fordi kravet om fri tilgang til informasjon, kunnskap og kultur er grunnleggende for bibliotekene som samfunnsinstitusjoner, sammen med kravet om kvalitet, allsidighet og aktualitet i tilbudet. Loven bør fortsatt være robust når det gjelder medier, og utformes for å ta høyde for de digitale ressursene. Bibliotekenes rolle når det gjelder formidling og rolle som møteplass bør synliggjøres, og kravet om kompetanse i bibliotekene må ivaretas på en hensiktsmessig måte. Tilbudet til barn og unge må stå fast.

Nettverket vil likevel være det viktigste argumentet for en ny, felles biblioteklov. Det bør legges mer vekt på tjenestene enn på institusjonene – den ansvarsfordelingen som eventuelt defineres i en felles biblioteklov, må være robust i forhold til endringer i forvaltning og oppgavefordeling så langt som mulig.

Prioritert tiltak: Endre dagens biblioteklovgivning for å sikre samarbeidet i et nasjonalt biblioteknettverk

Beskrivelse: Bibliotekloven omfatter i dag folkebibliotek og fylkesbibliotek og en del oppgaver som staten har ansvaret for. Det sammenhengende nettverket kalt Norgesbiblioteket skal bygge på et forpliktende samarbeid mellom ulike offentlige bibliotek. Bibliotekloven bør endres slik at den pålegger alle offentlige bibliotek å delta i biblioteknettverket, blant annet gjennom å yte fjernlån og ved kunnskapsdeling. Målsettingene i dagens lov skal videreføres. Loven skal sikre gode bibliotektenester og tilgang til landets samlede bibliotekressurser for hele befolkningen, uavhengig av bosted, arbeidsplass eller tilknytning til utdanningsinstitusjon.

17.2 Økonomiske virkemidler

Folke- og skolebibliotekene finansieres over kommunenes budsjetter, fylkesbibliotekene og bibliotek i videregående skoler over fylkeskommunenes budsjetter, universitets- og høyskolebibliotek over hver enkelt institusjons budsjett, og tilsvarende for spesialbibliotek. Ut over dette finnes det viktige økonomiske virkemidler i form av øremerkede

innsatsmidler og prosjektmidler på ulike forvaltningsnivå.

17.2.1 Rammefinansiering

Rammefinansiering er i dag den vanlige overføringsordningen fra stat til kommune og fra stat til statlige virksomheter. Staten styrer fylkeskommunenes og kommunenes budsjetter og prioriteringer gjennom rammeoverføringer og føringer for hvordan rammeoverføringene skal prioriteres. Tilsvarende vil en finne i rammetilskuddet til de statlig finansierte universitetene og høyskolene. Det er dette som gjør det mulig for departementene å snakke om at det satses innenfor de enkelte områdene. Dette bør kunne være en mulighet også for bevilgninger til bibliotekene.

Bibliotekene i universitets- og høyskolesektoren blir finansiert av den enkelte utdanningsinstitusjon av de overføringer institusjonen får fra staten. Bibliotek inngår som en av oppgavene institusjonene skal ivareta. Sentrale midler til det enkelte universitet og den enkelte høyskole gis i form av rammebevilgninger, basert på forrige års regnskap og produksjon. Endringer forekommer i de tilfeller der det er endringer i aktivitetsnivået, hovedsakelig endringer i antall studenter som gjennomfører utdanningene.

Gjennom den nye finansieringsmodellen er resultatbasert finansiering et av elementene. Det vil si at også forskningsaktiviteten blir utslagsgivende. Bibliotekene er ofte involvert i registrering av vitenskapelige publikasjoner som skal danne grunnlag for den resultatbaserte finansieringen fra Kunnskapsdepartementet.

Det er blitt påpekt at rapportering av bibliotekvirksomhet ikke inngår eksplisitt i departementets budsjetttrundskriv, mens museumsvirksomheten gjør det. Dette bidrar til usynliggjøring av bibliotekvirksomheten innad i egen institusjon. Situasjonen kan oppleves som at bibliotekene tas for gitt, men er ikke-eksisterende når midler skal knyttes opp mot krav fra departementet.

«Universiteter og høyskoler må gis rammebetingelser som setter dem i stand til å fylle sin rolle i kompetansesamfunnet, og slik at de stimuleres til å besvare nye krav og forventninger fra studenter og fra samfunns- og arbeidsliv. Skal man nå dette målet, må finansieringsordningene utformes slik at de støtter opp om utdannings- og forskningspolitiske målsettinger, samtidig som de ses i sammenheng med utforming og bruk av andre virkemidler. Kvalitetsreformen i høyere utdanning innebærer en langt bedre oppfølging av studentene fra institusjonenes side. Dette krever

både bedre ressursutnyttelse og tilstrekkelige ressurser» (St.meld. nr. 27 (2000–2001): kap. 11.1).

Den offentlige bibliotekpolitikken om at alle offentlige bibliotek er forpliktet til å delta i biblioteknettverket forankres i institusjonenes styrende organer, og er ikke bare bibliotekenes egen politikk, i og med at dette dreier seg om ressursbruk. Det er derfor viktig at forpliktelsen i forhold til biblioteknettverket også forankres i eierinstitusjonen. De enkelte bibliotekenes forpliktelser til å delta i biblioteknettverket kan gå fram av de aktuelle departementenes tildelingsbrev til utdanningsinstitusjonene. Den danske løsningen med dialog mellom kulturministeren og øvrige aktuelle departementer om hvilke institusjoner som skal inngå i biblioteknettverket i forkant av tildelingsbrevet, kan være en løsning. Rapportering, som nevnt over, kan også være et virkemiddel.

En satsing på bibliotek kan komme til uttrykk i statens føringer i det årlige tildelingsbrevet for rammeoverføringene til kommuner og fylkeskommuner, og til universitets- og høyskolesektoren, samt de tilskuddene som gis til nasjonale institusjoner som Nasjonalbiblioteket og Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek. Dette er et av de sterkeste virkemidlene det nasjonale nivået har overfor en samlet biblioteksektor, forutsatt at de aktuelle departementer samarbeider om en satsing på å få gjennomført viktige strategier for å gjennomføre en bibliotekreform.

17.2.2 Øremerkede innsatsmidler

Innenfor kommunal sektor er det lokale selvstyret i dag sterkt understreket. Øremerkede tilskudd har vært nedbygd siden 1985, selv om man har sett stor nasjonal satsing på enkelte områder, som eldre-, miljø- og barnehagepolitikk, hvor det har vært store statlige øremerkede midler over en periode for å nå opp til et ønsket omfang eller kvalitetsnivå.

I utdanningssektoren investeres det store midler i form av innsatsprogram, som for eksempel til gjennomføringen av Kunnskapsløftet. Et eksempel på dette er bevilgningen på 50 millioner kroner fra Kunnskapsdepartementet i 2006 til utviklingen av digitale læremidler.

Øremerkede innsatsmidler er et sterkt virkemiddel for å få gjennomført nasjonale satsinger, selv der ansvaret for tjenesteytingen er rent kommunal, slik som regjeringens satsing på full dekning av barnehageplasser, eller knyttet til institusjoner innen høyere utdanning, som universitet og høyskoler i forbindelse med Kunnskapsløftet.

Når bibliotekene i Norge skal rustes opp for å bli i stand til å møte morgendagens utfordringer,

kreves det en ekstra innsats på en rekke felt: digitalisering, kompetanseutvikling, etablering av nye strukturer i sektoren, og utvikling av nye tjenester.

17.2.3 Prosjektmidler

Tilgang til prosjektmidler er helt nødvendig for å kunne utvikle nye tjenester og arbeidsmetoder, i et enkelt bibliotek eller i samarbeid mellom flere bibliotek og med andre samarbeidspartnere i arkiv og museum. ABM-utviklings prosjektmidler disponeres både som delfinansiering av prosjekter som arkiv, bibliotek og museum kan søke på årlig etter nærmere oppsatte kriterier, og til å initiere prosjekter på områder der ABM-utvikling ønsker å få prøvd ut ulike typer tiltak. I forbindelse med Bibliotekutredningen er det gitt støtte blant annet til samarbeid mellom bibliotekene i Namdalen, etter søknad fra Nord-Trøndelag fylkesbibliotek, og til Drammensbiblioteket. Tilsvarende er det gitt støtte til flere samarbeidsprosjekt under Norsk digitalt bibliotek som utvikling av Felles lånekort og Biblioteksvar. Det er også gitt støtte til universitets- og høyskolebibliotekene til utviklingen av åpne institusjonsarkiv til prosjektene NORA og PEPIA. Det er også gitt støtte til utvikling av VIKO, et interaktivt kurs i informasjonskompetanse på nettet.

Prosjektmidler har gjennom mange år vært et viktig virkemiddel for stimulering til utvikling innen folkebiblioteksektoren. Først ved etableringen av ABM-utvikling ble fag- og forskningsbibliotekene inkludert ved utlysning av midler til utviklingsprosjekt innen abm-sektoren. I ABM-meldingen (St.meld. nr. 22 (1999–2000): 121), ble det sagt følgende:

«Det er óg stort behov for etter- og videreutdanningstilbud for personalet i folkebiblioteksektoren, særleg med tanke på å kunne utnytta IKT-potensialet i bibliotekarbeidet. Departementet legg opp til at det skal ytast ekstra midlar til utviklingsprosjekt for organisering av bibliotektenester. Departementet vil ta initiativ overfor KS for å vurdera tiltak som kan vitalisera folkebiblioteka si rolle innanfor det kommunale systemet. Den statlege innsatsen når det gjeld folkebibliotek, vil i all hovudsak vera avgrensa til ei vurdering av generelle rammevilkår og ymse tidsavgrensa stimuleringstiltak.»

«Etter ei opptrapping over fem år vil årlege kostnader til dei skisserte tiltaka på bibliotekfeltet vera 72 mill. kroner utover noverande løyvingnivå. Denne summen inkluderer òg dei tiltaka som er nemnde under kap. 8.3.6 nedanfor. Den årlege oppfølginga vil vera avhengig av den øko-

nomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det vil såleis på vanleg måte måtta takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.»

Intensjonene er ikke fulgt i de årlige bevilgningene. ABM-utvikling har ikke fått økning i prosjektmidlene.

I dag blir det gitt støtte til prosjekt over inntil tre år. Det er behov for økte midler til prosjektstøtte, men også til drift for finansiering av nasjonale fellestjenester, enten som delfinansiering i et spleiselag med bibliotekene, eller hel statlig finansiering av noen tjenester.

17.2.4 Utfordringer og forslag til tiltak

En tjeneste som blir skapt lokalt i et bibliotek, kan være tilgjengelig for alle, dersom den legges åpent tilgjengelig på nettet. For å gå fra en lokal tjeneste til en nasjonal tjeneste kreves det imidlertid gjerne utvikling av tjenesten. Det digitale legger til rette for samhandling mellom bibliotekene for å skape en felles tjeneste. Biblioteksvar, med 44 bibliotek (våren 2006) som samarbeider for å svare på referansespørsmål fra brukerne, er kanskje det fremste eksempel på en felles dugnad i norske bibliotek, der både folke- og fagbibliotek bidrar. Dette er en tjeneste som er tilgjengelig uansett hvor man bor i landet. ABM-utvikling støtter Biblioteksvar som et prosjekt, men her er det behov for permanente driftsmidler.

Tilsvarende tjenester kan utvikles på en rekke områder hvor bibliotekene bidrar med sin fagkompetanse og staten bidrar med driftsstøtte. Det vil bli lagt noen felles kriterier til grunn for bibliotek som skal ha nasjonalt koordineringsansvar for nett-tjenester. Tilskudd kan tildeles til drift, infrastruktur og utvikling av innhold med årlig rapportering og styringsdialog. ABM-utvikling kan legge ned tjenester som ikke lenger fyller sin funksjon.

ABM-utvikling vil legge til grunn noen kriterier som kan legges til grunn for å stille krav til bibliotek som bør ha nasjonalt koordineringsansvar for nett-tjenester, og det bør være et fast statlig driftstilskudd til det biblioteket som har den koordinerende funksjonen for tjenesten. Driftstilskuddet skal fordeles på teknisk drift, infrastruktur/administrasjon og innhold.

Når Bibliotekutredningen skal følges opp, er det behov for økonomiske virkemidler for gjennomføring av reformen. Det er behov for midler til konsolideringsprosessen og til de konsoliderte bibliotekene for å heve kvaliteten på tjenestene, til økte prosjektmidler og til permanent driftsmidler til nasjonale fellestjenester på det digitale områder. Det er utformet et forslag til statlig

innsatsprogram for gjennomføring av forslagene i Bibliotekutredningen.

Gjennomføringen er helt avhengig av at bibliotekene og deres eiere aktivt går inn for å bidra til å realisere Norgesbiblioteket ved å bidra til gjennomføre de foreslåtte strategiene og tiltakene. Det betinger også økt økonomisk innsats fra de forskjellige aktørene.

17.3 Organisatoriske virkemidler

Dette kapitlet tar utgangspunkt i det Kulturmeldingen la i begrepet *organisatoriske virkemidler*, nemlig hva slags organisatoriske enheter som skal finnes og hvordan de skal organiseres, hva slags styringsorgan de skal ha, hvilke arbeidsoppgaver den enkelte enhet skal ha ansvar for, handlingsrom og fullmakter, samt handlingsrammer og kvalifikasjonskrav for personer i den enkelte enhet (St.meld. nr. 48 (2002–2003): 78).

Dagens biblioteklandskap er beskrevet i kap. 5. Et forsøk på å tegne opp et diagram som plasserte de ulike aktørene i biblioteklandskapet, ville vist et fragmentert landskap med mange ulike linjer for styring, samhandling og/eller eventuell dialog mellom de ulike enhetene.

17.3.1 Endringer i det lokale nivået

Da det i 2002 ble foreslått endringer i bibliotekloven, gikk ett av forslagene ut på å gjøre om kravet i § 4 om at alle kommuner skulle ha et folkebibliotek til et krav om at kommunene skulle ha ansvar for lokale folkebibliotek-tjenester. Forslaget ble trukket før selve lovforslaget ble lagt fram for Stortinget til behandling, begrunnet med at det var varslet en større revisjon av loven i sammenheng med Bibliotekutredningen.

Dette endringsforslaget var i tråd med anbefalingene i Audunsons *En sømløs biblioteklov for sømløse bibliotek-tjenester* (2004), som argumenterte med at en biblioteklov bør sikre brukernes tilgang til tjenester, ikke deres tilgang til bestemte institusjonstyper. Forslaget med å etablere Norgesbiblioteket er i tråd med dette.

17.3.2 Det regionale biblioteknivået

Det vil være nødvendig å se på hvilke nåværende regionale oppgaver som best kan løses gjennom å knytte dem til et sterkt bibliotekfaglig, operativt miljø og om det vil være hensiktsmessig å kjøpe slike oppgaver fra ressurssterke bibliotek i regionen. Dette er fullt mulig også med dagens biblioteklov, men bør tydeliggjøres ved en eventuell revisjon av loven.

Dagens fylkesbibliotek er lovhjemlet som fylkes-

kommunale institusjoner. Et lovrevisjonsarbeid må peke fram mot tiden etter ny regioninndeling som er varslet fra 2010. Bibliotekutvikling på regionalt nivå må inngå som et ansvars- og arbeidsområde for de nye regionene. Lovrevisjonen bør legge vekt på å definere oppgavene som skal ivaretas. I en ny regionstruktur må det ligge innenfor den enkelte regionens handlingsrom å bestemme organisering og hvordan oppgavene skal ivaretas. Det vil være viktig at den regionale forvaltningen har uavhengighet i forhold til alle kommunene. I dagens lov er det heller ikke noe krav om tilknytning til et folkebibliotek slik det var fram til lovrevisjonen i 2003.

17.3.3 Det nasjonale nivået

Siste kapittel i lov om folkebibliotek omtaler de statlige bibliotekoppgavene: «Statens oppgaver etter denne loven ivaretas av ABM-utvikling på vegne av departementet», uten at det går særlig klart fram hvilke oppgaver dette dreier seg om. § 14 sier at «Det kan gis særlige statstilskudd til visse bibliotekformål som ikke naturlig hører inn under den enkelte kommunes ansvarsområde, eller som er av særlig betydning for opprettholdelse av et nasjonalt biblioteksystem.»

De statlige bibliotekoppgavene skal utredes spesielt, i henhold til mandatet for Bibliotekutredningen. Hvis en skal vurdere bibliotekloven på dette punktet, kan en enten se det slik at det er naturlig at staten ikke vedtar lover som pålegger staten oppgaver i detalj, ei heller her. På den annen side kan det være verdt å merke seg at dagens biblioteklov er forholdsvis detaljert når det gjelder det lokale biblioteknivåets oppgaver, noe mindre detaljert når det gjelder det regionale nivåets oppgaver, og svært romslig når det gjelder det nasjonale nivået. Dette kan ha en sammenheng med at loven er så tett knyttet opp til institusjoner – det er forholdsvis enkelt å definere oppgaver knyttet til de kommunale folkebibliotekene. En lov med fokus på individets rett til kunnskap, informasjon og kultur ville lettere kunne ha betydning for omfang og kvalitet også på de statlige bibliotekoppgavene.

17.3.4 Transportordning og logistikk

En sammenhengende transportordning som dekker hele landet, vil være et nytt virkemiddel for å realisere best mulig dokumentflyt mellom bibliotekene. Ordningen bør bestå av en nasjonal knutepunkt-distribusjon og flere regionale ordninger som binder bibliotekene sammen. Transportsystemet etableres som et spleiselag mellom staten, regio-

nene og kommunene. Erfaringer med et slikt system finnes i Danmark, og delvis i Norge, best utbygd i Østfold og de andre kommunene rundt Oslofjorden og i fagbiblioteksektoren. jf. kap. 15.2.9.3.

Transportordningen vil bidra til at de samlede medieressursene blir tilgjengelige for fjernlån og at de bestilte dokumentene kan hentes i nærmeste bibliotek. Digitale søketjenester som gir tilgang til de samlede ressursene i bibliotekene, og etter hvert i arkiv og museum, vil sammen med transportordningen gi innbyggerne helt nye muligheter til å få tilgang til de samme ressursene, samtidig som det vil være en kostnadseffektiv løsning for bibliotekene.

Etter hvert vil flere dokumenter være tilgjengelige i digital form, men det antas at trykte dokumenter og andre fysiske medier fortsatt vil bli etterspurt i bibliotekene i lang tid framover.

17.4 Informative virkemidler

Bibliotekene tilbyr i dag et mangfold av tjenester. Det er derfor helt nødvendig at informasjon tas i bruk som virkemiddel i langt større utstrekning enn hva som gjøres i dag, slik at befolkningen kan få kjennskap til de ulike tjenestene som bibliotekene tilbyr og tjenestene kan bli tatt i bruk, jf. *Undersøkelse om bibliotekbruk* (Buskoven 2006).

ABM-utvikling kan benytte ulike informative virkemidler for å få gjennomført en nasjonal politikk på bibliotekområdet. Det vil være et strategisk virkemiddel i forhold til ulike sentrale organer og organisasjoner på områder der bibliotekene bør inkluderes i forhold til strategier og handlingsplaner.

I den statlige informasjonspolitikken er det formulert tre mål og fem prinsipper for hvordan statlige virksomheter skal informere og kommunisere (Arbeids- og administrasjonsdepartementet 2001).

17.4.1 Profilering

Det foreslås at Norgesbiblioteket skal gjøres kjent i befolkningen og profileres som merkevare. Profileringen skal vise at bibliotekene er et sammenhengende nettverk der den enkelte har tilgang til Norgesbibliotekets samlede tjenester. Informasjonskampanjer bør profilere bibliotekene som kultur- og kunnskapsinstitusjoner, og informere om bibliotekenes oppgaver og tjenester. Sentrale, regionale og lokale aktører bør derfor gå sammen om en systematisk innsats for at bibliotekenes innhold og tjenester skal bli bedre kjent i hele befolkningen.

ABM-utvikling bør ha ansvar for en overgripende informasjon om bibliotekenes oppgaver og tjenester som går på tvers av bibliotektyper og bibliotekteiere. Fylkesbibliotekene bør følge opp med tilsvarende informasjon på regionalt nivå, og de enkelte folkebibliotek må informere lokalsamfunnet om sine tjenester. Tilsvarende må fag- og forskningsbibliotek og utdanningsbibliotek informere sine viktigste brukere, både interne og eksterne.

Prioritert tiltak: Gjøre Norgesbiblioteket kjent gjennom profilering av innhold og tjenester

Beskrivelse: Norgesbiblioteket skal lanseres som merkevare. Profileringen skal vise hvordan bibliotekene er et sammenhengende nettverk og hvilke tjenester innbyggerne har tilgang til. De enkelte bibliotekene følger opp med informasjon regionalt og lokalt.

17.4.2 Veiledning, dialog og tilsyn

17.4.2.1 Statlig tilsyn

Hensikten med statlig tilsyn med kommunesektoren er å kontrollere om kommunal og fylkeskommunal virksomhet er i tråd med lover og forskrifter. Tilsyn er i utgangspunktet et juridisk, kontrollbasert virkemiddel. Kjerneelementene er kontroll, vurdering og reaksjon.

I NOU 2004: 17 *Statlig tilsyn med kommunesektoren* gjøres det en gjennomgang av det rettslige grunnlaget for statlig tilsyn med kommuner og fylkeskommuner. Her er ikke bibliotekloven nevnt som en av de lovene som innebærer slikt tilsyn. Det heter i utredningen at det normalt vil være nødvendig med en lovhjemmel for å kunne føre tilsyn med rettssubjekter utenfor staten. Slik lovhjemmel finnes ikke i verken biblioteklov eller tilhørende forskrift. Det finnes heller ikke tilsvarende ordlyd i ABM-utviklings vedtekter, tvert imot legges det vekt på at institusjonen skal drive aktivt, strategisk utviklingsarbeid.

Utredningen fokuserer på forholdet mellom tilsyn og veiledning, og mellom tilsyn og dialog. Tilsynsmyndigheten har i dag ofte ansvar for å veilede og informere tilsynsobjektene, slik for eksempel fylkesmannen har. Kontroll- og tilsynsoppgavene som ivaretas av regional statsforvaltning, er knyttet til etterlevelsen av lov og regelverk. Rapportering dreier seg om kommunenes og fylkeskommunenes egen tilbakemelding om hvorvidt oppgaveløsningen og tjenesteytingen er i samsvar med nasjonalt opptrukne mål. Tilsyn vektlegger i større grad veilednings- og rådgivningsaspektet.

Dialogen har fått økt betydning i det generelle forholdet mellom stat og kommune, som skal være preget av dialog, gjensidig tillit, likeverd og partnerskap. Kommunene styres gjennom at staten forsøker å påvirke kommunene til å bevege seg i ønsket retning, for eksempel gjennom tiltak og virkemidler som er tuftet på veiledning eller mål- og resultatstyring. Denne typen virkemidler er «mykere» enn de juridiske og økonomiske virkemidlene. Veiledning og dialog er ikke en del av tilsyn, men kan ses som informative eller pedagogiske virkemidler.

Veiledning kan brukes fra statens side for å gi utfyllende informasjon om hvordan kommunen eller institusjonene kan gjennomføre lovpålagte oppgaver, og mer generelt til gjennomføring av en viss type politikk. En veiledning vil imidlertid ikke stille formelle krav til adressatene, men kan foreslå visse løsninger (NOU 2005: 6: 58).

17.4.2.2 Innholdsstyring

Det har i lang tid vært fokusert på forenkling av regelstyring og innføring av rammestyring i forholdet mellom staten og kommunene. I 2002 vedtok regjeringen egne retningslinjer for framtidig statlig regelverk rettet mot kommunesektoren. Intensjonen er at når kommunesektoren har fått ansvaret for en oppgave, er kommunene og fylkeskommunene også ansvarlige for å finne egnede måter å organisere oppgaveløsningen på.

Etter hvert er det blitt lagt større vekt på innholdsstyring enn på tilsynsvirksomhet. Statlige krav til kommunene skal først og fremst komme i form av resultatkrav til kommunal tjenesteproduksjon. Dette innebærer både krav til kvalitet på tjenesten, og i hvilken grad innbyggerne får dekket sin etterspørsel etter en tjeneste eller et gode. Regulering av tjenestetilbudet kan skje ved at det settes krav til ressurser som kompetanse, bemanning, tilgjengelighet eller andre sider ved ressursdisponeringen, og til organisasjon og beslutningsprosesser. Dette kan nok ses som en del av tilsynsvirksomheten, men kan også dreies mer i retning av veiledning ved å legge til rette for virksomhetenes egenvurdering av sin virksomhet og tjenester.

«Fra kommunesektoren og statens side har det vært et utbredt ønske om at det er visse sider ved innholdsstyringen som skal vektlegges. Statlige krav til kommunene først og fremst skal komme i form av resultatkrav – dvs. krav om hva som skal komme ut av kommunal tjenesteproduksjon. Dette innebærer krav både i forhold til i hvilken grad kommunen imøtekommer innbyggernes

etterspørsel etter et gode, og i forhold til hvilken kvalitet godet har» (NOU 2005: 6: 50).

Det er ikke stilt standardkrav til bibliotekjenestene. Tidligere fantes det veiledende normer knyttet til areal, personalressurser og samlinger. Veiledende normer fungerer imidlertid ofte dårlig som utviklingsverktøy.

Standarder omfatter regler som pålegger kommunene eller fylkeskommunene å sørge for visse tjenester, og det stilles kvantitative eller kvalitative krav til innholdet i ytelsen. På lignende måte som for tilsynsområdet, er det i nåværende lov ikke hjemlet oppbygging av kvalitetssystem for folkebibliotekvirksomheten. Et kvalitetssystem må følges opp av kontrollsystemer som krever ressurser i oppfølgingen.

«Hensikten med retningslinjene for framtidig statlig regelverk rettet mot kommunesektoren er å øke forståelsen for at når kommunesektoren har fått ansvaret for en oppgave, er kommunene og fylkeskommunene også ansvarlige for å finne egnede måter å organisere oppgaveløsningen, delegere etter behov, planlegge tjenesten og ansette tilstrekkelig personell med riktig kompetanse etc.» (NOU 2005: 6: 51–52).

Ser en på de andre nordiske land, er det forskjellig praksis på dette området. I Finland er det satt mange konkrete krav til kommunene. Dette er nærmere beskrevet i kap. 10.2.

Det foreslås ikke å innføre tilsynssystemer eller krav til standarder for bibliotekvirksomheten. Det er likevel behov for kvalitetssystemer av en slik art at bibliotekene og bibliotekteierne kan sammenlikne seg med andre bibliotek, og foreta egen evaluering av kvaliteten på tjenestene. Statistikk fungerer delvis slik. I tillegg kan det utvikles systemer for indikatorer, referansemåling (benchmarking), evaluering, brukerundersøkelser og liknende. ABM-utvikling vil også utvikle en base for beste praksis som vil inkludere en rekke områder slik at bibliotekene kan hente ideer og lære av hverandre. Internasjonalt har IFLA og UNESCO utarbeidet mer generelle retningslinjer for bibliotekvirksomhet.

17.4.3 Statistikk og rapportering

Innhenting av informasjon fra kommunene er et viktig element i forholdet mellom staten og kommunene. Kommunene er pålagt en rekke krav om rapportering som ledd i tilsyns- og kontrollordninger eller som informasjon. Lokaldemokratikommisjonen påpeker at hensikten med det meste av den informasjon som samles inn, er at den skal bidra til læring, endring og politikkutfor-

ming (NOU 2005: 6: 56). Et viktig element er at kommunene får mulighet til å sammenlikne seg med andre kommuner.

KOSTRA (Kommune-Stat-Rapportering) (www.ssb.no/kostra) er et verktøy for innhenting, registrering og sammenlikning av informasjon om hvor kommunene utnytter ressursene i sin tjenestetproduksjon. Systemet ble tatt i bruk av alle kommuner i 2000.

ABM-utvikling har til oppgave å samle inn statistikk for alle bibliotektypene. Fag- og forskningsbibliotekstatistikken produseres i et samarbeid med Statistisk sentralbyrå. ABM-utvikling utgir en årlig statistikkpublikasjon som omfatter både bibliotek- og museumsstatistikk. På sikt skal den også inkludere arkivstatistikk.

ABM-utvikling leverer bibliotekdata til KOSTRA, med unntak av økonomiske data.

Det vil være naturlig å se bibliotekstatistikken og KOSTRA i sammenheng. I tillegg arbeides det også med å utvikle indikatorer internasjonalt i regi av ISO. Det er behov for ulike metoder for måling, evaluering og sammenlikning mellom bibliotekene som virkemidler for kvalitetsutvikling av bibliotekenes tjenester. Det er viktig at det er de riktige sidene ved bibliotekenes virksomhet som måles.

ABM-utvikling har de senere årene lagt ned mye arbeid i omforming av de tekniske sidene av innrapporteringssystemene slik at innsamlingen av statistikk blir enklere. I neste omgang står innholdssiden for tur. ABM-utvikling har nedsatt en arbeidsgruppe som arbeider med bibliotekstatistikk for folke- og fagbibliotekene.

ABM-utvikling samler også inn statistikk for skolebibliotek i grunnskole og videregående skole som ledd i den nasjonale bibliotekstatistikken. Grunnen til at den er plassert her, er å kunne se det samlede bibliotektilbudet i sammenheng. Det er et spørsmål om særlig grunnskolestatistikken heller skulle vært en del av skolestatistikken. Dette ble vurdert av et utvalg nedsatt av Kultur- og kirke departementet og Utdannings- og forskningsdepartementet våren 2002 (Skolebibliotekstatistikk: Utvikling og kvalitetsforbedring 2003).

Prioritert tiltak: Utvikle verktøy og metoder for evaluering og kvalitetsheving av virksomheten i bibliotekene

Beskrivelse: Det skal utvikles nye verktøy for evaluering og kvalitetsheving av virksomheten i bibliotekene. Bibliotekstatistikken skal vurderes med sikte på å utvikle og forbedre innsamlingen og presentasjonen av data.

LITTERATURLISTE

- Abelsnes, Kristine. 2005. *Opphavsrettslige problemstillinger for bibliotekene*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.rbt.no/abmu/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/delutredning_opphavsrett.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- ABM-utvikling. 2003a. *Museumsreformen: Konsoliderte enheter og nasjonale nettverk*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/Museum/museumsreform/dokumenter/museumsreform.pdf>>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- ABM-utvikling. 2003b. *Norsk digitalt bibliotek: Innstilling avgitt av arbeidsgruppe oppnevnt av ABM-utvikling for å utrede hovedutfordringer for etablering av et norsk digitalt bibliotek*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://norskdigitaltbibliotek.no/archives/Dig-bib_5.pdf>. [Lastet ned 7. april 2006].
- ABM-utvikling. 2003c. *RBTs retningslinjer for bibliotektenester og samarbeid i institusjons-, bedrifts- og organisasjonsbibliotek*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/regelverk/retningslinjer/boi.html>>. [Lastet ned 27. juni 2006].
- ABM-utvikling. 2005a. *ABM-utviklings retningslinjer for bibliotektenester og biblioteksamarbeid i høgre utdanning og forskning*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/regelverk/retningslinjer/retuhl.html>>. [Lastet ned 27. juni 2006].
- ABM-utvikling. 2005b. *Bibliotekene i 2020: Rapport fra en scenariobasert strategiprosess*. ABM-skrift 20. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/publisert/ABM-skrift/2005/scenario2020_web.pdf>. [Lastet ned 29. mai 2006].
- ABM-utvikling. 2005c. *Biblioteket – det normale rommet i fengselet*. ABM-skrift 14. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.rbt.no/abmu/publisert/ABM-skrift/2005/fengselsbibliotek_web.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- ABM-utvikling. 2005d. *Bibliotekloven – en kritisk evaluering: Notat til referansegruppas møte 28.-29. september 2005*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.rbt.no/abmu/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/moter/Bibliotekloven_evalueringsnotat.rtf>. [Lastet ned 30. juni 2006].
- ABM-utvikling. 2005e. *Det tilgjengelige bibliotek: Sluttrapport*. Oslo: ABM-utvikling.
- ABM-utvikling. 2005f. *Statistikk for bibliotek og museum 2004*. ABM-skrift 23. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/regelverk/retningslinjer/retuhl.html>>. [Lastet ned 27. juni 2006].

- rbt.no/abmu/publisert/ABM-skrift/2005/stat-2004web.pdf>. [Lastet ned 20. mai 2006].
- ABM-utvikling. 2005g. *Veiledende retningslinjer til forskrift om personale i kommunale folkebibliotek*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/regelverk/retningslinjer/Veiledende_retningslinjer_5.rtf>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- ABM-utvikling. 2006a. *Danser med ulver: Bibliotekene, utgiverne og de elektroniske kunnskapskildene*. ABM-skrift 24. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.rbt.no/abmu/publisert/ABM-skrift/2006/dansermedulver_web.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- ABM-utvikling. 2006b. *Digitalisering og tilgjengeliggjøring for kultur og læring*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/publisert/ovrige/digit_tilgjeng_rapport_web.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- ABM-utvikling. 2006c. *Fylkesbibliotekene i Norge: Spørreundersøkelse*. 2005. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/Fylkesbibliotekene%20i%20Norge.pdf>>. [Lastet ned 22. august 2006].
- ABM-utvikling. 2006d. *Kulturarven til alle*. ABM-skrift 32. Oslo: ABM-utvikling.
- ABM-utvikling. 2006e. *Spørreundersøkelsen «Bibliotekenes tilbud til innvandrerbefolkningen»*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/Sporreundersokelsen_bibliotekenes_tilbud_innvandrerbef_060706.pdf>. [Lastet ned 13. juli 2006].
- ABM-utvikling. 2006f. *Statistikk*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/ABM/Statistikk/index.html>>. [Lastet ned 22. juni 2006].
- Aga, Eli N. 2006. «Hvis de ikke blir markedsført, blir de bare stående der»: En evaluering av Leser søker boks biblioteksrettede virksomhet. Stavanger: Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet i Stavanger
- Alexandersson, Mikael og Louise Limberg. 2004. *Textflytt och sökslump – informationssökning via skolbibliotek*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Alsvik, Ola. 1998. «Lokalhistorie i Norge.» I *Norsk lokalhistorisk institutt og lokalhistorie i Norge*, redigert av Ola Alsvik. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.

- Andersson, Marianne og Dorte Skot-Hansen. 1994. *Det lokale bibliotek – afvikling eller udvikling*. København: Udviklingscenteret for folkeoplysning og voksenundervisning.
- Andreassen, Bente R. 2005. *Biblioteket som et inspirerende læringsmiljø*. (Presentasjon på Biblioteklederkonferansen 2005). Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/kursogkonferanser/program/2005/bibleder/Andreassen.pdf>>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Arbeids- og administrasjonsdepartementet (AAD). 2001. *Informasjonspolitik for statsforvaltningen*. Oslo: AAD: Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/filarkiv/140742/AAD_info.politikk_orig.pdf>. [Lastet ned 26. august 2006].
- Arbeids- og administrasjonsdepartementet (AAD). 2004. *Fra bruk til gjenbruk: Gjennomføring av direktiv 2003/98/EF om gjenbruk av den offentlige sektors informasjon og supplerende forslag: Overlevert Arbeids- og administrasjonsdepartementet 30. august 2004*. Oslo: AAD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/filarkiv/220715/FRA_BRUK_TIL_GJENBRUK_endelig-web-2-31-08-2004.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Audunson, Ragnar Andreas. 2003. «Bibliotekene – en institusjonstype i spenningsfeltet mellom ulike sosiale diskurser.» I *Introduktion till informationsvetenskapen*, redigert av Ilkka Mäkinen og Katja Sandqvist. Tammerfors: Tampere University Press.
- Audunson, Ragnar. 2004. *En sømløs lov for sømløse bibliotektenester?* ABM-skrift 6. Oslo: ABM-utvikling. (Først utgitt 2002.) Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/publisert/ABM-skrift/2004/biblioteklov.pdf>>. [Lastet ned 20. september 2005].
- Audunson, Ragnar. 2006a. Bibliotek- og informasjonsfaglig forskning. Notat.
- Audunson, Ragnar. 2006b. «Nordmenn må integreres i det flerkulturelle samfunnet.» *Bok og bibliotek*, 73 (4): 36.
- Audunson, Ragnar, Ragnar Nordlie og Svanhild Aabø. 2005. *Finansiering og organisering av digitale tjenester*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/delutredning_finansiering_organisering.pdf>. [Lastet ned 6. juli 2006].
- Australia. Department of Education, Science and Training (DEST). 2005. *An e-research strategic framework: Interim report of the e-research coordinating committee 30 September 2005*. Canberra: DEST. Tilgjengelig fra URL: <http://www.dest.gov.au/sectors/research_sector/policies_issues_reviews/key_issues/e_research_consult/interim_report.htm>. [Lastet ned 16. august 2006].
- Barne- og likestillingsdepartementet (BLD). 2006. *Satsing på barn og ungdom: Regjeringens mål og innsatsområder i statsbudsjettet 2006*. Oslo: BLD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/filarkiv/275050/satsing_barn_og_unge_2006.pdf>. [Lastet ned 25. august 2006].
- Bekken, Ingunn og Charlotte Lycke. 2000. *Besøk i folkebibliotek*. Oslo: Statens bibliotektilsyn. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.rbt.no/abmu/publisert/andre/brukerund.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Bergh, Grete. 2000. *Bibliotekplan Biblioteket Østfold*. Oslo: Stiftelsen Brodd. Tilgjengelig fra URL: <<http://ostfold.kulturnett.no/xbibplan/bibplan.html>>. [Lastet ned 29. juni 2006].
- Bergh, Grete. 2004. *Norsk tegnspråk som offisielt språk*. ABM-skrift 10. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.rbt.no/abmu/publisert/ABM-skrift/2004/tegnsprak.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Biblioteksentralen. 2006. *Skapt for å deles – om tilrettelagt litteratur*. Oslo: Biblioteksentralen.
- BIBSYS. 2006. *PEPIA: Prosjekt for elektronisk publisering og institusjonelle arkiv*. Trondheim: BIBSYS. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.bibsys.no/aktivitet/aktivitet.htm#pepia>>. [Lastet ned 6. juli 2006].
- BIBSYS: Framtidig organisering og oppgaver. Innstilling fra et arbeidsutvalg oppnevnt av Utdannings- og forskningsdepartementet 3. mars 2004. Avgitt 30. november 2004.
- Bjørkeng, Per Kristian. 2006. «Internett skal arki-

- veres.» *Aftenposten* 08.04.2006. Tilgjengelig fra URL: <http://www.aftenposten.no/kul_und/article1272228.ece>. [Lastet ned 10. april 2006].
- Brygfjeld, Svein Arne, Ole Husby, Ingeborg T. Sølberg og Lars K. Vognild. 2001. *Forskning på digitale bibliotek i Norge*. Oslo: Nasjonalbiblioteket. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.planetdjuv.com/gallery/norwegian/digitale.pdf>>. [Lastet ned 2. august 2006].
- Buland, Trond, Thomas Dahl og Liv Finbak. 2005. *Et ord sier mer enn tusen bilder: Evaluering av tiltaksplanen «Gi rom for lesing!»*. Delrapport 1. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn, IFIM.
- Buland, Trond, Thomas Dahl og Liv Finbak. 2006. *Leselyst: Helt uten smak av tran? Evaluering av tiltaksplanen «Gi rom for lesing!»*. Delrapport 2. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn, IFIM.
- Buskoven, Nina. 2006. *Undersøkelse om bibliotekbruk*. Rapport 2006/14. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra URL: <http://www.ssb.no/emner/07/02/30/rapp_200614/rapp_200614.pdf>. [Lastet ned 29. mai 2006].
- Butenschøn, Peter. 2003. «Felles og private rom i et sivilisert samfunn.» I *Til stede. Byens rom*, Peter Butenschøn og Maren Herseth Holsen. Oslo: Pax.
- Baadshaug, Maren Brit. 2002. *Skolebiblioteket – et aktivt læringscenter*. Oslo: Forsknings- og kompetansenettverk for IT i utdanning, Universitetet i Oslo.
- Casey, Michael. 2006. «Born in the Bibliosphere.» *LibraryCrunch* 03.01.2006. Tilgjengelig fra URL: <http://www.librarycrunch.com/2006/01/post_1.html>. [Lastet ned 12. juni 2006].
- Christensen, Dag Arne. 2004. *Velferdsstat, rettighetslovgivning og lokalt selvstyre*. Notat 19 – 2004. Bergen: Rokkansenteret.
- Danmark. Biblioteksstyrelsen. 2004. *Evaluering af lov om biblioteksvirksomhed*. København: Biblioteksstyrelsen. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.bs.dk/publikationer/andre/lovevaluering/index.htm>>. [Lastet ned 27. juni 2006].
- Danmark. Biblioteksstyrelsen. 2005. *Folke- og forskningsbibliotekstatistikk 2004*. København: Biblioteksstyrelsen. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.bs.dk/content.aspx?itemguid={02276748-E8E3-4013-B6DB-BCC1DD927E74}>>. [Lastet ned 29. mai 2006].
- Danmark. Biblioteksstyrelsen. 2006a. *Fra information til viden - Biblioteksstyrelsens oplæg til strategi for dansk biblioteksudvikling*. København: Biblioteksstyrelsen. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.bs.dk/content.aspx?itemguid={B0712475-797D-49F4-B504-4B1BDFD0EAD0}>>. [Lastet ned 20. juni 2006].
- Danmark. Biblioteksstyrelsen. 2006b. *Fra information til viden: På vej til vidensamfundets bibliotek*. København: Biblioteksstyrelsen. Tilgjengelig fra URL: <http://www.bs.dk/publikationer/rapporter/strategi/pdf/Paa_vej_til_vidensamfundets_bibliotek.pdf>. [Lastet ned 20. juni 2006].
- Danmark. Kulturministeriet. 1997. *Betænkning om bibliotekerne i informationssamfundet*. Afgivet af Udvalget om Bibliotekerne i Informationssamfundet UBIS. Betænkning nr: 1347. København: Kulturministeriet.
- Danmark. Kulturministeriet. 2000. *Lov om biblioteksvirksomhed*. København: Kulturministeriet. Tilgjengelig fra URL: <http://www.retsinfo.dk/_GETDOCM_/ACCN/A20000034030>. [Lastet ned 27. juni 2006].
- Deichmanske bibliotek. 2006. *Rapport for Biblioteksvar 2005*. Tilgjengelig fra URL: <<http://intern.biblioteksvar.no/prosjektet/rapport/2005/biblioteksvar-rapport-2005.pdf>>. [Lastet ned 6. juli 2006].
- EBLIDA. 2001. *Retningslinjer for biblioteklovgivning og -politikk i Europa*. Oslo: EBLIDA/Europarådet. (Norsk utgave). Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/publisert/andre/biblioteklovgivning.pdf>>. [Lastet ned 20. september 2005].
- ECON Analyse. 2005. *Scenarier for biblioteksektoren: Bakgrunnsdokument*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/Bibliotekscenarier%20bakgrunn_notat.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].

- Egeland, Lars. 2004. *Det handler om læring*. ABM-skrift 9. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.rbt.no/abmu/publisert/ABM-skrift/2004/laring.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- England. The Museums, Libraries and Archives Council (MLA). 2003. *Framework for the future: Libraries, Learning and Information in the Next Decade*. London: MLA. Tilgjengelig fra URL: <http://www.culture.gov.uk/global/publications/archive_2003/framework_future.htm>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- England. The Museums, Libraries and Archives Council (MLA). 2004a. *Investing in knowledge*. London: MLA. Tilgjengelig fra URL: <http://www.mla.gov.uk/resources/assets//I/iik_vision_pdf_5032.pdf>. [Lastet ned 26.06.06].
- England. The Museums, Libraries and Archives Council (MLA). 2004b. *The Knowledge Web*. London: MLA. Tilgjengelig fra URL: <http://www.mla.gov.uk/resources/assets//I/iik_kw_pdf_5038.pdf>. [Lastet ned 26.06.06].
- Erstad, Ola, Vibeke Kløvstad, Tove Kristiansen og Morten Sjøby. 2005. *ITU Monitor: På vei mot digital kompetanse i grunnopplæringen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Europakommisjonen. 2001. *Making a European Area of Lifelong Learning a Reality*. COM(2001) 678 final. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <http://ec.europa.eu/education/policies/lll/life/communication/com_en.pdf>. [Lastet ned 26. august 2006].
- Europakommisjonen. 2005a. *i2010 – Digital libraries*. COM(2005) 465 final. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0465en01.pdf>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Europakommisjonen. 2005b. *i2010 – Et europeisk informasjonssamfund som middel til vekst og beskæftigelse*. KOM(2005) 229 endelig. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <http://europa.eu.int/information_society/eeurope/i2010/docs/communications/com_229_i2010_310505_fv_da.doc>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Europakommisjonen. 2006a. *Commission study addresses Europe's scientific publication system*. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <<http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/414&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Europakommisjonen. 2006b. *Directorate General Communication*. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <http://ec.europa.eu/dgs/communication/index_en.htm>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- Europakommisjonen. 2006c. *European Commission steps up efforts to put Europe's memory on the Web via a «European Digital Library»*. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <<http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/253>>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Europakommisjonen. 2006d. *Information Society and Media Directorate-General*. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <http://ec.europa.eu/dgs/information_society/index_en.htm>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- Europakommisjonen. 2006e. *Internet for all: EU ministers commit to an inclusive and barrier-free information society*. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <<http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/769&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Europakommisjonen. 2006f. *White paper on a communication policy*. COM(2006) 35 final. Brussel: Europakommisjonen. Tilgjengelig fra URL: <http://ec.europa.eu/comm/communication_white_paper/doc/white_paper_en.pdf>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Europarådet. 2006. *De europeiske fengselsregler*. [S.l.]: Europarådet, ministerkomiteen. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/292935.823.dtccdcvycvf/europeiske%20fengselsreglene.pdf>>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- Evaluering av Statens bibliotektilsyn og Norsk museumsutvikling: Rapport fra et evaluerings-*

- utvalg oppnevnt av Kulturdepartementet. 2001. [S.l.]: [s.n.]. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/filarkiv/135327/Evaluering.pdf>>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Fagerli, Hans Martin. 2005a. De statlige høyskolene og deres forutsetning for å utvikle forskningsbibliotektenester. Notat.
- Fagerli, Hans Martin. 2005b. *Læringscentermodellen: Tilrettelegging for pedagogisk utvikling og studiestøtte*. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/presentasjoner/Fagerli_Laeringssentre.ppt>. [Lastet ned 31. mai 2006].
- Felles retningslinjer for fjernlån for fag- og folkebiblioteksektoren. 2002. Tilgjengelig fra URL: <[http://www.abm-utvikling.no/regelverk/retningslinjer/retningslinjer\(bokm\).pdf](http://www.abm-utvikling.no/regelverk/retningslinjer/retningslinjer(bokm).pdf)>. [Lastet ned 28. juni 2006].
- Finland. Undervisningsministeriet. 1998a. *Biblioteksforordning*. Helsinki: Undervisningsministeriet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1998/19981078>>. [Lastet ned 13. juni 2006].
- Finland. Undervisningsministeriet. 1998b. *Bibliotekslag*. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1998/19980904>>. [Lastet ned 13. juni 2006].
- Finland. Undervisningsministeriet. 2001. *Biblioteket – et forum for mångsidig kultur och kvalitativ informasjonssökning. Centrala observationer och förslag i Finlands bibliotekspolitiska program 2001-2004. Arbetsgruppens promemoria*. Helsinki: Undervisningsministeriet.
- Finland. Undervisningsministeriet. 2003. *Biblioteksstrategi 2010 - Policy för tillgång till kunskap och kultur*. Helsinki: Undervisningsministeriet. Tilgjengelig fra URL: <http://80.248.162.139/OPM/Julkaisut/2003/liitteet/opm_153_kssv.pdf>. [Lastet ned 13. juni 2006].
- Finland. Undervisningsministeriet. 2006a. *Finlands biblioteksnät*. Helsinki: Undervisningsministeriet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.minedu.fi/OPM/Kirjastot/kirjastoverkosto/?lang=sv>>. [Lastet ned 29. juni 2006].
- Finland. Undervisningsministeriet. 2006b. *Statistik för allmänna biblioteken i Finland*. Helsinki: Undervisningsministeriet. Tilgjengelig fra URL: <<http://tilastot.kirjastot.fi/?langId=sv>>. [Lastet ned 22. juni 2006].
- Flerkult – *Spørreundersøkelsen «Bibliotekenes tilbud til innvandrerbefolkningen»* – se ABM-utvikling. 2006e
- Florida, Richard. 2002. *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- FOCAL. 2003. *Exploring the possibilities of the flexible open classroom in adult learning*. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.statvoks.no/focal/index.html>>. [Lastet ned 27. juni 2006].
- Forente Nasjoner. 1977. *Standard minimum rules for the treatment of prisoners*. Geneve: Forente Nasjoner. Tilgjengelig fra URL: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp34.htm>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- Forskningsrådet. 2001. *Program for samisk forskning: Programplan*. Oslo: Forskningsrådet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.forskningsradet.no/servlet/Satellite?cid=1088801938288&pagename=samisk%2FPage%2FHovedSide&site=samisk>>. [Lastet ned 6. august 2006].
- Fraser, Michael. 2005. «Virtual research environments: Overview and activity.» *Ariadne*, 44. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ariadne.ac.uk/issue44/fraser/>>. [Lastet ned 16. august 2006].
- Freihow, Halvdan W. 2001. *Den edle hensikt, heller den midlene? En utredning om Statens innkjøpsordninger for litteratur*. Rapport nr. 26. Oslo: Norsk kulturråd.
- Frisvold, Øivind. 2003. «Folkeopplysningen er død – leve folkeopplysningen.» *Bok og bibliotek* 70 (3): 32-34. Tilgjengelig fra URL: <<http://home.hio.no/~oivind/folkeopplysningIII.htm>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- «Fritt valg»-prosjektet. 2004. *Å skaffe seg kunnskap om ungdoms mediebruk og lesing – slik det kommer til uttrykk gjennom deres bruk av folkebibliotekene: Rapport fra et forsøk i Bergen, Hå, Kvinnherad, Nord- og Sør-Odal, Oslo, Stavanger og Trondheim, fra oktober 2003 til september 2004*. Bergen: Bergen offentlige bibliotek.

- Gabrielsen, Egil, Jan Haslund og Bengt Oscar Lagerstrøm. 2005. *Lese- og mestringskompetanse i den norske befolkningen: Resultater fra «Adult Literacy and Life Skills» (ALL)*. Stavanger: Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet.
- Gamst, Ingunn Kvil. 2002. *Kombinasjonsbibliotek*. Oppgave under studium i skolebibliotekfag, Høgskolen i Finnmark. Tilgjengelig fra URL: <<http://bibliotek.hasvik.kommune.no/kombinasjonsbibliotek.htm>>. [Lastet ned 31. mai 2006].
- Giske, Egil. *Velkomstord ved utdeling av Bokhandlerprisen for 2005*. Tilgjengelig fra URL: <http://www.google.com/search?q=cache:t61AKnCOFMEJ:www.bokhandlerforeningen.no/1199/Tale_styreleder_2005.doc+Giske+bokhandlerprisen&hl=no&gl=no&ct=clnk&cd=3>. [Lastet ned 27. juni 2006].
- Grepperud, Gunnar. 2005. *Fleksibel utdanning på universitets- og høgskolenivå: Forventninger, praksis og utfordringer*. Tromsø: UVETT, Universitetet i Tromsø.
- Gundersen, Arne. 2002. *Framtidig bibliotekar-kompetanse – hva mener arbeidsgiverne?* Rapport nr. 1, 2002. Oslo: Høgskolen i Oslo, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag, Senter for bibliotekutvikling.
- Hagen, Terje P. og Rune J. Sørensen. 2001. *Kommunal organisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hardie-Boys, Ned. 2004. *The People's Network: Evaluation summary*. Big Lottery Fund Research Issue 7. [S.l.]: Big Lottery Fund. Tilgjengelig fra URL: <http://www.mla.gov.uk/resources/assets//P/pn_evaluation_summary_pdf_4283.pdf>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- Hartley, Jenny. 2001. *The reading group book*. Oxford: Oxford University Press.
- Heery, Rachel. 2006. *Digital repositories roadmap*. Bath: UKOLN. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ukoln.ac.uk/ukoln/staff/r.heery/rep-roadmap-v15.doc>>. [Lastet ned 16. august 2006].
- Hindal, Sidsel, red. 2001. *Skjermkontakt med lokalhistorien: Internett som formidlingskanal for lokalhistorie: Erfaringer fra arkiv, bibliotek og museer*. 2001. Oslo: Statens bibliotektilsyn.
- Hirsch, Kristin von. 2005. «Ord om delaktighet.» *Bok og bibliotek* 72 (7): 21–22.
- Hoel, Trude og Lise Helgevold. 2005. «Jeg leser aldri – men jeg leser alltid»: *Gutter som lesere og bibliotekbrukere*. Stavanger: Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet i Stavanger.
- Holmefjord, Astrid [et al.]. 2003. *Håndbok i barnebibliotekarbeid: Å formidle litteratur til barn*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Holmesland, Hilde. 2005. *De nasjonale minoritetene*. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.rbt.no/abmu/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotekutredningen/dokumenter/delutredning_nasjonale_minoriteter.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Holmesland, Hilde. 2006. *Arkivene, bibliotekene, museene & de nasjonale minoritetene*. ABM-skrift 25. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/publisert/ABM-skrift/2006/nami_web.pdf>. [Lastet ned 29. mai 2006].
- Hordaland fylkesbibliotek. 2002. *Fylkesdelplan for biblioteka i Hordaland 2002-2005*. Bergen: Hordaland fylkesbibliotek. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.hordaland.no/upload/Kultur/Dokumenter/Fybplan.pdf>>. [Lastet ned 29. mai 2005].
- Høgskolen i Oslo (HiO). 2006. *Studieplan for bachelorprogrammet i bibliotek- og informasjonsvitenskap*. Oslo: HiO, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.jbi.hio.no/bibin/>>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Hoivik, Tord. 2005. «Å mestre kunnskapssamfunnet.» *Bibliotekaren* (9): 10-12. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.bibforb.no/bibforb/filer/bk0509.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- IFLA. 2001. *International lending and document delivery: Principles and guidelines for procedure*. Haag: IFLA. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ifla.org/VI/2/p3/illdd.htm>>. [Lastet ned 26. april 2006].

- IFLA. 2006. *Skolebibliotekets rolle i utdanning og læring for alle: IFLA/UNESCOs skolebibliotek-manifest*. Haag: IFLA. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ifla.org/VII/s11/pubs/manifest-no.htm>>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Innst. O. nr. 125 (2002–2003). *Innstilling frå familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om lov om endringar i lov 20. desember 1985 nr. 108 om folkebibliotek*. Oslo: Stortinget. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.stortinget.no/inno/2002/inno-200203-125.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Innst. S. nr. 46 (2000–2001). *Innstilling frå familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om Kjelder til kunnskap og oppleving – Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-TID og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet (St.meld. nr. 22 (1999–2000))*. Oslo: Stortinget. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.stortinget.no/inns/2000/inns-200001-046.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Innst. S. nr. 155 (2003–2004). *Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om kulturpolitikk fram mot 2014*. Oslo: Stortinget. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.stortinget.no/inns/2003/inns-200304-155.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Intéra ResearchLab. 2003. *Digitale kunnskapskilder i skole- og biblioteksektoren: Bruk, behov og forventninger september 2003*. [S.l.]: Intéra ResearchLab. Tilgjengelig fra URL: <http://www.estandard.no/docs/eNorge_digitale_kunnskapskilder.pdf>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- InteractiveSpaces. 2006. *iFloor*. Århus: InteractiveSpaces. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.interactivespaces.net/iFloor/>>. [Lastet ned 29. mai 2006].
- International Organization for Standardization (ISO). 2005. *Information and documentation – International library statistics*. Geneva: ISO. Draft international standard ISO/DIS 2789.
- ITU. 2006. *Begrepet digital kompetanse*. Oslo: ITU. Tilgjengelig fra URL: <http://www.itu.no/digital_kompetanse/index_html/view>. [Lastet ned 5. juli 2006].
- Jackson, Mary E. 2003. *The future of interlending: Keynote address at the 8th IFLA interlending and document supply conference 28 – 31, 2003, Canberra, Australia*. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.nla.gov.au/ilds/abstracts/JacksonM.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Jackson, Mary E., Bruce Kingma og Tom Delaney. 2004. *Assessing ILL/DD services: New cost-effective alternatives*. Washington DC: Association of Research Libraries.
- Jochumsen, Henrik og Casper Hvenegaard Rasmussen. 2000. *Gør biblioteket en forskel?* København: Biblioteksstyrelsen.
- Jönsson Adrial, Christina. 2005. *Svenska forskningsbibliotek: Treårsrapport 2002-2004*. Stockholm: Kungliga biblioteket/BIBSAM. Tilgjengelig fra URL: <http://www.kb.se/BIBSAM/statistik/3arsrapp/trearsrapp2002_2004_medbilagor_ochtabeller.pdf>. [Lastet ned 13. juni 2006].
- Kajberg, Leif og Leif Lørring. 2005. *European curriculum: Reflections on library and information science education*. København: Danmarks Biblioteksskole.
- Knarlag, Kjetil og J. Jacobsen. 2000. *LINK: Senter for tilgjengelighet*. Prosjektrapport. Trondheim: NTNU.
- Konkurransetilsynet. 2006. *Effekter av friere bokpriser*. Konkurransetilsynets skriftserie 1/2006. Bergen: Konkurransetilsynet.
- Kultur- og kirkedepartementet (KKD). 1987. *Forskrift om bibliotekstatistikk*. Oslo: KKD. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.lovdato.no/for/sf/kk/kk-19870105-0002.html>>. [Lastet ned 20. mai 2006].
- Kultur- og kirkedepartementet (KKD). 2005. *Forskrift om personale i kommunale folkebibliotek*. Oslo: KKD. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.lovdato.no/for/sf/kk/tk-19870105-0003-0.html>>. [Lastet ned 20. mai 2006].
- Kunnskapsdepartementet (KD). 2006a. *Forskrift om standarder og kriterier for akkreditering av studier og kriterier for akkreditering av institusjoner i norsk høyere utdanning*. Oslo: KD. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.lovdato.no/for/>>

- sf/kd/kd-20060125-0121.html>. [Lastet ned 4. juli 2006].
- Kunnskapsdepartementet (KD). 2006b. *Forskrift til opplæringslova*. Oslo: KD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/filarkiv/284963/ny_forskr_til_oppll.pdf>. [Lastet ned 4. juli 2006].
- Kunnskapsdepartementet (KD). 2006c. *Kunnskapsløftet*. Oslo: KD. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/kd/norsk/tema/kunnskapsloeftet/bn.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Kunnskapsdepartementet (KD). 2006d. *Vår vei mot kunnskapsnasjonen: Kunnskapsminister Øystein Djupedals innlegg på BI Kompetanseforums årskonferanse 28.03.06*. Oslo: KD. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/kd/norsk/aktuelt/taler/minister/070021-990015/dok-bn.html>>. [Lastet ned 19. mai 2006].
- Larsen, Torhild og Else H. Norheim. 2006. «Biblioteket inn i læringsplattformen.» *Bibliotekaren* 2006 (5): 6-8. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.bibforb.no/bibforb/filer/bk0605.pdf>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Lehmann, Vibeke og Joanne Locke. 2005. *IFLA Guidelines for library services to prisoners*. 3d ed. Haag: IFLA. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ifla.org/VII/s9/nd1/iflapr-92.pdf>>. [Lese-dato 26. juni 2006].
- Lewandowski, Dirk. 2006. *Exploring the academic invisible web. Delivered at 8th International Bielefeld Conference, Bielefeld (Germany). Presentation*. Tilgjengelig fra URL: <<http://eprints.rclis.org/archive/00005826/>>. [Lastet ned 16. august 2006].
- Lie, Kjersti. 2005. *NAP: Norsk arkitekturportal. Statusrapport per 1. desember 2005*. Notat. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.norskdigitalbibliotek.no/archives/Statusrapportnov2005.pdf>>. [Lastet ned 6. juli 2006].
- Lindi, Liv Inger. 2006. *Samisk bibliotekjeneste: Bidrag til bibliotekutredningen*. Notat.
- Line, Maurice B. 1991. *Nordic academic, research and libraries report*. Esbo: Nordinfo.
- Ljødal, Hilde. 2005. *Folkebiblioteket som offentlig møteplass i en digital tid*. ABM-skrift 18. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/publisert/ABM-skrift/2005/moteplass.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Lundin, Immi. 2004. *Cirkelbevis: Läsecirklar på bibliotek*. Lund: Bibliotekstjänst.
- Løkkevik, Pål og Mads Greker. 2005. *Menneskelige ressurser gjør Norge rikt*. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ssb.no/vis/magasinet/analyse/art-2005-05-26-01.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Markussen, Svein. 2006. *Brukerundersøkelser i forbindelse med tre prosjekter om biblioteksamarbeid – i Nesna, Surnadal/Rindal og Ytre Namdal: Rapport*. Oslo: Stiftelsen Brodd.
- Moderniseringsdepartementet (MOD). 2004. *Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne: Plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder*. Oslo: MOD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/md/norsk/dok/andre_dok/planer/022041-990295/dok-bn.html>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- Moderniseringsdepartementet (MOD). 2005. *eNorge 2009: Det digitale spranget*. Oslo: MOD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/filarkiv/251516/enorge_2009_komplett.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Munthe, Anette og Heidi Fossum. 2005. «Hvor godt kjent er SMIL i norske folkebibliotek?». *SMH-nytt* 2005 (2-3): 13. Tilgjengelig fra URL: <<http://jaguar.intrapoint.no/bibliotekforeningen/site/smh/downloadfile.php?i=d82c8d1619ad8176d665453cfb2e55f0>>. [Lastet ned 6. juli 2006].
- Naper, Cecilie. 2001. ««Den skjebnesvangre stormaktsgravitasjon er allerede under full utvikling ...»: bibliotekene som redskap i et litteraturpolitisk prosjekt.» I *Det siviliserte informasjons-samfunn*, redigert av Ragnar Andreas Audunson og Niels Winfeld Lund. Bergen: Fagbokforlaget.
- Naper, Cecilie. 2005. «Fra mangfold til enfold.» *Aftenposten* 14.12.2005.
- Nasjonalbiblioteket (NB). 2005. *NDB-Ramme-*

- verk: *Oppsummering, alle arbeidspakker: Slutt-rapport*. 2005. Oslo: NB. Tilgjengelig fra URL: <http://www.norskdigitalbibliotek.no/archives/cat_rammeverk.html>. [Lastet ned 7. april 2006].
- Nasjonalbiblioteket (NB). 2006. *Det digitale nasjonalbiblioteket*. Oslo: NB. Tilgjengelig fra URL: <http://www.nb.no/aktuelt/det_digitale_nasjonalbiblioteket>. [Lastet ned 5. juli 2006].
- Nederland. Ministry of Education, Culture and Science. 2003. *Cultural policy in the Netherlands*. Haag: Ministry of Education, Culture and Science.
- Nilsson, Sven. 1998. *A cultural policy for the 21st century. Scandinavian cultural policy in the light of «Our Creative Diversity» from Unesco and «In from the Margins» from the Council of Europe*. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.futurum.polyvalent.se/cultpol.htm>>. [Lastet ned 7. april 2006].
- Norderhaug, Eva. 2004. *Saynab – min historie*. Oslo: Aschehoug.
- Norgesuniversitetet. 2005. *Strategi for digitale læringsressursar i høgre utdanning 2005-2008: Forslag frå Noregsuniversitetets arbeidsgruppe*. Tromsø: Norgesuniversitetet. Tilgjengelig fra URL: <http://www.dep.no/filarkiv/233916/Strategi_DLR_UH.pdf>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Norgesuniversitetet. 2006. *Utredning om digital tilstand i høyere utdanning, fase II*. Tromsø: Norgesuniversitetet. Tilgjengelig fra URL: <<http://norgesuniversitetet.no/filearchive/digital.pdf>>. [Lastet ned 6. juli 2006].
- Norheim, Else Helene og Ketil Modh Isaksen. 2006. «Hva skjer med BIBSYS?» *Bibliotekforum* 2006 (3): 18-20.
- Norsk Bibliotekforening (NBF). 2006. *Bibliotekreform: En ny bibliotekpolitikk*. Oslo: NBF. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.norskbibliotekforening.no/>>. [Lastet ned 6. juli 2006].
- Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF). 2005. *Rapport fra spørreundersøkelse om spredning av sakprosa i norske folkebibliotek*. Oslo: NFF.
- Norsk filminstitutt (NFI). 2006. Innspill til bibliotekutredningen – innkjøpsordning for norsk film 22.5. ved Ole A. Werring og Erlend Jonassen. Notat.
- Norsk ordbok: Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. B 3*. 1994. Oslo: Samlaget.
- NOU 1997: 25. *Ny kompetanse*. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/kd/norsk/dok/andre_dok/nou/014005-020007/dok-bn.html>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- NOU 1999: 26. *Konvergens: sammensmelting av tele-, data- og mediesektorene*. Oslo: Samferdselsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/sd/norsk/dok/andre_dok/nou/028005-020001/dok-bn.html>. [Lastet ned 4. april 2006].
- NOU 1999: 27. «Ytringsfrihet bør finde Sted.» Oslo: Justis- og politidepartementet. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/jd/norsk/dok/andre_dok/nou/012005-020029/dok-bn.html>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- NOU 2000: 14. *Frihet med ansvar. Om høgre utdanning og forskning i Norge*. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/kd/norsk/dok/andre_dok/nou/014001-020004/dok-bn.html>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- NOU 2001: 22. *Fra bruker til borger: en strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Tilgjengelig fra URL: <http://www.odin.dep.no/asd/norsk/dok/andre_dok/utredninger/NOU/030001-020008/dok-bn.html>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- NOU 2004: 17. *Statlig tilsyn med kommunesektoren*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Tilgjengelig fra URL: <http://www.odin.dep.no/krd/norsk/dok/andre_dok/nou/016001-020016/dok-bn.html>. [Lastet ned 4. april 2006].
- NOU 2005: 6. *Samspill og tillit: Om staten og lokal-demokratiet*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Tilgjengelig fra URL: <http://www.dep.no/krd/norsk/dok/andre_dok/nou/016001-020020/dok-bn.html>. [Lastet ned 29. mai 2006].

- NOU 2005: 8. *Likeverd og tilgjengelighet*. Oslo: Justis- og politidepartementet. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/jd/norsk/dok/andre_dok/nou/012001-020036/dok-bn.html>. [Lastet ned 30. juni 2006].
- Nyseter, Tone. 2005. *Folkebibliotek i kunnskaps-samfunnet – en kvalitativ undersøkelse av voksne i livslang læring*. Masteroppgave. Oslo: Høgskolen i Oslo, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag.
- OCLC. 2003. *Environmental scan 2003: Pattern recognition*. Dublin, Ohio: OCLC. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.oclc.org/reports/2003escan.htm>>. [Lastet ned 7. april 2006].
- OCLC. 2005. *Perceptions of libraries and information resources*. Dublin, Ohio: OCLC. Tilgjengelig fra URL: <http://www.oclc.org/reports/pdfs/Percept_all.pdf>. [Lastet ned 3. april 2006].
- Ot.prp. nr. 9 (2005–2006). *Om lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleg-lova)*. Oslo: Justisdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/jd/norsk/dok/regpubl/otprp/012001-050128/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Ot.prp. nr. 14 (1985-86) *Lov om folkebibliotek*. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- Ot.prp. nr. 40 (2001–2002). *Om lov om endringer i lov 12. mai 1995 nr. 22 om universiteter og høyskoler og lov 2. juli 1999 nr. 64 om helsepersonell*. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/kd/norsk/dok/regpubl/otprp/045001-050002/dok-bn.html>>. [Lastet ned 20. mai 2006].
- Ot.prp. nr. 79 (2003-2004). *Om lov om universiteter og høyskoler*. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/kd/norsk/dok/regpubl/otprp/045001-050018/dok-bn.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Ot.prp. nr. 82 (2002–2003). *Lov om endringer i lov 20. desember 1985 nr. 108 om folkebibliotek*. Oslo: Kultur- og kirke departementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/kkd/norsk/dok/regpubl/otprp/043001-050007/dok-bn.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Ot.prp. nr. 95 (2005-2006). *Om lov om endringer i lov 25. september 1992 nr. 107 om kommuner og fylkeskommuner (interkommunalt samarbeid)*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/krd/norsk/dok/regpubl/otprp/016001-050063/dok-bn.html>>. [Lastet ned 24. august 2006].
- Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet: Framforhandlet på Soria Moria 26. september til 13. oktober 2005*. 2005. Tilgjengelig fra URL: <http://www.dna.no/asset/27119/1/27119_1.pdf>. [Lastet ned 20. mai 2006].
- Rafste, Elisabeth Tallaksen. 2001. *Et sted å lære eller et sted å være? En case-studie av elevers bruk og opplevelse av skolebiblioteket*. Avhandling dr.polit. Universitetet i Oslo: Unipub.
- Reding, Viviane. 2005. *The role of libraries in the information society*. CENL Conference, Luxembourg, 29 September 2005. Tilgjengelig fra URL: <<http://europa.eu.int/rapid/pressRelease-sAction.do?reference=SPEECH/05/566&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Rekdal, Per Bjørn. 2005. *ABM-institusjonene i Norden: kompetanseoppbygging for et multikulturelt normalsamfunn*. ABM-skrift 13. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.rbt.no/abmu/publisert/ABM-skrift/2005/kompetanse_web.pdf>. [Lastet ned 20. mai 2006].
- Riksbibliotek tjenesten (RBT). 1996. *Dekning av marginale ekspedisjonskostnader ved fjernlån fra fagbibliotek*. Skrifter 72. Oslo: RBT.
- Sametinget. 2002. *Sametingsplanen 2002-2005*. Karasjok: Sametinget. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.sametinget.no/Filnedlasting.aspx?Mid1=12&Mid2=64&FilId=110&back=1>>. [Lastet ned 07. august 2006].
- Sametinget. 2003. *Sametingsrådets redegjørelse om samiske bibliotek tjenester*. Karasjok: Sametinget.
- Sametinget. 2005. *Sametingsrådets melding om samisk kunst*. Karasjok: Sametinget.

- Simonsen, Mie Berg. 2005. *Historien om en budjettpost: en evaluering av statsbudsjettets kapittel 320, post 74 Tilskudd til tiltak under Norsk kulturråd*. Oslo: Norsk kulturråd.
- Skogerbø, Eli. 2000. *Samiske medier: innhold, bruk og rammevilkår*. Oslo: Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.samedigge.no/filnedlasting.aspx?FilId=339>>. [Lastet ned 07. august 2006]
- Skolebibliotekstatistikk: Utvikling og kvalitetsforbedring. 2003. Rapport fra utvalg oppnevnt av Kultur- og kirkedepartementet og Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Smidt, Jofrid Karner. 2002. *Mellom elite og publikum: Litterær smak og litteraturformidling blant bibliotekarer i norske folkebibliotek*. Universitetet i Oslo: Unipub.
- Statens bibliotektilsyn. 1993. *Reglement for folkebibliotek – veiledende retningslinjer*. Oslo: Statens bibliotektilsyn. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/regelverk/retningslinjer/folkereg.html>>. [Lastet ned 29. juni 2006]
- Statens bibliotektilsyn. 1994. *Samisk bibliotek-tjeneste, Sámi sierrabibliotekhka/Samisk spesialbibliotek mot en ny tid*. Utredning fra et utvalg oppnevnt av Statens bibliotektilsyn etter forslag fra Sametinget i august 1993. Oslo: Statens bibliotektilsyn.
- Statens bibliotektilsyn. 1996a. *Orientering om gratisprinsippet i folkebibliotek*. Rundskriv SB 1-96. Oslo: Statens bibliotektilsyn. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.abm-utvikling.no/regelverk/rundskriv/sb196.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Statens bibliotektilsyn. 1996b. *Reglement for fylkesbibliotek: Veiledende retningslinjer*. Oslo: Statens bibliotektilsyn.
- Statens bibliotektilsyn. 2002. *Et nytt løft: Fylkesbiblioteket – revitalisert, ikke utrangert!* Oslo: Statens bibliotektilsyn. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.rbt.no/abmu/publisert/andre/fylkesrapport.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Statistisk sentralbyrå (SSB). 2005a. *Befolkningsstatistikk. Innvandrerbefolkningen, 1. januar 2005*. Oslo: SSB. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ssb.no/innvbef/>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Statistisk sentralbyrå (SSB). 2005b. *Utdanningsnivå i befolkningen. Personer 16 år og over, etter høyeste fullførte utdanning, kjønn og bostedsfylke. 1. oktober 2004*. Oslo: SSB. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ssb.no/emner/04/01/utniv/tab-2005-08-26-01.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Statistisk sentralbyrå (SSB). 2005c. *Fakta om utdanning 2006 - nøkkeltall*. Oslo: SSB. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ssb.no/emner/04/02/fakta/fakta2006.pdf>>. [Lastet ned 4. juli 2006].
- Statistisk sentralbyrå (SSB). 2005d. *Økonomiske analyser. Statistiske analyser. 1-2005*. Oslo: SSB. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ssb.no/emner/08/05/10/oa/200501/hushold.pdf>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Statistisk sentralbyrå (SSB). 2006a. *Befolkningsframskrivinger. Nasjonale og regionale tall, 2005-2060*. Oslo: SSB. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ssb.no/emner/02/03/folkfram/>>. [Lastet ned 4. juni 2006].
- Statistisk sentralbyrå (SSB). 2006b. *Samer i Norge*. Oslo: SSB. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.ssb.no/emner/00/00/10/samer/>>. [Lastet ned 4. august 2006].
- Stav, Øivind. 2000. «Kombi - 99»: *En analyse av hovedproblemstillinger ved kombinasjonsbibliotek*. Trondheim: Sør-Trøndelag fylkesbibliotek. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.st.fylkesbibl.no/aktuelt/rapport.pdf>>. [Lastet ned 31. mai 2006].
- Steele, Colin. 2006. «Open all hours? Institutional models for open access.» I *Open access: Key strategic, technical and economic aspects*, redigert av N. Jacobs. Oxford: Chandos. Tilgjengelig fra URL: <http://eprints.anu.edu.au/archive/00003422/01/Open_Access_Repositories_article.pdf>. [Lastet ned 16. august 2006].
- Stephensen, Ingrid S. 2006. «Flere veier til kunnskap – Bibliotekets grenseløse rolle.» *Bibliotekforum* 2006 (2): 13-14. Tilgjengelig fra URL:

- <<http://jaguar.intrapoint.no/bibliotekforeningen/article.php?id=1256>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Stenquist, Bjarne. 2003. *År det på efterkälken Sverige åker?* Lund: Bibliotekjänst.
- St.meld. nr. 15 (2000–2001). *Nasjonale minoriteter i Noreg. Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar.* Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/krd/norsk/dok/regpubl/stmeld/016001-040003/dok-bn.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- St.meld. nr. 17 (2005–2006). *2008 som markeringsår for kulturelt mangfold.* Oslo: Kultur- og kirkedepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/kkd/norsk/dok/regpubl/stmeld/043001-040012/dok-bn.html>>. [Lastet ned 24. august 2006].
- St.meld. nr. 19 (2002–2003). *En verden av muligheter – globaliseringens tidsalder og dens utfordringer.* (Globaliseringsmeldingen.) Oslo: Utenriksdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/ud/norsk/dok/regpubl/stmeld/032001-040022/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- St.meld. nr. 20 (2004–2005). *Vilje til forskning.* (Forskningsmeldingen.) Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/kd/norsk/dok/regpubl/stmeld/045001-040014/dok-bn.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- St.meld. nr. 21 (1999–2000). *Menneskeverd i sentrum.* Oslo: Utenriksdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/ud/norsk/dok/regpubl/stmeld/032005-044002/dok-bn.html>>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- St.meld. nr. 22 (1999–2000). *Kjelder til kunnskap og oppleving: Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet.* (ABM-meldingen.) Oslo: Kulturdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/kkd/norsk/publ/stmeld/018005-044002/index-dok000-b-n-a.html>>. [Lastet ned 29. mai 2006].
- St.meld. nr. 23 (2001–2002). *Bedre miljø i byer og tettsteder.* Oslo: Miljøverndepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/md/norsk/dok/regpubl/stmeld/022001-040015/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- St.meld. nr. 27 (1997–1998). *Om kriminalomsorgen.* Oslo: Justis- og politidepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/jd/norsk/dok/regpubl/stmeld/012005-040002/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- St.meld. nr. 27 (2000–2001). *Gjør din plikt - krev din rett: Kvalitetsreform av høyere utdanning.* Oslo: Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/kd/norsk/publ/stmeld/014001-040004/index-dok000-b-n-a.html>>. [Lastet ned 29. mai 2006].
- St.meld. nr. 30 (2003–2004). *Kultur for læring.* Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/kd/norsk/dok/regpubl/stmeld/045001-040013/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- St.meld. nr. 33 (2001–2002). *Tilleggsmelding til St.meld. nr. 55 (2000-2001) Om samepolitikken.* Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/krd/norsk/dok/regpubl/stmeld/016091-040005/dok-bn.html>>. [Lastet ned 29. juni 2006].
- St.meld. nr. 38 (2002–2003). *Den kulturelle skulesekken.* Oslo: Kultur- og kirkedepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/filar-kiv/207678/STM0203038-TS.pdf>>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- St.meld. nr. 40 (2002–2003). *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer.* Oslo: Sosialdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.odin.dep.no/asd/norsk/dok/regpubl/stmeld/044001-040005/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- St.meld. nr. 48 (2002–2003). *Kulturpolitikk fram mot 2014.* (Kulturmeldingen.) Oslo: Kultur- og kirkedepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/kkd/norsk/dok/regpubl/stmeld/043001-040005/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- St.meld. nr. 49 (2003–2004). *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse.* Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet. Tilgjengelig fra URL:

- <<http://odin.dep.no/krd/norsk/publ/stmeld/016001-040019/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- St.prp. nr. 1 (2005–2006). *Svalbardbudsjettet*. Oslo: Justis- og politidepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.dep.no/jd/norsk/dok/regpubl/stprp/012001-030032/dok-bn.html>>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Sverige. Kulturdepartementet. 1996. *Bibliotekslag*. Stockholm: Kulturrådet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.kulturradet.se/index.php?pid=1543>>. [Lastet ned 13. juni 2006].
- Sverige. Kulturrådet. 2003. *En nasjonell biblioteksstrategi behövs!* Stockholm: Kulturrådet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.kulturradet.se/index.php?pid=976>>. [Lastet ned 26. juni 2006].
- Sverige. Kulturrådet. 2005. *Folkbiblioteken 2004*. Stockholm: Kulturrådet. Tilgjengelig fra URL: <http://www.kulturradet.se/ovfiles/folkbiblioteken_2004.pdf>. [Lastet ned 22. juni 2006].
- Sverige. Utbildnings- og kulturdepartementet. 2004a. *KB ett nav i kunskapssamhället*. SOU 2003:129. Stockholm: Utbildnings- og kulturdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/669>>. [Lastet ned 13. juni 2006].
- Sverige. Utbildnings- og kulturdepartementet. 2004b. *Om biblioteksverksamheterna*. Ds 2003:66. Stockholm: Utbildnings- og kulturdepartementet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/728>>. [Lastet ned 13. juni 2006].
- Sætre, Tove Pemmer. 2002. *Biblioteket som læringsarena med bibliotekaren som pedagog*. Rapport nr. 3/2002. Bergen: Høgskolen i Bergen.
- Tellefsen, Sølvi og Anne S. Stenhammer. *Papirbredden – Biblioteket. Ett bibliotek – mange muligheter*. (Presentasjon på Biblioteklederkonferansen 2005). Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/kursogkonferanser/program/2005/bibleder/Tellefsen_Stenshammer.pdf>. Lastet ned 24. august 2006].
- The Reading Agency (TRA). 2005. *About libraries*. St. Albans: TRA. Tilgjengelig fra URL: <http://www.readingagency.org.uk/about_libraries.html>. [Lastet ned 4. juli 2006].
- Troms fylkesbibliotek. 2002. *Handlingsplan for skolebibliotek i Troms. Grunn- og videregående skole. 2002 – 2005*. Tromsø: Troms fylkesbibliotek. Tilgjengelig fra URL: <<http://troms.kulturnett.no/bibliotek/handlingsplan/>>. [Lastet ned 29. juni 2006].
- Tveit, Åse Kristine. 2004. *Innganger: Om lesing og litteraturformidling*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tveit, Åse Kristine. 2006. *Rom for lek og læring: Bibliotektilbudet til barn og unge*. ABM-skrift 27. Oslo: ABM-utvikling.
- Ulvik, Synnøve. 1995. *Portåpneren: Formidling av skjønnlitteratur i skolebibliotek – hvorfor, hvem, hvordan?* Oslo: Norsk kulturråd.
- UNESCO. 1994. *UNESCOs manifest om folkebiblioteket*. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.unesco.no/generelt/politisk/manigest.bibl.html>>. [Lastet ned 27. juni 2006].
- Universitets- og høyskolerådet (UHR). 2004. *Resultat av kartleggingen av universitets- og høyskolebibliotekenes rolle i forbindelse med implementeringen av Kvalitetsreformen*. Notat. Oslo: UHR. Tilgjengelig fra URL: <<http://gammel.uhr.no/utvalg/bibliotek/Notatkvalitetsreformen2004.htm>>. [Lastet ned 4. juli 2006].
- Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). 2003. *Likeverdige utdanning i praksis 2004–2009: Strategi for bedre læring og større deltakelse av språklige minoriteter i barnehage, skole og utdanning 2004–2009*. Oslo: UFD.
- Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). 2004. *Program for digital kompetanse 2004–2008*. Oslo: UFD. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/kd/norsk/satsingsomraade/ikt/045011-990066/dok-bn.html>>. [Lastet ned 20. mai 2006].
- Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). 2005a. *En ledende kompetansenasjon? Behov og muligheter for en mer samordnet kompetansepolitikk: Sluttrapport fra Mønsterbryterne, et prosjekt i Utdannings- og forskningsdepartementet*. Oslo: UFD. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/filarkiv/253889/sluttrap>

- port_fra_Monsterbryterne.pdf>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). 2005b. *Forskrift om akkreditering, evaluering og godkjenning etter lov om universiteter og høyskoler*. Oslo: UFD. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/kd/norsk/dok/regelverk/lover/045061-200018/dok-bn.html>>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). 2005c. *Gi rom for lesing! Strategi for stimulering av leselyst og leseferdighet 2003-2007*. Oslo: UFD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/kd/norsk/dok/andre_dok/handlingsplaner/045071-220011/dok-bn.html>. [Lastet ned 24. juni 2006].
- Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD). 2005d. *Lærer elevene mer på lærende skoler? En snarvei til Kompetanseberetningen for Norge 2005*. Oslo: UFD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/filarkiv/244921/kompetanseberetningen_05.pdf>. [Lastet ned 30. mai 2006].
- Utdanningsdirektoratet. 2005a. *Forslag til Strategi for digitale læringsressurser i grunnopplæringen 2005–2008*. Oslo: Utdanningsdirektoratet. Tilgjengelig fra URL: <<http://odin.dep.no/filarkiv/233915/strategi-U.dir..pdf>>. [Lastet ned 1. juni 2006].
- Utdanningsdirektoratet. 2005b. *Kartlegging og rapportering av utstys- og driftssituasjonen i grunnopplæringen*. Oslo: Utdanningsdirektoratet. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/filarkiv/253295/PC_tetthet.pdf>. [Lastet ned 25. juni 2006].
- Utdanningsdirektoratet. 2006. *Digitale læringsplattformer*. Oslo: Utdanningsdirektoratet. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.utdanningsdirektoratet.no/upload/Rapporter/LMS.pdf>>. [Lastet ned 1. juli 2006].
- Utenriksdepartementet (UD). 2005. *A democratic information society. World Summit on the Information Society, Tunis, 17 November 2005*. (Tale ved statssekretær Raymond Johansen.) Oslo: UD. Tilgjengelig fra URL: <http://odin.dep.no/odinarkiv/english/stoltenberg_II/ud/speeches/032171-090453/dok-bn.html>. [Lastet ned 1. juni 2006].
- Vattulainen, Pentti. 2003. *Performance of interlending in nordic academic libraries: Report for NORDINFO Board*. [S.l.]: Nordinfo. Tilgjengelig fra URL: <<http://inet.dpb.dpu.dk/nvbf/perform.pdf>>. [Lastet ned 1. juni 2006].
- Vestheim, Geir. 2001. *Ni liv. Om legitimitet og overlevingsevne i innkjøpsordningane for norsk skjønnlitteratur*. Rapport nr. 25. Oslo: Norsk kulturråd.
- Vestheim, Geir. 2003. «Om legitimitet i kulturinstitusjonar.» I *Museer i fortid og nåtid: Essays i museumskunnskap*, redigert av Arne Bugge Amundsen, Bjarne Rogan og Margrethe C. Stang. Oslo: Novus.
- Vestli, Elin Nesje. 2005. «Kvalitetsreformen + biblioteket = sant.» *Bibliotekaren* (3): 22-24. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.bibforb.no/bibforb/filer/bk0503.pdf>>. [Lastet ned 4. september 2006].
- VOX. 2006. *Program for basiskompetanse*. Oslo: Vox. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.vox.no/templates/CommonPage.aspx?id=1674>>. [Lastet ned 28. juni 2006].
- Vaagan, Robert. 2005a. Bibliotekene et grunnlovsfestet oppdrag? *Bibliotekforum* 2005 (7): 14-16. Tilgjengelig fra URL: <<http://www.norskbiobliotekforening.no/article.php?id=924>>. [Lastet ned 29. juni 2006].
- Vaagan, Robert. 2005b. *Bibliotekene og det flerkulturelle Norge*. ABM-skrift 22. Oslo: ABM-utvikling. Tilgjengelig fra URL: <http://www.abm-utvikling.no/publisert/ABM-skrift/2005/flerkultur_web.pdf>. [Lastet ned 4. april 2006].
- Vaage, Odd Frank. 2005. *Norsk kulturbarometer 2004*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Vaage, Odd Frank. 2006. *Norsk mediebarometer 2005*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Willinsky, John. 2006. *The access principle: The case for open access to research and scholarship*. Cambridge, MA: MIT Press. Tilgjengelig fra URL: <<http://mitpress.mit.edu/catalog/item/default.asp?tid=10611&tttype=2>>. [Lastet ned 16. august 2006].

Wold, Bendik. 2005. «Mens vi venter på utredningen.» *Morgenbladet* 29.07.2005.

Østfold fylkesbibliotek. 2002. *Prosjektplan Biblioteket Østfold 2002–2005*. Fredrikstad: Østfold fylkesbibliotek. Tilgjengelig fra URL: <<http://ostfold.kulturnett.no/xbibplan/dok/prosjektplan.doc>>. [Lastet ned 29. juni 2006].

Aabø, Svanhild. 2005. *The Value of public libraries: A Methodological discussion and empirical study applying the contingent valuation method*. Acta Humaniora nr. 222. Faculty of Arts, University of Oslo: Unipub.

Aarseth, Bjørn. 2006 *Norsk samepolitikk 1945–1990: Målsetting, virkemidler og resultater*. Samisk samlinger 19. Oslo: Norsk folke-museum.

Nettressurser

ABM-utvikling: www.abm-utvikling.no

Bazar: bazar.deichman.no

Bibliotek.dk: bibliotek.dk

Bibliotek.se: bibliotek.se

Biblioteken.fi: www.biblioteken.fi

Biblioteksvar: biblioteksvar.no

Bibliotekutredningen: www.abm-utvikling.no/prosjekter/Interne/Bibliotek/bibliotek-utredningen

BIBSYS: bibsys.no

Boksøk: boksok.no

Bydagboka: www.bydagboka.no

Bøger til døren: katalog.deff.dk

DEFF Danmarks elektroniske forskningsbibliotek: deff.dk

Den kulturelle skolesekken: www.denkulturelle-skolesekken.no

Det sømløse bibliotek i Oppland: oppland.biblioteknett.no/somlos

Detektor: detektor.deichman.no

Devotek lab: http://mail1.kongsberg.kommune.no/intradok.nsf/url/Kbg_bibli_devotek

Dinosaurjakt: viten.no/demo

Europe's Information Society: europa.eu/information_society

Felles lånekort: www.lanekortet.no

FinElib: www.lib.helsinki.fi/finelib/english

Forbrukerinfo: forbrukerportalen.no/Emner/forbrukerinfo

Galleri NOR: nb.no/gallerinor/info.php

Galleri Sverdrup: www.uio.no/publikum/galleri-sverdrup

Google: google.com, google.no

Google Book Search: books.google.com

Google Scholar: scholar.google.com

Griegsamlingen: nettbiblioteket.no/grieg-samlingen/grieg_samlingen_intro.html

GSI Grunnskolens informasjonssystem: www.wis.no/gsi

Halti flerbrukshus: halti.no

Hampshire county. Reading groups: www.hants.gov.uk/library/turnthepage/reading-groups

Helsebiblioteket: helsebiblioteket.no

IFLA. Bibliografiske standarder: www.ifla.org/VII/d4/dbc.htm

JISC The Joint Information Systems Committee: www.jisc.ac.uk

Kinoteket: kinoteket.no

Knowledge Exchange: www.knowledge-exchange.info

KOSTRA: www.ssb.no/kostra

Kulturnett: kulturnett.no

Lesehulen: lesehulen.no

Litteratursiden.dk: Litteratursiden.dk

Lokalhistorisk Spørjevev: sporjevev.sffarkiv.no

Lovdata: lovdata.no

LåtLån: www.deich.folkebibl.no/llaatlaan.htm

Møllebyen Moss: mollebyen.no

NORA - Nasjonal søketjeneste for åpne institusjonelle arkiv: www.ub.uio.no/nora

Norart: nb.no/baser/norart

Norge.no: norge.no

Norsk digitalt bibliotek: norskdigitaltbibliotek.no

OhioLINK - Ohio Library and Information Network: ohiolink.edu

Oppland fylkes søkeportal: aleph1.bibits.no/F/-/?func=file&file_name=find-b&local_base=GJO01

People's Network: www.peoplesnetwork.gov.uk

Plinius: plinius.wordpress.com

Ponton: ponton.nu

Reaktor: reaktor.deichman.no

Råd og vink: vink.hit.no

SAMBOK Norsk samkatalog for bøker: nb.no/baser/sambok

SANU: sanu.utdanning.no

Sesam: sesam.no

Skolenettet.no: skolenettet.no

Skrivebua: skrivebua.no

SMIL Skandinavisk Medisinsk Informasjon for Legfolk: smil.uio.no

Spør en bibliotekar. Høgskolen i Oslo: vrlplus.cb.docutek.com/no-hio

Spørg Olivia: spoergolivia.dk

TEL The European Library: theeuropeanlibrary.org/portal

TNS Gallup Intertrack. Tilgang og bruk av Internett i Norge: www.tns-gallup.no/arch/_img/215697.swf

Trondheimsbilder: trondheimsbilder.no

Universitetsbibliotekenes søkeportal: x-port.uio.no

Verdensarven Røros: verdensarvenroros.no

Viko: www.ub.ntnu.no/viko

VOX. Kompetansetrappen: Kriterier for digital kompetanse i arbeids- og samfunnsliv: www.vox.no/templates/iframe.aspx?id=2136

Whichbook: whichbook.net

Yahoo: yahoo.no

Ønskebok: onskebok.no

Østre Toten folkebibliotek. Norskfaget i skolen: www.ostre-toten.folkebibl.no/Skole/littindex.htm

TIDLIGERE UTGIVELSER AV ABM-SKRIFT

- #1 Digitalisering av fotosamlinger
- #2 Reform 94 og museene
- #3 Befolkningens vurdering av folkebibliotekene
- #4 Statistikk for arkiv, bibliotek og museum 2002
- #5 Vei i vellinga. Håndbok i dokumentasjon av museumsgjenstander
- #6 Sømløs biblioteklov for sømløse bibliotek tjenester
- #7 Museumsarkitektur. En studie av nyere norske museumsbygg
- #8 Sømløs kunnskap. Om bruk av emnekart
- #9 Det handler om læring
- #10 Tegnspråk som offisielt språk
- #11 Statistikk for bibliotek og museum 2003
- #12 Museer og den flerkulturelle virkeligheten
- #13 ABM-institusjonene i Norden. Kompetanseoppbygging for et multikulturelt normalsamfunn
- #14 Biblioteket. Det normale rommet i fengselet
- #15 Konsolidering av museer – råd og vink
- #16 Kommunesammenslåing og arkivspørsmål
- #17 Norsk-engelsk ordliste med bibliotektermer
- #18 Folkebiblioteket som offentlig møteplass i en digital tid
- #19 Min stemme – vår historie. Dokumentasjon av nyere norsk innvandring
- #20 Bibliotekene i 2020. Rapport fra en scenariobasert strategiprosess
- #21 Nye muligheter i nye landskap. Arkivorganisering i Nederland og Sverige
- #22 Bibliotekene og det flerkulturelle Norge. En delrapport i bibliotekutredningen
- #23 Statistikk for bibliotek og museum
- #24 Danser med ulver. Bibliotekene, utgiverne og de elektroniske kunnskapskildene
- #25 Arkivene, bibliotekene, museene og de nasjonale minoritetene
- #26 Brudd
- #27 Rom for lek og læring. Bibliotektilbudet til barn og ungdom
- #28 Arkiv, demokrati og rettferd
- #29 ICOMs museumsetiske regelverk
- #30 Bibliotekreform 2014. Del I Strategier og tiltak

Skriftserien fås gratis ved henvendelse til ABM-utvikling så langt opplaget rekker. Den er også tilgjengelig på www.abm-utvikling.no.

